

KARÁCSONY SÁNDOR:
A NEVELÉSTUDOMÁNY TÁRSAS-LÉLEKTANI
ALAPJA

A NYELVI (IRODALMI) NEVELÉS
ÉS A TÁRSAS-LÉLEK ÉRTELMI MŰKÖDÉSE

MÁSODIK KÖTET:
A KÖNYVEK LELKE
(JELRENDSZER ÉS JELKÉPRENDSZER)

EXODUS-KIADÁS

A KÖNYVEK LELKE

IRODALMI NEVELÉS

ÍRTA:
KARÁCSONY SÁNDOR

BUDAPEST, 1941

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Részvénytársaság.
Igazgató Tóth László

ELŐSZÓ

Ebben a könyvben társaslélektani alapon írott magyar nyelv tanom problematikáját bogozgatom folytatólagosan. Abban a nyelvi nevelés lehetőségeit kerestem és előfeltételeit szerettem volna nyújtani. Ebben az irodalmi nevelés lehetőségeit iparkodtam megtalálni és előfeltételeit próbáltam adni. A Nyelvanban még csak társaslélektani módszert használok. Ezúttal már A magyar észjárásról azóta írt könyvem társaslogikai tanulságait is felhasználtam. A felölelt anyag és mindkét filozófiai propaideütikai módszer alkalmazása megint tovább juttattak egy lépéssel: az irodalom és a nevelés kérdései filozófiai fogalmak meghatározásainak és filozófiai rendszer lehetőségének előfeltételeit kutattatták velem és kényszerítették ki belőlem.

Elméleti bevezetésem készült — könnyű észrevenni — időben legutoljára, közvetlenül a könyv megjelenése előtt. Az illusztrációkat hozzá — megint játszva megláthatni ezt is jól figyelő szemmel — nem most, még csak nem is mostanában írtam, hanem 1922 óta mai napig évek hosszú során keresztül, nagyon sokféle megbízásból, nagyon sokfajta ihletésre, nagyon sokfelé. Szerkesztője voltam Az Erő, Magyar Ifjúság, Diákvilág c. lapoknak; állandó munkatársa a Protestáns Szemle, Református Figyelő, Reformáció, Ébresztő c. folyóiratoknak; alkalmi cikkíró néhány más újságban; mint egyesületi embernek iskolán kívüli népműveléssel is foglalkoznom kellett. Ezt a meglehetősen tarka anyagot változtatás nélkül bocsátom közre most, több okom is van reá, miért így. Legfőképpen azért, hiszen nem volna sok értelme, hogy másképpen írjam meg évekkel ezelőtt kelt mondanivalóimat, az idő nem ártott nekik, főképpen nem cáfolt rájuk. Még azok az írók sem módosították róluk szóló véleményemet, akikről 1928-ban írói arcképeket rajzoltam s azóta nagy csapat új művet adtak ki. Nem változtattam azonban a cikkeken azért sem, mert eredeti alakjukban tanulságosak igazán. Így mutatják őszintén, milyen lényegtelen a mondanivaló érdemlegességére vonatkozólag: hány oldalt vagy hasábot kapott az ember a szerkesztőtől annak idején; öregeknek, műveiteknek, városiaknak szólt-e a cikk, vagy egyetemistáknak, gimnazista-gyerekeknek, kevés iskolájú inasoknak, segédeknek, esetleg falusiaknak. Az is

lényegtelen, centenárium, haláleset, jubileum, vagy ismertetés alkalma íratta meg a számolt vagy számolatlan sorokat. Végül változatlanul hagytam a szövegeket tanúbizonyoságnak okából is. Így ékebben szólók azon meggyőződés mellett, hogy az olvasás, elemzés és kritika hűsége, becsületessége, következetessége, alázatossága, engedelmissége és gyermeki naivitása minden külön meszterkedés nélkül irodalmi szemléletre, filozófiához, sőt filozófiai rendszer felé segítik az irodalmi tanulmányba mélyedőket.

A tanulmányok eredete mentse, ha menteni kell, nemcsak azok aránytalanságát, hanem látszólagos ötletszerűségét is. Móricz Zsigmondról alig esik egy-két szó, Németh Lászlónak csupán egyik regényéről van igen rövid recenzió, Komáromi Jánosról aránytalanul sok cikk és ismertetés emlékezik; egyetemes magyar olvasóközönség sorozatot kap református vallásos líráról szóló, mégis inkább csak belkörü érdeklődés számára készült cikkekből. Igaz, így van és nincs másképen. Hiba volna ez abban az esetben, ha a magyar irodalomról akartam volna valamilyes képet adni. De más a célkitűzésem, ez: hogy lehetne ránevelni, valakit vagy valakiket a magyar irodalom értésére és élvezésére, hogy lehetne magyar olvasóközönséget toborozni és szimbolikus értelemben „kiképezni”. Erre a kérdésre feleletképen pedig egészen jönnek tetszett az anyag, amely éppen rendelkezésemre állott.

Most, mielőtt útjára ereszteném könyvemet, hadd köszönjem meg benne azt a sok drága együttérzést, szolidaritást, további munkára bátorítást, amellyel *A magyar és zj á r á s* megjelenése óta éppen azok halmoztak el, akiket már azelőtt is, messziről is, ismeretlenül is legjobban szerettem, legtöbbször becsültem s akiknél eddig úgy el voltam adósodva, hogy jólesett már törlesztenem is egyszer valamicskét.

Meleg szeretettel hadd idézzem halott tanárom, dr. Nagy Zsigmond áldott emlékezetét, ő az, aki bevezető tanulmányomban francia óráin azokat a felejthetetlen jó tanácsokat osztogatja az irodalom kezdő szerelmeseinek, többek között nekem magamnak is, továbbá még inkább Molnár Ernő korán elhunyt kedves barátomnak. Mert közös esti sétáink állandó partnere viszont ő volt. A színtere meg Debrecen.

Hálából a régi Debrecen iránt hadd ajánljam ezt az induló kötetet az új Debrecennek, még pedig mint a kollégium neveltje, az egyetem professzorátusának és most deákoskodó polgárainak, köztük első sorban tanítványaimnak. Azoknak is, akiknek még van indexük, azoknak is, akiknek már nincsen.

IRODALOM ÉS IRODALMI NEVELÉS

1. *Irodalom*

Az a férfiú, akinek Isten után legtöbbet köszönhetek arra való nézvést, ha szeretek, szoktam és tudok olvasni, nem akart engem erőnek erejével irodalmi emberré nevelni. Nem is magyarul tanított, hanem franciául. Még csak nem is volt francia-szavos, latin-német nyelvre és irodalomra volt képesítve vagy jogosítva. Francia nyelvet az tanított és az tanult nálunk, aki éppen vállalta.

Nagyon jól értette, szépen is beszélt a gallok nyelvét. Nem én mondom ezt, nem lettem volna rá akkortájt illetékes, hogy ilyen megállapítást tenni merészeljek, *relata refero*. Ugyanabban a városban, ahol nevelkedtem, felsőbb leányiskola is volt, abban nyelvmesterkedett egy francia anyanyelvű tanár úrnő, tőle hallottam nem is egyszer. Szerette a francia kultúrát a tanár úr, azért is vállalta a tanításunk neki édes terhét.

Mi meg azért tanultunk tőle, mert érdekelt bennünket a dolog. Kevesen voltunk, öten-hatan, jobb esztendőekben kilencen-tízen s az a gyanításom, hogy egy harmincesztendős tanári pálya egyetlenegy esztendejében sem igen többen tíznél-tizenkettőnél. Két tanfolyam volt, kezdő meg haladó. A kezdők tele tanteremnyien nyüzsögtek, a haladók csak csengtek-lengtek. Lehetett volna ezt arányosabban is elosztani, mert akadtak ám kétszer-háromszor ismétlésre kárhoztatott kezdők elég szép számmal. Negyedikben kezdtük a tanulást, voltak, akik már ötödikes korukban átkerültek a haladó csoportba, voltak, akiket még hetedik osztálybéli mivoltuk ellenére is az a reménység marasztott meg negyedikben kezdő fokon, hátha az utolsó évben mégis csak haladókká léphetnek elő.

Nem tudom, miféle kulcs szerint válogatta ki tanár úr a haladóit. Nem tudom, de az igaz, hogy a mi csoportunk minden egyes tagja megtanult franciául — későbben, egyetemi hallgató korában, maga kenyerén. Nála nem tanult meg senki, nem is tanulhatott, mert a haladó csoportban megszűnt még az a nem nagyon buzgón üzött tanítás és tanulás-féle is, ami kezdő fokon úgy-ahogy folyt, vagy folydogált-formán. A haladó órákon olvas-

tunk. Semmi egyebet nem csináltunk, csak olvastunk. Legtöbbször tanár úr olvasott. Ha akadt véletlenül valamelyik évben valaki, aki hazulról értette a nyelvet, nagy kegyképen néha-néha szintén olvashatott. Jómagam négy évig voltam „haladó”, összesen háromszor volt szabad kinyitnom a számat. Első ízben A. Daudet *Lettres de mon Moulin-jéből* olvastuk az *Installation* elejét s arra volt kíváncsi tanár úr, melyikünk tudná pontosan lefordítani ezt a hangutánzó syntagmát, hogy *frrr!* (*Le temps d'entr'ouvrir une lucarne, frrr! voilà le bivouac en déroute et tous ces petits lapins blancs qui détalent, la queue en l'air dans le fourré.*) Azt dadogtam, emlékszem, hogy mindenféle *csirr-csatt* erőltetett volna itt, a mondat második részébe kellene belevinni hasonló hangulatot, *iszkiri, usgyé, vesdelmagad, aló*, be a bozótba, vagy sűrűbe. Az volt a felelete rá, hogy jó, ő belenyugszik, de mi meg abba nyugodjunk bele, hogy fordítani nem *nehéz* kenyér csupán, hanem merőben *reménytelen* vállalkozás. Eredetiben kell olvasni és élvezni a szépségeket. Második szereplésem alkalmával, mikor éppen *Béranger Le Voyage Imaginaire-jét* olvastuk, elszavalhattam *Petőfi Képzelt Utazását* magyarul. Végül nyolcadikos koromban, — egész karácsonyi vakációmát rászántam az előkészületekre — végigmondhattam *Alfred de Vigny* Mo'se-ének mind a 116 sorát franciául, könyv nélkül. Nem lehetett színezni, harsognom kellett, mert nagyothallott már a tanár úr azidőt; tölcserít csinált a kezéből, úgy hallgatta, áhítatosan, fénylő szemmel. Meg-megcsuklott a hangom a vége felé, de az ő figyelme nem lankadt. „*Bientôt le haut du mont reparut sans Mohe. — Il fut pleuré. — Marchant vers la terre promise, Josué s'avançait pensif, et pâlissant, Car il était déjà l'élú du Tout-Puissant.*” Elhallgattam, ő még suttogott: „*O Seigneur! fai vécu puissant et solitaire*”. Ránknézett szomorúan. „Ti is úgy fogtok élni, haladók, valamennyien: *puissant et solitaire*. Csak meghalhatna az ember hamarább, hogy megsiketül. *Laissez-moi m'endormir du sommeil de la terre!*” Aztán észrevette, hogy állvafelejtett és hogy egészen meg vagyok rokonyodva, intett, üljek le csak. Vállamra tette mind a két kezét: „Nagy örömet okoztál véle nekem, fiam.” Kisvártatva hozzátette még: „Szegény jó fiam, *pensif, et pâlissant. . .*” Az egész osztályhoz fordult. „Nem ti tehettek róla, ha el vagytok jegyezve a Széppel. Ez is olyan, mint a népszerűség. Mire idekerültetek, mindegyikötök személy szerint külön-külön *était déjà l'élú du Tout-Puissant*. En csak engedelmesen megkerestem homlokotokon a titkos bélyeget.”

2. Hatás és egyezés

Nagyon meg voltunk indulva s az egész délutánunk ennek a hangulatnak a melegében telt el. Késő estig róttuk az utcákat egyik barátommal, aki akkorára már telítődött Ady-versekkel. Azzal szórakoztunk, hogy keresgeltük össze a nem filológiai, ha-

nem költői megfeleléseket az én idézeteimhez az ő idézeteiből, 1910-et írtunk, már megjelent az *Illés szekerén* is, a *Szeretném ha szeretnének* is. Ügy találtuk, hogy a két kötet bevezető-versei születtek leginkább „az isteni kiválasztottság” jegye alatt olyanformán, mint *Mohé*. Először a legfeltűnőbb közös szépségek ötölttek szemünkbe, a) „Fenség, északfok, titok, *idegenség*, lidérces messze fény” — idézte ő. *Sitôt que votre souffle a rempli le berger, les hommes se sont dit: „Il nous est étranger”* — vágtam rá a legjobb tudásom szerinti „párhuzamos helyet” — b) *De, jaj, nem tudok így maradni: Vos anges sont jaloux et m'admirent entre eux. Et cependant, Seigneur, je ne suis heureux,* c) *Szeretném, hogyha szeretnének. S lennék valakié. Aussi, loin de m'aimer, voilà qu'ils tremblent tous, et quand pouure les bras, on tombe à mes genoux.* Még az is benne van: *Szeretném magam megmutatni, hogy látva lássanak.*) Később, nekibátorodva, már ezt a párhuzamot is beleláttuk a két versbe: d) *Ezért minden, önkínzás, ének,* természetesen a *szeretném* alak feltételes módjába belerejteten: *J'ai marché devant tous triste et seul dans ma gloire. Ez a, minden. Et. j'ai dit dans mon coeur: „Que vouloir à présent?”* ... Ez az *önkínzás*. *L'orage est dans ma voix, l'éclair est sur ma bouche. Ez az ének.* e) A lidérces *messze fény*ből is van valami ebben: *Mon pied infatigable est plus fort que l'espace,* f) *Gonosz, hűvös szépségek. Hélas! vous m'avez fait sage* parmi les sages; *Je suis très-grand, mes pieds sont sur les nations, Ma main fait et défait les générations. Hélas! Je suis, Seigneur, puissant et solitaire,* g) Az *Úr* viszi el; *Sitôt, que votre souffle a rempli le berger; J'élève mes regards, votre esprit me visite; Moïse homme de Dieu; Moïse était parti pour trouver le Seigneur; Son front perça le nuage de Dieu; Et, debout devant Dieu, Moïse ayant pris place, Dans le nuage obscur lui parle face à face;* h) Az *Úr* Illésként *elviszi:* *Bientôt le haut du Mont reparut sans Moïse;* i) *Kiket nagyon sújt és szeret;* j) Az *Illés-nép:* *Que vous ai-je donc fait pour être votre élu? Pourquoi vous fallut-il tarir mes espérer onces, . . .* *Puisque... Je n'ai pas pu trouver le lieu de mon tombeau? Tosué s'avançait pensif et pâlissant, Car il était déjà l'élu du Tout-Puissant;* k) Az *Illés-nép Ég felé rohan: Je sais aussi tous les secrets des cieux. Puis vers le haut du mont il reprend son chemin;* l) *Hajtja őket a Sors szele: les flancs noirs du nuage Roulaient et redoublaient les foudres de¹ l'orage;* m) *A Himalája jégcsúcsain* porzik szekerük és zörög. *Du stérile Nebo gravissant la montagne Moïse, homme de Dieu, s'arrête;* n) *Ég s föld között, bús-hazátlanul. Sur le vaste horizon* premène un long coup d'oeil; o) Még arra is van kádencia, hogy *gyémánt por: La pourpre et l'or* semblaient revêtir la campagne; p) *Szívük izzik, agyuk jégcsapos: Pour dormir sur un sein mon front est trop pesant.*

Gyönyörű délután, felejthetetlen este, irodalomszeretetem ab urbe conditá-ja. A szépség fényes felhője szakasztott úgy borított

be és rejtett el bennünket, mint Isten emberét a völgyben éneklők előtt.

3. Költő és közönség

Három, egész életre szóló hatás tüze csapott és perzselt meg akkornap. Csak ma látom, természetesen, ilyen tiszta-élesen, harminc évvel ezelőtt inkább még haragudtam érte, semmint örültem neki. Tanár úr a „haladó” órákon, irodalomról lévén szó, *megszüntette a tanulás alkalmából szokásos nyelvi alapvizont, és irodalmi alapviszonyt teremtett közénk.* Nem a beszélő beszélt a hallgatóközönségéhez ilyenkor, hanem a műalkotó a műélvezőhöz. Mindegy, hogy ki volt a tolmács. Ha ő olvasott, mi hallgattuk édes bűvöletben. Az imént, mikor én mondtam *de Vigny* versét, az ő szemei fényesedtek meg s az ő ajka mozgott hangtalanul. Ha a hazuról franciául tudók olvastak fel valamit, velünk együtt volt hálás közönségük. Ezért nem volt szabad egyikünknek sem ihletetlen szájjal szólalni meg. „*Összetöritek, jaj, összetöritek*”, sóhajtott ilyenkor és meglátszott rajta, hogy fizikai fájdalmat érez a barbár merénylet miatt. Még az is megesett, hogy legorombította, ha valaki megakadt és baggadozott. „*Gasztett az ilyen*” — kiáltotta megkínzottan s aki ilyet csinált, sokáig órára sem mert jönni, de mindenesetre hátul ült le valahová és meghúzta magát. Annyira eleven volt ez a viszony, *embernek társas voantkozása emberekhez*, hogy azon az első szép napon kellett nekünk a *társaság* tovább is. Nem mehettünk haza én sem, a barátom sem, hogy könyvet vévén kezünkbe költőkkel, írókkal teremtsünk magunknak irodalmi alapviszonyt műveken keresztül. *Élő ember közvetlenségét igényeltük.* Ez a magyarázata a késő estébe nyúló peripatetikus irodalmi „szalonnak”.

4. Jelkép

A másik hatást a *reánk vonatkoztatott idézetek* váltották ki a lelkünkbelől. Mikor a tanár úr azt sóhajtotta: O Seigneur! j'ai vécu *puissant et solitaire*, megérettük, hogy nemcsak Mózes élt így, a tanár úr is így élt. Azt meg már megint ő maga erősítette meg, bár rajtunk hirtelen szintén átcikázott, hogy mi is valamennyien így fogunk élni, sőt így élünk már is, azért vagyunk „haladó” franciások. A kezdő franciásokhoz és a többi nyolcadikoshoz képest *j'étais „déjà l'élú du Tout-Puissant*”, tanár úr annak idején az ő megbízásából választott el egyen-egyen engem és valamennyiünket. „*Puissant et solitaire*”: ez mindenkire vonatkozik, aki valamilyen vonatkozásban elválasztott, *homme de Dieu*, Isten embere, mint Mózes. Mózes népét vezette, annak volt prófétája és törvényhozója. Én meg, ha a nyolcadikban magam elé pusmogom ezt a verset, *puissant* vagyok, mert senki ebben

velem nem mérkőzhetik és *solitaire*, mert értetlenül bámulnak reám a többiek. És tanár úr is ilyen ebben a városban a francia tudományával. Homályosan megsejdtettem, hogy az egész kultúrájával, irodalomszeretetével, finom érzéseivel ilyen. Levelezőtagja a holland Akadémiának, de az itt éppen semmit sem jelent. Még közöttünk is *puissant et solitaire*-nek érezhette magát tanár úr, hiszen sokszor, ha kigyúlt szeméiben a drága fényes tűz, a Szép oltárán égő áldozat lángjaként, mi is összesúghattunk volna bizvást: *il nous est étranger*. S csakugyan is reszkettünk, mikor lánkkiabált, hogy összetöritek, jaj, összetöritek s ő szegény naponkint érezhette a kint: *L'orage est dans ma voix, l'éclair est sur ma bouche*. Hányszor megpróbálta nagyerdei sétáin egyikünk-et-másikunkat magával vinni, de csak makogtunk a nagy megtiszteltetéstől, ráhagytuk, amit mondott, magunkból világért meg nem mutattunk volna egyetlen darabkát sem. Szóval, akárcsak Mózesnek, neki is megnehezdedhetett a szíve: *Aussi loin de m'aimer voilà qu'ils tremblent tous et quand j'ouvre les bras, on tombe à mes genoux*. Mi meg, ahogy egy-egy félreeső utcán mindezt elemlegettük egymásnak ketten, már utódai voltunk, Józsuék, hiszen „*Josué s'avançait pensif et pâissant*” s érezte, tudta, hogy „*il était déjà l'élu du Tout-Puissant*.” Hiszen körülbelül az is megképzett előttünk azon az estén, hogy mire kellünk neki mi, haladók. Igen csak arra, hogy önmagának is bolond-színben ne tűnjék fel, mikor deklamál és lelkendezik rajta, hogy milyen szép a szép. Ami a dolgozószobája díványsarkában ülve groteszk jelenszámba ment volna, egészen természetesnek tűnt fel itt, a tanteremben, féltucatnyi — bizony inkább vélt, mit valóságos — hallgatóság karéjában. Megint szakasztott ugyanaz a kép: „*M' enveloppant alors de la Colonne noire, fai marché devant tous triste et seul dans ma gloire*” Még a folytatása is ugyanaz valahogy. Sohasem erőltette ránk sem a nyelvet, sem a kultúrát, sem a szépet. Nem akart ő minket nevelni vagy tanítani, nem magunkért ültünk ott, hanem érette. Magunkra vonatkoztatva nem sok értelme volt, ha hetenkint kétszer körülültük, egyesegyedül reánézve jelentett ez valamit. Sokszor egészen tanácstalan volt a közömbösségünk miatt. „*Et fai dit dans mon coeur: „Que vouloir à présent?”*” De csak eltúrte ezt is, róla nem tett soha semmit.

Hogy az estéből még egyre tellett, lassankint rájöttünk, hogy nagyon sok *puissant et solitaire* Istenemberét ismerünk, sokkal többet, mint eleinte véltük. Otthon a faluban ilyen *rektor úr*, aki olvasókönyveket szerkeszt, történeimet és vallástant adott ki, furfangos szerkezetű számológépet talált fel és engem negyedik elemista koromban minden „fertálykor” behítt magához beszélgetni, akárcsak „haladó” órára a francia tanár úr, mert sem a faluban nem áll vele szóba az intelligencia, sem a városban a tanfelügyelő vagy az esperes. Ilyen *kántor úr* a csudálatos kertjével és faiskolájával ezek közt a fát még nomád életük óta gyűlölő és pusztító magyarok közt. Ilyen *édesapám*, akinek „parkja” van, mert ár-

nyékban és szabadban szeret üldögélni; „mintagazdaságot” rendezett be, de már évek óta hiába ütnek be neki a vállalkozásai, nem tanul a többi tőle; gazdasági számtartástani tanfolyamon járt fenn Pesten, „elég bolond érte”; huszonnégyféle újságot, meg folyóiratot járat, „egyszer még elsül a feje tőle, meglátjátok.” *Puissant és solitaire* az egyik tanítónk is, mert esténként órákhozat játszik a hegedűjén, de nem magyar nótát, hanem „klasszikust, vagy etűdöt.” De *puissant* és *solitaire* az egyik napszámos emberünk is, mert fördőre küldte a feleségét, hogy meggyógyuljon, sőt Pásztor János béres is, mert „gyötri a családja, pedig higgyétek el, hogy nem érdemli, hiszen mindnyájok közt ő a legkülönb.”

Már elhúzták a takarodót, mire a barátom kirukkolt a nagy szóval, immár olyan pontosan fogalmazva meg, hogy nem vehettem ellenébe semmit. *Mindenki* Mózes, akit nem értenek meg a többiek, de tisztelnek, mert érzik rajta, hogy Isten embere. És *minden* Mózes *triste et seul, puissant et solitaire* . . . Az nem tesz semmit, ha sokszor bolondnak is tartják, keleten az örültek vallásos tisztelet tárgyai. Azért írom erről azt ide: nagy szó, mert embrióban benne foglaltatik az *irodalmi alapfogalom: a jelkép*. Mózes bizonyos vonatkozásban történelmi alak, a zsidó nép vezére. A *nyelv jelrendszerében is élő és ható, jelentéssel bíró jel* gyanánt ennyi, de *Vigny Moise-e*, az irodalom Mózesével *azzal válik jelképpé*, *hogy mindenüvé behelyettesíthető lévén, engem is jelenthet, téged is*. Mikor tanár úr önmagára vette Mózes mondását és a maga nevében ismételte el, hogy *O Seigneur, j'ai vécu puissant et solitaire* és mikor azt mondta rám, hogy Józsué vagyok, *pensif et pâissant*, arra eszméltetett rá először életünkben valamennyiünket talán, de minket kettőnk minden bizannyal, hogy a *nyelv jelrendszer s ott és akkor válik belőle irodalom, ahol és amikor valamilyen úton-módon jelképrendszert formáz*.

5. Egyetemes jelentés

A harmadik hatás, amelyet annak az órának köszönhetünk, nem aznapi, csak beérett akkorára. Egybevetések előzték meg a Béranger-vers és a Petőfi-fordítás nagyon gondos és lelkes összehasonlítása, még inkább a *Heine die Grenadiere-jének* és megint csak *Béranger Les deux grenadiers-jének explication de textes-jei*. Azért keltezem mégis erről a napról, mert önállóan addig mi még ezt soha utánozni meg sem próbáltuk. Most buggyant ki belőlünk először, de igazán olyan erővel, ahogy a víz a földből előtör, mikor kutat ásnak.

Akkorára már túlvoltunk azon a filológiai bogarászáson, amibe irodalom-tudósok is annyiszor beleesnek pedig. Tudtuk, hogy az egyezések éppen azért vannak, mert voltaképpen nincsenek is. Ha volnának ilyen egyezések, úgy, ahogy keresni, megtalálni és nyilvánartani szokták őket, akkor nem volna irodalom.

Ahol már csakugyan van egyezés, onnan az irodalom csakugyan is hiányzik kivétel nélkül mindig. Mikor például (harmadszor is) *Béranger Jacques-ja* volt soron, ilyenfajta megjegyzéseket kaptunk hozzá garnírungnak. „Azért nehéz ezt lefordítani, fiaim, mert ha franciául mondom, hogy Jakab, az a baj, ha magyarul azt mondom, János, az meg nem igaz. Magyar parasztot nem hívhatnak Jakabnak, mert magyarul annyira csak zsidó lehet Jakab, hogy ha már sváb, akkor sem Jakab, hanem Szepi, pedig az Jakab is lehetne. De hát magyarul a tót mindig Janó, az oláh Juon, a sváb Szepi, a zsidó Jakab vagy Mózsi. Nem Mózes, mert Mózes az székely unitárius, vagy szombatos. Mózsi, ahogy magokat mondják, hogy Mojse.” Későbbet, az utolsó sor kissé megváltoztatott refrénjére megint ez volt a megjegyzése: Látjátok, ez nálunk is így van. Híjjunk *papot? Ügyvédet* fogadunk. Majd ír a *doktor* ellene valami jó keserűt. Nincs valahol a közelben *finánc?* Jön a *végrehajtó!* Ne szidd a *jegyzőt*, hé, bajod lesz belőle. Elvisznek a *zsandárok*. Így emlegetjük őket a hátuk mögött. De szembe: Üljenek le a *zsandár urak*. Itt van már a *doktor úr*, nyissa fel kend a szemit, stb., stb. . . . Mikszáthnál is: azt mondja az anyjuk, eredj be, hé, a *fiskáriushoz*, már hogy az *ügyvéd úrhoz* . . . Mert mikor az apjuknak mondta az anyjuk, nem volt jelen az ügyvéd, de most, hogy idéz az apjuk, szemtől-szembe áll előtte. Így hát ez a nem-Jakab János mégis csak Jakab is.”

Ilyen előzmények után nem úgy kerestük és nem is olyanul találtuk meg az egyezéseket, mint általában szokás. Nyilvánvalóan más volt *de Vigny*nél, mikor a többi embertől fájdalmára elkülönült, valósággal kiközösített Mózesről mondják mások: *il nous est étranger* és más, mikor Ady önmagáról mondja: vagyok *mint minden ember* fenség, északfok, titok, *idegenség*. Mégis egyezés volt. A tárgyiasított Mózeset egyedül érezte ilyen idegennek a népe *de Vigny* szerint, az alanyi fantáziájú Ady már minden embert ilyen „Mózes”-nek érez, tehát minden emberről úgy látja, hogy a többihez képest idegen.

Az *Ady* és *de Vigny-egyezések* ilyen formán nekünk két értékes tanulsággal is szolgáltak. Az egyik az irodalom fogalmát segítette még jobban tisztázni számunkra. Nemcsak Mózes Mózes, én is Mózes vagyok — ezt jelentette eddigi tanulságaink szerint a jelkép. Most tovább bokrosodott: Igen, de én meg nemcsak Mózes vagyok, hanem Illés szekerén is ülök, meg szeretném is, ha szeretnének, mert se barátja, se boldog őse, se rokona, se ismerőse nem vagyok senkinek, vagyok mint minden ember fenség, északfok, titok, idegenség... *Mindenén vagyok és én minden vagyok*. Az „egyezések” helyezték bele a jelképet igazán a jelképrendszerbe. Mindenki Mózes és mindenki Illés is, északfok, titok, idegenség is.

A másik tanulság az irodalomtanulmány fogalmát igyekezett tisztázni. E téren is kaptunk már ösztönzést egyébkor is. „Nem fontos, a költő honnan vette a „tárgyát”, nem fontos az sem, ha-

tott-e rá és hogyan iksz meg ipszilon. Arany János még mottóul: is odaírja Toldi egyes énekei elé Illosvait, akitől „tárgyát vette”. De nagyra volna vele az, aki rájött, ha véletlenül nem cselekszi, hanem neki kellett volna kikutatnia és diadalmasan hoznia ország-világ tudomására, hogy „Toldi meséje Ilosvaiból van merítve.” Mi is megállapítottuk azon a napon, hogy *de Vigny* is, *Ady* is „a bibliából vették tárgyaikat”, Mózeset meg az Illés szekerét. „Leszögeztük” azt is, hogy *de Vignyre* „erősen hatott” az Exodusnak az a része, ahol Mózes kétízben felemeli a kezét és először kétfelé válik a tenger, hogy a választott nép száraz lábbal átmelessen rajta, másodsor meg összecsapnak a hullámok, hogy Fáraó egész seregével beleveessen. Ezért adja Moïse szájára így a szavakat: *Ma main fait et défait les générations*. Igenis, bennünket az „egyezőések” éppen a felől győztek meg, hogy nem sokat ér azt keresgélni, van-e Arany Fülemüljének újjörög változata is, vagy sem, mert nem az az irodalom, hogy Arany a Fülemüle, úgy látszik, vándormeséjét feldolgozta magyar versnek, hanem az, *ahogy* feldolgozta. Mert az, hogy „*inkább felmegy a királyig térdencsúszva*” az magyar, az Aranyjánosos, az irodalom. Hiszen éppen az mutatkozott meg az egyezésekből, hogy az Istenemberi másféleség (hatásmező és egyedülvalóság) adva van, Istennek minden embere ilyen. Ha irodalom az Isten szerint való dolga, hát jelképrendszerben mutatja meg Isten embere, hogy mindnyájan ilyenek vagyunk mi, Istennek valamelyik vonatkozása szerint szintén kiválasztottjai. *Rábukkanunk Isten világában a jelképben rejtőző egyetemes jelentésre, mindegy — ki vagy mi juttatta eszünkbe. A nyelvi jelentések mélyén rejtőző egyetemes jelentés a jelkép. Tehát az irodalom is az és nem a jelek.* Ezt vittük magunkkal harmadik nagy ajándékképen erről a nevezetes francia óráról.

6. Irodalmi nevelés

Mindahárom oltás megfakadt, megélt és tovább tenyészett bennünk. Számomra aznapról kezdve egzisztenciálisan komoly ügygé vált, hogy tisztázódjék a nyelv és irodalom titka egészen. A nyelvi jel jelentésének a mélyén tehát egyetemes jelentés rejtőzik. Aki erre rábukkan, az jelképnek érzi a jelt és ez az irodalom. *Az irodalomra, úgy látszik, csak rábukkanni lehet és szabad. Ezért nem lehet irodalmat akarni vagy csinálni.* Poéta non fit, sed nascitur. Arra születik, hogy rábukkanjon. De hogy bukkan rá? Mért bukkan rá? Mi kényszeríti őt rá? Vagy véletlen az egész? Esetleg játék?

Hányszor visszaidéztem emlékezetembe a képet, amelyen először szerepeltem „irodalmi szalonban”. Tanár úr némán mozgatja a száját, majd alig halhatóan megszólal:

— *O Seigneur, j'ai vécu puissant et solitaire.*

Addig jártam rá erre a jó kútra, míg csakugyan is innen

ihattam az első egészséges kortyot. Azt a meglepő felfedezést tettem először is, hogy az ős-költő ugyan *de Vigny*, akinek tanár úr az ösközönsége, de azután *de Vigny* „erősen hatott” tanár úrra, aki maga is mint költő közölte a jelképet velem, aki jelenleg szintén éppen azon küszködöm, hogy költőjévé és továbbdallójává válhassak ugyanennek a szimbólumnak. Ebben a végtelennek ígérkező haladványban az volt számomra a legörvendetesebb meglepetés, hogy tanár úr költő. *Irodalomra csak az nevelhet, aki maga is költő. Azért tud irodalmat tanítani. A költő az irodalom törvényei mélyén is észreveszi az egyetemes jelentést. A stilsztika, a poétika meg az irodalomtörténet jelrendszerének jelképi jelentőséget ad.* Az imént, mikor szavaltam a verset, *rábukkant* tanár úr hogy nemcsak Mózes és *de Vigny* *puissant et solitaire*, hanem ő is, sőt mi is. Még mindig nyitvamaradt azonban a kérdés, hogy mi kényszerítette őt erre? Vagy semmi se kényszerítette és véletlen az egész?

7. A költő törekvése kifejezésre

Hogy bukkanni rá az irodalomra, azt már értem. Megeshetik akármelyik költővel akármikor. Széles e világon egyesegyedül költővel eshetik ilyesmi meg csupán. De miért? Miért vajjon?

Másik történet vágódik eszembe hirtelen. Ez is keltőnk között játszódott le. Akkor még negyedikes voltam, kezdő franciás. Tanár úrnak abban az időben kezdett a hallása romlani. Nagyon tartott akkortájt a meghűléstől, mi meg éppen e gyenge oldalán találtuk megsérteni. Nem nyitattuk ki az osztálytermet idejére, nem gondoltunk mellé semmi rosszat, a „tízpercet” akartuk nyújtani, amíg csak lehet. Neki szegénynek a huzatos folyosón kellett megvárni, míg az iskolaszolga előkerült valahonnan, nagynehezen a kulccsal. Csak úgy ömlött aztán a szemrehányás belőle, mikor végre bementünk a terembe. A vége már az óda vagy dithirambus magasságában szárnyalt valahol: — *Máskor ne ilyen orozva, fiaim, mint az éji tolvaj, hanem gyertek rám, esetek nekem, teperjetelek le, térgyeljetelek a mellyemre, üssetek ököllel a becsületben megráncosodott képembe és úgy recsegjétek belé a siket fülem dobhártyájába, hogy mér nem döglesz mán meg, kiszolgált vén kutya?* Irtózatos volt ezt hallani, én meg még nem is szoktam hozzá, újonc voltam. Rákezdtem a pityergést és úgy ziháltam: — *Mink vagyunk a kutyák, tanár úr. Ne tessék megdöglenni.*

Szerencse volt a szerencsétlenségben ez a lapszus, megmenette a helyzetet. Elnevette magát tanár úr és „mehettünk tovább.”

Nekem azonban ezúttal még a rendesnél is többet jelentett a reá való emlékezés. Aki figyelmesen megnézi ezt a képet, maga is rájöhet, hogy úgy, ahogy megtörtént, cseppentett irodalom. Tanár úr is, én is ugyanazzal a közös ellenséggel küszködtünk: hogy tudnánk a nyelv konvencionális keretei között közölni egymással

a közölnivalónkat? Hogy tudná megmondani ő nekünk, hogy amit tettünk, az nem való, nem járja, helytelen és szerencsétlen körülmények között is találtuk megcselekedni? És hogy tudnánk megmondani öneki mi, hogy nem gondoltunk semmi rosszra, különben is szánjuk-bánjuk, resteljük és szégyeljük a dolgot, ne haragudjon már ránk olyan nagyon, ilyen sokáig.

Tanár úrnak az volt a nehézsége, hogy nem állott rendelkezésére kedvére való nyelvi jel. Mit mondjon ő, példátlan sértettségében nekünk, pubertáló süvölvényeknek? Negyedik, ötödik, hatodik osztályosok ültek a padokban, szidás ellen sikeresen beoltva többízből az egész társaság. És hol van különben is szó, amely a történt égbekiáltó sérelemnek egyenértékűül ajánlkozhatnék? Nem is sikerült volna a kifejezés, ha tanár úr a végletekig fel nincs indulva s közben még külön is méregbe nem beszéli inagát. így találta meg a nyelvi jel helyett a jelrendszer mélyén rejlő egyetemes jelentést, a jelképet. S amiben beszédközben mozgott, az nem is jelrendszer már, hanem jelképrendszer. Ezért is hatott.

Hogy vált tehát a jel jelképpé? Szükség volt rá. Valami új jel kellett, mert valami új kép vált kifejezendővé. Tanár úr *lázás felindulásában* legalább is úgy látta, hogy *ennek* a bandának *ezt* a sérelmet megmagyarázni *az eddigi* jelekkel nem lehet. A jelkép abból a küzdelemből született, amelyet tanár úr, akié éppen a szó, a maga lelke tartalmának a mi számunkra alkalmas módon való beleszorításáért folytat a nyelvadta lehetőségbe, a jelbe.

Ez a küzdelem voltaképpen minduntalan végbemegy, *valahányszor valaki megszólal. Mindenki úgy kell, hogy érezze: azt az egyetlen, sohanem volt és soha többé nem ismétlődő képet, mely most éppen a lelkében él, nem fejezheti ki egyetlen olyan szó, vagy fordulat sem, melyet már megelőzőleg valaki használt* Ha megkérek a családom nő-tagjai közül valakit, hogy süssön egyszer káposztás rétest, rendesen csalódom, de megérdemlem. Káposztás rétes, ez egy közhely és sütnék nekem káposztából és rétestésztából egy ilyen közhelyet. Pedig él a lelkemben egy ehhez hasonló, de mégsem egészen ilyen étel. Meghalt édesanyám sütötte, még gyermekkoromból, negyvenöt esztendő szépítette távolban szájamban az íze. Azt nem süti senki, mert nem is tudom azt kérni senkitől. Mert annak hamarabb az a neve, hogy ambróziával vegyített mennyei manna, mint az a jel, melyet a jelrendszerben nekiadtak. *Mindig, mindnyájan harcolunk a kifejezésért véres harcokat, de győzni, legalább is relative, csak a költő szokott ebben a küzdelemben. A költőnek sikerül az, ami senki másnak nem sikerülhet: lebirkózza a jelrendszer jelét és sohasem-volt képnek sohasem-volt jetképi erőt kölcsönözve, kifejezi azt.*

8. A költő izgalma, a konvencionális jel és a közönség dilemmája

Még mindig megválaszolatlan ugyan a kérdés: mi az oka annak, hogy a jel jelképpé válik, de már azt látni, hogy *három megkülönböztethető elem van jelen ennél az átalakulásnál. Az egyik a költő, akit példátlan izgalomba hoz az, hogy született a lelkében valami, egy kép s azt el kellene mondania, de nem lehet. E nélkül az izgalom nélkül nem találhatná meg a költő az egyetlen lehetőséget. A másik elem a jelrendszer, a nyelv, amely egyedüli lehetőségként adhat a kifejezés számára jelet, de ez nem elégséges, mert nem megfelelő. A nyelvnek ugyanis csak konvencionális, egyszer már használt s egyszer már bevált jelei vannak, s éppen ez az előnyük a baj, hogy már használták őket, már beváltak. Adva van végül a ^özönsg₃ amely nem érti, nem értheti meg a költő szavát, mert vagy megérti a szó jelentését, a szót s akkor nem nyerheti el a költő lelkének a tartalmát, a képet, vagy a képnek a látására tör, de ükkor neve-nincs lelki tartalmat kap s azt sem elraktározni, sem továbbadni nem képes. Nincs más mód, új jelre van szükség, de olyanra, amely magába foglalja mind a három szükségletet: a nyelvét, a költőét és a közönségét.* Ezzel már feleltünk is a kérdésre eddigi tudásunk szerint: *jelképre van szükség, mert az egyetemes jelentés egykép jelenti a szó jelentését, a költő lelkében élő képet és a közönsége lelkében keltendő ugyanazt a képet is.* Puissant et solitaire, mondom. Ha nem jelt adtam, hanem jelkép született, akkor ennek a jelképnek mint jelnek a mélyén rejtőző egyetemes jelentése jelenti a jelrendszer konvenciójaként élő népevezért, Mózeset. Egyúttal jelenti a költő lelkében élő képet is önmagáról, aki szintén puissant et solitaire. De úgy jelenti, hogy mindenki, aki olvassa, önmagára eszmélhet, kép ébredhet a lelkében önmagáról s az is puissant et solitaire. Ugyanez az eset a kulcs-afférban is. Orozva, mint az éji tolvaj... Nyelvilleg is megvan a jelentése, az éji tolvaj valóiban orozva cselekszik, váralanul, észrevétlen, meglepetésszerűen, úgy, hogy védekezni sem lehet ellene. Mint jel is konvencionális tehát a jelrendszerben ez az éji tolvaj, orozva. De egyetemes jelentés rejtőzködik a mélyén, megbélyegző erejének dermesztő jegénél hűtőzik valamit tanár úr „banki” sértődése és mi is tudatára dermedünk annak, hogy amit csináltunk, orozva tettük, mint az éji tolvaj. S végestelen-végig az egész képsorozat rajta vagyunk mi, tehát aktív cselekvő személyek, tanár úr mint passzív, szenvedő személy. A nyelvi jelek valóban nem festenek híven, mi történt. „Nem nyitattátok ki az ajtót s néhány percet a huzatban álltam, ami a hallásom tovább romlását okozhatja a ti hibátokból.” Vállat vontunk: volna, ha valaki fejünkre olvassa. Hát aztán? Nem, nem ez történt. Ez nem hatna meg bennünket, mert nem is volna ok „banki” sértődésre. Ez a másik történt: rámentünk, nekiestünk, letepertük, a melyre térgyeltünk, ökölrel a becsületben megráncosodott képibe ütötünk, úgy recsegtük belé a siket füle dobhártyájába, hogy mér

nem döglesz már meg, kiszolgált vén kutya. Ez történt. Akarom mondani, vagyis, hogy akarja mondani tanár úr, meg az is becsületesebb dolog lett volna, ha ez történik. Tanár úr lelkében legalább is ez van s mi szolidárisak vagyunk ezzel a képpel, vállaljuk, magunkra ismerünk, mert ímé, pityeredik is már elfelé a legszenzibilisebb közülünk.

Ami a továbbiakat illeti, ott viszont az teszi a jelenetet irodalomná, hogy a kis negyedikesnek nem sikerült az, ami tanár úrnak sikerült. Alulmaradt küszködésében a jelrendszerrel, a kifejezésért folytatott küzdelemben elvérzett, mert bolondot mondott.

Ismétlem azonban, az eset csöppentett irodalom. Ne tessék megdögleni ... erőszakot a jelrendszeren, mert a *tessék* és a *dögleni* kizárják egymást. Ne feledjük azonban, hogy a jelrendszeren mindig erőszakot kell vennünk, különben nem fejezhetjük ki a sohanemadódottat, mert a konvenció mindig adódott már egyszer. Hiszen az sem ment minden erőszakosságtól, ha én ezt a nem nagy dolgot, hogy kezdődő nagyothallással huzatos helyen álltam öt percig, így helyezem bele a jelrendszerbe: mért nem döglesz már meg, kiszolgált vén kutya? De ami egy tanár urat ékesenszólóvá tesz, ugyanaz a lelki izgalom egy kisdiákot még ügyefogyottabb mondatalkotásra kárhoztat a szokottnál is. „Mink. vagyunk a kutyák, tanár úr” ... ez folytatása az előbb vállalt képnek.. Szégyeljük magunkat, mert igaza van tanár úrnak, az még hagyján lett volna, ha kutyának mondjuk, ahhoz képest, ahogy elbántunk vele. Csakhogy nem volna igazi elégtétel, ha ezért konvencionális szavakkal bocsánatot kérnénk. Egyetlen amit tehetünk: magunkra vesszük a kutyaságot, amivel ha megsértettük volna (pedig az is elég nagy sértés lett volna) még mindig tisztességesebbek lettünk volna, mint amilyenek valójában voltunk. Mink vagyunk a kutyák, tanár úr. A második rész: „ne tessék megdögleni”, annak a jelképe, hogy ne tessék „banki” sértődést érezni, mert akik ilyen gyerekeseket mondanak, azok nem sérthetik a tanár urat, akármit is csináltak. Izgatott lelkemben két formában is él a teljes tisztelet. Meg is tessékelem és változatlanul is hagyom a szavát. Ha döglik, hát döglik. Nem bírálom és nem módosítom. Autosz efa. Ne tessék tehát megdögleni. A bocsánatkérés és a respektus egyetemes jelentésű a jelképben s csakugyan érvényes mindahárom tényező. Lelkemben is jelenti a képet: a nagy szégyent, az őszinte bocsánatkérést és a történetek ellenére is változatlan tiszteletet. A nyelv jelrendszerében is, amit a jelrendszer jelen látható törés mutat (ne tessék — megdögleni) és a tanár úr lelkében is, mert szolidáris a lelkemben élő képpel, vállalja, magára ismer (történt, ami történt, „banki” sértés nem történhetett, tehát nem fontos, mi történt), mert ímé, neveti is már elfelé magát s megkezdődhetik érdemlegesen a francia óra.

Mindez így van, mindez most már érthető, de még mindig nem tudom: *miért* történik így? Ha tovább vizsgálom a kísérő

körülményeket, még fedezhetek fel érdekes és magyarázatlan maradt jelenségeket. Emlékezhünk rá jól, tanár úrból csak úgy ömlött a szó, ahogy az iskolaszolga kinyitotta a termet s mi beültünk a padokba. Ez is, de ha megfigyeljük, amit a végén mondott, az még jobban arra mutat, hogy nem azért beszélt, mint szoktak a tanárok rendszeren. Nem azért beszélt, hogy mi megértjük a dolgot, hanem csak magán akart könnyíteni, a lelkéből elhessegetni az izgalmat okozó képet, izgatottságát levezetni, egy szóval azért beszélt, hogy ő maga kiönthesse a lelkét. Ezt már egy másik vonatkozásban is megfigyeltük előbb. Nem tanítani akart bennünket, magát akarta megmutatni, a lelkét akarta kiönteni, így aztán érti is az ember már szószerint az egész lelki manipulációt. *Ha nyelven szól a beszélő és azt szeretné, hogy az, aki hallgatja, meg is értse őt, akkor a jelrendszerben mozog, jeleket ad, mert csak így lehet benne bizonyos, hogy valóban meg is érti őt a másik. Ha nem az a fontos, hogy a másik ember megértse, amit mondok, hanem az a minden mást megelőző, mindenné) sürgősebb fontosságú lelki vágyam, hogy kifejezhessem, ami bennem él, ha magamat akarom megmutatni, a lelkem szeretném kiönteni, olyankor kelek birokra a jelrendszerrel. Keresem, kutatom a jelek mélyén élő egyetemes jelentést. Ilyenkor bukkanok jelképekre, alakul a beszédem jelképrendszerré, egyetlen lehetőségévé annak, hogy magam is kifejezhessem, sikerüljön is lelkem tartalmának formába öntése. Ennek viszont megint csak az az egyetlen bizonyítéka, ha a másik ember is szolidáris a jelképpel, vállalja, a jelképben, engem nézvén, magát is látja, önmagára ismer.*

9. Siker

Végre tudjuk hát, miért bukkan jelképre a költő: azért, hogy magát megmutassa, lelkét kiöntse, a képzeletében élő egyetlen, sohasem volt, többé nem ismétlődő, szűz képet kifejezze. Kénytelen megkeresni a jelrendszer mélyén rejtőző egyetemes jelentést. Addig nem lehet nyugta, míg meg nem találja a jelképet. Nem érzi a lét gyönyörét, csak a jelképrendszerben. A közönségével ilyen körülmények között nem sokat törődnek. Közönségének csupán annyiban van számára jelentősége, mert azt, hogy sikerült-e harca a jelrendszerrel, kifejezi-e a jelkép őt magát, csak annak szolidaritásából tudhatja meg és mérheti le. *Minden költőnek halálosan fontos ügye a közönség, a siker.* Nem hiúságból, mint általánosan hiszik. Csak a fűzfapoéta hiú. Az igazán költőt csak az az egy probléma izgatja: kifejezi-e a képet a jelkép? Vállalja-e a közönség őt, a költőt önmaga gyanánt? A végső kérdés ezért aztán mindig csak ez: kiönthetem-e a lelkemet? Odaadhatam-e magamat? Egy megfordított Ónán a költő: kínosan ügyel rá, hogy a drága magból semmi a földre ne csöppenjen, pocsékba ne menjen, hanem minden csíra céljához érjen és megterméke-

nyítse a másik ember lelkét. Mert csak akkor sikerült a mű. Az igazi költőt nem is igen érdekli a műve, mint ahogy a közönsége sem érdekelte. Csak a siker fontos neki. Ha ezt megtapasztalja, megnyugadhatik, hogy új nyugtalanság telíthesse újra. Új lelki tartalom, új kép küzdelme a jellel, hogy kiszabadulhasson, alakot nyerhessen, jelképpé értelmesdjék, sikerülhessen, termékenyítsen, művé válhasson.

10. Stílus

O Seigneur, fai vécu puissant et solitaire .. . Most veszem észre, hogy nem a könyvekbe írt irodalom érdekel egyelőre, s ezt a mondatot is abban a formában idézgetem, mikor tanár úr idézi *de Vigny-ből*, a *Mohe-ből* és magára érti, meg miránk. Kezdek gyanakodni, hogy még mindig nem értem egészen, mi az irodalom. Mi is voltaképpen, eddigi tapasztalatom szerint?

Mindenekelőtt *nyelv*. A jelrendszer is nyelv, mikor beszélünk és a jelképrendszer a nyelv, mikor „mesélünk”, költők vagyunk, műveket alkotunk, irodalommal szolgálunk. Hol is a határ? A törekvés a határ, meg a motiválás. Ha azért élek a nyelvvel, hogy a másik ember megértsen, jelt adok, jelrendszerben mozgok. Ha azért küszködöm a nyelvi konvencióval, hogy a lelkemet kiöntsem, egyetemes jelentését keresem a jelnek, arra bukkanok rá izgalomban, a jel jelképpé válik, a jelrendszer helyett jelképrendszerben mozgok, költő vagyok, az, amit mondok, irodalom. *Az irodalom tehát olyan nyelv, amely jelrendszerből jelképrendszerré vált, a jeladás a mélyén rejlő egyetemes jelentésre rábukkanom következtében a költő izgalmának jelképpé, szimbólummá lett. A nyelv és az irodalom, azaz a jelrendszer és jelképrendszer között a különbség csak fokbeli.* Valahányszor beszédközben nagyon kényszerít bennünket kifejezésre a bennünk élő kép izgatósa, ha fontosabb és sürgősebb, hogy könnyítsünk magunkon, kionsuk a lelkünket, megmutassuk magunkat, mini: az, hogy valamit megérttessünk a másik emberrel, olyankor mindig jelképrendszerben mozgunk, mindig irodalomná válik a beszédünk. Feltéve természetesen mindig, hogy a másik ember is szolidáris a jelképünkkel, magára ismer bennünk, vállalja a szimbólumainkat.

Egyszerre megtelik a világom költőkkel, szimbólumokkal, irodalommal. Költő az *öreg Józsi bácsi*, mikor azt mondja a fia piszmogására: *de jó lennél Halálnak*. Költő a *tornatanár úr*, mert azt a megjegyzést teszi, mikor valaki leesik a korláton s kékre-zöldre zúzza magát, hogy *a tornaszert kíméljük!* Költő *édesapám*, azt felelvén a többi gazda cinkosnevetése közben a nagybirtokos kérdésére: *Van-e még sok vetnivalód, Zsiga?* hogy: *búzám vagy földem?* mert köztudomású, hogy a nagybirtokos úr lábán szokta eladni a termését s nem egyszer drága pénzen kell megint vetőmagot vásárolnia. És költő *tanító úr*, mert így meséli el a mël-

tatlanságot, mely múlt vasárnap esett rajta, mikor harangozás előtt tíz perccel izentek át neki a parókiáról, hogy ma ő prédikál: *Megyek lelkem csendességére a kocsmá felé, hát nem utánam szólnak, ne arra hé, ha tala be a templomba!..*

Különösen tanító úr e kifakadása derített újabb világot a problémámra. Ezt a tanító urat úgy emlegették a faluban, hogy „figurás beszédje van”. Nagyon találó megjegyzés volt ez a beszédjére. Figurás. Azt akarták ezzel a falumbeliek mondani, hogy a kifejezései szokatlanok és furcsák. *Megyek lelkem csendességére a kocsmá felé ...* mondta, pedig nem is volt igaz. Nem szokott kocsmába járni. Hát akkor hazudott? Nem hazudott, jelképrendszerben mozgott. A kocsmá ellentéte a templomnak. Aki kocsmába indul, annak nincs szándékában templomba menni. Egészen más hangulat veszi körül a kocsmába igyekvő embert, mint a templomba menőt. *Lelkem csendességére, ezzel* azt jelezte, hogy mit sem sejtve, gyanútlanul ébredt a vasárnap reggelre, nem is álmodta, hogy prédikálnia kell hamarosan. Rendes körülmények között egész héten készül rá, aki vasárnap szolgálni fog. De ha ennyi ideje nincs is, szombaton este bizonyára nem csinál egyebet, meditál azon, amit holnap délelőtt mondandó. Vagy legalább a vasárnap korareggeli órákat tölti csendes áhítatban, biblia mellett, gondolkozva, jegyzeteket papírra vetve. Nála minden hiányzott: hangulat és készüllet, ellenkezőleg történt minden, mint ahogy szokott és illett volna. Ezt jelentette ez a félmondat: *megyek lelkem csendességére a kocsmá felé.*

Tála be . . . ezt sohasem mondják embernek. Azt is ritkán, hogy *ne arra. . . hé,* ebben is rejlik jókora adag meg nem becsülése annak, akinek épen szól, hacsak nem gyermek, vagy családtag, jóbarát, máseféle az illető. Azt fejezi ki az egész, hogy brutálisan, erőszakosan terelték a beszélőt, mint az állatot szokás. A méltatlankodás ebbe a kifejezésbe van belerejtve: *hát nem utánam szólnak ...?*

Mindez: irodalom, mert jelképrendszerben mozog. De ez is, a többi is az irodalomból csak annyit tartalmaz, amennyi egyetlen mondatba belefér belőle. A tanító úrnak a figurás beszédje ez, a mondatokban szereplő szavak és kifejezések jelképes jelentése. *Tála be . . .* ez a tehénterelő kitétel egyetemes, jelképi jelentést nyert az által, hogy magábanfoglalja a tanító úr lelkének a tartalmát: nem volna szabad ilyen erőszakosan kényszeríteni valakit templomi szolgálatra, mintha nem is halhatatlan lelkű ember volna. Aki hallotta ezt a kifakadást, maga is bizonyosan magára ismert és bólintott: bizony nagyon sokan, nagyon sokónkat, nagyon sokszor csak terelnek ide-oda, mintha nem is emberek volnánk. Egyetlen szóban ott az irodalom. *Megyek a kocsmába, hát nem utánam szólnak?* .. . ugyanez az irodalom, ez az egyetemes jelentést kapott jelkép a mondat egyes kifejezéseiben. A mondat a nyelv egysége, de úgy látszik, az irodalomé is. *Az irodalom má jelképesedéit, az egyetemes jelentést nyert, a jelképrendszerben*

mozgó mondat neve: stílus. A stílus minden jellemző sajátága megmutatkozik a mondat keretén belől. Ennek vagy amannak a költőnek ilyen vagy olyan a stílusa... azt akarja mondani, hogy ez vagy amaz a költő, ilyen vagy olyan mondatokat ír. A költő stílusa azért különbözik minden más költő stílusától, mert másképen írja a mondatait. Alanyainak, állítmányainak, jelzőinek, határozóinak, szórendjeinek, de a kifejezésein és szavain belül is: képzőinek, összetételeinek, jelentésárnyalatainak, minden a mondatban megmutatkozó nyelvi adottságának egyetemes jelentése, jelképi ereje, szimboliztikája van. Az eredeti, szellemes, jó svádájú, társaságkedvence, figurás embereknek mindnyájának egyéni stílusuk van, másképen fogalmaznak, mint szokás, „jó bemondásaikat” évekig emlegetik, szájról-szájra adják. De valahányszor idézik őket, mindig valami jelző, vonzat, különös inverzió, szójáték, jelentésárnyalat, hasonló nyelvi elem s egy-egy kifejezés, vagy egész mondat az, amit illusztráció gyanánt el-elmondogatnak velük kapcsolatban. Néha egy találó ráolvasás, közmondás, szokásmondás, klasszikus közhely legjobb idején alkalmazása. De mindig egy-egy mondat jelenti a „stílust”.

A költő, már t. i. az a költő, aki nem csak egyetlen jómondásáról híres, egyéb is, több is, mint stílus, az azonban bizonyos, hogy a legtöbb igazi költőt meg lehet ismerni egyetlen mondatáról. „A zarnokság haldoklik ama parton, Ottan szeretnék én meghalni, ott!” Ez a két sor *Petőfi Képzelt* utazásából való s hiába Bérranger-fordítása ez Petőfinek, mégis megismerni rajta az ő egyéni, utánozatlan stílusát. „Úr az egész földön, ha ez egy hibáján” - - *Arany János* írta, aranyjánosi stílusban. „Az ember fáj a földnek” — *Vörösmarty* idézet, de *Vörösmarty*-stílus is. „Most mikor a nagy inogások sápadt képe rezeg a Földön, Szív-serlegem kite szem, Uram, s piros kedvét, íme, kitöltöm.” Ez a mondat valószínűleg *Ady*tól való. „Im az innep szüzekéi Elődbe kiszállanak, S jótéted első zsengei Kaskáikban látszanak/” Ki írhatta volna más, mint *Csokonai*? Sokszor egyetlen szó elég, mégpedig prózában is. „Azóta tíz év szaladt el a fejünk fölött, fintyi-fantyi.” Ez a „fintyi-fantyi” *Mikszáthra* vall. De rávallana a „marmancs” is, vagy ha valakinek azt adná a szájába: *Paperlapap*. „Az én uram és parancsolóm, aki olyan nagy úr, hogy fölötte csak a király van, azt izeni neked, *Gelb Jakab*..., hogy jobb lett volna meg se születned.” Ilyen fellengzően csak *Komáromi János* beszélgethet egy libáriás inast. „Most új embernek kezdődött új öröme. *Simogatta* (a cicát), szeretgette, olyan gyöngéden bánt vele, mint egy álommal, egy emlékkal, mint a gyereke hajával... sa többi nézte.” Ez *Móricz Zsigmond* stílusából kóstoló, megismerni rajta. „Az Úr szava úgy megzendül, hogy a szarvas idétlent szül” . . . *Szenei Molnár Albert* stílusa nem téveszthető össze *Erdélyi József*ével: „Álmának aranyhegye egy égigigérő garmada, akinek holtig, örökig elég lenne a harmada.” Az irodalom fogalmából következik, hogy a stílus a költő egyéni, elidegeníthetetlen tulajdona, ha nincs

neki ilyen, nem nagy költő. Nem lehet utánozni, ha mégis utánozza valaki, csak saját nem-költő voltát árulja el vele. Arany János milyen finom érzékkel veszi észre önmagán Petőfi hatását: „Döbbenve ismerek fel rajzomon egy-egy vonást, mit szellem ujjá von. övé, kiáltom, itt, ez itt övé: a szín erős, nem illik együvé.” Levelezésükön is sok helyt meglátszik, hogy Arany csak erőlteti azt a hangot, melyet előzőleg Petőfi éppen megütött, de nem a maga hangja az, nem is áll jól neki. Jó szó itt az Arany János szava: *a szín erős*. Madarat tolláról, költőt stílusáról, azaz jelképi mondatáról ismerhetni meg.

11. Irodalom, a társaslélek érzelmi funkciója

A nyelv „egysége” a mondat, az irodalomé a stílus. *Ha a jelrendszerben mozogva jelt tud adni a beszélő a hallgatóságának, vagy a mester a tanítványának, akkor a mondatot megértik. Ha a jelrendszerrel megküzdőlődvén s azt jelképrendszerré kényszerítvén kiöntheti lelkét, megmutathatja magát a költő s közönsége vállalja a jelképet, magára ösmér benne, akkor a stílus sikerült. A nyelvből irodalom lett; mert a jel jelképpé, a jelrendszer jelképrendszerré, a beszélő költővé, a hallgatóság közönséggé, a mondat stílussá, a megértés sikerré változott. A különbség fokbeli, melyet az az izgalom okozott, hogy a kifejezés élet-halál kérdésévé vált. Az én Énem megmutatása elsőbrendű érdeké a Te megértésednél. A jelentéssel meg kellett harcolni egészen az egyetemes jelentésig. Az irodalomjehát társas-lelki jelenség, még pedig érzelmi jelenség, mert az izgalom miatt a harc folyamán a nyelv értelmi funkciója a művészet érzelmi funkciójává hevül és olvad.* A kifejezésért mindig küzdeni kell a nyelvi konvenciókkal, az irodalomban mindig is van e miatt művészi elem, de olyankor, mikor a küzdelem ereje maximális, ez a művészi elem túlnyomóvá, majdnem kizárólagossá lesz, igazi „szép” irodalom születik. Ennek az irodalomnak megkülönböztető neve az, hogy *költészet*. Az irodalom azonban, akárhogy is nevezzük, épolyan relációja a társaslelki jelenségek két személye, egyik és másik embere, az Én és a Te között, mint a nyelv s a többi társaslelki jelenség (jog, vallás, társadalom és az irodalomhoz hasonló egyéb művészetek).

12. Irodalmi nevelés, szintén a társaslélek érzelmi funkciója

Ez a gimnáziumból egyetemi tanulmányok közé épségben átmentett tanulság magyarázza, vagy mentse, ha én az irodalmat később sem tudtam másképen szemlélni, mint ilyen szigorú filozófiai rendszerben, lélektani és logikai kategóriák szerint. De nemcsak az irodalmat nem tudtam másként látni, a nevelést sem

tudtam. Irodalmi nevelésünkben két halálos hibát voltam kénytelen minduntalan tapasztalni. Nagyobbik hibaszámba azt kellett vennem, *hogy irodalomra tanítani akarják a növendékeket, nem nevelni. Ebbe a hobába csak az eshetik bele, aki azt hiszi, hogy a növendék egyéni-lelkének a tartalmává válhatik az irodalom* (holott az társas lelki viszonyulás). Mihelyt tehát — fűzi tovább a téves következtetést az így gondolkozó — rávezetem növendékeimet az irodalom klasszikus lelőhelyeire, néhány mesterfogást közlök velők, hogy bánjanak az itt kapható kincsekkel, egy pár adatban ismertetem a természetrajzát írónak, műnek, kornak, misatöbbi, már elvégeztem a dolgomat s magára hagyhatom kettejüket, az irodalmat meg a növendéket, majd jön a többi magától. Ezért hidegül aztán el a legtöbb ifjú lélek viszonya az irodalommal s telnek el a későbbi évek irodalomtól mentesen, vagy álirodalom törvénytelen ölelései és csókjai között. *Irodalmi nevelés csak társas-lelki funkcióként lehetséges. A nevelőnek és növendéknek e relációjából fakadhat irodalmi nevelés, úgy, mint ahogy mindenféle nevelés.. Hiszen maga a nevelés is társaslelki reláció. Az irodalmi nevelésnél azonban a reláció nem nyelvi, hanem művészeti, nem mester és tanítványként viselkednek közben nevelő és növendék, hanem mint költő (vagy tolmács) és közönsége. A végeredmény nem is megértés, tehát nem bizonyos anyag tudása. Az irodalmi nevelés vagy sikerül, vagy nem sikerül, a végeredmény, akárcsak magában az irodalomban, itt is: siker, nem pedig megértés.*

13. Irodalomra csak irodalommal nevelhetni

Kisebb, talán nem ilyen halálos, de azért eléggé végzetes *másikba irodalmi nevelés közben, hogy nem-irodalommal történik igen gyakran. Irodalmi nevelés pedig csak irodalommal lehetséges egyébbel nem.* Ezt a hibát is azért követjük el minduntalan, mert nincs a nevelésünknek filozófiai alapvetése s ha van, az nem rendszeres és nem módszeres. Hogy is lehetne, nincs filozófiai rendszerünk és nem dolgozunk szigorúan elvi alapon alkalmazott pszichológiával és logikával. *Csak a jelképrendszerré izgult nyelv irodalom és semmi más egyéb nem az. Nem szabad tehát ötször-hatszor szempontot változtatnunk irodalmi elemzés, írók és költők műveinek olvasása közben, hanem elejétől-végig nyelv érdekeljen bennünket,* ha irodalmat akarunk kapni. Hiszen oly gazdagok a nyelv kategóriái, mindent magukban foglalnak, ami bennünket rendszertelenül, egymás hegyén-hátán felhalmozva irodalommal kapcsolatban érdekelni szokott, szegényedéstől, elskatulyázódástól igazán ne tartsunk. Az egyetlen következmény, ami nem maradna el, az lenne, hogy nevelő hatása volna annak az irodalomnak, amelyet a nyelv titkait fáradhatatlanul kíváncsin-kérdő kategóriák feltárnának. A jelenlegi eszközökkel felszínre hordott törmelékeknek és torzóknak semmilyen hatásuk nincs.

Ha van, közvetett, másodlagos, vagy spontán és intuitív az a hatás, a nevelés éppen nem, vagy csak alig tehet róla. Nem én mondom, az iskolai irodalomra-nevelés teljes sikertelensége mutatja rendkívül tanulságosan. Még csak nem is érettségi vizsgálatokon mutatja, hanem szofokráciáknak mint olvasó-közönségnek a színvonal-fokával, mely meglehetősen alacsony. A villamoson, vonaton-hol lépten-nyomon látható sárga könyveken keresztül mutatja, a konzum-irodalom virágzó iparágán keresztül is mutatja, különösen ha az ember arra kíváncsi, mennyi az így olvasók közül egyetemi végzettségű, állítólagos szellemi életet élő ember.

14. *Stílustalanság*

Megállapítottuk már az előbb, hogy az ember az által válhatik az irodalom tolmácsává, ha maga is költővé lesz. A siker titka az, hogy a közönség vállalja a szimbólumot, magára ismer a költő eléje ömlött lelkében. Ez által válik költővé. A költő én vagyok — én költő vagyok. A költő mindig onnan is értesül róla, hogy műve sikerült, ha a közönség tolmácsolja azt. Ezért szeretik a költők, ha idézik, könyv nélkül mondják a verseiket. Nagy szerencsétlenség, mert nagy hanyatlás jele, hogy *közéletünkben kevés az irodalmi tolmács*. Magyarszakos tanáraink között sem akad elég” hát még a többi akadémiai képesítésű nadrágoember és honunk szebblelkű asszonyai között. *Ez a nagy meddőség vagy pangás stílustalanságra mutat. Idézni csak stílust lehet, fogalmazásra csak stílus kényszerít.* Az is valóságos nemzeti csapás, ha keveset idézünk, mert ennek az az egyenes következménye, hogy nagyon könnyen martalékává válunk közhelyeknek. Be lehet bennünket csapni frázisokkal. Konvenciók rabságába esünk. De ezerszerte súlyosabb szövődménye a kórnak az, hogy *bennünket sem kötelez új fogalmazásokra semmi sem*. Nemcsak az úri ponyvának válik belőlünk engedelmesen abrakoló fogyasztóközönsége, hanem mi magunk is közhelyeket, frázisokat, konvencionális fordulatokat öklendezünk ki magunkból minduntalan. Csakugyan is elképesztő, milyen sok közhely, frázis, konvenció puffan el erre mifelénk naponta sajtóban, közéletben, könyvekben, mindenütt. Hagyján volna, ha mindezt csak a művészet sínylené meg. Akkor csak untabb, mindennapibb, elközönségesebb lenne az életünk. *Ám ha nem kötelező a minduntalan való újrafogalmazás*, ha nem tartjuk az én tanárurom ízléséhez igazodva „gyalázat”-nak, valahányszor valaki „gyalázatosan” rosszul fejezi ki magát, lassankint kialszik mindenféle vágy az újrafogalmazásra. Csökken és sekélyesedik az egész vonalon a buzgalom, hogy új meghatározásokból új következtetéseket vonjunk. *Züllésnek indul a művészet után, a tudomány. Egész szellemi életünk eresztékei meglazulnak.* Pedig még mindig nem jutottunk mélypontig. Legsomorúbb következménye a frázis-, közhely-, konvenció-uralomnak az, hogy idővel

magával jötehetetlenné rökönyödik benne az élet. *Ha a stílusérzéke eltompul valakinek, az a valaki ügyefogyottá válik. Nem tud tájékozódni a lélek világában. Csak tapogatózik. Bolonddá lehet tenni. Nem tudja megkülönböztetni a hazugságot az igazságtól. A hazugság — stílustalanság. A stílussá kendőzött mondatban az elemek nem illenek együvé.* Csak jelentésük szerint odavalók, egyetemes jelentésük szimboliztikája összevesz egymással. Ezért mondja Leonardo da Vinci Mereskovszkij szerint az egyik repülőmodellre: le fog zuhanni, mert *nem szép. Az olyan ember, aki a mondatból kiérzi s így a mondatból igényli is a stílust, azonmód leleplezi a hazugságot. A stílustalan ember nem tud ellene védekezni.* Az a közismert tétel, hogy a dekadens koroknak túlfinomodott a stílusuk, csupán annyiban igaz, hogy a sem támadni, sem védekezni nem tudó korok önmagukért ápolják a formákat s az önmagáért való forma hazugság. Nem jelkép, ellenkezője a jelképnek, mert *szubtilis* a jelentése, fordítottja annak, ami a szimbólum, t. i. az *egyetemes* jelentésnek. A dekadens stílus egyébként elég árulkodó módon rendesen szekták, klikkek, mesterségbeliek, mindig kevesek tolvajnyelve. Dekadens korokban vagy népeknél a kevesek túlfinomodott stíluskodó stílustalanságát nagy tömegek eltompult stílustalansága veszi körül.

15. A stílustalanság: hazugság

Hogy a hazugság mennyire stílusnak a stílustalansága, arra klasszikus példa a *Dal a kis Demeter Rózsikáról* c. Szabolcskavers. Alapjában véve jól meg van csinálva. A pap lelki gyötrődése ömlik ki benne szimbólumban a pap-költő lelkéből, akiben a dolgok emberi elképzelése szembekerül a dolgok Isten tervhálózatában jelentkező formáival és válságot okoz. Ez azonban csak fikció, nincs ilyen válság a költő lelkében. Ezért aztán rosszhisze műén küzd a jelrendszerrel a kifejezésért s alul is marad. A stílus hazug szimbólumokból készít költői mondatokat s ez a hazugság nyomot hagy rajta lépten-nyomon. Véggel állnak egymásnak az egyetemes jelentések.

„*Ott is tudom, a végső pillanatba a „Miatyánkját” morzsolgatta.*” Nagyon szép kép, de csak saját jelentésében. A költő nincs benne, mert a költő a költői problémában kálvinista pap, Demeter Rózsikának meg olvasója van. Ez a kép tehát ellenemond ennek a másiknak: „*És most nekem kell majd felette hirdetnem. Uram, hogy nagy vagy te.*” Ha költőnk csakugyan katolikus pap, akkor nem kell neki hirdetnie semmit, hanem latin nyelven szertartást végez a koporsónál. A hazug helyzetből semerre nincs kibúvó.

„*Anyja az esztendő betegágyon biztatta, hogy téged csak áldjon, mert te az árvák atyja vagy. Hozzánk a város nagyközei van, S ma mégis úgy lelték meg holtan, Anyjának orvosságért*

tipegett be S jövet a vihar útba lepte A kis Demeter Rózsikat.” Itt is szépek a képek külön-külön, de egymást „ütik”. *Kit lelte meg holtan?* Értelem szerint a várost, mert az van hozzánk nagyközel. (Igaz, hogy nem nagyon érti az ember a gondolatmenetet. Abból, hogy közel van a város, az következne, hogy tovább él s ma mégis, meglepetésszerűen, úgy lelték meg holtan? Vagy a *Demeter Rózsika anyját* lelték meg holtan? Miután az esztendő nagy betegágyon annyit biztatta kislányát, hogy Isten az árvák atyja, ma csakugyan meg is halt, árván hagyva Rózsikát? És *ki tipegett be orvosságért? A város?* Kissé szokatlan kép, bár a másik szokatlan képnek, hogy t. i. közelsége ellenére ma mégis meghalt, ez volna a logikus folytatása, mert kibékítő magyarázata. Mindazonáltal az is lehetséges, hogy *a vihar* tipegett be anyjának orvosságért. *Egy bajjal* így aztán két dolgot is elvégezhetett egyszerre: betipegett, menet nem is csinált egyebet, ' jövet azonban egycsapással a kis Demeter Rózsikát is útba lepte. Nem lehet egészen pontosan kielemezni ezt a mondatot. Csak egy a bizonyos. Sem az, akit holtan lelte meg, sem aki anyjának orvosságért tipegett be, *nem* lehetett *a kis Demeter Rózsika*. Még akkor sem lehetne ő, ha külön szerencsétlenségképpen innen el nem maradt volna a refrén, de innen még az is kimaradt.

A refrénnel is baj van. Jó és szép volna, ha mindenütt kivétel nélkül úgy végződne a strófák, hogy: a kis Demeter Rózsika s csak az utolsó strófa végződne így: odaboruljak vétkes gyásszal a kis Demeter Rózsira. Valóságban nagyon tarkán váltakozik: Rózsika, atyja vagy, Rózsikát, Rózsika, Rózsika, Rózsira. Azt a hatást kelti, hogy nagyon gyenge legény a költő.

A hazugságnak egyébként az időbeli egymásutánban lepergése is hamis csengésű. Nem „klappol”-nak a dolgok, hát össze se csengenek. Dadog a hazug nyelv, dökög a vers. A hamis kártyás a csizmája talpa alól keríti hirtelenében elő a hiányzó blattot. Közel van-holtan, tipegett be-útba lepte, ezek a rímei. Esküdni nem merek rá, csak mert egyéb mértékre nem megy, gondolom, hogy „időmértékes” vers, de annak is hazug. Ilyen szépségeket produkál mint Zánka. zelvan, tékmeg, típe, gettbe, vetta, vihar. Azt hogy „utbalepni” én még sohasem hallottam, de nem akarom kétségbevonni mégsem. A hazugság mint stílusmeghatározó elem ezzel már nem igen nő és nem is igen fogy.

Ez a vers nem is sikerülhetett szépnak, mert nem lehet ugyanazzal a szájjal konfirmáció órán megtanítani a gyermekeknek, hogy Isten *mindentudó*, óra után meg megkérdezni tőle: *tudod-e*, hogy meghalt az este a kis Demeter Rózsika? — azt se, hogy *anyánk méhétől fogva eredendő bűnben leledzünk*, de Rózsika *ártatlan, ki sose vétett*. Ne tessék azt mondani erre, hogy így, úgy költői szabadság, mert az más. Szabad a költőnek, mondjuk, jambusban vagy trocheusban írni. Ilyen szabadsága van neki, így vagy amúgy ringatózhatnia a lelkének. De nem szabad a jámbusba trocheussal beledöccenni minden igaz ok nélkül, mert

akkor azt hisszük, gyöngé verselő. Szabad Szép Ernőnek nagy naivul úgy képzelni a dolgot, hogy ő majd az égben felnyújtja a kezét s jelenti a jó Istennek, hogy még sohasem játszott. Vagy úgy érezni a Tiszapartján, hogy „Isten mintha bóbiskolna”. Ezt szabad, hiszen Szép Ernő versbeli problémája nem papi. Sőt egy édesanya is megkérdezheti Istentől elviselhetetlen kínjában: tudod-e, hogy meghalta gyermekem? De egy pap (nem a civilben, hanem a versben lelkészkedő Szabolcska Mihályról van szó), akkor, mikor a lírai problémája egyben teológiai probléma is, nem lehet sem rossz dogmatikus, sem a szertartástannal hadilábon lévő ügyefogyott ember, mert akkor nem hat meg, hanem felbőszít és azt üzenem neki, iratkozzon vissza még egy szemeszterre teológusnak, ez a baja, nem amiről versel.

16. Tudós és költő, nyegle és fűzfapoéta, amatőr és dilettáns

Ha irodalomhoz akarunk jutni, vissza kell térnünk arra az irodalmi alapviszonyra, amelyet a nyelvi alapviszonytól csak fokbeli eltérés különböztet meg. A nyelvi alapviszony ez: én, a közlékeny beszélő mester jelt adok a jelrendszerben neked, te kíváncsi hallgatóság, tanítványsereg, hogy megérts. Az irodalmi alapreláció ez: én, a kifejezéssel izgatottan küszködő költő meg kell, hogy találjam a jel mélyén a jelkép egyetemes jelentését, mert ki kell, hogy öntsem úgy a lelkemet, hogy te, te nekem is és magadban is közömbös közönség vállald a jelképrendszert s bennem magadra ismerj.

E szerint a két reláció szerint az igazi költő és az igazi tudós között eltérés nincs. Ezért nem is érdemes külön irodalomról és költészetéről beszélni. *Heuréka* — mondja a tudós arra, amire a költő rábukkan. Mindakét eredmény: *a megértés és siker egyformán sohanem volt újrafogalmazásai a dolgoknak. Az igazán nagy költők költészetében filozófiai rendszer van, az igazán nagy tudósok tudománya érdekfeszítőbb, mint egy regény és stílus van benne. Megrágalmazása az igazi tudománynak az a közkeletű állítás, hogy van egy külön tudományos stílus, amely nehéz, homályos, unalmas, száraz, döcögős és szürke. Vannak így megírt könyvek, de azokban nemcsak stílus nincs, hanem tudomány sincs. Nincs bennük tudomány, nem is lehet, mert az igazi meghatározások is kristálytiszták, az igazi következtetések is. Szerzőjük becsülettel megverekedett a kifejezésért és úgy győzött. A nem igazán tudományos könyveket sarlatánok írták. A sarlatán, Madách Imre szóhasználata szerint: nyegle, abban különbözik az igazi tudóstól, hogy megkísérelte ugyan a küzdelmet a jelentésért, de alulmaradt. Megtörténhetik ez költővel is, akkor fűzfapoéta lesz a neve.*

Nehéz megtalálni a határt, hol végződik a tudós és a költő, hol kezdődik a nyegle és a fűzfapoéta, a másodrangú tudós és

költő. Mielőtt megkísértenők megvonni ezt a határvonalat, különítsünk el tőlük még egy emberpárt, akiket közönségesen egy kalap alá szoktak venni velük. Egyik az *amatőr*, másik a *dilettáns*. Aki korpa közé keveredik, megeszik a disznók, tegyük hozzá, hasonló sors éri, igazságtalanul, azokat is, akiket mások keverték korpa közé. Az amatőrön és dilettánsra is rajta ragadt valami kellemetlen mellékbűz, ami idegen a lényüktől, csak járulékos elem, a nyegléről és fűzfapoétáról ragadt reájuk. *Az amatőr olyan nyelvi második személy, aki felel a tudós jeladásaira. Viszonozza a jeleket, hogy megértette a tudós beszédét. A dilettáns olyan közönsége a költőnek, aki szolidaritásának szintén észrevehető szimbólumait küldözi a költő felé, aki tehát a költő sikerének legigazibb tanúbizonysága. Az amatőr és a dilettáns alázatosan és engedelmesen utánamondják és utánaérezik a tudós jeleket és költői jelképeket. A nyegle és a fűzfapoéta ellenben: hazudnak.* A londoni vásár nyegléje meg is vallja ezt töredelmesen a sír szélén. „Egymást szedtük rá azzal, hogy tudunk: Most a valónál minő elámulunk.” Arany Vojtinája is ilyeneket hangoztat: *Költő hazudj, de rajt' ne fogjanak... Győzz meg, hogy ami látszik, az való. Akkor neved költő lesz, nem csaló.* Az irodalmi alapviszony szempontja és az irodalmiság elve azért fontos és nélkülözhetetlen kérdőszavak minden irodalmi jelenség felismerésénél, mert mindjárt kezdetben megkülönböztetik a nyegleséget és fűzfapoézist, az amatőrködést és dilettantizmust s a tudományt és költészetet. Az első kettőt azonnal kiközösítik az irodalomból, mert könnyen hazugságon érik őket, a másik kettőnek megadják a tisztességet azzal, hogy alkotó munkából reproductív munkára utalják őket át. Nincs ideálisabb hallgatóság és közönség, mint az amatőrök és a dilettánsok. Költőnek csak azt ismerik el, akinek sikerült a jel egyetemes jelentésére, a jelképre rábukkannia. De ki a tudós? Az eddigiekből könnyen meghatározható. *Ahogy a jelképnek egyetemes jelentése van, úgy van minden jelnek egyetlen jelentése. A tudós dolga ez: megkeresni a valóság tényei között és a jelrendszer jelei között azt a párt, amelyek pontosan megfelelnek egymásnak s ha megtalálta, ezzel a jellel kell jelt adnia a hallgatóságnak a szóbanforgó tényről. A tudós tehát előbb következtet, aztán meghatároz. A tudományos mű lényegében új következtetések mondatsoraiból, új meghatározások mondataiból és új jelölések terminológiájából áll.*

A következtetés mellérendelt mondat, a meghatározás egyszerű bővített mondat, a tudományos mű: mondatok. Az összefüggő mondatok szakaszok, az összefüggő szakaszok fejezetek, az összefüggő fejezetek részek, az összefüggő részek kötetek, az összefüggő kötetek: könyv. A könyv: a tudományos mű. A költői mű is könyv. Legfeljebb az a különbség, hogy a költői mű nem okvetlen könyv, néha csak néhány, esetleg egyetlen lapja egy könyvnek, novella, vagy vers. A művek is összefüggenek, akkor *összes művek*, vagy *életművek*, francia nevük a legismertebb:

oeuvre. De nem is ezt akartam hangsúlyozni. Mindezek, ha félkönyvtárt megtöltenék is: mondatok. *A költői oeuvre: stílussá lett mondatok*. Sohasem szabad elfelednünk, hogy *akár egyetlen mondatról van szó, akár pedig egy tudós, vagy egy költő életművéről, ha irodalmat akarunk, nyelvet figyeljünk, a nyelv kérdőszavait szegezzük a jelenséggel szembe, hogy megmutatkozzék egy kettőre,, irodalom van-e jelen, vagy sarlatánkodás és fűzfapoézis*.

17. Hang és hangok egymásutánja

A továbbiakban összekeresgéltem a nyelv problémáit és igyekszem a segítségükkel megközelíteni az irodalmat. Az utam mindig ezt az irányt igyekszik követni: jel-jelrendszer, jelkép-jelképrendszer, irodalom-költészet. Vagyis: mondat-mondatok, stílus-mű, (tudományos és költői) oeuvre.

Mondat. Azt állítottuk róla, a nyelv egysége. A nyelvnek vannak tehát mondaton *innen*i elemei is. Csakugyan vannak. A nyelv társaslelki jelenség ugyan, mindazonáltal testi beágyazottságú. Ez a testi beágyazottsága nyomot hagy magán a nyelven, a nyelv tisztán lelki eredetű elemein is. így a nyelv fizikai jelenség is *hang és hangok egymásutánja*. Sőt még ennél is több. Egész testünknek köze van hozzá, tehát arcjáték, taglejtés, osztatlan testi mivoltunk beszédközben. A hang és a hangok egymásutánja is gazdag kincsestára nagycsomó nyelvi sajátosságnak: magán- és mássalhangzók ilyen vagy amolyan volta és egymásközi aránya; hangszín, hanghordozás, hangsúly, hanglejtés és a beszéd menete.

18. Orgánium és beszédmodor

Az, ami a mondatban hang és hangok egymásutánja, az mondatokban, tehát beszéd közben s vada és; „verve”. („Rámenősen” — mondják ez utóbbira a budapestiek, rámenősen beszél.) *Orgánium és beszédmodor* mondhatnók kissé komolyabban.

19. Leírt irodalom és élőbeszéd

A leírt irodalom és az élőszó, vagyis a beszéd között nagy a különbség, amelyet az élet minduntalan pótolni próbál, rádióval, fotóriporttal, hangos híradóval, nevezetes emberek személyes megjelenítésével, autogram-gyűjtéssel.

A jelrendszer testi beágyazottságának látszólag nem sok köze van a leírt, könyvekbe zárt és könyvtárakba internált irodalomhoz. Ez azonban csak látszat. Az egész világon az, magyar észjárás szerint azonban kétszeresen az. Gondoljunk csak kísérő jelenségekre az egyetemes élet széles területén s azonnal kiviláglik,

mennyire él és milyen súlyos tényező a magyar jelrendszerben a hang, az időbeliség és a beszélő ember, meg a beszédet hallgató' másik ember, vagy embercsoport. Először is emlékezzünk arra, mekkora kis hányada van leírva annak, ami mégis csak tudomány és tudományos élet, iskola, szószerző, társaság, érintkezés. Azután jusson eszünkbe az is, milyen kevéssé *elvont* a mi világunk s milyen *konkrét* az eszünk járása is: nincs nálunk a papírosnak, a *litterae scriptae*-nek a *vox audita*-val, az élőszóval szemben az a perdöntő fontossága, mint amekkorát a kialakult gyakorlatból tulajdoníthatnánk neki, vagy szoktak neki tulajdonítani mások. A kocsiderékből ítélkező szolgabíró, a „régii öregek tapasztalata”, egy-egy ilyen mondás: minek az a sok irka-firka?, az a mentegetőző szégyellőség, ahogy csak lassankint és nagynehezen fanyalodunk rá, hogy „írást” kérjünk, vagy éppenséggel „aláírást” egymástól, a személyi hitel, mikor még mindig adnak erre felé valakinek a becsületes képire, egészen jelentéktelen apróságok, az p. o., hogy vasútjainkon úgyszólván teljes lehetetlenség érvényt szerezni a hely-jegyeknek, a szabadjegy, a „kis-ajtó”, vagyis hogy másképp szeretnénk bejutni, mint annak rendje-módja szerint: csak felületi jelenségek és nem az irodalom területeiről összeszedettek, Mindazonáltal kiabálón jellegzetesek mégis. A magyar észjárás és magyar élet nem szereti absztrahált, elvont formáit az emberi együttélésnek. Én vagyok én, te vagy te, a húsból és vérből való valóságok, nem a kezemvonása, vagy a személyi: azonossági lapom, nem is a rólam szóló akta. Ne azért erresszenek be valahova, mert belépőjegyem vagy meghívóm van, ne azért 'nyomjanak a kezembe csomagot, vagy adják vissza az őrizetre nemrég átadott bundámat, mert bárcát nyújtottam át, hanem azért, mert be akarok menni, meg eljöttem érte. Csak nem képzelem FZ a másik, — dohog ilyenkor a magyar ember — hogy beszemtelenednék, ha nem volnék hivatalos, vagy illetékes oda és hogy kinyújtanám a kezem érte, ha nem az enyém? Minek ide cédula? Hátha a cédulát is loptam? Öreg magyar parasztok testamentumba szokták adni, mint életük legfájdalmasabb tapasztalatát s egyben legértékesebb tanulságát: alá ne írj, fiam, semminek.

A magyar iskola és tudomány egyik érdekes jellegzetessége: az élőszó és az eleven személyiségek elsőrangú fontossága a leírt betűvel és elraktározható könyvekkel, leltározható eszközökkel, nyilvántartható intézményekkel szemben. Igazságtalanság volna a magyar iskolát és tudományt, tehát a magyar jelrendszert pusztán csak a magyar betűvel mérni és értékelni. Kétszeresen igazságtalan cselekedet az ilyesmi. A magyar irodalom nagyobbik, még nem merem szemrebbenés nélkül ideírni, de megpendítem: talán értékesebbik fele, akármilyen paradoxonszerűen hat is ez a kijelentés, így igaz: nincs leírva. Elhangzott, hatott, életté vált, visszahozhatatlanul elhangzott, közvetlenül hatott, rövid úton vált életté. Már ezért sem egyenértéke a magyar betű a magyar irodalomnak. Más oldalról meg (összefüggően emezzel) a magyar

élet értékesebbik felének hiányzik is a katasztere. Ha csak az írásban lerögzített, forrásokból meríthető, okmányyszerű hitelességgel ránkmaradt részét-ismerjük el érvényesnek eddigi történelmi életünknek, egyoldalú, veszélyes és — valljuk meg — délibábos képet alkothatunk felőle csak, amelynek esetleg érvénytelenek is a törvényszerűségei a valóságban. Két kis példát hadd hozzak fel, olyan régről, hogy már semmilyen bántó élük nem lehet. Mi úgy tanítunk a szent-galieni kalandról, meg az augsburgi ütközetről, mintha magunk is szemtanúi lettünk volna mindakettőnek. Voltaképen pedig sohasem tudhatjuk meg, mi történt emitt is, amott is. hiszen magyar részről semmi hír nem ver felőlök. Az egyiknek egyetlen szem-tanúja egy barát, aki egészen német és félig bolond is, a másíkról meg annyi maradt ránk, amennyiről egy mai hadművelet felől az ellenség haditudósításai-ból értesülhetünk. Hiába — az írás beszél. Ezzel szemben az az igazság, hogy bevett szokás szerint az őstörténet kódén keresztül sok minden egyéb beszél, miután írások még nincsenek. Ha más nem beszél, úgy-e hogy a mondákat is meghallgatjuk, meg a folklór és az archeológia egyéb beszédes bizonyosságait? Sohasem kapunk teljes és igaz képet a magyar tudományos világképről, ha nem értjük bele egyrészt a szóhagyományt, tehát az anyag le nem rögzített felét is, másrészt a mesterek és tanítványaik szájról-szájra adott „tudását”, olyan esetekben is, mikor e .Szókra [eszeknek nem adattak Plafonjaik.

A magyar anekdotakincs azt mutatja, hogy a tudományos életben és a költészetben is fontos nálunk a hang, hangok időbeli egymásutánja, az orgánus és a beszédmodor. *Kossuth Lajos* érthetetlen jelenség külső megjelenése és hangjának zenéje nélkül. *Eötvös Károly* óriásira nő, ha kiszabadítjuk összes művei 24 kötetének szűk börtönéből és behelyezzük bölcs szavait hajnalig szomjasan dözsölő híveinek karéjába. *Baltazár Dezső* református püspök jelentőségét csak az mérheti meg igazán, aki látta őt elevenen ülni tiszántúli papok közt és hallgatta orgonazúgású szavait, amelyek egyébként ma is élnek sok ezer kerek magyar fejen, pedig alig van belőlük feljegyezve valami — az se abban a formában, ahogy eleven és máig ható. *Mikszáth Kálmánnak* többször ismétlődő, tehát kedves motívuma az a csodálkozó tisztelője, aki tamáskodva kérdezi tőle: Ön írta a Jó Palóccokat? — *ezzel a termettel?* Arany János *Bem apóról* külön érvképen jegyzi meg, hogy „szegény, ő meglehetősen malom-ember”. A nagy magyar, az igazán nagy és igazán magyar *nevelők* élvén és hatván jelentősek, nem írván. *Apáczai Csere János* nem a Magyar Encyklopaediában alkotott örökérvényűt, hanem szugesztív professzori egyéniségén keresztül, még pedig egyforma erővel vonzván magához némelyeket és taszítván magától sokakat.

A *költő* magába szívott és magából másodlagosan kisugárzott passzív világképe és a *mester* aktíve kiharcolt, maga körül teremtett és aztán másodlagosan úgyszólván egyszerűen csak leírt és

elmagyarázott világa szintén ilyen testi beágyazottságú irodalom. Amilyen engedelmesen viszi magával a költő a maga testi környezetének minden sajátosságát, amint nemsokára látni fogjuk, éppen olyan lázadó minden *mester* és *tudós* a maga környező világában. Ez igazán érthető is, új következtetések és új meghatározások csak az eddigiekkel folytatott kétkedő vita útján nyerhetők s minden jelrendszer vibrál ezeknek a vitáknak villamos légkörében. Még a nyomtatott betű hűvös tárgyilagosságán is átüt exeknek a veszekedéseknek, ha egyéb nem, a gúnyos szatírája, amely sokszor egyenesen azzal a hatással nehezedik reánk, ahogy az ókori harcosok érezhették, hallván az éppen most küzdő pár egymást ócsárló becsméréseit. (Ki olvasott már valaha, például, tárgyilagos nyelvészeti vitát? Minden értekező véres gúnnyal és epés szatírával szokott megemlékezni ellenfelei teljesen téves és alapjában elhibázott állításairól.) Az ember ámul-bámul, közben azonban kénytelen elismerni, hogy a jelrendszer egyetlen jelentései különben nem alakulhatnának ki további ellenmondást kizáró érvennyel, csak ilyen vérré, sőt életre-halálra menő viaskodások árán és eredményeképen.

20. *Eufónia, ritmus, rím*

A *stílus* mindezeket a nyelvi hangjelenségeket jelképpé teszi, hogy magát mennél teljesebben fejezhesse ki segítségükkel. *A jelrendszerben hangból a jelképrendszerben eufónia lesz, a hangok egymásutánjából ritmus és rím.*

21. *Mámor és kötöttség*

Az *eufónia* a mondatok során *Pythia-szerű megszállottságot* okoz a költőnél, a *rhythmus* és *rím* kötötté teszik még a prózáját is. A jósnő értelmetlen motyogása néha valóságosan is játszatja a költőt a nyelvvel, beszédessé, szónokiassá teszi, „sörbeszédeket” mondat vele (jó példa erre Rómeó és Julia Perruchio-ja), kénrím- és egyéb nyelvjátékokra csábítja, költői versenyre készíti, halandzsás társasjátékokba sodorja (Karinthy és Kosztolányi barátsága), nyelvi stúdiumokba ugratja be, legfelső fokon pedig műfordítót csinál belőle. Nálunk már egész irodalma van Poe Hollójának s ennek a részletkérdésnek, hogy kellene magyarrá tenni a hollókárogás-utánzó szót: *nevermore*. Goethe *Wanderer*' s *Nachtliedje* hasonló kemény dió. A szimbolikus időbeli egymásután, a stílus kötöttsége is sokféleképpen megmutatkozik. „Arany prózájában van valami jegyzői” — mondja Riedl, de nem jól mondja. Tisztelet-becsület a jegyzőknek, bizony nem jegyzői van abban a prózában, hanem a költő erőszakitéle a magyar vers-nyelvnél jóval ki-műveletlenebb magyar folyóbeszédén, akarom mondani „értekező

prózán”, tehát kötöttség van benne. Fordítva jár Mikszáth, aki- nek néha magyar tizenkettősre szalad a tolla meseszó közben. Néha csak az mutatja a kötöttséget, hogy elolvasván saját fogalmazványunk, felcserélünk egy szót, mert rövidebb, vagy hosszabb az eredetinel, vagy jobb a mondat kihangzása, ha nem a régi ki- tétel marad. Jellegzetes kötöttsége az imént emlegetett magyar tizenkettősnek, hogy Arany János óta bizonyos cholyjambusi lej- tést is megkövetelünk tőle, különben prózainak érezzük.

22. Az író testi mivolta és valóságos környezete

Az eufónia, rím és rhythmus, megszállottság és kötöttség az író testi mivoltában és a környezete által és általa is beszélt nyelv- ben válnak irodalomká. „Ennyit sem tud rám a gazda — idézi Arany János a Vén gulyást és hozzá kell képzelnünk a testi ujját,„ hogy azon mutatja: mennyit sem. Az a *Lombár* nagyharangja — mondatja megint a Tengerihántásban. Édes uram, most is ott le- gyen a *háló* — hangsúlyoztatja Johanna királynéval: mindenütt az időbeli egymásutánt kényszerítve saját, egyéni menetére, mint mikor valaki a cigányt dirigálja, hogy most lassan, egészen lassan, most meg frissen, még frissebben. „Hej, ti vitézek, bottal az ebre, Másszor ülünk már puha szép nyeregbe, *Ég* a város, tüze messze lángol, Négy szegletjén ide is világol.” Döccen a vers, hogy a nagy szenzáció elálmétkodtató időmúlása is beleférjen. Ez a szép benne és ez hiányzik emeből a versből: „A kisfiam bámulva odalép *Év* azt mondja: Csodaszép! Csodaszép!” Hiába van ott az első felki- áltójel, a versmenet időbeli egymásutánjába nem fér bele, úgy mondjuk, mintha egy nem-egészen-csodaszép csodaszéppel szem- ben külön jelzővel hangsúlyoznánk, hogy ez a másik viszont cso- daszép csodaszép!

23. Társaslélektani és társaslogikai megfontolások

Mielőtt továbbhaladnánk, úgy álljunk meg egy pillanatra, mint mikor kedves halott emlékének emelünk kalapot egy -ovid gesztussal. Egész irodalmunk egészen más irányba fejlődik talán, ha ezekről a fentemlített, különben sokat emlegetett és mindig lel- kiismeretesen meg is figyelt irodalmi jelenségekről két vonatko- zásban mégis több szó eshetett volna eddig.

a) Ha nyelvi egységben figyeltük volna őket *társaslélektani* alapon.

b) Ha már régóta azt mondanók, ezt viszont *társaslogikai* alapon, hogy talán más irodalmakban nem fontosak ezek az ügyek, vagy nem éppen így fontosak, a magyar irodalom azonban nem mellőzheti őket. Csak néhány példával hadd igazoljam ezt.

24. *Példák a magyar ritmus történetéből*

A magyar észjárás fogalomalkotásában nem elvonó, nem spekulatív, nem is kategorizáló, hanem *szemléletes*. Objektív és primitív egész valójában. Rhythmusát is az objektív természetszemléletből hallotta ki, azért hangsúlyos és nem időmértékes az. Az időmérték már spekulál és elvon, mikor a hangsúlytalan, (nála: rövid) elemet hol elől, hol hátul hallja s hol felaprózza, hol egyenlő hosszúságúnak hagyja a hangsúlyos, (nála: hosszú) résszel. Abban is objektív és primitív a magyar észjárás hallása, hogy a verset folyóbeszédből, prózából hallja ki, nem csinálja külön. Különösen a régi népdalok izometrikus sorai tanúsítják, hogy mennyire nem, de a magyar folyóbeszéd menete is ugyanezt tanúsítja.

Van tehát egy magyar versmondó lejtése a nyelv időbeli egymásutánjának, amely két hatalmas gyökerével mozdíthatatlanul kapaszkodik a valóság talajába: az ős természetszemléletből kihallott hangsúlyos rigmus az egyik, a másik a folyóbeszédből kihallott rigmus. Ez nem zárja ki a nyugateurópai időmértékes versformákat, ellenkezőleg, valamennyire képessé teszi a magyar költői nyelvet. De meghatározza és megköti. Nem árt ez meg, sőt használ neki, mert még poétikusabbá fegyelmeződik a dikciója. Csakhogy nem göröghet maga szabadjára az idegen vers a magyar nyelv időbeli egymásutánjának törvényei *ellenére*. Minden magyar vers, amely úgy van idegen mértékben tartva, hogy nincs neki kettős időbeli megfejtése, idegen meg magyar, hanem keresztülgázol a magyar nyelv dikcióján, elvérzik, belepusztul ebbe a merényletbe s akármilyen szép, eleve halálra van ítélve. Ellenkező esetben, a magyar tizenkettős valósággal megifjodott az által, hogy keretei között (és nem azokat letaposva) Arany János időmértéket vitt bele. Ady Endre új magyar hangsúlyos verselése egyben időmértékes is. Erdélyi József magyar versdikciója pedig meg már magátólértődően időmértékes.

25. *Példák a magyar rím történetéből*

Hasonló eset dúlt és pusztított a magyar rím történetében is. Az imént említett *Dal a kis Demeter Rózsiról* p. o. Arany Jánosra hivatkozva merészli siket és szellemtelen rímelését. Formáltadszárnyat; mindenekre-este; emlékszel rá-lehellett rá, unatlan-padban, mondja s azt hiszi, szabad az ilyen, műbírálni szintúgy azt hiszik, pedig Arany János *Valami az asszonánról* c. végzetel vemhes tanulmányát a beszélt (szájjal mondott és füllel hallott; nyelvre értette szegény, amit legvilágosabban bizonyít azzal, hogy saját költői gyakorlata közben csupa gyönyörű rímet hall ki a szavak misztikus összecsengéséből.

Végzetes hiba volt a beszélt nyelv tanulságait az írott nyelvre vonatkoztatni, de kényelmes volt, mert így aztán úton-útfélen

akadt rím. Csudálatosképen senkinek sem tűnt fel, hogy Arany János a nagyszalontai fülével rímél, pedig néha igazán feltűnő volt. Csak a gyümölcs-kenőcs, róla-hulla, néztek-beefstek, tógadolga-szolga, asszony-hozzon, igenli-ingerli-féle rímekre gondolok, melyek sárréti fülnek, de csak annak, tökéletes rímek: gyemőcs-kenőcs, rulla-hulla, níztek-bíztek, tóga-dóga-szóga, osszon-hozzon, eggelli-eggelli. Továbbmegyek. Érdeemes volna egyszer Arany Jánost sárréti, Csokonait debreceni, Vörösmartyt kisalföldi dialektusban végigolvasni. Még a metronóm-jelzése is más volna például a hadaró sárrétiének, mint a teliszájú és kényelmes tempójú debreceninek. Szörnyű gyötrelem volt szegény fülemnek, mikor egyszer boldogult Odry Árpád a rádióban végigmondta Toldi Estéjét, hiszen azt az Arany János füle egészen másképpen hallotta versnek. Tömerdek szépséggel adós még nekünk az élőbeszédhez kötött magyar irodalom, de azonkívül is, egész rímelésünk megszépülne tőle, ha fülünkkel rímelnénk fülünknek, nem szemünkkel szemünknek. Hiszen a rím hangjáték; mint ahogy a rhythmus is az időbeli egymásután szimbóluma.

A magyar rím történetének ez a tisztán akusztikai vonatkozása még nem meríti ki egész problematikáját. Az sem mellékes körülmény, mi mire rímél? A rím lélektani vonatkozásai a nyelv-misztika körébe tartoznak, mindenesetre szimbolikus jelentése van annak, hogy bizonyos hangok összecsengenek. Az akusztikai hatás azonban csak akkor sikerülhet, ha a nyelv-misztika jelképi jelentésének is megfelel. A rímeket éppen ezért sokkal nagyobb figyelemre kellene méltatnunk, mint jelenben szoktuk. Nem az a legfőbb és egyetlen kérdés „jó-e” a rím, és milyen az elhelyezése, a rímképlete, azt is vizsgálunk kellene, mire mi rímél? A nyelv-misztika nem tartja véletlennek, sem esetlegesnek a nyelv egyetlen jelenségét sem, nem közömbös tehát szempontjai szerint a rímek csengése sem.

26. Példák a magyar költők testi mivolta felől

Arany János szalontai rímei átvezetnek bennünket az *író testi mivoltához* és valóságos *környezetéhez*. A nyelv most él igazán, mikor Arany János leül a székre, gesztikulál és a bajusza alatt mosolyog hozzá. Vagy mikor „még jobban hallgat”, ha nagyon haragszik. Vagy amikor az anekdota szerint szótlanul elpipázgatnak kettesben, Gyulai Pállal s a távozót a gazda azzal marasztalja: ne siess, *beszélgessünk* még egy kicsit. Ennek a holtáig falusi magyar parasztnak a szájából szimbolikus erővel hallgatja az ember a panaszt: A Tudománynak háza vagyon, Ennek örüljek én ma nagyon? *Kell gyalogolni a lelkem agyon*, Nyári verőn és téli fagyon. Könyvem második felében részletesebben megírtam, hogy ezt a kitélt „Várad kövecses utcáin Lovuk acélkörme csatog”, a költő nemcsak a látó-szemével, hanem a *tyúkszemével* is

észrevette s mindenki igazat ad ebben nekem, aki a régi Nagyvárad macskafejfel, oláhvesével kövezett külső utcáit valaha csizmában naphosszat róttá. Az *autosz efa* nagyon fontos kellék a szimbólum erejéhez, ezért jó, ha időnként ellátogat az író hozzánk, vagy legalább is közvetlen a hangja, kibeszél a könyvből, a történetbe beleszól, sejteti, hogy ő már azt is tudja, amit csak a régén árul el nekünk. *Mikszáth* zárójelei, *Komáromi* előre-pletykálásai megint csak szimbolikusan, de ezt a célt szolgálják.

Az életrajzi adatok fontossága nem abban rejlik, hogy megállapíttassa velük, hogy a szóbanforgó költőnek is, akárcsak a többinek, vagy akárcsak Goethének, anyai öröksége a „Statur” és a „Lebens ernstes Führen”, anyai pedig a „Frohnatur” és a „Lust zum Fabulieren”, legalább is a mi észjárásunk szerint semmi szín alatt nem ebben rejlik. Ellenben fontos megismernünk a költőt testi mivoltában és valóságos környezetében azért, hogy memiél több jelrendszerből jelképrendszerré alakulásnak válhasunk tanúivá, mert ezek által a költői oeuvre gazdagodik és jelképi erőben is nyer. „*Tavaszi fecskék, dal kedvesi! Jertek el, Isten kőművesil Rakjatok ott* (t. i. ott, keleten, Szalontán) *egy fecskefalat: Megpihen a költő az alatt.*” Ez az önmagában is szép négy sor még megszépül az által, ha tudjuk, hogy 1865 dec. 11-én, az akadémia palotájának megnyitása napján született, 1885-ben Arany halála után jelent meg először nyomtatásban s kéziratához a költő kezeírásával írva ez a jegyzés olvasható: „A főntebbi humorkás elrnejáték csupán amaz egyéni fájdalmas benyomás szüleménye, hogy a határozottan *titkári lakásnak* épült lakrészt, *én* megválasztásom után idegennek adták bérbe, nekem pusztán lakbér és bérlak közt engedtetvén szégyenítő választás.” De ugyanígy nyer jelképi erőben *A velszi bárdok* is, ha ismerjük születésének körülményeit. S nemcsak az egész ballada több és szebb így számunkra, hanem egyes részleteinek a telítettsége is. A Bach-korszakban milyen sokat mondott az új és régi urakról és milyen szépen mondta ezt a sokat a szóismétlés: „*Montgomery a vár neve, hol aznap este szállt, Montgomery a vár ura vendégli a királyt.*” S milyen líraivá teszi a Toldi négy epikus sorát, ha ismerjük a szerénységében is öntudatos, önérzetes, erejét és értékét ismerő Arany János szalontai jegyzőt s elképzeljük, hogy sérti és simogatja egyidejűleg a Kisfahidi Társaság 25 aranya és Vörösmarty bírálata az Elveszett Alkotmány alkalmából. „Nyelve és verselése olyan, mintha irodalmunk vaskorszakát élnők” — fut át a lelkén, miközben fantáziája Toldi sorsát álmódja és így ír közben: „Hm, paraszt, én? — emígy füstölög magában, Hát ki volna úr más széles e határban? Toldi György talán, a rókailekű bátya, ki Lajos királynál fenn a tányért váltja?” Egészen emberi és egészen friss egyéni bájnak rejtegető fészke egy-egy olyan intimitásnak a tudomásulvétele, amelyet Hatvány Lajos közvetítésén keresztül Gyulai Pál mesél el *Pázmán lovag* második részének egyik verssoráról, amelyben az öreg „ha ki útját állja” azért „döfi, taszigálja” nem kevesebb

mint „*kilenc* szobán keresztül”, mert megelőzőleg a Toldi Estéjének egyik bírálója kifogásolta azt a jelenetet, ahol az ősz bajnok — a kötődő apródok szobájából egyszerűen csak benyit — közvetlenül a király szobájába.

27. Példák a magyar költők környezetét illetően

A *környezet* a maga fizikai letagadhatatlanságával nyelvi szempontból az *artikulációs bázis*t adja a szimbolikus nyelvnek. Láttuk már, hogy hiába írta Arany János helyes orthografiával azt a szót *néztek*, vagy *róla*, holtig így hallotta *nisztek* és *rulla* és úgy is rímelt rá. Petőfi is tudta jól, hogy a *szerencse* szót másképp írják, mint ahogy náluk otthon a Kiskunságban ejtik, mégis egy egész szótaggal teljesebb a ríme, ha így olvasom: mondjátok, hogy könnyeit ne *öntse*, Mert fiának kedvez a *szöröncse*. Szenei Molnár Albert dialektusának illabiális félhosszú á-ja nélkül nincs is rím ebben a két sorban: Könnyhullatásaim énnékem kenyerem éjjel- *nappal*. Midőn azt kérdik éntőlem Hol Istened, kit *vártál*. (A *nappal* hosszabb és illabiálisabb, a *vártál* rövidebb ejtésű *mai és köznyelvi* változatainál.) Vagy a másik helyen: Szívből néki hálát *adván* öt áldjátok minduntalan. A jelzés nyomdatechnikai okokból nem lehet fonetikailag pontos, de talán így is sejteti, miről van szó. Hogy mennyire nem gondolunk ilyesmire, mutatja az a javítás, amelyre a legújabb magyarországi Szenei Molnár chrestomatiában, a reformátusok énekes könyvében ma már szoborral bíró, tehát neves magyar költő vetemedett. „Éjjel-nappal hulló könnyem Énnékem a *kenyerem*, Midőn azt kérdik éntőlem, Hol van az *én Istenem*.” és: „Szívből néki hálát *adván* ötöt minduntalan *áldván*.” Ilyen rímeket ina már nem volna szabad még a középiskolai önképzőkörökben sem leírni nálunk, ha az irodalmat *mint irodalmat* néznők és volna róla sejtelmünk, mi a rím. Volnának rossz versek akkor is, csak *másképp* volnának rosszak, jóegynéhány fokkal színvonalasabban. Szobrot pedig aztán már épenséggel nem osztogatnánk értük.

A környezetet mindvégig fizikai mivoltában méltóztassék e vonatkozásában képzelni, szintúgy a költőt is. Beszélnek. Környezetét majdnem születése pillanatától kezdve hallgatja a költő, hogy beszél. Ezért aztán bizonyos fordulatok lekötözve maradnak a fülében, bizonyos szavak is. Ezt a szót hogy *kaska*, vagy ezt a jelzős kifejezést: *cúkoros kalács* legtöbbit és legszebbekül Csokonainál olvashatni. Riedl Frigyes erőltetettnek tartja ezt a két sort: *Majd mint vert eb, kit hevertebb ostor üldöz, szűköl és nyí*. Nem csoda, nem a Sárreten gyerekeskedett, ahol nemcsak a kocsis szabadkozik, ha megszaladtak a lovai ilyenformán: „Nagyon *heverte*k így télen, kérem”, hanem rektor úr is így inti nagyobb csendességre a nagyiskolásokat, ha már régen nem kapott ki senki: „Nyughassatok, mert *hevert* a pálcám.” Az ostor is azért

hevert, mert nem lehet a sújtása elől eliszkolni, hát hogyan nyírna és szükölne szegény kutya. Hosszú az ostornak a nyele is, a csapója még messzebb ér, eleven a gazda is, az udvar sarka meg nem elég téres. De kutyaésszel mindennek kifejezésül az ostor *hevert*. Azt sem írta volna bele az Elveszett Alkotmányba Arany János, hogy *hallgat, mint a Kosi malma Szoboszlón*, vagy egy másik helyen azt, hogy *debreceni szeme* van, ha nem szoboszlaiak, debreceniek beszéltek volna körülötte-mellette esztendőig. Még a *zsongása* is más a genève-i Comédiének, mint a debreceni színháznak, tapasztaltam diákkoromban s azért jó, ha az ember helyébe megy a nyelvnek megtanulni, mert a zsongás is szoktatja a fülét hozzá, még pedig nemcsak a színházbéli zsongás, hanem az utcáé és a mellettem csendesen beszélgetők ki sem vehető lassú suttogása is.

28. *A magyar irodalom motorikus és auditív is, nemcsak vizuális*

Az eufónia a rím és rhythmus stílusbeli szimbólumok, a megszállottság és megkötöttség a műveknek adnak gazdagabb szimbolikus jelentést, de ahogy a szalontaiak meg a debreceniek zsongtak, szavakkal, kifejezésekkel élték, szólván, ahogy a beszéd jött belőlük, meg ahogy maga Arany János jár-kelt, beszélt ezen a világon, az benne van mondattan az ő oeuvre-jében. Csokonai oeuvre-jében meg a többiekében is ugyanilyen beszélt nyelv van benne. Mindezt bele kell értenünk, ki kell hallanunk belőle, különben csonka és nem igazi arcát fedi fel szerelmesei szemelátára, még a legédesebb és legmeghittebb percekben sem a magyar irodalom. Ismétlem, egyetemes irodalmi szempontnak gondolom az irodalom nyelv-voltának szem elől soha el nem vesztését, mert társaslélektani szempont ez, az irodalom pedig társaslelki jelenség. *A hangnak és az időbeli egymásután-nak* a vizsgálata egyéb, európai irodalmak keretében is odavezet, ahova most jutottunk. De nálunk meg egyenesen elengedhetetlen feladat a nyelv élőnyelv-voltának a szokottnál is gondosabb vizsgálata: társaslogikai szempontból is. Magyar észjárás szerint a jel jelentése közvetlenül jött az összemléletből, tehát a kapcsolat közte és a valóság között máig sem szakadt meg, egészen szoros. Az irodalom és az élőbeszéd, a beszéd és a beszélők fizikai valósága eltéphetetlen egységben élnek. Hogy értsem meg a beszélőt pusztán abból, amit mond, ha nem hunyorít hozzá, vagy nem tesz mozdulatot kezével, fejével, egész testével, vagy legalább a hangjával nem jelzi, mi a szándéka voltaképen. Különben is a vers és a folyóbeszéd lejtése csak fokbelileg eltérő egymástól. A folyóbeszéd is „kijön”, legfeljebb sohasem „kétsarokra”. Más lapra tartozik ugyan, de niár itt is említsük meg, hogy célzásaival, iróniájával, egyéb stíluselemeivel, közmondásszerű kötöttségével tartalmilag is, jelentés-tanilag is közelebb maradnak a magyar irodalom és folyóbe-

széd egymáshoz, mint különben egyébként szokásos s ez a vonás is a magyar észjárás társaslogikájában leli egyetlen értelmes, megnyugtató magyarázatát. Fizikai szempontból azonban a magyar irodalom feltétlenül látott és hallott, mondott és dramatizált irodalom inkább, mint leírt irodalom.

29. Szótest és jelentés. Intuíció és felfogás

Még mindig mondaton innen, de már szavakon belül a hangból és időbeli egymásutánjából *szótest* és *jelentés* a nyelv. Ha nem mondatban figyeljük meg a nyelv életét erre vonatkozólag, hanem mondatokban, *intuíción* múlik, kinek hogy állanak rendelkezésére a mondatok, közkeletű kitételekkel élve: ki hogy „találja meg a szót”, vagy ki hogy „keresi a szavakat” mondanivalójához. Másfelől a mondaton belüli szótest jelentése a mondatok teljes sorában az azokkal élők *felfogásává* tágul. Valakinek, aki nyelvvel él, szól hozzánk, ilyen vagy olyan felfogása derül ki mondanivalójának egészéből, nem utolsó sorban azért, mert ennek vagy annak a szónak szerinte ez vagy az a helyes és pontos jelentése. A mondaton belől tehát a jel: szótest és jelentés, a jelrendszer: Intuíció és felfogás.

30. Nyelvmisztika (ősjelentés) és jelentésváltozás (új jelentés)

Irodalomban ezek természetesen szintén jelképként és jelképrendszerben jelentkeznek. A stílusban a szótestén a *nyelvmisztika* titkaival küzd a nyelv művésze, a jelentésért a *jelentésváltozás* fegyvereivel felővezve. A nyelvmisztika az *ősjelentést* szeretné kikényszeríteni a szó testéből, a jelentésváltozás *új jelentésre* akarja rábírní a jelentésben rejtőző fogalom fogalomjegyeit, különösen uralkodójegyt. E tendenciák eredeti irányán mit sem változtat maga az eredmény, melyet néha megalkuvás szül. Tudnivaló, hogy a szótest és a jelentés szétválaszthatatlan egységben élnek, gyakran tehát a szótest misztikus meghódításában mégis csak benneérzik a jelenlegi jelentés is s a jelentésváltozást is befolyásolja sokszor nemcsak a fogalmi tartalom, hanem a szó teste is. Ez így van, de azért a nyelvmisztika mindig a szótestet támadja, a jelentésváltozás pedig a jelentést.

Nincs olyan költő, más szóval olyan nem jel-, hanem jelképrendszerben mozgó beszéddel élő lény, akit ne izgatna kifejezés közben a szó ősi jelentése. Ez megint olyan tapasztalat, amit a nyelv iránti tisztelettem nem enged egyetemes tételként határozottan és fenntartás nélkül kimondanom, minden irodalomra kiterjedő érvennyel. Mikor már hajtanék rá, visszadöbrent az a kételem, hátha az idegen nyelveket is úgy veszem tudomásul, magyar

létemre, mintha a magam anyanyelve volna? De magyarul, igenis, áll a tétel. Kétszeresen is áll, hiszen a magyar észjárás logikája szerint a jel az összemlélet tárgyias alapján jelöli azt, amit épen jelent. A nyelvmsztika még a jelrendszer mélyén is ott szunnyad tehát, ez az oka annak, hogy a magyar parasztember folyóbeszédje az indogermán nyelvi iskolázottságú úriember szemében nem logikus, a lényegestől el- és visszakanyargó, nem kötőszavakon és mondatviszonyításokon fordul. Ez az oka képekkel élő, anekdotikusan fűzött, epikai szélességgel tovahömpölyödő tudományos okoskodásunknak is. Egyik külföldet járt teológusunk meséli híres és szeretett professzoráról, Barth Károlyról, hányszor félbeszakította őt szemináriumi beszélgetésük során mindig ezzel a stereotyp kifogással: Sagen Sie es ohne Bild. Teljesen jogosult a panasz, az ő eszejárása szerint tudományban hiba képet használni pontos fogalom helyett. Sajnos, nem olyan kölcsönkenyér ez, ami visszajár, pedig hányszor vethetné szemére a magyar diák tanítómesterének: Sagen Sie es ohne Abstracta.

Hogyne volna hát jelképteremtő ereje a nyelvmsztikáriak a magyar költészetben. Hogyne volna az ősjelentés öntudatlanul, vagy tudatosan, mindegy, de egyformán izgató, szinte központi problémája minden vérbeli magyar poétának. Ez a szülési fájdalomhoz hasonló izgatott kín tette poétáinkat szinte kivétel nélkül nyelvészekké. Arany János mint nyelvtudós is számottevő, Vörösmarty, Csokonai, Jókai is sokat kínlódtak a nyelvvel elméletileg is. Erdélyi József az Árdeli szép holdban kereken így vall nyelvészeti tanulmányairól: Művem nem is tekintem tudományos műnek, hanem költői műnek s megvallom, hogy ebbeli munkásságomat sokkal többre becsülöm egyéni költészetemnél.

A költő kóstolja, próbálja, ide-oda-forgatja, vizsgálja, elemzi, élvezi szerszámát a nyelvet. Semmi sem természetes, semmi sem megszokott, semmi sem magátólértődő rajta neki, minden új, minden érdekes és minden keservesen titokzatos. Szeretné érteni is, szeretné tudni, mi okozta azt a hatást, a sikert, amit a belőle származott jelkép okozott. Nem elégszik meg vele, hogy a jelkép megszületett, él és hat, az okot, módot és a célt is ismerni szeretné: miért így született, hogyan élhet aképen, ahogy él és minek, mivégre hat, hatván? Az erőfeszítés jogosult, természetesen, de reménytelen. Több szempontból az. Reménytelen a költőnek, hiszen már induláskor egyoldalú, mondván: Minden míg és minden szó: jelkép. Persze, hogy az, neki, a költőnek. A tudósnak azonban minden hang és minden szó: jel. ők ketten sohasem érthetnek egyet, mert két oldalát nézik ugyanegy dolognak. Az igazság ugyanis itt az, hogy minden szó és minden hang: jel a jelrendszerben egyetlen jelentése és jelkép a jelképrendszerben egyetemes jelentése szerint. De reménytelen az ilyen erőfeszítés azért is, mert sohasem tudhatni meg, miért jelöli és hogyan szimbolizálja a hang, a szó, a mondat, az írásmű, az irodalom és köl-

tészet azt, amit jelent és jelképez. Végül reménytelen ez az erőfeszítés magyar logika szerint is. A tudva kéli megbirkózunk nyelvbeli kínjainkkal, hogy egyetlen eredményeképpen annak a belátásához juthatunk még közelebb: a titok megfejtése kívül esik a mi világunkon, transcendens. Minden más észjárás küzdhet egy helyes megfejtés lehetőségének jegyében annak bizonyosságáért, a mi eszünkjárása a megfejthetlenség bizonyosságáért sóvárog és a megfejthetőség lehetőségétől irtózik.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a költők és tudósok nyelvi harcának nincs igaza. Költők és tudósok kötelesek ezzel a küzdelemmel, vagy legalább is kénytelenek vele. Nekünk azonban, akik irodalomra irodalommal szeretnők rákapatni mindazokat, akik tanítványainkul szegődnek, vagy vannak kezünkre bízva, jó tudomásul vennünk, hogy a nyelvmsztika és a jelentésváltozás, a szótestnek és jelentésnek szimboliztikája akkor vált ki hamisítatlan irodalmi hatást, tehát csak akkor sikerül, ha ősjelentése és új jelentése egyszerre titokzatos és erős. Egyetlen porcika sem magyarázza a szótestben, miért értik meg és minden fogalmi jegy, az uralkodójegyet sem véve ki, azt vallja az etymológiája szerint, hogy logika nélkül való a jelölő, még inkább a jelképző ereje a jelnek is, a szimbólumnak úgyszintén. Az *életein* már régen másoké lett S most másoké lett az én *ételem* — panasolja Kosztolányi Dezső, szemmeláthatólag azon is tűnődve, hogy az *élet* és *étel* az *l* és *t* helycseréjében különböznek egymástól. Karinthy Frigyes úgy eltöpreng az ilyen furcsaságon, ha visszafelé olvasom ezt a szót *erőszakos* az jön ki belőle: *sok a szőre*. Ez nem lehet véletlen. Erdélyi József a hím és nőnem megkülönböztető kettősségét érzi ki az *ap* és *am*, *at* és *any*, *szap* és *szany*, *vát* és *vány*, *váp* és *ván*, *lep* és *leb*, *tág* és *sag*, *mén* és *mend*, *mát* és *many* párokban, sőt az ilyen mellérendelésekben is, mint ez: én majd *rázom*, te csak *szedjed*. Egészen bizonyos, hogy Bánk bánban Gertrudis első szavait az *sz* hang sugalmazza titokzatosan épen ilyen formára: Csak *szúnyogok* — csak *szőnyeg* nekik. Az udvaraik szavában is feltűnő ez a z-alliteráció: a vén Myska bán [legtöbbre ment, mert elnyeré Zalában] Zelelgeh jószágot. Másrészt a jelentésváltozás egyik zordon grimasza ez a banki mondás: *keresztények* valának ők [kik csak tanulságul szemlélték az] imádtatott *keresztre* — láta hogy [ők is miképp feszegethessék az embert] először elrabolván mindenét. Vagy a *bilincs* jelentésének változásai a nagyúr belső tüzeiben olvadozva Tiborccal való párbeszéde közben: Mely boldogtalan (az, nliinek bármily *bilincsei*) boldogtalan módon oldoznak el!) — Óh mint örültem, hogy szabad levek!] — Miképp örültem én *bilincseim*nek! Egy másik helyen maga a küzdelem is látszik a kifejezésért, amelyre elégtelen az eddigi jelentés: hogy a *kín*, a maga [egész minémiségében, csekélység] Legyen tulajdon idiiaidra nézve! Adynak következő néhány sorában úgyszólván minden szó jelentése megváltozott s ez által is nőtt jelképi erőben: Véres, szörnyű

lakodalomba Részegen indult a Gondolat, Az ember büszke legénye, Ki, íme, senki, béna volt. Akármennyire más azonban az irodalom és a költészet jelentésváltozása, akármennyire a költő izgalma szülte emezt és tette egyszerűvé, aligha ismétlődhetővé, szórványossá, nem mindig szabályszerűvé, az eredmény ugyanaz. Ha sikerül a költői jelentésváltozás, a szimbólum ereje épúgy újabb, erősebb szimbólumok érvényéig fogja éltetni, fenntartani és érvényben lévőnek hirdetni, mint ahogy az irodalom jelentésváltozásai is csak addig élhetnek, míg az egyetlen jelentést egy újabb megfogalmazás perdöntő erővel meg nem fellebebezi. A *toll* például ma már két állomásnyira került a *lúd tollából*, mert hovatovább *töltőtollat* értenek alatta, sőt, Móra Ferenc már, egyelőre tréfásan, azt az ötletet is megkockáztatja, hogy tisztelői őt az igazsághoz híven ne aranytollal lepjék meg, ha jubilál, hanem arany *írógéppel*. Az írói tisztesség azért változatlanul még mindig tolla szüzi tisztaságát őrzi, a bectelenség is tollát adja bérbe s akkor is *fekete* tintával ír egyetmást, ha véletlenül lilakék szalag van a portébl-jébe fűzve. A szótest és a jelentés, a nyelvmisztika és a jelentésváltozás tehát csupán *jeli* vagy *jelképi* fokuk, hangsúlyuk szerint különböznek egymástól, de irodalom és költészet mivoltuk mindvégig is e két fok vagy súly nagyságán fordul.

31. *Ihlet és képzelet*

Mondatok során, tehát egész művön átvonulva a nyelvmisztika az intuíciót *ihletté* szimbolizálja, a felfogás sem fontos egy költőnél, annál fontosabb az elképzelés, a *fantázia* jelentésváltoztató ereje. Gondoljunk arra, milyen más felfogás szól Arany-Petőfi levelezéséből, mikor a népiességről értekeznek s mivé alakítja ezt át mindkettőjük képzelete egyik-másik költői művükben.

32. *Oeuvre. Tudományos terminológia és költői írásmódor. Tudományos világgép és a költő belső világa*

Egy-egy *tudós* vagy *költő* oeuvre-jében a hol ekkor, hol akkor jelentkező intuíciók vagy ihletek összesége adja: mivé vált az akkori *tudományos élet terminológiája* és az akkori *irodalmi élet írásmódora* az új tehetség kezén, hogy változtatta meg az új tehetség a *tudományos világgépet*, vagy hogy gazdagította irodalmát az új költő *belső-világa*. Itt is, akárcsak az eddig felhasznált szempont szerint, összefolyik, eggyé lesz tudományban és költészetben az irodalom, hiszen igazi tudomány sincs tudományos ihlet és fantázia nélkül s a költő belső világát és írói rekvizitumait is befolyásolja az egykorú tudományos terminológia és világgép. A tudományos terminológia és költői írásmódor, valamint a tudományos világgép és a költő belső világa között épúgy

fokbeli a különbség, mint tudomány -és költészet, nyelv és művészet, jel és jelkép, jelrendszer és jelképrendszer között általában. A tudományos terminológia és világkép az által változik, hogy a tudós a jelnek és annak, amit jelez, megint új összefüggését kereste meg s ezzel a jel relatíve megint vagy most először megkapta egyetlen jelentését, ennek a jelnek vagy hasonló jeleknek a mélyén pedig megtalálta a költő a jelkép egyetemes jelentését s ezzel az írásmodornak és a belső világnak, azaz a költői terminológiának és a költői világképnek ismét sikerült az „egyetemes” kifejeznie.

Az intuíció és ihlet, felfogás és képzelet között a fokbeli különbséget rendkívül tanulságos módon szemlélteti két példa. Egyik az, ha vérbeli költő újságírással kénytelen foglalkozni, másik, ha ugyancsak költők, kilépvén költészetük rejtekéből, közéleti életet élnek, vagy épenséggel politizálnak. Világért sem azt akarom bizonyítani, hogy rosszul teszik, nincs igazuk, tévednek, így cselekedvén, hanem csak azt, hogy *máskép* csinálják, mégpedig csupán csak azért, mert költők. Azt láttuk már az imént, hogy a költő Erdélyi József tudós munka közben is költő marad és tudományos művét önmaga is költészetnek tartja. Az újságíró Móricz Zsigmond és Komáromi János riportjai azért még bizonyítóbb erejűek e téren, mert íróiknak az újságcikkekben mutatkozó felfogása évek múlva megérve, lehiggadva, mesén átszűrve ismételtelen meg-megjelenik költői műveikben, de már mint elképzelés s ebben a formában bizonyítóbb, elhíhetőbb, szuggesztívebb, propagandisztikusabb, agitálóbb az ereje, mint eredetileg volt. 'Móricz Zsigmond iskolaregényeiben is csak annak van átütő, mély, forró, tartós hatása, amit képzelete képekben megmutat saját diákkorából, a képek közé írt értekezések teljesen céljuk tévesztettek. Érezzük, hogy a képek a valahai másod, ötöd és nyolcadgimnázista-szem-látta világ, a költő képzeletének a világa, a kísérő próza pedig az író jelenlegi felfogása iskoláról, nevelésről, amelynek még hozzá nem is nagyon használ az, hogy az egykori diákszem egyoldalú, elfogult és nem is nagyon emelkedett és gazdag szempontú információjára támaszkodik. Ugyanez a kettősség jellemzi Kodolányi János Földindulását, amelyben minden remek és hatásos, amit a költő képzelete mint megbízható tanúvallomás varázsol elénk a baranyai egykés falu életéből, viszont hordótetejéről hangzik felénk, üresen kongva, hatástalanul enyészve el minden, amit az író felfogása jónak tartott pótlásképen beleírni, jóllehet nem azon múlik a hatás, mintha az írónak közben nem lenne a legteljesebb mértékben igaza. A politizáló Jókai és Mikszáth felfogása meg egyenesen tragikus mértékben tér, sőt üt el e két költő képzeletétől. A felfogás — Mikszáth szavaival élek — „mameluk”, a képzelet — szelíden fejezent ki magam, ha így mondom, hogy — szélsőségesen ellenzéki. A politizáló Jókait nem is szokás komolyan venni, Mikszáth meg mindig cipeli tragikus vállain a vádat, hogy megalkuvó,

cinikus, mintegy mentegelve, de mindenesetre megértve „partját”. Kövér emberek lusta kényelemszeretetével kártyázik a szabadelvű klubban s cserébe kiszolgálja Tisza Kálmánt, hízeleg neki.

El tudom képzelni, hogy maga Jókai és Mikszáth is teljes meggyőződéssel tartották magukat „kormánypárti mamelukoknak”. Ez volt a felfogásuk. Ne feledjük azonban, hogy a költő fogalmazványai közül mindig a jelképrendszerben született az egyedül hiteles. Már pedig sem a Jókai sem a Mikszáth elképzelése nem mameluk. Jókai Debrecenben mint az Esti Lapok szerkesztője, kormánypárti újságíró-minőségében buktatta meg a „gyémántos” minisztert, Madarászt, élete alkonyán, mint udvarképes ember és hatvanhetes képviselő inkább örökre abbahagyta a Pesti Hírlapban folytatásokként megjelenő Koronás gyermekeket, de nem volt képes azt a Habsburgok szája íze szerint álmodni át. Elképzelés, tehát szimbolikus felfogás dolgában nincs különbség különböző esztendőkből írott regényei között, amelyek a szabadságharcról, vagy a Bach-korszakról szólnak. Az 1901-ben költött *A mi lengyelünk-ön* semmiféle törés nem mutatkozik, legfeljebb költészetének általános hőfoka bágyadtabb, mint fiatalabbkori regényeiben. Rudolf trónörökös munkatársa, Tisza Kálmán hatvanhetes barátja elképzelésében mozdíthatatlanul negyvennyolcas maradt, valahányszor negyvennyolc rémlett fel belső látásmezején.

Mikszáth esetében meg először is az a tisztázandó kérdés, mi a dolga egy költőnek, mindig, tehát akkor is, ha a politikához közelkerül. A költő leglényese szerint tanú és fontossága vallomásának megbízhatóságán dől el. Nem vétke tehát, ha keleti kényellemmel lebzsel ott, ahol mások szónokolnak, intrikálnak, kijárnak, bizottsági üléseken tevőleges részt vesznek, hanem ha szabad ezt a szót használnom, feladata. Jól végzett feladata, ha eredményeképpen annyi hű pillanatfelvétel maradt utána, mint Mikszáth oeuvre-jében. Az sem igaz, hogy Mikszáth megértő a bűnökkel szemben, mert elképzelésében minden bűn — bűn. Maga soha sem szolidáris a bűnökkel, soha sincs a pártjukon. Az, hogy nem erkölcsi ítéletet olvas a bűn fejére, hanem szimbólum-rendszerben fejezi ki, költő voltából természetesen következik. De figyeljük meg, min nevetünk, elmosolyodván a csacsi gyermekén, aki a megyeházán kiborított tinta láttára felkiált, „ni, lekvár”? Azon nevetünk, hogy tinta biz az, nem lekvár, de ha szorgalmas munka folyónék ebben az irodában, a kisgyerek folyékony szederlével téveszteni össze a tintát, nem sűrű lekvárral. Szigorúan következőes képzeletvilág ez, amelyben Szilágyi Mihály bőfög, nem cinizmusból, hanem azért, mert a költő nem szolidáris a romantikus történet szemlélettel, „az a pogány” Filcsik nem is olyan pogány, a fekete fogatba azt fogják be negyedik ló képében, aki a szűzleányt felültette a fekete fogatra, mindegy, realisztikusan képzeljük-e a dolgot, vagy fantasztikusan, az öreg Kupolyi egy szál maga gyógyul ki a tüdőbajból, pedig egyesegyedül csak ő

herdálta el a fürdőre szánt pénzt felesleges jócselekedetre, Noszty Feri meg nem veheti el Tóth Marit, mert becsstelen ember. Hogy mennyire „ítélet” a Mikszáth humora, abból is látszik, hogy a Noszty-ügyet azóta színpadon is, vásznon is megfellebbezte a magyar irodalom, de a felfogás semmisségi panaszait az elképzelés szigorú szimbolisztikus feljebbviteli fórumai mindkét esetben elutasították. A Noszty Feri-Tóth Mari esküvő lehet happyend, kasszasiker is lehet, de nem lehet költészet.

Hiba volna, ha az eddig elmondottakból valaki azt a meggyőződést meritené, hogy más tehát a felfogás és megint más valami az elképzelés. A kettő egy. Egy .ez a kettő, de a tudós elképzelését a felfogásából, a költő felfogását az elképzeléséből kell kihámozni. Azonkívül azt sem szabad elfelejtenünk, hogy nemcsak ez a két nyelvi elem egy, hanem egységben nyilvánul velük a beszélt nyelv külső váza is, az intuíció és az ihlet. Az intuíció a jelrendszer egy nagyobb egységében fedezi fel az egyetlen jelentés kifejezésének a lehetőségét, az ihlet a jelképrendszerben ragad meg izgalmában egy jókora hányadot, amelyen át az egyetemes jelentés szimbolisztikája — most az egyszer és végre valahára bizonyosan — sikerülni fog. Ady ihlete támadta Tisza Istvánt, Mikszáth ihlete megértette Tisza Kálmánt. Ennek értelmes oka nincs, csak szimbolikus magyarázata, mert hiszen egymáshoz való viszonyuk páronként azonos. A két Tisza a magyar úr, a két költő a magyar nép álláspontján van. Úr és nép, ha magyar, 17. századbeli, annak is az első felében megállapodott. Mikszáth úgy tudja szimbólumrendszerébe helyezni, tehát költőileg megérteni Tisza Kálmánt, hogy ihlete Zrínyi Miklóssá, a szigetvári hőssé formálja s a 16-17. századforduló feltámadott, reinkarnálódott hőse gyanánt képzeli bele a 19. század utolsó évtizedébe. Azért van szimbolikusan igaza, mert valóságosan is ez a helyzet. A magyar „gentry” és a magyar „paraszt”, mint azóta a magyar tudományos gondolkodás intuitíve meg is állapította, felfogásában vallja és jelrendszerében ki is fejezi, egy darab 16. századvégi és 17. századeleji társaslelki rendszerben él és mozog. Mikszáth ihlete azért érti és pártolja Tisza Kálmánt, mert nem tartja bűnnek, hanem természetesnek tartja, ha a 16. századvégi Zrínyi Miklós a 19. századvégén úgy viselkedik, mint 16. századvégi magyar úr. Hiszen az. Mikszáth ihletének épúgy nem „korrup” a magyar gentry, mint ahogy nem „elmaradott, állati sorban élő, alsóbbrendű lény” a magyar vagy a tót paraszt. Elképzelésében épen olyan természetesen nevelheti Amerika P. York tót parasztját XX. századbeli modern farmerré, mint amilyen bizonyosan életét áldozza modern körülmények között is a magyar úr a hazáért, ha rábízzák a határok védelmét — és legfeljebb ezúttal valamivel keletebbre s nem a török ellen harcol.

Ady ihlete azért ostromozza Tisza Istvánt, mert sajátmagát és népét is ostromozza. Mikszáth epikájában tárgyilagosan festi világunkat bűnös világnak, legfeljebb világosságot derít reá, meg-

mutatván, hogy más a bűn, nem az, amit közönségesen annak szoktunk tartani. Ady lírájának fáj a bűn, éget, mar, piszokként viszket és gennyül rothad. Jajgat „káromkodik vagy fütyörész” miatta. Hol ki szeretne békülni a bűnnel, hol elviselhetetlenek érzi és meg akar halni, csak hogy szabadulhasson tőle, hol azt hirdeti, hogy elpusztulunk a bűn miatt, hol bizonykodik, hogy semmi közünk a piszokhoz, az csak deszpotáskodik rajtunk. Az ő bűn elleni filippikái, Tisza-István-ócsárlásai, jelképes nemzetgyalázási-pörei akkor látszanak meg a maguk valóságában, ha a Mikszáth-tal együtt emlegetett Herczeg Ferenc oeuvre-je mellett vesszük szemügyre. Ady is, Herczeg is ítélkezik nemzete bünei fölött. Mindkét ítélet marasztaló. Jóvátehetetlenek a bűneink, halálra vagyunk méltók. Herczeg ihlete ezt többféle elképzelésben szimbolizálja. Az ő belső világában szinte érthetetlen, hogy még^r mindig vagyunk. Hiszen már a *Pogányok* vitásnak mutatja létünket. *Az élet kapuján* kívül maradtunk. *A fogyó holddal* elfogytunk mi is. El is hangzik a búcsúztató e földi világtól: Kurucok, jó éjszakát egyfelől, másrészt, jó éjszakát, *Ocskay brigadéros* Hová ivellhet innen még *A híd?* Ott van valahol a másik pillére Döblingben, az örültek házában. *Bizánc* sorsa ismétlődik meg rajtunk, mert *Árva László király* ugyan meg nem ment bennünket, ha csak *Hét sváb* vitathatatlan életereje és deréksége, mint grandiózus vérátömlesztés meg nem állít az elmúlás lejtőjén. Hiszen szörnyüseség köz- és magánélet képét mutatja a *Gyurkovics lányok, fiúk, Gyurka és Sándor, Három testőr, A pártfogó, Kéz kezét mos, Andor és András, Huszti Huszt, Az ezredes, Kék róka, Aranyhegedű, Utolsó tánc* kalejdoszkópja, még akkor is, ha olyan messziről nézzük, mint a Jupiter tudósa a *Cserebőrűek* talányos, fejletlen életét. Nem igaz az a vád sem, hogy Herczeg kedvez a bűnnek. Az ő ihlete is bűnnek hirdeti és ostromozza is a bűnt. De Ady ihletének lírai ostromozása mellett megtetszik a különbség: Herczeg nem a *maga* bűnét ostromozza, hanem a *másokét*. Mikszáth ihlete esetleg tettetársra, mindenképen tanúja, Ady beismerő és tettetársait is bemártó tette, Herczeg detektívje, rendőre, vizsgálóbírója, védőügyvédje, ügyésze, ítélőbírája, feljebbviteli fóruma és hóhéra, néha úgy tetszik gyóntató papja vagy orvosa a bűnnek, de — képzavar volna egyébként látnunk — maga nem bűnös. Legalább is szimbolikus-büntetőjogi értelemben nem az.

Az a kérdés aztán már megint tovább vezet egy lépéssel, vajjon nincs-e képzavar ennek az ihletnek és az illetén elképzelésnek a mélyén. Ady, Arany, Petőfi, Jókai, Mikszáth belső világa egyöntésű, következetes. Igazi *jelképrendszer* valamennyiőjüké. Földessy Gyula szerint Adynál a *hajó* szimbólumának valósággal szótári értéke van egyéb, szintén végestelen végig azonos jelentésű szimbólumai között. Riedl Frigyes szerint Arany különféle, ősmagyar, török, jobbagy, bús és víg Toldi, Katalinszerűn kísérteties, stb. *estéi* Arany epikus színezésű belső világának természet-

lesen színezik szimbolikus egységét. Továbbmenve természetes, hogy Arany János világában epikusán „tüzet rak a felhőben” Hunorok és Magyarék napja lemenőben s ugyanannak a lenyugvó napnak „immár földi vállát bíborszínű kaftán”, ha török vitéz beszél róla, viszont Petőfi lírai ihlete „száműzött király”-ként ragadja meg a lemenő napot s elképzelésében „mire elér szeme a túlsó határra, leesik fejről véres koronája” s e belső világ közel egyezer vers roppant szimbólumbőségében egyetlenegyszer sem keveredik ellenmondásba. 110 nagy kötetben tarkállik szemünk elé Jókai belső világa, ütközhetik össze a jelenvaló, mindennapi világgal temérdek sok ponton, önmagában, saját rendszere törvényszerűségének érvénye alatt: tökéletes, mert szerves. Mikszáth belső világába már föntebb bepillanthatunk s benne sem találtunk sehol sem képzavart.

Szerfölött könnyű volna most a dolgunk, ha megelégednénk egyszerű megfogalmazásával egy általánosságban „tartott” ilyen tételnek, mint ahogy ez elég tetszetősen hangzik: az igazán nagy költők belső világában nincsen képzavar. De ha tovább keressük az okát, hogy miért nincs, már mindjárt hasznát is látjuk nem-egykönnyen kielégíthető kíváncsiságunknak s szétzilálhatunk egy nagyon szép szövedékű mythoszt, a poéta doctus-ét. Nincs poéta doctus, mert felfogás és elképzelés, intuíció és ihlet fokbeli eltérést mutatnak, úgy viszonylanak, mint értelem az érzelemhez. Nincs tehát poéta doctus, inert kettő ez a kettő is: a tudós tudományos vilásképe és a költő belső világa. Nem eshetik egybe a kettő, mert a költő ihlete tagadhatatlan formájában előbb látja olyannak ja világot, amilyenné a tudós intuíciója csak később bonthatja ki. Jókai hamarabb álmodta meg az Androméda csillagképet, a repülőgépet, Goethe az Erlkönigben a pedagógia „gyermekszerűség” elvét, Mikszáth az Új Zrínyiászban a magyar társaslélek 16-17. századbeli formáit, természetesen nem tudományos exaktsággal, csak tagolatlan képzet formájában, társasérmelmileg, jelképszerűen. Képzavar úgy szokott támadni, hogy a költő megpróbálja a tagolt képzeteket, az intuíció megragadta elemekből kialakult felfogást vissza-primitívesíteni, jelképpé hazudni s a tudományos vilásképen lesz erőszakot, mintha az pótolhatná az ő belső világát. A mesterkéeltség és a csináltság mindig jogosulatlan intuíció határ s értéke az ihlet területére s az eredmény mindig ugyanaz: a felfogás lesz úrrá és bitorolja az elképzelés felségjogait. A belső világ nem önmaga ös-sejtjéből feslik ki és bomlik szét gyönyörű virággá, hanem a külső világgal reflektorfényjátékából tevődik össze és parfümporlasztójából kölcsönöz magának illatot.

Megint nem azt mondjuk ezzel, hogy a költő nem a maga korának világgképét használja fel belső világának kifejező eszközül. Azt használja, de ezzel nem engedünk meg többet, mint ha olyasfélét állapítanánk meg róla, hogy ugyanazt a szókészletet, terminológiát használja, amellyel a korabeli irodalom (tehát tu-

dományos irodalom, nem költészet) él. Ez is, az is halott eszköz a kezében, ha szimbólummá nem válik. Eddigi tanulságaink szerint: ha a hang eufóniává, megszállottsággá, költői egyéniséggé, a hang egymásutánja rímmé, rithmussá, megkötöttséggé, környeztette, a szótest nyelvmisztikává, az intuíció ihletté, a terminológia írásmodorra, a jelentés jelentésváltozássá, a felfogás elképzeléssé, a világkép belső világgá nem jelképesül: nem költészet. Madáchot, ha a jövő társadalmi berendezését ki akarta fejezni, egy- 'szerre korlátozta és segítette a korabeli tudományos felfogás a falanszter-rendszerről. Ez a felfogás azonban csak jelrendszerbeli eszköz volt kezében és számára, amelyben ihlete jelképet érzett, elképzelése pedig jelképes tartalommal, szimbolikus jelentéssel töltött meg s ez által vált a falanszter az Ember Tragédiájának s Madách egész belső világának olyan szerves részévé, hogy még mindig jelképezi a társadalom elmechanizálódásának azt a veszedelmét, amelyet a tudományos intuíció mostanában érlel felfogássá legmodernebb világképünk felépítése közben. Ezt az irodalmi kritika, különösen a Tragédia bécsi, burgszínházbéli felújítása alkalmából annak hangsúlyozásával vette észre, hogy Madách remeke *aktuálisabb* manapság, mint a maga korában volt. Az is, mert nemcsak falansztere tagoltabb kép szemünkben, hanem történetfilozófiája, sőt teológiája is. Világképünk most jutott odáig s utólag igazolja a költő belső világát. Erős a gyanúm, hogy tudományos terminológiánk kellő megizmosodtával a Tragédia írásmodora is utólagos igazolást kap majd s — fiaink talán már filológiai pontossággal visszaigazítják Arany János átírásából az eredeti szöveget. Móricz Zsigmond Kemény-átírásának kegyetlen zordonságú ellenzéke legalább is ezt sejteti velem. Katona „nehézkessék” maradt költői stílusának csudálatos szépségei csak megerősítnek eme hiedelmemben. A mindenkori írásmodor, a költői köznyelv bizonyos akkor éppen érvényben levő formákat kötelezően rendel ugyan el, végzéseivel szemben bajos volna a legtöbb apelláta — önelvűségük azonban sohasem kényszeríthet senkit sem elvszerűtlenségre. Az nagyszerű eredmény, hogy Petőfi Helység kalapácsa és Arany Elveszett alkotmánya megölte az antik formák uralmát, a János Vitéz pedig magyar tizenkettőre bátorította Toldit, ezzel Toldi külső világának jelképi ereje hozzásegítette belső világát jelképi ereje teljes hatásmezejéhez. Nincs is a Toldiban sem képzavar, sem stílusterés. De a Tragédia jambusainak gördülékenyebb volta nem segített tragédiább-voltának robajlásán. Ellenben utólag magyarázza az Arany költői-iskolájának irodalomtörténetileg valóban is bekövetkezett teljes csődjét. Ez az iskola — nem utolsó sorban éppen ezeken a jambusokon csúszott el és jutott lejtőre. A népiesség belső világának csak stílusterés árán lehetett a külső világa, tehát írásmodora jambikus és egész kelléktára szerint halálosan idegen).

Most már visszakanyarodhatunk kiinduláspontunk felé, a költő belső világa mélyén esetleg meglapuló képzavarhoz. Kínos

képzavar például Molnár Ferenc belső világában a Pál-utcai fiúk. Muzsika, Ördög, Liliom és Testőr után a Farkas, mert a korabeli lélekelemzés álomfejtéseit nem rekvizitumképpen ragadja meg ihlete s teszi elképzelésének alapjává, hanem intuitíve próbálja meg, jelképrendszerben igazolni mint felfogást s ez a dolog természete szerint nem sikerül, nem is sikerülhet neki. A képzavarnak egy másik rendkívül tanulságos formája mutatkozik Makkai Sándor Sárga viharának a végén, ahol a felfogás annyira úrrá lett az elképzelésen, hogy lassan-lassan elhalványodnak, kiszikkadnak a képek s krónikás értekező próza vonszolja a belső világkép helyett lapról-lapra a tudományos világképet egészen a végkifejletig. IV. Béla országépítéséről a költő szimbólumrendszerében egyetlen kép sem él. Mintha már nem is a jelképrendszerben volna képzavar, az az alapreláció, hogy itt költő mesél a közönségnek, hanem az író meghatározása volna pontatlan tanítványai számára a jelrendszerben, hogy ő voltaképpen nem tudós, hanem költő. Hiszen — láttuk már — poéta doctus nincs, csak poéta van és doctus külön-külön, vagy pedig — felesleges az egységes fogalmat jelzővé és jelzett szóvá bontani.

Herczeg Ferenc belső világának alapján rejtőző képzavara egy harmadik fajta. Ha én a nemzetet tartom bűnösnek, vagy betegnek, akkor én magam sem lehetek vele szemben ostorozó próféta, vagy diagnózis megállapító orvos. Ha a magyar nemzet bűnös vagy beteg és én magyar vagyok, akkor én magam is bűnös és beteg vagyok. Ha bűn nélküli vagyok, vagy makkegészséges, akkor nem vagyok magyar, vagy ha magyar vagyok, nem pontos a diagnózisom, se bűnre, se betegségekre vonatkoztatva nem az". Herczeg oeuvre-jében ez a kínos képzavar háromféle következtetést is megenged. Az első a legkönnyebb, mert nem kell elhagynunk a kedvéért az irodalom, helyesebben költészet területét egy szempillantásra sem. Képzavar van a Herczeg-oeuvre mélyén, mert nem-költészet az ő költészete. Igen, de ebben az esetben ott meredezik előttünk a nagy kérdőjel: hogy lehet akkor, hogy hivatalosan ő a legnagyobb élő magyar író, az újságok stereotyp appozíciója neve után az írófejedelem? Lehetne a megfejtést úgy fogalmazni, hogy valóban nem magyar ő, oeuvre-je olyanformán olvasandó, mint a pápai követ-jelentése Mohács Magyarországá - iól. Ez a mostanában divatos disszimuláció jegyében tetszetős magyarázat lehetne, ha nyomban azt nem kérdeztetné velünk: miért íródott akkor ez az oeuvre magyar nyelven s mi címen integrans része a magyar költészetnek? Volna még egy harmadik magyarázatfeleség is, de ez nem csak a szóbanforgó költőhöz méltatlan és illetlen, ab ovo elvetendő, de a közönségére is megsemmisítő ítéletet vonna maga után. Ebben az esetben ez az oeuvre egy nem-magyar belső világ vágyálmait sugalmazná magyar olvasók fantáziájának: mit erőlködtek immár több mint ezeréve. Higgyétek el, hogy mindenestül gyarlók, bűnösök, jövátehetetlen vétkekkel vertek vagytok. A Jób feleségének a tanácsa kísértene

benne: Átkozd meg az Istent és halj meg! Szerintem egyik magyarázat sem helytálló, az utolsó épenséggel tarthatatlan is. Az az igazság, hogy a költő még él s való, hogy adós a személyére is érvényes büntudattal és bűnbánattal, de viszont éppen most dolgozik emlékiratain, egyébként is ki tudja, milyen művek kelnek még ki a tisztelt és szeretett tolla-szántotta barázdákból.

33. *Mondat, fogalom és viszony.
Mellé és alárendelés. Alany és állítmány*

A hang és időbeli megjelenése fizikai, a szótest és a jelentés pszichológiai *állagai* a nyelvnek, a mondat a *formája* ennek az állagnak. Még pedig vagy mondat, vagy mondatok, vagy összes művek. A jelképrendszerben stílus, mű, vagy oeuvre a nyelvi, illetőleg művészi formák. A nyelvi formák az által lehetségesek, hogy a hangok egymásutánjából előállott szótest jelentése nem önálló, hanem relatív, egy másik ugyanilyen jelentéshez képest jelenti éppen azt, amit jelent. A nyelvi forma e szerint a társaslogikai értelemben vett *fogalom* (képzeletbeli kép) *relációja* egy másik ugyanilyen fogalomhoz képest.

Például. Petőfi ezzel a nagyon egyszerű alapformával kezdi egyik versét: Lement a nap. Ez két fogalomnak egymáshoz való viszonyítása: a napnak és a lemenésnek. Ha ezt mondjuk, nem látjuk már a napot az ég peremén, mint nemrég még láttuk, a lemenése be van fejezve, a lemenést illetőleg le van menve a nap, perfekt, tökéletes, teljes a lemenése. Másrészt csak a naphoz képest beszélhetünk lemenésről, hiszen ugyanakkor, mikor a nap lemegy, a sok csillag, vagy a hold feljön, a holdhoz képest tehát, ha a holdat tekintenők most, nem a napot, feljövésről kellene szólnunk. Hiszen úgy is folytatódik a vers: de csillagok nem jöttek. Ez a nyelvi alapforma (két társaslogikai fogalom egymáshoz képest) két megint csak alaplehetőséget enged. Vagy magát a relációt hangsúlyozom, vagy a relatív fogalmak valamelyikét.

Ha megint csak az előbbi egész verssort egybeolvasom, abban a két egyidejű történés szokatlanul egészíti ki egymást, naplemente után a csillagok feljöttét várná az ember természetesen. Az egész verssorban a két történés nem természetes összefüggése, ellentéte a hangsúlyos, úgy hogy a beszéd itt a *de* szón fordul, amely ezt az ellentétet fejezi ki. A verssor első felében viszont nem a két fogalom egymáshoz való relációját Tejezi ki a költő, hanem az egyik fogaimat, jelesül a nap lementét. Az első eset a *parataxis* (*mellérendelés*), másik eset a *hypotaxis* (*alárendelés*). Másik esetben közömbös, melyik társas-logikai fogalmat rendeltem fölé s melyiket alá egyik a másiknak. Ezt a viszonyítást, hogy lement a nap, meg is lehetne fordítani, ha *a lement nap* volna szóban s nem az, hogy lement a nap. Az is közömbös, mit rendelék mellé, vagy alá: két viszonyt-e, viszonyt-e fogalomnak, vagy megfor-

dítva, esetleg két fogalmat.

Tovább olvasom Petőfi versét: Sötét *az ég*. Itt is mellérendelés következik, hiszen az van kiemelve, hogy az előbbi ellentét természetes, sőt szerves előzményének következményeképpen sötét az ég. Közömbös tehát: történés-e az előzmény, vagy viszony. Alá is rendelhetek viszonyt, a vers későbbi folyamán meg is történik: Közel s távolban semmi fény nincs, az, ahol nem látni fényt, nem egy bizonyos pont, hanem a közeinek és távolnak egybekapcsolása. Maga a kapcsolat meg: nem két viszonynak, nem is fogalomnak és viszonynak, hanem két fogalomnak egybekapcsolása. Ugyanolyan mint ez: csak mécsvilágom s honszerelmem (== ez a kettő) ég. Parataxisban is, hypotaxisban is a mondat (Syntagma) az egység, mellérendelésiben a *syntagmapár*, alárendelésben az *alany* és *állítmány viszonya*, ami nem egyéb, mint a *térbeliségnek (állapot) és időbeliségnek (történés) a relációja*.

Ismételjük: A nap lement, de csillagok nem jöttek: szintagmapár, parataxisos mondategység; a nap lement: alany-állítmány, hypotaxisos egység. Természetesen szintagmán inneni és túli párok egymás mellé rendelhetők s így lehetségesek *fogalompárok* és *relációpárok* s minden, ami mellérendelhető, alárendelésében is lehetséges. Az alárendelés is kétféle lehetőséget nyújt: az igazi szintagmaforma az időbeliséget hangsúlyozza. Ha ugyanazon társaslogikai fogalmak alárendeléses relációjában a térbeliséget hangsúlyozom, a szintagmaforma frázisformává alakul át. Mint már említettük. A nap lement — a lement nap. Tiszta alárendeléses formául tehát az alany és állítmány relációja marad. Éppenúgy azonban, mint ahogy szintagmán inneni és túli parataxis van, térbeliséget is elképzelhetek időben, állítmánynak és időbeliséget is térben, alanynak.

Sötét az ég. Az nem történik az éggel, az csak egyik lehetséges állapota az égnek, hogy most, mikor megképzik előttem, éppen sötét. De mert mondatformáiban szólok erről az állapotról, mégis állítmány-relációba került az éggel, mert a mondanivalóm nem az ég-en, hanem azon fordul, hogy: sötét. Különben sötét ég-ről beszélnék. Fordítva: Tudtuk, hogy az ember esendő s nagyon adós a szeretettel — éneklí egy helyen Ady. Azt, amit tudunk, egy parataxisos szintagmapárral, kapcsolattal meséli el s ezt a parataxisos mondatpárt hypotaxisba hozza a tudásunkkal: *azt* tudtuk, *azt* a két történésformában elmondott emberi állapotot, hogy az ember esendő s nagyon adós a szeretettel. így ez a néhány alapforma temérdek variációt megenged és teremt. Az a tiszta eset, ha nomen az alany és verbum az állítmány s az állítmány! hangsúlyozom. Elmozdulás a másik kategória felé, ha a verbum nem cselekvést, hanem történést, vagy éppen léteit jelent, innen már csak egy kis lépés, ha az állítmány nominális. De még mindig hypotaxisban. Formailag ugyanis a fogalompárok relációja is alany-állítmány, de valójában ez parataxis már (azonosság, vagy szerves együvértartozás relációja): Szép csillag a honszeretet. For-

dítva, az időbeliséget szintagma formájában fenntartja hypotaxisban és kifejezésformában a mellékmondat, formáját feladja, tartalmát még őrzi az igenév, mindkét esetben fogalomról és parataxisos fogalompárról egyformán lehet szó. Már ismertünk is meg ilyen esetet. Tudtuk, hogy az ember esendő s nagyon adós a szeretettel. Az a kapcsolat, amit tudunk, mellékmondat formája szerint, az meg, hogy az ember esendő, participium: az embernek ez az állapota nem állandó tulajdonsága, hanem az a minden pillanatban bekövetkezhető esetleges változása tulajdonítatik neki, hogy egyszer-másszor történetesen el-esik. Ha parataxisos szintagmapár valamelyik szintagma ja hypotaxisiba kerül, bővítmény, h a t á r o z ó lesz (belőle. Kisfaludy sokat idézett két sorában a hypotaxisba viszonyított mondatpár másodlagos. A Dunántúl egy kies pontján nevelkedtem — a dombról egy patak folyt (a falu mellett, vagy a határunkban, vagy a kertünkben). Miután nem akarok külön a gyerekkoromról beszélni, csak a patakról, tehát nem szükséges a parataxis, ezért kezdődik így a vers: Ott, ahol én nevelkedtem, a dombról egy patak folyt. A határozó viszony is lehet participiális is és parataxisos is.

Végül említsük külön a verbális állítmány egyik lehetőségét, az objektumra irányuló cselekvést, mely az objektum relációját teszi lehetségessé a verbumhoz képest. Ez *aktívum* vagy *passzívum*, a szerint, hogy az alanyból kiindulva a verbumon át jutottam az objektumhoz, vagy az objektumhoz képest szemlélem a verbumot. Verekedő fiúinak az anyja kétféleképpen láthatja ugyanazt a képet: a fiam üti azt a másik fiút — a fiam üttetik a másik fiútól. Az a kérdés, melyik fiú anyjáról van szó.

Nem volt célunk olvasóink nyelvtani tanulmányait megfejteni. Mégis meg kellett ejtenünk ezt a kis szemlét, mert az úgynevezett stilsztika adós marad vele. Nem mondja meg és ez nagy hiba, hogy a stílus többek között a grammatika jelképpé izgult .rendszere is. Pedig milyen megnyugtató és kibékítő érzés volna tudnunk, hogy nemcsak azért tanultunk orcánk verejtékét hullatva magyar nyelvtant, mert különben elvétenők a latin vagy a német nyelvi szabályokat, hanem azért is, mert magyar stílus szépségeit szalaszthatjuk el, vagy ragadhatjuk meg a szerint, tudunk-e jól szöveget elemezni vagy sem. Sok egyéb haszon mellett az a haszna is meg lenne az így próbált és gyakorolt szövegelemzésnek, hogy esetleg megszüntethetné és jobbal pótolhatná a mostanában szokásos öncélú grammatizálást. *Tudtuk, hogy az ember esendő s nagyon adós a szeretettel, hiába: mégis furcsa volt fordulása élt s volt világnak.* Ne az ellentétes mondatpárt vedd észre s vidd magaddal sovány zsákmányul, hanem az ellentétet, amelynek az ellentétes mondat csupán formája. (Hiszen grammatikai tanulásban is meggazdagít, ha erre figyelsz, kiderítetvén veled, hogy amit te ellentétes mondatnak elemeztél, az voltaképen: magyarázat. Az ellentét ott rejlik, hogy tudtuk, amit

tudtunk, hiába tudtuk s azután jön, mint az ellentét magyarázata: t. i. tudásunk ellenére mégis furcsa volt ez a viláfordulás.) Nem fontos a példa, annál fontosabb, amit példáz: a stílus most már nem mondaton inneni és túli, hanem mondatbéli gazdag lehetőségeit, az u. n. szóképeket és alakzatokat nem bányászhatom ki szolid grammatikai alapvetés, lelkiismeretes explication, biztos elemző-készség nélkül. Ez az elemzés pedig a magyar nyelv tanán nyugodjék, ami ha eddig nem volna, elkészítendő, mert mit érek én egy olyan magyarrá adaptált indogermán nyelvi-paradigma-gyűjteménnyel, amely képtelen értelmesen kielemezni ezt a Vörösmarty sort: Átkozom rossz bocskora. . . Milyen rossz? Átkozom rossz? És, ha szabad érdeklődnöm: Kinek a bocskora? Nem arról van szó, hogy nem értjük, hanem arról, hogy ha a tanult szabályok szerint kezdünk hozzá az elemzéséhez, vagy semmitmondó általánosságokat kell mondanunk róla, vagy nem tudjuk, mitévők legyünk vele. Egyszerű a magyarázat: a magyar nyelv nyelvi formái nem azonosak az indogermán nyelvek nyelvi formáival s addig nincs magyar nyelvtan, míg meg nem kíséreljük a magyar nyelvi formákat elfogulatlanul, indogermán nyelvi paradigmáktól nem befolyásolva, úgy vizsgálni, csoportosítani és törvényszerűségeit megkeresni, mintha indogermán nyelvek nem is volnának a világon, vagy legalább is mi hírüket se hallottuk volna eddig. Míg ez meg nem történik, tudatos irodalmi élet nem is lehetséges nálunk; legfeljebb ösztönös. Cigányfültre játsszuk, úgy élvezzük költészetünket, nem értjük. Mihelyt érteni akarjuk, elválasztó falként ereszkedik közénk és a művek közé a megértés lehetőségének közege: az idegen mértékrendszer törvényszerűsége és a belőle következő igazságtalan értékskála. Hiszen messzire még költészettől, stílustól, pusztán grammatikailag szoktuk azt mondani, Kemény stílusa nehézkes, Vörösmarty Vén cigányában egy örült képzetkapcsolása jelentkezik, Ady érthetetlen, a magyar paraszt folyóbeszéde nem logikus, eltér a tárgytól. Pedig csak magyar nyelvtanunk nincs eddig még megírva s nem szoktunk, de nem is tudunk igazi magyar szövegeket elemezni, legfeljebb azoknak olyan részecskéit, melyek az indogermán észjárásnak is megfelelnek — történetesen és szerencsére. Amelyek „elemezhetők”. Nem „hibásak.” Nem „elavultak, nehézkesek, örültek, érthetetlenek”. Latinra és németre lehetőleg szószerint fordíthatók, vagy éppenséggel e nyelvek valamelyikéből magyarra lehetőleg szószerint fordítottak már is.

34. *Cím és tartalom. Tétel és kifejtés*

Ha mondatokról van szó, akkor az alany és állítmány relációja egy társaslogikai értelemben veendő *tétel kifejtésévé* bomlik szét. (*Cím és tartalom.*) *A szakaszban, fejezetben, részben, kötetben, műben* a mondatok, szakaszok, fejezetek, részek, köte-

tek egymáshoz való viszonyának a formája számtalan lehet, de csak az egy mondat keretében adott lehetőségek variációjaként. A cím és tartalom relációjának sem lehet több és más variánsa, mint az alanyének és állítmányének.

Egy leírás abban különbözik egy elbeszéléstől, amiben ez a két mondat: sötét az ég — csak mécsvilágom s honszerelmem ég. Az egyiknek az állítmánya állapotot leíró melléknév, a másiké történetet elbeszélő ige. Egy leírásban valami cselekvésnek vagy történésnek az elbeszélése ugyanazt a nyelvi célt szolgálja, mint egy mondatban az igenévi szerkezet, egy elbeszélésben minden leírás egy-egy mondatbeli jelző szerepét vállalja. Az epizódok a mellékmondatok módján végzik nyelvi feladatukat.

Nem tartjuk helyesnek, hogy nyelvi nevelésünk meg szokott állani a ponttól pontig, vagy ponttal egyenlő értékű egyéb írás-jelig terjedő beszédbeli szakaszok elemzésénél s nem elemezteti a bekezdéseket, fejezeteket, részeket, köteteket, a dolgozat vagy mű egészének egységéig éppen olyan pontosan és szigorúan, mint ahogy az egyes mondatokat szokás. Kikap az a második gimnazista gyermek, aki eltéveszti egy összetett mondat tagjainak egymáshoz való viszonyulását, azt ellenben az ötödikesnek sem kell egészen pontosan tudnia, hogy egy, mondjuk, öt mondatból álló bekezdés egyes mondatai hogy kapcsolódnak és miképpen viszonyulnak egymáshoz. Hasonlatosképpen a bekezdések hogy folytatják vagy egészítik ki egyikőjük a másikójukat s miképpen alkotják egy fejezet egységét és i. t. Ne csododálkozzunk, ha semmit sem találunk ott, ahova nem tettünk semmit: sem fogalmazni, sem előadni nem tudunk, legkevesebbé beszámolni olvasmányaink, vagy hallott4átott élményeink tartalmáról. Ezen a téren dresszúra folyik, nem. nevelés. Nem kívánhatok senkitől értelmes emberi beszédet, akit megelőzőleg nem tettem olyan alaposan figyelmessé mások értelmes emberi beszédére, hogy jogosan remélhetek tőle e tekintetben némi eredményt. Különben sem látom be, miért kell milliószor megállapíttatnom helyhatározókról, hogy helyhatározók, még pedig néha honnan, máskor hol, ismét máskor hová kérdésre felelnek és egyszer sem ilyen érdekességeket: Rákosnak mezeje tőszomszédos *Pesttel, Pest alatt ért össze* utasunk az esttel, *találkoztak pedig* egy temető mellett, temetőben *új sír dombja sötétellett. De miféle sírnak sötétlik ott dombja, Arra* Miklós-nak most *van is, nincs is gondja.* Utasunkat, Toldit Rákos mezején hagytuk, onnan kell tovább szőnünk sorsa fonalát. Pest ezt a kiindulópontot térben rendezi el és viszonyítja, úgy mint mondatpárban a rámutatás, mondatban a térbeli határozó. Akik összeérnek, azok találkoznak, ez a két mondat időben egészíti ki egymást, úgy mint mondatpárban a kapcsolat, mondatban az időbeli határozó-bővítmény. A temető megint térbelileg hoz közelebb bennünket ennek a versszakasznak legfontosabb mondanivalójához: a frissen hányt sírhoz, amelyre fokozatosan irányítja hősünk figyelmét: a) új sírdomb, sötétlik; b) miféle domb;

c) bánom is én; d) de; e) édesanyám bókol a kereszten — f) nem az édesanyám, egy másik özvegy. Fontos ez, mert Miklósnak el kell jutnia ehhez az özvegyhez, hiszen csak tőle hallhat a cseh vitéztől, hozzá kell visszatérnie is később, hogy Bencével találkozassak, íme, a bekezdésben épúgy van alapviszonyítás s körülötte bővítmények, mint a mondatban. Ezek is mind viszonyítva vannak egymáshoz, akárcsak a mondat részei. Különben nem lehetne egy mondatban elmesélni a „rövid tartalmát”.

35. *Hős és sorsa (vagy végzete)*

A stílus az által, hogy az alany és állítmány relációja jelenek nem egyetlen jelentését keresi, hanem egyetemes jelentését találta meg szimbolikusan, az alanyt megérezékíti, az állítmányt megeleveníti. A csodák föntjén c. Ady-verset hadd mutassuk be példának, bár akármelyik más költő művéből akármelyik mondatot bemutatathatnók, mert a szimbólum ereje az alany-állítmány relációban kivétel nélkül mindenütt egyformán a megérezékítettségen és a megelevenítettségen múlik. A csodák fönt-je mennyivel konkrétebb, mint a teteje. „Nagy fel van” — mondják a szülőfalumban arra, ha valami magasan fönt van. A tető fönt van, de egyben absztraktuma annak, hogy fent van. Csillag zuhító anygaltrombiták Piros hangjára addig-addig lestem, Míg megérkeztek a káprázatok S csodáit küldi, pirítva a testem, A nyolcadik angyal: a Láz. A megérezékítés ott kezdődik, hogy én nem én vagyok, hanem a mennyei jelenések tanúja, János apostol. A Láz meg a hét trombita elhangzása után következő történés: az napokban keresik az emberek a halált, de nem találják meg azt és kivannak meghalni, de a halál elmegyén előttük. Ez az emberek előtt elmenő halál-angyala, ez a nyolcadik angyal, a Láz. A hét csuda tanúja nem tud meghalni, ez a nyolcadik angyal. Milyen konkrét alany ez: A Láz és én... s milyen elevenek az állítmányai: (A trombiták) hangjára addig-addig estem, míg megérkeztek a káprázatok S csodáit küldi pirítva a testem, A nyolcadik angyal. De a frázisok volt alanyai is megérezékítettek és állítmányai megelevenítettek: a trombiták anygaltrombiták, csillagot zuhító hangjuk piros. Így megy tovább megérezékítve és megelevenítve: Minden rendestől eltéptem magam, Szemem rédait mind összezilálom; Életem száz mászat elegyíteni, Csapdoshasson vitézül föl az álom S száz színű álom- rettenet. Csodálatos, képes rettenetek Szent zavaros kora szakadt rám, Ülnék bennem víziók és valók Szerelmesen, fájón összetapadván, Hogy minden: ugyanegy legyen. így, az öröm és halálvágy után T e l j e s s é g e s s é, f a n t o m o s s a válok, Reggelt, oldást, bizonyt nem keresek S leráztam a csak ez és csak egy jármot; Már minden mindent vállalok. A Láz és én vagyunk ma a világ, Nem sietek, mert már el ú g y s e kések,

Csillag-zuhító angyal trombiták, Száz léttel fölérő jelenések Visznek csodák föntjére föl Érti az ember, hogy a szimbólum ereje a megérezkített alanyban és megelevenített állítmányban van: nem minden trombitaszó visz föl, de az ilyen aztán igazán fölvisz a csodák föntjére.

A költői műben sohasem tehet az alany tétel, hanem a tétel mindig meg van érzékítve s mint hős jelenik meg, a hősnek mint „két lábon járó tételnek” a szimbolikus kifejtése, a hős sorsa (vagy végzete). Ezért hagy kielégítetlenül az a költői mű, melynek hőse papírmáséból van, vagy drótonrángatott báb, vagy szerte-ködlő fantom, sorsa helyett pedig, melynek egy képzeletbeli filmről kellene leperegnie, tanulságos moralizálást, vagy pszichológiai (esetleg pszichopathológiai) fejtegetést kapok.

36. *Tudós tételei, feltevései, fikciói kifejtése, bizonyítása. objektumai leírása, helyzetei vázolósa, folyamatai előadása, imperatívusai végrehajtási utasítása*

Az irodalomban megint egybefolyik a nyelvi és művészi kettőség, hiszen a jel egyetlen jelentését kereste meg egy tudós életművének összessége: valamennyi *tételének, fettevésének, fikciójának kifejtése, bizonyítása, valamennyi objektumának pontos descriptiója, helyzeteinek vázolósa, eseményeinek hűséges előadása, imperatwusainak végrehajtási utasítása*: csupa alany-állítmány relációk.

37. *Költő alakjai, tájai, enteriőrjei, érzelmei. Meséi (cselekményei) festése, hangulata, elmondása*

De ugyanúgy tarkállik a költői oeuvre is, a költő a/aljainak, tájainak, érzelmeinek sok meséje (cselekménye), festése, hangulata: a költészet subiectum-praedictatum relatioi.

38. *Gondolatlánc, következtetéssorozat. Meghatározások, felosztások, felsorolások, leírások*

A nyelvi mondatban a szintagmaforma a tagolatlan képzet következetes tagolásában érvényesítheti erejét s ez a mondatok során mint *gondolatlánc*, társaslogikai értelemben vett *következtetéssorozat* vonul végig. A frázisforma egy mondatban úgy szolgálja a megértést, hogy az ugyancsak megértés céljából szintagmaformákká kibontott, részekre tagolt egységes képet újból összefogja s mindent elkövet, hogy világos, egyetlen *tagolatlan kép* sikeredhessen belőle a második személy értelme számára. A mondatok során ezt a feladatot a társaslogikai értelemben veendő

pontos meghatározások, felosztások, leírások és felsorolások végzik el, melyek sietnek a tartalom szükségképen sokszerű és sokrétű tarkaságát a cím egységében foglalni össze. Ez természetesen annak a tudósnak sikerülhet csak, akinek a gondolkozásában rendszer van.

39. *Érdekes szintagmaszövés: érzelmi velejáró: mesélőkedv. Erős jelző: jelentésárnyalat: díszítőkedv*

A stílus ezzel nem ellentétben, de valami titokzatos párhuzamosságban arra talál módot, hogy a *szintagma szövése érdekes* legyen, a *frázis jelzője* viszont *erős*. Felejthetetlenül érdekes és erős legyen egyik is, másik is. Soha még eddig észre nem vett kapcsolatok, kiegészítések, megszorítások, megengedések, ellentétek, vaglyagosságok, szerves összefüggések és magyarázatok, esetleges határozók vonzatokká fűzése teszik a stílust páratlanul érdekessé, szenzáció erejével hatóvá, mindez a stílus mondatszerkesztésének *érzelmi velejárója*. A költői frázisnak viszont a *jelentésárnyalatok* adják az erőt, a jelzők, appozíciók és a birtokviszonyok színe, illata, íze, zenéje, melege, fénye és delejes kisugárzásai.

Milyen erősek például az iménti mondatokban a jelzők: Csillag-zuhító angyal-trombiták piros hangjára. . . lestem. Száz színű álom-rettenet. Csodálatos, képes rettenetek szent zavaros kora, a csak-ez és csak-egy járom; minden mindent vállalok. Száz élettei fölérő jelenések. Milyen érdekes viszont a szintagma-szövés is: [Trombiták hangjára] addig-addig lestem, míg megérkeztek a káprázatok. A Láz: a nyolcadik angyal csodáit küldi, pirítva a testem. A rendestől eltépem magamat, prédáim szertezilálom, életem elegyítem — hadd csapdoshasson föl az álom és az álom-rettenet. A rettenetek kora rámszakadt. Víziók és valók ülnek bennem. Szerelmesen és fájón tapadnak össze, hogy minden ugyanegy legyen. Öröm és halálvágy (apokaliptikus kapcsolatok) után teljességessé, fantomossá (a kettő együtt!) válok. Milyen meglepő emberi hármasság: reggelt, oldást, bizonyt keresni. A járom túrhetetlensége is ez a kettő: csak-ez és csak-egy. Ez is milyen meglepő és mégis igaz: A Láz és én vagyunk ma a világ, meg ez a másik fordulat: Nem sietek, mert már el úgyse kések. A jelenések viszik az embert föl — csodák föntjére.

Az egész költői művön mindkét szimbolikus rendszer úgy húzódik végig, mint *mesélőkedv* egyfelől és *díszítőkedv* másoldalról.

Érdekes ebből a szempontból végig olvasni a már többször idézett verset: Emlékezés egy nyár-éjszakára. Az Égből *d ü h ö d t* angyal dobolt Riadót a *szomorú* földre, Legalább száz ifjú bomolt, Legalább száz *csillag* lehullott, Legalább száz *párta* omolt, Különös, Különös nyár -éjszaka volt. Kigyulladt öreg méhesünk. *L e g s z e b b* csikónk a lábát törte, Álmomban élő

volt a holt, Jó kutyánk, Burkus elveszett S Mari szolgálónk, a néma, Hirtelen, hars nótákat dalolt: Különös, Különös nyár-éjszaka volt. Csörtettek bátran a senkik És meglapult az igaz ember Sa kényes rabló is rabolt: Különös, Különös nyár-éjszaka volt. Tudtuk, hogy az ember esendő S nagyon adós a szeretettel: Hiába: mégis furcsa volt, Fordulása élt s volt világnak. Csúfolódóbb sohse volt a Hold: Sohse volt még kisebb az ember, Mint azon az éjszaka volt: Különös, Különös nyár-éjszaka volt. Az iszonyúság a lelkekre Kaján örömmel ráhajolt, Minden emberbe beköltözött Minden ősenek titkos sorsa, Véres, szörnyű lakodalomba Részezen Indult a Gondola t, Az ember büszke legénye, Ki, ime, senki, béna volt: Különös, Különös nyár-éjszaka volt, Azt hittem, akkor azt hittem, Valamelyest hanyagolt Isten Életre kap s halálba visz S, ime: M ind mostani g itt élek, Akként amaz éjszaka kivé tett S Isten-várón emlékezem Egy világot e l s ü l y esztő Rettenetes éjszakára: Különös, Különös nyár-éjszaka volt. Jelezhetetlen a díszítő és mesélő kedv mindenütt, hiszen sok helyütt egybefonódik. A csillaghullás a Jelenések könyvének a képeiből szervesen következik a dühödt angyal jelére, de már a folytatásán egyszerre munkáltak mesélő és díszítő kedv olyanforma képzetkapcsolással, mint Arany Tengerihántásában ahogy ez a két sor követi egymást: Soha, mennyi csillag hull ma — Ne tegyétek, ti leányok. Érdekes ez a fordulat, mint mese, de szép is, hogy bomolnak az ifjak, a sok párta meg omlik. Külön is megáll, újra meg újra az olvasó az idők jeleinek a felsorolásán, melyek a nyár-éjszakai ítéletnapját megelőzték. Mennyivel erősebb ez szimbólumnak, mintha a szarajevói gyilkosságot emlegetnék a világháborút közvetlen megelőző előzményül, sőt kiváltó okul. Egészen természetes, hogy felfordult a világ, tudhattam volna jóelőre, hiszen: kigyulladt öreg méhesünk, stb. ... A mesélő kedv nem apad, most kicsap a házból és az udvar-kertből az országba: Csörtettek bátran a senkik és meglapult az igaz ember s a kényes rabló is rabolt. . Ezek mind megígért jelei az utolsó időknek a bibliában, egyúttal kegyetlenül hü társadalomrajz. Közben milyen finom díszítőkedv fonja át repkényként ezt a bátran magasra törő mesefásudarat: Csörtetnek, meglapulnak és rabolnak benne senkik, igaz emberek és kényes rabló. „Só! Só! Só!” — kiabálták egyidejűleg a parlamentben, a költő pedig úgy látta, hogy igazán itt a világ vége, ha a becsületézés az emberekben kezd nem olyan rátarti lenni, mint korábban. A kényes rablónál Mikszáth Kátyi Pistájára gondol az ember, aki nem veszi el a vicebírótól a napszámfizetésre vitt pénzt, nehogy azzal fizessék ki a szegény embert: elvitte az a híres betyár, akitől ti nótákat énekeltek. Aztán a világegyetemre és az időtlen történelembe csap át a mesélőkedv: a hold, az ősök titkos sorsa, a gondolat magávaló tehetetlensége ragadja egészen az Istenig és

addig a csudálatos, igazán nyáreleji álmatlanság adta érzésig, hogy mégis, még mindig: megvagyok. Közben a díszítőkedv mindenütt kiemel, erőssé tesz, hangsúlyoz, lényegesít: Csúfolódó a hold, kaján örömmel hajlik a lelkekre az iszonyúság, kicsi az ember, béna senki a gondolat, pedig milyen büszke legénye az embernek, de hát már indulni is részegen indul, pedig milyen véres és szörnyű a lakodalom, ahova megy. Az Isten is valamely Isten és nem az egy örök igaz Szentháromság Isten, annak is elhanyagolt, tehát gondolhatni, milyen bosszúálló. Csak ennek a díszítő és mesélő kedvnek hisszük el, hogy a különös nyári éjszaka igazán egy világot elsüllyesztő rettenetes éjszaka volt, amelyre, ha túléltek, Isten-várón illik emlékeznünk.

40. Szükszerűség és exaktság. Műfaj és műforma

Az életműnek a mondanivaló bősége szakszerűséget, a rendszer zártsága kifejezésbeli exaktságot biztosít, az oeuvre-ben a mesélőkedv kifogyhatatlan leleménye műfajokat, a jelentésárnyalatok gazdagsága műformákat teremt. De ezekben is megmutatkozik az irodalom egysége és mondatból sarjadása. A szakszerűség és a műfajok annyi lehetőséget nyitnak, ahányat a mondatforma, az exaktság épolyan rendszerből folyón zárt, mint költészetben, mondjuk, Ady Endre szimboliztikája, mely gazdag, de következetes és egységes. Akiben eddigi nevelése esetleg összetörte a műfajok és műformák organikus egységének a tudatát, az csak arra gondoljon, milyen szétéphetetlenül utalnak egymásra és következnek egymásból az eposz, mint műfaj és a hexameter, mint műforma s bennök kisebb egységekként például a seregszemle kifogyhatatlan mesélő- és a homéroszi jelzők vagy stereotyp fordulatok díszítőkedve. Végül: van-e lényeges különbség Homérosz zuhatagos mesélése és Kant kiapadhatatlanul áradó mondanivalójának szakszerűsége és kifejezőképességének exaktsága között?

Csak látszólagos az az ellentét, hogy Kant Kritikái nehéz olvasmányok, Homérosz Iliászat, vagy abból Achilles pajzsának a leírását pedig ina is gyönyörködve olvassuk, szinte faljuk. Hiszen Kantot azért követjük botladozva, mert egyszerre áradnak és ugyanakkor exaktak a gondolatai, ('s — érezzük — az ő mienkéhez hasonló, de gyümölcsözőbb gyötrődése árán: ez a jelentés egyetlen voltának összefüggése a hat munkanap verejtékével), Achilles pajzsának a leírásából pedig, mint gyönyörűségünk forrásából az fakaszt számunkra ünnepet, hogy a mesélőkedv zuhatagosága úgy hat reánk, mint szimbolikus szakszerűség (a szakemberek is rendkívül bőbeszédűek a maguk területén), a díszítőkedv pedig a maga jelképes pontosságával az exaktság illúzióját kelti bennünk. A jelképi jelentés egyetemességében is ott van tehát a hetedik naphól a pihenés, nyugalom, a teremtés megszem-

telésének, a mindent jóváhagyásnak, a szent fölösleg kiömlésének, a vakációnak, az ünnep szentségének felemelő érzése: a szép.

Aki a műformák összefüggését és a mondatszerkesztéssel, általában a fogalmazással egyhasi voltát világosan szeretné látni, annak vissza kell mennie a fogantatás pillanataig. Nem egészen csak kényünk-kedvünkön fordul az meg, milyenek születik egy-egy nyelvi, vagy költői alkotás. Bizonyos, hogy minden mellérendelés, léhát minden nyelvi „fogalom”-alkotás a díszítőkedvé. Igen, de ezek jelképrendszerbe tartozó jelképi meghatározások. A jelrendszerben a mellérendelés, a viszonyítás mindig olyankor szükséges, ha vagy én, a beszélő küszködöm a kifejezés újságjával, az egyetlen jelentés megkeresésével, vagy a hallgatóságomnak új a jelentés és a megértés érdekét sértené, esetleg lehetetlenítené, ha mindjárt nyelvi „fogalmakkal” dolgoznék viszonyítások, a nyelvi fogalom fokozatos felépítése helyett. A megértés tehát szigorúan determinálja, milyen formában szülessen meg a mondanivaló. Ha mondat: mondatpár, mellékmondatos vagy bővítményes (shatározós) mondat s abban alany-állítmány, vagy jelzős alany-vonzatos, tárgyias állítmány legyen-e, esetleg elegendő egyetlen szó, vágy egy röpke jel is. De ugyanígy határozza meg a megértés a „dolgozatok” menetét is, hova kell következtetéssorozat, hova meghatározás és hol dolgozhatunk már pusztá terminus technicussal. A jelképrendszernek ez a jelrendszer a közege, tehát a jelképrendszerbeli mesélőikedv jelképes mellé-, a díszítőkedv pedig jelképes alárendelés. A kényes rabló is rabolt: jelképes következtetés, itt a világ vége, ha már az i s rabol. Igen, mert a jelképes terminológiában a kényes rabló szigorúan defineált „fogalom”, akinek mivolta csak apokaliptikus időben engedi meg a rablást. Viszont a rendszer jelképes zártságát ez a szimbolikus felsorolás nem zavarja, mert apokaliptikus időben ez az utólagos kiegészítés, melynek nyelvi jele az: is, lehetséges. Olyankor, mikor a senkik bátran csörtetnek, az igaz ember meglapul, a kényes rabló is rabol. Büntetőjogilag, vagy etikailag valóságosabban lenne exakt a meghatározás és logikaibb a felsorolás, meg a következtetés, azért is nevezzük a jelképes exaktságot műformának, díszítőkedvnek, erős jelzőnek, megérzékítésnek, a jelképes szakszerűséget pedig műfajnak, mesélőkedvnek, érdekes fordulatnak, megelevenítésnek, a költő izalmának olymervű belejátszását a fogalmazásba, hogy az exaktságból műforma, a szakszerűségből műfaj lesz, szóval a jel jelképpé forrósodik: egyfelől jelentésárnyalatnak, másfelől érzelmi velejárónak. Ha jelszerű, egyetlen jelentése volna annak, hogy „kényes”, nem mondhatnám rablóra semmiképen. De mondom mégis s az az illúzióm, hogy ez által vált a mese folytatása egyedül lehetségessé, mert érzelmi velejárója szerint az idők jeleinek országos vonatkozásait ez a három bontja fel, meríti ki s határozza meg: a bátran csörtető senkik, a meglapuló igaz ember és ha már a kényes rabló is rabol. Ez a harmadik jelenség, megint érzelmvilágomból fakadón és nem

ítéletem szerint, már a legutolsó. Ekkorra már otthon dalol a néma, a szellemi világban is eldülőngélt részegen a lakodalomba: a senki béna legény, a Gondolat s érezni az „univerzumban” az elhanyagolt Isten magával ragadó erejét.

De nemcsak a beszéd egységében meghatározott a fogalmazás, hanem mindenütt, műveken át az életművekig. És mindenütt, nemcsak a beszéd egységében, a költő magát kifejezni akarásának-kényszere a fogalmazás ura, nem a megértésé, ha jelrendszerből jelképrendszerbe vitt a költészet izgalma. Ha az érzelmi velejárógyóz kifejezés közben a jelképrendszeren, epikai szélességgel hőmpölyög a mesélő kedv, érdekes fordulatok közben megelevenednek az állítmányok. Ha a jelentésárnyalat bizonyul pillanatnyilag kifejezésre alkalmasabbnak, az epikai szélesség balladás rövidségnek ad helyet, a díszítőkedv jut előtérbe, a fordulatok kevésbé fontosak, annál inkább a jelzők ereje, s a szimbólum jelentősége hordozóinak, a megérezkített alanyoknak vállaira lendül át. Ha a költő izgalma átfüti az egész szimbólumot, lírává egyéniesül az epika. Ha a jelkép erejének magának sikerül a kifejezés, tehát nem a kifejezést kiváltó oknak, az izgalomnak, nem is a kifejezés módjának, hanem a kifejezés céljának, akkor külön testet ölt, megelevenedik a szimbólum és dráma lesz belőle. Ezek a műfajok és ezeknek a „váltfajai” a tiszta typustól a vegyítettebbekig. Igen, de a műfajok és a műformák egymás függvényei. A ballada, amelyben a kifejezés módja úr maradt ugyan, de erősebben befolyásolva az izgalom líraiságától és a mindenáron való kifejezés felé vágatás iramának a drámaiságától, mintsem hogy a mesélő kedv egyeduralkodó maradhatna keretei között: nem tűri sem az epikai nyugalmat, sem a leírások jelzőinek széles ecsetkezelését, műformái műfajának megfelelően módosulnak. Hézagos, villanás-szerűen megvilágított, szaggatott a meséje, erősek a jelzői, megérezkítették tájai, hősei, csoportjai, rohanó az üteme. Az „inquit”, „ait”, „dicitur” epikus állítmányok elmaradnak, a mondókák oratio recta-ban váltják egymást, ezért helyes velejében a tapogatózó meghatározás: tragédia ez, dalban elbeszélve. Másrészt, akár milyen szép is *Zilahy Süt a nap*-jában az a kis dithirambikus líra, amit a papkisasszony pólyásgyerekekkel a kezében zeng arról, hogy süt a nap, a dráma műfajától idegen műforma s kiugrik széthangzó hatással a darab menetéből. Olyan megbonthatatlan a műfaj és műforma egysége, hogy a homéroszi eposzok Baksay-féle fordítása nem okozhat zavartalan gyönyörűséget, jöllehet a magyar tizenkettős is, a hexameter is széles epikus formák. De képzelje el valaki például megfordítva, Toldi-t hexameterben. Arany „Magszegett sok esküvésed”-je is nagyon szép vers önmagában és önmagának, de nem igazi Horatius-fordítás. A műfaj és műforma szerves egysége különben központi és megoldhatatlan örök kérdése külön a műfordítóknak és külön a műfordításoknak. A két kérdést ugyanis külön kell megfogalmazni és külön feltenni. Az első így hangzik: lehetséges-e a műfordítás? A máso-

dik így: szabad-e a másodlagos ihlet? Költő-e még, aki nem az élettől, hanem költészettől nyert ihletet s költő-e különösképen, ha tudatosult számára az ihletés forrása? Egyik kérdés sem vár végleges választ, de minden egyes aktuális esetben újra felvetődik. s a felelet minden egyes aktuális esetben borotvaélen táncol.

41. *Parataxis és hypotaxis, indukció és dedukció, konstrukció és deskripció. Gazdagodás és ökonómia, bonyodalom és epizód, kompozíció és jellemzés*

Az állítmány mélyén a syntagmaforma, a syntagmaforma mélyén parataxis kereste kifejezésének lehetőségét, az alany a frázisformán át hypotaxis törekvésének eredménye, már aim a mondatot, mint nyelvi egységet illeti. Mondatok során a parataxist *társaslogikai indukció*, a hypotaxist *dedukció* igényli. A stílusban az egyik tendencia *gazdagodást*, a másik *ökonómiát* idéz elő, természetesen szimbolikusát. A költői műben a parataxis bogozza a bonyodalmat és hypotaxis jelentéktelenít valamit kitérésé, kölcsönöz a mondanivaló egyrészének epizód jelleget, anekdotikusságot, illusztrációszerűséget. Az irodalomban *konstrukció* az egyik, *deskripció* a másik a jelrendszerben, a jelképrendszerben *kompozíció* és *jellemzés*.

A költő izgalma lírain fűti, a siker drámain szorítja, a jelképrendszer epikusán megengedi mesélő és díszítő lehetőségeivel a jelképnek, hogy szülessen meg. De az, ami meg akar születni, az ott rejlik és egyben ott nyugtalankodik minden jelkép mélyén. Ez a kifejeződni vágyó jelentés voltaképpen független a formáktól, de azért jó neki minden forma és halálosan tisztel is minden formát, egyszerre aláztos és mindenre elszánt, mert minden áron meg akar születni. A *gazdagodás* tékozlása és az *ökonómia* szegénysége egyképen ennek a kétféle indításnak következménye nála. Vagy azért *gazdálkodik* meg a jelrendszer rendes formáit a jelképrendszerben, mert kevéssel is beéri, kevesen is kifejeződik, vagy azért, mert engedelmesen aláveti magát az eszköz korlátozó és gátló kényszerének. De tékozolva is azért tobzódik a nyelvadta lehetőségekben, mert vagy részeg-boldogan használja ki az összes adottságokat s ilyen esetben ez jelenti az engedelmességet, vagy pedig mindent megpróbál és „semmi sem szent neki” elszánt, szívsós forma-ostromában.

Ez a magyarázata különben annak is, hogy a legtöbb költő, ha nem is rőghöz, de tollhoz, papírhoz, tintához: íráshoz kötött rab. Nagyon nehéz diktálva alkotni, még írógépen fogalmazni is nehezebb, mint írni. A stílus bánja meg rendesen, ha a költőt írásának emlékképei, az eddig éppen leírt mondatok, az utolsó most születő szókép is nem ihletik, vagy nem ihlethetik. Lehet, hogy ez megint magyar észjárásbeli sajátság, de Jókainak nem

hibája, hanem egyik legköltoőbb sajátsága az, amit fel szoktak neki róni, hogy nevezetesen írás közben észébe ötlik valami érdekes ötlet, s a szerint változtatja meg, bonyolítja tovább az eredetileg másként tervezett mesét, módosít hősei karakterén, miáltal azok következetessége szenved is néha. Nem véletlen, szeszélyes és káros változások ezek, hiszen sem a hős, sem a sorsa nem előre eltervelés szerint tevődnek össze kívülről, hanem belőlről bomlanak ki lassankint igazán s lehet, hogy absztrakcióiknak bizonyos pontokon ellenmondanak, hús- és vérvalóságuk szimbolisztikája attól még ép maradhat.

Hiszen az egyes mondatok, sőt kifejezések megfogalmazására, az egyes szavak megválogatására is erősen hatnak a közvetlen szülési toló fájdalmak. A gazdagodást és ökonómiát mindig ezek okozzák. Figyeljük meg *Kosztolányi Dezső Vázlat* című versét. *Utállak étel, melyet megzabálok, Utállak condra, melyet viselek.* Az ismétlések itt ökonómiára szorítják a költőt s miután mindjárt nem kezdheti úgy a verset, hogy az étel helyett abrakot mondjon, kénytelen ezt a szót választani, zabál, mert az étel egyszerű megevése nem utálatos, f a l ni lehetne ugyan, de az rövid szó, h a l á m o l ni is lehetne, de az meg hosszú. Érdekes tovább figyelünk: a c o n d r a szóval már a zabál miatt kénytelen a költő, szimmetria-érzéke szorítja erre az ökonómiára, nem válogathat kedve szerint a szavakban, mert ha az egyszerű és közönséges ételt zabálja, nem viselhet közönséges, mindennapi ruhát s mert a viselet viselet, azt nem lehet cifrázni nyelvileg, mint az evést, tehát a ruhát magát kell cifrázni: *Utállak condra, melyet viselek. Téged szolgállok keshedő ebédem, Téged urallak foszlado ruhám.* Kénytelen a költő az urallak szóval a szolgál-l a k miatt és hogy túlságosan egyhangú ne legyen az ismétlés; a k e s h e d ő t meg azért írta az ebédem elé, mert a f o s z l a d ó t írhatta a ruhám elé, az ebédem elé nem írhatta volna. *Vagyok az ostoba anyag cselédje, ki úr voltam a szellemek fölött.* Az ostoba mint a fölött megfelelője kerül az anyag elé, mint annak jelzője, miután minden más szónak kerül párja a következő sorban: *vagyok-voltam, cselédje-úr, anyag-szellem. Az életem már régen másoké lett s most másoké lett az én ételem.* Itt is ugyanazt a rendet teremti az ismétlések és ellentétek parancsolta ökonómia: már-most, életem-ételem, másoké lett, a régen és az én egymás függvényei, amit az absztrakt és hústól-vértől messzeeső élet s a konkrét, elevenbe menő étel ellentéte enged meg. Az: másoké régen, ez: az enyém (s most mégis: másoké). A fájdalom itt elébb egy viszonylagosan primitív formába kényszeríti az eddig művészi szimmetriát, aztán az utolsó két versszakba még beljebb kergeti: alliterációkba: *Rabságomnak ki látja végre végét S ki látja meggyalázott arcomat?* Az alliteráció már itt megindul, de folytatását a m e g gyalázott szó m-je rendeli el, amit a következő sor hármas m-je s a nyomon követő m-f exploziva-spiráns szimbolikus „Lautwandel” mutat: *Jaj énnekem, mert mérgez a falat*

már. És fojtogat (befejezésül az immár teljesen független alliteráció, a jelző és jelzett szó jelentésének ellentétét mintegy egységbe keretelve): koldusi köntösöm.

Egészen a fordítottja ennek s valóban is a gazdagodásra példa *József Attila* egyik verse, a Szeretnének. Megindul egy nagyon tiszta rímmel. Ez mindjárt egy *cs* alliterációt indít a versben, amely *s-sé* és *sz-szé* gyöngül, ismétlésre vezet. Az ismétlés egészen „véletlenül”, azaz esetlegesen odavet a versbe egy feltételes mondatot: *ha...* A költő ezt is megismétli, egyelőre szintén esetlegesen, mindenesetre gyanútlanul: A *ha* Λ -ja azonban, még mindig esetlegesen, alliterál az új mondatban egy másik szó szókezdő /i-jával. Erre a vers minden előzmény megcsúfolásával lírai tárgyat változtat s ezen épül tovább: *ha. . .* Igaz, hogy ezzel kemény és szép célt nyer irányul, de el is vezet eredeti útjáról a írai gondolatot s egészen bizonyos, hogy mikor születni kezdett a vers, a költő meg sem álmodta, hogy az lesz az utolsó kép, ahol a *ha* az utolsó strófában megpihen. Jóról és rosszról nem gondolkodom, csak szenvedek én és csak dolgozom. Csinálok csempét, csavaros hajót, bánatba rosszat, (közönyömbé jót. Munkámnak nincs se száma, se szeri, Kedvesem tudja és számba veszi, ő számba veszi, hisz valamiben *S ha* kérdem rámnéz s nem mondja miben. *Ha fa* uolnék, *hát fészket* igazán a varjú is szükségből rakna rám. *Ha föld* volnék, mit *kapás* vénje tört, *csicsókás* volna az a *krumpliföld*. *Krumplival* is csak úgy tolnék teli, ahogy a munka *megköveteli*. *Ha víz* volnék, *hát* volnék pocsolya. *Ha tűz* volnék, *hát* volnék hamuja. *S ha. én* volnék az *úr*, az *úr* helyett, nagyon szeretnének az emberek.

Fölöslegesnek tartom külön hangsúlyozni azt, hogy versek születésénél a költőt nem csak az írás, a toll, a papír, kezének súlya, az, hogy ül, a leírt sorok emlékképei és hasonló elemek készíthetik tékozlásra, vagy szoríthatják gazdálkodásra, hanem a kimondott vagy hallott szó motorikus és akusztikus emlékképei is. A fenti vers többek között azért is születhetett így meg, ahogy éppen olvashatjuk, mert a *cs*, *sz*, *s*, *f*, *v* és *k*, különösen pedig és leggyakrabban a *h* érdekesen és furcsán foglalkoztatják beszélőszerveinket kimondásuk közben s a hallásunkra is másképp hatnak, mint egyéb hangok. Egy hosszú regény kompozíciójára az a körülmény is hathat, hogy az író már unja írni. Sokszor csak fáradt a kezem és már másképen fogalmazok miatta. Olyan toll van a kezemben, ami éppen kedvemrevaló és ez meglátszik a fogalmazványom világnézetén. Más szót választok — csak azért, mert nincs kedvem egy bizonyos nagy kezdőbetűvel bajlódni. Hát még írógépen mennyi szinonimára kényszeredhetik az ember — kizárólag csupán az ábécé betűinek ilyen-vagy amolyan elrendeződése miatt a billentyűzeten. Mind-mind: a megszületni vágyó kifejezés küzdelmének sokszor nem is a kimenetele, csak a csatatere a nyelv és a beszéd adottságaival.

42. Magyar észjárás a kompozícióban és jellemzésben

Most tartunk talán annál a pontnál, ahol eddigi irodalmi nevelésünk legkeservebben megbosszulta magát. Hiszen *félre neveltségünknek köszönhetjük, hogy egyetlen igazán nagy klasszikusunk sincs. Nemhogy a nagyvilág számára nincs, de még saját tudatunkban sincs. Mindegyiknek van valami „hibája”*. Még pedig valamennyi ebben a két költői feladatában marasztalódik el: kompozíciója hibás és jellemző művészete erőtlen. Arany János talán az egyetlen olyan valakink, aki nem vét sem a szerkesztés, sem a jellemzés „törvényei” ellen. Ellene viszont más oldalról szegeznek súlyos vádakat, Túzokróptű a fantáziája, tehát valószínűleg azért jellemez olyan „iskolásán”. Sok a töredéke, nem csoda, belevesztett a kompozícióiba.

Más vonatkozásban említettem már nem is egyszer, hogy mi még eddig soha meg sem kíséreltük a magunk eszejárása eredményeinek pontos leírását. Van magyar nyelvünk, tudjuk róla, hogy nem indogermán nyelv, mégsem mertük soha szerbe számbaszadni, hogy milyen? Az indogermán grammatika kategóriáiba csömöszöltük bele s azt hisszük, ismerjük. Pedig nem azt tudjuk, milyen a nyelvünk valójában, csak azt, milyen mint nera-indogermán nyelv indogermán nyelvnek. Tökéletlen. Leírhatatlan és rendszerezhetetlen. De nem mint nyelv ilyen, hanem mint nem-indogermán nyelv.

Annyira azért vagyunk mégis, hogy nem tartjuk hibának, ha a verba dicendi et sentiendi után mellékmondataink állítmányát nem rakja valaki coniunctivusba. „Azt mondják róla, ő egy nagyon lelkiismeretes orvos legyen” ... erre még mi is azt mondjuk, hogy ez goromba germanizmus „legyen” egy magyar mondatban. No de ha a hypotaxist a mellékmondatszerkesztésben nem szabad túlságba vinnünk mégsem, miért követeljük meg a kompozícióban és a jellemzésben mégis? Hiszen az az egyetemesen megállapítható jelenség, hogy a magyar költők e tekintetben valamennyien tökéletlenek, azt mutatja, hogy nem a saját mértékrendszerükkel mérjük őket s azért találatnak kivétel nélkül híjjával annak, ami nincs meg bennük, de nem is szükséges, hogy meglegyen. *A magyar kompozíció ugyanazon okból „széteső”, a magyar jellemzés is azért szélesen „anekdotikus” vagy „következtelen”, amiért a magyar nyelv olyan, amilyen. Parataxis az alapszövedéke, nem hypotaxis Mellé és nem alárendelő nyelv a magyar nyelv. Egymáshoz képest jelöli a fogalmakat, párokat és viszonyulásokat. Hangsúlyos, „Igés” nyelv, Indicativusban hagyja a mellékmondatok állítmányát. Rámutatással kapcsol szívesebben, nem határozókat halmoz. Minduntalan újra fogalmaz. Nem pontos, hanem plasztikus. Nem elvont, hanem élő és eleven. Nem a kategóriái révén értet meg, hanem a valóság összegléletével. A minduntalan újrafogalmazás lehetősége és szükségszerűsége magában foglalja már azt is, hogy kompozícióban a viszonyulások és párok az egymás-*

utániban hömpölyödjének el újra meg újra képzeletünk előtt, mint egy képzeletbeli filmszalag lepergése, ne képszerűen legyenek rajta az egymással viszonyuló részek, mint a film egyetlen rajzán. Az indogermán zene szépsége az egymásnak alárendelt szólamok és a dallamvezetés összhangjából árad, a magyar parasztdalé az unisono dallamvonal melizmáinak a gazdagságából. Amennyiben pedig mégsem, akkor is a pentaton skála mai napig tanulmányozatlan és megíratlan törvényei reánézve a mérvadók, nem az indogermán muzsika dur és mollskálájára felépített összhangzattani törvények.

Ugyanígy kell vennünk klasszikus költőink műveiben a kompozíció és jellemzés szimbolikus szépségeit. Arany János „kifogástalan” művei e tekintetben épúgy kettős megfejtésűek, mint nyugateurópai rhytmusú költeményeinek időbeli egymásutánja. A többiek meg... „széteső”, „szétfolyó” kompozíciót alkotnak és „anekdotikusan” jellemeznek, mert ezt parancsolja nekik közegük, a magyar nyelv. Mikszáth csak szélesen elnyúló novellákat írt, regénye nincs ...? De ugyanígy szerette a kapcsolatokat, ellentéteket, szerves összefüggéseket és utólagos magyarázatokat, jobban, mint a hely- és időhatározó mellékmondatokat, a feltételes mellékmondatot, a tagadást, a célhatározó és okhatározó mellékmondatokat. Jobban szerette például a közbevetett vagy zárójelbe tett mondatot, mint a moralizálást s szívesebben elmesélt jellemzésül egy jóízű történetet a hősről, mintsem hogy odabiggyesztett volna a neve elé egy hideg jelzöt, vagy utána egy konvencionális appositívót. Nem Mikszáth ilyen. A magyar nyelv, amelyen írt, ilyen. Csak nem méltóztatnak elhinni, hogy a Beszterce ostroma és az Új Zrinyiász novellák? Már csupán tárgy választásuk és előadásuk nagyszerűsége miatt sem lehetnének azok. Magyar nyelven szerkesztett magyar műfajú költői mű mindakettő s azért illik rá mindkettőre ez a terminus technikus, hogy regény, mert a hős sorsa olyanszerű kompozíciójának, amilyen akár az egyik, akár a másik, hypotaxisban ez az elnevezése. Hamarabb kiderülhetett volna mindez, ha irodalmi művek elemzésekor nem a kompozíciót és a jellemzést néztük vagy nézettük volna, hanem a mese bonyolítását és az alakok köré lassan, a mű folyamán képződő „homéroszi” jelzőket, az „illusztrációt” s hagytuk volna a másik két kérdőszót oda, ahova való, irodalmi elemzésre, *oeuvre-nek* szegítve.

43. Társaslogikai viszony és társaslogikm fogalom a mondat mélyén

Állítmány., syntagmaforma, parataxis. Tudjuk már azt is, mi van a parataxis mélyén: relatio, az „egyik a másikhoz képest”-jelölés elve. Alany, frázisforma, hypotaxis, társaslogikai fogalom. (A jelölő-elv itt is relatív, minden máshoz képest az, ami: a magyar észjárás társaslogikája szerint.) Mondatban a reláció *térbeli*

azonosság, vagy együvé tartozás, vagy pedig időbeli szimultaneitás vagy szukcesszivitás (egyidejűség, elő- és utóidejűség). Az időbeli azonosság a szimultaneitást és szukcesszivitást szervessé vagy esetlegessé, az összetartozást természetessé vagy külön ön összé teszi. A térbeli azonosság is lehet szervesen vagy szervetlenül bekövetkezett vagy bekövetkező, az összetartozás is természetesen vagy különösen tartó vagy egymást váltó. A tér és idő relációi ezek, társaslogikai „viszonyulásai” az antecedens és eonsequens, causa és effectus, kategorikus vagy assertorikus összefüggéseknek.

Már csak azért sem megfelelő a szövegelemzésnek nálunk divatozó módja, a grammatikai elemzés, mert egyoldalú s nem nézi a kifejezést, mint kifejezést mind a négyféleképen, egyfelől mint állítmányt, syntagmaf ormát, parataxist és relatio-t, másrészt η int alanyt, frázisformát, hypotaxist és társaslogikai fogalmat. Nem követi a kifejezést ős-sejtjéig, ezért van tele jelrendszerünk pontatlan meghatározásokkal, jelképrendszerünk pedig ι ej tett képzavarokkal. Nyugodtan mondhatjuk, nem nevetnek ki bennünket, ha azt hallják tőlünk, hogy fanatikusai vagyunk a magyar józan-ságnak, pedig a fanatikus józan contradictio in adiecto. A magyar irodalom egyik vezető alakja a legnagyobb magátólértődéssel írja bele egy mondatába a következő képsorozatot, s hozzátehetjük, jó lélekkel bele is írhatja, nem kifogásolják olvasói világért sem: „nem bízott udvarlói egyikében sem. Tudta, hogy ezek a gavallérok füt-fát ígérgetnek, ha aztán bekötötték a leányzó fejét, — nos, akkor kibúvik a szög a zsákból.” Tessenek megpróbálni mi ad ennek a sokféle arabeszknek a húséges elképzelését. Ugyanazon a tablón nem is ígérnek, de ígérgetik a gavallérok a füt, meg a fát, aztán bekötik megint nem egyszerűen csak a leány, de egyenesen a leányzó fejét, végül — valószínűleg kíváncsiságból e nem mindennapi látvány hírére valahol a háttérben kibújik a szög a zsákból. Hajlandók vagyunk elhinni, hogy nemcsak csúfondároskodás, hanem szóról szóra idézett, valóban elhangzott passzus az „agyamból kibuggyant szikra”, amely „későbbben terebélyes fává nőtt.” Vagy amivel a kezdő pap temetési beszédét karrikírozzák: szívetek égő sebére enyhítő balzsamot csepegtet majd az idő vasfoga. Nincs szükségünk túlzásokra. Hiszen hogy csak a pékiának okáért felütött auctor képeinél maradjunk, egészen mélyen elrejtőzött képzavarra bukkanunk világában lépten-nyomon. „A krassói szekeresek leviszik a vasat a rónára, az alföldi parasztagazdák pedig felhasítják vele a fekete anyaföld hátát.” Az ember szeretné térdére ültetni a szerzőt s szeretettel tanítgatni, mint egy kisgyermeket: látod, lelkecském, a füt-fát nem Ígérgetik, hanem ígérnek, mert a gyakoriság itt már bele van egyszer rejtve a fűbefába, annak ikerszó voltába. Az eke megfordítva: hasogatja a „fekete anyaföld hátát”, nem felhasítja, aztán jó az a jó fekete föld, nem mondom, jobb, mint a szikes, élelmes ember meg a jég hátán is megél, az anyaföld is szép kép egymagában, az ekevas

is csak vas hébe-hóba, de így egybezsúfolva szörnyű ez a látvány, mikor a vas felhasítja a fekete anyaföld hátát. Hát még ha közben olyan bolond gondolatom támad, hogy a szerencsenyanya szorulszóra fekete anya és hogy sokszor azért fekete valakinek a háta, mert régen nem mosdott. Aki nem használja a belső látását, idővel egészen megvakul. A fentebb idézett szakaszt is így folytatja a költő: az ember pedig két *kézzel is* nekilátott a munkának. Miért *is*? Az is olyan furcsa, mikor valaki kézzel lát. Nem csuda, ha azt mondják róla alább, hogy „valami *rovás van* a múltján.” írónknak apródonkint olyan sok van a rovásán, hogy ez úgyszólván már rá sem fér: előttük, a távolban az erdélyi heglánc *határolta* a *szemhatárt*, hosszan *elnyújtott* fekete *hullámokban*. Néhány lappal odébb: fantasztikus félhomályban *kuporodott* az öreg spanyol. (Vajjon kuporgott-e valójában, vagy éppen most lekuporodott?) Az okuláréjának *minden* lencséje akkora volt, mint egy-egy Mária Terézia-tallér. (*Hány* lencséje lehetett vajjon az okuláréjának?) Mikor a leány elmondja Eskinácnak, hogy mi járatban van, az öreg egy nagy kulcsot akasztott le a szögről és ... szó nélkül fölvezette a padlásraktárba. (Kit, vagy mit vezetett föl? És mi van raktáron a bútorraktárban? Hát a padlásraktárban?) A fal mellett álltak a férjek zöld kendőkkel letakarva. (Egy-egy férjen hány zöld kendő volt?)

Ennek a sok idétlenségnek egyetlenegy magyarázat kínálkozik elfogadható okául: nyelvi nevelésünk megelégszik hangtani tanulságokkal a helyesírás szolgálatában, szótaniakkal, gondolván a később annyit forgatandó szótárakra, nem utolsó sorban arra, hogy a németek nagy kezdőbetűvel írják a főneveket, mondattaniakkal megint csak az idegen nyelvek tanulásának szükségletei felé kacsingatva és elhanyagolja a jelentéstant, mert azt egyes-egyedül csupán árva anyanyelvünk parancsolná, még pedig nem külső, illendőségi okokból, mint a helyesírás a maga követelni valóját, hanem komoly, belső, egzisztenciális okokból, hogy a magyar irodalom és magyar költészet továbbfejlődése, bizonyos tekintetben megszületése váljék általa és belőle lehetségessé.

Nevetséges, szomorú és — tegyük hozzá, hiszen a tények is bennünket igazolnak, merőben reménytelen erőlködés, hogy iskolás gyermekeinknek van német, latin, francia vagy görög szószedetük, magyar meg nincs. Tudják, hogy die Schule, schola, szkhólé és école azt jelenti: iskola. Voltaképen azonban nem tudják egyiket sem, mert nem tudják, mi az iskola magyarul. Ha a magyar tanár magyar órán épúgy „kiszedetné” ezt a szót, kérdezné pontos jelentését vagy jelentéseit, megkövetelné szólásszerű formáiban is, nem tűrné a hibákat, akkor tíz-húsz év múlva másképpen írnának újságot, színesebben, gazdagabban és magyarabban beszélnének az emberek. „*Sokiskolájú, kevésiskolájú, iskolásdi, nem fog rajta az iskola, iskoláz, jó iskola az néki*”: többször előfordulnának beszéd közben, többször szemünkbe ötlenének, ha magyarul olvasunk, „*beiskoláz, iskoláztatás*” meg jóval keve-

sebszer. Nem helytálló az az ellenvetés, hogy a gyermek az ilyet amúgy is sokszor hallja és úgyis tudja, mert ímé, nem hallhatja eleget és mégsem tudja a jelek szerint. Aztán meg nem is igaz, amivel áztatjuk magunk, hiszen német órán módszeresen és tanulás okáért igenis többször hallja a gyermek a Schule szót, mint magyar és egyéb órán az iskolát, *mégis be* kell írnia a szöszede-tébe, *mégis* kikérdezik. Pedig aránylag sokkal kevesebb német szó társaságában hallja aránylag sokszor és *mégis* óvják a német szót az elkallódástól vagy a korpa közé keveredéstől. Azután meg . . . mindig pontosan, megfelelően használja tanár is, diák is (kijavítják azt, aki téved), *mégis* rendkívüli nagy gond veszi körül az idegen szót, hogy el ne torzuljon valahogy; a magyar szót hatféleképpen is hallhatja, olvashatja a magyar gyermek s nincs rá mód, hogy megtudhassa, melyik hát az igazi. Annyira nincs rend a magyar köznyelv szótárában, hogy senki sem ütközik meg rajta, ha templomi prédikációban hallja a *meglóg* ígét, parlamenti beszédben a *strici* vagy a *jampec* szót, reggeli újságjában olvashatja, hogy a református esperes *fényes segédlettel celebrált* vagy *szentbeszédet mondott*, koporsó mellett könnyező jóbarát elcsukló hangon bizonykodik búcsúbeszédében, hogy fájdal munk elérte *netovábbját*, mikor megtudtuk, hogy betegséged gyógyíthatatlan, elmúlásod napok kérdése. (De hát miért ne tovább? . . . kérdezem bele a felcsukló zokogásba ocsúdni kezdő bánattal, az ilyesmitől soha semmi sem lehet elég.) Jómagámmal is megesett ifjúsági lapszerkesztő koromban, hogy korrektúra alkalmából jóváhagytam egy ilyen tévesen szedett mondatot: „mindezek után büszkén viselheted intézeted színeit, *barna siheder*” s csak tördelés után, másodszori olvasáskor kezdtem valószínűtlennek tartani, hogy a cikk szerzője valaha is sihedernek láthasson egy felsős gimnazistát s javítottam aztán ki, figyelmesebben megnézve a kissé rapszodikusán olvashatatlan kéziratot, úgy, ahogy igazán írva volt: büszkén viselheted intézeted színeit *tornatrikódon*. Tornatrikódon, vagy barna siheder: mindegy az. Köznyelvünkben akkora anarchia alakult ki, hogy mindenki úgy fogalmaz, ahogy épen kedve tartja. Már nem is folyékony, hanem légnemű a szavak jelentésének jelképes halmazállapota. Az író leír valamit, rejtély, mit ért alatta, ennek fejében az olvasó azt olvashatja ki belőle, ami jólesik.

Pedig a jelentéstani elemzés még csak nem is szorítkozik a szavak jelentésére, jelentésárnyalataira, szinonim és etimológiai párjaik jelentésére, nyelvtörténeti jelentésváltozásaira, hanem kíváncsi a relációk jelentésére is. Már az első gimnazistáktól is többet kellene követelnünk, mint végső fokon ilyen fajta megállapításokat: ez a mondatpár kapcsolatos, ez a másik ellentétes mellérendelés, vagy ez a bővítmény folyamatos, amaz véghelyhatározó, mert ezek a meghatározások nem mennek tovább annak a megállapításánál, hogy mellérendelt mondatformák állítmányainak egymáshoz való viszonya tisztázott. Magát a relációt ép-

úgy elemezni kell, mint a szavak „társaslogikai fogalmi” tartalmát, a jelentést. *A nap lement, de csillagok nem jöttek* — azért ellentétes mellérendelés, mert a két történet nem úgy váltja egymást, ahogy az ember várná, bár köztük az ellentét nem szerves, mert naplemente után jöhet is csillag, nem is. *Add ki, rózsám, a kalapom, hadd teszem fejembe*. Bele, mert csak azután lesz benne, ha már beletettem. És *bele*, mert a magyar embernek a fejében van a kalapja, *benne*, nem *rajta*. Persze nem úgy benne, ahogy a víz a pohárban, hanem ahogy a kisgyereket figyelmeztetjük, látod, ezt a fát nem kellett volna belerajzolni ebbe a másikba, mert csak mellette van, nem benne. Fiam beteg volt, nem mehetett tehát iskolába. Következményes mellérendelt mondat, mert az, hogy valaki nem jöhetett el, nem *utána* következett annak, hogy beteg volt, hanem *belőle*, de természetesen következett belőle, a successivitas ennél fogva természetes és szerves. Ha így tanulnánk gyermekkorunktól kezdve magyarul olvasni, nem kellene átdolgoznunk Sem Eötvös színdarabját, se Kemény regényét, mert mindkettőt megértenők és egyik sem lenne „nehéz” olvasmány. Mert mi a „nehéz”, ha magyarul olvasunk? Az, hogy a mellérendelő szellemű szöveget úgy elemeztették velünk, mikor olvasni tanultunk, mintha alárendelő szellemű szöveg volna: a par excellence frázis-részeket: jelzőket, értelmezőket, participiális szerkezeteket, vonzatokat és mellékmondatokat mondatrészeknek; vagy külön mondatpárok esetleges mondatpárjait, vagy mondatait is úgy, mintha azok valóban összetett mondatok volnának. A rámutatásokat meg figyelmen kívül hagyatták velünk, mert ilyen természetű rámutatások nincsenek az indogermán nyelvekben. (Mit volt mit *tennem?* — vagy mit volt mit *tenni*, a mi mai nyelvérzékünknek nem nagy különbség. Nos hát hogy viseli magát a *gyomor?* — Fáj még az a makrancos *torok?* — kérdezi a doktor bácsi a betegtől — humorosan és németesen.) Ennyi fáradsággal már azt is megtaníthatnók gyermekeinknek, hogy olvassák a magyar szöveget hátulról visszafelé — úgy még nehezebb, unalmasabb és érthetlenebb. Talán magyar diákok megkínzott eszének a kínjaiból született az a bolondság is, amit egy helyen Jókai idéz (ha ugyan valamelyik eszeveszett rektor olvasási gyakorlatul csakugyan is nem követelte): Aru kankaru netsi sóre za: az erős Isten uraknak ura.

A jelentéstannak biztosított eme nagyobb szerep arra is jó volna, hogy így a nyelvtörténeti szempontok jobban érvényesülhetnének, a szó- és szólásmagyarázatok természetesebb rendszerben tehetnék jelentékenyebb hányadát a nyelvi nevelésnek, a dialektusok fontossága kiderülne, általában a népnyelv és a régi nyelv jókorább percentjét képezhetnék az iskolázott magyar ember szó- és szólamkincsének, mint manapság. Az idegen szavak, idegen képvilága nehezebben törhetne be a magyar nyelv kép-tárába, ha a magyar képek nem olyan halványodóan élnének a magyar pallérozottak lelke mélyén. A mi jelentésstanunk amúgy

sem olyan elvont, mint a német, nem olyan logikailag kategorizált, mint a francia, nem is olyan spekulatív, mint az angol, hanem szemléletes, konkrét, kétszeresen fontos? volna tehát az ősjelentés nyomait olyan messzire követni és megközelíteni, amennyire csak lehetséges. Ha olyan ember ír a jövőben regényt, akinek gyerekkorában kötelessége volt legalább egyszer életében gyökeréig lekísérni ezt a szólást: sok van a rovásán, nem téved a tolla alá ilyesmi: valami rovás van a múltján. És nem fogja ezt a képet így folytatni s fejezni is be: pénztárhány vagy *örökségi história*. Nem is ajánlanám a jövőben magyar íróknak az ilyen fogalmazást, mert igen könnyen „a bőrvél számolnánk”, mi jövőbeli felháborodott olvasóközönség, hogy messzire ne menjenek a „rovás”-os képtől.

Fontosnak tartom a jelentéstant azért is, mert csak a társaslogikai fogalmak és relációk pontos meghatározása teszi lehetségessé a jelrendszerben mozgók számára a szabadulást a mondai rabságából. A magyar nyelven beszélők és tanulók legnagyobb része magol, vagyis legfeljebb mondatokban mozog nagyobb gátlások nélkül. Több száz nótát tud valaki például és egyetlenegy olyan zenei darabot sem, amelynek terjedelme meghaladja az egyszakaszos dalf ormáét* Diákjaink vizsgálatokon többszáz oldalra menő szöveget elrecitálnak, noha áttekintésük nincs róla, tehát ugyanolyan természetű a tudásuk, mint a többszáz nótát hiba nélkül füttylőké. Sok-sok mondatot tudnak „betéve”. De egyetlenegy problémát sem ismernek belső törvényszerűsége szerint, mert megtanulták talán, hogy van Barbara, celarent, darii és ferio, stb., de sohasem gyakorolták a társaslogikai következtetések relációinak a rendjét s sohasem kellett nekik számotadniuk arról, melyik gondolatmenetből hogyan kerekedik ez s ez tényvázlat.

44. *Probléma és tényvázlat. Figura és trópus*

Mondatokban ugyanis térbeliség és időbeliség, valamint ezek egymáshoz képest viszonyulása problémává tágul. A fogalom mint a probléma hypotaxisos tendenciája: *(tény-) vázlat*. Aki így sohasem elemezte az olvasmányait, nehezen s legfeljebb csak a memóriájával, vizsgára, elfelejtés számára tanul s erős a gyanú, nem is valami nagy belső lelki gyönyörűséggel. /1 *stílus relációi az ú. n. alakzatok (figurák), fogalmi a szóképek (trópusok)*.

Nyelvi nevelésünket ezen a téren igazán nem érheti jogos szemrehányás. A régi stilisztika legtöbb gondot a szóképek és alakzatok hűség, hiánytalan felsorolására és rendszerezésére fordította. Még inkább talán sok is volt a jóból, mi legalább, régebbi évfáratú diákok minden öröm és különösebb lelkesedés nélkül jegyezték ki Toldi — mondjuk — ötödik énekéből vagy Petőfi Szüleim halálára c. költeményéből a trópusokat és a figu-

rákat. Nem volt valami gazdag és tartós azoknak az elmemozdító vitáinknak sem a hatása, amelyek ilyesmik pontos megállapítására irányultak, vajjon *fokozás-e*, vagy *lejokozás-e* ez az „alakzat”: láttam jó anyámat, vagy csak koporsóját, annak sem látszott ki, csak az egyik széle, azt is akkor láttam kinn a temetőben, mikor jó atyámat tettük le melléje. Hiszen, nem mondom, az győzőit, aki arra szavazott, hogy ez fokozás, *ellenére* annak, hogy olyan sok benne a csak (a lefokozás pártján ugyanis azok álltok, akik a „stiliztika-könyv” „példáját” szószerint húzták rá a Petőfi-versre), végződhetett volna hát az eszmeváltás dicstelenebbül is, azért mégis: kérdezem, mit használ az az irodalmi ízlés fejlesztése körül, ha akár ötven „fokozás”-ról megállapítom, hogy igenis, ez a költemény-részlet, akár hiszik, akár nem, fokozás. Hát, mondjuk, hogy: az. A Hármás Kis Tükör méltán kíváncsi rá, hogyha pedig mindezeket tudjátok, mi hasznát veszitek?

Nem azt akarom én ezzel mondani, hogy a költészetijén nincsenek trópusok és figurák, a mondó sem vagyok, hogy az irodalmi elemzés, ezeket ne vegye észre. Vannak, szépek és figyelemreméltók, de jelentőségüknek, pontosabban jelképi kifejező erejüknek nem az a logikai természetű meghatározás a titka, hogy melyikőjük micsodás. A figura szimbolikus reláció, a trópus jelképi társaslogikai fogalom, megfejtésük tehát minden egyes esetben költői jelentéstani probléma. A költészetben a jelrendszer a maga egyetemében válik jelképrendszerré, tehát a társaslogikai fogalmak és relációk jelentései, sőt jelentésváltozásai is: költői jelentésváltozáson mennek által. A „hasonlat” ennél fogva a hasonlító mellékmondat formájában kifejeződött összehasonlításnak a jelképesé válása. A jelrendszerben azt mondjuk: ez a háromszög olyan, mint emez a háromszög, (ezért, meg ezért, tehát a két háromszög összeillő), a jelképrendszerben azt mondjuk: olyan fekete volt a világ, mint a kibérelt lelkiismeret. Ez a hasonlat az egyik figura-forma. A jelrendszerben azt mondjuk: X. Y., kereskedelmi és iparkamarai titkár, a jelképrendszerben ugyanígy értelmezővel, de jelképesen ezt: a Gondolat, az Ember büszke legénye. Ez a metaphora, az egyik tropus-forma Trópusok és figurák mélyén a jelképes relációk és fogalmak költői jelentésváltozásait kell keresnünk, különben meddővé, öncélúvá és a végén kietlenné sőt elviselhetlenné válik irodalmi elemzésünk. Készségesen elismerem, hogy primitív, sőt vaskos és reális stilisztika ez, de a magyar költészet is ilyen. Nem nyitja a magyar költészetet elvont, kategorizáló, spekuláló elméleti rendszerek kulcsa. Ellenben tesznek csak megfigyelni, mennyire társaslogikai fogalmak, tehát a *szavak jelentésének a költői jelentésváltozása* a szép ebben a két Vörösmarty sorban: *A vak csillag, él a nyomorú föld hadd forogjon keserű levében* s mennyire viszont a mondat szerkesztés játékosága teszi fejetetejére állította, tehát megint irodalmi gyönyörűség forrásává a *relációk költői jelentésváltozását* ebben a Petőfi idézetben: *Volt nekem jó új ruhám is, volt nekem szép új*

ruhám, de kímélni kell az újat s hogy ne Kopjék, eladám. S hogy kijátszam a harám ját, ki megállít, meglehet, a legelső korcsmárosnak átadtam a pénzemet. Most amelye zshivány én nálam egy fillérre is akad, díjul annak én azonnal fizetek száz aranyat. A vándorlegény életörömét és megingathatatlan derülátását, ami ebben a Petőfi versben minden gyönyörűségünk szimbolikus egysége, többek között és legfőképen az a bátor fogalmazás fejezi ki, ahogy kapcsol, következtet és ellentéteket szegez egymással szembe, de úgy, ahogy nem szokás, nem is lehet: a mondszerkesztés jelentésének teljestökéletes megváltoztatásával. Gyönyörű költemények a Nemzeti dal, vagy a September végén, a Minek nevezzelek, egy kis fantáziával mégis elképzélhetem, hogy valaki széles e világon írhatott, vagy írhat még hasonlót. De soha többé nem fogalmazhat senki remekművet így, ahogy egy első polgáristának sem szabad vörösténtás aláhúzás kockázata nélkül: Zsebem üres, *ennélfogva* üres az én hasam is. Tegnap ettem utoljára, *az igaz, hogy* keveset. A szépen kiteremtettézt, forsriftosan berendezett nyárspolgári életformáknak ez az ennivalóan szemtelen kutyába-sem-vevése, belerejtve a szokásos viszonyításmódok költői jelentésváltozásába, ez az igazán „figurás” beszéd: ez Petőfi-nek a leglényege, ami világirodalmi jelentőségű, mert eleddig-egyetlen előfordulású jelenség. Rejtve marad a világ előtt, előttünk is, sok ezer hasonló szépség garmadájában, ha jelentés-tanunk és annak stilisztikája a jövőben ki nem épül és meg nem újul.

45. Motívum és téma. Ember és szerep. Filozófia és spekuláció. Típus és stereotyp fordulat. Élet és halál. Az ember és az élet. Én és te

A költői mű fogalmai a motívumok, relációi a témák.

Megérkeztünk az összehasonlító irodalomtudomány legsajátosabb területére. Cédulahegyek, könyvtárt kitevő lajstromkötetek, szünni nem akaró disszertáció-zuhatok között vagyunk. Nagyon áldott, minden tiszteletünket megérdemlő munkásság garmadába hordott termése ez, világért sem akarjuk jelentőségét kisebbiteni. Egy hangsúlyozni valónk azonban mégis csak van ellenünkben, mert hangsúlyozásával az eddigi irodalomszemlélet adó-sunk maradt. A motívumok és témák gyűjtése, rendszerezése és teljes közzététele valóban fontos kötelessége a nyelv- és irodalomtudománynak, de főképen azért, mert csakugyan is hasonlít belső természete szerint a lexikális értékekhez. Úgy kell tudomásulvennünk, forgatnunk, és használnunk, mint valami szótárt. Hogy a Toldi Szerelméből a sírbolt motívum honnanvaló, vagy hogy Vörösmarty Szent emberének a témája már Mikes leveleiben sőt Temesvári Pelbárt példái között is előfordul, mert nemzetközi anyag, érdekes és tagadhatatlan — továbbmegyek, kikutatandó és megállapítandó tények, de érdekességben és jelentőségben nem

többek annál, hogy p. o. elsinkófal szavunkban minden valószínűség szerint ez a zenei műszo rejtőzik: szinkópa. Nem is igen tehet a költő egyebet, mint hogy kifejezésvágyában és kínjai között keresgél és válogat a szavak, a szólások, továbbmenve a motívumok és -témák között. Az ő dolga ott kezdődik, mikor a nyelvi adottságok ellenállásán keresztül erőszakolja a maga mondanivalóját s ott végződik, mikor ez a kifejezés — sikerül. Azután már van értelme, hogy visszatekintsünk a küzdelem színhelyére és közelebről megnézzük: miféle közegen ütött át a költő izgalmának, feszültsége kifejezőkényszertől-sikerig. Mert szépnek aztán igazán az a szép: a forma, ami ezt a lelki csatát egybefoglalja és szimbolizálja. Megállunk azonban nem szabad magánál a pusztán lényénél, hogy motívumait és témáit ettől vagy attól vette, innen vagy amonnan merítette a költő, mert akkor ott álltam meg, ahol az imént — megállapítván, hogy ez vagy amaz a költő stílusában ilyen vagy amolyan figura, esetleg trópus. A mi irodalmunkkal szemben azért is fontos elvi álláspont ez, mert mi a legkisebb önálló nyelvi egységet, a szót is arra való tekintet nélkül használjuk fel magyar szóként szükség esetén: igazán magyar szó-e vagy sem. Egynyelvűek vagyunk eszünk járása szerint, nem vagyunk tudatában annak, hogy sokféle nyelv, tehát sokféle szó van a világon. Szemünkben és számunkra a szó és minden nyelvi elem őszintén és hátsó gondolat nélkül: jel. Édes mindegy, mit mi jelöl, az a fontos, hogy a jel jó legyen, tehát megértse, akinek szól. Ugyanígy vagyunk a motívummal és témával. Nem fontos, hogy azt az anekdotát, amivel én valakit, vagy valamit jellemezni kívánok, nyilvántartják-e már a nemzetközi anekdotagyűjtemények. Sőt — tovább megyek, mert itt már nem is jelrendszerben, hanem immár jelképrendszerben mozgunk — nem fontos, hogy vele történt-e meg, vagy egyáltalában megtörtént-e vele, az a fontos, hogy ráismerjenek róla. Ezért szeretjük mi a régen katalogizálni! motívumokat és témákat aktualitáshoz, helyhez, személyhez, alkalomhoz kötni s a legismertebb történetkéket is így kezdeni: Jó alak ez a Pali. Hallottatok már, a múlt csütörtökön is mi történt vele? Van itt nem messze, két utcával odébb egy kis kocsmá. Oda szokott járni vacsorázni. No jól van, múlt csütörtökön is . . . megálljatok csak, nem csütörtökön volt, ha' szerdán, mert szerdán szoktam én meg Jóskaéknál lenni késő estig, tehát múlt szerdán betámít. . . itt aztán következik egy eset a Gesta Romanorumból.

Még nyilvánvalóbbá válik álláspontunk jogosultsága, ha tágítjuk a kört és mű helyett oeuvre-ről, vagy éppen egyetemes irodalomról, költészetéről beszélünk.

Az irodalomban a fogalom az „ember”, relációja a „szerepe, Németh László rendkívül plasztikus terminológiájának pontos jelölésével élve. Az életmű akkor kereste meg a jel egyetlen jelentését, ha problematikája spekulációvá szublimálódott, tényvázlatai pedig filozófiává értelmesedtek. A költő viszont akkor bukkant rá a szimbólum mélyén rejtőző egyetemes jelentésre, ha világában a

„szerep” „sztreotyppá” „az életté” egyetemesedett, az „ember” pedig „újpussá”, „az emberré” jelképesült. Itt is egységben mutatkozik az irodalom, hiszen a tudós-ok egyetlen „problematikája”, spekulációjuk mindent magában foglaló értelme az élet, a lét, filozófiájuk pedig tisztán és pusztán az emberre vonatkozik, melynek a világ, az univerzum csak állapothatározója, vagy még helyesebben elhomályosult összetételszerű előtagja. A költők szimboliztikájának is az „Én” a filozófiája és a nagy É-vel írt Élet, a stereotyp fordulatok a spekulációja. (Én és Te, Élet és Halál.) Annak a kissé csúfondáros ízű közkeletű megállapításnak, hogy alapjában véve az egész világirodalomban néhány helyzet, pár ember és egy-két történés ismétlődik csupán, ebben a mi mostani megfogalmazásunkban van valamelyes igazsága. Mindig „az emberről” van szó és mindig „az élet” dolga kérdéses vagy fontos. „Az ember pedig nem lehet más, mert nem ismerhetem, ha más, messze van tőlem, ha valaki egyéb, az ember: én vagyok, akit elhatárol és szigorúan meghatároz a többi ember, aki nem-én, aki: te vagy. „Az élet” is szakasztott így válik és különül el, mint az én életem az által, ami már nem-élet, ami: a halál. Magamat érzem úgy, hogy te érdekel és az életem azzal vágódik a tudatomba, hogy csak egy igazán izgató probléma nyugtalanít meg kell halni. Meg kell halni, tehát meg kell halnóm. A motívum-bőség és a témagazdagság a mi irodalomszemléletünkben nem önmagáért való. Ezért mindegy, de aztán igazán mindegy ám, ki mit mikor mondott először és ki mit honnét vett, mert motívum és téma, ember és szerep, typus és stereotyp-fordulat, mind csak arra jó, hogy a hőmérő lelkiismeretességével és a delejtű konokságával az összes lehetséges módon, kimerítően és tévedést lehetőleg kizáró teljességgel mutassa az egyetlen érdekes relációt: én és te. . . élet és halál. A magyar irodalom alaptétele, ép-úgy, mint a magyar észjárásé minden vonatkozásban, itt is, továbbbosztódva: tudományos irodalomé és költészeté egyformán: mellérendelő, az „egyik a másikhoz” képest elvéből következik: én és te, élet és halál. Az „én” meghatározója „a másik ember”% annak, hogy élek, az ad értelmet és végső megfejtést, hogy meg kell halnunk. Mindegy, hogy hogyan, de érdekes, hogy: olyan sok-, ennyi mindenféleképen. Az indogermán „ember” addig „él”^ szemünkláttára, míg vitán felül ki nem verekedte önmagát, tehát míg az Én-t nem dokumentálta hiánytalanul (vagy el nem bukkott, de a terítőn mindig csudálkozó, sőt egy kicsit sértődött arcot szokott vágni, ha ugyan meg nem dicsőül, ami végeredményben, egyremegy). A mi embereink addig élnek, míg meg nem hálnak, de mindig addig, míg be nem bizonyosodik, hogy: én benned, általad és tereád nézve élek s élek többé nem én, tehát rám is meg kell, még csak nem is meg szabad halnóm, hanem meghalok, mert az élet is a halálban, a halál által és a halálra nézve az én életem, tehát. . . már nem is élek, ahogy ezt megérttem. Az egyszerű királyfi csak addig nem szerelne meghalni, addig fut az öreg

Halál elől, míg Tündérorszáiban meg nem érti a halál titkát. A magyar „ember” arca a teritón mindig megbékélt a magátólérteendő halálban. Az „élet és halála-bán.

Az ilyesmit nem lehet eleget mondani és eléggé hangsúlyozni. Olyan sokszor félreviszik a „magyarázókat”, az előénekeseket, a magyar irodalomnak ezt a dallamát. Ady Endre költészetét mennyit emlegetik így: a halál költészete. Pedig az is, mint minden magyar észjárásból fogant irodalom és költészet, nem a halál, hanem az élet és halál költészete. Nem az „En himnusza”, hanem az En és te lírája. Magyar líra. Magyar költészet.

Az indogermán „ember”, ha tragikus hős, úgy bukik el, hogy meghal, (vagy megdicsőül). A magyar tragikus sorsú „ember” büntetésül — életben marad. Nem halhat meg, mint más tisztességes ember, hanem élnie kell tovább. Ez indogermán észjárás szerint képtelenség, eszeveszettség, mindenesetre „hibá”-ja a „jellemnek”, vagy a „drámának”. Pedig nálunk feltűnően nagy az „életre ítélt” (*Zum Leben verurteilt* — milyen jellemző cím is ez!) tragikus hősök száma. „*A büntetés már ennek — irgalom*” — hangzik *Bánk* feje fölött a tragikus ítélet. „*Mondottam ember: küzdj és bízva bízzál*”: ebben látja Madách (és nem ezzel hibázza el) az ember tragédiáját. *Mikszáth: A fekete város-ában* Görgey szépen és délcegen meghal, viszont „bíró uram elájult” — megtudván, ki a Görgey leánya. *A Noszty fiú* is kénytelen új partit után nézni. Ezt a „szörnyű” befejezést nem bírja indogermán irodalmi ízlésre nevelt olvasóközönségünk. Ez neki nem happy-end, nem „kibékítő” vég. Hol itt a katharsis?, kérde s igaza van: a disznók is tisztasági fürdő közben lesznek olyan sárosak. Menynyire más ezekhez a végzésekhez képest — mondjuk a *Wilhelm Tell* életbenmaradása. S hozzá még: ez is irritálta *Friedrich Schillert*, szegényt. Az én és te, élet és halál filozófiájának szimbolikus spekulációja szerint a bűn mindig a tovább-muszáj-élni formájában bűnhődik. (Van ebben valami nemcsak általában az ázsiai passzivitásból, de különösen is, a lélekvándorlás hitéből.) Ezt megint Mikszáthnál láthatni legjobban. A rossz matéria, a hektikás diák búcsúztatója annyi, hogy az „ideálja” azon tűnődik: mégis vasalni kéne a volt kosztostársaknak egy-egy tiszta inget a temetésre. (Az élet megy tovább.) *Wibra Gyuri* és *Bélyi Veronka* esküvőjén az erdészné, ahogy szokta, ezúttal is odaszól az urának: gombold be a kabátodat, *Wladin*. (Az élet megy tovább.) *Akli Miklós* és *Kovács Ilonka* büntetése sem az, hogy nem lesznek egymáséi, hanem, hogy csendben esküsznek másodízben, nem úgy, ahogy eltervelődött. A sekrestyés naplójában ők különben is csak *egyik* (a *második*) érdekes eset. (Az élet megy tovább.) *Arany János* balladai hősei is legtöbbször örülten, de életben maradnak.

A magyar happy end: a halál. Az élet és halál.

46. *Vázlatszerűen következik, ami még hátra van*

A továbbiakban csupán vázlatos áttekintését nyújthatom mindannak, ami alapelvünkből következik, abból, hogy az irodalom nyelv, legyen tehát az irodalmi elemzés is nyelvi elemzés, ha eredményt várunk tőle. De talán nincs is baj belőle, ha vázlatot adunk Kezdetől fogva hangsúlyozzuk, hogy vállalkozásunk kísérlet-jellegű s mindössze annak megmutatására szorítkozik: milyen egységes szemlélet láttatja velünk az irodalmat olyannak, amilyennek épen mi látjuk. Azután meg lépten-nyomon ismételnők magunkat, ha túllépünk a vázlat természetes határait, hiszen magukban a tanulmányokban is ugyanaz az elv bomlik részeire, mely rendszerünkben, lévén rendszerünk eddigi irodalomszemléletünk leszűrt tanulsága és végeredménye. Végül, de nem utolsó sorban nem kenyerünk a vég nélkül való kategorizálás sem. Az *irodalom, sőt az egész szellemi élet szerves egységben él, meghamisítjuk akkor is, ha darabokra osztjuk, de akkor is, ha sokképen elvonjuk és absztrakciók-konglomerátumát gyártjuk belőle.* Magam gusztusa szerint még azt is sokallom, amennyi a vázlatban elkerülhetetlenül bennmaradt. De bizonyos vonatkozásiban újszerűen látom a jelenségeket s így mások számára eleinte talán idegenszerűen is. Kötelességemnek tartottam tehát megmutatni, hogy a régi értékekből semmi sem sikkad el, csupán más meghatározást kap s más helyre kerül. (Ennyi elfogultság nemcsak megbocsátható, de talán hasznos is, jó lélekkel írhatom le hát az indításából, hogy remélni merem: *helyes* értelmezését kapja meg és az *igazi* helyére kerül.)

47. *Viszonyítások a beszéd ténye és tárgya között*

A nyelv nemcsak fizikai és pszichológiai lehetőség, hang és jelentés, nem is csak logikai és valóságba ágyazott mondanivaló a mondat tartalma (relatio-parataxis-szintagmaforma-állítmány és párvai) szerint, hanem reálisfolyamatához való állandó viszonyulás is. Miközben megértetem magam veled, kiöntöm eléd magamat, állandóan viszonyulok is ehhez a realitáshoz. Nemcsak mondom azt, amit mondok, hanem mindig ahhoz képest is mondom, hogy: úgy mondom, miszerint *én itt most téged szóval tartalak, hogy megérts.* Minden, amit mondok, sajátmaga szerint lesz az, ami, de azonkívül ahhoz képest is olyan lesz, amilyen, hogy mindezt én mondom, neked mondom, most mondom, mikor mondom és itt, ahol mondom. Sőt viszonyul a mondanivalóm nemcsak ahhoz a tényhez magához, hogy beszelek, hanem, annak: *indító okához, céljához, előzményeihez, és következményeihez.* A relációk természetesen itt is ugyanazok, mint a mondanivalómban voltak.

1. Szimultaneitás és szukcesszivitás. A mondanivalóm egy-

idejű azzal, hogy elbeszélem: Tempus praesens, j e l e n i d ő. Nem egyidejűek. Előidejű: tempus praeteritum, Utóidejű: tempus futurum. 2. Azonosság. A mondanivalóm alanya a beszéd alanyával azonos: persona prima, első személy; a beszéd szenvedő alanyával azonos: persona secunda, második Személy. Nem azonos a beszédbeli személyekkel: persona tertia, harmadik személy. 3. Relatio a személyek között, a) Az első személy a második személyre való tekintet nélkül mondja el mondanivalóját: közöl, b) a második személyt is belevonja a fogalmazásba: kérdez, parancsol. 4. Relatio az állítmány szempontjából a) az állítmány természetesen megy át a 2. személy világába, mert az 1. személy állít valamit b) az állítmány különösen megy át a 2. személy világába, mert az 1. személy tagad valamit. Állítás és tagadás lehet egyaránt kategorikus és assertorikus. Végül a mondanivaló előzménye az, hogy a beszélő személy lelke telített volt, tehát *meg kellett szólalnia*, következménye pedig az, hogy a hallgató közönség megérti, amit a beszélő mondott neki. A beszélőnek tehát rendelkezésére állott a jelrendszer minden jele, a megértést pedig az szolgálta beszéd közben, hogy *szavat bizonyos rendben* hallatta, a hallgató által is ismert dologból indult ki és úgy jutott el mondanivalója új részéhez, ha pedig nem tette, az ismert részt vagy feltételezte közönségénél, vagy feleslegesnek tartotta. Lélektani alany, lélektani állítmány; kérdés és parancs lélektani alany nélkül, vagy azzal (totalékos-kérdés és parancs.) *Szórendi törvény.*

48. *Personae. Napló, levél, folyó beszéd. Szubjektív, patetikus, szabatos stílus. L'art pour l'art, tendencia, tárgyilagosság. Egyéniség, kor szelleme, mű tárgyának kimerítése. (Átértékelés, propaganda, konzum-irodalom)*

Mondatok során áthúzódó elsőszemélyűség: n a p l ó, ugyanilyen második személyűség: levél, harmadik személyűség: folyóbeszéd. A stílus vagy szubjektív, vagy p a t é t i k u s vagy szabatos, a költői mű *l'art pour l'art-os, tendenciózus, vagy objektív*. Az irodalomban az elsőszemélyűség az *író egyéniségét*, a második személyűség a *közönség egyéniségét, tehát a kor szellemét* adja az életművel, vagy az oeuvre-vel. A harmadik személyűség a mű *tárgyát meríti ki*. Ha a harmadik személyűség csak akart, erőltetett, szándékolt, vagy leplezett, nem valódi, akkor a mű tárgyán vagy az író egyénisége út keresztül, vagy a közönség igénye, a korszellem. (Szellemtörténet, átértékelés; propaganda, konzum-irodalom.)

49. *Tempora. Elbeszélés, rábeszélés, megbeszélés, Történetírás, szónoklat, értekezés. Archaizálás, jellegzetesség, prófécia. Történeti, társadalmi regény, utópia. Lírai szerep, genre, jóslat. Konzervatív, modern, radikális; reakciós, divatos, destruktív*

Mondatok során áthúzódó tempus-relatio okoz különbséget *elbeszélés, rábeszélés* és *megbeszélés* között. Mondatsorok tempus praeteritumát nevezi a régi rhétorika *történetírásnak*, praesensét *értekezésnek* és futurumát *szónoki beszédnek*. Stílusban e hármasság háromféle hangot szimbolizál: az *archaizálót*, a *jellegzetesét* és a *vizionárius erejű prófétait*. Ha a háromféle hang valamelyike végigvonul egy egész költői művön, mondjuk regényen, az mint *történeti*, vagy mint *társadalmi regény*, vagy pedig mint *utópia* szimbolikus erejű, Végigvonulhat természetesen egyéb műveken is, például Petőfi lírájában mindhárom hangra találunk példát: a praeteritum archaizálása nála mint *lírai szerepjátszás* nyilvánul, a praesens mint *genre*, a futurum mint *lírai jóslat*. Az oeuvre tempusa szerint *konzervatív, modern, vagy radikális*. Itt is lehet természetesen mindenik „akart”, vagy „álcázott”, de akkor *reakciós, divatos, vagy destruktív* a maga valóságában, nem az, aminek kendőzi magát.

50. *Modi. Elbeszélő nyugalom, indulatos kiáltozás, kérdve-kifejtő káté. Gyónászerű, bizonyásgtevő, analitikus (hamis vallomás, kongó szavalat, pszicho pathológia) krónika vagy fotográfia, oráció, esszé, epika, dráma, líra*

Mondatok során áthúzódó modus indicativus, vagy imperativus, pontok, kérdőjelek uralkodó jellege kölcsönöznek megint csak *elbeszélő nyugalmat, rhétori indulatos kiáltozást* vagy *kérdve kifejtő kátészerűséget*. A *stílus hangulatos* lesz e lehetőségek szimboliztikájától. Egész költői mű a hangulatosságtól indicativusban *gyónászerűvé* lesz, imperativusban *bizonyásgtevő, kátészerűségében* pedig *analikus, „pszichológiai”* vagy ha ez csak álcázott valóság: a gyónásból hamis vallomás, a bizonyásgtételből kongó szavalat, a finom analízisből pszichoopathológia vigyorodik elő. Az azonban bizonyos, hogy az oeuvre mindig indítékai következtében lesz hűvös *krónika, fotográfia*, vagy tüzes *szónoki beszéd*, esetleg kérdve-kifejtő *essay*, illetőleg *epika dráma vagy líra*. Senki ne csodálkozzék rajta, hogy a lírát hova tettem, de ha Mátyás királyról regényt írok, vagy színpadról beszéltetem testi mivoltában varázsolván őt oda, nem feleltem úgy kérdésre, a második személy leglelkéből lelkedzett kérdésre, mint ha lírával öntöm le: Hol Mátyás, az igazságos? Te láttad őt boldog Rákos! A líra a költészet legtermészetesebb megnyilvánulása, akár csak a nyelvnek a kérdés-felelet, a tanítvány-mester reláció-

nak a káté (természetesen úgy értve, hogy a tanítvány kérdez és a mester felel), a tudománynak az értekező próza. De meg reflektál is a líra, ami maga szimbolikus káté: *nyitva maradt* kérdésre *végtelenbe vetülő* felelet.

51. *Modi II. Coniunctivus. Érvelés, cáfolat, hipotetikus formák. Változatosság, Karrikatúra (Stílpárodia, szatíra, irónia, gúny, humor) Életigenlés, élettagadás, relativizmus (cinizmus, bohémség)*

A *teleologikus modus*, a *modus coniunctivus*, amely az állítás tagadás és azok feltételeessége folytán módosította a nyelvi mondatot, *mondatok során* mint érvelés és cáfolat vagy azok hipotetikus formája szerepel. A stílust változatossá teszi, a költői műben mint *karrikírozó elem* szerepel: stílpárodia, szatíra, irónia, gúny, humor. Mindezek a stíluslehetőségek ugyanis tagadnak, vagy feltételeessé, labilissá bizonytalanítják jelképesen az élet látszólag legszilárdabbra rögzített pilléereit. Barangol a vándorszínész Egy falutól a másikig, Meleg ruhája *nincs ugyan*, *De mindazáltal* éhezik, mondja Petőfi komoly arccal, mintha télen a vékony ruha és az éhezés egymást kizáró ellentétek volnának. Az egyetemes jelentést az a szimbolikus ellentét adja, hogy ez a teljesen képtelen mondatpáralkotás — valóság, tény, reális életdarab. Irodalomban az indicativusos állítás optimizmus (életigenlés) az ugyancsak indicativusos tagadás pesszimizmus (élettagadás), a coniunctivusos, vagy „há”-s hipotetikus állítás és tagadás: cinizmus, relativizmus, bohéméletlenség. Itt sincs különbség jelrendszer és jelképrendszer között.

52. *Aequivalens jel. Invenció, izgalom, élmény. Kíváncsiság és révület*

A beszéd előzménye: megkeresni a jelképrendszerben a jelt, mely a tárgynak *aequivalense*, melynek a tárgy tehát az egyetlen jelentése. Ha ez megvan, megszületik a mondat. Akinek mondatok során állandóan rendelkezésére áll a jelrendszer, az *invenciózus* ember. Stílus születésének előzménye viszont az az izgalom, mely egyedül bukkanhat rá a jelrendszerben a jelkép mélyén rejlő egyetemes jelentésre. Akit az irodalmi mű folyamán állandóan ilyen izgalom fogott el, az jelképrendszerben mozog s művének előzménye az élmény. Irodalomban *oeuvre*-je csak annak lehet, aki korának érdeklődése irányában állandóan *kíváncsiskodik* és foglalkozik, mint jelrendszerben élő tudós, vagy pedig mint jelképrendszerben botorkáló és tűnődő költő egész életén keresztül *extázisban, révületben él*. Mikszáthról írja a sógora, hogy néha asztal mellett ülve, étkezéskor, vagy társa-

ságban esett révületbe, ilyenkor egészen önmagába roskadt, szemei befelé fordultak, majdnem hülye arckifejezést öltött s önkívületi állapotban kellett bevezetni dolgozó vagy hálószobájába. Ilyenkor azok között az alakok között élt, akikről dolgozott s akik éppen foglalkoztatták. Nincs különbség tudós és költő között, Egyiket kíváncsiság, másikat révület fogja el és tartja hatalmában. Kíváncsiság vagy révület az alkotó munka, az egyetlen jelentés megkeresésének s az egyetemes jelentésre bukkanásnak előfeltételei.

*53. Szó és mondatrend (diszpozíció). Inverzió, ellipszis tautológia. Belső rend: alkat (idom). Utánérzés, lelkesültség, szolidaritás. Népszerűsítés, utánpótlás, költői iskola.
Irodalmi tudat és irodalmi ízlés*

A beszéd következménye: a megértés. Ennek lehetősége a beszédbeli 2. személy feltétele, ezt szolgálja a mondatban a *szórendi törvény*. *Mondatok során* ugyanezt az adottságot tartva szem előtt, jön létre a mondatrend ilyen, vagy amolyan diszpozíciója. Az izgalomszülte stílus a szórend helyett sokszor inverzióval él, amelynek csak az általános alakja a nyugodt beszéd szórendjének a felforgatása. Még izgatottabb inverziószerűség az elliptikus vagy tautologies stílus, mert az a lélektani alany állagát szaporítja, illetve csonkítja meg, tehát megint csak szimbolikusan biztosítja a szimbolikus megértést, a sikert. *A jelképrendszerben diszpozíciónak, a költői mű belső rendjének* megint csak Németh László adott szerencsés nevet, mesterségéből az orvostudományból kölcsönözvén hozzá terminus technikust: alkat. Ugyanezt mondja ez. amit Arany János idomnak nevezett, hogy t. i. a szimbolikus diszpozíció organikus egység s nem is lehet másmilyen, mint amilyen alakot öltött és fejlődést ért el belülről-kifelé. Az irodalomban η az oeuvre megértésének a jele az *elemzés* és a *kritika*, a sikernek a jelképe az *utánérzés*, a *lelkesültség*, a *szolidaritás*. Itt sincs kettőség, mert az *amatőrök*, a mester igazi tanítványai szolidárisak az egyetlen jelentéssel, vállalják, tehát lelkesülten utána is magyarázzák, népszerűsítik azt, a *dilettánsok* pedig elemzik, kritizálják az oeuvre-t, u tank öltik, az igazi oeuvre-nek *költői iskolája támad*. Az életmű *irodalmi tudatot*, az oeuvre *irodalmi ízlést* teremt. (Horváth János nagyon szerencsés elnevezésével élek.)

A szempontok megszorodásával a gazdagságnak bizonyos zavara áll be s az ember feje lassan szédülni kezd. Az a benyomása is támad, mintha szükségtelen lenne ennyi szempont. A megszállottság példának okáért nagyon hasonlít a révülethez. A dráma műfajként is szerepel, mint a kifejezés egyik módja, modusként újra felbukkan, mint a kifejezésvágy indítékainak egyik sa-

játos formai következménye. A konstrukció és diszpozícióba mű belső alkata és rendje között is nehéz különbséget tenni. És így tovább és így tovább. A ζ ember és a ζ élet sem különbözik talán olyan nagyon a hőstől és sorsától.

Olyanforma kételyek, kérdezősködések és bizonytalankodások ezek, mint mikor a kis gimnazista azon töri a fejét, hogyan lehet az, hogy a hírhedt mondatban: a tarka kutya folyton ugat: a *tarka* egyszer jelző, másszor melléknév, a *kutya* hol alany, hol főnév, az *ugat* állítmány is, ige is s van úgy, hogy a *folyton* határozószó, de időnként módbatározó is. A szempontokat még szaporítani is lehetne, mert az *ugat* modus is, actio is, tempus is, az is előfordulhat, hogy a főnév is, az ige is képzett szók s bonyolítják a helyzetet. Valóságosan pedig egyformán lehet ez a sok szempont az irodalomnak és költészetnek bölcsője is, de koporsója is. Koporsója, ha megelégszem a pusztá tények pusztá tudomásulvételével, mondván, például, hogy ez vagy az az írásmű napló, vagy levélalakban, vagy párbeszédes, kátéformában van írva, a stílusa patetikus, de jellegzetes, műfaja társadalmi regény, kár, hogy néha fejezetei hűvös krónikássággal követik egymást, felfogása kissé cinikus, egy kis célzatosság is érzik rajta, (különösen ahogy a korszellemnek hízelegni próbál. Mikor ilyeneket ír valaki, vagy mikor ilyeneket vagyunk kénytelenek olvasni, milyen jó volna, ha egy hang szerzők és olvasók fülébe súgná: tudod-e milyen finom, mély, soha nem hallott megjegyzést tettél most? Éles elmeéllel, páratlan boncoló készséggel és az intuíció utánozhatatlan képességének abszolút birtokában rájöttél és azt nyomban közölted is, hogy az audiebatis alak: activi indicativi praeteritum imperfectum többes második személy. Akármelyik első gimnazistával a siker reményében mérközhetnél. Nem, nem, nem túlzás, amit ideírtam. Irodalmi elemzéseink jókora hányada csak annyiban különbözik a középiskola alsó fokozatában szokásos grammatikai elemzéstől, hogy nem a legkisebb nyelvi egységekre vonatkozik.

Irodalmi elemzéseink egy másik jókora hányada viszont igenis, különbözik az iskolás nyelvtani elemzéstől, de sajnos csak annyiban, hogy még csak nem is szisztematikus. Nem tudom, mire jó például egy-egy ilyen passzus, amiből itt most legyen elég mutatóban ennyi: *Költőtől kritikussig olthatatlan érdeklődés szomjával járta meg a bölcselet és pozitív tudomány, a lélekkutató és humanista szemlélet legkülönbözőbb állomásait.* Zavart dadogás ez, még pedig nem is azért, mintha az írója nem volna okos ember, vagy mondanivalója nem volna, még csak nem is azért, mert tudományos prózánk fogalmi tisztázatlanok és rendezetlenek. Mert kérdezem: miféle szisztéma szerint *állomások* ebben az összetételben, vagy sorrend szerint ezek: *bölcsélet és pozitív tudomány, lélekkutató és humanista szemlélet?* És milyen partitio az ilyen: *bölcsélet és humanista szemlélet — költőtől kritikussig?* Azt már igazán csak a megkínzott olvasó akasztófahumorával kérdezem, hogy miért *olthatatlan az érdeklődés*, mint a *szomjúság* bir-

tokosa és ha *szomjas*, miért éppen *az állomásokat járja meg*, miért nem a *forrásokat* és *kútforrásokat*? Az *állomás* a *resti-t* juttatja eszünkbe, akaratlanul és önkénytelenül is, az *ivással* kapcsolatban. Nem kell azért az „*ivást*” túlkomolyan vennünk, mert a következő mondatban már „*rejtelmek homályos zugaiba világít* (a szóbanforgó költő, a tanulmány „tárgya”) *az intuíció Aladin lámpájával.*” Még később: „*a kristallizáció törvényeinek titokzatos folyamata sűrítve alakul ki.*” A *páthosz* szerzőnk szerint: „*életlátás és életérzés közvetlen megnyilatkozása*”. Egymást váltják és kergetik ezek a (kitételek: „*Intenzívebben látja és érzi az élet jelenségeit. Intenzívebb valóság szemlélet. Lényeg megragadása. Valóság leglelkére való rácsodálkozás.*” Irodalmi elemzésünk lóg-üebeg a két véglet között. Vagy iskolás, szisztematikus, akkor hétországgraszoló lappáliákat fedez fel, mint főntebb láttuk, vagy „*halandzsázik*”, nem gondolats-zegénységéből, csak megfelelő rendszer és terminológia, valamint becsületes iskolázás híjján, természetei; eszének, műveletlenségének, elhanyagolt tréningjének és keserves autodidaxisának egyenes következményeképen.

Koporsó, koporsó mindenütt. Pedig olyan könnyen lehetne a szempontok teljessége és pontossága bölcső is. Mindössze arra volna szükség, hogy alapvető tényeket le ne tagadjunk és figyelmen kívül ne hagyjunk. Az irodalom: nyelv. Száz kötetben sem történhelik vele soha semmi más, mint ami nyelvvel történhetik. Az irodalom: jelkép. Akármilyen történik vele, százféleképpen mindig az az egy történik vele, hogy jelrendszerből jelképrendszerré fűti az izgalom, a költőt kifejezésre hajtó, a jelrendszert megostromolni készítő, siker felé űző izgalom. Az irodalom: jelentésváltozás hát, amely az összes nyelvi adottságokon végbemehet. Az irodalmi elemzésnek azt kötelessége keresni mindenben: a nyelv lehetőségeinek melyik pontján vagy mely pontjain hogyan ment végbe miféle jelentésváltozás, hogy ím a jelrendszerből megint jelképrendszer lett, vagyis: költészet van jelen?

Azért kell ennyi, lehetőleg minden szempont, mert az egyetemes jelentés nagyon sok ponton keresztültörhet, több ponton is egyszerre és a költői műben az az izgatón érdekes probléma, hol és miért éppen ott sikerült a kifejezés vágyának átútni a jelrendszer-közeg ellenállásán. Sokszor az a siker titka, hogy a költő művészi erővel tudott tendenciózus lenni, a fűzfapoéta mindig azon bukik meg, mert ormótlanul és fűlsértően tendenciózus. Néha a megszállottság, máskor a révület ereje bukkan rá az egyetemes jelentésre, előfordul, hogy mind a kettő, sőt arra is van eset, hogy a kettőn kívül kilenc-tíz másik nyelvi lehetőség relációjából születik meg az egyetemes jelentés, a jelkép, a kifejezés, a siker. Lehet, hogy lírából bajt ki egyszer-másszor a lét örök aktuális emberi formája, de lehet, hogy lírai műfajból (dalból, ódából), meg lehet, lírai jóslatból, az is meglelhet megint, hogy miindaháramnak és még jócsomó más nyelvi lehetőség költői jelentésváltozásának a relációjából. A nyelv gazdag és ellenálló. A kifejezés izgalma

erős. A szimbólum lehetőségeinek száma végtelen. A költészet kútfeje örökkön-örökké árad és buzog. Szünet nélkül vállalhatunk vele szolidaritást. „Az irodalmi elemzés, az olvasás, a siker is addig való tehát, akárcsak az irodalom és költészet.

54. *Egyetemesség, telítettség, kontinuitás, szabályosság és változatosság. A lét örök-aktuális emberi formája: a szimbólum; izgat és gyönyörködtet: szép*

Mózes, Isten embere, hatalmas és magányos. Nemcsak Mózes Mózes, Én is Mózes vagyok. Én is Isten embere, hatalmas vagyok és magányos. Te is Mózes vagy. Te is Isten embere vagy, hatalmas és magányos. Mindenki Mózes, aki Isten embere, mindenki hatalmas és magányos. Mindenütt csupa Mózes, folyton folyvást hatalom és magányosság. Én kiöntöm magam Neked ebben a képben: Mózes vagyok, Isten embere, hatalmas és magányos és Te magadra ismersz bennem. Mózes vagy, vállalod, szolidáris vagy az Istenemberséggel, igen, hatalmas vagy és magányos.

De nemcsak Mózes-voltomban osztozom veled és mindenki-vei. Én nemcsak Mózes vagyok, hanem Illés-nép is, fenség, északfok, titok, idegenség is. Mindenki vagyok mindenütt és minden velem történik mindig. Te is mindenki vagy mindenütt és minden veled történik mindig. Mindenki mindenki mindenütt és mindenki-vel minden történik mindig. Mindenki Én és én Mindenki vagyok. Mindenki az én életemet éli és én mindenki életét élem. Az Eletet élem én, az Ember. Ez az Élet *folyton van, kontinuitásban van* s ez az Ember mindenütt van, tehát egyetemes, telített. Én Mózes vagyok, te is Mózes vagy, mindenki Mózes, ez a kontinuitásban a *szabályosság*, amely ismétlődik és én, te, mindenki Illés-nép is, északfok, titok, idegenség, ez a *változatosság*, mely a kontinuitás rhytmusát adja. Ez hát a szimbólum egyetemes jelentése. De mi a siker? Te megismerted magadat bennem. Magadat bennem, mert minden embert bennem. Ez az E m b e r. Magadat bennem, mert minden életet az én létemben. Ez a Lét. Magadat bennem, mert folyton folyvást vagyok. Ez az örök Aktualitás. Magadat bennem, mert mindenütt vagyok. Ez a Forma. A szimbólum tehát a *Lét Örök Aktuális Emberi Formája*. Ez *izgatott* engem és ebben gyönyörködésben. Ez a Szép. Az irodalom szimbólum, az irodalom szép, az irodalom izgat és gyönyörködtet, társas érzelem, művészet. Ez a szimbólum egyetemes jelentése.

55. *A jel: az ember az univerzumban sub specie aeternitatis létező. Csak az egyetemes jelentés lehet egyetlen jelentés; a szép: az igaz. Az igaz jelrendszere és a szép jelképrendszere: irodalom*

A jelrendszerben Én beszélek Veled itt és most, hogy megérts. A jel jelentése *én vagy nem én, beszélek, vagy nem beszélek, vagy nem én beszélek, vagy nem én nem-beszélek*. Én itt vagyok, vagy nem itt vagyok, vagy nem én vagyok itt, vagy nem-itt. *Most beszélek vagy nem-most nem-beszélek, vagy most nem-beszélek*. De akár Én, akár nem Én, mindkét esetben az Ember, vagy nem Ember, hanem a világ az Ember körül, tehát mégis *az Ember az univerzumban*. És akár beszélek, akár valami egyéb, mindig az Élet, a Lét. És akár itt, akár ott, telítetten, egyetemesen az Univerzumban. Es akár most, akár nem-most, folytonosan sub specie aeternitatis. Tehát a jel, az egyetlen jelentés csak akkor lehet igaz, ha egyetemes jelentés, vagyis: szép. Ezt érezte Mereskovszkij, mikor — mint már idéztük — azt jósolta a repülőmodellről, hogy le fog zuhanni, mert nem szép. Mindenütt ezért tapasztaltuk azt is, hogy az életmű és az oeuvre között csak fokbeli a különbség. *Az ember az univerzumban sub specie aeternitatis létező: ez az egyetlen jel, aminek a jelentését minden értelem keresi, s minden kíváncsi ember egyedül ért meg, ez az igaz. Az egyetemes jelentés ennek az egyetlen megfejtett jelnek a mélyén a szimbólum: az élet örök aktuális emberi formája, amelyben a szív egyedül dobban össze, mert egyszerre izgul miatta és gyönyörködik benne, ez a szép. Az igaz jelrendszere és a szép jelképrendszere: az irodalom.*

56. *Jel és jelkép társaspszichológiai és társaslogikai értelemben egyformán: transcendensek*

Lét, Ember, Universum, Aeternitas. Ezek a jel és jelkép tartalma s ezek formája a jel és a jelkép. Nem formái, hanem formája: a jelkép sikerült (Én), ha a jelt megértik (Te). Ezekben a kategóriákban képzelhető el az irodalom lehetősége.

Egyetlen kérdésünk marad megfejtetlen, de ez az egy kérdés örök titok marad. Tudjuk, hogy miért jelöli a jel az egyetlen jelentést és miért jelképezi a szimbólum az egyetemes jelentést. De nem tudjuk, *hogyan* jelenti és *miképen* jelképezi. Érezzük, hogy szolidárisak vagyunk a jelkép sikerével, értjük a jel jelentését, de sejtelmünk sincs róla, hogyan lehetséges ez. *Jel és jelkép társaspszichológiai és társaslogikai értelemben egyaránt transcendensek*. Ha nem így volna, ha az emberi lélek tartalma és ereje volna egyik is, másik is, maga az Ember sem férhetne beléjük, még kevésbé az Universum és az Aeternitas, legkevésbé a Lét, az Universum és Aeternitas relációja az Emberhez képest. „*Ne kérd to-*

vább a titkot, mit jótékonyan takart el istenkéz vágyó szemedtől.' — mondja a Szép. Az Igaz hozzáteszi még, hogy hiába kérned úgylis. Ignorabimus.

57. *Van-e a magyar irodalomnak társas pszichológiai (formai) lehetősége mellett társaslogikai (tartalmi) lehetősége?*

A művek összesége oeuvre. *A magyar életművek és oeuvre-ök összessége a magyar irodalom.* Elméletben legalább. *Van-e magyar irodalom valóságban is?*

A főntebb vázolt irodalomszemlélet azért alakulhatott ki s azért nem örültség, mert a magyar irodalom tanulságaiból sarjadzott és bomlott virággá. *A magyar irodalom formai lehetősége, azaz társaspszichológiája elvezetett bennünket tartalmi lehetőségig.* Az sem lehet más egyéb, mint amit a magyar észjárás társaslogikája meghatároz.

Az univerzum emberének létezése sub specie aeternitatis. Ez a látásmód objektív, mert nem eklektikus, egyenrangot biztosít mindennek, nem individuum szempontjából tekinti a dolgokat, nem 'kategorizál és nem von el. Primitív is, mert jelben és jelképben csak az egészen kevésszámú és igen nagyvonalú fogalmaknak legegyszerűbb relációit engedi meg és használja fel.

Logizmai tartalma és formája egytől egyig transzcendens. Az Ember, az Universum, az Aeternitas és a Lét is, de a Jel és a Jelkép is azok.

Tételei csupa relációk, „egyik a másikhoz képest” a jelölő és szimbolikus elveik. Az ember az universumban, a lét sub specie aeternitatis, az Universum emberének léte sub specie aeternitatis. De formailag a jelkép és jel is egyik a másikhoz képest jelöl és szimbolizál. A beszéd tárgya a beszéd tényéhez képest; a beszéd tárgya: fogalom-fogalomhoz képest relatio; relatio relatiohoz képest parataxis, fogalomhoz képest hypotaxis: alany az állítmányhoz képest (frázis forma), parataxis: állítmány az alanyhoz képest (syntagmaforma); forma a tartalomhoz képest: Ember az universumban: alany; lét sub specie aeternitatis: állítmány. A beszéd tárgya a beszéd fizikai és pszichológiai tényéhez képest: hang és hangok időbeli egymásutánja, szótest és jelentés.

Syllogizmusai is objektívek és primitívek, hiszen térkategóriája, az Universum: *határtalan tér* és időkategóriája, az Aeternitas: *időtilen idő*. *A kettő relációja*: az Ember létezése *sohasem megoldott, mindig csodálatos*. Az alany aktivitása mindig *mérhetetlenül rövid időben* folyik le, a tárgy passzivitása *kivárhatalanul hosszú ideig* lehetséges. (Egészen meseszerűen megmagyarázhatatlan például a Jókai hősök sorsa — indogermán irodalomszemlélettel és esztétikai elvek alapján.)

58. *A magyar irodalom az egzisztenciát egyszerre érzi problematikusnak és mégis szükségszerűnek, talányosnak és természetesnek*

Ha ez az objektív és primitív logika spekulatívabb volna, az Aeternitasban lelné kedvét. Ha kategorizálabb lenne, az Univerumban veszne el. Ha szubjektívabb a természete, elvonná az Embertől az Ént és redukció segítségével teremtené megint emberré ugyanezt az Ént. *Az objektív és primitív társaslogika a pusztában, az egzisztenciában valósíthatja meg pszichológiai törvényeinek valamennyi lehetőségét.* Ez az egzisztencia a cselekvő és szenvedő alany számára egyidejűleg *problematikus, de mégis szükségszerű, apodiktikus.* Univerumban határtalan, aeternitasban időtlen *ez az egzisztencia* és így mindegyikben *mérhetetlen és porciózhatatlan.* Tételszerűen *ez az egzisztencia mindig relatív,* valami valamihez képest, tartalomban és formában koordináló, parataxisos, mellérendelő. Mint log izma egész magyar irodalomszerte *titokszerű, talányos, érthetetlen, megfejthetetlen* a magyar irodalom egyetlen tárgya, az Élet, a lét, az egzisztencia. De mert egyszerre (kérdéses és szükségszerű, nem tehetünk se róla, se ellene, egyszerre *magátólértődő és természetes is,* hogy ahogy lesz, úgy lesz, élni csak (kell, míg a jó Atya másképpen nem rendelkezik, mert hiszen ő szabados édesmindnyájunkkal).

59. *A magyar irodalomból fakadó irodalomszemléletnek is ilyennek kell lenni: organikus egység, reláció elve és valóságban gyökerezett összlemélet jellemezzék*

Ilyen a magyar irodalom, ilyennek kelt lennie a magyar irodalomszemléletnek is, ha igazán a leglényegét akarja megismerni. Szillogizmusában, tehát következtetései során *organikus egészében kell tekintenie* minden mondatot, minden művet, minden oeuvre-t, az egész magyar irodalmat. Tétéleiben, tehát ítéletei megfogalmazása közben *„egyiket a másikhoz képest”* kell tekintenie, akármilyen részlettel foglalkozik. Logizmaiban, tehát fogalomalkotási során *sohasem szabad felejtene* Arany János „vaskos realitását” a valóságban gyökerezettségét, az őszemléletből eredő jelölő-elvet, valamint a *jelentés transcendens-természetét,* mert mindezek eleve tiltakoznak a fogalmi jegyek spekulatív megalapítása, kategóriákba osztása és szubtilis elvonása ellen egyaránt és mindhalálig.

Ebben a „mindhalálig” szóló tiltakozásban van ugyan konokság és elszántság, de kegyetlenség és támadó-él nincs. A szenvedni és várni tudás időtlenségében a magyar irodalom életérzése valószínűleg saját halálának tudatát feszíti az idegenszerű szándékoknak neki. Az azonban bizonyos, hogy mint eddig nem mu-

tattá meg igazi-magát semmiféle nem sui generis irodalomszemlélet fogalmai, ítéletei és következtetései tükrében, ezután sem méretkezik meg, csak saját mértékegysége szerint felépített mérték alatt. Inkább tovább is elrejtőzve marad.

60. Befejezés

Be is indogermán jelképpel köszöntöttem. Búcsúzni is olyanul szeretnék. Az a Knabe vagyok, úgy érzem, akit *Rückert Friedrich Barbarossa-ja* hírszerzőnek kiküld a szabadba rejtekéből.

*Er spricht im Schlaf zum Knaben
„Geh hin vors Schloss, o Zwerg,
Und sieh, ob noch die Raben
Herfliegen um den Berg!
Und wenn die alten Raben
Noch fliegen immerdar;
So muss ich auch noch schlafen
Verzaubert hundert Jahr'.”*

Nem, nem, ha már követségben járok, hadd ne ilyen szimbólum dobogtassa keblemet. Talán egy másik hasonló jelképrendszer örökkévalóbb szimbóluma örömtadóbbnak ígérkezik.

„És lőn negyven nap múlva, kinyitá Noé a bárka ablakát, melyet csinált vala. És kibocsátá a hollót és az el-elrepült, meg visszazállt, míg a vizek a földről felszáradának. Kibocsátá a galambot is, hogy meglássa, vajjon elfogytak-é a vizek a föld színéről. De a galamb nem találta lábainak nyugvóhelyet és visszatére őhöz a bárkába, mert víz vala az egész föld színén; ő pedig kezét kinyújtó, megfogó és hévévé azt magához a bárkába. És várakozék még másik hét napig és ismét kibocsátó a galambot a bárkából: És megjöve őhöz a galamb estennen és imé leszakasztott olajfalevél vala annak szájában. És megtudá Noé, hogy elapadt a víz a földről.”

Ez mégsem olyan sötét háttérű kép, mint amaz. De azért egészen végigírni még sem merem. Hátha még nincs itt az ideje a galamb harmadizben való követségbeküldését remélhetnünk. Az a zöldellő olajfalevél is beh elég nagy öröm volna egyelőre nekünk!

**AZOKKAL IDŐZÖM,
AKIK MÁSSZOR VOLTAK**

Engem is a bánat megviselvén zordul,
Vigaszért hő lelkem a múltakba fordul
Azokkal időzöm, akik másszor voltak:
Mit az élet megvon, megadják a holtak.

A r a n y

SZENCZI MOLNÁR ALBERT

A 16. és 17. századfordulónál magasan kiemelkedő alakja egyformán lehetne kegyeletes megemlékezés tárgya az irodalom-, kultúr-, egyház- és általános magyar, sőt európai történelem szempontjából. A mi szempontunkból így fogalmazható meg a jubileumi alkalomból szokásos interpelláció: Van-e tudomása a magyar életnek, vagy ha ez széttöredezett állapotában nem törődhetik jelenleg vele, hát legalább a magyar református életnek van-e tudomása róla, hogy a legnagyobb magyar *utazó*, sőt (nemzetközi viszonylatokat is tekintetbe véve) *nemzeti titkár* halálzási évszámának újabb kerekszámig távolodásával megint egyszer jogcímet szerzett sajátmaga jelentőségének és pályája tanulságainak valamelyes revíziójára?

Hadd feleljek is mindjárt erre a kérdésre, nem, ilyesmiről nincs tudomásunk. Magyarszakos tanár létemre azok közé vagyok számlálható, akik aránylag legtöbbet hallottak Szenczi Molnár Albertről. Hitet tehetek a felől, hogy ez a „legtöbb” nemcsak „édeskevés”, hanem azonfelül nem is egészen lényeges, még kevésbé a való igaz. Másodlagos értékű tevékenységnek tanultuk Molnár Albert sok helyen és sokképen végbement hasznos, de aztán semmi-több „közköpködését”. Az irodalomtörténet különösen a zoltárfordításaiért kért úgyszólván bocsánatot tőlünk, amelyek először is „csak” fordítások, másodsor „csak” Lobwasserből készült fordítások, harmadszor rövid idő alatt készült hevenyészések, negyedszer költői tekintetben és tartalmi hűség szempontjából alig állják ki a kritikát, hiszen a fordító mindössze a zenei rész által megkötött sorokra ügyelt, minden más mellékes 'volt előtte. Mentegetőzéseképen azt vetette mindezek után az irodalomtörténet, hogy mindenesetre derekas vállalkozás volt ez mégis, sőt a reformátusok énekeskönyve mindmáigapig kevés változtatással életben marasztotta. A nyelvtanszerző, szótáríró, bibliafordító és naplóvezető Molnár még ennyi dicséretet sem kapott. A hányt-vetett életű férfiú, a theologiai irodalom szorgalmas munkása végül: teljes részvétünkre érdemes gesztussal nyugtázza tudomásulvételét, mint ama viharos századok egyik közepes, nyugtalan, kissé különc, sehova igazán be nem sorozható alakja. Aki tud egyáltalában valamit róla, az ezt tudja és így tudja. Ki

merne gyermekesség vádja vagy gyanúja nélkül belekiáltani a közönybe, a rosszulértésültségbe és a véglegessé kristályosodott elrendezettségbe olyan újat és szokatlant, hogy a reformáció századfordulójának tragikussorsú bár, de legnagyobb hősről esik szó ezúttal.

Merem állítani, hogy halálutáni második tragédiáját helytelen beosztása, hibás leltári száma és a ráragasztott meg nem felelő címke okozta. Még mindig idegenül cseng fülembe az a magyar szó, amellyel az igazi jelentőségét körülírhatom, de az ő tevékenységét mainapság az a féleségű „országgháborító” elem szokta végezni, amelynek az elnevezése: „titkár”.

Csinál a titkár mindent, ha kénytelen vele. Utazik, levelez, agitál, fordít, hézagpótló művet eredetiben is alkot, ha el nem kerülheti. Járja a külföldet, itt is, ott is elsajátít egyet-mást, aztán megpróbálja a másutt látottat honi földre átplántálni. Szervez, veszekszik, változhatatlanba néha beletörődik, aztán egyszer megint nem törődik bele. Ellazukálja a érthetetlenül a drága időt, másszor épen olyan felbőszítő módon több mint 24 órából állanak a napjai hónapszámra. Naplót vezet, mert önmaga előtt is igazolódni szeretne a vád elől: mire szalajtottta el a legdrágább éveket vagy alkalmakat. Messziről hoz asszonyt, hazulról el, idegenből örökösen újra hazavágyik. Sokáig dédelgetett terveket hirtelen elejt, rejtelmesen rövid terminusra örökéletű remeket hoz létre. Hol nyomorog, hol kicsurog a pénz összeszorított marka részein. Szinte egyidőben hunyászkodik meg és veti fel a gög. Világhírű tudósok kedves barátjuknak nevezik, vicinális nagyságok a csizmájukat törlik beléje. Nem tehet egyikről sem, ha híres és ha hírhedt. Egyforma hévvel védelmezi azt a szellemi szülöttét, ami már születése pillanatában elavult és azt, amely még ma sem érett meg egészen, de holnapra beérik, minden bizonyossággal.

Ó, milyen megható, mikor hazulról nagyobbfejű kótákért könyörögnek hozzá, meg azért, hogy jöjjön haza és tanítsa is meg énekelni a híveknek a zoltárokat, ha már megajándékozta őket velők. Milyen „titkári” felületesség, hogy odakint van, mikor idehaza is olyan nagy szükség volna rá. Hogy gyűlölik és hogy szeretik ezért, — egyidejűleg. Csak egy havasi vezető vagy egy titkár lehet egyszerre ilyen lebecsült és megbecsült, szidott és óhajtott, szeretett és utált perszóna.

A magyarországi reformációi, valljuk meg, nem sikerült. Nagyszerűen indult, hamar lelohadt, egy-kettőre visszafelé fordult, újra meg újra nekiveselkedett, megint hamvába holt és közel áll a végleges megkövesedéshez. Szenczi Molnár Albert máig érthetetlen pályája és életműve szimbolikusan magyarázza meg számunkra: miért. Azzal a kockázattal adós mindmáig, amit egyének és közösségek csak titkársorson keresztül pazarolhatnak bele egy-egy nagyszerű vállalkozásba. Titkárnak lenni annyi, mint szertelennek lenni, groteszknak lenni, kótyagosnak lenni, mint akit a sok aratnivaló sürget, a Jézus Krisztus szerelme szorongat,

a pünkösöd édes bora megrészegetett, a minden idők Festusai boldognak nyilvánítottak.

Ahogy, igazán a legutóbbi időkben, kezd Szenczi Molnár Albertnek mégis csaka igaza lenni, kezdjük egynéhányan magunk is reményteljesnek látni az egyetemes magyar ébredés ügyét.

SZABAD-E HOZZÁNYÚLNUNK MOLNÁR ALBERT ZSOLTÁRFORDÍTÁSIAHOZ?

— A jugoszláviai magyar énekeskönyv védelmében —

Elvi döntés történt, hogy Szenczi Molnár Albert szövegét fogjuk adni eredetiben, változatlanul. Ez a döntés *egyetemében* vitatható, *részleteiben* azonban nem. Vagy őt adjuk, vagy nem őt adjuk. De ha őt adjuk, akkor őt kell adnunk valóban. Nem lehet a szövegén változtatnunk, mert közkinccs, klasszikus szöveg. Az egyházi irodalomnak is, a magyar irodalomnak is klasszikus szövege. Ha Molnárt adjuk, akkor bizony előfordulnak, illetve megmaradnak ilyen régies szavak: — *rutolja*, — *elvajult*, — *hasam meghijolt*, — *folyamnak*, — *nézell*, — *kóstoljátok*, — *szegik*, — *fenekednek*, — *futamtassa*, — *tetemem*, — *lehorgadni*, — *galibák*, — *délszínben*, — *ólainak*, — *kivonsza*, — *megvonsza*, — *ő nyelve nem szól semmi mulatságot*, — *kiáltanak vehf veh! veh!* — *Intelmek dög legyen*, — *fejérb*, *zöldellem*, — *ád nekik szép cselédekdek háznép tenyészésére*, — *lök*, — *üvöltésök*, — *sőt megnézetted kedvént*, — *gonosztetemény*, — *aki nyer sok drága marhát* — stb., stb., mert Szenczi Molnár szövegében mindez így van.

Lehet azonban azon vitatkozni, vajjon szükséges-e őt vennünk? — Nem jobb lenne-e mást, vagy másokat? — Erre az az egy felelet: sajnos, nincs más, sajnos, jobb pedig aztán már épen-séggel nincs. Készen nincs. Azt az egy pár kísérletet, ami van: a dicséreték közé felvettük mind. (Szabolcska, Baksay) — Fejes Istváné nem sikerült.

Nem lehetne-e lefordíttatni modern költővel? — Kivel lehetne? — Modernnek, költőnek és hívőnek kellene lennie egyszerre. Még abban az esetben is nehéz lenne ez, ha akadna ilyen valaki. Egymagában állna a maga költő-voltával és hívő-voltával, a XVI-XVII. század kollektív élő-hitének légköre nélkül. De nincs is ez a valaki valóban, csupán feltevés, hogy van.

Marad tehát Szenczi Molnár. De nem úgy marad, hogy ha ló nincs, számár is jó, hanem úgy marad, hogy ingyen, kegyelemből adatott nekünk a XVII. század elején egy nagy magyar költő, aki a 150 zsoltárt teljes szépségében és erejében magyarra fordította egyszerismindenkorra. Nem volt ideje elrontani, mert sietnie kellett vele. Nem szándékolta, tehát ömlött belőle elfogulatlanul. A Marót- és Bèze-féle szövegeket látta maga előtt, tehát (különösen

a Marot-félére vonatkozik ez) a XVI. századbeli legmagasabb rendű francia lírát. Kénytelen volt a rövid és váltakozó sorok alkalmazására, mert a dallam így követelte. És hevítette munkára élő hite, az Isten országának szolgálata, magyar népének forró szeretete. Ilyen minden oldalú erős nyomás hozta létre a 150 zsoltár fordításának gyémántját, örülnünk kell, hálát adva, leborulnunk, hogy van ez a kincünk. Lehet, hogy még majd egyszer valaki magyarra fordítja a 150 zsoltárt, de nem valószínű. Végrelegnek érzem ezt a fordítást, akárcsak Arany Toldiját. Az sem valószínű, hogy Toldiról még valaki más verses regényt fog írni magyar nyelven, mert Toldi is klasszikus szöveg.

Ezért kell a hű Szenczi-Molnár szöveg. Ezért kell a teljes 150 zsoltár szövege. Nagy áldás, Isten drága ajándéka, hogy van ez nekünk s már a XVII. század eleje óta van. Ez nem történeti, leltári anyag, holt érték, hanem eleven energia-forrás, élő vizek folyása.

Ha nem szemelvény kell, hanem teljes szöveg, magától esik el az a kifogás, mirevalók az ó-szövetségi teljes szöveg zsidónépre-utalásai. A teljes szövegben ezek is benne foglaltatnak. De bánjunk csínyján általában az ó-szövetesség, mint olyan, fogalmával is. A teljes írás Istentől ihletett, írja Pál apostol, vajjon mit ért teljes írás alatt? — Még csak nem is az új és ó-szövetséget, hanem kizárólag csak az ó-t. Isten választott népe..., de mit is beszéllek, ha ide még csak egy szót is kellene írnom, már abszurdum volna például ó-szövetségi textust venni fel vasárnap, pedig hát azért, hála Istennek, annyira még nem vagyunk, hogy az már ne volna szokás, legalább is erre mifelénk.

Odáig vagyunk tehát, hogy nem más, vagy mások, hanem Szenczi-Molnár szövege a maga épségében, és csorbítatlan teljességében.

Igen, de ez a szöveg, ha szép és klasszikus is, avult. Nem értik. A Rig Véda szövegéhez, vagy a kat. egyházi latin szöveghez lesz hasonló az évtizedek multával.

Amit erre felelek, azt nem kell minden okvetlen józan beszédnek tartani ebben a pillanatban. De elhinni szabad, bátor cselekedet és jó tett is. A XVII. század eleji magyar nyelv nem Szankszirt változata a hindu nyelveknek, nem a „régmúlt” magyar nyelve, hanem a „közeljövőé”. Az utolsó nyelvi réteg, amely még az egész magyarságé volt és az időben utolsó, nagy tömegeiben is még hívó magyar közösség vallásos nyelvi rétege. A biblia is ezen a nyelven van írva. Arany János nyelve, Ady Endre nyelve erre szállott alá megújhódni. Zenei téren ide kellett visszamennie Bartók és Kodály muzsikájának, csak így volt képes európai mérték alatt is színvonalas és mégis eredeti módon megszólalni. A mi középosztályunknak és főiskolát végzett vezetőosztályunknak nem szabad azt megengedniök, hogy népünk ezt a nyelvet, elfelejtse, mert nincs megújhódás, ha nem innét kezdve! — Sem nyelvi, sem népi, sem református újjászületés nem lehetséges, hanemha a XVI.

-XVII. századnál kezdve előlről. Ezért tartom én gondviselés-szerű, csodás, hősies, szép és nagy cselekedetnek a jugoszláviai magyar református énekeskönyv ügyét, mert egyik záloga annak, hogy a magyarság *kulturális* (nyelvi), *nemzeti* (folklorisztikus népi) és *hitbeli* újjászületése nemcsak a mi emberi akarásunk és futatásunk ámok-örjögése, hanem Isten tervhálózatában is valósága, nem a mának még, de a holnapnak bizonyosan.

Ezért szól így a tételünk: nem más vagy mások, hanem Szeneci-Molnár lelkiismeretes, hűséges valóságában, csorbítatlan egészében, mert klasszikus, mert többé-kevésbé mai napig eleven, élő, mert alapjául szolgálhat egy szebb jövőnek is.

FAZEKAS MIHÁLY ÉS LUDAS MATYI-JA

I.

Fazekas Mihály is, Ludas Matyija is új hangsúlyt kapott legeslegújabb korunkban.

Nem mintha valami súlyos igazságtalanság esett volna akár a szerzőn, akár művén az elmúlt időkben. A maga számára és a maga módján mindegyik előző irodalmi kor becsülettel könyvelte el Fazekast is, Matyit is, mindkettőt annak, aki az ő szemében, volt, vagy lehetett. De nekünk már nem lehet ezentúl se vitéz főhadnagy úr, se „kutyafog” hőse más, mint akinek mi érezzük vagy látjuk őket.

A probléma, a minden új irodalmi korban minduntalan feléledő probléma napjainkban is a régi. Költő volt-e Fazekas, vagy műkedvelő volt, írónak is, tudósnak is egyaránt? A földesúr ellen felkelt magyar jobbágy jelképe-e Ludas Matyi, vagy az aufklérizmus nemzetközi szerteködlő emberségéé? Mireánk valahogy mindkét alak a második megfogalmazásban szállott örököül. Úgy, ahogy nekünk tanították, Fazekas Mihály rendkívül szimpatikus, kicsit fáradt, kicsit tétova, de nagyon finom, nagyon művelt és nagyon buzgó debreceni civis, aki fiatalon kvietált (versei mutatják: nem is volt szíve szerint való foglalkozása a katonaélet), odahaza gazdálkodott és közéletet élt, a Debreceni Kör széplelkeivel, míg tartott belőlük, elbarátkozott. Ha rájött az órája, lelke csendességére verselt, habozva a magyar és nyugateurópai formák között, el-elrontva ez utóbbiak hangulati egységét pórias kifejezéseivel, melyekkel szakítani nagy kár, hogy sohasem tudott. Főműve azonban semmi szín alatt nem lírai versei, nem is Ludas Matyi, hanem a Fűvészkönyv. Tisztázandó volna azonkívül nem eléggé világos és csöppet sem rokonszenves szerepe az Árkádia pörben és a Mondolat körül. Ludas Matyi meg valami nemzetközi anekdota hőse, amelynek Fazekas nem valószínű, hogy — mondjuk — éppen a norvég változatát ismerte, ismerhette azonban a franciát. Lehetőséges, hogy abból a könyvből olvasta e tárgyat, amelynek a

monda szerint szabad préda gyanánt gyűjtötte össze fejében % tartalmát, mialatt két órahosszat a francia városkát dúlták diadalmas fegyvertársai. Semmiesetre sem szabad azonban e nemzetközi adomába erőszakosan azt belemagyarázni, mintha Matyink a százötven botütést azért mérte volna a kegyetlen földesúrra, mert előfutára volt a jobbágyfelszabadító törekvéseknek. Nem, ez a jobbágyfiú mégsem előzte meg korát ilyen hétmérföldescsizmaléptekkel. Matyink hexametera is a hétköznapi folyóbeszéd e ritmusba szorításával hat humorosan, nem úgy, mint (például esetleg valaki tudhatja) Petőfi vagy Arany stílparódiájában a patétikus nyelv és az alantas tárgy ellentétéssége.

Így kaptuk Fazekast és így kaptuk Matyit s ez a manér, ahogy eleink bántak velők, annyira nem a miénk, hogy tartanunk kell egy nagy ellenhatástól. Erős a kísértésünk, ne próbáljuk-e meg mi is a magunk képére és hasonlatosságára formálni az író is, a hőst is, kimutatván, hogy Fazekas Mihály voltaképen az első falukutató, Ludas Matyi meg nem is annyira jobbágy, mint inkább a Csodálatos Élet főalakja, esetleg Ábel a rengetegben, az országban, sőt Amerikában is, mindenesetre az a „nép”, aki jelenleg nekünk meg-megképzik, valahányszor „nép”-re, „népi”-re Vagy „népiség”-re gondolunk.

II.

Tegyünk úgy, mintha keresztülestünk volna már azon a kemény iskolán, amely rászorított bennünket a történelmi időbeli egymásután tudomásulvételére és tiszteletére. Ha naivnak tartjuk a középkort, mely a biblia alakjait saját világából látja, a maga ruhájában, bútorai között és civilizációja egyéb kellékeinek birtokában, higgyük el legalább azt is, ha csak egy cseppet következetesebben próbálunk maradni, hogy a XVIII. századvége nem a XIX. század vége, ez igaz, de nem is a XX. század közepetája. Fazekas a XIX. század legelejéről meséli a Ludas Matyit, de még mindig meséli, tehát nekünk is. Miután pedig gyanításom szerint az a mód is terhes örökség csupán, ahogy mi egy mű szemlélete közben külön-külön beszélünk íróról, hősről, stílusról, egyebekről, ezúttal már nem is erőltetem ezt tovább, hanem beszélek szívem szerint össze-vissza, szakszerűtlenül, ahogy épen jön.

Nekem (s neked is, nyájas olvasóm, különben megtartanám magamnak ezt a gyönyörűségemet), tehát: nekünk nem egy valami szól ebből a Ludas Matyiból, hanem több minden s ez a sokminden, egyik a másik mellett, sőt egyik a másikhoz képest váltja ki azt a hatást, ami miatt ez a könyv még mindig nem porosodhatik s avulhat békeességben polcokon, mestergerendákon, padlásokon, közkönyvtárak keveset használt osztályain, antikváriusok raktára mélyén.

Először is *örök téma*. Míg csak Vitéz László és Paprika Jancsi lesz a világon, megrakjuk a százképű Rosszat s nem sajnáljuk,

ha fáj neki. Kipirult arccal számláljuk az ütéseket, mert túrhetetlen volna, ha eggyel kevesebbet kapna „a mi ősi ellenségünk”, nevezem akárhogy. Hát persze hogy nemzetközi anekdota ez, és „héber-változata” Dávid és Góliát verekedése, ha kicsire nem nézünk.

Azután meg *örök magyar téma* is. Magyarnek lenni igen sok vonatkozásban jelenti azt, hogy alul lenni, kicsinek lenni, igazunkban tudni magunkat, de ugyanakkor tehetetlennek és kiszolgáltatottnak lenni. *Am* magyarnek lenni mindig azt is jelenti, hogy valahogy, nem fontos hogy, a végén felülkerekedni mindig, még pedig a kicsik, a kevesek, a nagyon mélyről nekiveselkedők módjára: furfangosan, érthetetlenül, megmagyarázhatatlanul, huszárosán. A magyar tett nem „teljesítmény”, hanem „bravúr”, ami nem fér bele az ok és okozat hálózatába, nincs neki jószerint sem tere, sem ideje, csak itt van, meg van, így van. Ludas Matyi bravúrja épúgy örök magyar téma, mint a béresek közül gyilkosságon, nádason, farkasokon, dühös bikán, csárdai duhajkodáson és cseh vitézzel verekedésen keresztül a király fejéhez rendeltségig feltörekvő Toldié; Hári Jánosé, a nem nagy-hazug (a nagyhazugot Münchhausennek hívják), de nagy-álmódzóé; & halál elől Tündérországba menekvő s onnan ismét kikíváncozó Egyszeri Királyfié; János Vitézé, Jókáé, Rózsáé és Ibolyáé, Csóri Vajdáé, a Csodálatos Életet élőké, a nyúlpaprikást áhítózó Gázsiké, Vidróczkyé, Habié, Ábelé és a többieké, immáron a Földindulás Vőjéé is. Nagy szégyene az annak, akit a Ludas Matyi husángjának az ütése ér. Nem vakarhatja azt le arról senki. Egyet lehet tennie róla: ha attól kezdve jóba foglalja magát az ilyen.

Nemcsak magyar mese ez, ha *magyarul is mondott mese*. Szakasztott úgy, ahogy ezt a norvég változatban is ismert nemzetközi anekdotát lelkünkben lelkedzett magyar meséül adja Fazekas minden idők minden magyarjának, *úgy formálja magyarra a görög-római hexameter dikcióját* kimozdíthatatlanul magyar, debreceni szóra álló szája. Az érzi meg a hexameterében, amit apáink nem is tudtak hova tenni, hogy nem görög-római móres szerint gördülnek, hanem a magyar beszéd lejtésének íratlan, de mégis érvényes törvényei szellemében. Erről vélekedik Marci-kánász egészséges esztétikai érzéke nyomán (holott „nagy Á-t se tanult soha”) így: „Be furcsán perdül, pedig a sor vége nem úgy megy, mint a nótában szokták.”

Nemcsak a dikciója magyar Matyinknak, hanem minden porcikája az. Talán ezért nyafogott Kazinczy s neki szótfogadva, az irodalomtudósok mindmáig ezt nem tudták elviselni, ezt a zsíros és fűszeres debreceni kosztot. Nem elég úri, az igaz, de laktató. E tekintetben Ludas Matyinak még csak ezentúl kezd derülni. Nem ma, nem holnap, még csak nem is holnapután, de egyszer valamikor majd kiheveri nyelvünk a különféle nyelvújítások ejtette sebeit s „úri” változatában is megmagyarosodik. Nadrágos embereink akkor értik még meg igazán, miért örök, elmúlhatat-

Ian kincsünk Ludas Matyi. Mert *nyelvében is tősgyökeres magyar*. Csak úgy elkezdem olvasni az Első Levonást és nem tudok betelni a gyönyörűséggel. „„*Jó szerrel nem jut eszembe. A legyet a szárán csapkodta napestig. Szitok, mocskok és hurítás. Ahol szoktak volt az időtöltők karikába hasalni. Sziszeg a főt lúd idegenre. Az övele nőtt egyforma korású virgoncok. Nem sok időre összegegyalulódott vélek. Az ég karimáján dalmahodó hegyek. Itten vette ki a szóból, hogy szomszéd vármegye is van. Felpercene benne az ország látására való kívánság. Anyjának húsz szép anyjányi libái valának. Maga bajmolt vélek az özvegy. Egy kis télére valót árulna belőlük. így kapadozva talán kupec is kerekedne belőle.* No de nem folytatom, tessék elolvasni magát a művet, ott az egész garmada.

Külön szépség, nekem legalább hátvizszorogatóan tetszik *magának Matyinak az alakja*, ahogy Matyi háromszor visszajön Döbrögre. Úgy ment el, mint szegény jobbágyfiú. Először ácspallérként tér haza, tehát lön parasztból iparos. Azután orvosdoktori parókát ölt, tehát már intellektüel. Végül. . . mit mondjunk? Mesét agyal ki egy mostani legénykének, maga személyében ott toppan, mint a Bosszúállás szelleme, nem védelem ellene a húsz lándzsás. Költő, próféta, apostol, mit tudom én? A szellem embere. Igazán csak egyet tehet immár Döbrögi, azt, amit tett is: Elküldötte a húsz lándzsást, *kegyelemmel akarván óvni magát ezután az erőszaktételek ellen*. A tegnap irodalomtörténetírói talán ezt sem látták meg, panaszolván, hogy Matyi embertelen és a műben nincs etikai magasabbrendűség.

Csuda ez a XIX. század legelején. Nem is tudom elfogadhatóbb okát adni annál, hogy ilyen egyöntésűvé csak akkor sikeredhetik egy költői mű, ha az ember kénytelen elsietni, összeütni s ha a költés egyébként sem tanult mestersége a versfaragónak. Milyen szerencse, hogy jó egy pár ilyen dilettánsunk van nekünk magyaroknak. Úri passzióból írogatok, mint Balassi, Zrínyi. Túllontúl elfoglalt emberek, mint p. o. Szenczi Molnár Albert, aki csak úgy futtában ért rá, nagyjából lefordítani Szent Dávid 150 zsoltárát. Csokonai, aki pénzért írta halotti búcsúztatónak a Lélek Halhatatlanságát s két alázatos instancia és urak felé hajbókoló üdvözlő vers között a Dorottyát. Vörösmarty, aki drámákkal és eposzokkal babrálván, remekeit mintegy kirázta magából, hogy ne aggassanak. Petőfi és Arany, akiknek elméletük volt arról, mi a népies, arra ügyeltek s így szórták szét magukból, maguknak is észrevétlen, ami igazán az.

Fazekas mindenesetre jó társaságba került. De aggasztóan sokadmagával van egybokorban. Az embernek kedve kerekednék óvatosan megkockáztatni egy szerény kérdést: Nem volna időszerű módosítanunk a megfogalmazását annak a tételnek, ami a „szakmabeli” és a „dilettáns” között eddig megvonta a határvonalat? Ha ennyi sok a kivétel alóla? És ilyen illusztris társaság?

És nem azt mondani eztán, hogy Fazekasnak a Fűvészkönyv a főműve. Hanem, teszem azt, valami ilyest: *A magyar ember nem „szaktudós”, vagy „Meistersänger”. Mégcsak nem is kottából tanult énekelni. A magyar ember polihisztor és naturalista. Az élet egységét, meg az élet egyetemét jelenti, munkálja és éli.*

A Ludas Matyi magyar klasszikus remek. Fazekas Mihály magyar klasszikus író. Mint magyar klasszikus, természetesen polihisztor. Epikus és botanikus. Arany Jánoshoz hasonlatosan, aki egyszerre volt költő és úttörő az összehasonlító irodalomtörténetben, Adyhoz, akinek újságíró-remekait mostanában kezdik ámulva csodálni s minden takaros emberhez hasonlatosképen, aki valaha magyar anyától született és magyar lúd-hullatta tollat forgatott Dévényől Orsováig, a Kárpátoktól az Adriáig, akarom imondani az Értől az Ócéánig.

CSOKONAI

I.

Hiába, no, akinek lírai a történeteszemlélete, nem lehet annak másmilyen az irodalomtörténeteszemlélete sem. Csokonait én már halálomig csak egy gyermek és egy diák pártos pápaszemén keresztül nézhetem és csupán az alanyiság szivárványkörébe burkoltan láthatom. „Udvara” van neki, akárcsak a holdnak, ha holnapra szelet ígér, valahányszor rávetem tekintetem. Meglehet különben, hogy a maga módján ő is szelet prófétál, olyan szelet, amelynek termékeny magjából esetleg még vihar is kelhet ki.

Bámész gyerekszememet akkor meresztettem első ízben kekre különös, garaboncsádeák alakján (rajtafelejtven természetesen egyszersmindenkorra), mikor odahaza, nálunk a régi utcákat újrakeresztelték. Hogy a Rác utcából mért lett Verbőczy utca, azt csak a kékbeliek tudták. Nagyon helyesen úgy tudták egyébként, hogy Verbőczy uram foglalta írásba a magyarok jussát, mikor a kontrektus készült a bécsi közjegyzői irodában a király meg a nemzet között. Már valamivel többen pedzették, hogy lett a Töltés utcából Arany János utca. Hiszen Bene János gazda lakik abban, már pedig ő duplán „arany” János. Adott az Isten neki magának is, azonkívül a Közbirtokossági Takaréknak is az ő zsebében melegszik a kasszakulcsa. Hogy ki s mi volt az a bizonyos nevezetű Eötvös, akinek a nevre szintén utcát kereszteltek, azt voltaképpen csak a sokiskolájú nadrágos emberek tudták, nem tudta a helybeliek közül senkisé. Azt ellenben, hogy a Lengyel utca új névadója kicsoda, azt annál jobban tudta mindenki, mennél kevesebb iskolát járt kisgyermek korában.

— Legátus volt ez a Csokonai valamelyik nagy innepen itt nálunk, oszt háromszáz esztendőre mindent előre megjövendölt. A háborút is megmondá, aki negyvennyócba vót, hát nem betolt?

Figurás ember volt, de igazán szólott. (Jóval később, mikor a másikkal háború ránszakadt az, aki tizennégybe vót, kiderült, hogy azt is előre megmondá Csokonai.) Temérdekét beszélhetett, sok tréfát megengedhetett magának ez a különös ünnepi követe a debreceni kollégiumnak, mert egyik legátus után sem maradt annyi felemlegetni való, mint utána. A zsidódoktorral például az egész légátumába fogadott, hogy rajta kívül még legalább száz másik doktor is él és komendál Földesen, akkor aztán felkötött állal indult el rekvirálni. Hát persze, hogy ahun csak leadta a pátenst, mindenütt komendáltak néki fogfájás ellen, de még az utcán is meg-megállították, akik szembejövöttek, legutoljára maga a zsidódoktor, vele éppen hogy kilett a száz. A rektornak meg, ahova bekvártélyozták, eladó lányai voltak, pajkosok. Kicsérélték az imádságos könyvit, szakácskönyvet tettek helyibe, szakasztott egyazon táblájút. Nem is vette észre, csak mán fent a katétrában, majd torkán akadt a szó, mikor olvasni kezdte, hogy aszongya: ecet. Ott tanálta nevezetesen kinyitni, ahová az volt belenyomtatva úrikisasszonyok okulására, hogy suhintják a jó ecetet. De Csokonainak nem lehetett túljárni az eszén, mert könnyű helyen tartotta. Folytatta is rögtön, mintha a könyvből olvasná, „az ecetet pedig elvévén Jézus, így szóla: atyám, a te kezedbe ajánlom lelkemet és meghala”. Mert most vágódik az eszembe, hogy épen hűsvéti követ volt az a bizonyos Csokonai ittjártában.

Eszteendőre vagy kettőre a debreceni kollégium deákja lettem magam is, nem telt bele két hét, már értesültem sok minden egyéb közt egynéhány roppant fontos tudnivalóról. Hogy azt mondja, a nagytemplom egyik harangját Rákóczi adományozta a debreceni reformata eklézsiának. Hogy a kollégium ezernyolcszázháromtól ezernyolcszáztizzenhatig épült, rá van írva kívül a falára. Hogy a második emeleten van egy sírkő, a híres nevezetes mágiás Hatvani prófesztoré. Hogy az oratóriumban mostanában csak prédikálni szoktak; de negyvenkilencben ott tartották az országgyűlést is. Hogy deákkorában Arany János a csillagdában lakott mint segédszobafőnök. Hogy a nagyerdő szélén volt a debreceni csata, polgár Csicsó Lajos, a házigazdám, a bokrok közül nézte végig, mert az anyja galuskát küldött véle a honvédeknek ebédre, de elkésett volt, akkorára már állott a csata javában. Hogy a nagykönyvtárban őriznek egy kézzel írott könyvet, abból csak ez az egy van széles e világon, ezt aztán úgy is féltik, hogy még Kazinczynak sem merték a kezére adni, pedig az nevezetes nagy férfiú volt, nem is állhatta emiatt a debreceni embert. Hogy a nagykönyvtárban sok minden egyéb is látható könyveken kívül: a nagybot, meg a Csokonai furulyája.

Ímé, megint felbukkant életemben Csokonai. Nemcsak a furulyája volt látható Debrecenben, hanem a szobra is, meg a sírja is. Senkinek sem volt a hatvanutcai temetőben olyan pompás vasoszlop a tetemei felett, mint neki. Hogy megtanultam egy olvasásra egész életemre, amit az oldaláról lebibláztam és hogy meg-

értettem első gimnazista fővel, pedig nem egészen az én gyerek-eszemhez volt mérve: A Múzsáknak szózatja a sírt is megrázkódtatja s életet fuvall bele. November 17-én meg emlékünnepet rendeztek az emlékezetére minden esztendőben a kollégyom dísztermében. Eleinte csak hallgattam, később magam is ott fújtam a kántustagok között: Ó, Tihanynak riadó leánya... Földiekkel játszó égi tünemény . . . Drága kincsem, galambocskám, csikóbőrös kulacsocskám! ... Valamelyik ilyen ünnepélyen Oláh Gábor Csokonai Emlékezetét is előadták a teológusok meg a jogászok, akkor láttam először tógát, csodálkoztam váltig, hogy nem fekete, hanem zöld. Ha nem csalódom, úgy kezdődött: a rector magnificus fekete kutyája éjjelente halálvonítással ugat a holdra . . . nera lehet ezt már ki se törülni az emlékezetemből. A Csokonai szoborról azt tartottuk, a legszebb szobor az országban (mondatformán valamelyik tanár úr, de — ami talán még fontosabb — a nagyobb diákok körömszakadtig állították, bár nem igen akadt, aki kétségbe merete volna vonni, hát nem tudom, mire volt jó a nagy erősködés). Az igazgatóviselt öreg classica-philologus osztályfőnökünk úgyszintén a Csokonai szoborral mérte fel, meddig terjed, merre tőled és meddig hozzád a diák szólásszabadsága. mondván: kérdetlenül, édes fiam, csak akkor szólj, ha a Csokonai szobor kíváncsi rá. Akkor is nadrágvarrásra a kezed, össze a bűkád és csak ennyit mondjál: Igenis, Miska bátyám, bocsánatot kérek; hogy élek. Ugyanő helyezte kellő megvilágításba a költő viszonyát az anyaoskolához, valahányszor betelt a mérték egyik-másik rakoncátlan társunk bűnlajstromán. Csokonait is kicsaptuk, téged is kicsapunk mihamarább — mennydörögte ilyenkor. Mind a ketten kibírhatatlanok vagytok, hogy te miért vagy az, könyv nélkül tudhatod. De ő nem kevesebbet vallott, mint illet volna és mikéntelen te, hanem sokkal többet. Mikor a tanárja latinul prelegált, ő görögül folytatta, ha zsidóul szóltak hozzá, hol arabul felelt vissza, hol szankszrittül, hogy nagytiszteletű uraimékat már a mérég ette. Rákapott a taliánra, franciára, hegyes betűs írásra, nem győzték könyvvel. Csömör egy ember volt.

Megtanultam én azóta a Csokonai-pórt igazabban megismerni, tudom én azóta a józan eszemmel, hogy a költő zabolátlan természete nem bírta elviselni a szigorú, majdnem zordon kollégiumi fegyelmet s az okozta a bajt. De miért épen a neveléstörténeteszemléletem ne legyen lírai, ha már a többi menthetetlenül úgyis olyan. Akkorára különben is megszereztem nehezen gyűlő kis könyvtáram tetemes gyarapodásául költőnk műveinek két vastkos kötetét egyfelől. Másfelől magam is bekaptam az anyakönyvtár Nyilvános Olvasótermébe s úgy ugráltattam ott létrán fel, lét-ráról le Kis Károly bácsit, a teméntelen sok könyv eleven katalógusát, mintha kizárólag személyes szolgálatomra fizetné a generális tractus. Szemembe szúrt tehát fölöttébb, milyen szuverénül hajjigálózik ez a tizenharmadik századvégi debreceni diák olvasottságának kétségtelen jeleképen mindenféle külföldi ne-

vekkal. Hozzáadván ehhez a sajátmagam tapasztalatát, megállapítottam, hogy a kollégiumban, úgy látszik, mindig sokmindent magábaolvashatott az, aki maga is. úgy akarta.

Mire elhagytam a debreceni oskolát, már csak a végső simítást adta Csokonain nőtt verskultúrának mindaz, ami Pesten fogadott. De azért nagyon jól esett elég jó társaságban tudhatnom magamat. Titokzatos, megmagyarázhatatlan másodvirágzása nyitott és illatozott gólyakoromban Csokonainak Budapesten. Ady Endre őt nevezte meg szellemi elődjéül, Szabó Dezső meg gondosan nyilvántartotta és felemlegette ezt. Nagy Endre öreganyó kabaréjában élesztgette Lilla poétáját. Az özvegy Karnyóné, vagy a két szeleburdiak újra megjelent nyomtatásban. Bennem az a plutarchiáda alakult ki apródonként, hogy Vergiliusa, Horatiusa valószínűen más a magyar irodalomnak, de Ovidiusa minden bizonnyal ő. Hiába hirdetik róla, hogy poéta doctus, mégis úgy igaz, ahogy a *Metamorphoses* költője írja önmagáról: *sponte sua carmen numéros veniebat ad aptos et quod temptabam dicere, versus erat, ő volt a mi első és egyetlen igazi spontán költőnk, akit az égvilágon semmi egyéb nem érdekelt, csak a poézis s aki ha az ujját elvágta, nem vérével, hanem verseivel harmatozott s figefalevél helyett valami megírandó új versezet-plánomot rakott a sebére.*

Csokonai körül napjainkban immár a harmadik irodalomtudós generáció tartja komolyképű konzíliumát. Az első emberöltő mindenáron azt akarta megtudni pontosan, Debrecen melyik utcájának melyik házában jött e világra, meg azt, hogy miért is csapták hát ki voltaképen a kollégiumból, összesen hány napot töltött bicskei rektorbarátja vendégszerető házában, kapott-e kézhez és mennyit Rhédeytől a búcsúztatójáért. A második korszak „hatásvadászó” volt; a felől kíváncsiskodott, tudott-e angolul, vagy csak német chrestomátiák jegyzetei nyomán hallott valamit harangozni bizonyos ánglus poéták neveiről; csak olvasta-e, vagy fel is használta Tiedge Urániáját, esetleg talán nem is ösmerte; verseiből mennyi eredeti ihletés szülötte, mennyi utánköltés és mennyi a poéta doctus verstudása következtében önkénytelen másodlagos (irodalmi) ihletés eredménye. A mostani tudósok „az igazi aesthesist, az élvező érzékelés rokokó rendszerét” vélik kihallani világnézetének, tanulmányainak és költészetének a közös alapelve gyanánt. Ezek a vélekedések szerintem is nagyon bölcsek és szükségesek is, de nem adják a végeredményt s egyedüli feladatuk, hogy önmagukon túl utalva beláttassák velünk, mennyire nem a mi Csokonaink az a valószínűtlenül ködlő valaki, akit felidézniök sikerült, akár a Hatvan utca 23. sz. a. született, akár másutt, akár ismerte Tiedge-t, akár sem s akár érzékelt élvezőn, mint rokokó jelenség, akár Tempefőiskedett, mint olyan bolond, aki Magyarországon poéta próbált lenni.

Megkíséreltem a nehezet, sőt félig lehetetlent s egy egész, húsból és vérből való embert kérők számon. Az irodalomelmélet-

tői, ha van neki ilyen, vagy a költő összes műveiből, ha netán bennefoglaltatnék. Egy szét nem trancsírozott, eleven embert, aki író volt és a Csokonai oeuvre-t hagyta hátra nekünk, késő maradvéknak, nyájas és értékes örökségül. Nem tudom, kiféle-miféle ember lesz, de behajtom rajta gyermeki, gimnazista és filozopter emlékeimet is s ebbéli igyekvésemet a gyönyörűségen kívül, amivel poémái szívemet megmelegítették, még az a bizalmatlanság is fűti, amellyel a fentemlített irodalomtudományos módszerek iránt ösztönösen viseltetem.

II.

Az az egész, fel nem trancsírozott, húsból és vérből való, eleven ember, akit az irodalmi tanulmányok nem tudtak részleteiből ismét egyberakni, úgy, ahogy az Isten megteremtette: író. A későbbi körülmények nem teheték őt íróvá, hanem kibontakozni segítettek legfeljebb íróvá. A híres ovidiusi sor: „quod temptabam dicere, versus erat” nemcsak szórul-szóra értendő, hanem az élet minden vonatkozásában. Hasztalan igyekezet megállapítani, milyen volt a világnézete, vagy hogy milyen hatások érték, pedig nagyon érdekes minden e fajta megállapítás — de csak ebben az egy vonatkozásban. Nem az a jellemző, milyen világnézete volt, hanem az, hogy az ő író volta, a mindennek előtt való, csupádoncsupa íróvá a világnézetből is, az irodalmi és egyéb hatásokból is verset csinált. A filozófiából csak a filozófus csinál filozófiát, az életművész életörömmé alakít minden filozófiát, Csokonai, éppen mert író volt, a filozófiából is verset csinált. Szinte alárendelt jelentőségű, milyen iskolába sorolható az a bölcselet, amelyet ő életének néhány indítására magába olvasott, a mellett a nagyon érdekes megfigyelni és tanulmányozni való probléma mellett: hogy lett verssé az ő írói voltának kémiai kemencéjében vagy tégléjében, mint minden egyéb, ez az ilyen vagy amolyan filozófia is.

Quod temptabam dicere: versus erat. Két bús magyar összehajol — nem mindegy, milyenfajta bús magyarok. Néha politika lesz egy ilyen összehajlásból, máskor üzleti vállalkozás, ismét máskor valami változás egy család életében: válás, vagy atyafiságos osztály. Csokonainál ez is: versus erat. Ha levelet ír, néha azt hiszi az ember, hízeleg valami nagy úrnak a betevő falatjáért, pedig őt ilyenkor is egyesegyedül a poézis érdekli, az is mozgatja. Még szerelmi históriája is úgy alakult, hogy zátonyra futott, mint emberi dolog, de teljes sikert aratott, mint költészet. „Midőn szerelmet a leánynak esdék, Nem oly szagú volt, mint a nyomdafesték” — zengi Arany a maga szerelmi életéről. Nos, Csokonainál olyan szagú volt.

A „poéta doctus” már csak járulékos eleme ennék a mindent elsöprő és magába nyelő poéta-természetnek. Csokonai anyja méhétől fogva poéta volt, doctussá már csak a debreceni kollégium

dajkálta. Tagadhatatlanul rengeteget olvasott és sokat is tudott, de nála a tudás is „versus erat”. Theológus volt, elvégre pap is lehetett volna belőle, de fordítva csinálta, mint ahogy a papok szokták. Ha valaki, akit az Isten papnak teremtett, irodalomhoz jut, menthetetlenül illusztráció gyanánt emésztí meg az irodalmat s legközelebb belemondja, mint parabolát, a vasárnapi prédikációba. Vagy ha ezt nem teszi is, megszínesedik tőle, vagy szárnyalóbbá válik a mondanivalója. Csokonai író voltán átszűrődve a theológia is „verssé lett”. Sok minden érdeklí, sok minden is érleli Csokonait, de egyetlen központi tudományos érdeklődése is: vers, poézis, irodalom. Épen ezért rendkívül érdekes stúdium ugyan, ki minden hogy százfélekép hatott rá, de csak akkor, ha azt sikerül in ultima analysi megmutatnia, hogy lett rajta keresztül ez a sokféle hatás egyféle Csokonai verssé. Ezt pedig legfeljebb hangoztatják a hatásvadászok, de meg igazán közülök senki sem mutatta. Azt még csak bizonyították kéthasábos szedéssel: hogy egyezik a Lélek halhatatlanságának és Tiedge Urániájának a gondolatmenete, de arra már nem vetemedtek, legalább is olyan ad oculos demonstrandum módra és mértékben nem, hogy megmutassák, mennyire Csokonai a Lélek halhatatlansága, meg a Dorothea s mennyire nincs köze az egyiknek Tiedgéhez és Urániájához, a másikkal Pope-hoz és Fürtrablásához. Pedig Csokonai író voltán keresztül olvasmányai épen olyan kielemezhetetlenül szuverénül váltak Csokonai-verssé, mint élményei, mint gesztusai, mint vonatkozásai, mint egész élete.

S mi az, amit úgy tartanak nyilván, mint a rokokó ízlés kiváló nyilvánulását Csokonaiában? Akármí, semmi esetre sem ez az absztrakció, amit hol belelátanak, hol kiolvasztanak az ő költészetéből. Hiszen azok, akik ezt cselekszik, maguk is hangsúlyozni szokták, hogy a rokokó ízlés a kultúra egészén megmutatkozik, műépítészetben, festészetben, szobrászatban, zenében, költészetben, öltözködésben, bútorzatban. Már pedig, még ha a Csokonaihoz eljutott könyvek egy részének rokokó ízlését valóságának vesszük is, bajosan foghatnók rá Csokonai Debrecenjére, hogy rokokó város, pedig életének szűken mért harminckét esztendejéből 27-et töltött benne, mégpedig a gyermek, kamasz és ifjúkor legfogékonyabb első huszonhét évét és a porsátorától búcsúzkodó lélek utolsó lustrurnát. De még az akkori Dunántúl Csokonai bejárta vidékei sem mehetnek rokokó ízléstől, szellemtől és világnézettől átitatott világszámba. Ez az absztraktum tehát még csak nem is a valóságból van kivonva, hanem kívülről van ráhúzva, vagy rámeszelve az egész más milyén valóságra.

Megint csak a húsból és vérből való, istenteremtette, eleven ember van helyette: az író, aki ír, mert kénytelen vele. Úgy ír, mint ahogy a nap süt, a virág nyílik, a kis csikó ugrándozik, fűvell és nyerít. Az író ír és olvas, mert úgy tanulta a debreceni kollégiumban, hogy a csinosodás egyetlen módja: olvasni, de meg hasznát valóban is így látta teljes életében. Végül épúgy olvas,

mint ahogy ír, némileg módosítva Luther nyomán: itt ülök, más-ként nem tehetek, mert hát én már ilyen bagolytermészetű, ilyen könyvmoly vagyok. Nos, ezt az embert, az ilyennek születettet és így felfegyverzettet fogadja az élet és elkezdi hatni rá. Cirógatja, ajnározza, rúgja, pofozza. Hatásaira az ember maga visszahat. Mindaz, ami ebből a kölcsönhatásból származik vagy támad, Csokonai élete s annak egy része Csokonai költészete. Meglehet, hogy túlnagy erőltetés és feltűnő igazságtalanság nélkül rá lehet ragasztani azt a címkét, hogy rokokó. Meglehet. De ez csak játék a szavakkal, meg a fogalmakkal. Aki azt tudja Csokonairól, hogy rokokójelenség, az nem többet tud róla, hanem kevesebbet, mert ez a megállapítás elfog, meghamisít, rossz helyre tesz, betakar, kifelejt, letagad belőle ezt is, azt is. És ami marad így belőle, az se őszinte igazság. Ismétlem, olvasmányainak egyrésze, talán az írói modor maga is, ahogy az ő korában magyarul verselni illett, vagy szokás volt, hajaz a rokokóhoz. De az a szék, vagy kanapé, amelyen ült, az ágy, amelybe feküdt, a városkép, amely naponta elétáruult, az emberek, akikkel érintkezett, a nyelv, amely fülébe folyt: ezerféle alakú, állagú, színű és illatú, csak nagyon kicsi percentjében rokokó is. Még többrétűvé válik az egész, mihelyt őt magát behelyezzük ebbe a gazdag képbe. Vajjon igazán filozófiai alapvetése menekíti-e őt a lélek szabad világába, a finomabb érzéletek közé, vagy az, hogy kivert kutyanak érzi magát a valóságos világban valóságosan is, a hektikások túlérzékenysége következtében is? Vajjon a józan kultúra eszményét öleli-e egybe költészet-becézéssel, vagy pedig igazán mindennél előbbvaló neki, a született poétának a poézis?

Még csak nem is azt veszem tagadásba, hogy nincs „korszellem”, vagy „koreszme”, vagy „fejlődéstörténet”, vagy hogy talán nem elsőrangú fontosságú problémája az irodalomelméletnek az „ízlés”-beli. Hiszen az életrajzi intimitások keresése és a hatások vizsgálata is érdekes és eredményei értékesek. Ha például valakit a rokokó érdekel, bízást találhat és idézhet illusztrációkat Csokonai költészetéből hozzá. A rokokó ízlés Magyarországon hogyne, ez Csokonai is. És Csokonai a rokokó ízlés is. Csak aztán el ne felejtjük, hogy Csokonai sok minden egyéb is, nemcsak a rokokó ízlés. És azt se felejtjük el, hogy a sok minden egyébből nem lehet őt összeraknunk. Ha Csokonaira vagyunk kíváncsiak, vagy megkapjuk őt egyben, sértetlenül, vagy hiába ácsingózunk utána. „Csokonai volt az első lángelme, ki a különféle kezdeményeket egyéni hajlamai szerint egységes ízlésrendszerbe — a „cultura” gondolatával oly szervesen összefüggő rokokó ízlés rendszerébe — foglalta össze.” Nos, hát ez az egységes ízlésrendszerbe összefoglalás még akkor is lehetetlen, ha a már kész Csokonai-művel szemben elkövetett erőszakot, hátha még úgy képzeljük, hogy a költő maga végzi el egyéni hajlamai szerint. A költő nem ösztetevődik, hanem szétfeszlik a művévé. De ez az élmény csak akkor válhatik osztályrészünké, ha éppolyan spontán engedjük ma-

gunkra hatni a poézist, mint amilyen spontán benne a poéta odaadta nekünk önnönmagát. Akármennyire a történelemben jelent meg a költő, vagy még inkább a műve, mégis egyszeri és soha többé nem ismétlődő jelenség, tehát nem magyarázható meg sem azzal, hogy miből lett, sem azzal, hogy hogyan lett. Hiszen nem is érdekes rajta más egyéb, csak az, hogy: mivé lett, tehát az, hogy: kicsoda-micsoda.

Akkor aztán, ha egyszer az ő egységes, húsból és vérből való eleven ember volta a kérdéses, akkor már megint rendkívül érdekes minden aprólék részlet, ami rá vonatkozik és egyöntésű, egy darabból való őt-magát magyarázza: az is, hol született, az is, ki hatott rá, az is, milyen ízlés neveltjének bizonyul, valahányszor megszólal.

III.

A Hatvan utca 23. sz. házat már régesrégén földig lerontották és újraépítették, ha benne született Csokonai, ha nem. Christoph August Tiedge (1752—1841) két mondatot kap az 1048 negyedrét lapos német irodalomtörténetben, azt is Matthison-nak és Elise von der Recke grófnőnek a jóvoltából és azt se köszönné meg, ha élne még és olvashatná. (Az egyik mondat nevezetesen ezt mondja róla: *die 6 Gesänge seiner berühmten „Urania“ (1801), die mit grossen moralischen Aufwand über Gott, Unsterblichkeit und Freiheit reimen, kommen nicht über Gemeinplätze hinaus, die nur äusserlich mit Kantischen Ideen verziert sind.*) Szóval halott már Tiedge is, de még milyen alaposan! A rokokó ízlést hasonlóképen felváltották az ízléstörténet folyamán más egyéb gusztusok.

„Miért keresitek holtak között az élőt?” Csokonai t. i. él. Hogy milyen nagyon él, milyen igazán és milyen egészen, azt éppen most vehette tudomásul az is, aki eddig nem tudta, az én lírai irodalomtörténet szemléletem felelőtlen és komolytalan anekdotázásai nyomán. Az a bizonyos máig emlegetett legátus, aki előre megmonda mindent, ami azóta betölt és mostanában betelik, s aki olyan feledhetetlenül haszontalankodta el zsidódoktorral, rektorlányokkal, kikkel a drága időt, más materiából, vagy legalább másból is való, mint a fentiek, amelyek nem bizonyultak elég tartósaknak. Az ilyenfajta „poétás természet”-nek arra mi felénk így adják fel a szót: ezt mondja meg, ha igazán olyan *krónikás ember*. Való igaz, hogy a debrecenkörnyéki falvakban nem sok versét ismerik már vagy még Csokonainak, de „poétás-termeztete”, krónikás ember volta, az, hogy mindig, mindenekben író volt, örökéletű. Az, hogy sponte sua carmen numéros veniebat ad aptos, talán nem vált köztudomásúvá költészete felől, de él róla sértetlenül az, quod temptabam dicere, versus erat.

Él belőle az is, ami debreceni diák volt. A debreceni szín-

házat nevéől hívják Csokonai-színháznak. A nagyváradi a világháború előtt Szigligeti-színháznak nevezték hasonló indokból. Merte volna azért valaha akárki is a peceparti Parist Szigligeti városának nevezni? Debrecenben benneél Csokonai, Debrecen bizonyos vonatkozásban igazán a Csokonai városa. A debreceni kollégiumban még mindig rémítő sokat tanulhat az, aki akar, de mai napig változatlanul csak az, aki akar. Még ma sem Wagnert nevel Debrecen kollégiuma a diákjaiból, hanem egyéniségekké neveli őket és ha szótfogadnak — megharagszik rájuk érte. Ez a Csokonai-per jelképes értelme. Akkor aztán elvegyül a tudomány látszólag nyomtalanul Nagy-Debrecenben és környékén, mintha a levegőbe illant, porrá lett s az utca porával elegyedett volna, vagy felitták volna a falak. De benneél a debreceni és debrecen-környéki életben a kollégium tudománya hiánytalanul mégis. A diák ledoktorál, hentesboltot nyit, vagy beáll az apja boltjában a pudli megé és a kolbászba aprítja bele a tudományát, attól lesz az olyan jó. Vagy kimegy a tanyára és a kollégiumi tudománytól hízik a maglója, fénylik a lova szőre. Vagy politikál a körben és nem engedi bolonddá tétetni magát, mert a kollégium tudománya ez ellen is használ. Debrecen a kicsapott-deák-Gsokonai városa, a a poéta doctusé, akinek a docens volta járulékos elem a poéta-volta mellett, ez hergeli ellene a professzorokat, de költészetének is ez ad sajátos szint és egyéni zamatot.

A mindenáron és mindenekefelett való költő kezdőbességéhez docenssége, sőt doctorsága nagyon nagy átütő erőt ad. A rokokó-Csokonai ezért lett Ady Endre Csokonaijává. Az egyik zseni hódolt a másik zseninek s ezzel hitet tett amannak klasszikus volta felől. Nemcsak vágyat érzett hát Vitéz az írásra, nemcsak felkészült rá, hanem tudott is írni. Sikerült neki, amire vágyott és amihez értett. Ez az oeuvre. Ez az, ami ma is él. Csokonai formába öntötte magát és mi elismertük őt magunknak, mert jelképrendszere egyetemes jelentésű és bennünket is jelent. El csak az a jelképrendszer avul, amelynek jelképi jelentése elhomályosult. Ha Csokonai csupán rokokó jelenség volna, az irodalomtörténeté volna régen, nem eleven irodalom, ő pedig egyre elevenedik. A legátus és a kicsapott deák végső, nagy értelme épen a költő, az élő, örök oeuvre.

IV.

De vajjon nem valami kákán-görcsöt-keresgélés az e fajta nyúlászni nyűgösség? Nyer azzal valamit az ember, ha Csokonait a maga valóságában és osztatlan egészében engedi magára zúdulni, nem olyan szépen kiporciózva, leplombálva és megcímkezve — kivonatosan, esetleg egy kicsit meg is férfiatlanítva?

Olyan alig észrevehető különben is a kétféle adagolás kétfelesége, hogy kár ekkora kázust kavartani körülötte. Úgyszólván semmi sem vész el az adatokból, csak más hangsúlyt kap.

Az sem biztos, hogy ezek az adatok összegyűltek volna-é más szempontból, mint amelyek összegözülték őket s könnyű a készet aztán már elgondolkodni, csak megszerezni nehéz.

Meggondolandó.

Igaz viszont, hogy mindjárt indulásnál nyerünk valamit, mindössze az a fontos, hogy igazunk legyen, ne magunkat áltasuk vele. Vegyük például a Lélek Halhatatlanságát, az könnyebben a kezünk ügyébe eshetik, mint valami egyéb, ritkább kiadvány. Erről azt tanítja a hivatalos irodalomtudomány, hogy nagy” kár ugyan, de nem egységes, nem is egyöntetű és be sincs egészen fejezve. Van még előszámlálhatatlan sok más hibája is, ez a három csak a nagyjából való. Szép, szép — következnek az obli-gát dicséretetek, a félbenmaradt hatalmas tehetségnek, a sajnálatosan korán elhunyt nagy költőnek kidukálók, de . . . Mennyit el-töprengtem rajta, hogy nekünk minden nagy költőnk ilyen. Méltatása végén valamennyinél odakerül ez a de . . . Vajjon miért?

Próbáljuk hát a Lélek Halhatatlanságát sajátmagunknak új-módi komendálása szerint vizsgálgatni. Cigányfültre. Paraszt-ésszel.

Először is: halotti búcsúztató. Lehet így nézni, lehet amúgy, ha nem akarjuk elhazudni a valóságot, mégis csak halotti búcsúztató. Megrendelésre készült, temetésen mondódott el, száz forintot adtak érte, mert nagy úré volt a halott, akit kidicsértek benne és nem utolsó ember az sem, aki készítette. Elég sokba került, de megérte. Tudta Rhédei, mivel tartozik a boldogult feleségének, a díszes gyászoló közönségnek és azt is tudta, kivel fogózik, mikor Csokonai uramat kérte fel a versezetek elkészítésére. Én ennél szebb halotti búcsúztatót nem ismerek. Az egész világirodalomban nincs hozzá fogható. És hijja sincs, készen van egészen, kerek, befejezett. Lehet, hogy annak, ami nem, nem a legsikerültebb alkotás, de annak, ami, tökéletes. Arról is van hírünk, ahogy elmondta az alkalmi szónok ezt a remekművét. Sajnos, hanglemezen nincs megörökítve, sem mozgófilmen, az emlékezete mégis felmaradt. Ezt aztán már nem a poéta készítette remekbe, hanem az a poétás természet adta ki magából, akit legátus korából még most is emlegetnek. Felejthetetlen élmény volt annak, aki hallgathatta, drága árat fizetett érte, akitől kiltelt: fiatal életének roncs maradványait szórta el magától Váradon. De „szemével, szájával, hajaszálaival, karjainak s tagjainak minden mozdulataival beszél, indít s ontja ki a meggyült érzést — tüzes és rettentő aetiójával”.

Bizony halotti búcsúztató a Lélek Halhatatlansága, csak hát olyan búcsúztató, amelyet egy vérbeli poéta tud készíteni. A legnagyobb magyar költők közül való. Ha nagyon kevésszámú, zárt-körű társaságot képzelünk el, így szólván, akkor is közülük való. Ez meglátszik rajta, természetesen. De azért mégis csak halotti búcsúztató. Több minden következik egy ilyen megállapításból. Sebtiben készült, néhány nap alatt, mert a „test” nem várja

békén, mikorra jön meg a költő ihlete. De a jelentkező ihletig más egyéb is közbejön, ha búcsúztatót ír a magyar poéta. Mindjárt a hír vételekor az, hogy elvállalja, mert nagyszerű alkalom ilyen feltehetően előkelő társaságban aktorkodhatnia. A felkérő különben is jóakarója. (Goethe János Farkas miniszterelnök úrnak az ilyesmi már például nem volna szempont.) Elvállalja hát, pedig nem a legjobban érzi magát. Elmegy szegény hektikás ember Nagyváradra és miközben ömlik belőle a sok kétsarkú tizenkettős verspár, ne felejtjük el, milyen rosszul érzi magát. Az sem elhanyagolandó körülmény, hogy hosszú szünet után megint beborozik, mert megsarkantyúzott fantáziára szorítja a szükség a szűkre szabott idő muszáj-kalickájában. Meglehetős komiszul is bánnak vele, hiszen csak egy poéta. Egyébként is nagy a felfordulás a gyászházban a gyászos közönség gyülemlése közben. Meglehet különben, hogy a poéta rátartisága, emberkerülő természete, sürgős dolga és betegsége elefántnak néz szűnyognyi bajt, bár gyaníthatólag megtermett szűnyognyi lehet azért az a baj maga is. No mindegy. Van miből költeni. Nem, mintha kész anyagot hozott volna magával. Egy-két hasonló hangulatú és tárgyú régebbi versén vagy fordításán kívül aligha áll egyéb a rendelkezésére (azokat majd felhasználja ügyesen, beleszövi az egészbe, kit ahova lehet). Minek is volna kész anyag: egy hosszú életen keresztül készült ő már erre a témára. Készül egy idő óta különösen is, hiszen kezdi-formán legleslegjobban az isteni filozófia érdekelni. A teológia meg éppen tanult mestersége. Rousseau mostanában divatos író. De hiszen összevissza olvas ő tücsköt-bogarat amúgy is. Van anyag bőven. Most az imént említett körülmények, ha netán szüksége volna rá, még a tetejébe el is kámpicsorítják: a helyzete itt Váradon, a betegsége, meg hogy készen kell a versekkel lenni ilyen rövid idő alatt, török-szakad. A bor fűti. A helyzet tüzei. A mondanivaló majd szétrepeszt. Az idő szorítja. A becsvágy sarkalja, öbelőle meg elég könnyen árad a poézis. Hát egyszer csak elkezd áradni.

Nem voltam én ott Váradon a szobájában, sem az asztala mellett, sem az ágya alatt, vagy a sifonérjában elrejtőzködve jól. De nem volt ott más sem. Lehet, hogy én tévedek, mikor azt állítom, hogy a Lélek Halhatatlansága Váradon készült, lehet, az téved, aki az ellenkezőjét állítja, hogy t. i. nagyrészt már készen volt és csak maga a búcsúztató íródott hozzá. Mindkét vélekedés csupán egyféleképpen bizonyíthat, szívére tett kézzel, áhítatosan rebegve: Isten bizony! Kiki azt higgye el, amelyiket akarja. Én nem is nagyon erőltetem a magamét senkire. Mindössze megismétlem, hogy nincs szükségünk egy Váraddá vitt kész fogalmazvány feltevésére. Az 1006 sor gátlás nélkül, könnyen és igaz gyönyörűséget okozón zuhog le, egyöntésű az egész poéma. A vége felé botladozik, kókkad egy kicsit, mint olyan elfáradt ember munkája, aki megfeszített, napok óta tartó munkája végén jut el a legnehezebbik részhez, ahol praktikumok homokzsákja terheli

szabad röptét s ahol aztán kénytelen-kelletlen már toldoz-foldoz is régebbi búcsúztatói materiájából, mert új végképen nincs, ihlet, mámor, fantázia, becsvágy, harag, szorongás, testi erő, minden elszállt, elfogyott, kimerült, ahogy lesz, úgy lesz, egy a fontos, hogy legyen egyszer vége ... A mondanivaló is olyan természetű még sorrendje szerint is, hogy a kétely, a pogánykodás, a gondolatok futtatása a probléma körül színesebb, poétái materiának megfelelőbb, mint a keresztyén bizonyosság minden szint magába nyelő ártatlan tiszta fehérsége s a felvilágosodás filozófiai magassága fenköltebb, mint a jó barátné szájába adott szokványos és együgyű búcsúzkodó szavak. Még mindig nincs szükségünk készen vitt fogalmazványra.

Aztán... hadd legyek egy kevés ideig megint lírai egy kicsit s hadd emlékeztessenem a nyájas olvasók közül a volt gimnazistákat azokra a szép napokra, mikor ifjak voltunk és bohók s másnapra esedékessé vált a magyar dolgozatok beadása. Ugy-e hogy mindig, kivétel nélkül minden egyes esetben a körmünkre égett s egyetlen estén, akarom mondani éjszakán kellett megírni első sorától a legutolsóig. Ha nem így csináltuk esetleg, sokkal rosszabbra sikeredett. Igen, kétségkívül azért is, mert könnyelmű az ember azokban az éveiben. De csak részben ezért. Nagyobb-részt azonban és főképen azért dolgoztunk így, mert aratni is így szokás erre mifelénk, hogy a korább érő gabonafélék le legyenek már akkorára vágva, mire a később érő kalászából peregni kezd a szem. Az első kaszás is azért igyekszik annyira, mert ott tapossa már a sarkát a nyomon következő második, meg a többi. Ez a magyar munkatempó: a virtusé, a bravuré, a huszárcsínyé, a leánykedése, bizony sokszor a keserű kénytelenségé nemkülönben. Nem is példa nélkül való a magyar irodalom történetében. Kisfaludy Ilkája négy nap alatt készült. Molnár Albert zsoltárfordítása három hónapig.

Végképen nincs szükségünk rég elkészített impurumokra. A Lélek Halhatatlansága megszülethetett három nap alatt. És három nap alatt is született. Azért olyan egyöntésű. Azért olyan kerek egész. Azért olyan eredeti. Azért olyan szép. Azért süt belőle annyi lélek. És azért halhatatlan.

Elkészült, itt van, nyugodtan elkezdhetjük olvasni, semmi más egyéb nem fontos körülötte-mellette. A gondolatmenet, a téma, lehetne mondani erre talán még, de minék írjam ide, amit egyszer már megbeszéltünk. Hogy Csokonai egyéniségén keresztül szűrődve verssé lesz minden, az is amit átélt, az is amit elolvasott, az is ami filozófia. Olvasta-e vagy látta, tépelődött-e rajta, vagy hangulattal fonta körül, édes mindegy az ő poézisében. Az a szép, ahogy mondja. De milyen nagyon szép. Az igazgyöngy-sor értékét sem abból szokták megállapítani, milyen fonálra van felfűzve. De meg... akkor legkönnyebb becsapódnia az embernek, mikor legbiztosabb a dolgában és azt hiszi, hogy milyen előrelátó, ravasz, ügyes valaki ő, keresztül lát a szítán, még a veséjét is ismeri

a másíknak, neki nem könnyű túljárni az eszén, öreg róka, misa-többi.

Ahogy itt olvasgatom a kéthasábosan szedett Csokonai-féle és Tiedge-fajta gondolatmenetet az Egyetemese Philologiai Köz-lönyből, olyan ismerősnek tetszik nekem valahonnan egyebűnne másunnak. Csakugyan. Hetedikben, rendszeres theológiából. Isten lételének bizonyosságai. Isten tulajdonságai. Feltámadás és örökélet. Ejnye, mondom, nincs ezeknek kettejőknek valami közös forrásuk, amiből aztán az én hittankönyvem is „merített”? Amit a tudósok eddig elmellőztek, mert theológia és nem irodalom? Ami erősen „hatott” Tiedge-re is, Csokonaira is? Hiszen, hogy egyebet ne mondjak, az argumentum historicum egyik alphajegyzett altétele, a consensus gentium hatott arra a kis kánonra is, amit olyan szívesen danoláosztunk, ha legalább négyen összeverődtünk hozzá: Plato, Cicero . . . ceci dere, ceciderunt. Csakugyan, éppen Plato mondja, hogy minden görög és minden barbár egyek abban, hogy vannak istenek és éppen Cicero a de deorum natura-ban, hogy amiben minden természet megegyez, nem lehet az tévedés.

Ez a Csokonai theológus volt, tanulmányozta Isten lételének bizonyosságait az argumentum ontologicumtól az argumentum kyneseosig. Isten tökéletességeit is „betéve” fűjta: egyszerű, mindenütt jelenvaló, örökkévaló, változhatatlan, mindentudó, mindenható, bölcs, szabad, szent, jó, igaz, igazságos, irgalmas. A feltámadásra és örökéletre vonatkozó tételek és idézetek a kisujjában voltak. A katechizmusi dicséreteket „kívűlről” tudta. Hiszen azt a bibliai- verset, minden hiábavalóság és a léleknek gyötrelme, már igazán szőrői-szóra a Károli-fordításból citálja: Ha ez a vágyásunk csak magunk szerelme s hiábavalóság és lélek gyötrelme! Most aztán már honnan tudjam én, mi mindenre emlékszik még theológiai stűdiumaiból, mi a Rousseau-é és mennyi a Tiedge-é, mikor úgy összefolyhatnak egybe mindezek? Példának okáért én már a „gondolatmenet” Tiedge-i eredetére sem mernék mérget venni. Lehet, lehet, de nem bizonyos. Nem is fontos.

Ha a „studium”-ra emlékszik, az vált verssé benne. Ha másra, az a más. A versek a fontosak, mert a versek a szépek.

V.

Mikor a *mozgó* sárt az éjig emelem; de a sír partjára húznak *ón* lábaim; vedd vissza méhedbe *vexalt* gyermekedet; miért vitatja hát oly sok *gondolatlan*; ő csak bont, de *számol* minden részecskéről; önnön lehelletét mintegy *visszasírja*; kitől e *lelkes* sár ennyi áldást nyere; a bölcső és sír közt *mordon ténferegjen*; kinél bevall mindent az *esztendő szája*: jobb kezeddal tartod a *mérészlő fontot*; ki előtt oly *megettölt szívvel* térdepeltem; verik, *tömlőcözik*, halálra hurcolják; melyek az *öt világ* kincsét *vondogálják*; hogy a tomboló bűn *jaj ját* is megérem; azt e *düledékek* ormán, e félelem rettentő mezején nem látom, nem lelem; az erkölcs *öszto-*

vér reménnyel hizlalta; te szerencsés holló *egynehány száz télig?* te szerencsés kérész *reggeltől estvéig;* de mi az erkölcsnek, e *száraz dajkának;* s az észnek, e *tőlünk vállalt* mostohának hideg intésein *makacsulva* élünk; hajlékotok a föld, vagy az *erdők boltja;* igaz szomjatokat kristály vízzel oltja; még fiatal fejünk gondba s *Őszbe merül;* a ti érzésitek *fájinok, tartósok;* elmétek egyforma, lábotok *futósok;* sem az *elmélkedés* szomorú hagymáza; a táplálás útját *meg nem tofánázza;* füleink *rezzennek,* ajkaink jajgatnak; *vad* lábunk a *virtus csóváit* felrúgta; hányszor *lázasztja fel délceg* érzésinket; *rá* van az eszmélés *vetve a nyakunkra;* ha ez a reményem merő *hasztalanság;* ugyan, ha már *ételkívánás* van bennünk; ha a leghevesebb szomjúság *unszolna;* örvendve szemléli *kedvetölt* világát; mely többet kívánna, semmit sem *kóstolna:* az emberi hitvány kevélység *truccára* leteszem az eddig viselt méltóságot; te a társaságban az *aprós* hibákat nem tűr(öd); ez *odva makkfának kongó oldalában;* a zápor *lerohan,* az ég *sarkalatja* lelkeket s e bérces erdőt *rázkódtatja;* a *sustorékotó gyantaláng* léére; a vadak e körül *meg* nem mernek *állni;* a *pongó* szereti, de nem tud csinálni; miért *képződök,* habozok, rettegek, érezek?; a becses élet s *boldogodás* mely igen édesít!; e bús haldoklótól menjünk *ébredtebbhez;* nemes munkáiba eltűnik egy vagy két *aprólékos* hiba; *egy foggal feljebb* volt amaz epés bölcstől; mikor *vetsz örök zárt szemem fedelére?;* hogy *holmit* csinálnak még sírjokon belől; azok az élőknek *setét* álmodási; az ember egy *bűzös dögbálvánnyá* leszen; a *göröngy* közt marad csak a *skeleton ja;* nincsen forgásiban *hizak* és enyészet; aludtam mélyen a *semmiség* ölében; a *magam-nem-tudás* csendes éjjelében; nem bánom, hogy megint *miner állá* lettem; hogy sok eszköz által érj el *azon véget?;* hogy az ételt, italt, levegőt *megszűrjem?;* a te véged ott áll, hol a mi *karikánk forgása* kezdődik; a hol *szent ujjaid hegyét végig vonod;* a jó rendnek *láncát* ott akarod s *fonod;* mindennek célt, rendet és eszközt *csinálasz ki;* s egy részért az egész *útjából nem állsz ki;* megvan a föld s a kő, hogy *talpat csináljon;* míg az eszköz megvan, addig *kergessünk célt;* ha olykor *hizakót ejtettem* is, bántam; csak hibám *szomorít* és nem *feltett bűnöm;* más *világra* szebben senki sem *költözött;* siettetvén *bal gyanúságait,* egy napon *ölte meg ötét s gyilkosait;* kit a *kitisztázott* értelem okosít; akiről jó példát s *tudományt* vehetni; de *tegyük most hátrább tíz nappal* magunkat; te *játszó-eszköze* a repeső örömmek, búnak, reménynek; gyors *repdeséssel* mennybe emelkedem; *kisugárzott* volna szép lelke abból is; kiben gyönyörködött ennyi *pallérozott;* egy nemes *törzsökház* méltó *sarjázatja;* *esztendőre* róla sok mémoires szólna; otthon nyájas, csinos, víg, *lebocsátkozó;* gazdag volt nem *pazér;* a *módosság* nem volt benne csak tü-nemény; mindent megkímélt ő, de nem *színeskedett;* mégis tudott *élni az élet javával:* e boldogult lelket *ily pontból* tisztetem; más mikor *szokásból* szólnak a holt felett: más pedig e bennem *meg fundált* tisztelet; vedd *békével tőlem,* hogy itt

megtisztellek; hogy messze, magasra, magadig emellek; hol az altatások nem lakozhatnak; magyar hérók fejedelmi vére; házi virtussal szereted tetézni nyert dicsőséged; e régi városnak csinos polgárai; s e tiszta közönség minden jó tagjai; ott, ahol egybeforadtak, szörnyű metszés tétetett; a tömlőének és a sírnak truccol vasas boltjain; a kék égen kikönyöklők; valamék csillag sugara ráfesti szemed héj jár a bús emlékezésemet; ó, karjaim mint repesnek, hogy egykor nyakadba esnek az élet tornáciban; több jószágot nem kívánna még a békételen is; hogy köszönjem meg hűséged s arany barátságodat?; fényes famíliák minden vérségei; az Úrnak áldása terjedjen reátok —; verset futott volna a szelek szárnyával; az az önnönérvés emeli tollamat; hogy még méltatlanra nem fogtam lantomat; ennyi nagy, bölcs, csinos hallgatóm volt nekem; édes ráeszmélés fogja fel lelkemet; kilátok az örök létei központjái; add vissza a tőlem lehányt istenképet; a rendetlen széltől forgó okosságának csalóka míve ez; a többi még buta kicsinyég vagy nagyon; ki dolgos, ki lomha, ki tüzes, ki hideg; ki durva, vagy szelíd, ki társas vagy rideg; mégis mindenkinek szívében van egy pecsét, mely jegyzi és őrzi az emberség becsét; az a kannibál, ki dühödtt bélibe, önnön embertársát vendégeskedi be; az ötig olvasni nem tudó déli nép; talán akkor botlom, vakulok, vétkezek; sőt ha ez mind görbén találna is nézni; nem tartoznám szemem szemekhez intézni; kivált mikor szívem így verne belőlem; barátom! hányd fel bár a könyvek asztagát; meglátod, hogy egy nép sem formálta magát; a mely bimbót nyerses természete, még beburkolt kérgek alatt rejtegete; mind azt, aminek ott hasznát gondolhatják, a nyusztos kalpag ráró bokkrétával; kutyát, lovat, szolgát s ágyast agyon szúrnak; hajtó szellő csónakomnak fájdalomim keménysége; hol vaddisznó-sodort eszem a boldog istenekkel; hol a szép nyírfabokrokot aranyos zúz teríti; s ha eső és, a nyíl húrját meg nem pötyögösti; nem loptam el más tarándját; mikor már nem bírja elcsigázó művét az élet és pokol kölcsönös szélében; hol csak jajszók s bilincs csörgések hallatnak; elszánva ugrana az ércek kohóba; de csak visszahátrál; a tágas tengerre fordítja szemeit; az esti szellők lágy meleg szárnyain; majd otthon egy tarka publikánná válván; átkozza a kávék kertek vad urait; ahol a tisztelt elefántok laknak; s ennivaló fészket a madarak raknak; China és India s a jó szag szigeti; hogy virtusát semmi már nem mocsosítja; bangó képzelődés!; ez a hit csinálja őket csendesekké; kiknél a fűszerszám erdőszámra fekszik; kikre minden szorul és ők senkire se; mennyit a firkálok nem is képzelhetnek; ami a képzsbe vagy szívbe nyomódik; egyre tanul s múlat, henyél s okosodik; amint az állati ösztön ingerlette; őrizkedett világos vétéségtől; más formákba ütök makhina-testemet a dúló elementumok; bárcsak téged, erős vad ész megcsalhatna nemesb sorsra esenkedő szívem; Adjátok nekem, állatok, csendes tompa, hideg véretek.

Szegény édesanyám gyümölcsből is, hurka-kolbászból is, gyenge hagymából is mindig küldött egy kis „kóstolót” kereszt-apáméknak, egyéb kedves embereinek, ha helyben laktak, tányéron, letakarva, ha messzebb, akkor öt kilós csomagban. Már én ezt így tanultam gyerekkoromban. A Lélek Halhatatlanságát is itt kóstolgattam, élveztem, nem állhattam meg, hogy egy kis kóstolót ne válogassak össze a szebbjéből (bár szép annak minden sora eleitől végig), úgy ahogy jött. Nem nagyon divat erre mifelénk a szövegmagyarázat úgysem, mert mindig „absztraktumokat” alkalmazunk, „hatásokat” keresünk, apró adatokra vadászunk s telik tőlünk az idő, nem jut ilyesfélére, pedig de felférne! Explication de textes-et én sem adtam. Annyit azonban megtettem, hogy kiemeltem egyetmást a kóstolóba küldött sorokból dült szedéssel, ami nekem éppen megtetszett benne. Lehet, hogy tévedtem egyben-másban, de több szem többet lát, több szív melegebben érez. Szolgáljon mentségemül, hogy nagyon szeretem ezt a figurás legátust, ezt a kicsapott debreceni diákot, ezt a Csokonait.

A 150 ÉVES CSOKONAI

— *Diákoknak* —

Petőfi után már a második rossz diák az 1923. évben, akit az utókor megünnepel. Vajjon igazolása-e ez a róvócédula-tulajdonosoknak?

Csokonait kicsapták a debreceni kollégiumból és mégis az az igazság, hogy sem Csokonai nem volt azért rossz diák, sem a debreceni kollégium rossz iskola. És ha ezt az örvendetes tény 150 év mesgyéjén meg akarjuk ünnepelni, ajánlom érzéseink és elhatározásunk ünneplő ruhájául ezt a következtetés-sorozatot:

Csokonai még legdiákosabb jókedvében is fölöttébb mélyen szántogatott. Amit ő *kinevet*, örök emberi fonákság. Amit ő *érez*, örök tiszta szerelem. Amit ő *gondol*, már Ádámot is nyugtalanító kétségek azok. Amit ő *akar*, az Kőrösi-Csoma Sándort Tibetig vitte, Vörösmartyt pedig úgy megénekeltette, hogy Zalán futása lett belőle. Amit ő *hisz*, minden idők gyászoló gyülekezetének vigasztalásául szolgálhat, pedig úgy-e, egynek is nehéz és szép feladat felszárítani omló könnyeit? S teszi mindezt a debreceni borbély mendikáns deák fia kora legelőkelőbb szellemeinek fenkölt körében, kivel-kivel a maga nyelvén társalogva. Nem, a rovott diák nem jó cimboraság az ő számára.

A debreceni kollégium pedig? Vezette, dorgálta, dicsérte a *többit* és ezekből váltak a Csokonait értő és méltányló lelkek. És egy közülük azt izeni nektek ezekben a sorokban, ma már mindannyian tudjuk, hogy a bölcs kollégiumok nem *kilövik* a Csokonaiakat és Petőfiet, hanem *számijukra eresztik* őket, lévén ők nem kevesebbek, hanem többek az átlagnál.

Itt tévednek a róví-cédulások és Csokonait diák-módon ünnepegni ezért csak egyféleképen lehet. Közelebb vinni a diák-átlatgot azokhoz az ideálokhoz, melyeket ő szolgált.

KÖLCSEY

Az 1938. év augusztusában volt száz esztendeje Kölcsey halálának. Olyan dátum ez, amely egyetlen magyar ember előtt sem lehet közömbös, bár a Himnusz költője református volt, még ha a magyar irodalomtörténet egyik derék egyetemi professzora el is próbálta perelni tőlünk.

Nem véletlenül és nem is vitatkozási kedvből kezdem így a róla való emlékezést. De főérvül mindig azt a lelki magatartást szokták felemlgetni a 20. századbéli kissé elkésett hitvitázók, ami a nagy embernek alapjellemvonása, hogy nevezetesen nem jól érezte magát abban az egyházban, amelybe beleszületett. Ő, vájjon milyen vonatkozásában érezte jól magát a kézzelfoghatóságokban és adottságokban, ő, akiben éppen a kritika, az egyéniség s e három, a hit, remény és szeretet formája árulja el legbeszédesebben református alapszövedékét leglelke mélyén. Mekkora magyar volt és milyen rosszul érezte magát az akkori magyar-mivolt szegényes és szűk határáig valószerűtlenségei és az ideáltól elütő realitásai között.

Kölcseyben a református keresztyén világnézet 18. századvegi és 19. századeleji értékei kristályosodtak ki. A való világgal szemben a kellőt, a frázisokkal és illúziókkal szemben a valóságot, a múlt narkózisa helyett a jövő kevesetígérő, de mégis egyetlen lehetőségét hangsúlyozza. Sajátmagán is túlulalva hirdeti törvényei érvényességét. Élete zálog igazságaiért.

Kicsoda református? Egyháztág létére mindenesetre egy bizonyos fajta magatartású valaki. De kicsoda református, ha költő és közéleti férfi is az ezernyolcszázad évek első harmadában?

Bizonyára megismerszik az ilyen is. Az írói becsületért még atyai jóbarátjával szemben is kiáll. A nagy bálványokat sem hízelgi körül, ha más róluk a felfogása s még csak nem is az a fontos, igaza van-e, nincs. Közben fáj neki, ha sértett, vagy tévedett s nyilvánosság előtt is hajlandó a bűnvallomásra. A széptan törvényeit a magyar hiúság legyezgetése árán sem hajlandó figyelmen kívül hagyni egy pillanatra sem. Ha kevesli a műveltség és történelem múltai hagyományait, akkor nem úgy épít azokra, *mintha* szilárd alapok lennének is itt sem az a fontos, tisztán iát-e, vagy téved).

Gyöngé szava parancsként hat az ilyennek. Ha távozik a közéletből, gyászkeretben jelenik meg ennek a szomorú eseménynek a híre és gyászfátyolt lenget a kalapokról a szél ilyenkor.

Odabent sajog a szív, sóvárog a lélek és a bűntudat kimondhatatlan fájdalommal ég. De a szomorúság Isten szerint való. A

sóvárgás igazi hazánk felé irányul e nem-maradandó városunkból. A jövőt már hinni sem tudó penitencia-érzés pedig megtisztít és felemel.

A próféta nem éri meg prófétálása világának elközelítését. De ugyanazt¹ a világot hirdeti, amely aztán egyszer valóságként mégis beteljesedik. A próféta valami nagy és nemes vállalt munka közben hirtelen elszólíttatik (mondjuk, egy hü keblet véd a hűtlenség vádjá ellen a vaksággal szemben). A késői ivadék viszont: visszaemlékezvén rája, igazolja őt és tisztességet tesz neki.

KÖLCSEY VALLÁSOSÁGA

Kölcsey a legközelebbi napokban aktuálissá lett halála napjának százesztendő fordulója révén s ez ok miatt sok szó esik róla. A közbeeső száz esztendő nagyon megnehezült idő volt rajtunk, így aztán a Hymnus költője valahogy résztvevőbb utódok körében ünnepeelt, mint felemlegetett elődei és kortársai. A magyar nép zivataros századai újabb zivataros századdal gazdagodtak. A sok szó, mely a nemzeti imádságot elsőnek könyörgő ajkak szólásait kommentálta, túlságosan nagy folyammá dagadt. Már-már magával ragadja a kései ivadékokat, elmosván lábuk alól a biztos talajt. Azt a tábor, mely velünk közös ideálok fénye mellett szokott összetalálkozni, főképen arra gondolva foghatja el szédülő érzés: vajjon milyen hit élt abban a férfiúban, aki egész nemzetünk nevében emelte hangját imádságmeghallgató mennyei Atyjához? Deista vol te, pantheista-e? Felvilágosodott fő-e, akiben a filozófia elsorvasztotta az élő hitet? Vagy kálvinista, aminek született? Titkos katolikus-e lelki alkata és többször hangozni vélt nyílt óhaja szerint? Esetleg éppenséggel görög pogány? A centenárium e tekintetben különösképen összezavarta felőle tudásunkat, vagy vélekedéseinket, bizonyosságunkat, vagy gyanításainkat egyaránt.

Mi főképen azért tartjuk szükségesnek itt a támadt homály eloszlatását, mert hivatalosan is, de szívünk szerint is énekeskönyvünk egyik dícséretképpen szoktuk templomainkban énekelni a nemzeti imát, a Hymnust. Bennünket nem győz meg a középkori egyházi szentbeszédbe sűrűn beleszótt mese, a döglött kutya szájából fakadó forrás kristálytisza vizéről a felől, hogy a prédikátor, vagy orátor személye mellékes, fontos, ami szájából ki jó. Mi azt szeretnők, ha az imádság a praeorans ajkán több volna retorikánál, vagy líránál s tiszta szívből fakadó őszinte fohász volna, melyre a Krisztus tanította, melyet mennyei Atyjához intéz a gyarló, de magát megváltottnak érző ember s melyhez a Lélek kölcsönzi a mondanivalót.

Mielőtt azonban bármi érdemlegeset felelnénk arra a kérdésre: hívő, vallásos valaki volt-e Kölcseynk, próbáljunk elhelyezkedni egy olyan szempont felől, ahonnan az igazságot egyáltalán-

ban látni lehet. Ne azt kérdezzük tehát: milyennek mutatkozik Kölcsey vallásossága ennek a fogalomnak mai jegyei szerint? Azt se kérdezzük: hasonlít-e Kölcsey hite egy modern magyar intellektuál hitéhez? Még kevésbé kérdezzük így: a Hymnus költőjének bizonyágtételei elhangozhatnának-e manapság akár egy vallásos konferencián, akár egy jövőheti bibliaórán, akár pedig megjelenhetnének-e cikk gyanánt valamelyik hitbuzgalmi lapunkban? A vallásosság fogalmi jegyei azóta, hogy ő meghalt, gazdagodtak is, szegényedtek is, módosultak is, változtak is. A modern magyar intellektuál hite sem azonos a Kölcsey hitével: ez a XX. századbeli, az övé XIX. századeleji tartalmú volt. Az is egészen bizonyos, hogy különösen pedig a terminológiája és frazeológiája egészen más, mint a mi konferenciáinké, bibliaóráinké, igehirdetésünké, hitoktatásunké. Mindezekről azonban még mindig lehet őszinte, teljes, élő és erős, vagy esetleg az ellenkezője.

Ha Kölcseynek vallásos jellegű, vagy vallásra vonatkozó kijelentéseit összegyűjtjük és úgy kíséreljük meg az ő hitvilágát ismerni, hogy bizonyos rendszerbe foglaljuk a kijelentéseket, vagy bizonyos előre megállapított terv szolgálatában esetről-esetre bizonyítékokként idézzük, föltétlenül hamis képet nyerünk. (Mellékes, hogy e hamis kép megfelel-e céljainknak s azért tetszik nekünk, vagy — ellenkezőleg — más célokat szolgál s bennünket szomorúsággal tölt el, mert hiszen „hiteles”.) Kölcsey aufklérista volt, de úgy, hogy a német szellemű korabeli „görögséget” összeolvasztotta egyéniségében a többé-kevésbé inkább már csak hagyományszerűen, örökségül rámaradt felvilágosodással. Azonkívül autochton, korától és olvasmányaitól, baráti körétől és iskolai nevelésétől egyaránt független egyénisége szerint is „kiművelt emberfő”, filozófiára hajló, érzelmes szívű, egy kicsit pesszimizmusba kergetett lélek ő. Mindez azt jelenti, hogy „bizonyágtételei” szintén ilyenek. Hiába keresnök benne a Szentháromság egy örök igaz Istent, a kegyelmes Atyát, a Megváltó Krisztust és a Vigasztaló és Megvilágosító Szentlelket. Hiába követelnők rajta hittételeinket is, vagy a személyes megtérést.

Néhány bibliai idézet összeszedhetnénk ugyan összes műveiből, de már zsoltárt és dicséretverseket még kivételesen sem látszik ismerni, azonkívül egyéb természetű idézetek „ütnék” az ilyen természetűeket s betű szerint idézve nem is igen volnának elég meggyőzőek. Hogy egyebet ne mondjunk, isten nevét kisbetűvel írja legtöbbször, de meg jobban is szereti más neveken emlegetni, mint aki istenség, sors, végzet, megfoghatatlan lény előttünk lebegő idea. Rosszul járunk mi, evangélium szerint reformált keresztyének, ha idézeteket engedünk fejünkre olvasni műveiből, hiszen ő sajnálja azt, hogy volt reformáció, kimutatható somiból, hogy a katolikus válást legalább is olyan jónak tartja, mint a magáét, a protestánst, az a meggyőződése, hogy a világ a felekezetekre bomlott keresztyénségben „nem nyert egyebet a hierarchiának más alakra lett változásánál” s bizony nem volt

„szüksége az emberiségnek azon pusztító revolúcióra, mely Európa culturáját egy századdal bizonyosan késleltette.” Azt, hogy „imádd az istenséget”, mondja ugyan, de pogány görög filozófusnak idézve szavait és annak adva igazat. Ellenben nem hisz a lélek halhatatlanságában és az örök életben sem s ezt *Vilma* sírjánál éppolyan hideglelősen vallja be, mint *Celestinával* kapcsolatban, vagy saját halálára gondolva, *unokaöccsével* folytatott eszmeváltása közben. Költészetében is azért vonul végig s ez okból tör ki minduntalan a *Vanitatum vanitas*, a *Zrínyi 1. és 2. érteke*, a *Remény*, *Emlékezet*, a *Csolnakon*, a *Bordal*, a *Megnyugvás*, az *igazság* és a *Rény* pesszimizmusa, pogánysága, rideg filozofálása, mert a költő szeme nem látja, füle nem hallja a reménylett dolgok bizonyosságát. A *Huszt* rémalakja sem azonos a Jelenések és próféciák Isten-angyalával.

Ha ezen az úton megyünk tovább, sohasem találkozunk a vallásos, a hívő, a református keresztyén Kőlcseyvel. A széttört mozaikdarabocskákból sohasem áll egybe a személyiség.

Kőlcseynek az egész személyisége kálvinista keresztyén. Mikor ilyet mond: „Lehetetlen, hogy a setéség a catholicizmussal természetesen s szükségképen köttetett volna össze”, nem catholicizmusáról tesz bizonyosságot, hanem arról, hogy nem tartja a keresztyénség egyik felekezetét sem „egyedül idvezítőnek”, tehát protestáns. Mikor saját hitvallását kritizálja s egyben-másban elmarasztalja, akkor azt az elvet gyakorolja, amellyel szerinte is a reformatio ajándékozta meg az európai szellemiséget, nevezetesen a „vizsgálódás”-! szemben az „engedelmességgel”. Mikor pedig azt állapítja meg, hogy „a vallás ideái, mint minden egyéb ideák, különböző főkbén különbözőképen assimiláltattak”, az egyéniség protestáns értelmezését fogadja el, hogy végül megragadó hévvel és szépséggel tegyen hitet a lelkiismereti szabadságról, mikor „a vallásról vallásra szabad átmenetei tárgyában” emeli fel szavát.

De még az sem legalapvetőbb megfejtése az ő kálvinista keresztyén belső emberének, hogy egyéniségének motorja mindenkor kálvinista keresztyén világnézetből áradó és akként élő elv. Különösképen negatívumai a legmélyebbről jövő és legámulóbb jelek. Ez az ember nem érezte jól magát abban az életformában, mely számára kora, öröksége és lelki adottsága szerint egyedül volt lehetséges. Ennek az embernek a lelke fázott a görög filozófia ridegségében, megborzadt az aufklérizmus nyújtotta világképtől és bizalmatlanul húzódott vissza az emberiség önértékein épülő és alapuló optimizmus valóságatlansága elől a pesszimizmus bölcs és megvigasztalhatatlan magányosságába. Ez az ember mindvégig hitbizonyosság után szomjazott és minden gondolatát azért gondolta végig, mert a forrásáig szeretett volna eljutni. Es minden szomorúsága onnét eredt, mert ez a megérkezés és nagy tikkadtságának megenyhülése nem adatott meg neki.

Aki ezt a lelki állapotot el tudja hinni őszintének, az a sok negatívum fölött egyetlen pozitívum szívárványát is megláthatja.

Ez a megbékélést jelentő ív: Kölcsey töretlen hite túl mindenén, amit érzékelhetünk és gondolhatunk az irányban, amerre a valóságot reményijük mi is. Három mondatban sejteti velünk, hogy ez a belső hite töretlen. Ez a három mondat nem egyszerre hangzott el, vagy íródott le, de egységbe hangzik össze. Az isteni ítéletben *„csak az nem talál boldogságot, ki elég kegyetlen magát mindég és mindenütt hideg vizsgálatokkal s gáncsolódásokkal gyötörni.”* Ez önvizsgálat eredménye s egyben büntudat is. *„Bár boldog lenni mindenki szeretne, mégse hidd, hogy Isten az emberi élet céljává e törekvést rendelte volna.”* Ez bűnbánat és engedelmesség. *„Utoljára is azt kell mondanunk, amit Bayle mond: az emberi okosság olyan mint a mózesi törvény, mely nem egyébre való, hanem saját gyengeségünket ismerteti meg velünk s ez által egy megváltónak és könyörülő törvénynek szükséges voltára mutat. Nincs senki, ha az okossággal élni akar, hogy isteni segédre nem lenne szüksége.”* Ez különösen akkor hangzik az adott körülményekhez képest biznyságszerűen, ha „saját kicsinyvontunk érzet”-nek a Parainesis befejezésére utaló erejét megsejditjük. Mert csak hitbizonyosság beszélhet ott úgy, ahogy beszél. *„Tisztán érezve, hogy emberi rendeltetésünk célja nem is ez vala (hogy t. i. magunk számára jobb napokat vívjunk ki), nem nézünk áttal vissza a pályára.”*

Ezt a három mondatot hívő lélek írta. 19. századeleji, személyiségében is megpróbált lélek, korának és sorsának megkötöztje. De evangéliumi keresztyén. Kölcsey Ferenc.

KATONA

I.

Katona József mai napig körülbelül legnagyobb drámaírónk, hiszen nagy műve, a Bánk bán a legjobb magyar dráma. Elszorul az ember szíve, ha erre gondol. Hogy lehet az, ha így áll a dolog, hogy a Bánk bán legkomolyabb elemzői is kénytelenek minduntalan odatenni egy-egy magasztaló mondatuk után rendre egy-egy dé-t? Hol a nyelv, hol a mese, hol a jellemek, hol a szerkezet, hol a történeti hűség, hol az eredetiség tehet róla, de mindig akad egy-két alapos kifogás. Az is elszomorító, hogy külföldön sem hat eléggé a darab, nem örvend tiszta, csorbítatlan, őszinte világhírnék. Legszomorúbb pedig az, hogy idehaza sem kerül párja. Maga Katona sem írt hozzáfoghatót, mások sem. Van tehát egy legjobb magyar drámánk, amelynél száz is van külön világirodalom-szerte s ez az egy vitás és kétes értékű legjobb darabunk is úgy-szólván egyke. Van is már régen megfogalmazott vigasztalásunk erre a bajunkra: a magyar irodalom elsősorban lírai és csöppet sem drámai jellegű. Legkülönb tragédiáink — Arany János balladái, tehát tragédiák dalban elbeszélve. Az ember könnyen bele-

nyugodhatnék ebbe, csak ne volna másrészt annyi az ügyes színházi mesteremberünk, ne szeretnék falun olyannyira a „műkedvelőt” és volna egyéb téren legalább egy vagy két „hibátlan” irodalmi remekünk. Jelenlegi helyzetünkben azonban kénytelenek vagyunk tovább tűnődözni mégis. Az már egyszer bizonyos, hogy nyelvünket nem ismerjük, soha még igazán leírva nem volt, minden grammatika az indogermán paradigmákba belegyömösölten, mutatja meg, tehát nem a maga valóságos mivolta szerint. Vajjon nem ugyanez a baj irodalmi remekeink pőrében is? Vajjon csakugyan hibák az itt is, ott is felemlegetett kifogásolni valók rajtuk, vagy egyszerűen csak sajátosságok? Vajjon nem azért nem ütik meg a mértéket, mert a mérték csak szenvelgi magáról, hogy egyetemes érvényű, akárcsak az indogermán nyelvi paradigmák? Hátha csak azért nem hibátlan dráma a Bánk bán, amiért a harmadrész sohasem fejezhető ki a tízes számrendszerben maradék nélkül: mert nincs benne a tízes számrendszerben s ez nem hibája, hanem mivolta. Másmilyen volta. Hátba csak azért nem tetszik a Bánk bán külföldön, mert a külföldiek indogermán művészetet keresnek benne a helyett, hogy uralaltáji művészetként vennék tudomásul és úgy élveznék? Hátha nem is igaz, hogy egyke a Bánk bán nálunk s csak annyi igaz ebből az egész szemléletből, hogy magunk se tudjuk jószerint, mi mindenünk van, mert jómagunk is csak azt vesszük kincseink garmadáából valóságos érték-számba, aminek kettős értékskálája van, az ismeretlen magyar és a feléből-harmadából egyező indogermán.

Azért merészlek kételkedni, mert párhuzamos jelenségek feljogosítanak ilyesmire. Különös volna például ma már azt állítani, hogy csak az a zenemű szép, amely dúrban vagy mollban hangzik. Ha a magyar parasztdalnak nem „hibája” az ötfokúsága és még sok minden egyéb zenei tulajdonsága, akkor az is lehetséges, hogy a Bánk bánban és több magyar drámában is rejtőzik egyetlen műfaji „ötfokúság”, eddig még ki nem elemzett drámai tulajdonság, ami azért nem egyezik az indogermán drámai tulajdonságokkal, mert — másforma, nem azért, mert nem sikerült. A írógyar parasztdal zenei tanulságai arra figyelmeztetnek bennünket, hogy a magyar népi „irodalom”, sőt a magyar klasszikus irodalom is szolgálhat irodalmi tanulságokkal, ha valaki tanulni akar tőlük és belőlük.

II.

Indogermán nyelvi és művészi kifejezési módnak tartom például az elvonást, az absztrahálást. Ez az elvonás jellemzi az indogermán műalkotásokat is, de ugyanilyen mértékben a műalkotásokat elemző tudományt is. Ha erről csak egy kicsit is el tudnánk felejtkezni s úgy közelítenénk Katonához, a Bánk bánhoz, sőt Katona egész életművéhez, elfogulatlanul, a magunk módján, feledve, amennyiben egyáltalában megtehetjük, mindazt, ami tanul-

mányaink során valósággal belénkidegződött, már jóval kevesebb „hibát” mutatnának fel maguk a tények.

Az első olyan tény, ami azonnal szemünkbe ötlük és sok mindent megmagyaráz, Katona rideglegény volta. Igen, valóban, ez a legismertebb, mások által is észrevett és nyilvántartott vonás rajta, ő a mi nagy magányosunk. Életének és művészetének minden vonatkozása szerint egyedül áll. Nem nagyon számos esztenedinek során többször is közelít nőkhöz, hiába, mindvégig magára marad. Társtalan egyébként is. Igaz ρ barátai nincsenek. Hiába él Pesten, irodalmi központban, hiába darabszállítója a színháznak és hiába irodalmi központ abban az időben már Pest, ő minden írói körön kívülmarad. Hiába ostromolja a nyilvánosság kegyét is, a színésznek is, a darabíróiak is rozsdásnak találják a hangját. A Bánk bánt visszautasítja mint pályaművet a bíráló bizottság, mint előadandó darabot a cenzor, mint könyvdrámát az olvasóközönség. Nem hallgat az elméleti író szavára sem senki, a Tudományos Gyűjteményben megjelent fejtegetés visszhang nélkül hangzik el. De még szülővárosának egyébként tisztelt és becsült városi tisztviselőjeként is magános lélek szegény Katona, hiszen halála után nyomban hivatali sikkasztással gyanúsítják, iratait, vagyonát zár alá veszik, fizetését lefoglalják, emlékét öreg édesapja próbálja úgy ahogy tisztára mosni. Ez a lélek tehát úgy maradt magára, hogy mindig társak között élt, mindig közelíteni szeretett volna hozzájuk, de azok valami sötét végzet irgalmatlanul következetes törvényszerűségével mindvégig idegenek maradtak hozzá és idegenül meredtek rája. Ez Katona József: egy végzetesen magános ember idegenek között, tragikus vonzódásával feléjük — hiába.

Ha tehát megkísértjük a dolgokat egységben és a maguk bús-vér valóságában nézni, ne szakítsuk ki ebből a szerves egységből Katonának se dramaturgiai vagy színpadon szerzett praktikus előtanulmányait, se életművét. Ne úgy vizsgáljuk vagy próbáljuk megérteni és megkritizálni őt az író, mint aki elsajátított törvények alapján, ellesett minták után, kikölcsönzött mesék segítségével a legjobbat akarja adni, hol sikertelenül, hol a vége felé már majdnem sikerülten, bár mégsem akkora sikerrel, mint a külföld klasszikus nagyjai. Fordítva képzeljük el és úgy értsük meg. Mindig, mindenütt és mindenben ez a végzetesen magános lélek keres tragikus sikertelenséggel találkozót a környező idegen világgal. Minden, amit cselekszik, ennek a törekvésnek a gyümölcse és minden, ami gyümölcsöt terem, ennek a törekvésnek a jelképe. Ha a dráma szabályait megtanulja, ezek szerint a szabályok szerint ömlik ki belőle ez a vágy és öleli körül az áhított, de hasztalan ostromolt másik embert, ha mesét talál, ebben a mesében őt alakot határtalan és határozatlan vágya. De akármilyen tanulmány, vagy élmény, akármilyen mese vagy mesterségbeli ellesett fogás, mind csak ürügy, alkalom, eszköz ennek az egynek a megközelítésére. Éppen ezért hiú törekvés és semmire se jó játék ösz-

szeszedegetni és megállapítani: mit kitől tanult, mit honnan kölcsönzött, kinek a keze nyomán mi minden műhelytitkot lesett el, valamint az is, mi hogy sikerült és mennyiben nem sikerült neki. Akárhonnan vette: minden ezzé az egy önnönmagává hasonult nála és akármilyen formája volt akárminek azelőtt: egyazon masszává olvadt össze azonegy-önmaga élethevének kohójában. Katona minden kívülrőljövő elemét életének és életművének Katonává emésztette meg és önmagából Katonául adta vissza a világnak. S ez a Katona, ne feledjük, változatlanul azonegy mindig és mindenben: a végzetesen magános lélek a tragikusan idegen emberek között. A kérdés tehát sohasem az: megfelel-e ennek a léleknek önmagáról adott jelképes életmegnyilvánulása bizonyos eddig érvényben lévő törvényeknek, hanem az: van-e valami törvény érvényével ható, tehát mások számára is felfogható értelme e lélek magáról hírt adó, sokszor egészen rejtelmesen titokzatos kiáltásának?

III.

Hogy mennyire őszintén mindig önmagáról ad jelt ez a végzetesen egyedülmaradt lélek a maga tragikus erőfeszítései közben az idegenek között, azt minden, de minden egyformán tanúsítja életművében. A tragikai feszültség például mindenütt ebből az irgalmatlan alaptörvényből fakad: A szólót nem érti az, akihez szól. Ennek következtében a drámai dialógus feszültsége is innen támad. A szóló a dialógusban monológizál s az egymással párhuzamosan elhangzó monológok valójában soha sem találkoznak, csak a végtelenben, a párhuzamosok e régi tudott találkahelyén. Formájuk szerint pedig monológvolutukhoz illőképen kétfélek a szóló személyek nyilatkozatai: vagy dühös, filozofikus, ömlő, hosszú kitörések, vagy felében kettéharapott, dörmögő, homályos célzással odavetett, szinte értelmetlen, kurta, indulatszószerű felordítások és sóhajok. De nemcsak a beszélt nyelv ilyen, az egész színpadi jelképrendszer egységesen azonegy a dikcióval, tehát a mimikák, gesztusok, jövésmenések, cselekedetek, helyezetek, történésmozdulások mindegyéig³ szakasztott ilyenek. Ó, nem kellett a Katona tragédiáiban semmelyik jelenetet vagy fordulatot tragikailag kiélezeni, mesterséges akarással kihegyezni, élére állítani: készen volt a tragédia abban a pillanatban, ahogy egy ember a másikhoz képest kezdett lenni. Az idegenségük, egymásnemértésük a tragikum. Az, hogy emberek, az a tragikus. Az, hogy egymással közösségben élniök kell, hiszen e világra születtek, az teremti a tragikai összeütközést. Hogy megszülettek, az a tragikai vétségük. Születésük pillanata az esztétikai küszöbe tragikumuknak és tragikai bukásuk végkifejlete: koporsójuk bészárulása. Az ezerféleképen, de mindig egyformán végtelen és örök, léhát csodálatos életet Katona tragikusan zárta önmagába és tragédiákban szimbolizálta. Katona teste és vére szerint élt tragiku-

san, ezért tragédiák életének gyümölcsei, ezért jelképezi életműve mindenütt a tragikumot s ezért tragikus, valahányszor drámát ír, drámájának egész menete, a dolog természete szerint legnagyobb mértékben a nyelve is. Nem homályos ez a dialógus, nem rosszak ezek a jámbusok, nem dadog ez a stílus, hanem mindhárom vonatkozásában tragikus, drámai.

IV.

A mesék is, akárhonnán vettek, akármilyen mesterségbeli ügyességgel, elméleti jólétesültséggel, vagy akárkiről leutánzott boszorkányossággal vannak megszerkesztve, mindig ugyanazon Katona József-i tragikus életszemlélet és léttanulság kristályrendszerének tengelyei irányában helyezkednek el. Nincs különbség dráma, vitézi szomorújáték, vígjáték és tragédia között. Mindegy, Luca széke, Jeruzsálem pusztulása, A Rózsa, Bánk bán, Ziska, Monostori Veronka, vagy István király alkalmából-é, töretlenül, kisiklást nem tűrve, mindig azonegy tragikus helyzet adódik sírásra, vagy nevetésre gyötörve a nézőt: *a* magát megértetni vágyó magános lélek hasztalan tárulkozik az idegen másik ember értetlen lelke felé. Ez a mese, mindig ez, mindig ennyi, sohasem más, csak más-más lében adva fel.

Ezekben a mesékben rendre az történik, hogy láthatatlan, de áthághatatlan fal emelkedik az emberek közé s kibírhatatlan börtönükből csak a halál szabadíthatja ki őket, az is csak azért, hogy még nagyobb és örökebb börtön zárja közt érezzék magukat. Ott a fal Bánk és Melinda, Bánk és Tiborc, Bánk és Peturék. Bánk és Biberach, Bánk és Gertrudis, sőt Bánik és Izidora és Bánk és a király között is. De egymást sem érti Bánk körül az idegen világ. Nem érti Ottó Biberachot, a királynőt, Izidorát, Melindát, nem érti Mihkál az összeesküvést, nem Simon Peturt, nem érti Gertrudis Mihkált, a tragédia csak azért Bánk és nem más valaki tragédiája, mert Bánk az, aki a végén az egész világot nem érti maga körül s ugyanő az, akit nem ért már a végjelenetkor senki sem. Idegen és ellenséges ebben a mesében nemcsak minden másik ember Bánk bánnak, de minden helyzet és minden történés is. Milyen idegen mindjárt a legkezdetén az országos nyomorúságból hazatérő Bánk az udvari bálon *általában*; poros útiruhájában a fényes öltözékek]közt, sötétből a pazar világításba belehunyorog szemével, hívatlanul toppan-a be a meghívottak közé, megbujón lappangva nagyúr létére — *különösen*. Ép olyan értetlen helyzet ez, mint amilyen megmagyarázhatatlan embercsoport: a titkon üzenő Petur, a kétértelműen beszélő királyné, a Melinda előtt térdelő Ottó és a gavallér kezét a maga kezében felejtő feleség. De a történések egymásutánja is idegen és ellenséges. Gertrudisnak nem kellene meghalnia, ha útjára engedné Bánkot Melindával és még mindig nem kellene meghalnia, ha önmaga tört nem ránt. Pedig, hogy kínlódott Bánk, hogy ez a jelenet ne történjék meg.

Mikor Gertrudis arra a szavára: való, hogy én házas vagyok, de hitvesem nincsen, elsiet, kardját félig kirántva teszi hozzá: jó Angyalod susogta ezt neked! Mikor Gertrudis távozásra szólítja fel őket, jobbágyaid vagyunk — mondja s meghajtván magát elindul Melindával. Gertrudis marasztaló szavára falhoz tántorodik s úgy hörgi: Vége! Vége már neki! De még azután is tűnődik a helyzeten: Avagy azt hiszed, hogy nem maradtam volna itt parancsolásod nélkül? meglehet — itt félbeszakítja önmagát s hozzáteszi magában: Tán nem maradtam volna mégis itt! De hát hiábavaló minden. Épolyan hiábavaló, mint Dérynétől rózsaszín vagy fekete szalagot kérni válaszul, pályaművet küldeni a Döbrenteyék felhívására, szótfogadni a Bárány Rostájának, könyvben kiadni drámát, cikkezni a Tudományos Gyűjteményben, vagy akár csak becsületesen dolgozni, városbeliekkel barátkozni, történelmi stúdiumokat folytatni, élni 1792 nov. 11-től 1830 ápr. 16-ig.

De a Lucza széke is ugyanennek a tragikus éleinek jelképes meséje. A Jeruzsálem pusztulása is. A rózsza is, pedig az vígjáték. Vérhanti gróf is idegen és értetlen az egész világgal. Nem érti a feleségét, Rosinát, a fiát, Lázárt, az apósát, Flottiberget, még cinkosát, Bertalan orvost sem, a végén senkit sem ért, hű szolgáját, Jakabot, egész jobbágyságát nem érti. De egymást sem értik a vele szemben ellenségesen idegen emberek. Nem értik Körtést saját gyermekei Mártonka és Ágnes, nem értik Mézes és Bodacs parasztok a Tót deákot és a Cigányt. Nem értik egymást még a szerelmesek sem, Mártonka és Ágnes nem ugyanazon rendszerben mozognak. De ugyanúgy nem értik egymást Jeruzsálem pusztulásában Titus és Berenice, Titus és Floras, egymás között a tiranuskok Simon, János és Eleázár, Josephus és a zsidók, Mária és a „Fiatskája”, még az egymást annyira szerető Matathiás és a felesége sem. Es hát természetesen nem értik egymást Gyerfanorinszky Elek és Katica, Elek és Deresházy, Elek és Lajos hadnagy, de még Elek és Demerocsinyi és Finolányi sem. Legértetlenebbek természetesen a „statiszták”, János szolga, Muraközy és Nyalóczi, a vendégbarátok és Madam Nyalóczi. Titus jót akart, akárcsak Katona s mégis romokban a jeruzsálemi templom, halommal a hullák körül. Vérhanti is felgyújtotta maga körül a világot, pedig mindvégig vélt igazából cselekszik és beszél. Elek se győzi eleget mereszteni szemét a kutyakavarintás miatt, amit egy szál rózsájával csapott. Minden mese az értetlen és idegen világról szól s a tragikus hősről, aki hasztalan iparkodik megértetni magát.

V.

Az emberek is mindig ugyanazok, akiket a hivatalos tudomány itt jellemeknek nevez. Gyulai Pál is észrevette például, hogy Jeruzsálem pusztulásának és Bánk bánnak a főszereplői hasonlítanak egymáshoz: Titus és II. Endre, Mária és Melinda, he-

lyesebben megőrülésük rokon vonásokat tartalmaznak. Bayer József még Simon és Petur bán, János és Mikhál, Floras és Biberach, Berenice és Gertrudis között is sok rokonvonást talál. Mind igaz ez, de nagyobb igazság is van itt ezeknél. Nem a jellemek azonosak, hanem a tablók, a jellemek összeállítása élő- és mozgóképcsoporttá. Nemcsak Jeruzsálem pusztulásában, hanem Lucza székében és a többi darabokban is. A tablót sejtik Arany János és Gyulai Pál is, ők beszélnek Bánk köréről, Gertrudis köréről és (előbbi) II. Endre köréről is. De az élőkép-csoportozat csak eleinte ilyen gazdagon tagozott, későbbben élesen kiválik a hol Bánknak, hol Vérhantinak, hol Eleknek, hol Titusnak álcázott Katona, vele szemben az ellenséges világot jelképező nő (Gertrudis, Rosina, Katica, Berenice), hátuk mögött az egész ellenséges emberiség, közöttük csataterként a tárgyak, helyzetek, történések álnoksága: a lefolyt „cselekmény”.

Tekintsük legalább két dráma személyzetét tablószerűségükben s hasonlítsuk össze, mennyire ugyanazon elmoccanásokkal alakul ki az egyazon „finale”. Gertrudis Bánk, Rosina a gróf gyanújának áldozata, még hozzá a látszat Rosina és A rózsza „Katicá't-ja esetében egyformán a testvérbátyjuk, ez ismeretlen férfi és vélt csábító alakjához kötött. Gertrudist is, Rosinát is haldokló gazember rehabilitálja, Biberach, Ottó szolgája, Dienes, a Bertalan orvosé. Biberach is, Bertalan orvos is altató porral ármánykodik, Biberach tanácsa is kétmegoldású, az orvos pora is méreg a gróf tudatában, altató a valóság szerint. Biberach is, az orvos is őrzi megbízója egy-egy gyilkosságának a titkát, mindkettő azon csúszik el, hogy keveselli a fizetést, az orvost lelövik, Biberachot leszúrják. A világgal szemközt álló tragikus hősnek mindkét tablóban van egy-egy elborult elméjű áldozata, de mindakettő csak félőrült, vannak lucidum intervallumaik: Bánk neje, Melinda és a gróf fia, Lázár. Mindkét tablóban szerepel a szörnyű helyzetbe jutott és helyzetét sínylő gyermek, Lázár és Soma, az „átkozott kis alvó”. Ezt a gyereket ottlátjuk ártatlan áldozatként Jeruzsálem pusztulásának a tablójában is. Ellenképpül itt is, ott is szerepel egy-egy aggastyán, méltatlanul meggyötörve élete végén, Flottiberg és Mikhál, a jeruzsálemi tablóban Matathiás és a felesége. Tiborc emitt, Körtés amott, a két jobbágy mindig ott csetlik-boilik a főhős és a főesemény körül, egyik a Luca székén ülve, másik lopni készülve az udvari bál zürzavarában s mind a kettő fontos szerepet is nyer az esemény tovagördítése körül. Tiborc szókimondása amott egy másik jobbágy száján keresztül érvényesül, Tiborc is, Jakab is megkapják a figyelmeztetést érte: jobbágy! Uradnak szemébe! és: Tiborc, Tiborc! Kivel beszélsz? De azért Jakabot és Tiborcot egyformán látjuk és halljuk meghitt beszélgetésben uraikkal, úgy, ahogy azok raituk kívül serkivel mással nem szólnak. A jobbágyságra mint kollektívumra a gróf is pisztolyt fog, Gertrudis is kíméletlen szigorral és kegyetlen önkénnyel tekint. Bánk és Vérhanti ellágyulását a múlt képzetek emlegetésére egyformán

még nagyobb megkeményedés követi nyomon. Mind a két tabló kezdő képe egyforma: Inas, Kocsis, Kulcsár, Körtés, illetőleg Mihál, Simon, Petur, Myska bán: kártyázva az egyik csoport, mulatozva a másik egy asztal körül. Mártonka és Ágnes épúgy egy pár a szerencsés szerelemben, mint Ottó és Izidora a szerencsétlenben. Mézes és Bodács épúgy nem az igazi tettet bilincselik meg, mint Soloméék nem az igazi gyilkost koncolják fel Petur személyében. A Tót deák és a Cigány furcsa félreértéses dialógusa hasonlít a Békétlenek dialógusához, amelyben Mihál aggastyán gyermekeskedése és Simon habozása, a stereotyp „hátha mégis úgy lehetne” kitételrel bizonyos zord komikum felső határait súrolja. Mindkét tablóban ismételten fordulnak elő hosszú, filozofáló, reflektív részletek. Sűrű sötét éjszaka van mindkét tabló középső részében s a sötét boltozat Petur házában, középen a „fekete” asztallal nem sokban különbözik a grófi sírbolt komor képétől.

A tragikus életnek ezen a tablóján ott áll az ember maga, a tragikus ember, akit nem ért a többi ember. Jelképesen ott vannak elődei: a tragikus ősz egyedül, vagy agg párjával, méltatlan öregségben, meggyötörve, meggyalázva, földönfutóként, esetleg ie is gyilkoltan. Ott van a folytatás is, különböző szimbólumokban, a „Fiatska”, megszülvén, világrahozva, már is elveszítve: megörjítve, megölve, megfőzve fazékban, megátkozottan ... a sort könnyű kiegészíteni, soha meg se születve. Aztán ott az élettárs, elérhetetlenül, vagy ködveveszón, vagy méltatlanul hozzánk, mire rábukkantunk, vagy hűtlenül megcsalva bennünket, vagy önnön kezünkkel elemésztetve. Ott van szembe vélünk a felsőbb hatalmaság, kötelességünk, munkakörünk, életművünk felelős sáfára: szíve idegeneknek van kiadva árendába. És ott van körülötte a szolgahad, vagy az elégedetlenek tábora, hű, de szókimondó, vagy lázadó jobbágyság: a maga nyomorúságának pórázán csak vélt igazságnak, vagy vélt jogosságnak védelmére. És végül ott az idegen, az „intrikus”, akinek a főhős partnere, akárki legyen is, mindig jobban hiszen, mint neki, aki jószerint oka is lehetne mindennek, ha nem az élet szabása maga volna tragikus és emberek tehetnének valamit más emberek jó vagy rossz sorsáról. Nem az „ember” és az „emberi lét” általános, elvont vonatkozásai ezek, hanem Katona József maga, ősz szülei, akikkel már actor delectans korában „engedelmesen aláméne”, soha meg nem született testi és balsorsra született szellemi fiatskái, partnere, Déryné, a színház, a közönség, a kliensek, az olvasók, a drámbíráló jury, a kiművelt emberfők, akik a Tudományos Gyűjtemény problémáin gondolkoznak, Kecskemét, a nemes város, az ottani társaság, szóval az a másik fél, akit annyiszor s oly hiába ostromol, nem értik. A szolgák és a békétlenek, a kétféle emberek, akik hol neki adtak pillanatnyilag igazat, hol a világnak. Végül az idegen, az intrikus, akinek jobban hisz a másik fél: hol Déry, hol Kisfaludy Károly, hol — „a német”. A hús és vérbe ágyazottság és a

személyiség egysége, az egyetlen tragikus probléma, Katona József — íme a tablóknban is változatlan szimbolikus erővel megismerszik.

VI.

Az író és a darab nagysága tehát nem abban van, hogy az élet kisszerűségétől elfordulva, abból kibontakozva nagyszerű dolgokkal foglalkozik, hanem abban, hogy észreveszi és hangsúlyozza a kisszerű élet jelképes erejét, azt nevezetesen, hogy a kisszerűség mélyén egyetemes jelentésként ottrejtőzik a nagyszerűség. Ez a nagyszerűség nem formáiban nagyszerű, hanem jelleében, tehát nemcsak akkor jutok kisszerű életem nagyszerű egyetemes jelentéséhez, ha országsorsává nagyítom és történelemmé általánosítom, hanem minden esetben, ha embervoltomban észreveszem az Embert, a Létezést. Annak azonban, hogy a színpadra kivetített ember valóban az Ember, csak egyetlenegy záloga lehet, ha soha egy pillanatra sem más, mint énmagam, sorsa az én-sorsom, a többi ember a velem szemben álló többi ember, hiszen nem ismerhetek más embert, csak magamat, más sorsot, csak a magamét. De hogy ez a létérzés nem szubjektív, alanyi, önös, szűkkörű, elfogult és pártos életszemlélet, hanem bennem átérzve és másokra vetülve valóban az Ember Sorsa, annak én csak záloga vagyok, a jele más, a jele az, hogy bennem te, másik ember, magadra ismersz. Katona azért tragikus ember, azért írt tragédiákat, mert *ezt a jelet* csak abban a kétségbeejtő formában érzékelhette, hogy „te valóban nem értettél meg engem”: a tragédia teljes, tökéletes, *sikerült*. Nem is értheti meg Katonát más, csak aki maga is tragikus ember, a róla szóló kritikák mind, még a legjobbak is kétségbeesetten menekülnek egy-egy „hiba” vészkiáratán a többi emberek közé. hogy elkerüljék a halált. Megértőinek, Aranyinak, Gyulainak. Péterfynek tragikus alapszövevédeke egyenes arányú megértésük mérvével. Az is érthető, hogy a Bánk bán nem aratott sikert idegen színpadokon, vagy nyugat-európai irodalmakban. Hiszen ha megértették volna, nem lennének idegenek s nem lenne Bánk bán tragikumuma teljes. Katona József életművének idehaza is az a tragikumuma, hogy meggyanúsítjuk, mi a magyar közönség, hátha mégis hibás, helytelen, nem olyan makulátlan, mint lennie kellene s jobban hiszünk az idegennek ... Ez az életmű mondja a magáét, de mi nem a maga, sőt nem is a magunk rendszerében, nem belső törvény érvényének mértéke szerint mérjük meg, mit ér. Tragikus helyzet, tragikus sors.

Ez a „saját mérték” úgy mutatja, hogy egyetemes földi helyzet, általános embersors. Magyar mérték pedig ez, a magyar irodalom végső tanulsága. Balassi, Zrínyi, Csokonai, Katona, Petőfi, Arany, Jókai, Mikszáth, Madách, Kemény, Vörösmarty, Szenei Molnár Albert, Fazekas Mihály, Ady sorsa csupa tragikus sors. De még

részletekben és kicsiben és a kisebbekben is az: a Kesergő szerelem szebb, mint a Boldog. Kisfaludy Károly és Tompa Mihály sorsa is tragikus sors. Mégsem „pesszimista” tanulság ez. Nem azért tragikus az Élet, mert tragikai tévedések, megakasztó jelek, tetőfok és végkifejlet van benne, hanem azért, mert színhelye a végtelen, időpontja az örök, bonyodalma e kettőnek a relációja: a csudálatos. Tragikus a lét, mert csudálatos az élet.

Nem állítjuk, hogy ez valóban is így van, de állítjuk, hogy magyar szemnek ilyenül látszik, mióta a magyar irodalom, És mert ilyennek látszik, igazságtalanság azt keresgélni, van-e a tragikus hősöknek tragikai vétkük, vagy mi a jobb, a helyzetkomikum-é, a jellemkomikum-é, indokolva van-e egy továbbmozdulás az előzményekben, deus ex machina osztott-e végső igazságot, vagy valami egyéb. A magyar drámában, mint minden egyéb magyar műalkotásban transcendens, tehát megmagyarázhatatlan a jelkép, csak kettőt tudhatunk róla: *őszintén* a művész hús- és vér önmaga é« *sikerült*, mert a műélvező magának ismerte el, szolidáris vele. Bonyodalmat, architektóniát ne keress e jelkép képszerkezetében, mert a szerkezeti törvény az egymásutánból vagy az egyidejűségből oldozható ki, a pusztán egymásután folyik egymásután, vagy egymásból, természetesen vagy természetellenesen, előzményeit láttatva előbb, vagy következményeit. Egyik felvonás vég sem áll coniunctivusban, nincs főjelenet és nincs epizód, mert a magyar „szerkesztés”, a magyar kompozíció, a magyar architektónia is mellérendelő, akárcsak a magyar grammatika és nemcsak a magyar parasztdalban, hanem a magyar tragédiában is. A végtelenben lejátszódó örök viszonyulása úgysem lehet formájában az oktörvény, a tragédiában a celeritas sohasem spatium per tempussal egyenlő, mert akkor érthetetlen és visszatetsző lenne Arany és Kemény szörnyű költői igazságszolgáltatása és akkor csakugyan irtózatos lenne, hogy az éhségében félőrült anya szeretetből megöli és ájtatosan megfőzi kisgyermekét. Hiszen ha az ilyesmiknek oki törvény az alapjuk, akkor szegény ártatlan emberi fantázia jó szerrel és lelke csendességére még ostrom alá sem foghat egy várost, mert azt már igazán nem vállalhatja, hogy ebből egy kisgyerek megfőtt testecskeje következik. Nem, nem, egyszerűbb, ha itt a költő hibázott.

Pedig a költő nem hibázott. Először is e földi lét folyamán aránylag kevés várat ostromlott az így látó lélek, inkább csak mindig őt ostromolták, nem lehet tőle rossz néven venni, ha ő tudja jobban, mi annak a vége, ha a másik ember beszorít az egérfogóba engem. Száz arannyal a zsebemben kirohanok, a vár piacára ezüstöt, aranyt, sok nagybecsű marhát máglyába kihordatok . . . legvégül, félőrült anya, megölöm és megfőzöm a fiatskámát. (Hát úgy gondold meg, mielőtt körülzárnál. . .) Kiszámíthatatlan következményei vannak minden cselekedetnek. Kiszámíthatatlanok a kalandjai minden útnak. Dehogy folyik a jellememből, vagy az előzményekből. . . rázuhan az emberre lesből.

váratlanul annak az irtózatossá váló következménye, hogy élék: hogy még nem haltam meg, hogy csak tapogatok a végtelenségben (e földön, a színpadon), de nem tudom, merre tőled és meddig hozzád és hogy nem ismerem a másik embert, másik ember-volta: álorca, álruha, nem tudhatom, kibe mi lakik. És nem tudhatom azt sem, magam hatása mekkora, cselekszem a legjobb hiszemben, beleavatkozom a másik ember életébe azzal, hogy vagyok, szelet vetők és vihar kél belőle. Bánk „habozása” az ilyen életérzésű emberé: nagyon nehéz e tudva elszánni a cselekvésre magunk, de ha egyszer hozzáfogtunk, ne skrupulizáljunk többet.

Ha önnön belső törvényszerűségét keressük Katona életművének, megtalálhatjuk a transcendens jelképben, a mellérendelő architektóniában és a végtelenség emberének örökké folyó léte csodálatos voltában. Ha így nézem, ezt látom ki belőle: hibátlan, klasszikus mű a Bánk bán, de töretlen, egyöntésű Katona egész oeuvre-je, tehát nincs lényeges különbség Bánk bán, Jeruzsálem pusztulása, Luca széke és a Rózsa között sem. Annyi a különbség közöttük, hogy a Bánk bánnak kettős megoldása is van, a többinek meg nincs ilyen. A Bánk bán az indogermán dráma törvényeinek is megfelel többé-kevésbé, a mellett, hogy klasszikus magyar műremek, kitelik belőle egy vicinális nyugateurópai érték is. Ahogy a magyar nyelv bebizonyította magáról, hogy egészen jó hexametereket lehet szabni a matériájából, úgy vizsgázott le Katona József a Bánk bánban, hogy néha a csodálatos élet elég jól beválik forsriftos életnek is, jóllehet a magyar nyelv sem, a csodálatos élet sem ilyen lényege szerint.

Más oldalról, ha az indogermán dráma szabályai szerint szerföltött hibás és egy csöppet sem eredeti Lucza székét nézzük saját törvényei érvénye alatt, megsemmisülnek az összes ellene felhozott „kifogások”. Érdektelen, milyen szervezeti kapcsolatban áll a Mombelli grófokkal, vagy Kotzebue Embergylölés és megbánásával, vagy akár Shakespeare Hamletjével. Ha hasonlít Véhanti Meinauhoz. Rosina Euláliához, Lázár Hamlethez, ha nem, láttuk már, mennyire önmagává emésztette meg és önmagául adja Katona minden tanulmányát, mintáját és színpadtechnikai tapasztalatát. Szempontunkból Gyulai dicsérete is érdektelen a darab szerkezetének „jelességéről”. Az sem fontos, sikerül-e megvédelmeznie a szerzőt a „kettős cselekvény” vádjától. Igenis kettős a cselekvény, itt is, Bánk bánban is, sőt hármas és négyes, ha úgy tetszik; az élet sem egyszövésű, minden ember kétségbeesetten igyekszik a maga életét élni, úgy ütközik egyik a másikba. Az a szép, hogy az epizódalakok nem azért ugranak színpadra és tűnnek el onnan diszkrétan, hogy a sztárokat „segítsék” vagy „gátolják” mennél tündöklőbbben kifutni a formájukat, hanem azért, mert életüknek önálló melódiája van s a harmóniát ez önálló melódiák *egyszerre hangzó* részecskéi adják. Körtés mindegy boszorkányt akar látni, a tót deák és a cigány alamizsnát óhajtanak, az orvos asszonyt szeretne szöktetni, a gróf ártalmat-

lanná készül tenni egy terhelő tanút, Jakab és Lázár a megsejtett gyilkosság érdekében nyomoz: ki-ki maga mesterségét folytatja és ez okozza a bonyodalmat. Hogy az orvos cselszövénye kissé hóbortos és nem valószínű? Nem „cselszövény” az, hanem egy bizonyos fajta élet esz-kábálása más életkebe belebonyolódása közben és következtében. Mindegy, hogy Rosina ártatlan, vagy bűnös a tragikus sorsban, de nem mindegy a gróf szempontjából, az pedig nem sértheti erkölcsi érzésünket, hogy a grófnő szerelme független szerelme tárgyának viselkedésétől, ha a szeretetről komolyan elhiszük, hogy végtelen és spontán. Az is mindegy, hogy meghal-e a gróf, vagy megmenekül s a Katona József belső törvénye szerint tévedés, hogy a „happy end” nem megoldása a csomónak, hanem erőszakos kettévágása, mert az örökkévalóságot úgysem vágja ketté semmiféle végkifejlet, maga a földhöz és földi élethez kötözött végtelen és örök lét tragikus. Mindegy, mi szerez szabadulást: halál, örület, lethargia, vagy . . . újjászületés. Bánk bán sem bűnhődik, Vérhanti sem s a büntetés már mindkettőnek irgalom. Lázár karaktere sem „megromlik”, midőn atyjával szemben egészen tétlen marad, ellenkezőleg, mindvégig következetes, mert atyja és anyjafelőli kedélyhullámai egymást megsemmisítik attól kezdve, hogy anyja él, tehát atyja nem gyilkos többé a szemében. Az, hogy ez a tétlenség nem gátolhat és nem segíthet semmit, csak a tragikus helyzetet öregbíti. Több „kifogása” Gyulainak nincs. Szerintünk viszont a Lucza széke épen olyan őszinte szimbólum, mint a Bánk bán, sehol semmi hazugság (tendencia) nem található benne, tehát sikere is lehetne, akárcsak a Bánk bánnak. Lesz is, mihelyt megint elő merjük adni és végrevalahára zavartalanul merészelnünk gyönyörködni benne.

VII.

Nem hiányzik ehhez több, vagy más egyéb, mint hogy szolidaritásunk valóságos volta belénk döbbenjen. Eszméljünk rá, hogy magyarok vagyunk Európában, idegenek jelrendszerünk szerint, Ázsia népe, de halálos nosztalgiával a lelkünkben Európa felé. Európa nem ért bennünket meg, míg tendenciózusok vagyunk s az ő nyelvén sejtítünk feléje, ami nem áll a szánkban, tökéletlen is, nevetséges is. Egy lehetőségünk van reményteljesebb ostromra, ha őszinték maradunk, a halál árán is, mindörökre minmagunkat adjuk. Mert csak *minmagunk* őszinte jelképében ösmerhet *magára*.

KISFALUDY KÁROLY

I.

Minden drámaírónak van valami tragikai vétke, különben nem írna drámát. Lírai verset írna, vagy regényt. Művészeti eredendő bűn ez s akiben tudatosul, tragikusnak érzi az életet. A tragikum számára és szemében az egyetlen lehetséges jelkép, a művészi kifejezés egyetlen lehetséges formája. Művészi határsértés természetesen mindkét felé lehetséges, de a nem igazi drámaírók lírát vagy epikát művelnek színpadon is, *Kleist* pedig, ez az ízigvérig drámaköltő, hiába ad *Michael Kohlhaas-ának* novellaformát, mégis tragédiát csinál a sujet-jéből. Az is meglehet azért, hogyne lehetne, hogy valaki életművének valamelyik közbülső szakaszán ocsúdik rá tragikus vétkére s akkor egyszeriben vált az életszemlélete, tragikussá mélyül. Így kényszerül a mi Vörösmartynk dramaturgiára és drámaírásra Zalán Futása és egyéb epikus művei ellenére, de mikor aztán széles kezelésű ál-drámái után igazi drámákat kezd szerezni, drámaivá komolyodik epikája is, lírája is. A kezdet kezdetén A két szomszédvár tragikus eposz, a végén a Vén cigány, az Előszó, az Emberek, az Emlékkönyvbe, a Fogytán van a napod... tragikus líra.

Vajjon mi a Kisfaludy Károly tragikai vétsége? Első nézésre, felületes ítélet szerint legvalószínűbben az, hogy anyja élete árán született. Ezért gyűlölte meg atyja, s ennek a gyűlöletnek terhét cipelte világéletében. Nem volna igazunk, ha elfogadnák ezt a felületes feltevést, hiszen ez nem bűne szegénynek, nem tehetett róla, ez csak egy keserves helyzet, amelybe belecsöppent. Vagy esetleg az talán a bűne, hogy elhitte ezt a helyzetet és igazodott hozzá? Netalántán azt róhatnék fel tragikus vétkéül, hogy azt gondolta, megalkudhatik végzetével, kiegyezhet, ha nem is pontosan 50 percentre? Még ez sem az igazi bűne, még ez mindig csak a karakterét formáló életelv. Kisfaludy Károly tragikai vétsége az, hogy habozott adott helyzetében, lassan tudatosuló magatartása, vulgo karaktere ide-oda hajlik. Hol kétségbeesik és rezignál, érezvén, mondván és cselekedvén, hogy minden elveszett, úgymint hiába minden, ahogy esik, úgy püffen, jöjjön hát, aminek jönnie kell. Ilyenkor dacol, elhanyagolja tanulmányait, világgá megy, nyomorog és várja mindennek a végét. Hol meg elkezd ravaszkodni, kedvébe jár a világnak, simul hozzá, alkalmazkodik, követi a divatot. Sima nyelve nagy svádával, gördülékenyen adja fel a szót. Hízeleg, mindegy kinek, vagy kiknek. Hol az apjának, hol a körének, hol a nemzetének, hol a korának, hol egyszerűen csak a mesterségének. Értsünk szót, nem igazi bűne ez Kisfaludynak, csak érzésszerű, művészi, szórói-szóra, ahogy elkereszteltük: tragikai vétsége. Nem életének kulcsa ez a végzetel vehes kompromisszum, hanem költészetének. Az a tragikus benne, hogy nem hoz megoldást. Az atya, a kör, a nemzet, a kor és a mesterség, ha

megenyhül idővel, nem ezért enyhül meg, ezért pedig nem is enyhül meg. De viszont az a tragikum benne, hogy minden művészet ettől van: a kitűnően eltanult darabcsináló ügyesség, az ösztönösen tragikus helyzetek jelképes erejének hibátlan megsejtése és törésnélküli felállítása. Ez nagyszerű, ez sikerült, ez szép és örök, de mindig borotvaélen jár. Ez végig kérdéses: vajjon elhiszik-e a hol kegyes, hol remegően-félő, hol szívszakasztóan fontos hazugságot azok, akiknek szól? Jómagam viszont igazán aláláttam-e az álarcoknak s csakugyan olyan-é valójában, belülről a másik ember, amilyennek mutatom? Csakugyan olyan mindent elsöprő-e a magyar virtus, hogy az ellenség baráttá válik tőle, ha hamarabb nem, legalább a temetésünkön? Csakugyan olyan emberséges emberek-é a tatárok példának okáért, hogy a halotti tor tetejébe még lakodalmat is szereznek? — Vagy csak a nemzeti hiúságot legyezgetem és ügyesen pereg a nyelvem? Vajjon valószínűek-e vígjátékos csalafinta álcázásaim és eléggé álcázottak csapdáim, vagy megint csak mindenáron jó arcot szeretnék magam körül látni olyan keserves hét szűk esztendőnek utána és erre a kis időre, ami még hátra van? Vajjon? Vajjon? Vajjon nem követeli-e áldozatul Katona József utólagos és végleges, teljes és igazságos rehabilitálása a Kisfaludy Károly utólagos és végleges, teljes és marasztaló megítéltetését is? Hiszen neki tapsolt az egész nemzet, mikor emezt még a kutya is elmulasztotta komolyan megugatni. . . Valami elégtétellel tartozik a történelem ítélőszéke. Kortársi agyonhallgatásért utókor elismerés jár, félő, hogy a kortársi tapsokért esetleg utókor kipisszegés dukálna.

II.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, mi, késői ivadék, Kisfaludy Károlyhoz és Katona Józsefhez képest igazán már: utókor, hogy nekünk nemcsak a maguk idejében elfelejtett nagyságokat kell újra felfedeznünk és méltányolnunk, hanem azokat is, akiket napjaikban már ünnepeltek, azóta is tisztelnek, becsülnek, de épúgy félreértenek és nem igazán játszanak, mint emberileg szomorúbb sorsra kárhoztatott kortársaikat.

Kisfaludy Károly szorongó *vajjonjára* abban a pillanatban fogja megkapni az egyedül megnyugtató *bizonyt*, mikor Katona a maga keserű „*hasztalan*¹”-jára a határozott „*dehogy-nem*”-et. Az a pillanat lesz ez, mikor mindakettőt a maguk valóságában fedezzük fel s merjük őket ma is adni és élvezni, magyar színpadon, magyar színészekkel hozva ki belőlük az örök komédiát, a halhatatlan drámát, a ma és minden időben aktuálisnak maradt tragikus világszemlélet elavulni nem tudó szimbolisztikáját.

Mi Kisfaludy Károly (hozzátehetjük: és Katona József) igazát ma nem mérnök megappellálni legmagasabb színházi kultúránkhoz, sem előadó és rendező művészei, sem műpártoló közön-

sége esküdti-igazniondásához. Megapelláljuk a mindig őszintén és tévedhetetlenül természetes két született komédiáshoz és közönséghez: a gyermekekhez és a néphez. Az ő játékos ösztönük és résztvevő odabámulásuk megérzi majd, hogy Kisfaludy Károly vígjátékai hasonlatosak Shakespeare komédiáihoz, Vitéz László bábjátékához és a mai mozidarabokhoz, tehát mindazokhoz a szívetlelket gyönyörködtető igaz alkalmihoz az annyiszor már és mindannyiszor istentiszteleti aktusból szakadt színháznak, amelyek soha ki nem mehetnek a divatból, el nem avulhatnak, örökre meg sem némulhatnak, mert az Élet parancsszavára lettek és minduntalan „megújul ifjúságuk, mint a sasé.”

Kovboj, romantikus hős, detektív, gyerek és bohóc, ezek a mozivásznak, a Shakespeare darabok, Vitéz László és Kisfaludy Károly személyzete. Kelepcék, hálók, félreértések, álöltözet és álarc a kellékei, a színpada. Meglepetések, leleplezések, szenzációk, nevelések a cselekménye. Jellemtragikum és helyzetkomikum, ahogy abszolút szabad emberek abszolút különös és furcsa sorsához illik. A végén heppiend, természetesen, hiszen valamennyiünk életének abszolút heppiendje a halál. Ezt a magyar ember azért is fogadja teljes belenyugvással, mert nagy vigasztalás rejlik abban, hogy e világon nem kell végtülvégig gyötrődnünk, hanem megengedi a jó Atya, hogy meghalassunk, de meg nem is hiszen igazán semminek a tökéletes befejeződésében. Nagy a világ és örök. Sohasem volt még úgy, hogy sehogyse lett volna. (A vallás meg igéri is odaát a folytatását.)

Magyarrá akkor válik a színház, ha a kovboj, a romantikus hős, a detektív, a gyerek és a bohóc igazát, a heppiend, a helyzetkomikum és az álöltözet halálosan komoly drámaiságát nem el-tompítja, hanem hangsúlyozza. A betlehemes játékban fontos az, hogy tudjuk, az öreg juhász tulajdorképpen kisfiú, mégpedig Szabó, vagy Kovács Jóska, Szabó, vagy Kovács Péter uram iskolahagyott fia. Ez váltja ki a hatást, nem az ellenkezője, ha fogalmunk sincs róla, kicsoda. A színháztörténet nagyon kurtán furcsán bánt el a cívissel, aki kitette intrikus színészlakóját az utcára, mert ilyen feketelelkű gazemberrel nem óhajtott egy fedél alatt maradni. Azt az öreg bácsit is csupán mint anekdotikus figurát tartja nyilván, aki a saktáblát nem lelő szegény kislányt megsegíti, mielőtt az istentelen haramiák visszajönnek: pszt, szép húgom, ott van az alatt a fa alatt, la! Hát a sok kipirult arcú gyerek, a Vitéz László közönsége, aki beleavatkozik a darabba? A feleskei nótárius, aki nem engedi, hogy Othello, ez a fekete képű szerencsen megfojtogassa Desdemonát, ezt a derék magyar menyecskét? Meg az a sok drukker a futballmeccseken! . . . Mind arról 'ianúskodn&k, hogy a színház jelképes játéka a valóságos életnek. Már pedig a valóságos, a hamisítatlan élet szereplői mindig a szabad emberek, a kovboj, a romantikus hős, a detektív, a gyerek és a bohóc, színhelye e föld, tehát kelepcék, hálók, félreértések, álöltözet és álarc (alázatos tisztelet — kösd fel magad! — szok-

tuk mondani és mormolni), cselekménye: meglepetések, leplezések szenzációk, felsülések, a vége: halál, amelynek jelképe a heppiend. A magyar nép és a magyar gyerek az életet csodálatosnak érzékli a végtelenség és örökkévalóság ölelkezésében, biztos ösztönnel olyannak is játsza jelképesen.

Kisfaludy Károly kompromisszuma tragikus helyzetéből kifolyólag teljesen *őszinte*, tehát egészen *sikerült* is. Tragikai vétségének jelképes gyümölcsei, színdarabjai örök magyar értékek. Ó, bárcsak mernének egyszer mennél hamarább, felkerekedni s megindulni Kisfaludy Károly komédiái, ha egyelőre csak jelképesen is, mutatóba, néhányadmagukban fellebbviteli fórumuk, a gyermekek és nép elé! Hátha új eljárásra utasítná eredeti bíróságukat, a városi színházat és a művelt közönséget is ez a fórum s az új ítélet kedvezőbben ütne ki és nyomban jogerőre is emelkednék.

AZ ÁTÉRTÉKELT SZÉCHENYI ISTVÁN (Hegedűs Lóránt és László Dezső könyvei)

Hiába minden, az átértékelés mégis csak folyik. A mi részünkről is. Mindenekelőtt ezt szögezzük le bátran és őszintén s többet ne haragudjunk senkire, aki — a maga szempontjából bizonyára éppen olyan szent hevülettel, akárcsak mi — hasonlóképen cselekszik. Legfeljebb szögezzük ellenébe a magunk másképen látó, mert másunnan néző lencséjét. Többet tennünk erőszak és lélekgyilkolás, tehát ugyanaz a negatív erő, amely egykor a gályarabokat prédikáló székükből elhurcolta és hajópadok mellé láncolta. Ha belőlünk szól a rontás, akkor is csak rontás az, nem egyéb.

Abból az alkalomból írom ezt ide, hogy az új idők követelményei két nagyszerű könyv segedelmével alapos retust végeztek a legnagyobb magyar immár konvencionálissá válni kezdő szellemi arculatján. Nem ő változott, ismétlem, hanem azoknak a szükségletei és igényei mások, akik éppen manapság tekintenek reá és szeretnének ihletet meríteni abból az éltető eszméből, amellyé finomult. Az új módszer, amely ezt a kívánt eredményt nagyobb sikerrel próbálja kiváltani, mint az eddigiek: lemondani a történetírás úgylégs csak erőszakolt és hiú törekvésszámba veendő tárgyilagosságáról. *Hegedűs Lóránt* egyéni erőfeszítéssel végzi el ezt a munkát: a maga ismert szubjektivitásának előítéletmentes bátor odaadásával megteremt egy minden gáton áttörő, hatalmas egyéniséget, egy eddig nem ismert, mert sem nem konzervatív, sem nem radikális, sem nem ősparaszt, sem nem feudális, sem nem örült, sem nem normális, sem nem animális, sem nem fél-isten Széchenyi Istvánt, aki mindvégig érdekli nem csak az intellektusunkat, hanem egész személyiségünket s úgy érezzük, hogy

ez az igazi Széchenyi-portré, mert ma mindnyájunknak ilyen egész emberekké kellene válnunk, még jelenlegi partialis érdekeink és álláspontunk feláldozása árán is.

László Dezső kollektív szempontból végzi el ugyanezt a revíziót. A mának, pontosabban a ma ifjúságának pártos szemléldője ő, akit végképen nem érdekel az a Széchenyi István, aki a 19. század elején valóban élt és a maga kora számára éppen az volt, aki volt, még kevésbé az, akit a kiegyezés és háborús korok, vagy a világháborút követő s egymást gyorsan váltó forradalmas napok csináltak belőle saját használatukra. Ilyen történelmi alak — szerinte — vagy egyáltalában nincs, vagy ha van is, nem aktíve ható tényező a „most március” napjaiban. Az aktuális Széchenyit mutatja meg, aki próféta, egy a fajával és mégis egyetemes ember s tragédiája egy elavult társadalmi és gazdasági rend gyökeres kicserélődését jelenti.

A mi számunkra kettős eseményszámba ment e művek végigolvasása, örvendetesen több ez a két könyv, mint az eddigi Széchenyi-könyvek, hiszen merészeli mindakettő az eddigiektől eltérően és rajtuk jóval túl az őszinteséget és korlátlanságot. De mélyen elszomorító mégis mindakettő, mihelyt arra eszméltet bennünket, mennyivel különbbé lehetett volna önmagánál, ha a törvény nyűgétől teljesen szabadon tudott volna bizonyoságtévő dokumentummá nőni egyik is, másik is. Milyen különös, hogy sem a bibliamagyarázó bankár-presbiter, sem az evangéliumi munkamező lelkipásztor-ifjúsági-vezére nem látta vagy legalább is nem láttatta meg azt a Széchenyi Istvánt, akiben az egyéni és kollektív vonások szintézise egyedül sikerülhet: a bűnös és megváltott, az áruló és Szentlélekkel-teljes tanítványt, Jézus Krisztus jó vitézét.

Széchenyi regénye és éjszakája? Nem, élete és örökelete. Akarom, tisztán lássatok? Nem, non est volentis, nem azé, aki akar. Két nagyszerű új Széchenyi-portré birtokában még mindig várakozunk egy harmadikra. De nincs már nagyon messze odáig s ezt a jóérzést mégis csak ez a kettő ajándékozta nekünk a várakozás hátralévő, kisebbik szakaszára.

ANGYAL DÁVID: GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

Az állócsillagok fénye és a következetes emberek életlátása akkor is jók tájékozódásul, ha az ember nem hisz jó és rossz csillagában, vagy ha másképpen látja dolgokat, mint egyes józan, művelt, okos emberek. Míg Széchenyi életfolyása és arcképe csak részletmunkák százféleségéből rekonstruálható meg irodalmunk segítségével, mindig hálás tisztelettel kell fogadnunk egy-egy ilyen következetes rajzot, mint Angyal Dávidé.

PETŐFI-CENTENÁRIUM

Az egész ország ünnepli Petőfit.

Lent a mozdulatlan milliók március tizenötödikének- a lelkét köszönik néki. Egyetlen kép tüzes érzékenysége az övék, a haladoklóé, aki a haza nevét utolsó ereje árán vérével rajzolja a csatatér porába. *A nép költője ő.*

Az aprószentek ünnepébe még anyám tyúkjá is belekotyog. Füstbement tervek, bűnbánó honvágy a távolból, egy jó öreg kocsmáros megható alakja, ifjabb testvérhez intézett gyöngéd kérdések és parancsok, szülők sírhalmára omlott férfias könnyek komoly fájdalma mélyítik és melegítik, de csak alig módosítják.

Tiszta gyermeknek maradt lelkű felnőttek képzeletének egén keresztül vörös villámként kígyózik világszabadságot áhító tüze és egyetlen érzés uralma alá hajtja bennük a meggondolást és elszántságot. *A költők költője ő. A gyermekek költője ő.*

Lányos lelkű, vagy lánynak is született felnőttek legmelegebb gyönyörűségeiket járulnak megköszönni elébe. Azóta szép számukra a világ, benne a magyar Alföld, a magyar nép, az emberi lélek eszméi, gondolatai, érzésvilága, álmái, mióta az ő képzeletének szivárványszíneibe öltözötten mutatkozott meg nekik. És azóta furcsa ebben a tökéletes, ép és szép világban minden fonakság, torzó, vagy nyavalya, amióta Petőfivel egy társaságban kacaghatnak, szánakozhatnak, vagy búsulhatnak rajta. *A nők költője ő.*

Férfilelkű, többnyire férfiúnak is született felnőttek legmagasztosabb szándékaik tolmácsa előtt tesznek ma tisztességet. Úgy érzik, azóta igazán nagyok ezek az érzéseik: szülőket szeretni, felelőséget keresni, szerezni, meleg otthon fészkébe vinni, ma született csecsemőben a földi élet folytatását s a jövődő zálogát látni, hazáért élni, égni és meghalni, azóta szentek ezek az érzések, mióta Petőfi pirosan lobogó lángjával áthevítette őket és meghalt értük. *A férfiak költője ő.*

Ó, be különös, be más, mint a legnagyobbjaink — érdeklődnek iránta felületes kíváncsisággal világszerte. És mégis milyen jól értjük sohasem hallott, újszerű szavát — álmélkodnak azután. Hiszen ez az egészen más lélek az én tulajdon lelkem mégis — örvendeznek végtére és gazdagabbak azóta. *Az egész világ nagy költője ő.*

Egyetlen lélekóriás kisebb-nagyobb törmeléke ez a sok-sok külön öröm valamennyi. És keresgesd össze akármekkora türelemmel, illesztgesd egymáshoz bármilyen gondosan: a kis darabkákból nem kerekedhetik ki az osztatlan egész.

De hát akkor kié egészen?

Akié a látás frissesége és a szárnyaló képzelet. Mert csak az láthat a téli estén búcsúzó nap száműzött királyi fején véres koronát. Akié a szabadság türelmetlen vágya, mert csak az szeretheti

a kóbor cigányt és az éhes farkast. Akié az egész szeretet, mert csak annak van joga egész szeretetet követelni másoktól is és csak annak és csak ezért szabad összeszidni Vörösmartyt is. Aki sokat saslódott és akit mégsem tanított meg „ügyesen élni” az élet, mert csak annak van joga disznótorban, ebéd után vagy vándorlegény módjára haszontalankodni és diákos tréfákat eresztenei meg. Aki sokat tud és mégis naiv maradt, mert csak az ilyentől fogadjuk el a Felhők bölcsességét és az Apostol terveit. Aki többet ad a helyett, amit földig lerontott, még a helyét is sóval vetve bé, mert csak az csúfolhatja ki az öregek hasonlatait, jelzőit, meséit, gyógyíthatatlan ünnepegyességét. Aki jól megtanul latinul elébb, mert csak az dicsekedhetik el a poézisből kapott szekundáival kifogástalan latinsággal és harmatos poézis felhőfutású arabeszkeiben. Aki életében bortól soha le nem részegült, mert csak azt részegítheti meg az igazi mámor. Akinek fehérebb a lelke, mintha szüzeségi fogadalmat tett volna, mert csak szűz ember dalolhat a szerelemről világvégéig zengő éneket. Aki meg tud halni az eszményeiért, mert csak annak hisszük el ezeknek az eszményeknek isteni eredetét.

AZ AKTUÁLIS ARANY JÁNOS

Immáron több, mint félszázada annak, hogy Arany János meghalt. Minden magyar ember tudja, hiszen még a kevés iskolájúak is az iskolában tanulták róla, hogy nagy költő volt, a legnagyobbak egyike, Petőfi Sándorral, Jókai Mórral egyenrangú. Aki egyebet nem olvasott tőle, leghíresebb munkáját, *Toldi-t* lehetetlen, hogy ne olvasta volna. Ezek számára ő egyszerűen csak „Toldi költője”. Mások számára viszont „a ballada *Sekszpir*”-je ő, hiszen úgy tudott tragédiáikat, dalban elbeszélni, akárcsak a világhírű angol drámaíró a színpadon. Ismét mások azt tartják, hogy ő volt a legnagyobb magyar nyelvművész, senki nálánál jobban a magyar szavakkal, fordulatokkal] nem tudott bánni, mióta magyar ember, írástudó ember tollat forgatni szokott és szeret. Csudálattal és bámulattal emlegetik fölöle azt is, hogy milyen nagy művésze volt a mesterségének, a versírásnak, mindaz, ami keze alól kikerült, megcsinálva is remekül van, nemcsak kitalálva. Nagy műveltsége nemkülönben köztudomású.

Mi azonban ez alkalommal más valamiért idézzük fel áldott emlékét. Akármilyen hasznos *tanulság* volna okulnunk az ő költészetének tökéletes voltán, akármilyen nagy *gyönyörűség* volna *el andalognunk* alkotásainak különös szépségei mellett, ne cselekedjünk sem az egyiket, sem a másikat, mert nem feladatunk itt és most sem az egyik, sem a másik. Ez az egynehány sornyi írás hadd ölelkeztesse össze a magyar *földet* és a magyar sorsot annak a magyar népnek szemeláttára, amely éppen Magyarország és a magyar történelem ösztönös szeretetében egy. Bennünket ezúttal

az az Arany János érdekeljen, akit a magyar föld adott nekünk és aki életével és költészetével a magyar sorsot félre nem érthetően, határozottan és színesen, tehát jellegzetesen bélyegzi magyarrá.

I.

„Szülőföldem Szalonta nem szült engem szalonba, ezért vágyom naponta kunyhóba és vadonba ...” — mondja magáról tréfás-komolyán öregember korában Arany János és mint mindig, ebben is teljesen igaza van. A világ Megváltója jászolban kellett hogy szülessen, különben nem válhatta volna meg az egész emberiséget, tehát a szegényeket és nyomorultakat is. A magyar föld művésze sem szülehetett városban és szalonban, különben nem önthette volna szép formába az osztatlan egész magyar föld kekségét, tehát a falu lakóit is. Csakugyan, Arany János kisvárosi kurtanemes földesszobájú, nádtetős, vályogból épült parányiablakos házában született és haláláig falusi ember maradt, pedig élete utolsó szakaszát fővárosi palotában, tükörablakok mögött élte le. De benne is van költészetében az egész magyar föld: a Bolond Istók nagyapjának nyomorúságos csőszkunyhójától a visegrádi királyi palotáig, ösztövér kútágas hórihorgas gémmel, a Kősi malma Szoboszlón, a Toldi lova a szemetén, a pusztai fűz, egy szóval minden magyar háztáj, ember, állat, fa és vidék. De nemcsak mozdulatlanul van benne mint egy festmény, hanem minden él és mozog az ő költészetében, mintha a valóságban volnánk közöttük. A „*lomha földi békák szanaszét görögnek*”, szakasztott úgy, „*mintha lába kelne valamennyi rögnék*”. A fülemüle füttyén pörösködő parasztok portáján két kutya „*a sövényen innen és túl összengat, s eszi mérgében a lyukat*”. Egy másik mesében meg, amely Jókai ördögéről szól: „*Láttad-e a pulykát, ki magas szeméten gögösen országol mint királyi széken, vérszín pötyögője haragtűzben égve mikép megyén által szép világoskébbe? Mikép játszik újra halaványos zöldet és mikép kotorja szárnyával a földet. . .*” Milyen magyar tájkép a *Tengerihántás* pásztortüze isr „*körülállja egynehány fa, tovatűnik rémes árnya. . .*” Hogy embereket is emlegessünk, Bolond Istók c. költői elbeszélésében a pusztai temetésen a rektor úr mellett, „*a két tanítvány duzzadó nyakínnal erőlködé a felső nyolcadot és mintha fojtogatták vőnpatinggal szemük fejükből úgy kidagadott, tán az akasztás sem jár ennyi kínnal. . .*” Éva, Pázmány lovag felesége, életének egy nagyon fontos pillanatában odakap fejéhez: „*boldog Isten, még hajamban nem volt fésű . . .*” Attila király úgy tart tekintélyt, mint egy falusi bíró, egy kicsit kisebbnek mutatván magát kifelé nagyra vaszul mások előtt, mint amekkora: érti az ellenséges követek nyelvét, „*de azért kívánja, magyarázza tolmács*”. Még a babona világa is magyar, egy szegény megzavarodott juhász káprázata szerint: „*odafenn a levegőben repül egy nagy lepedő fenn,*

azon űlve muzsikálnak, furulyáinak eltűnőben”. A mennyországa is magyar. Hun regéjében, a Buda Halálában Isten, azaz Hadúr, olyan mint valami jóságos arcú, öreg uraság: szolgabíró, vagy birtokos tekintetes úr az ámbituson, vagy méltóságos gróf a titokzatos kökerítéses kert közepén a kastélyban, „mélyen alácsordul szakálla fehére. . .” Az egész magyar föld elénk tárul, mondtam az imént és ez szorul szóra értendő, mert nemcsak faluk vagy tanyak suhannak el nagysokasággal, hanem a főváros is megképzik szemünknek. „Állok Dunánk szélén, a pesti parton: előttem a kép, színdús üde carton: felleg s hegy által a menny kékje csorba, a nap most száll le a Városmajorba; büszkén a Gellért hordja bارسonyát, fején mint gondot az új koronát; lenn a Tabánban egy toronytető, gombjának fénye majdnem égető . . .” még ma is ráismerni erre a szép, levelezőlapra kívánczozó tájképre. Lépten nyomon a magyar föld, a legkisebb jelzőben is: Szent Lászlóról szóló legendájában Lacfi Endre megy a tatár ellen, „Várad kövecses utcáin lovuk acélkörme csattog”, igen, az én falusi ember édesapám lába még a 90-es években is mindig ezeken a váradi kövecses utcákon fájdukt meg, ha komissziózni be-beránduult és naphosszat i'otta őket. Nem is valókt voltak azok csizmában járó magyarok talpa alá. Azt akarom ezzel érzékeltetni, hogy Arany János magyar földjének az élő, igazi és teljes voltát magyar ember a tyúkszemén keresztül is igazolva érzí.

Hát még ha megszólal ez a föld! Arany János magyarsága úgy lát, úgy ítél, úgy beszél és úgy muzsikál, ahogy a valóságban, nem ezer esztendő óta, hanem Isten tudja milyen régen, még Ázsia pusztáiban már, a történelem előtti korok időtlen időitől fogvást az örök magyarság látott, ítélte, beszélt és muzsikált. Nézi a magyar ember a napot reggel, este, nézte ezer meg ezer esztendővel ennekelőtte is, mikor feljött, meg mikor lement és... másképp látja mint, mondjuk, a német ember. Belelátja sokezer esztendő íratlan történetét is, épúgy, mint ahogy a német ember is belelátja a magáét és ez teszi a látásmódjukat különbözővé. Nos, Arany János látásmódja nemcsak magyar, de a minden idők minden magyarjáé egyúttal. Íme egy kis ízelítő, épen a lemenő nappal kapcsolatban. Lemegy a nap Kur vizének partja mellett. Arany János ezt a hajdani pogányok szemével láttatja meg: „már a nap is lemenőben tüzet rakott a felhőben”. Lemegy a nap a drégelyi rommal szemben, Arany János az ostromló törökök szemében tükrözteti vissza: „Szép úrfiak, a r.ap nyugovóra hajolt, immár földi vállát biborszínű kaftan”. Lemegy a nap, miközben szegény Jóka, falusi jobbágy hiába várja házsártos feleségét a mezőn ebéd-del. Arany János ezt a falusi ember szemével látott estét festi elénk: „És már a tüzes nap az utolját futja, lekonyult az égen szekérének rúdja, tüze, fénye csökken, maga, lova fáradt, délibáb elfekszik és a szúnyog támad, hosszú árnyékot hány a sötétlő káka, réce reppen közte, ümmög közte béka, a halász gólya is meglódtítja szárnyát, viszi haza lomhán ma fogott prédáját, apró

muslica tégy táncoló csoportban követi a vándort sűrű oszlopokban . . .” Mióta Arany János élt és írt, az este a magyar ember számára egy kicsit mindig azt is jelenti, hogy „*feketén bólintgat az eperfa lombja*”. A német ilyenkor többek között bizonyára azt érzi, hogy „*über allen Gipfeln ist Ruh. .*” mert az ő világában Goethe-nek hívják azt, aki nekünk Arany János. Tapasztalatok mondatják ezt velem. Cserkészekkel táborozunk, egyszercsak azt mondja az egyik, nem is diák, hanem inasfiú: „*elfeküdt már a nap túl a nádas réten, nagy vörös palástját künn hagyá az égen*”. Igaza volt, a tájkép ilyesvalamit mutatott, de vesszük-e észre, a gyerek a Toldiból kölcsönözte a szavakat az igazához. Egyik barátommal ülünk az erkélyen, a Budafoki-úton, szemben a Dunával. Megszólal a barátom: „*Fodros vizén ezüst lepel, a sugárokra szétfoszolt, vékony, törött szövésű hold hosszan, rezege nyúlik el. . .*” csakugyan ilyen a Duna holdsütésben, de az idézet megint Arany János Katalinjából való. Még Karlsbad is magyarrá vált így, hiszen „*ott honnan a szarvas lezuhant a mélybe s hol a fürdő épült a forrás tövébe, ötszáz évvel utóbb, vagy igen már többel, sokat ábrándozott egy beteg ősz ember. .*” s hogyne volna magyar az a tájék, ahol Arany János sokat ábrándozott, mikor Toldi Szerelme foglalkoztatta képzeletét. Valahogy részleteiben is az ő képecskén keresztül látjuk ezt a földet. Nagyon sok szó és fordulat azért él köztünk, mert ő rajzolta és festette vele számunkra kicsiben is ezt a világot. Se szeri, se száma műveiben az ilyen soroknak: Hát csak egy jégfelhő *gomolyul* belőle. *Elpaskolta* kilenc helységnek határát, a szegény paraszt nép *sirathatja kárát*. Egy szép meséjéből, mely Rózsa és Ibolyáról szól, való az idézet. Két remek szó és egy nagyszerű fordulat él tovább ebben a három sorban, ha Arany nem használja őket, talán azóta kimentek volna nyom nélkül a használatból. „A dinnye az csak, mely úgy jó, ha *kondul*” (itt Pesten már majdnem elfelejtettem, hogy a dinnye kondulni szokott, meg-megütogetem pedig, ha vásárolni szeretnék egyet a gyermekeknek ebédre, hogy jó-e). „Erre Dámi fia szólal meg, az első: nekem avas hāj kell, vagy *szalonna-felső*” — olvashatjuk a Nagydai Cigányokról szóló versben. Bizony Isten jobb íze van a szalonnafelső nevének, mint neki magának, akárhogy is kácsingózik utána a cigány ivadék. „A tölgyek alatt verset *gabalyíték*”, mondja most a költő ezúttal a saját nevében s az ember ámulva eszmél rá, hogy nélküle bizony unosuntalan, mindig csak *faragnánk* verset, így meg gabalyítunk is néha. Arany János lefordította egy nagy görög szindarabírónak, Arisztofanésznek a műveit magyarrá, néhány esztendővel ezelőtt egyik barátom kiírta e fordításokból a jellegzetes magyar szavakat és fordulatokat a készülő akadémiai nagy Szótár számára: 36.000 adatot talált csak ebben a két kötetnyi szövegben, nem nagyítok tehát, ha azt mondom, hogy Arany Jánoson keresztül a magyar föld rajzoló és festő szavai is csorbítatlan teljes egészükben adatnak nekünk ajándékba: vagy azok segítségével beszélünk és írunk”

vagy nem jól van úgy magyarul, ahogy írtuk, avagy mondtuk.

De a muzsikája is olyan gazdagon és igazán magyar annak, amit Arany János mond nekünk, ahogy rajta kívül senki más magyar író vagy költő mondanivalójának. Nem a tartalmáért, pedig az is szép, hanem a lejtéséért, csengéséért és az egész menetéért hallgassuk csak meg ezt a kis részletet a Buda Halálából, ahogy Etele haragjában otthagya bátyját, Buda királyt: „*El haza jó Hildám, indulni fogunk ma, még ez nap, ez órán királyi lakunkba, ott te vagy az első, fejedelmi asszony, ki merészelné ott, hogy sírva fakasszon . . . Ezt mondvá ölébe fiát emelinté, köszönni Budának fejét se gyökinté, csak mené Hildával. De soká ott állván nézte üres helyét Buda, mint egy bálvány*”. Biharmegyei tanyán hallottam a dikciónak, a magyar élőbeszéd pompás lejtésének és zengésének ezt a versbekívánczó numerózitását legelőször, még diákkoromban. Oláh Imre elsőbéres felelgetett fülemhalleréjére így a hozzáintézett kérdésekre: *Dugok is (idele) ekkis (karót). .. van ott (kettő is) lúszkér, (van ott) szekér. . . Vótam én ott (nemrégibe), nem vágták (... Az amott) meg ez emitt la (alkalmasint) megfial még . . .*

És azóta lépten-nyomon alkalmam van hallani, hogy így szép a magyar beszéd, ahogy Arany János használja és így beszél, ha nem is minden magyarul beszélő ember, de a magyar nép és föld a maga osztatlan egységében igenis szakasztott így beszél, ahogy Arany János.

De ha csak a puszta csengését hallgatjuk ennek a költői nyelvnek, a rímeket, amelyeknél szebbet azóta se talált magyar költő és talán sohasem is fog találni, ezeken a gyönyörű rímeken is meglátszik, mennyire a nép és föld rímei. Úgy tudom, eddig még nem is igen vette észre más, hadd áruljam hát el én elsőnek a titkot: Arany János rímei nem általában véve magyar rímek, hanem egyenesen sárréti, nagyszalontai, dialektus rímek. Hiszen az imént emlegetett részlet rímei is akkor igazán tökéletes csengésnek, ha sárréti füllel hallgatom őket:

*El haza jó Hildám indulni fogúmba
Még ez nap, ez órán, királyi lakúmba*

*Ott te vagy az első fejedelmi asszon
Ki merészelné ott, hogy sírva fakasszon*

*De soká ott állván
Nézte üres helyét Buda mint egy bálván.*

De tudok ezeknél árulkodóbban nyilvánvaló példákat is. P. o. a Fülemüle c. versből: „melyet Péter, minthogy *rulla* a dió is *oda-hulla*, bölcsen eltúrt, le nem vága ..”, vagy amit a jó öreg pincérnek mond: „Társaid úgyis annyiba *nísztek*, hogy nekem a főtt rost is *bífsztek* . . .” Persze, ha az írást nézzük, akkor nincs iga-

zam, mert a kéziratban is, a nyomtatásban is illemtudóan „*róla*” és *néztek*” áll, akkor csak azt állapíthatom meg, amit Arany János városi kritikusai, hogy nem mindegyik ríme tökéletes jó rím, de a fülem, a sárréti fülem azt hallja ki ezekből a feléből-harmadából sikerült rímekből is, hogy jók azok, csak épen hogy a magyar nép és magyar föld rímei, nem a magyar tankönyveké.

III.

A meséi is a magyar föld és magyar nép meséi. Úgy is azok, hogy egytől-egyig mesélő öreg magyarok, magyar kövek és magyar mondák kincseskamrájából valók, vagy valahogy azzá lettek. Toldit szalontai magyarok emlegették előtte még gyerek korában, Katalin meséje Budetin várához fűződött hagyomány, Eteleékről a mondás-történelem tudja, amit tud, a Walesi bárdok idegen meséje meg az által vált egy darab magyar történelemmé, hogy a költő válaszul énekelte arra a megtisztelő megbízásra, mely tőle várt volna a Bach-korszakban az osztrák császár magyarországi vizitje alkalmából dicsőítő verset. De nemcsak ilyen külső szempontok szerint falusi és népi költészet az övé. Hogy az utolsó példánknál maradjunk, a Walesi bárdok példálózó, galambszelíd, de kigyóokos szókimondása és — ami több — hajthatatlanságát az örök magyar népé, ott a hadak országútján, kitéve folytonos zaklatásnak és megmaradva mégis magyarnak, mikor a hol ilyen, hol olyan lovascsapat már Isten tudja merre elvágtatott, talán épen halálos sorsa elé. Toldi is több, mint egy Nagy Lajos korabeli vitéz sorsa, vagy akár „egy erkölcsi tisztulás története”, ahogy tudós könyvek megállapítják róla. A magyar nép és magyar föld jelképes sorsa a Toldié, a sok gyarlósággal megvert és bátyjánál mégis nemesebb, különb drága gyermeké, aki aztán a végén csakugyan is legfelülre kerül, úgyis mint gyermek, úgyis mint férfi, úgyis mint aggastyán.

IV.

Minden, de minden vonás ezen az emberen a magyar népé és a magyar földé. A külseje (nézzétek meg a róla maradt képet, a botost s kalapost), a modora (kérdézzétek meg visszaemlékező volt tanítványait), a házatája (a nagykőrösi gimnázium Arany szobája őrzi a meghatóan egyszerű bútorokat), szakasztott olyan, mintha egy falusi gazdaember állana előttünk, beszélgetne velünk, invitálna bennünket a hajlékába. Közmondásos takarékoságát is csak az érti és értékeli igazán, aki a magyar falu életét belülről ismeri. Ez a takarékoság gonddal őrzi, tisztességgel kamatoztatja, fokról-fokra gyarapítja azt, ami az övé, de szívesen és bőven, azonfelül pedig hamisítatlan és elsőrendű minőségben ajándékozta oda, ami tőle telik. Ezt a takarékoságot nemcsak az örökhagyó képzétkészletéből kell kikövetkeztetnünk, hanem minden-

bői, ami Arany Jánost jelenti, ő épolyan „jó volt” kétszázezer forint erejéig, mint amilyen hűséges barátja tudott lenni fogytig a nagybeteg Tompa Mihálynak és megbízhatóságát nemcsak a jó gazda mivoltában mutatta meg, hanem abban a szinte már szőr-szálhasogató gondosságában is, amellyel nagyon sok megkezdett művét inkább félbehagyta, de csak tökéleteset engedett ki a kezéből készen. Bizony ez a holtig falusi ember nem ismerte sem a spekulációt, sem a hazardjátékot, sem a blöfföt. Mikor egyszer búzával spekulálni próbált, abba épúgy belevesztett, mint Bolond Istók című művének a folytatásába, amelynek a meséjét maga akarta kitalálni. Pedig ha csak két sornyi hiteles szöveg állott volna a rendelkezésére, gyönyörű és hatalmas történetet tudott volna belőle megálmodni, — *Ez a falusi ember szerzőmódja: kicsiből lehet nagyot alkotni, de semmiből se nem lehet, se nem szabad.*

A biblia erkölcstana ez: „akinek van, annak adatik, akinek nincs, az is elvétetik tőle, amije van.” Arany Jánosnak a bibliásága is falusi és népi eredetű. Városi ember kettőt nehezményezhet rajta: nem külsőképeni, azaz bizonyágtévő vallásosság ez és nincs is benne a megtérés és újjászületés szenzációs mozgalmasága sem. ősoktól reászállott örökség ez és magától értődő. Tudós rabbinus elképesztően gazdag kincstőmegét olvasztotta ki Arany János nyelvéből a biblia szavainak és fordulatainak. Tegyük hozzá még azt is, hogy képzeletvilága és erkölcsi felfogása épen olyan gazdag bibliai elemekben. A balladák és a Tolditriológia komoly erkölcsi zordonsága nem ismer kicsi vagy nagy bűnököt, csak bűnt ismer és minden bűnnek egyformán szörnyű és végzetes büntetését. A kálvinista ősök ivadéka szuverénnek hiszi az isteni kegyelmet és elébehelyezi az emberi akarásnak: „*de nem köszönöm ezt magam erejének..*” mondja az ifjú Toldival a siker tetőfokán — „*köszönöm az Isten gazdag kegyelmének*”. Az eleve elrendelést még Hadúr pogány figuráján túl is észrevéti, mondván Eteléről: „*Itt az idő, hogy már birodalmát bírja, miképen öröktől ez meg vagyon írva, mély titkú rovással fent a Világ Fáján. . .*” Ez nem a tizenkilencedik századeleji debreceni kollégium szava, nem is a szabadságharc utáni Budapesté, hanem a „nagyfalusi” Aranyaké, a kis földszintes prasztházban, a kissé elkényeztetett utolsó gyereké, aki hamuba írja első betűit, zsoltárokat énekel nóta helyett és a bibliából tanul olvasni.

Hamuba rajzolgatta első betűit, de azért nem utolsó ember volt ám mégsem. „*Kutyaböröm nem hiányzott*”, állapítja meg sajátmaga büszke önérettel, „*de hibás volt dátuma..*” Azt a nemességet, amely kötelez, mélyen érezte és odatartozónak hirdette magát. Nemcsak ebben az egy tréfás verszetben. Sőt ellenkezőleg, sokkal erősebben, mint egy-két vers idevonatkozó néhány sora:

„*Montgomery a vár neve, hol aznap este szállt, Montgomery, a vár ura vendégli a királyt. . .*”, meséli a Walesi bárdok-ban.

Egy-egy ilyen versszak mutatja, mi az Arany János lelkéből lelkedzett álláspontja. Montgomery a vár neve és a várúr neve — *von und zu Montgomery*, mint a német mondaná — ezzel az ősi joggal szemben jöttment ember Edwárd, hiába király és hiába győztes.

Magyar föld a vár neve és magyar nép a vár ura ott, ahol Arany János a jelképi erejű nagyszerű kincs. Ide csak az tartozik igazán, más mindenki csak jöttment, aki a szó Arany János-i értelmezésében nemes ember. A föld és nép fiai — falun és városon — akármikori a nemesi levelük dátuma. Ezeknek nevében szólnak ez emlékező szavak, ezeknek is juttatják eszükbe, hogy ez a nemesség még ma is érvényben van, ma is befogadhat mindenkit, aki soraiba kívánczik, de ma is, mint egykoron és ezután is, kötelez.

Ez a nemes veretű, klasszikus értékű kötelező ige, az igaz magyarság ígéje, formájában és tartalmában egyaránt: Arany János költészete, „*mely fennmarad s nőttön nő tiszta fénye, amint időben térben távozik; melyhez tekint fel az utód erénye . . .*”

ARANY JÁNOS AZ IDŐ MŰLÁSA SZERINT

— Halálának 50-ik fordulójára. —

I.

1932-ben volt ötven esztendeje annak, hogy Arany János „le-rá-zván, ami benne földi, egy éltető eszmévé finomult”, szakasztott úgy, ahogy Széchenyiről megírta. Egy-egy ilyen évfordulón megállni s elgondolkozni rajta, mit jelest, csak akkor megbocsátható emberi gyöngeség, ha jóvátétel, vagy legalább is revízió okából történik. Különben értelmetlen divat, gyöngeség és üres korok fényűző vagy unaloműző időtöltése, esetleg még rosszabb: rosszhi szemű, zavart „másrólheszélése” hálátlan és méltatlan utódoknak.

Érzi ezt a mostanában új jogcímen új erőre kapott magyar Arany-kritika is és sorban egymásután megpróbálkozik az összes lehetőségekkel. Megkíséríti eddigi Arany-tudatunk *revízióját*, elénkrajzolva bizarabbnál-bizarabb átfestését a nagy költő jólismert arcképének. Eredményképen hol egy óvatos, zsebben fűgétmutogató forradalmár vetül elibénk, akinek az Elveszett Alkotmány az igazi főműve, hol egy uzsorás, fukar, megélhetéséért reszkető kispolgár, hol egy neuraszthéniás, fogyatékosági érzésekkel gúzsbakötött, alkotókedvében is a kívánatosnál jóval magasabb mértékben gátlásokkal megakasztott, szegény, szánandó, vergődő, önmagától is rettegő félbenmaradt zseni, hol pedig — last but not least — egy balladairóvá „kényszeredett”, lírai ambícióiban holtig hasztalan sóvárgó muszáj-epikus. Némi *lelkiismeretfurdalás* is megismerszik itt-ott e nekrológ-aranylako-

dalmon. Hallunk elsikkadt, meghamisított, agyonhallgatott, érdemtelenül elavult, iskolákban félretanított, hétköznapokon nemolvasott, ünnepélyes alkalmakkor halálramerevített Aranyról s megkapjuk mindezt nemzeti bűnné, génuszgyilkossággá deklarálva. De olvashatjuk ugyanezt nagyon nemes formában, szokatlanul elmélyítve is. Ebben a változatban az Arany-oeuvre úgy újul meg újabb évtizedekre előttünk, mint egy tragikus élet értékesen dekadens gyümölcse, vagy egy nagyon méltánylandó szolgálatban összeomlott vár romja, melyet a *genius loci*, a *pretium affectionis*, a kies fekvés, a repkény zöldje és a szeszélyes alakú köhalmazat még sok időre, évszázadokra talán, dekoratív elemmé szépített és magasztosított. Végül számtalan változatban újra megkapjuk az obligát szövegmokat Toldi költőjéről; a ballada Shakespearejéről; a kötelességteljesítés puritán mártírjáról; a népies-nemzeti költészet minden időkre szóló legklasszikusabb kiteljesedéséről; a Petőfit holtáig sirató, Tompát évtizedeken keresztül gyöngéden vigasztalató hűséges jó barátról; a sebzett szívű apáról, aki leánya halálát még a Toldi szerelmébe is bevitte *happy end* helyett; a zárkózott lelkű öregkori lírikusról a Margitszigeten, halványzöld színű akadémiai almanachhal a kezében; a legnagyobb magyar parasztról sokat emlegetett csizmáival nehézkes léptű lábain; a királyi köszöntő helyett Walesi bárdokról zengő hazafiról, akinek lelkébe még Nagyszalonta történelmi mondái és helyei kitörölhetetlenül beleégették a hagyományokhoz való ragaszkodást; az utólérhetetlen nyelv-művésztől ... és így tovább, és így tovább a végtelenségig tagadhatatlanul és mégis olyan mechanikusan, halottan, szokványszerűleg, ezért mertem föntebb megkockáztatni róla a rosszhiszeműség vádját.

II.

Nekünk egyik útra sem szabad tévednünk ezek közül. Dogmatikus-elméknek botránkozás, filológuselméknek bolondság, amit szólunk: végzetünk és kiváltságunk ez mégis. De dogmák és tudósmunkamódszer szerint sincs különben, legjobb tudásunk szerint sem. *A költő misztikus jelenség*, tehát teljességgel megmagyarázhatatlan. *A költői mű szimbólum*, tehát mindvégig ellenáll minden analízáló törekvésnek. Hiába magyarázom bele Toldi fényébe Szalonta csonkatornyát, Köleserét, síró gyermekeket iste bundi Varga Mihállal ijesztgető paraszttasszonyait: nem magyarázzák meg *egészen* — nem magyaráznak meg belőle *semmit*, ezt kellene egyszer nagyon komolyan tudomásul vennünk. Egész irodalomtudományunk megújulna tőle és ezek közkincsévé válhatnék általa kevesek úri szórakozásából, ha egy-egy ilyen ünneplő percében rádöbbenne, hogy Arany János *nem abból* lett, mert előtte — mondjuk — Kölcsey megpróbálta megmagyarázni, — mondjuk — Csokonait, hanem titokzatosan, ajándéku adatot

nékünk. A földnek porából lett persze, hát természetesen sok minden egyéb mellett abból *is* lett, vagy *lehetett*, ha elolvasta, amit kora erről is, arról is tudott. De születése, neveltetése, olvasmányai, idegrendszere, húsa, csontja, vére, a vele, körülötte történetek, saját elhatározásai, s nyomukon fakadt kísérletezések, néha eredmények, minden, minden csak: *por*. A földnek pora, melyet egyedül az életnek lehellete, amely beleleheltetett, állíthatott össze épen az ő esetében Arany Jánossá. A tudománynak nem az volna a feladata, hogy ezt a misztikumot próbálja megmagyarázni, hanem az, hogy a felkutatható részletek mennél nagyobb számával, tehát mennél szavahihetőbben próbálja bebizonyítani, hogy — a titokzatos misztikum valóban az: megmagyarázhatatlan. Hogy úgy kell vennünk, ahogy van. Egészben és egésznek. Isten ajándékának.

Azt hiszem, ez az utolsó két szó az igazi oka annak, amiért a tudomány még nagyon sokáig nem lesz hajlandó a költőkben nagyon áruló módon megmutatkozó misztikum őszinte és becsületos regisztrálására. Ha misztikum, hát Istenre utal. Isten pedig regisztrálhatatlan, ennél fogva a tudományban mellőzendő. (Azért hamis ez a következtetés, mert akármit mond is a kényelemszeretetem, hogy mellőzzem a mellőzhetetlent?)

Nemcsak a költő misztikus lény, a költői mű is szimbólum. Olyan, mint a kenyér és a bor az úrvacsorában, azzal a nagyon lényeges különbséggel természetesen, hogy a kenyér és bor a *gratia* speciálisnak a szimbóluma, tehát Isten *különös* kegyelméé, az Arany-vers pedig és minden műalkotás a *gratia* universalisé, vagyis Isten *általános* kegyelmének a jelképe. Aki nem részese a *gratia* speciálisnak, hiába járul az Urasztalához, legfeljebb egy harapás kenyeret ehetik és egy korty bort ihatik róla. Aki nem részese Isten általános kegyelmi ajándékai közül annak, ami szótári és esztétikai neve szerint: szép, az haszon nélkül forgatja Arany János kötetét, de éppen olyan haszon nélkül próbál behatolni akármelyik művészet lényegébe is. Minden műalkotás kulcsa: az a szimbólum, mely formájába rejtette bele igazi jelentését.

Ez a szimbólum viszont leglényege szerint analízálhatatlan. Hiába állapítom meg a keresztvízről, hogy kémiai nyelven szólva H₂O, hiába ismétlem a bor aktualitásából a szőlőcukor képletét, hiába mérném meg a szeszfokát, hiába ismerem a szőlőhegynek, ahonnan szűrték, a geológiai összetételét, hiába szedem tudományos morzsáira a darabka kenyeret: a részletek éppen úgy nem jelentik sem a Krisztus váltságahalálát, sem a Szentlélek egyházépítő erejét, mint az egészek — a szimbolikus jelentésük nélkül.

Tiszta víz, kenyér és bor: Isten különös kegyelmének a szimbólumai. Mihelyt más jelentést olvasnak ki belőle az emberek, már nem értik, félreértik és vészes parancsnak értelmezik. Aki nem hiszi, tudakozza az egyháztörténelmet.

Naiv eposz, komikus eposz, verses regény, ballada, lírai költemény és minden más műalkotás: Isten általános kegyelmének a szimbólumai. Mihelyt nem ezt olvassák ki az emberek belőle, már félreértik és félremagyarázzák. Madárnyelvűvé értelmetlennedik: havát ivígy tuvudsz beveszélvélalni? — kérdezik egymásra mosolyogva kis csoportok gyermekes és öncélú játék közben. Aki nem hiszi, tudakozza — látó szemmel — az irodalom- és művészettörténelmet, vagy figyelje meg jelenlegi irodalmi és művészeti életünk folyását.

Aki azt mondja, hogy Arany költészete az abszolutizmus korának, vagy költője neuraszthéniájának, vagy az örök magyar parasztnak, vagy akár a magyar géniusznek a szimbóluma, az egy nagy kincsnek csupán egy-egy darabkáját szorongatja diadalmasan, zsákmány gyanánt a markában. Aki mindezt elismeri, sőt még többet összegyűjtött vagy nyilvántart ennél, az egy nagy kincset darabkaira igyekezett törni, de sem a darabok nem adják az egészet hiánytalanul, sem semmiképen nem jelentik együttvéve sem azt az értéket, amit egészben jelentettek volna. A Kohinoor nevezetű gyémánt porrázúva legfeljebb gyémántcsiszolásra volna jó\ valamivel nagyobb törmelék formájában még üvegvágasra. A tudománynak nem is az volna a feladata, hogy ezt az értelmetlennedési folyamatot még siettesse. Ellenkezőleg az, amit a hieroglifek kibetűzésénél minden lelkiismeretes tudós feladatának érzett: végigpróbálva minden lehetséges hipotézist, elvetve a helytelenek bizonyultakat, megkritizálva a valószínűeket, eljusson az *egyetlen* érvényes megoldáshoz.

III.

Arany János halálának ötvenéves fordulóján jóvá kellett tennem, hogy eddig — bár a legnagyobb magyar költőnek ismertem eddig is — jóval kevesebbnek láttam, mint amennyi. Csak természetes, hogy jóval kevesebbet is láttam belőle, mint amekkora.

Most kezdem sejteni költő-alakjának misztikusan nagyszabású arányait és költészetének szimbolikus, igazi jelentését. Élete: bizonyágtétel a felől, mivé építhet bennünket, gátlásoktól gyötört, sorsfordulatokkal reménytelenül csatázó, tálentomainkat szívesebben elásó, mint forgató nyomorult bűnösöket titokzatos módon Isten kegyelme. Költészete: záloga annak, hogy ez nem fikció, hanem valóság. Az Arany-mű csak akkor nem értelmetlen gallimathiasz és azért klasszikus remek, ha téged is, engem is szeret Isten és mert még az unokáink unokáival is szent tervei vannak. Szeretném egyszer neked az ő segedelmével megmutatni, kedves olvasóm, tudományosan is, milyen szigorúan módszeres és áldottan termékeny gondolat ez. Búcsúszónak mondom, a *tudósnak* is kiváló Arany János szellőztetni kinyitott kriptaajtaja mellett.

ARANY JÁNOS ÉS EKLÉZSIÁJA

Minden jubileum, centenárium, évforduló arra jó, hogy alkalmából „átértékeljünk”, azaz a régtől fogva, vagy a nagyon is szokványossá vált, vagy a maguk valóságában talán még soha nem is tisztázott viszonylatokat megújítsuk, eleven erővé varázsoljuk, véglegesítsük vagy tisztázzuk. Mi a félszázad óta temetőben nyugvó Arany János sokféle vonatkozásai közül azzal szeretnénk jelen alkalommal foglalkozni, mely őt, a költőt és tudóst ahhoz az egyházhoz fűzi láthatatlan köldökzsinóron, amely mátrikula és lélek szerint egyformán Édesanyja volt. A református Arany Jánost idézzük és azt a református ekléziát, amelynek Istentől kegyelmi ajándékkul egy Arany János adatott.

I.

Egészen röviden szándékozunk időzni a református Arany alakjánál. Elvégre olyan tétel az ő református volta, melyet szégyen volna hosszas bevezetéssel bizonyítanunk. Református szülei házból, még pedig jámbor életet élő és bibliát olvasó szülők mellől református pártikulába kerül, onnan református kollégiumba, Debrecenbe. Fogékony szellemű és engedelmes természetű diák, aki a mellett végigpróbálja a református diáksors minden kínáló alkalmát, akadémikus rektor, autodidakta, iskolájávégezetlen ripacs, félbenmaradt kisvárosi nadragoseMBER, nevelő. Közben vidékről csinál karriert, élete derekán református „felekezeti tanár”. Ki volna református, ha nem ő? Nyelve biblikus. Életmódja puritán. Jellemében a végtelen szerénység és a hajthatatlan önérték sajátos vegyülete mutatja meg áruló bizonyossággal a református embert. Lelkiismerete, — az öntudat e mardosó kígyója — olyan érzékeny és olyan pihenés nélkül aktív, amilyen csak „törvény nyüge alól szabadult”, nagy felelősségű személyisége lehet. A „lusta melabú” mártírja maga erején tehetetlen, csak kegyelemből, a Szentlélek indítására tud alkotni. Pedagógiai rendszere (röviden így határozható meg: munkaközösség a diákokkal) nem más, mint zsinatpresbiteri elv alkalmazása az élet minden területén. Szerkesztői eljárása, kritikai elvei, irodalomtörténeti dolgozómódja egyszerre modernnek és ugyanakkor a református ember eszejárására vallók, különben nem érezné magát cserbenhagyottnak lapvezér mivoltában, nem boncolná egyforma gonddal a fűzfapoémákat és a derekas alkotásokat, nem kényszerednék eleve fölállított tételek híján az irodalmi kézzelfoghatósághoz, a folklóre tájaira és az akkoriban még nagyon is szokatlan összehasonlító elemzés felé. Művészi alkotómódja is református, azzá teszi az „epikai hitel”. Nyelve és verselése nagy hagyománytisztelete következtében válik forradalmin újítóvá és utánozhatatlanul egyénivé, valamint mesterségbeli készség útján spontán zuhógvá. Aztán — vegyük csak Toldit például — hogy

ragyog keresztül a hősökön az „egyetemes papság” elve, sorsukon, helyesebben katarziszukon hogy vonul végig az a krisztusi parancs: „szükség néktek újjá születnetek”. Az író előtt ismételtén újra meg újra megképzett igazságon: kicsi vétek súlyos következményeket von maga után, mennyire kiütközik az a kálvinista felfogás, hogy nincs kis bűn és halálos bűn, csak Bűn van, eredendő bűn és kísértő Sátán.

II.

Nem, azt igazán nem kell bizonyítanunk, hogy adatott a református egyháznak Isten kegyelméből Arany János. Más kérdés: hogyan sáfárcodik ezzel a kincsével a református eklézsia?

Az önvizsgálatnak csupán egyetlen megengedhető formája van evangéliumi hitünk szerint: a büntudatos, bűnvalló és bűnbánó. Ha így nézzük ezt a kérdést, alázatosan meg kell vallanunk, hogy hálásalt vagyunk ugyan érte, mint részünkre juttatott talentumért, de inkább elássuk, mint forgatjuk.

1. Még nem akadt református egyházunknak olyan tudós fia, aki Arany János tanulmányozásának szentelte volna idejét és energiáit. A köztudatban élő megállapítások Riedl Frigyes, Földessy Gyula, Pollák Illés, Lehr Albert, Négyessy László, Voinovich Géza tollából erednek, a jó Gyöngyössy László buzgólkodását pedig igazán nem lehet (méltánytalanság is volna) tudományos mérték alá cipelni.

2. Csak természetes tehát, hogy nem használjuk Arany János életművét tükörül sem. Pedig az ő költészetében sok minden normát jelent és magatartást módosíthatna. Sok minden anakronizmus-számba kellene hogy menjen a kálvinista életstílusban az után, mikor már az Arany tudományos világnézetében igaznak, költészetében szépnek, életútjában pedig jónak bizonyult — a homlok-egyenest ellenkezője.

3. Jaj, ele nem is ismerjük Arany Jánost igazán. Bűnös értékpocsékolás, de valljuk meg, hogy így van: ha valaki református iskolában végzett, református sajtót olvas, református egyesületekbe, ünnepélyekre, előadásokra jár, még mindig csak annyit tud Arany Jánosról és azt a keveset is csak úgy tudja, mintha a magyar élet egyéb alkalmait ragadta volna üstökön. Vagy talán — ha más amazokat az alkalmakat ügyesen válogatja ki és lelkiismeretesen használja fel — atyánkfia még kevesebbet tud és színvonalatlanabban tudja.

4. Már elmúlt 50 esztendő Arany János halála óta, művei tehát felszabadultak a szerzői jog törvényes korlátozása alól. Olcsó népkiadásnak még mindig nincs semmi nyoma. Vájjon, ha a magyarság még sokáig nem követeli azt a nagyszerű jussát, hogy olvashassa is egyik legnagyobb szellemének alkotásait, ne csak emlegetésekből halljon felőle egyetmást — fogja-e követelni a Bibliáját anyanyelvén már a XVI. század óta olvasó

református közösség ugyanezt? És mikor és hogy fogja követelni, hiszen 1932. október 22. óta év évet ér némán, tervek nélkül, gépies egymásutánban morzsolódva el. .

Vagy igazán csak eltenni való, mutogatni való aranyérem Arany János, nem mindennapi életünk, jelenünk és jövőnk nemes-érc-alapja?

ARANY JÁNOS ÉS AZ EVANGÉLIUM

Br. Podmaniczky Pálné Vargha Ilona: Arany János és az evangélium. Kálvin Könyvtár 9. sz. Budapest, 1934. 47. 1. 16°.

Ez a kis tanulmány arra a kérdésre keresi a feleletet: belépett-e életformáló hatalom gyanánt az Isten megváltó kegyelméről szóló evangélium Arany János életébe, hogy költészetében is mint ilyen nyilatkozthassak meg. Ezek után alig lehet kétséges a megtalált felelet. Szerzőnk úgy találja, hogy ez az embernek is, költőnek is egyaránt nagy lélek bibliai mérték alatt mégis hiányosnak mutatkozik: Jézus Krisztus megváltó ereje nem munkálkodhatott benne egy külső és egy belső gátlás miatt. Bibliátlan, hitetlen kor gyermeke volt egyfelől, másrészt a költészetet mindenek fölé emelt, legnagyobb értéknek tartotta.

Nem vitatkozunk a tanulmány megállapításaival. Nem is adott ilyesmire okot a maga nagyon helytálló érveivel, tapintatos mértéktartásával és Arany János költői nagyságának mindvégig érintetlenül hagyásával. Arany életéből és költészetéből nehéz volna kielemezni Krisztust. A szívekbe és vesékbe csak Isten láthat, ameddig emberi szem Arany szellemét elkísérheti, nem igen vehet észre ezen a téren többet vagy mást, mint amennyit és amit az értekező megállapított.

Mi az egész nézőpontját tartjuk igazságtalannak, helytelennek. Hogy egy illusztrációval próbáljuk megmutatni az ilyenfajta elemzések tarthatatlanságát, próbáljunk valakit elképzelni azon elképedve és megbotránkozva, hogy a méterrúd $\frac{1}{3}$ -át nem lehet pontosan kifejezni tizedes törteldtel. Ugyebár mekkora naivitás volna ezt az elképzelést tanulmány formájában kidolgozni ezzel a címmel: A harmadrész a tízes számrendszer szempontjából. És különösen mekkora naivitás volna akkor, ha az értekező komoly formában megróná és elítélné a harmadrészt azért a fogyatkozásáért, hogy végtelen tizedestörtet ad . . .

Bocsánat ezért a triviális példaért, de nem lehet ezt a vitás kérdést eléggé az elején kezdeni. Valahogy a kezdetek legkezdetén meghamisítódott az alkotó elemek egymás közötti viszonya talán még akkorról keltezve, mikor az irodalom és a teológia egyet jelentettek és a klastromok barátai gyűlöltek, lehetőleg el is némították a hegedősök csácsogó énekét. Valószínűleg már akkor is azért, mert nem volt bennük elég evangélium.

Jó volna már egyszer tényként leszögezni és nem feszegetni többet: irodalomban és művészetben soha sincs, mert nem is lehet elég evangélium. *Egyáltalán semmi evangélium* nincs bennük, még akkor sem, ha véletlenül evangéliumi tárgyat választanak. Az által szűnt meg a lehetőség is számukra, hogy közülük legyen az evangéliumhoz, mert költő vagy művész műve formájában szólnak a közönséghez.

Minden műalkotás szimbolikus nyelven fejezi ki magát s már ezért szükségképpen *más*, mint az evangélium szimbólumai, a víz, a kenyér és a bor. Amely pillanatban valamelyik lélek számára életté váltak az evangélium szimbólumai, már nem költő az a lélek többé. Amely pillanatban „mű” születik egy lélekben, már — szerzőnk szavait idézve — „hiányzik belőle az Úr Jézus Krisztus”. *Más* a művészet szimbólum-világa és valami *egészen más* az evangéliumé.

Ne keverjük össze a kettőt. Hiszen maga az evangélium tiltakozik ilyesvalami ellen. Pál apostol megfogalmazásában így: mert *rész szerint* van bennünk az ismeret, *rész szerint* a próféta: de *mikor el jő a teljesség, a rész szerint való eltöröltetik*. Arany János „ismerete” époly rész szerint való, mint kritikusanak „prófétálása”. (Az evangélium pedig — teljesség.) Legfeljebb az a különbség (értékbelileg is), hogy Arany János költészete nem is akar más lenni, mint ami a rendeltetése: tükör által homályosan mutatni azt, amit csak „akkor” láthatni színről színre, mikor a teljesség már valóságosan is elkövetkezett.

VOINOVICH GÉZA: ARANY JÁNOS ÉLETRAJZA 1849-1860.

Voinovich Gézát erre a munkára egyénisége és körülményei egyformán ajánlják. Maga is alkotóművész, műveit elsősorban plaszticitás és konstrukció jellemzik: Arany János költészetét tehát leglényegében érti és érzi. Finom és művelt esztétikus, nemcsak kész, de képes is arra a kényes és csak teljes elmélyülés árán teljesíthető feladatra, amelyet a legnagyobb magyar költő oeuvre-je igényel sőt követel. Végül az Arany-hagyaték korlátlan kezelője, akinek olyan adatok állhatnak rendelkezésére, melyek a többi Arany-kutató számára hozzáférhetetlenek. Arany életrajzá-
nak néhány évvel ezelőtt megjelent első kötete még csak felfelé csigázta azt a várakozást, melyet a külső és belső motívumok miatt a várakozó közvélemény vele szemben már jó eleve támasztott.

Az életrajz második kötete a geszti félév és a nagykőrösi évek külső történetének anyagát öleli föl, belső történetképen pedig több ú. n. kisebb költemény keletkezésének körülményei mellett azokat a lelki folyamatokat tárja elénk, melyek eredményéül a Katalin, a Daliás Idők első és második dolgozata, a Bolond Istók éneke, Jóka Ördöge, A nagyidai Cigányok, Keveháza, Csaba

Királyfi első dolgozata, a hun eposz tervei, az első balladák és néhány tudományos dolgozat (főleg a Bánk bán-tanulmány, a Nemzeti versidomról és az asszonánról szóló verstani értekezések és a Szigeti veszedelem összehasonlító-irodalomtörténeti taglalása) megszülettek.

Első benyomásunk a könyv olvasása közben azonnal az a jóleső érzés, hogy végleges Arany-életrajz van a kezünkben. A szétszórt részletképek össze vannak gyűjtve, meg vannak rostálva, ki vannak egészítve benne nagyon gondosan, kellő kritikával és — ami több, mint filológiai megbízhatóság vagy finom ítélőképesség — egy biztos és termékeny belső intuícióval, mely a költő költészetének teljes ismeretével dönt a kétes esetekben, melyeknek 'kell a helyesebbik változatnak lenni. Ezt a matériáit — emberileg szólva — csak jelentéktelen módon és mértékben lehet ezután már akár módosítani, akár bővíteni.

A külső életrajzi keret megrajzolása látszólag alig adott alkalmat nagy hűségen és lelkiismeretes válogatáson kívül nehezebb munkára. Folyóiratokban, apróbb értekezésekben, eddigi életrajzokban, műveinek jegyzetes kiadásaiban felhalmozódott jókora csomó adalék. Ezeket Voinovich mind összekereste és beledolgozta a maga adattárába. Eddig ezeket az adatokat csak nagy fáradtsággal találhatta meg az Arany élete iránt érdeklődők tábora. P. o. a Magyar Figyelő III. kötetében 1913-ban megjelent annak a 8 sornak a hasonmása, melyet a költő annak idején a cenzúrától való féltében kihagyott Családi kör c. költeményéből. A Nyugat 1911. évi II. kötetében viszont Gyulai Pálnak egy Pákh Alberthez írt levele jelent meg, benne egy megjegyzés, hogy Vahot egyik munkatársát sem díjazta. Mind a két adat egyformán érdekes és nehezen hozzáférhető. Most mindakettő együtt van sok száz hasonló társával az életrajzban.

Máskor, ismét sok esetben, cáfolja az eddig helytelenül tudott adatokat. Semmi sem támogatja — írja többek között — Gyöngyössy László vélekedését, hogy Aranyék 1850 elején átköltöztek volna a Balogh Mihály házába. Nem is valószínű ez a télvíz idejére tett költözködés. Nehezen eshetett meg az a tragikus groteszk jelenet is, melynek keretében — megint csak Gyöngyössy szerint — a költő Szalontán állítólag felolvasta baráti körben a Koldus Éneket. Gyulai Pál 1851-iki szalontai látogatása nem eshetett május 23-ára, hiszen május 13-án Arany már Gesztre távozott. Még nagyobbat téved Ercsey, azt írván, hogy a geszti tartózkodás 1850 közepétől kezdve egy egész esztendeig tartott. Jókai sem 1854 októberében volt Aranynál, mint Benkó írja, hanem Arany egyik levelének tanúsága szerint inkább 1855 márciusában. Látszólag jelentéktelenek ezek a kis kiigazítások, de így, ahogy minden külön hangsúly nélkül végrehajtottak, megnyugtatóak, mert gondról és pontosságról tesznek tanúbizonyságot. Olvasás közben az mutatja, hogy nem bosszantóak, ahogy az olvasó ráér egyrészt élvezni a való tények kibontakozását az eddigi

ötéves nézetek halmazából, másrészt visszamenőleg örvendezni azon, hogy a szeretett költő nem volt kénytelen hát télvíz idején költözködni mégsem, vagy színészkedni a kémek miatt, vagy egy álló esztendeig távol élni családjától.

Harmadsorban új adatokkal is szolgál az életrajz, főképen Arany kiadatlan levelezéséből és családi letétképen őrzött kéziratanyagából. Apró, nem nagyon jelentékeny módosításokat okoznak csupán ezek a vonások a költő jólismert alakján vagy nagyjából eddig is nyilvánvaló életfolyásán s azok, akik eddig türelmetlen kíváncsisággal várták ennek az anyagnak mielőbbi feltárását, talán némi csalódást is érezhetnek. Pedig nem egészen jogos ez a csalódás, ha emberileg egészen érthető is. Amilyen jelentéktelenek ezek az új adalékok, éppen olyan olyan finomak is, hiszen éppen a vonatkozásaik miatt nem kerültek eddig nyilvánosság elé. Milyen eleven jelenete például a gyászos időknék, amely Nagy Ignác egy kiadatlan leveléből tárul elénk: a „Dismal mocsárok tava”, „ifj. Varga Imre” aláírással érkezik a „Hölgyfutár” szerkesztőségébe. A szerkesztő megismeri az igazi szerzőt mégis, „ex ungue leonem”. De a tiszteletpéldányt „ildomos” óvatosságból „Ercsy Julianna asszonyságnak” címezi. Vagy milyen mély emberi vonást hangsúlyoz a költő karakterén Balog Mihály 1874. nov. 25-iki levele, mikor az, vizontszívességet kérve, emlékezetbe iparkodik idézni, mennyit vigasztalta Aranyt Kenyeres-sel a legkilátástalanabb napokban közvetlen a szabadságharc után. Milyen kedves adat, kevésből kitelik és mégis mennyire jellemző a pedáns költőre Bolond Istók három ízben is újra kezdett II. éneke: 1856-ban: *Hat hosszú éve immár*, hogy B. I. felől kezdetem éneket, 1863-ban: *Már jó minapja eltelt*, hogy... s végül 1974. nov. *Tenger sok éve immár*, hogy... Egy-egy megjegyzése kéziratain, kézi példányaiban, válogatása verseiben kisebb költeményei sajtó alá rendezésekor, olyasféle eltérések, mint Mátyás dalünnepe a kiadásokban és Mátyás diadalünnepe a kéziraton, különösképen pedig sírigtartó atyai-jóbaráti viszonya Tisza Domokossal (amely voltaképpen csak most tárul fel igazán, kiadatlan levelezésük nyomán), alig észrevehető módon, de mégis jelentékenyen emberibbé, nemesebbé, meghatóbbá rajzolják eddig is rokonszenves, de inkább tisztelt és szánt, mint szeretni való személyiségét.

Még érdekesebb belső életének talentumos és gyöngéd rajza, mely ebben a korszakban írott műveinek elemzése nyomán meg-elevenedik előttünk. Látjuk a korszak elején a nehezen ocsúdó, inkább visszaemlékezéseiben élő, mint a jövőben bizakodó költőt, ahogy néhány lírai megnyilatkozásában csak sejteti a lelkében égő vulkánt. De látjuk ugyanakkor az embert, aki szegényes szalontai házát három versben is megörökíti. Tanúi vagyunk angolnyelvi tanulmányainak, észrevesszük a kezében Rotwell németül írt angol nyelvtanát, de megmutatkozik előttünk az a vaszorgalom is, amely így aztán már érthetőbb, ha igen hamar Shakespeare-hez, Burns-höz, Ossian-on, Moore-on át végül Byron-

hoz vezet. Jegyzetek, táblázatok, hexameterekbe szedett kiejtési szabályok, 295 pontba gyűjtött nyelvtani tudnivaló, kézikönyvben kijavított sajtóhibák után következnek Katalin és a Bolond Istók I. éneke. Ahogy a külső életrajzi keretben ki igyekezett javítani minden tévedést, úgy kél most vitába Voinovich Katalin egykorú és újabb bírálóival. Salamon Ferenc hibáztatja Katalin monológját, általában a szereplők képpel telizsúfolt beszédét, Voinovich átcikázó gondolatok futásának véli a monológot, a szereplők nyelvét illetőleg pedig Shakespeare-re emlékeztet. Az életrajz későbbi folyamán különösen finom a geszti és szalontai, sőt — még korábbról — kisújszállási vonatkozások összegyűjtése a költő oeuvre-jéből. Itt a Gyermek és szivárvány elemzésénél Solymossy Sándorral folytatott vitája igen érdekkeltő és meggyőző: Tisza Domokos figuráját ismeri föl a gyermekben.

Olyan, mint egy lenyűgöző, fordulatos regény annak a küzdelemnek az elbeszélése, melyet Arany életműveinek: a Toldinak és a huntrilogiának végleges kialakulásáért évtizedeken át folytatott. Eleinte csak tudományos művek, gondosan, néha túlzott lelkiismeretességgel átbúvárlott, ki jegyzett könyvek egyre szaporodó halmaza tornyosodik elénk. A készülő műveikből vérszegény vázlatok élnek még csak, a rengeteg sok negatívum, elégtelen hagyomány s ezek is a növekvő kétely miatt napról-napra kevesbednek. De ez a helyzet nem sokáig kilátástalan. A költő lélektanilag menti át az anyagot a megvalósíthatásba. Mihelyt Toldi, Rozgonyi, Piroska és Holubár erkölcsi válságba kerülnek a lassan születő és nehezen fejlődő mese folytán a költő fantáziájában: már adva van az eposz magva, a mese megszépül, a szerkezet megszilárdul, a karakterek elmélyülnek. Ennek a folyamatnak a valószínűvé tétele és részletes kifejtése a legszebb fejezete az életrajznak. Motivumok felbukkanása, harcuk a mesével, lassú összezsugorodásuk szinte szemünkkláttára játszódik le többízben. Hogy elevenítik eleinte népmesei elemek Piroska lelkiharcát, hogy kerül be András herceg bűvös gyűrűje ebbe a mesébe, hogy halványodik el az e gyűrűvel felbukkant Isolda alakja lassankint, hogy lesz belőle a végén egy sor a Daliás Idők I. dolgozatának IV. énekében: szel? lemes és valószínű feltevéssorozat. Hasonló szellemes magyarázat kíséri Anikó születését, aki voltaképpen Holubár szimbólum-voltának köszönheti lételet s eleinte úgy szerepel, mint férjét kísérő pánfélba öltözött olasz nő.

Még aránylag azok a részek sikerültek legkevésbé, ahol Voinovich a töredékek és a nagy elernyedések lélektani titkát iparkodott megfejteni. Mennél világosabb északok alapján próbál magyarázatokat adni, annál kevésbé kielégítő és csöppet sem megnyugtatóak a magyarázatai. Különösen akkor, ha magát Arany idézi döntő érvel. Egy helyütt Arany például azt írja, hogy ő gyors munkához szokott s egy bizonyos idő múlva kihül az ihlete, elunja a tárgyát s olyankor változatosság okából tárgyat vált. Epikus tervei kidolgozása közben gyakran jár így, mert gyakran

akasztják meg nem várt nehézségek. Látszólag ez a legelfogadhatóbb magyarázat, hiszen ki tudhatná jobban a lelkében lejátszódó apró tragédiákat motívumaikkal egyetemben a költőnél magánál. Szerény véleményem szerint ez a probléma nem ilyen egyszerű. A költő éppen szubjektív álláspontjánál fogva tévedhet a legnagyobbat. Régi sejtésem, de ez életrajz olvasása közben csak megerősödtem benne, hogy Arany János torzói vagy nem igazán torzók, vagy pedig nem is következhetett folytatásuk, még pedig nem a költő, nem is az ízlésében időközben más irányban fejlődő közönség, hanem egyszerűen a tárgyakban rejlő belső gátlások miatt. Ugyanígy vagyok az elernyedés hónapjaival vagy éveivel. Nem hiszem, hogy Arany Jánosban ezekben az időszakokban valami is benneszáradt, ellenben hiszem, hogy ezek az idők voltak az ő művei számára a telek, hótakaróikkal, tavasztígérő nagypihenőkkel. Az őszikék, a kései balladák, a Toldi szerelme érlelői. A korábbi meddő korszakok is: a korábbi remekékéi. Lojálisan elismerem, természetesen, hogy ez a szempontom is lehet oka, ha a fejtegetések ezen az egy ponton nem hatottak rám meggyőzően.

Mindent egybevetve: az életrajz II. kötete nem mond újat, de kiegészíti, részleteiben is igazolja és összefoglalja mindazt, amit az Arany-irodalom a költő szalontai, geszti és nagykőrösi éveiről és ebben az időben írt műveiről összegyűjtött és tudományos értelemben véve hirdetett, vagy tanított. Köszönettel nyugtázzuk ezt és nagy rokonszenvvel várjuk a befejező kötetet. Nagy meglepetéseket bizonyára az sem hoz majd, de nem is volna jogosult a várakozás, mely ilyesmit igényel. Igazán nem prófétálunk azt gyanítva róla, hogy az elképzelhető leglelkiismeretesebb Arany-életrajzot adja köteteiben és igazán nem gáncoskodunk, midőn azt reméljük, hogy lezárván az Arany-irodalom egy régi korszakát, új és termékeny korszakot nyit meg, önmagán is túl utalva.

DÓCZY JENŐ: ARANY JÁNOS

Arany Jánost szívből megszeretni pennaforogató embernek épenolyan a banalitás szélén járó nagy tett, vagy nagy kísértés, mint amilyen megszokott jelenség az olvasóközönség részéről nem ismerni vagy félreismerni őt. Ez maga nem avatná Dóczy Jenő könyvét és a körülötte támadt mozgolódást külön is megemlítésre méltó irodalmi tényné. Azzá avatja azonban a könyv artisztikuma a reá reagáló visszhang.

Dóczy könyve nem vág külső benyomásra is áruló módon új csapást. Életképei hasonlóak Herbert Eulenbergnek Schattenbilder, Neue Bilder és Letzte Bilder c. köteteiben összegyűjtött — inkább szép, mint — tudományos irodalmi képecskéihez. Ezekben a képekben a fentemlített író nem tanulmányokat ír a német irodalom meg a világirodalom jeleseiről, nem is úgynevezett írói arcképeket rajzol róluk, hanem valahogy megeleveníti, életük leg-

jellemzőbb pózában úgy mutatja be őket azonmód élön, ahogy azok akkor minden valószínűség szerint valószínűleg is viselkedhettek.

Dóczy Jenő könyve tehát még abban az esetben is nyeresége volna szegényes Arany-irodalmunknak, ha csak ennyi volna: magyar nyelven írott „Schattenbilder”. Sok szépirodalmi érdeklődésű fantáziát Arany olvasására csábítana. A nem motorikus természetű képzeletnek segítene Arany János alakját plasztikusabbá éh célszerűbbé formálni. Keresztelő Jánosa lehetne 1932-nek, Arany halála félszázados fordulójának, amikor még egyszer és utoljára nemzeti közkinccsé válhatik Arany oeuvre-je, amely jelenleg magántulajdon és csak a jobbmódú kevesek privilégiuma.

De több ez a könyv, mint magyar „Schattenbilder”. Azzal több, amivel a szeretet mélyebb a rokonszenvnél, a bizonyágtétel szuggesztívebb erejű a nyelveken-szólásnál, a hűség melege pedig, minden szinonimájáénál több kalóriájú. Dóczy Jenő valamennyi nagy szellem között Arany Jánost szereti legjobban. Minden sorából árad ez a nagy szeretet. Minden sorából egyforma intenzitással árad, legrégebben és legújabban szerzett életképeiből egyaránt. Ez a vonás még akkor is értéket jelentene, ha magáról értődő és mindennapi jelenség volna. Pedig hát nem az, sőt Horváth János egy régebbi megállapítása szerint tragikus mértékben éppen az ellenkezője áll: nem ismerjük, nem szeretjük, nem olvasuk Arany Jánost, legfeljebb nyilvántartjuk, respektáljuk és emlegetjük. Nem is kell hozzá túlságosan merész képalkotás, a nagyon beteg ember hűlni kezdő végtagjai jutnak az ember eszébe ettől a túl józan, fölöttébb objektív hűvösségtől s azért örül minden kicsi jelnek, ami a vér és élet természetes forrásáig emlékeztet.

A kritikának általában véve mérsékelten tetszik a könyv. Azért említem ezt meg külön, mert a szempontok, amelyekből nézve nem tetszik, rendkívül tanulságos módon éppen az imént említett nyilvántartás, respektálás és prelegálás. Három egyidejű áruló jele az Arany János körüli hidegülő atmoszférának. Megbotránkozik rajta a nyilvántartás: levegőből kapottak, vagy helytelenek az adatok, amelyeknek kontúrajait az egész kép betölti. Csóválja a fejét a respektus: Arany presztízse szenvedett szerinte. Nem érti egészen a dolgot a hivatalos és szakszerű irodalomtudomány: nagyon egyéni, nagyon szubjektív, nagyon szépirodalmi formájú így a portrait.

Külön-külön mind a három szempontnak igaza van. De van az igazságuknak két szomorú, mondhatnám szerencsétlen oldala. Az egyik ez: mind a három olyan mérték alá vonja a könyvei, amely alá az nem kívánkozik, tehát nem is készült. Ki akart egészíteni egy nem teljes, részleteiben egyenesen homályos életsorsot, hát persze, hogy adatai nem mindenben „megbízhatóak”. Emberibbé, melegebbé, közeliabbi akart eleveníteni egy már-már misztikussá merevedett, hérosszá hidegült, legendássá távolodott hús

és vér, mindmáig eleven, fogytig velünk-egy költői egyéniséget, természetes, hogy bizonyos méretek, pózok és dimenziók feláldozásával tehette csak. Azt meg már szinte feleslegesnek tartom ideírni, hogy ez a munka nem a tudományos elme feladata, hanem a költői fantázia teremtő, hevítő és mozdító erejéé.

Másrészt viszont nem is olyan Arany-könyvre volna elsősorban szükség, amelyet a kritikák követelnének, hiszen láttuk már előbb, hogy Arany Jánosnak és költészetének újból való megszerettetése a legsürgősebb írói — költői vagy irodalom tudósi — feladat.

Más kérdés, hogy milyen mértékben sikerült Dóczy Jenőnek az, amit nagyon finom ösztönnel akart és választékos eszközökkel próbált megvalósítani. A témája t. i. majdnem leküzdhetetlenül nehéz. Ha az imént hangsúlyoznunk kellett is, hogy Arany Jánost nem ismerik elegen és eléggé, ezúttal viszont hangsúlyoznunk kell, hogy azért mégis sokan ismerik, sok léleekben kialakulva él személyisége is, sorsa is; aki őt meg akarja szólaltatni, eleve számíton egész sereg dolgaértő, mégpedig szigorú ellenőrré.

Talán ez az egyetlen oka, hogy az életképek hatása különböző. Arany Jánost nagyon nehéz beszéltetni. Arany Janikát p. o. jóval könnyebb. A *Tengeri morzsolás* és *Janika nagy bűne* a könyv legzavartalanabb hatást kiváltó darabjai. Az előbbiben az a titok oldódik meg igen elevenen a számunkra, honnan vette a nagy költő azt a sok szép mesét, mondát, helyi vonatkozást, amelyet később külön is feldolgozott vagy a Toldi trilógiába beleszótt. A másikban a szigorú etikájú balladaköltő korán ébredő lelkiismeretének lehetünk meglepett szemlélői. *Egy téli éjszaka* a diáklegényke Arany János vallásos tépelődéseiről beszél megrázó elhitető erővel; lehetnek, sőt kellett, hogy legyenek ilyen válságai, semmi nem zavar bennünket ennek az elképzelésében. *Az út eleje és vége* szintén sikerült darab; Aranyt már eltemették, mikor egykori iskolatársától diákéletének utolsó szakaszáról egyetmást megtudunk. Remekbekészült alak az öreg Gönczy Pali bácsi, szinte illúziót rombol a magyarázó jegyzet, tudunkra adván, hogy tévedésből kapta a nevét.

A csonkatorony aljában és *A körösi tanár* hatása azért vegyesebb és hidegebb, mert az országos hírű költőt abban a habitusában szerepelteti, amelyben valamennyien ismerjük vagy véljük ismerni. Hogy mennyire irodalomtörténeti tudásunk tehet erről, az is mutatja, hogy a cselekvő Arany, amint szemünk előtt mozog, tesz-vesz, gesztikulál, sokkal inkább szívünk szerint való, mint a beszélő Arany. Vagy azt mondja ilyenkor, amit már olvastunk tőle, esetleg róla nyomtatásban (ilyenkor könyv-íze van a mondókájának, egészen természetesen, hiszen ezeket a mondásokat ő legnagyobbbrészt leírta itt-ott leveleiben, prózai műveiben). Vagy újat mond s ez sem hat spontán, mert a kritikus elme méricskélgni kénytelen minden szót; vajjon mondhatta volna-e Arany János ezt csakugyan is így? Kénytelen az ember arra az óhajtásra

jutni: bárcsak hallanók mindezt közvetve valahogy, úgy mint Pali bácsitól a pálya elejét a pálya végén.

Arany János neuraszténiája és *Arany János mint kritikus* nem életképek, hanem annak rendje-módja szerint való tanulmányok. Sikerültek a maguk nemében, de stílusterést okoznak ebben a könyvben. Szívesebben olvasnók őket — amúgy. Például amint Károlyi doktor vigasztalja, korholja, oktatja a „körösi tanárt”, hogy minek is nem vesz már egyszer erőt magán, vagy dohog a kaszinóban közös ismerősök előtt a hipokondriás betegek rigolyái miatt. Vagy a másikat — mondjuk retrospective — egy huszadikszázadeleji egyetemi szemináriumi órán, előttünk bontván ki tanítványai előtt egy késői utód: miben állott Arany János tudományos jelentősége. Emígy parázson, nem idevaló egyik darab sem.

A téma kényes amúgy is. Egyrészt könnyen a fejünkre olvashatják, hogy magunkat „projiciáltuk” Arany egyéniségére, másrészt soha congeniálisabb kor nem volt s talán nem is lesz az ideges és kritikus Arany elemzése számára, mint a mi neuraszténiás és analizáló korunk.

A tanulmányok nyelve tiszta, ízes, törölmetszett magyar nyelv, az életképeké, ha lehet, még inkább. Különösen művészi hatású az a diszkrét hajdúdialektus, amellyel a gyermek Arany és környezete, később Arany gyermekei és felesége élnek. Csak fokozza még ezt a hatást Petőfi, ahogy szalontai látogatása alkalmából élvezti ezt a számára új és jóízű csemegét, miközben a kicsikkel kötődik s betetőzi maga Arany, exotikum módjára emlegetvén a körösi „ő”-zö dialektus egynéhány — bihari fülnek szokatlan — kitételét.

Ilyen apró finomságokat csak szerető szem vehet észre. Dóczy Jenő nagyon szereti Arany Jánost és nagyon meg tudja szeretetni másokkal is. De csak azokkal, akik már azelőtt is tudták vagy próbálták vagy legalább is akarták őt szeretni. Körülbelül ez is könyve hatásának a természetes határa. E sorok írója sokkal régebben és sokkal jobban szereti Toldi költőjét, semhogy megállapíthatná tárgyilagosan: hibája-e ez, vagy érdeme a könyvnek. Azt azonban meg kell állapítania, hogy mindenesetre a lényege.

TOMPA MIHÁLY SZOBRA A MARGITSZIGETEN

Egymás mellé kerültek hát, akiket sokáig egymás mellé sorolt a közvélemény s akik holtig tartó barátságukban egymás mellett tudták és érezték magukat: Arany János és Tompa Mihály. Az idő azonban annyira szétszórta kettejüket egymástól, hogy meg kell kérdeznünk még egyszer nagyon komolyan, mielőtt megnyugvással könyvelnők el egyelőre véglegesnek magát a tényt, igazán is egymás mellé valók ők ketten: az Őszikék, a Balladák, a Bolond Istók, a Toldi költője és a Virágregéké, a Népmondáké, a

sok szép őszi versé és az Allegóriáké? Hiszen már annak idején, az őt feltétlenül elismerő Gyulai Pál is azt mondta róla: Mindig van mondanivalója, de ahogy elmondja, mindig kevesebb becsű annál, amit elmond. Arany János, aki őt annyira szerette, bírálatában *fokozatos* fejlődését dicséri, Beöthy Zsolt is ezt a *fejlődést* hangsúlyozza fölöttébb, mintha csak mindketten azt mondanák, hogy volt honnan felemelkednie. Azok, akik nem lelkesedtek különösebben érte, már a maga korában szűken juttattak számára az elismerésből. Tolnai Lajos talentumos naturalistának tartja, nem öntudatos művésznek, ha nem is vonatkoztatja ezt a szigorú ítéletet lírájára. Több életet, erősebb emberismeretet, szélesebb tanulmányt kívánna néki, akkor lehetne nagyszabású lírikus, így csak tehetséges író. Reviczky Gyula meg egyenesen allegóriáit támadja meg, melyek szimbolizmusa — szerinte — a számító értelemnek eredménye s ha az erőszakolt jelképességet kivonja az idő belőlök, értelmetlen versekké válnak. A mi korunk még alábbra értékeli Tompát. Szerb Antal már így ír az allegóriákról: Hazafias és korszerű jelentőségükön kívül nincs sok értéke ezeknek a verseknek *sem* — akármit látott a melankolikus hajlamú lelkész, minden rögtön a hon jelképévé vált a szemében: a fa, a küszöb, a szarvas és a költőiség hiányát az allegorikus háttér pótolja. A rejtőzködő szarvas magában még nem költői, de talán azzá lesz, ha a hont jelképezi... Még ahol feltétlenül elismerő is a modern kritikus hangja, őszi versei közepette is úgy emlegeti a költőt: a hipochonder Tompa, akinek egész élete rettegés volt. . . Mit keres hát Tompa Arany János Margitszigetén?

Úgy merjük érezni: újból keresi a maga igazát. A magyar irodalomban jóideje csöndes perújítások folynak. Az idő feljebbviteli tábláján némely ítéletek helybenhagyattak, mások változást szenvedtek, ismét másokban új tárgyalás rendelődött el, mindez hagyján. Vannak azonban jogerőre emelkedett ítéletek, melyek érvénye alatt birtokon belül is új eljárásért esenkednek az érintettek. Tompa ügye is ilyen.

Az ő aránylag kedvező ítéletét az idő súlyosabbra fordította. Ez a szobor, az ő legújabb szobra valahogy mégis egy ilyen jogerős ítéletből szervesen következő jóvátétel akar lenni, amelybe a fél nem nyugszik bele, holott kedvező reá nézve. Jogi nyelven szólva azt sérelmezi, hogy felmentették, vagy enyhén ítélték el. Akár így, akár úgy, nyugtalanodik. Ne mentsék fel őt — ejtsék el a vádat. Szüntessék meg az eljárást — bűncselekmény nem léteiben. Tompa Mihály akkor, midőn az új kor gyermeke azt gyanítja, hogy egy esetleges esküdszék marasztalóbb ítéletet hozott volna, mint a hivatalos bíróság, tehát a közvélemény még a kritikusoknál is mostohább szemmel nézné: egészen új, merőben más jogi szemlélet és felfogás alapján kér egészen új, merőben más veredictumot.

Ez az új ítélet megszövegezve olvasható már régen a költő hanvai sírkövén, Arany János esküdti igazmondása szerint így:

„Természet, ki ezer képen tükrözte haláloed s új életre hogyan kelsz, ha virul a tavasz: Most öleden nyugszszik, *maga egy burkolt,, szomorú kép, várva nagy értelmét bús tele titkainak'* Igen, ez az igazi Tompa Mihály, egy burkolt szomorú kép, amely bús tele titkainak nagy értelmét várja. S ez a Tompa Mihály örök, nagy magyar érték. Nagyobb joggal áll Margitsziget fái között, mint amilyen juss alapján odakerült.

A népregék és mondák, a kesernyés humorú rajzok, a naiv költői elbeszélések, a vallásos moralizálások, a virágregék, de még a szép őszi versek, a megható családi költemények, a nyugtalan kebelből felszakadó nehéz sóhajok és a hazafias allegóriák költője is: lehet mindvégig nyílt kérdés tárgya, vagy a lassan őrlő idő malmában egyre széjjelebb málló gyarló matéria. A bús tele titkainak nagy értelmét váró burkolt szomorú kép csak nyer mindezáltal! A titok közben egyre nagyobb értelmet kap. Bús tele titkának megfejtését nem hiába várja a burkolt szomorú kép.

E burkolt, szomorú kép nyomorult testi kínjai, keserves családi és társadalmi vonatkozásai, borzasztó közéleti viszonyai, sőt Istenhez vágyó lelkét fogadó akkori jeges-havas hitéleti bizonytalanságai is: ennyi oldalról jövő ekkora nyomások — gyémánttá sajtolták össze Tompa Mihály szellemi világát és ez a nagy darab gyémánt nekünk ragyog. Az allegóriáknak is ez a mélyebb értelmük, mert az allegóriák sem igazi allegóriák. Azért is találnak bennök annyi kivetnivalót a hozzáértők. Az allegóriák is mindeztől, a többi Tompa-művel egyetemben: fájó jelképek, amelyek a biblia örök jelképei felé vágyódásukban és törekvésükben nyelik a maguk nagy értelmét. A bús tél: Tompa földi élete, a burkolt szomorú kép: a költő életműve, a titok nagy értelme: a bibliai szimbólumok világa. A várakozás ideje: míg a nemzet rádöbben erre és (új Arannyal, Petőfivel, Jókaiával, Csokonaival, Szenei Molnárral, Petróczy Katával, Balassával) új Tompát is meg kezd ismerni, egy kisgyermek ujjongó örömeivel tapsolva és sikoltozva az eddig nem is sejtett temérdek kincs boldog birtokában.

SZÁSZ KÁROLY

I.

Jelentőségét már eddig is több helyen, többféleképpen megkísérelték megállapítani centenáriuma alkalmából. A Tudományos Akadémia és a Kisfaludy Társaság hivatalos kötelességükön túlmenő szeretettel és gonddal rajzoltatták meg immár véglegesen az utókor számára egykori vezérük szellemi arcvonásait. A magyar irodalomtörténetírás tudományos feladatának tekintette a vele foglalkozó részletmunka lehető kiegészítését és szintézisét. Az osztatlan magyar társadalom egyszerre érzett vele szemben hálát és lelkiismeretfurdalást centenáriumi bizottság és jubileumi kiadás formájában. Az egyetemes református egyház és a duna-

melléki egyházkerület is bizonyára lefújja-törölgeti majd a maga módján boldog emlékezetű hírneves püspökének szoborszerű alakjáról a feledés porát.

Alapvető tévedés volna tehát nekünk az ő munkájukat helyettük vagy velük párhuzamosan vagy épenséggel annak korrekciójaképpen arravalóság, jogcím és ok nélkül elvégeznünk. Alapvető tévedés volna elemlegetnünk akár irodalompolitikai munkásságát, akár társadalmi pozícióját, akár irodalmi műveit, akár papi pályafutását. Fölösleges és nagyképű cselekedet volna a múlt évek iramával szemben maradandónak bizonyult életművét akár szellemtörténeti, akár történetfilozófiai, akár esztétikai, akár teológiai vagy akár csak egyházhistóriai megítélés, sőt értékelés alá vetnünk — nekünk. A mi hangunk a magyar társadalom hangja. Még pedig a kötetlen magyar társadalomé, úgy, ahogy az mindennapjait éli, szétszórtan, szemnek meg nem különböztethető módon és mégis jellemzően.

A mi mondanivalónk csak akkor lesz új és valamitérő, ha magunknak és másoknak meg tudjuk mutatni, hogy ami Szász Károlyban érték és gazdagodás, az az ő református voltának drága ajándéka — „zsidónak először és azután görögnek”, vagyis mai nyelven és reánk vonatkoztatva: minden magyar ember számára.

II.

Sokat és sokfélét dolgozott ez az ember, minden kommentátora ezt veszi észre rajta legelőször. A hangya, a hétköznapi szürke és népes hadserege, a mindenes cseléd, a mindenütt hűségesen posztoló közkatona, a „kar” hol elül, hol hátul álló egyszerű bajnoka tolul hasonlatképen vagy metaforikusán az emléket idéző tollak hegyére, valahányszor erről a jellemvonásáról van szó. Nem azon van itt a hangsúly, hogy sok, nem is azon, hogy sokféle, hanem a kettő kapcsolatán. Tanár, pap, hivatalnok, képviselő, tudós, költő, műfordító, prózaíró, tudománynépszerűsítő, életének egyik szakaszán még igen jó katona is. Egyforma kedvvel és készséggel tanfelügyelő vagy törvénytervezetek készítője. Ha kell, ünnepi ódát ír, ha úgy kívánja a szükség, számtani vagy földrajzi kézikönyvet. Mindegy neki, akadémiai székfoglalót készít-e, vagy ismeretterjesztő cikket a legkisebb igényű olvasóközönség számára. Angyali türelemmel hagyja abba már megkezdett tanulmányát, mihelyt azt hallja, hogy azzal mások is bíbelődnek.

Majd még meglátjuk, hogy ennek a lelki vonásnak nagyon mélyen vannak a gyökerei. Kívülről, első sorban, nagyon könnyen appercipiálható módon demokratikus ez a vonás, annak a demokraciának az eredménye, amely az egyetemes papság elvébe és a zsinatpresbiteri szervezetbe van ágyazva és csak abból eredően lehet őszinte, virágzó és gyümölcsöző.

Ennek a demokraciának a legközvetlenebb indítéka az alá-

zatosság. Nem válogatok, nem finnyáskodom, minden percem másoké, nem a munka-átok fanyar ízével, hanem a munka-áldás hálás örömével. . . Miért? Soli Deo Gloria, azért. Sáfár vagyok, azért. Élek többé nem én, azért. Bűnöm a bűn (nem a bűnök hierarchikus rendű légiója), erényem a Szentlélek ereje, azért.

Teljes magyarázatot Szász Károly sok és sokféle munkája csak ebben az értelmezésben talál. Sok ez a munka, mert szárnyat ad tollának a szolgálat öröme. Sok ez a munka, mert hosszú élet termése, nem bibliai korhatárnál fogva hosszú, hanem reggeltől estéig sürgős dologban égő hosszú életé. És végül sok ez a munka, mert mindenütt szolgál, ahol szolgálatát kérik vagy elfogadják. És sokféle ez a munka, mert sok az aratnivaló, az arató pedig nagyon kevés. Sokféle ez a munka, mert mindegy, hogy ad-e dekórumot vagy nem ad, átallaná-e más és lehull-e az aranygyűrű az ujjamról közhiedelem szerint, ha nagyobb a szutyka a szokottnál vagy a kelleténél.

De több ez az alázat és mindenkifelett őszintébb és mélyebb Szász Károlyban, mint amennyi egy munkás, intenzív, széleshorizontú és nagyszabású élet magyarázó okául elégséges. Soli Deo Gloria, érzi a megváltott ember boldog bizonyosságával és átmegy a számtani tanszékre, hogy Arany János is körösi tanár lehessen. Soli Deo Gloria, érzi (és imádkozza is bizonyosan) és megköszöni ugyanennek az Arany Jánosnak a művészet és barátság együttesen nagy mértéke alatt fölöttébb szigorú bírálatát. Soli Deo Gloria — és akárcsak Arany János, ő is abbahagyja Bánk tanulmányát Gyulai Pál kedvéért, hiszen Gyulai rá mindkettőjük szerint a leg-hivatottabb. Soli Deo Gloria — és ez a nagyon alázatos lélek magyarok közül legelőször mond le a bűnbak szörnyű fényűzéséről a Görgey pörben. Soli Deo Gloria — ritka példányává mélyül a versíróembereknek, hűvösen objektív és mégis önérzetesen öntudatos megítélőjévé önmagának. Soli Deo Gloria — a legalázatosabb utánérzője a világirodalmi költőóriásainak, de épen azért a legnagyobb magyar műfordító. (Bocsásson meg Babits Mihály és Kosztolányi Dezső, de mindmáig a legeslegnagyobb.)

Csak természetes, ha ezt az alázatosságot nem élvezzi, nem érti, sőt nem is hiszi más, egyesegyedül az a lélek, aki maga is minduntalan ott áll közvetlenül Isten színe előtt. Olyanforma lelki állapot ez, mint az öregbérésé, aki a telefon elé is ünneplő gúnyját ölt, ha az uraság beszél belőle. Kénytelen vagyok ezt a triviális hasonlatot használni, mert csak ez ellensúlyozhatja azt a sok félreértést és gúnyt, amely a református „öblös hang” és „rétori póz” körül összehalmozódott és felburjánzott. Szász Károlyban még eleven erejű, teremtő energiájú, de már nála is a régiség patinájával hat, mégpedig — rajta kívül eső okból — negatív irányban.

Pedig miről van szó? A mindig Isten színe előtt álló ember — nem öltözvén alkalomadtán mindig újra meg újra neki ennek a találkozásnak, életszerű ember ugyan, de feltétlenül stilizált em-

ber, pathetikus, ódái lendületű ember és — a ti életek legyen imádság — retorikus hangú ember is. Egy hajszaal híján olyan, mint a színész, de ez a hajszaal épen a Mohammed borotvahíjja üres forma és formateremtő telített élet közi.

Szász Károly életében ez jelenti azt, amit a vele foglalkozók úgy érzékelnek, mint páratlan stílusérzék, a ritmosos beszéd minduntalan felajzott és örökké szomjas vágyát, mindig egységes és mindig konzekvens hangnemet, modort, „könnyen asszociáló” fantáziát és a műfordítónak azt a csudálatos készségét, hogy minden pillanatban kész „bármely kezdetet folytatni és nyomatákosan zárni le” a végén.

A bibliusság az ilyen lelki habitusnak életszükség, de Szász Károlynak, az alkotó művészek is többet jelent a pap mindennapi kenyerenél (nem úgy, mint Tompának), sőt többet jelent a nyelv-művész gazdag aranybányájánál is. Képzetele válik általa parabolikussá, sőt szimbólumteremtő erejűvé. Az már más lapra tartozik, hogy mi állott útjába mint költőnek a legmagasabb fokra emelkedésben.

A vallásos lelkületnek ez az egész életet jelentő intenzivitása építi meg a református életben a templom nélküli város képzetét. Ez magyarázza meg a mi közmondásos praktikusságunkat, a Comedia választutina óta felpanaszolt papi négyesfogattól kezdve egészen az „Isten pénzügyei” c. kis könyvig. Ez is csak egy borotvahíd szélességű paraszthajszaalal különbözik a kereskedelmi ügynökök üzleti szellemétől és a más világnézetbeliek kényszerképzetétől a kálvinisták rideg józansága és képromboló művészetlensége felől.

Szász Károly költészetében ez a lelki vonás értelmi túlsúlyozottságot jelent elsősorban. Ez a lírikusnak hátrányára, a műfordítónak előnyére válik. Nem elég spontán, de nagy műérzéklet fejlesztő és biztosító. Másodsorban képzetét is elhatározólag befolyásolja ez a vonás, amit különösen Úti tárca c. versgyűjteményében árul el meghatóan. Külföldön nem az otlátottak ihletik, hanem az a sok otthoni képzet, amit amazok benne felélesztettek. De ugyanígy halad ő mindig a konkrét fogalomban gyökeresve az absztrakt, vagy ideális felé, a fajfogalomból a nemi fogalomhoz és így tovább gondolatvilágának egész területén. Ez az a „vaskos realitás”, amit már Arany János észrevett a saját gondolkozásában, ha nem is tudta még, hogy az nemcsak magyar parasztsajátság, hanem szigorú adottsága a református életlátásnak.

A semper reformari elve iskolaépítő, pedagógiai velleitásokat teremtő elv. Az egyház veteményes kertje nem hiába XVI. századbeli elgondolás. Szász Károly oeuvre-jét is valósággal uralja a nevelői gondolat. Nemcsak azt a nagy készséget sorolom ide, amely prózai műveinek tarkaságát kialakította (van abban essai, kézikönyv, ismeretterjesztés, bírálat, értekezés, életrajzi cikk, emlébeszéd, életrajz, törvénytervezet, sőt két kötetes tudományos

mű is.) Nemcsak műfordításainak nevelő erejéről akarok megemlékezni ebben a formában. Nemcsak életének bizonyágtevő suggestióját értem alatta. Szász Károly pedagógiai jelentősége még mindennél sokkal több. Azt fejezte be, amit Kazinczy megkezdett, de csak két irányban épített ki teljesen. Európai értelemben véve is irodalmi tudatot teremtett maga körül. Kazinczy érdeme: egy fejlődésre érlelt irodalmi nyelv és a magyar irodalmi élet kialakítása. Szász Károly propagatív munkája ezt a már teljesen kialakult magyar levegőjű irodalmi életet legalább a mi számunkra világirodalmi tényé tágította és tudatosította.

III.

Mint pap, alázatosan meg kell vallanunk, sikeresebben tett bizonyágot Isten szuverenitásáról életével szavainál. Nem azt jelenti ez, hogy szöszéken nem volt épen olyan hűséges, mint életének akármelyik másik pontján, akár pódiumon állt azon a ponton, akár a sima földön. De azt aztán teljes mértékben jelenti, hogy a XIX. század és a XX. századforduló gyermeke volt ő is. Életében, munkájában gyermeki engedelmességgel konzerválta és élte régi századok tradicionális Krisztus-álmát, sorsa miatt (soha rendszeres teológiai képzésben része nem volt) és autodidakta teológiai tájékozódása következtében azonban (a német felvilágosodás tanítványa) — sajnos — sohasem látva ifjúi látásokat.

Keresztelő János típusához tartozott. Krisztus követő lélek számára legmegrázóbb élmény veleváló társalkodás közben az a magát megüresítő gesztus, ahogy lehajlik és a félszürkületben keresi a sarusziját az Eljövendőnek. Hiszen olyan nagyon szeretné megoldani. „Domine, non sum dignus.”

Higgyük, hogy azóta megadatott néki kegyelemből ez is.

MÉG EGYSZER SZÁSZ KÁROLY

— Diákoknak —

Sokan sokféleképen emlékeznek vissza rá.

A költő pap. A reformátusok nagynevű püspöke. Arany János barátja. Az Arany-iskola legjelentékenyebb képviselője. A kiváló műfordító. A százkezü hasznos ember. Nagy idők tanúja. Akadémikus és Kisfaludysta. Olyan familia közbülső tagja, amely állandó oszlopa a magyar szellem történetének rég idő óta már.

Hadd ünnepeljük benne mi azt az alkotó művészt, akinek a munkáit még ma is be kell szerezni minden közkönyvtárnak, mert pótolhatatlanok.

A magyar eposz és költői elbeszélés története ma már vitathatatlanul történelem. Nem élő műfaj egyik sem. De történelmük csak a *Salamonnal* teljes. Balladát sem írnak egyhamar. De *Bánfi Dénes csókját* még mindig szavalják. A lírai költészet is mást je-

lent mostan, érzésben, formában, képekben, nyelvben mást, mint a múlt század második felében. De *Iduna emléke*, és *Hazámhoz* fcamva nem kopott le mégsem. És mikor a magyar lelök fenékéig mélyen leérez, ezeken a verseken is átszalad az inger árama.

Az *Isteni színjáték*, a *Niebelung ének*, a *Holló*, az angol, francia és német irodalom sok-sok szép darabja mai napig úgy él lelkünkben, ha nem eredetiben, akkor a Szász Károly tolmácsolásaiban. *A világirodalom nagy eposzairól* meg épenséggel ma is csak annyit tudunk, amennyire ő megtanított bennünket annak idején.

Nem mondom, hogy ez minden tekintetben jól van. De így van. Azt sem mondom, hogy mindig így marad. De az ő öröksége mindig az újabb mellett maradt a régibb és a jobb mellett a jó. Ez az időközben eltelt száz esztendő alatt körülbelül bebizonyosodott. Meghatott lélekkel tegyünk erről biznyságot abból az alkalomból, hogy kriptájának ajtaja emlékezet okából néhány pillanatra kitárult.

AZ AKADÉMIA SZÁSZ KÁROLY-ÜNNEPE

A M. T. A. ünnepi ülése... id. Szász Károly... *Születésének 100. évfordulója alkalmából*.. . (Berzeviczy Albert... megnyitó beszéde, Horváth János 1. t.: Szász Károly emlékezete.) A megnyitó beszéd id. Szász Károly szeretetreméltó, nyájas, derüs egyéniségét, férfias, határozott, parancsoló természetét, lobbanékony, de jóságos, irigységet, féltékenységet nem ismerő, ragaszkodó lelkét idézi elénk. Alakján a harmóniát, egyéniségén a megtartó és szolgáló vonást, életművén munkásságának hatalmas arányait és sokoldalúságát emeli ki. Világirodalmi műveltségét, egyszerre receptív és produktív készségét, a legnagyobbak barátságát jelöli meg oeuvre-je motívumaiul. Kettejük személyes kapcsolatainak meghatott el emlegetése által szubjektív vonásokkal gazdagodik az ünnepi alkalom. Horváth János először rajzolja meg Szász Károly alakját tisztán irodalomtudományi módszerrel. Formai fogékony-sága és formaközvetítő készsége irodalomimpresszionistává teszik, ha nem is túltudatossá szerencsére. Jelentőségét világirodalmi-műveltségi liberalizmus karöltve adja azzal, hogy nem követte, hanem bekebelezte kora műveltségi elemei közé a nagy nyugati irodalom kincseit, ihlete folyvást készenlétben van, stílusérzéke alkotó erő számba megy. Könnyű assziáció. anyagszerző, példázatos és értelmező képzelet teszik képessé arra, hogy bármely kezdetet folytat és nyomatékosan lezár. Kompozíciója néha hiányos, hézagos, töréses, felesleges részletekkel terhelt, hangneme, modora azonban mindig egységes. Költészete nemcsak lélektani kénytelenségből fakad, műérzék és becsvágyból is. Érzéseit nem spon-tán nyilvánítja, hanem közli, vagy jellemzi. — íme, így különböznek, így találkoznak s így válnak egymás függvényévé Szász Károly emlékezeténél a régi és az új Magyarország.

TOLSZTOJ

— Születése 100 éves évfordulójára; 1828-1928 —

Úgy toronylik fel Európa és Ázsia határán, mint valami vádló, jajgató felkiáltójel, amit az idő lassan-lassan kérdőjellel görbített és halkított: keresztyének, elloptatok az életből a Krisztust. Hová tettétek?

Ebből a komor vádtól tétova tűnődésig szelídült életlátásból előbb forma lesz, aztán gondolat és végül cselekedet próbál lenni. A *formáló művész* novellák, regények, sőt drámák hosszú során keresztül először megöli az epikát, (hiszen Irtenev, Nechlyudov, Levin és Olenin egyaránt és végtől végig maga az író és ez már lírai világszemlélet), aztán megöli a hős fogalmát (hiszen a *Háború és békének* már nincsen hősnek nevezhető mesecentruma) és végül megöli a mesét magát (hiszen a *Feltámadás* már értekező próza). S teszi ezt egy olyan *művész* őszinteségével, aki a l'art pour l'art elvével indult s úgy jutott a művészet öncélúságának a végleges csődjéhez.

A *gondolkodó* addig keresi az igazságot, míg bűnös és lelkiismeretes analízise nyomán felcsendül a prédikátor vanitatum vanitasa: minden hiábavalóság és a léleknek gyötrelme. Az ember, aki csak a szolgálat gesztusában érezheti boldognak magát, szerepét csak szenvedésben élheti ki s minduntalan földre nyugözik a háború, a halál és a tehetetlenség izenetei. A földesúr hiába érzi 700 jobbágya felé a felelősséget, ha a jobbágyságot meg nem szüntetheti, csak gyanakvás és gyűlölet fogadják. A szegénységet nem szüntethetem meg másképen, csak igényeim teljes lefokozásával — magamvarrta ruhában, magam termelte kenyeret majszolva. Az iskola nem biztathat jobb generációval, mert nincs jogom az egyéniséget, — a mai kultúra kétes értékű lim-lomjával meg kétszeresen nincs — önmaga megtagadásáig megterhelnem. Mert kétes értékű ez a kultúra, mely Krisztus tanításaiból csak az érzékfelettit cerimóniázza misztikumná s etnikai követeléseai nincsenek, mikor a keresztet vetik, de nem hordozzák. Érthetetlen így a Krisztus, sőt érthetetlen a jóság is, mindakettő kívül esik az éssen és az okszerű világon.

A jóság és az észnek érthetetlen Krisztus hallgattatja el a gondolkozó és szüli a *cselekvő* Tolsztojt. Aki ott tudta hagyni régi életét, szakított családjával és beállott muzsiknak.

Az utókor színésznek tartja őt ezért s nem engedi feledésbe merülni utolsó reménytelen perceit az astopovói állomás rideg egyedül valóságába η ...

Az individualizmus felelősségérzete, a demokrácia szociális problémái, az evangéliumi keresztyénség revivalje, a modern tudományos gondolkozás analízisének, causalitásának céltudatosság utáni vágya, a cselekedetek üdvösséget adni nem tudása vonaglik, vádol és könyörög alakjában a kegyelemből, hit által adott Krisztus megváltó hatalmáért.

Ó, MELY SOKAN ELALUVÁNAK

Ó, mely sokan elaluvának
A múlt esztendőben,
Kik nálunknál iobbak valának

Keresztesi József (1748-1812)
(Református énekeskönyv)

SZABOLCSRA

Az élő Szabolcskától a huszadik század rohanása elválasztott bennünket. A halott Szabolcskától tisztelettel veszünk búcsút. A ma irodalmának már nagyon régen nem volt tényezője, az irodalomtörténetnek tisztos, derék alakja marad még jó darab ideig. A költőnek nem lehet megparancsolni, mit daloljon, mert a *költő* lényé nem tűri a korlátokat. Azonban az olvasónak jem lehet megparancsolni, miben találja gyönyörűségét, mert az olvasó lényé sem tűri a korlátozást. Pedig az irodalmi művet ők ketten alkotják, az író és az olvasó. Nemcsak az író, mint az u. n. l'art pour l'art-os, finomkodó, széplelkek hiszik. Nemcsak a közönség, mint a karzatnak író, az olvasók alantas érzéseit jó pénzért engedelmesen kiszolgáló mesteremberek gondolják.

Szabolcska Mihály is azt írta, amit a lelke diktált és úgy írta verseit, ahogy éppen kikíváncsoztak a lelkéből. Azt írta például a házukról:

*Az a mi kis kedves házunk,
A legszebb ház a világon;
Faluvégén, pázsitszélen,
Talpig mosolygón, fehérén,
Az a mi kis kedves házunk!*

Nagyon meghitt, szép kép ez, igazi költői szem láthatta így meg csupán. Élni is fog, míg... no, vajjon meddig? Addig, míg csak ártatlan, mosolygós elemista magyar gyermekek lesznek a világon, akiket a szüleik és tanítóik sajnálnak és nem akarnak kiábrándítani. Illetőleg nem is egészen eddig. Egészen pontosan addig fog élni ez a vers, míg Isten is úgy akarja, hogy az elemiiskolás magyar gyermekek higgyék el és gyönyörködjenek benne, milyen szép fehér a mi kis kedves házunk a faluvégén.

Mihelyt azonban feljebb kerül a gyermek az elemi iskolából, végzetes hiba, ha még mindig azt hiszi, hogy a mi kis kedves házunk csak fehér és valóban csak kis Kőnéán.

III. TUDATLANK KÖZELIK, SZABOLCSKA MIHÁLY, A KÖLTŐ ÉS A HATALLABB ÉVJÁRATÚ MAGYAROK MINT OLVASÓK KÖZÉ A HUSZADIK SZÁZAD NYUGTALAN, SZENNYES, VÉRES, KÖNNYES ÉVEI, MINT VALAMI PUSZTÍTÓ ÁRVÍZ. NEM ÉRTHETTÜK MEG TÖBBÉ EGYMÁST.

Mi, a ma olvasó közönsége nem hittük el a költőnek, hogy a kis fehér háznak egy megnyugtató idill képét volna joga elélni varázsolni. A kis fehér ház a mi számunkra minden egyéb lehe-

tett; panasz, vád, szemrehányás, titokzatos fenyegetés, gyötrő lelkiismeretfurdalások, szent nagy fogadkozások kiváltó oka, program, megőrülni kezdő agy üldöző kísértete, minden, minden, csak nyugodt, békés idill nem.

Végzetes hiba is lett volna, ha a magyar olvasniszeretők még ma is úgy éreznék, mint a költő, miután estendet körüljárta az udvart s megcsókolta szeretteit,

*... hogy lelkemet ott éri álom,
És imádkozni elfeled,
Imádság számba nézi Isten,
S megért, meghallgat engemet.*

Ma már annak is éreznie kell, aki maga még nem bír és éppen azért nem szokott imádkozni, hogy egész jövőnk azon fordul meg, akad-e elég magyar lélek, aki soha kivételesen sem felejt el imádkozni. A világháború előtt, mikor a költő Jézusra gondolt, teljes joggal énekelhette ezt:

*... híd lett az égbe.
Odaszállt, onnan jár
Ma is e világba,
Hol annyi a szegény,
Az özvegy, az árva,
Ki őtet várja.*

A mai magyar olvasóközönség ösztönszerűen azokat a képeket keresi, a szépnek olyan megrajzolású formáit áhítja és csak abban leli gyönyörűségét, ahol rajta van, úgy ahogy az életben is benne van, akár meglátjuk, akár szemet hunyunk előtte, hogy az özvegyek és árvák *minket* várnak, Jézus Krisztus a *mi* felelősségünkön keresztül jár hozzájuk, vagy a *mi* közönyünk, esetleg szentimentális, mert rest, sőt tétlen részvétünk miatt nem jut el hozzájuk még hosszú ideig.

ő még kérdezhetette Istentől s az ő olvasói még mondhatták,, hogy ez csak poétika licencia, költői szabadság:

*Tudod-e, hogy meghalt az este
A kis Demeter Rózsika?*

A mai magyar olvasóközönség kérdései túl vannak már azon., hogy Isten mindentudó-e? Értsük meg egymást. A hitetlen olvasó úgy van túl rajta, hogy nem kérdez Istentől semmit, a hívő meg úgy, hogy *nem ezt* kérdi tőle. Végignézhetnök minden egyes versét, nem változnék a végeredmény. Szabolcska Mihály addig amíg élt és költött, már nagyon régen nem lehetett a fiatalabb évjáratú magyar olvasóközönség eleven, aktuális költője. Epen úgy nem lehetett az, mint Kisfaludy Sándor nem, — attól fogva, hogy az öccse, Károly írni kezdett.

II

És ez a tény. épen úgy nem von le semmit az ő irodalomtörténeti jelentőségéből, mint ahogy Kisfaludy Sándor mai napig jelentős alakja a magyar irodalomnak, pedig annak idején, öreg korára, eljárt felette az idő.

Szabolcska Mihály költeményei ma már csupán történeti értékek, de azért szép versek. Sok magyar embernek mai napig nagyon tetszenek. Szeretni és olvasni fogják még egészen bizonyosan nagyon sokáig. Miért? Azért mert volt egy idő, mikor az akkor élt költők közül senki sem írt az ő verseinél szebb magyar verseket. És volt idő, ez már tovább tartott, sőt azt mondhatnók, még ma is ilyen időt élünk, amikor Istenről Szabolcska Mihály írta a legtöbb magyar verset olyan formában, hogy ezeket a verseket gyermekeknek is kezükbe merték adni a legkíméletesebb szülők is és vallásos ünnepélyen is el merte szavalni a legválogatosabb bibliaköri tag is. Mert abban az időben már más is írt ugyan vallásos verseket, de azok a versek nyugtalan, bizonytalan, habozó bizonyoságtételek voltak Istenről. *A gyermek és a gyülekezet pedig a feltétlen bizonyosságokat szereti és kívánja.*

Szabolcska Mihály költészete nagy magyar érték. Szavalni, szeretni fogják mindaddig, amíg a „tejnek italára” szomjazó lelkék, gyermekek, kezdő imádkozók, segítségre szoruló gyöngék versre fognak időnként áhítozni. És szavalni, szeretni fogják azontúl is, ezt én már, mint részben kortársa, nem láthatom világosan s azért írom ide ezt a szót: ha . . .

... Ha az ő idejében csakugyan kiváltsága és nem gyöngesége volt néhány tiszta léleknek fehérnek látni és semmi másnak a gyepszéli házat... és $\Lambda\alpha$ a még csak ezután eljövendő magyar költő bátor, teljes, bizonyos zengésű, félreérthetetlen bizonyoságtételei az ő verseihez inkább fognak hasonlítani, mint ama másik említett gyarló, bűnös magyar költő, bizony sokszor nagyon is lázadozó, elégtelen, meg-megcsukló, földi salakkal összevegyült zokogásaihoz a Sion-hegy alatt. Ha. . .

GÁRDONYI

— *Diákoknak* —

Nemcsak azért gyászoljuk, mert nagy ember volt, bár diákoknak minden nagy embert illik meggyászolniok. És nem is csak azért gyászoljuk, mert bennünket gyönyörködtetett meséivel elsősorban, bár diákembereknek a valódi örömükért kell elsősorban hálával fizetniök. De meggyászoljuk, mert a vegyítetlen, a nem hasznosított, tiszta diák-ideálok emberét tiszteljük benne. És meggyászoljuk a hozzánk egyedül méltó módon, úgyhogy sírja fölött még egyszer — és nem legutoljára — elsorakoztatjuk

szemünk előtt ezeket az ideálokat.

Nem elégedett meg kevéssel. Tanító volt és sokkal több lett, mint amennyi maradt volna, ha sorsába beletörődik.

Mindig tanult. Maga erején tanult meg angolul, franciául, olaszul. Tele volt a szobája könyvvel. És nemcsak az irodalomhoz értett.

Alázatos volt. Elvonult a világtól, nem kereste a kegyeit. De szerénysége nem a gyávaké, s magánya nem a remetéé. Tudta tehetségének értékét, de nem a magáénak tartotta. Ügy érezte, hogy ő csak sáfárja annak a szikrának, amit Isten belelehel & rajta keresztül ajándékozott a világnak.

Ezért tartott *igényt* a csendre, a nyugalomra, sőt a jólétre is. Ezért lakott vidéken, külön szobában s ezért szállott pörbe kapzsi kiadóival is.

Elment Pestről s még élete árán is megkövetelte a pesti kultúrától, hogy jöjjön utána Egerbe. Mert igazságtalanság elmaradt kultúrátlan vidék mellett akármilyen hivalgó, fényes főváros — azt tartotta.

Szerette a világot remeteségében is. Kedves volt az idegenekhez, ha meglátogatták. Vasárnaponként baráti kört édesgetett magához. Kertészkedett s utolsó lázalmában láthatatlan virágok szirmát simogatták elgyengült ujjai. Nagyon szerette mindezt, mert hiszen mindez: szép.

De gyűlölte a rútat s kizárta a házából. Kizárta a lármát, a tülekedést és haragudott a butaságra, az elmaradottságra, mindenre, ami fonák. Ezeknek nevet is adott s kifigurázta őket. Haragudott a magyartalanságokra, a sajtóhibákra, a modorosságra, azért, mert csúnyák.

Csak a tetteivel haladt előre. És mégis előrehaladt.

Még *magyar is a tetteivel volt.* Tündöklő pályájával igazolta az Ankerschmidt problémát is, hogy lesz Magyarországon Ziegler Gézából Gárdonyi Géza.

Gyöngéden *szerette a gyöngéket:* a falut, a kisembert, az öreg. Göre Gábort az bocsáthatja meg valahogy mégis, aki a Bort és Pöhölyéket is ismeri, Aki tudja, hogy írójuk számára a múlt is: kisemberek hajdani világa.

És mégis *eleven erő az ő képein keresztül a magyar múlt.* Mert a szív dobban meg benne, a régi porladó szívek dobogásában a magunkéra ismerünk. És azt is látjuk, hogy a mi szürke mindennapjainkból is fényes, fontos, jelent alapozó, jövőt irányító múlt lesz valamikor.

Azt is tőle tanuljuk meg, *jövendő vezetők,* hogy Attila nem azért volt nagy, mert magas polcon ült, hanem mert minden kisember életéből részt kért és mindegyiknek adott ezért s. részéri a magáéból valamit, ami amannak nagyon sokat jelentett.

És rösteljük magunkat, *háládatlan fiatalok,* az öregek szenvedéseiért, mikor félretoljuk az útból, Dunába kergetjük az öreg tekintetést.

És gyönyörködünk a *szűztiszta szeretet* vergődő küzdelmein a vágyak ellen s örülünk, hogy az a harmadik olyan nagyon hatalmas. A körülöttünk zajló élet már-már mást hitetett volna el velünk.

Szeretettel és egy kis selymasággal kacsint össze velünk *diákokkal* a felnőttek feje fölött, hogy ismer bennünket. Tudja, amit a nagyok nem tudnak, hogy titkos örömeink is vannak, hogy mindnyájan hazudjuk, ha padratett kézzel, illedelmes szemlesütéssel, unalmas komoly könyveiket forgatva vagyunk „szüleink gyémántja”.

És mindezenfelül: a szívében lakik az *Isten*. Kineveti a tudóst, aki a habok fölött vitatkozik a Gondviselő nemlétéről, de első szava hozzá sikolt veszedelem idején. Ha meghalok... — írja a papnak — s a szónok kiált: „Isten veled! Ne le a sírba integessen nekem, felfelé nyújtson búcsúzó kezét.”

CSAK A TESTE ...

... Gárdonyi Géza hült porai ott pihennek az egri vár sáncköfőjén. Síremlékére vésve ez a három magaakarta szó: csak a teste!... A költőnek minden fogalmazványa szimbólum. Milyen kegyetlen, gyémántkemény és gyémánttiszta szimbólum ez a sírfelirat, Gárdonyi Géza életművének gyönyörű jelentése.

Csak a teste.

Ez az ő tragédiája, de egyben nagysága is. Ennek a mondanak egyetlen értelme és kettős megfejtési lehetősége. Úgy van mondva, hogy a teste csak járulékos elem, a szelleme a jelentős, de úgy lehet érteni, hogy csak a teste megfogható, a lelke kiröppen és más tájakon csapong. A két megfejtés gigászi küzdelmének feszültségéből születik aztán az a valami, aminek a neve Gárdonyi Géza művésze.

Milyen tragikus, de mégis milyen drága: értékes és szép a dialektikája minden vonatkozásának. Ziegler Géza magyarrá lett. De csak a teste. A lelke értelmetlenül nézi a legigazabban és legtökéletesebben magyar emberpéldányt, a méltóságos falusi bírót, Göre Gábort. De csak a teste tévedett, a lelke nem, mert neki köszönhetjük a legpoétikusabb magyar falut, a Pöhölyékét, az ő faluját. Gárdonyi Géza azonkívül katolikus volt. De csak a teste. A lelke tele volt szakadársággal: világi misztika, kétely, keresés pogánnyá, racionalistává, eretnekké tépték. De csak a teste kínlódott, a lelke nem, mert neki köszönhetjük az Isten Rabjai tiszta szép középkorát. És Egerbe költözött a költő. De csak a teste. A lelke rá se nézett Egerre, még lakóházának az ablakai is úgy nyíltak, hogy az egyéniség magabazárkózott négy falát csupán a levegőég felé tárták fel egy kicsit. Nem is lát az író a mai és múlt Egerből semmit: önmagát látja és a végtelent. De csak a teste szeparálódott, a lelke nem, mert neki köszönhet-

jük a Láthatatlan Ember, az Egri Csillagok és a Dávidkáné legvalószerűbb magyar tegnapiját és tegnapelőttjét.

Mindez azért jutott eszünkbe most, mert egy emléktábla ünnepély arra emlékeztetett bennünket, hogy Gárdonyi Géza egyéb vonatkozásai között a budapesti református gimnázium diákja volt. De csali a teste. A lelke zárva maradt az evangélium csudái számára, már vagy azért, mert nem nyílt meg, vagy azért, mert nem nyitogatták. De csak a teste maradt idegen. Lelkébe akaratlanul beleivódott ez a mi világunk. Érezni. Mi benne érezzük minden sorában.

LAMPÉRTH GÉZA

Nekünk középkorú magyaroknak, református kollégiumok egykori diákjainak, falusi, kastély gyanánt emlegetett nagykertes köházak fiatalúrként tisztelt gyermekeinek van egy boldog, nyugalmas korszakunk. Néhány évvel a világháború előtt már gimnazisták voltunk, de még nem forradalmasította csöndes önképzőkori idilljeinket Góg és Magóg fia „új időknek új dalaival”. Régi jogon, elemista korunkból, egy kicsit szégyenünkre, felelősségben gyönyörűségünkre, még mindig járt nekünk. „Az Én Újságom”, édesapánk nevére viszont, ez már aztán teljes gyönyörűségünkre, a Vasárnapi Újság. Ennek az időszaknak szeretett írója és költője volt is, maradt is számunkra, szívünkben Lampérth Géza.

Szerette és énekelte az egyszerű falusi életet; a daliás kuruc idöket, általában a dicső magyar múltat; a tündérszép Balatont (oda egy nyáron minket is elvittek); az őszinte, közvetlen, derék emberek emelkedett, szelíd világát: pontosan azt a világot, amelybe magunk is beleszülettünk, belenőtünk és amelyben akkori hitünk szerint benne éltünk, hogy benne is maradjunk s benne haljunk meg. Ez a világ a Vasárnapi Újságban időnként leköszölt Verseiből mosolyodott elénk. (Kötetből egy versét se ismerem, hiszen verskötetete sohasem volt kezemben.) Az Én Újságomból történeti regényeire emlékszem, meg a *Három pápai diákra*, *A nagy dárdásra*, meg a *kis dárdásra*. Műkedvelő előadáson egy kis darabját láttam: *Főhadnagy úr sarcol*, ez volt a címe, a Vígszínházban *Rodostót*. Mint tudós főlevéltáros, *Régi magyar leveles láda* című könyvéből intett felém barátságosan, megbízható, szelíd hűséggel. A többi adatot, hogy Veér Judit rózsáját a Nemzeti Színházban adták, hogy a Petőfi Társaság tagja volt, hogy két színdarabja és egy költeménye akadémiai jutalmat nyert, csak tudom róla, nem saját élményem.

Egészen bizonyos azonban, hogy a gimnázium középső osztályaiban eltelt éveim hangulatát legfőképpen neki köszönhetem s az is, hogy debreceni kollégista létemre az ő írásaiból kaptam a pápai kollégium levegőjét. Ez a szellem azért rokonszenves ne-

kern még most is, azért vegyül későbbi autopsziámmal az ő képviselője még ma is.

Hiszen mindenestül a pápai kollégium ajándékának érzem őt elsősorban és legfőképpen. Pontosabban megfogalmaz va: Isten ajándékának, akit a pápai Képző Társulaton keresztül adott nekünk. Egy elmúlt békeséges világ derűs képviselője volt már régen, de ez a világ közbülső rétege a mi lelkünknek. Hazugok volnánk, ha letagadnánk és hálátlanok, ha megköszönni elfelejténénk.

GOMBOCZ ZOLTÁN

1898-ban Gombocz Zoltánnak 48 lapos különnyomata jelent meg a Magyar Nyelvőr XXVII. kötetéből. Ez a címe: „A jelenkori nyelvészet alapelemei.” Említés tételik benne a mondatról is. Mi, az emberélet útjának felén tartó középkorúak iskolás gyermekek voltunk abban az időben és azt tanultuk a mondatról, hogy az „gondolatainknak szóban vagy írásban való értelmes kifejezése.” Feljebb kerülve osztályról-osztályra, legfeljebb bővült ez a tudományunk, de lényegében ugyanaz maradt. „Egy mondat — egy gondolat”, hallottuk róla, később azt is megtudtuk, hogy „addig tart egy mondat, ahol a vele azonos gondolat összefüggő, önmagában is érthető, kerek egészet képez”. Oda aztán „pont jön”, vagy „beszédközben leeresztjük a hangot”. Nem is sejtette egyikünk se, hogy magyar nyelven olvasható immár Paul Hermann meghatározása a mondatról: „nyelvi eszközökkel való kifejezése annak, hogy a beszélő lelkében két képzet kapcsolódott azon célból (jobb az eredetiben: és eszköz arra), hogy az a két képzet a hallgató lelkében is összekapcsolódjék”.

Pedig az igazi forradalom még csak ezután következett. 1900-ban jelent meg Wundt Vilmosnak, a híres voluntarista filozófusnak kétkötetes munkája a nyelvről, a Völkerpsychologie két első kötete. Gombocz Zoltán 1902-ben ismertette „Nyelvtörténet és lélektan” címmel. Itt már egészen merész a mondat meghatározása. „Nyelvi kifejezése egy teljes képzet logikai viszonyban álló részekre való szándékos tagolásának.”

Ismétlem: forradalom volt ez, új korszak kezdődött vele a magyar nyelvtudomány történetében. Három rétegben mozog ettől kezdve ezen a területen az élet, jeléül az idők teljességének. Az iskola, szegény, tengődik, tovább a normatív grammatika kiszikkadt zabszalmáján nyámmogva, úgy ahogy az nem változott Aristoteles óta. Vagyis úgy tett minden „magyar” tanár, mintha a földrajztanár nem ismerné el a heliocentrikus világnézetet és a földet tányéralakúnak, világközepének tanítaná, a természetrajztanár meg azt állítaná az egérről, ami a XVIII. században magyar nyelven még nyomtatásban olvasható róla, hogy a piszok és szemét önmegtermékenyülése útján szaporodik. A magyar nyelvtudomány Grimm-Steinthal alapján dolgozik nyelvtörténeti irány-

ban az összehasonlító nyelvészet módszereivel, egyre szaporítva a részletkérdések és adatok számát s egyre képtelenebbnek mutatkozva szintetikus munkára. Gombocz Zoltán, egyébként maga is szorgalmas, szigorúan módszeres és eredményes részletmunkás, már egész fiatalon egy összefogó nyelvfilozófia alappilléreit kezdi lerakosgatni azzal, hogy egészséges ösztöne a legmegtermékenyítőbb elméletek felé orientálódik.

Nagyon szépen meglátszik ez a hármasság az imént felsorakoztatott háromféle mondatmeghatározás tükrében. Az elemi és középiskola meghatározása egynek veszi a mondatot a logikai Ítélettel, létrejövetelének közelebbi okaival meg bizony nem törődik. Persze a XIX. század tudományos szintjéről tekintve, téved is, azonkívül vakságban is szenved a felől, hogy körülötte-mellette minden más tudomány szempontja lassankint az okság és törvényszerűség immár, a hogyan és a miért kérdései. A Paulféle definitio — s vele a magyar nyelvtudomány hivatalos álláspontja. — lelki tényezők eredményének látja ugyan a mondatot, de ténynek veszi s nem érdeklődik iránta, milyen lehet in statu nascendi. Symboluma annak, jól látja, hogy a beszélő lelkében bizonyos képzet-kapcsolat támadt, de nem kíváncsi rá, miféle körülmények, között és hogyan támadt, és eszköz arra, — meséli tovább, — hogy a hallgató lelkében ugyanez megtörténjék, de nem mesél arról, mik ennek az empirikus úton a megértés tényében konstátálható jelenségnek az előfeltételei és milyen a lefolyása. Ez tehát nagyon elmés leírása egy ténynek, de egészen terméketlen logikai kategória. Hogy mennyire terméketlen, nagyon tanulságos magyar példa mutatja. Simonyi Zsigmond hatalmas monográfiákat írt a Magyar Határozókról, a Magyar Kötőszókról, a Jelzők Mondattanáról, de még csak közelébe sem jutott egy tudományos alapon mozgó magyar Mondattan lehetőségének.

A Wundt mondatmeghatározását lehet és kell is kritizálni. Elvégre nem a nyelvtudomány eredményeiből fakadt, csak ezeknek az eredményeknek a felhasználásából. Egyet azonban nem sikerült elvitatnunk tőle: él ez a meghatározás. Az a nagyon megtermékenyítő nyelvtudományi elv benne, hogy a nyelvi tényeket saját valóságukban és folyamatokként látja. A nyelv élete folyamat és változás, még pedig lelki folyamat és lelki téren történő, lelki tényezők okozta változás. Bennünket, ha nyelvészettel foglalkozunk, e folyamatok változása és e változások motívumai érdekelnek. Valahányszor a mondatot helyezzük vizsgálódásunk középpontjába, mindig annak a folyamatnak a nyelvi kifejezése érdekel, ahogyan egy teljes képzet részeire tagolódt és amiért a szándékos tagolás éppen az adott módon történt és nem másképpen.

II.

Nagyon tanulságosan mutatja ennek a forradalomnak az útját Gombocz Zoltán mai felfogásának a kialakulása semasiológiai, jelentéstani téren.

1898-ban a jelentésváltozások vizsgálatánál alkalmi és szokásos jelentéseket vesz föl s megkülönböztet jelentésszűkülést, jelentésbővülést, helyi együttlét vagy oki kapcsolat alapján való átvitelt, különösen jelentésselkülönülést. Például hozza fel a szerzet szót, mely folytonos szűkülést mutat fel az institutumtól az institution, religion keresztül az ordo religiosusig, a hegy lábát, derekát, gerincét, amikor a szó jelentése eredeti tartalmának egy részére szorult, a gyékényt, amelynek említése közben ma már nem a sásfajta növényre, hanem a belőle font takaróra gondolunk.

1911-ben (Képzettársulás és jelentésváltozás c. értekezésében) már tapadásról és vonzásról beszél s az egyik esetet így nevezi: *Bedeutungswandel durch associative Contactwirkung*, a másikat így: *Bedeutungswandel durch associative Fernwirkung*. A tapadás esete akkor áll elő szerinte, ha a gyakori, vagy állandó mondattani kapcsolatok egyik tagja mintegy magába szívja a másik tag képzettartalmát: például hitves-feleségből hitves, vagy hosszabb úton nagyobb változással ezüstmarha, ruhamarha, szarvasmarhából már csak „pecus, vseh” értelemben: marha. Vonzásról viszont akkor lehet beszélni, ha a jelentésváltozás nem az állandó vagy gyakori mondatbeli kapcsolatokból indul ki, hanem a képíretek belső, tartalmi vagy hangulati affinitásában gyökeredzik. Ez a szimultán asszociáció, ha ugyanazon érzéktérület képzetei asszociálódnak: asszimiláció, példa lehet megint a hegy lába, dereka, gerince és komplikáció, ha a társulás különböző érzéktérleteik képzetei között történik, p. o. rikitó piros, vagy: kiülő göggel (gégével) lepcselni. . . kevélység: még Baróti Szabónál, ma a gögnek a gégéhez semmi köze többé.

1926-ban (A magyar történeti nyelvtan vázlatja IV. Jelentéstani) módosul ez a felfogása, de meg nem változik többé. Rájön, hogy hamis az a nézet, mely a jelentést egynek veszi a szó értelmével, vagyis a név által megjelölt fogalommal. Nem szabad — hirdeti — a jelentésváltozást fogalomváltozásnak tekinteni, hiszen az lényegében jelölésváltozás. Eszerint a jelentésváltozások két csoportja: névátvitel és jelentésátvitel. A névátvitel oka lehet a tárgyképek hasonlósága (idetartoznak az előbbi osztályozás asszimilációs és komplikációs változásai), de lehet az ok érintkezési képzettársulás is, tehát a nem hasonló tárgyképek érintkezése; (p. o. kenyértörésre kerül a dolog máskor is ma már, nemcsak úrvacsora vételkor). Jelentésátvitel is két esetben történhetik: a nevek hasonlósága alapján (p. o. iromba eredetileg a tarka macska színe, ma az otromba és goromba hatására: idomtalan, nehézkes) vagy syntagmatikus, mondatbeli kapcsolat folytán (ide megint jó

példa a marha szó).

A mondottak alapján nagyon könnyű megérteni, mi történt itt. Akár névátvitelnek tartom a hegy lába kifejezésben a láb szó megváltozott jelentését, akár vonzásnak, megmaradtam azon a nagyon fontos elvi alapon és módszer alkalmazása mellett, hogy minden jelentésváltozás a képzettársulás elvén alapul s egyéni és társas lélektani mozzanatai vannak. Ha azonban azt nézem, hogy a hegy lába kifejezésben a láb új jelentése bővült-e a régi jelentéshez képest vagy szűkült, egyszerű logikai műveletet végeztem, amelynek descriptív értéke lehet csupán.

Hogy teljesen tisztában legyünk ennek a lépésnek a jelentőségével, megint Simonyi Zsigmondot idézem. Jelentéstani szempontok c. akadémiai felolvasásában, 1915. május 25-én ezt mondja: Wundt nyelvlélektana se másutt se minálunk nem volt olyan nagy termékenyítő hatással, amilyent sokan vártak tőle. Ugyanakkor és azóta is számottevő jelentéstani dolgozat magyar nyelven nincs más, csak ezen az alapon s az ő dolgozatában is csak azok a megjegyzések értékesek, amelyek a jelentésváltozás alapjául a képzettársulás törvényeit állapítják meg. (Az indulat szerepét, az érzelmi velejárót, a ráértést). A gyűjtőnevekről szóló fejezet ellenben keserves vergődés az alaki jelentéstan korábbi eredetű logikai nyűgében.

III.

Simonyi Zsigmond „Alaki” jelentéstana körülbelül azt is megmutatja, miért nem készült el a tudományos magyar Mondattan mindmáig. Van a Gombocz Zoltán emez illusztris elődjének egy. iskolai nyelvtana, címe szerint mondattani alapon. Kiindul — mint később annyi utóda — látszólag a mondatból, megállapítja, hogy a mondat szavakból áll, a szavak szótagokból, azok hangokból állanak, eljut így a hangtanig s aztán halad minden a régi csapáson: hangtan, szótan, beszédrészek, összetétel, szóképzés, ragozás, azután az egyszerű mondat, annak részei, mellérendelt és alárendelt összetett mondatok. (Mondattól-mondatig: nyilvánvaló, hogy a mondattani alap, a mondatból való kiindulás csak pictus masculus.)

Nem juthatott el Simonyi Zsigmond a mondatig, és nem juthatott el kortársai közül senki sem, mert mindenáron el akartak jutni hozzá, ahelyett, hogy őszintén belőle indultak volna ki és megmaradtak volna ezen az alapon mindvégig. Ezért beszélnek alaki jelentéstanról a szóképzés keretén belől s ezért osztályozzák a képzőket és képzőbokrokat még ma is, rendületlenül logikai csoportokba, vizsgálván az alapszó és a belőle képzett új szó egymáshoz való viszonyát, (valamivel ellátottságot jelentő -s, valamivét tevést jelentő -it, valamivé levest jelentő -ül: bokros, szépit, szépül).

Ennek a felfogásnak az a hibája, hogy az egyes nyelvi tények

egymáshoz való viszonya anorganikus, vizsgálatuk kedvéért tehát állandóan szempontot kell változtatni. A „szörnyen” határozó keletkezésénél szükségem van az indulat, tehát egy lelki tényező feltételezésére, a nád-as szó esetében ellenben kizárólag csak azt vizsgálom, mi a viszony a nád és a nádas között: a nádasban sok nád van, alkalmas tehát a nádak helyett szerepelni.

Gombocz Zoltán egyik nagy érdeme, hogy a nyelvi jelenségeket egységre vitte és a legminuciózusabb hangtani kérdéseket is a mondat szempontjából tekinti. (Az ő gondolatmenetében p. o. így jutunk el a képzőkhöz: ez a fa közből esik — ez a közből eső fa. Jobb kéztől eső, közből eső, balkéztől eső, hátul eső — közbülső, első, hátulsó. Nagyon jellemző „Magyar palatogrammok” című kis értekezésében, hogy az egyes hangokat nem izolálva, hanem hangsorban ejti, krétapor helyett rizsport használ, idealizált szabályos szájpadrólás és palatogrammok helyett valóságossággal dolgozik s a szabálytalanságok relatív állandóságában látja a stomatoskopikus eljárás tudományos értékének egyik legfőbb biztosítékát.

IV.

Ez utóbbi néhány észrevétel minden még hiányzó vonást megrajzolt Gombocz Zoltán szellemi arcképén. Tudományos jelentőségét most már egyszerűen csak le kell olvasnunk róla.

1. A magyar nyelvtudományt véglegesen felszabadította a logikai iskola béklyójából és lélektani irányba terelte.

2. Ellensúlyozásul viszont hangsúlyozta, hogy a nyelvi jelenségek a nyelvészet számára végelemzésben mégsem csupán lelki, hanem nyelvi (tehát társaslelki) tények. Fiziológiai, filológiai, szociális, kultúrhistoriai, általános történelmi vonatkozásai is vannak az emberi beszédnek, nemcsak pszichológiaiak. E pszichológiai vonatkozások is nyelvpsychológiaiak, nem egészen illenek rájuk a más területen dolgozó lélektan kész szempontjai, vagy analógiái. Minduntalan megújított hűségnyilatkozat ez a nyelvtörténeti módszer mellett.

3. Ezáltal olyan filozófia magaslatáról képes tekinteni ma már a nyelvi élet jelenségeit, amelynek lába a nyelvtudomány s amelynek a magaslatára ő maga is a nyelvtudomány részletkérdéseinek emelkedve, fokenként jutott fel.

4. Az egység, amelyben ő a nyelv életét látja és vizsgálja, empirikusan is nyelvi egység: a mondaté.

5. Ott, ahol nagyon könnyű egy elmélet vagy egy fikció, vagy valami csábító hypothezis pillangóját kergetve ingoványba jutni, ő erősebben, mint valaha, kitart a beszélő emberi lélek testi beágyazottságának a valóságos ténye mellett s képes és mer természettudományosan „materialista” is lenni, mikor a mondatok tartalomtól független artikulált voltára gondol.

6. De az alázatos jelszó is felhangzik az ajkán néha: ignora-

bimus, a spontán nyelvi változásokkal szemben. Ma még kissé sokratesi görögséggel hangzik ez a latin szó az ő megfogalmazásában is, de bizton ígéri a holnapot. A győztes, a termékeny, a megoldásait végtelenbe vetítő holnapot, amely a XIX. század anyagnyelvűségével és racionalizmusával lassanként sajátkezűleg megásatja a sírját. A mi felfogásunk szerint Gombocz Zoltán életműve is egyik első kapavágás ezen a síron.

ADY

A zseni szabadsága

Ezt a problémát az Ady-ügy vetette fel és tartja felszínen. Mikor már majdnem megegyeznek az ellentábor nem szélsőséges elemei Ady Endre költői tehetsége felől, erkölcsi megítélés alá tartozó ellentétek szokták felváltani az esztétikai természetű differenciákat. Ilyenkor hallani aztán igen gyakran azt a kijelentést, hogy a kifogásolt kifogásolni valókat valóban nehéz volna tagadni, de hát az illető elvégre is zseni volt s a zsenik más elbírálás alá tartoznak, mint a mindennapi emberek. A törvény paragrafusaira nem kötelezhetők, az ő örök nagy törvényeik belülről, az egyéniségükből fakadnak s azok kötik is őket, jobban, mint a fennálló rend s a sokszor tartalmuk-szikkadt intézmények. A tétel áll s ezt legfőképen abból lehet észrevenni, hogy a más véleményen levők nem azt szokták vitatni, szabad-e a zseniknek minden, hanem azt vonják kétségbe, hogy Ady Endre zseni volt. Történik pedig ez a szavakkal való játék ezúttal is az ok miatt, amiért mindig történni szokott: fogalomzavarból. Három ismeretlent csak három egymáshoz viszonyított egyenletből lehet kiszámítani. Az Ady-problémát megelőzőleg legalább is két meghatározásra van szükség: a zseniére és a szabadságéra. A harmadik meghatározást maga a probléma adja: Ady Endre zsenijének a szabadsághoz való viszonya, akár a legszigorúbb erkölcsi mérték alatt.

I.

Életünk folyása látszólag örök küzdelem. Egyéniségünknek az volna a hivatása, hogy az örök embert formálja ki önnön magából. A korszellem az örökkévalóság egy szempillantása s azt is kellene érzékeltetnie. Körülményeink az egyetemesség elvének volnának a hordozói, akár fizikaiak, akár társadalmiak ezek a körülmények. Nem szükséges bővebben kiterjeszkednünk arra, köztudomású, hogy az egyéniség egoizmusba szokott fulladni és épen ezáltal öli meg magában az egyetemesen emberit, a korszellem a divatban éli ki minden múlandó elemét s körülményeink hü arcképe a Taine-féle millieu-elmélet minden olyan vonása, amely néha gépezetre, máskor rabszolgákat dolgoztató tropikus

égövi ültetvényekre emlékeztet.

Ne csudálkozzunk tehát, ha a közfelfogás az élet küzdőterét olyan egészen tévesen képzelel el, mintha ott ellentétes erők egymasnak-szaladásáról lenne szó. Mintha körülöttünk-mellettünk és bennünk testiségünk, anyaghoz kötöttségünk és társadalmi életformáink nem arra várnának, hogy hűséges közegei, eszközei, formái, pályái és alkalmi legyenek emberi életünknek, hanem az élet értelme épen lebirkózásukban, megsemmisítésükben, fölibük kerekedésükben, megtagadásukban állana. Ez a megállapítás tisztán empirián alapul, optikai csalódás és logikailag is hibás.

A zseni minden megjelenésében éppen ezt hirdeti. Ha elemezzük mint történeti tény, mindig valami hatalmas egyéniség körvonalait látjuk rajta. Mindig maradéknélküli képviselője saját korának és mindig ura azoknak a körülményeknek, amelyek a kisembert olyan matematikai pontossággal le tudják igazni. Gondoljunk csak sorban egymás után ilyen közismert tényekre, mint -a zseni szállóigészerű „önzése”, Carlyle klasszikus tévedése a hősről, akiknek kormeghatározó tulajdonságaik vannak s a legenda hírű muszka tél, amely nem volna olyan borzasztó, ha nem szegült volna oly végzetesen ellene Napoleon körülmények fölötti szuverén erejének.

Nyilvánvalóan tévedésen nyugszik mind a három népszerű vélekedés. Nem önző a zseni, hanem abszolút egyéniség. Nem *egy* ember, hanem *az* ember, önzése is olyanfajta természetű, mint a Pál apostol nőtlensége, akinek lehetetlen és felesleges is egyben a családalapítás, hiszen a Krisztusért mondott le róla. Nem befelé-fbrclult nemtörődomség az a közöny, amely egyesekkel szemben látszik rajta, hanem a tűzoltó-vederrel rohanó ember udvariatságsága, aki elfelejt pardont mondani, ha megtaszított a könyökével — folytonos szolgálatban ós képtelen a sértegetésre.

Kormeghatározó vonásai sem *teremtik* vagy *irányítják* szükségképen korukat, de minden egyes esetben *jelentik* azt. A harmadik tévedés ebből a tényből táplálkozik. Sajátos, majdnem aforizmára csábító ellentmondás mutatkozik így a zseni szellemi arcképén: egyszerre jelenti a maga korát és emelkedik fölébe minden ideigvalónak. Ezért nem tragikus alak a muszka tél áldozata még Szt. Ilona szigetén sem. A Szent Szövetség kora épúgy más kor, mint ahogy a mi korunk idegen mondjuk az abszint-adta ihletektől. S a zseni életkora is határok közé vettetett. Nagyon vigyáznunk kell itt megállapításainkra. Először is azért, mert minden korban vannak archaisztikus és víziószerű anachronizmusok. Az Ember Tragédiája római színében csak az a dözsölő férfi és nő időtlen és örök emberi jelenség, aki ürmöt érez az örömök borában, a halottgyalázó Hippia idejétmúlta, Péter apostol pedig jövőt előrevetítő alak. Másodszor azt is meg kell gondolnunk, hogy a kornak csak azok az elemei jöhetnek tekintetbe, amelyek az egyetemes történelemben mint nem múló emlékek tovább élnek. Tehát mennél közelebbi korról van szó, annál nehezebb megállá-

pítanunk a valódi kormeghatározó elemeket s megkülönböztetni a zsenit a pünkösti királytól.

A körülmények fölötti hatalom szintén *sub specie aeternitatis* értendő. Formája a szolgálat. Ez a társadalommal szemben még csak érthető külön magyarázat nélkül, de a fizikai környezettel, a természettel szemben is megvan. Amerikát csak az fedezhette fel, aki nagyon alázatos azzal a geográfiai igazsággal szemben, hogy a föld gömbalakú és habozás nélkül és feltétlenül a szolgálatába áll. A nagy feltalálókat is csak az magyarázhatja, hogy minden külön véleményről le tudnak mondani ott, ahol a természet örök törvényei hallatják szavukat és osztogatják ellentmondást nem tűrő parancsolatjaikat. Napoleon zsenije nem leigázta, hanem kiszolgálta azokat a történelmi igazságokat, amelyek a középkori *deo favente gratia rex* és a reformáció demokratikus eigondolású uralkodójának fogalmi harcán keresztül a parlamentarizmusig vezettek. Ezért volt szuverén ura nemzetének sőt egész kultúrperifériájának.

II.

A szabadság fogalmába akkor csúszott be a legnagyobb fogalomzavar, mikor úgy kezdték definiálni, hogy az a szabad ember, aki szabadon választhat jó és rossz között. Mintha az az ember, akinek a számára még lehetőség a rossz, már nem állana a bűnnek zsoldjában. Minden képes beszédnek eredendő bűne a mélyén rejtőző képzavar, amelyet a fogalmi jegyei indukálnak, mindig készen arra, hogy az uralkodójegy egyeduralmát megszüntessék. Nincs is szükségünk más gyógyszerre, mint magunk elé képzelnünk egy valóban szabad lábon élő embert és egy igazi rabot.

A két ember közötti különbség csak annyi, hogy az egyik kénytelen tiszteletben tartani embertársai életét és javait, a másik pedig tiszteletben tartja. Az igazi szabad embernek eszébe sem jut, hogy ölhetne és rabolhatna is és komikus volna azt hinni, hogy a szabadlábon élők milliói a börtöntől való féltükben tartózkodnak a bűncselekményektől.

Az igazi szabadság kezdetén a törvények érvénye tehát megszűnik, mert szabad ember számára a törvény többé nem problematikus. De éppen ezért az igazi szabad ember soha a törvény szellemével összeütközésbe nem kerülhet, mert számára a törvénytiszta állapot az egyedül elképzelhető és természetes.

A zseni fogalmából logikusan következik a szabadságé. Lényében az isteni eredet mondatlan benne van, hiszen az abszolút egyéniség, az időtlenség és a szuverén hatalom isteni attributumok. Ebben az értelemben egészen természetes, hogy törvényen felül áll. Különbösen is nehéz összeegyeztetni egy kodifikált jogszöveg lerögzített paragrafusait az élet mindig haladó friss aktualitásának magasabályozó törvényszerűségével.

Ami a zsenit megköti, valami egészen más, sokkal szigorúbb adottság. A szép, jó és igaz filozófiai értelmezésében rejlik ez és

abban, hogy az abszolút esztétika, etika és metafizika filozófiai stúdiumok. Költeményekből nem tudhatom meg, mi a szép, csak azt állapíthatom meg róluk, hasonlítanak-e az emberi alkotásoktól független abszolút széphez s ugyanez áll a tudomány derivált igazságaira és az emberi cselekedetekre alkalmazott erkölcsi törvényekre is.

A zseni ezeket az emberi életen felüli örök ideálokat képviseli és jelenléte egyidejűleg jelent végtelen boldogságot, hogy közöttünk van és elviselhetetlen szomorúságot, hogy egyedül van. örök emberit jelentő egyéniségében a magamét is benneérezem, ezért érzek vele együtt, szuverenitása meghat, korhoz kötöttsége elszomorít.

III.

Ady pórében a legtöbb tévedés azért történt, mert a jelenlegi középkorú embereknek megromlott, vagy épenséggel hiányzik a történetlátása. Kissé triviálisan hangzik, de mégis ezzel a kifejezéssel élek, hiszen szélteben-hosszában a technika századának szeretik emlegetni az elmúlt századot: a szemük valahogy repülőgépek s egyéb mechanizmusok készítésére van beállítva. Ezt úgy kell érteni, hogy új gépet csak annak sikerül konstruálnia, aki el tud felejtkezni minden előtte készült modellről, amely még nem megfelelő, aki tehát szisztematikusan el tudja önmagával hitetni azt, hogy neki nincsenek előzői, ősei, hagyományai.

Korunk, a technika százada csudákat alkotott, de egészen érthető módon egy síkban látó és jelennek élő lelkiséggel tette ezt. Minden kísérő jelenség erre mutat — a klasszikus nyelvek elhanyagolásától egészen olyan kis nüanszokig, mint a telivér ekorbeli új Budapest felépítése olyan romokon, amelyek bízvást megmaradhattak volna még jódarabig, ha apáink emlékét csak valamennyire is tiszteltük volna akkoriban.

„Ady versei mutathatnak költői tehetségre, de stílusa semmi megszentelt nyelvi és költői hagyományt nem tisztel, maga a költő pedig erkölcstelen, vérbajos, részeges és istentagadó.” Nem azért idézem ezeket a vádpontokat, hogy feleljék rájuk, megtették ezt már mások nagyon szépen és minden nagyobb haszon nélkül, már t. i. a lárma elcsitítására nézve. De idéznem kellett, hogy történeteszemlélet híján való voltuk kitűnjék. Mert ezen az alapon I. István királyunkat is vád alá lehetne helyezni hivatalos hatalommal való visszaélés és haláltokozó súlyos testi sértések halmozata miatt. Evidens, ugyanis, hogy századunkban még államfők sem és még legközelebbi hozzátartozóik fülébe sem öntethetnének megtorlatlanul forró ólmot. Felekezeti okokból meg épenséggel nem.

A történeteszemlélet hiányát mindjárt a kiindulásnál láthatni. Nem jár annak a középkorú embernek a szava ma már, akinek nincs hamu a fején s aki azt hiszi, hogy a világháborúval bezárt korszak más volt, mint amilyenek a teljes Ady mutatja. A

zseni kormeghatározó jegyei kegyetlen pontossággal számot adnak róla, mely kornak és milyen kornak a zsenijéről van szó.

A költő ifjúsága pizkos. Szabadé az egy zseninek? Igazságtalan kérdés. Aki élt abban a korban, velem együtt tudhatja és nem őszinte, ha nem ismeri el, milyen igazságtalan. Nem azt mondom én, hogy az elmúlt korszak minden egyes fiatal legénye elvesztette tisztaságát, hiszen néhány sorral föltebb magam hangsúlyoztam minden kor társadalmának anachronisztikus, mégpedig részben progresszive, részben retrográd irányban anachronisztikus elemeit. Most még azt is ide írhatom, hogy többségben mindig ezek a tömegek vannak (egy Vörösmarty olvasóközönsége alig biztosíthatja a költő existenciáját s a kor irodalmi szempontból mégis Vörösmarty kora). Azt azonban hangsúlyoznom kell, hogy a tizenkilencedik század magyar fin de siècle-je, mely lib. a világháború végéig nyúlik bele a mostaniba, erkölcs-telen kor, vérbajos kor, részeges kor és istentelen kor.

Elhiszem én, hogy ebben a korban is írtak istenes verseket magyar nyelven. Szabolcska Mihály országos hírnevű költő volt ebben a korban s költészetének egyik leggazdagabb motívuma a vallásos érzés. Ha azonban figyelmesebben vizsgáljuk ezeket a költeményeket, két nagyon érdekes negatív jellemző sajátyságot vehetünk bennük észre azokon kívül, amelyeket már Makkai Sándor észrevett, általában szólva a magyar vallásos költészetről. Az egyik az, hogy nem a kor lelkéből fakadók s ha a civilizatórikus elemeket figyelmen kívül hagyjuk bennük, akkor bízvást beléhelyezhetők lennének bármely megelőző korba. A másik az, hogy a költő kínos bizonytalanságban tapogatózik, valahányszor a téma Istennel való viszonyát tisztázni kényszeríti. (Dal a kis Demeter Rózsikáról, Legenda a csatatérről.) Nem. Ennek a kornak olyan a lelkülete, hogy a maradék nélküli kort jelentő zseni csak küzsdölődhetik azzal az Istennel, amellyel tudományos élet és társadalmi berendezkedés egyaránt szembehelyezkedett.

Különösen akkor kell ezt nagyon határozottan állítanunk, ha már bizonyos, hogy ez a kor végérvényesen lezárult immár. Nagyszerű eredményei tagadhatatlanok, de lelki berendezkedése épen már megoldott feladata értelmében alkalmatlan új feladatok megoldására. Legyen elég erre egyetlen példa. A megszállás tényét és a belőle származó programot nem lehet sem elviselni, sem keresztülvinni történelemszemlélet nélkül, hiszen — adja Isten, hogy ne úgy legyen, de — esetleg generációknak bele kell nyugodniuk abba, hogy vetésük, ültetésük termését csak az utódok élvezhetik. Jelenben képzelődő ember, repülőgépipítő ember ezt a gondolatot nehezen viselhetné el, előrelökő erőt pedig épenséggel nem érezne benne.

Ady Endre ma is él kortársai ezzel a történetlátással nem rendelkeznek, tehát elfogult bírák. Ez más ponton is kitűnik, ők azok, akik mindig arról az egyébként nyilvánvaló igazságtalanságról beszélnek, amely abban az izolált tényben látható, hogy ide-

gének az urak a történelmi Magyarország egyes részeiben, de sohasem hajlandók ezt Isten ránk bocsátott igazságos büntetésének tulajdonítani azokért az elkövetett bűneinkért, amelyeknek hol hetyke, hol síró, de mindig őszinte indulatszavai Ady Endre lírája. Isten ostorcsapásainak súlya alatt lehet haragudnunk pillanatnyilag tehetetlen mérgünkben, lehet vétkeinken hangos zokogással keseregnünk, lehet jobbulást ígérnünk, kegyelmet kérnünk, köszönnünk a kegyetlen, de hasznos orvosságot, ám komikus és hiábavaló a fölött tanulmányokat folytatnunk, hogy szíjból vagy Jcenderkócból van-e az ostor és hogy van-e joga csattogni a hátunkon. Majd eltöri Isten haragjának vesszejét — ha már eleget suhogtatta árva fejünk fölött.

A *Nekünk Mohács kell* költőjét csak büntudattal és bűnbánattal teli lélek értheti meg s Szálkai primáséktól valóban naivitás volna függővé tenni, vagy csak meg is kérdezni, hogy kell-e Mohács vagy sem?

Mi lehet tehát végső válaszuk a kérdésre? Ady az örök ember egyéniségének döbbenetes őszinteségével olyan maradék nélkül jelenti korának hangulatát, hogy azon át e kor világnézete és viselt dolgai, animális élete és transcendentális víziói is kivetítődnek a jövő számára. A kivetítődést, tehát a kifejezés elegendő erejét s monumentum aere perennius voltát az magyarázza, hogy felhasználta a kor által rendelkezésére bocsátott összes körülményeket s nem élt pótszerekkkel vagy épenséggel hazug illúziók lótuszvirágával. Például borból merített ihletet egy olyan korban, melyben az élet maga nem szolgálhatott ihlet-forrásul, a bort még intézményessé szentesítette a lelkesedés forrása gyanánt. És nem tett úgy, mintha csak úgy magától, a körülötte pezsgő élet mámorító nemes tüzétől esnék tranceba.

Szabad volt-e neki? 1878-1919? Ez a korszak már liquidalt és ez a kérdés egészen idejétmúlta kérdés, mert Isten már megfelelt rá irtózatossággal.

MÓRA

I.

Kiskunfélegyházi foltozó szűcs fia. Ősei nem vesztek egészen a történelem ködébe, sőt ármális is maradt utánuk. A római katolikus egyház nevelte, gyermekkori emlékei szűzmáriakék és szentjózsefsárga színűek gyakorta. Természetrajzszakos filozopter volt egyetemi hallgató korában, majd újságíró, végül múzeumigazgató Szegeden. Hivatalból archeológus, tehát történész is egy kicsit. Családos ember, felesége, asszonyleánya és két kis unokája igényelték odahaza szívének melegét. Fiatalabb évein keresztül-gázolt a világháború és különösen a tisztviselőnyomor. Vidéki újságírás furcsa, mohó láza ette meg régebbi éjszakáinak nagyobbik és üdítőbb felét, később a Magyar Hírlapba írt. Mi természet-

tesebb, minthogy destruktív ember veszett hírében állott és hogy a tüdejét gyógyíthatnia, idegeit meg nyugtatgatnia kellett időnként, hol a város tanyáján, hol Olaszországban. És mert valaha Mikszáth, Gárdonyi, Tömörkény, Pósa, Sebők Zsigmond Szegedről indultak, talán fölösleges is külön ideírom, hogy úgynevezett ifjúsági íróként „futott be”.

Mindezt nem lexikonból másoltam, hanem az írásaiból olvastam ki. Ez azért volt lehetséges, mert sohasem írt le egyetlen-egy mondatot sem, ami pusztán kitalálás. Élete és életműve összeolvadnak, még azokat a történetkéket is magára szokta vonatkoztatni, amelyek egyrészét már a nemzetközi mesekutatók is nyilvántartják. Hogy azonban ez nem hiba, hanem a legmélyebb líraiság, azt onnan érzem, hogy ilyenkor mindig neki hiszek inkább, mint a magam jólétesültségének.

II.

1. A szücsfiú közönséges parasztfiú persze, apja is a földet veszi egészen komolyan, az iparán inkább csak babrálni. Maga a fiú is a földet szeretné túrni már hatéves korában, úgy fanyalodik aztán a tollforgatásra, mikor a dinnyetermelésen rajtaveszt. Erős Töröcsik fia okos Töröcsik, unokája Dióbél királyfi, a nagy álmodozó, ez a családfa. A hímezett tulipánok az igaziak utáni vágyakozásból kelnek ki a ködmönökön, de legalább reális álmok — sőt hajtja a „semmihasznára” mesélő utód — és hol irigyli az esernyőcsinálót, aki munkájának mégis csak van valami látatja, hol annak adja ki magát idegenek között.

Ez a témának is minduntalan hazajáró motívum nemcsak arra jó, hogy artistikus forma a költő álmainak valósággyökerei számára, hanem — és főképen arra, — hogy mondanivalójának a tartalmát is, a természetét is személyi és dologi hitelképességgel ruházza fel. Minden más vélemény mehet a szememben egyéni vélekedés számba, minden más látásmód tűnhetik fel, mert eltérő az enyémtől, előttem bizarrnak, de mikor nagyon mélyről és nagyon messziről a magyar nép a maga legigazibb módján mondja a legsajátosabban magáét, akkor igazodom hozzá és még csak nem is a szépérezésem diktálja, hogy ezt tegyem, hanem az életérzésem. Azért, mert az ilyen mesélőkedv, ezek a mesetárgyak és a mesélésnek eme módja a lényemhez úgy tartozik hozzá, mint a mindennapi kenyér, vagy a gyökér fogalma. Egyszerűen ez jelenti magyarnak lennem és Szent István királyunk soknyelvű boldog országában mindig ez marad a kristályosodási tengely.

2. Az öreg szücsmester leginkább amolyan foltozó szücs. Valahol a város végén laknak és hol van, hol nincs nekik mit enniök. A fiának a szegény ember szemét hagyta legtöbbet érő örökségül. És ez a szegény ember szemeszögletéből látott világ éppen úgy kettős hasznot hajt, mint paraszti mivolta. Szívvidámító, édesen rikató meséket mondhat vele a maguk szegénység-

géről, meg más szegények életsorának aranyos felhőiről, nem utolsósorban nemzeti nagylétünk cifra nyomorúságáról. Érzékenyvé teszi a lelkét és kitágítja látókörét a nincstelének, a gyöngék, az elesettek, a félkegyelműek, szegény cigányok irányában, de ez csak a kisebbik haszon. Fontosabb az, hogy alulról felfelé lát és érez. Mesevilágában a megoldás mindig a legkisebbik királyfi, a szemetenszedett táltos, János vitéz és Toldi Miklós pártjára dől. Prómétás király aranykoronája dinnyehéjjá hitványodik az égben, a szegény gyerek tiszta szívből adott üvegcserepe viszont gyémántszámba megy Isten mérlegén. Jó volna, ha a királyfit Domaszéken Szél ángyóék nevelnék és a kis kukta adja az öreg királynak a legjobb tanácsot.

Ösztönösen érzi azt a mesemondó, hogy mihelyt az ember otthagyja az alsórendet, rögtön szövevényesebbé, hazugabbá, cifrábbá és dekadensebbé válik az élet. Lehet, hogy paraszti, helyesebben magyar voltának másodhajtsa ez a demokratikus életlátás, hiszen magyarnak lenni úgy, hogy biztosnak is maradni a dolgunkban, többé-kevésbé azt jelenti egyúttal, hogy alulra kerülni és világvégezetéig kis embernek maradni. De akárhogy van, elmesélve a művészi igazság messzehangzó, soká zengő tételévé cikkelyeződött be.

3. Az alföldi magyarok, aki csak valamire való közöttük, negyvennyolcasok egy szálig. Nem politika ez náluk, hanem juss, ha úgy definiáljuk a jogot, hogy az a néplélek vitális érzése. Móra Ferenc legalább így meséli ezt, mert nem elég azt mondanunk, hogy így látja, hanem így hallja, tapintja, szagolja, kóstolja, gondolja, kívánja, hiszi. . . így éli. Az alföldi élet formája soha véget nem érő küzdelem az idegennel, szimbóluma ennek az életformának Kossuth Lajos. Soha még Kossuth Lajos magyar író tollán keresztül ilyen igazán és megteljesedve nem született újra, mint ezen a kiskunfélegyházi szélbali lelkén. A népdalok Kossuth Lajos az alak, aki izén majd még egyszer, a ragyogó csillag mellett írja levelét és esik az eső a kalapjára, áldja meg az Isten, ő a magyar időszámítás *ab úrbe condita*-ja, ha valami nagyon régen volt, az talán még Kossuth atyánknál is régebben lehetett. A honti kanászok is csak úgy fogadják meg az alispán szavát, hogyha azt meséli nekik, hogy Ferenc József őfelségén sóikat erőt vesz mostanában a szomorúság, mióta Kossuth Lajos meghalt. Az öreg Móra szűcs maga csinálja meg a megcsinálhatatlan tetra-kontaöktaédert a fiának, mihelyt megérti, hogy 48 lapja van, sőt 49 lapot csinál neki, mert szélsőséges függetlenségi lelkének így esik jobban. És az is igaz, hogy halála után se túri maga fölött az olyan fejfát, ami 67-es ember kezefaragása.

Ártatlan dac ez a negyvennyolcaskodás, passzív rezisztencia, nem több. Nem cselekszik, csak vár. Várja haza többek között Rudolfot, aki Oroszországban gyűjti az ármádiát és nemsokára visszatér. Nem neveti ki kenyéradó gazdáit érte, csak lejjebb húzza a kalapját, ha kiderül, hogy magyar kuvaszt vásároltak

drága pénzen a némettől. Ártatlan dac ez, ismétlem, de kiérezni; belőle hogy nélküle nehéz volna megmondanunk, mennyiben magyar és miért az az ember?

4. A demokrata azért az ármálisára is tart valamit. Nem a tisztességért fontos ez minálunk, hiszen a múltban is nekünk volt a legnagyobb szívű, mert érdemek előtt mindig kaput táró nemesi rendünk, hanem szavunk hitelének miatta. Jó tudni, hogy mesénk nem efemer mondás, hanem századok elfelejtett éneke, ősi igazság, mesebeli kürt váratlan riadása, melyből rejtelmes meleg imé előcsalogatta a belefagyott régi hangokat.

A parvenü botfűlű a história nagy orcheszterével szemben, az indigéna hallása labilis, legalább is az első időkben. Móra Ferenc belső hallása abszolút, érdeklődése nagy tételeket átfogó és mindent közös tonikára hangoló. Ez a közös alaphang a magyar örökélet kontrapontja, ezért oldódik fel benne minden keserűség humorban, holott élesebben kevés fül vette még ki a magyar múlt nagy kórusából a zokogás motívumát, mint az övé. És kevés látóember látta végzetszerűbben tragikumunkat, mint ahogy az az ő vízióiban megképzik előttünk. Hiszen a pásztornóták primitív dallamaiból kihallja Dul király lányainak kardalát, Guga Péter kanászbán meglátja Guge urat, Ipolyság egykori birtokosát, Habi együgyű figurájából kiméltóságosodik számára az örök táltos, mondókájából sértetlenül idehallik a hajdani sámánkodás igéző imája.

Két művészi tanulság csendül ki ebből a szimfóniából valószínű ellenpontok módjára. Egyik időfölöttivé emeli a magyarság örökkévaló voltáról tett bizonyosságot azzal, hogy a neki ártó szándékokat ideigvalóknak, naivoknak és kissé komikusoknak látja vagy láttatja. A másik hidegen, élesen, újabb ezer esztendőre szólóan mutatja a magyar bűnököt, Bátor Opos sárkányát, ezt a valószínű hunok harcát, amely minduntalan megújulásában már szinte reménytelen.

5. A katolikus vallás, mely eddig a magyar irodalomban meglehetősen elvont formában jelentkezett, nála szint nyer, alakot ölt és megelevenedik. Őreg, szőrcipőben járó papbácsik miséznek, jovális arcuk zsírosan fénylik, színes, szép papi köntösük megmeleglebben. A szentségtartó aranyos ajtaján megcsillan a fény". amint kinyílik és megint bezárul. A szenteltvíztartó áldást szór a búzavetésre, a Megváltó keresztrefeszített képe szelíden tekint le az alatta térdelőkre, kis ministránsfiúk játékos kezében ezüsthangotharmatoz a csöngettyű. Hideg hajnalon benyeli a nagy templomajtó az álmos, kelletlen kisdiákat, meleg nyári délután a békésen szendergő gyerek fölött mosolyogva örködik az oltárkép jámborarcú szentje.

Másrészt az ő békái is örökösen azt vartyogják, akár a Mikszáthéi, hogy urrak a papok. Nem is csoda, mert egyik szerzetes tanára immár nyolcadszor nézte meg ugyanazt a szégyöntelen színdarabot, a másik papja meg jelszóvá emeli gyakorlatával ked-

ves szavajárását: igyunk mohón. Flórián atyának más igazságot szolgáltat az Isten az égen, mint püspöke itt a földön. Azt sem lehet egészen biztosan tudni, hol végződik a keresztyénség és hol kezdődik az ősi pogányság szerzőnk mesevilágában, mert p. o. Habi a keresztyén katolikus rítus szerint sámánkodik, viszont paraszti legenda meséli Árpád apánkról, hogy az egyik alföldi domb gyomrában valamennyi fiával egyetemben leborulva tiszteli a felmutatott szentséget.

De túl a dogmákon, a klérus idvességszerző hatalmán is túl, igaz, hogy a Krisztus váltságahalálán meg még mindig csak jóval innét, Móra Ferenc nagyon mélyről a lelkéből és nagyon őszintén az életén keresztül hirdeti az Örökkévalóról, hogy egyedül ő az isten.

6. Sokat tud ez az ember és alaposan érti a dolgát. Nem csuda, ha kissé kiábrándult, néhanapján gúnyos, de kivétel nélkül mindig szomorú és mindig szelíd. Világának határai aláztosságra szoktatták, de csak örök igazságok előtti aláztosságra. A csillagok a végtelen nagy, a mikroszkóp a végtelen kicsi, az emberi társadalom a végtelen közel, az ősök csontja a végtelen távol tiszteletére nevelték. A könyvek és folyóiratok hírt adtak neki a legmodernebb kitalálásokról, a folklóre és a történelem elaludt századok bölcseségéről és bolondságairól szolgálnak számára híradással. Fantáziája röptét a módszeres gondolkozás homokszákja szabályozza. Ez a tudományos készültség különösen azért vált ki olvasása közben örömezeretetet, mert egyénisége és mesetárgyai gyakran csábítanak látszólag az exotikum romantikájába és jó éreznünk közben minduntalan, hogy egy hűséges és okos szempár vigyáz reánk és semmiképen nem fog bennünket bolonddá tartani.

7. Mostanában egyre jobban terjedő divat az arisztokrácia fogalma mellett a szofokráciáét is emlegetni és írónk példája különösen csábít erre bennünket is. Előkelő lélek, aki a magyar sorsfordulat hét szűk esztendejében nyomorúságával egyenes arányban nőtt meg. Ha haragudnék, talán még komikumná szelídíthetné helyzetének csendes tragikumát, így zavartalanul érvényesül az és a nyomor éjszakájába belevetíti igazának soha ki nem alvó lángoszlopát. Ahogy befogadják az úrgyűlölő parasztok lassanként maguk közé őt, akinek a szabadjegyek és tisztviselői kedvezmények hazájában egész jeggyel kell harmadik osztályon utaznia a Petőfi-Társaság ülésére emlékbeszédet mondani, az olyan jelenet, hogy már csak azért sem lehet ez az ország soha a Balkán panamáinak feljebb csúsztatója, mert az inkompatibilis lenne ezzel az egy miniatúrral. Szomorúan szép és felső néposztályhoz méltó gesztus: bejelenteni az élet telijére az igényt, de azért se lejjebb nem züllenni, se méltatlan áron meg nem vásárolni azt, ami jog szerint megillet. Méltó a magyar írástudó rend legjavának máig sem befejezett néma kálvária járásához.

8. Van azonban valami írói egyéniségében, ami több az elő-

kelősnél, mert nem rezervált és csöppet sem passzív. Azt hiszem, ez vezette a radikálisak közé és ennek köszönheti „destruktív” hírét is, holott már az eddigiek alapján is ősi, nagyobb, teljesebb, más, mint akármiféle izmus. Az egyéniségét szimbolizálni leginkább alkalmas fogalmak pedig: az alap, forrás, mag, gyökér, eredet, egyszerűség, nem társulhatnak a leépítés és szétrombolás képzetkapcsolatában. Van azonban a születés fogalmának közvetlen szomszédságában valami, ami hasonlít a bontáshoz: a regeneráció, reorganizáció, továbbá a haladás, mindenképp a növekedés fogalma. Gondoljunk a betegségek biológiai lefolyására s azonnal láthatjuk, miről van szó. Móra Ferenc ebben az értelemben forradalmár és az élet jogán tagadó szellem, az élet gesztusaival negatív jelenség. Igazsága, — pedig láttuk, milyen ősi, milyen egyetemes és milyen primitív igazság, — diametrálisan ellentétes a mai magyar élet formáival. Egy-egy megjegyzése a hőmérő brutális őszinteségével mutatja az organizmusban élősködő baktériumok jelenlétét a közélet lázas állapotának halálos okául. Nem alkuszik, egyénisége kiveti a körjelenségeket. Nem úgy viselkedik velük szemben, mint közömbösítő gyógyszer, hanem mint pusztító szérum, mert ahová szatírája eljutott, ott mindenféle hazugság megszűnt lehetséges formaként szerepelni ezentúl.

Pedig türelmes, mint akinek nagy és vitánfelüli az igazsága. Nem csatázik, mert aki ráér, annak a várakozás kitelik az idejéből s a viadal áldozatait minek venné a lelkére? Forradalmiságának talán még a támadó erejénél is hatásosabb gesztusa a megadás. Elbujdosik és rejtekhelyén építi fel lelkétől lelkedzett Utópiáját. Ez a rejtekhely lehet Olaszország, lehet a falu, lehet a tanya, de leginkább és legszívesebben Nádország, a maga különös sokhangú faunájával és sokszínű flórájával, az író legsajátosabb otthona, ahonnan mindig az anyaföld csókjától újrászülötten kerül elő.

9. Van azonban igazi otthona is. Egyetlen képpel szeretném jellemezni ezt az otthont. A magyar feleség arcképe ez, az „öreg nagysága” meghatóan finom portréja, akinek az ura akármilyen felindult lelkiállapotban sem törhet el egyetlen tényért sem, legfeljebb olyan darabokra, amelyet az asszony már megelőzőleg selyempapírosból bontogatott ki a számára. Ebből az életközösségből olyan erős és olyan gyöngéd életigenlés sugárzik ki, hogy művészi befejezettsége nem állhat meg a gyermekben s a magyar *Part d'être grand-père-t* köszönhetjük neki, az „apapa” Móra Ferenc lelkének gordonkakacagású és gordonkasírású változatait.

10. Aki nagyon a kezdetéről érzi az életet és álmaiban a végpontjáig eléri, aki nagyon egyszerű alkotóra bontotta már az első látásra bonyolultat, sőt összegubancolat, aki a meglévő állapotok és a fennálló rend örökérvényességét tagadja, akinek sokat tudó és mindent megértő egyéniségében tanító velleitások rejtőzködnek s akit végül odahaza kicsi megszakítással mindig most fészlő lélek várt fészekre, annak a legigazibb állomása mégis csak a

gyermek. Mesélni a gyermeknek, mesélni a gyermekről, mesélni e szórnom világban az élet termő-elvéről és végül a népmesei igazság veriszkópját tartani a fonákságok elé: ez Móra Ferenc, az ifjúsági író bibliai négy orcája.

III.

Nádország lakója, a boldog nagypapa, a gyerekek jóbarátja, legeslegigazabban otthon mégis a magateremtette mesevilágban érzi magát. Ezt a világot külön jellemezni fölösleges, hiszen fönt felsorolt tartalmi elemei belülről kifelé már megrajzolták szinte maradék nélkül, mert a formája belső forma. Tisztán formai elemként mindössze néhány nagy elv különíthető el, mintegy kulcsaképpen a többinek.

A toll valóságos kínszerszám, de írni mégis gyönyörűség vele, abbahagyni pedig lehetetlen.

Az élet apró jelenetei, úgy, ahogy vannak, szimboliztikusak és az örökkévalóságot láthatjuk meg még a cserepeikben is.

A mesemondó bizonyos jeleneteket sokszor elismétel. Az ilyen jelenetek valóságos háromszögelési pontjai életünknek, amelyek mindenhova ellátszanak s így minduntalan hozzájuk igazodhatunk. Ilyen p. o. az a furcsaság, hogy a parasztnak fábul készült villámhárító is megteszi.

Az író az életnek csak nagyon hazug és nagyon tökéletlen képét rögzítheti papírra s ezt is azon az áron, hogy az életet magát el engedje suhanni maga mellett. (*A festő halála.*)

De még magáért a kendőzetlen életért sem kár, mert azon túl van valami, örök igazság, vagy az élet értelme, az az egy érvényes és halhatatlan, mi, szegény bűnösök, meg úgymint meghalunk, ha vétünk ellene. (*Ének a búzamezőkről.*)

Az írónak és az örökszépnek közötté él az élet. Az írónak és a közönségnek közötté él a mű. A közeget villamos kisülésig hevíteni a költészet feladata. Végtelenből érkezett üzenetre végtelenbe vetített válasz. Ez Móra Ferenc oeuvre-jének művészi tanulsága.

GEORGICON

Ideges is lesz az ember egy kicsit a nagyvárosban, heptikás is. Orvosbarátai üdülni kergetik. Odakint a szegedi pusztán, Homokországban, parasztemberekkel köt három hétig tartó örök barátságot, újra megtanulja felhőkből összerakni elmúlt gyerekkora paradicsomkertjét, észreveszi, hogy a fák individualisták, mesét hall, kincset ás, szépeket álmodik, megázik, ha nem is mu-

szájna és — gyógyultan utálkozik vissza az eget piszkoló kémények közé. Ami a Móra Ferenc könyvéből póre tartalom, alig több az itt szerbe-számbaszedetteknél.

A többi — forma. Tehát — ha belső forma, — akkor művészet. Nagy mélységből, nagy nyomás alatt kristályosodott szimbólum. Ahogy a gyomorbajos ember számára ennek a gyomorbajnak a függvénye az egész világ, olyan központi problémánk nekünk, magyar nyelven olvasóknak és gyönyörködőknek ez a sajtáságos fogalmazású Anteusz-monda motívum: magyar-társas lelkiségünk felüdülésének a lehetősége és mikéntje. Ha a Georgicon ezt a kérdést meg tudta olyan művészileg, akkor a magyar életérzést gyönyörködtette vele és akkor ez a könyv — esztétikai értelemben — reveláció.

Úgy méltóztassék ezt a kijelentést érteni, hogy a klasszicitás első követelménye az örök aktualitás, egy mű megszületésének a pillanatában természetesen, éppen a legaktuálisabb. A rendi alkotmány eltörlésének az évtizedében mesélni sem lehetett másról, mint arról, hogy volt egyszer egy szegény juhászlegény, szegény, de igen-igen jóra való s Tündérország királya lett belőle. Ebben a korban, ha a homéroszi jelzők eszébe jutottak a költőknek, kocsist aposztrófáltak vele, a „tiszteletes két pej csikájának jókedvű abrakolóját”, mert érezték, hogy a körülöttük álmélkodó világ most éppen arra a tiszta nyálra kíváncsi, amely a Toldi szája végén nem csordulhat ki — hexameterben. Már pedig akkor pusztuljon az a hexameter egyidőre!

Ma is valami ilyen: vissza az egész! — ízű vezényszó után igazodik a mi kis világunk. Vissza, de teljes felszereléssel! — minden téren ez a parancs. Politikailag, aki csak a visszat hallja, az konzervatív, aki a felszerelést minden áron menti, radikális. Esztétikaivá hangolva és irodalmi téren a kérdés így hangzik: volt egyszer egy eddigi életébe belefáradt ember. Vajjon kipihenhetné az még magát valahol? Még rövidebben: Van-e Homokország?

Mióta a szülőfalumban vanszteppel kísérik a templomba a lakodalmas ifjúságot a faluházától, Szutor Balázs csikosbojtár atyámfia pedig keménykalapot visel, legalább akkora öntudattal, mint a dél-afrikai törzsfők a kézelőt a bokájukon, megnőtt bennem a kétely ethnográfiai irányban is. Tehát a Tömörkény-féle parasztokat csak visszamenőleg hiszem el; Tömörkénynek igen, a ma írójának már nem. Még tovább megyek. Ma már egy lépéssel túljutottunk az akármilyen modern ethnográfián s a paraszt művészi szempontból — nem ethnográfiai, hanem folklóre-kérdés. Különben nem érdekel.

Móra Ferenc azért ellenállhatatlan a Georgiconban, mert a parasztnak maradt paraszt érzéseit érzi és annak a szemével lát. Nem a parasztnak maradt parasztot fedezi fel és rajzolja meg, hanem ő válik ilyenné s a parasztnak-maradt-paraszttá-válást mutatja az újjászületés egyetlen lehetőségének. Minden félegyházi

szücsfiúban, túl a múzeumigazgatáson éli egy öreg, nem agyagból, de homokból gyúrt Habi nevű paraszt, őstáltos, meghatározhatatlan viccek tudója, — ha ez úgy kél életre, hogy nem felejtí el a paleontológiát sem, meg semmit sem abból, ami lényeges vonásból egy múzeumigazgató összetevődött, megvan a magyar sors újabb ezeresztendős moratóriuma. Egy megfordított Gulliver meséli ezt, aki a lovak országából nem az emberélet tagadását hozta magával, hanem fölényesen lerázta magáról mindazt, ami csak cafrang és nem a halálos komolyan vett élet az emberi létben s újra megépíti idegen kultúrába és szervezetlen civilizációba sülyesztett Atlantiszt.

*

Ezt azonban mind meg lehetne írni essaynek is. A Georgiconban nem is ez a legszebb, hanem az, hogy minden egyes mondata, sőt minden egyes szava — forma. Ha üvegből készült kockaformára esztergályozott levélnehezéket egyszerre söpri le holnap a cseléd a szintén nehezéknek használt aknaszlatinai-émlék-darab sóval, mindakettő összetörik, de emennek a törmelékei a lupa alatt apró kis hexaederlapokkal tesznek bizonyosságot tegnapi 90°-os lapszögeik és (négyzetes határsíkjaik isteni eredete mellett. Móra Ferenc Georgiconjának a porcikái is ilyen egészen zárt formák.

Példának okáért: A Dollár kutya kikapar egy dioritkőbaltát a homokból. Az öreg paraszt azért nem adja ezt a baltát a múzeumnak, mert Luca-napkor fejbe akarja vele magát kólintani: akkor meglátja a Dárius kincsét. Erre az író már nem is a múzeumnak szánja a baltát, hanem a pénzügyminiszternek a szanálás céljaira. „Nem tudom — írja egy másik helyen, — okosabb ember volna ez a paraszt, ha kormányfőtanácsos volna, de az bizonyos, hogy alkalmasabb tökszárdudát akkor se csinálna a gyerekek, mint így.” A főerdészt „pöleldős”-nek hívja, mint az erdőőr selypítő kis leánya. Ha káromkodni akar, ezt a borzalmas kifejezést ropogtatja: innterparlamentáris konferencia s az öt éves parasztgyerek, aki eddig „jó emből”-nek tartotta, most ijedten kérdezi tőle: Mujkos baci, te jó emből vad? A jó levegőtől a mennyországba álmódja magát, s miközben azon mulat, hogy a kutyát az apja sapkájával tévesztette össze, amelynek — olyan furcsa, hogy — azt kell mondani, Etel, meglátja halott édesanyját a jó Isten tenyerén, jutalmul azért a bűnéért, mert neki enni mert adni az örökkévalóság kenyeréből, amelyet pedig a jó Isten számára kellett volna tartogatnia.

Ó, ezek a cserepek! Ugyanaz valamennyi, mint a könyv maga. Meg kell szökni a ma városából Homokországba. Ez a tétel. De ha ez a tétel áll, ha kivesszük a mai magyar életből mindazt, ami nem realitás, ebből a szempontból közös nevező fölé került minden részlet. Akkor legreálisabb magyar pénzügyi politika — Luca napkor kincset keresni és abból szanálni. Egyetlen

pozitív teljesítmény — a kisgyerekeknek készített tökszárduda és igazságtalanság, hogy nem ennek a készítője kormányfőtanácsos. Mindegy, hogy Istent káromlom, vagy az interparlamentáris konferenciát emlegetem, mind a két esetben ördöggel jutottam cimboraságba, s nem lehetek „jó emből”. Az a főerdész, aki a fáknak atyja, félni nem tud, mert senkivel szemben nem volt igazságtalan, nem annak az államnak a polgára, amely oklevelet adott neki és kinevezte, hanem ennek a másiknak: a malacóltól az eperfáig terjedőnek, méltányos tehát, hogy ennek az államnak hivatalos nyelvén neveztessek főerdész helyett példődösnek. ..

Egy matematikai képlet érvényességével hirdeti a Georgicon, hogy meg kell szökni a mai világból. De én még hozzá szeretném tenni: meg kell ám szökni egészen belőle. Nemcsak az újságok elől, hanem az emlékek elől is. Mit ér a példődös aere perennius „homokba metszett” alakja, ha aranyparitás, világháború és egyéb ocsmányságok arabeszkjei éktelenítik, mintha a milói Vénusz arcán pokolvar nőtt volna.

Nem türelmetlenkedem és nem kritizálok. Hálás, zavartalan gyönyörűséggel ismerem el, hogy a Georgicon így szép. De hiszek soha meg nem sápadó reménységgel egy másik könyvet, ennek a folytatását, ahol már híre-pora sem lesz az otthagyt régi világnak, — még csak egy fölényes, vagy epés megjegyzés sem fogja mutatni, hogy írója más világot is ösmer egyetlen, örök, remekbeszabott Homokországan kívül.

Szeretnék még akkor (vagy már akkor) naiv hívő, öteszten-dős kisfiú-közönsége lenni, hogy a végén egész szívvel megmondhassam neki, amit Homokország Józsikájának nem mert elhinni, pedig az is szemébe mondta sokszor:

— Mujkos baci, te jó embőj vad.

MÉG EGYSZER A GEORGICON

— *Diákoknak* —

Ennek a kis könyvnek meg csak annyi a „tartalmi kivonata”: akinek akármilyen baja van, menjen ki a szegedi tanyákra, jómesszire a várostól, majd meggyógyul. Mert ha eljátszogat a kis parasztgyerekekkel, meghallgatja az öreg csósz figurás beszédjét, észreveszi, hogy minden fa másforma, eszébe jut, hogy mit tud a ménokról, elpassziózik a darazsakkal, résztvesz egy vasárnapi tereferén, kezét fog a főerdésszel, elmegy egyik titokzatos éjszakan kincset ásni, egy másikon meg olyat álmodik meghalt édes szüleiről, amelyet soha azelőtt, csudálatosan ügyes faragását megbámulja egy kis surbankó fattyúnak s a végén csurom víz lesz, mikor a tanyai ember gúnyája szárazon marad: nem marad a lelkében, ami fájjon, semmi.

Rájön, hogy ami az életünkben rossz, ami beteg és rothad,

az csakugyan rossz, rothadjon meg és pusztuljon el, de: semmi köze a magyar élet életerejének a termő elvéhez. (Azért merem ezt ideírni, mert tudom, hogy ismeritek Arany János „Kies őszét”). Értitek, gyerekek? Azt meséli, hogy nekünk magyaroknak nem kell azért meghalnunk, mert annyi a baj mostanában a portánkon. Képes beszéd segítségével azt mondja, hogy: ha mindenkinek olyan zsíros volna a kalapja, aki a tanyáról nyáron szekéren a város felé igyekszik, mint a Habié, és mindenki ingbegatyába öltöznék ilyenkor, akkor nem kapna náthát senki sem. Értitek? Suum cuique.

Vagy a tanyának van igaza, vagy a nagyvárosnak. Az a kérdés: a tanya-e Magyarország, vagy a város? Mert ha a város, akkor vége mindennek. Ha a tanya, akkor is vége van mindennek.

De ha a város lelke kimegy a tanyára és megifjodik tőle s. úgy megy vissza a tanyai örök törvényeket várossá varázsolni, akkor nem baj, hogy jelenleg hiba van a kréta körül. Sőt! Egyre többen kénytelenek tanyára menni és gyógyultan jönni be a városba újra.

Jaj, de szép! hogy ezt meséli ez a könyv. Érdemes rajta el-töprengeni, hogy vajjon igaz-is? Mert a világ legszebb meséi ma már mind tudományos igazságok.

Én, öreg bátyátok, már csak lelkendezni tudok az ilyesmin a gyönyörűségtől. Ti: olvassátok el s nagyon nagyot, nagyon komolyat gondoljatok rája!

A VADEMBER ÉS CSALÁDJA

Az első történet (Legendák az unokámról) átvétel a „Nádihegedű” kötetből, a többi mind a halott író hagyatéka. Kétségkívül kíséri a tiszta örömet, amelyet maguk az írások váltanak ki, valami „érzelmi velejáró” is olvasás közben, meghatott szomorúságféle, ami azért fogja el az embert, mert az író már nem él. Azt lehetne gondolni, ez utóbbi csak másodlagos jelenség, amelyet a jövő olvasója már nem érez majd. Kiderül azonban apródonkint, hogy ez a hiedelem súlyos tévedés. No de haladjunk csak lassan és szép sorjában.

A Vadember Móra Ferenc unokája, családja pedig: az író maga, az öreg nagysága, mint nagymama, a régebről ismert Panka, itt anyukai minőségben, az apa, becenevén „a logarléces férfit” s végül Möttyő, a főhős húgocskája. A kötet legterjedelmesebb darabja révén még Nácikát, a sündisznót is bizvást családtagnak tekinthetjük.

Szemrefőre ez a társaság nem mutat és nem is igen ígér újat. „Az író intim családi körben” — unalomig ismert motívum, amely legfeljebb a hangulatával vagy a hangjával kérhet és nyerhet bocsánatot banális mivolta miatt. Bizodalmunk leginkább Móra Ferenc egyéni humorába vetjük, az eddigi ismertetések ki-

vétel nélkül ezt is magasztalják.

Őszintén meg kell vallanom, az író hangja ezekben a darabokban inkább zavaró jelenség az én különvéleményem szerint. Már mint hang t. i. Sokszor megcsuklik, néha egész hamisan cseng, épen azért, amiért az orvosok természetszerűleg elügyetlenednek hozzátartozóik betegágya mellett. Mint a témákat kísérő zene, viszont, nagyszerűek ezek a kis kisiklások a maguk őszinte líraiságával. De ezúttal sem rajtuk a hangsúly, mint különben Móra Ferenc egyetlen művében sem.

A hangsúly magán a tárgyon van: a vadember problémáján. A Vadember igazán vadember s a nagyapáság művészete éppen abban áll vele szemben: megfigyelni és megmutatni, hogy lesz a vademberből kultúrember s közben hogy törik új meg új szivárványszínné változó relációja az íróhoz, a családhoz, a környező világhoz.

Nehogy valaki félreértse: az író mindigegy részvéte nem a kultúreberré-létel oldalán „reménykedik”. Az író rezignált, sőt könnyes bölcseséggel úgy kíséri ezt a folyamatot, mint amelyben apródonként egyre több hímpor dörzsölődik le az angyalszárnyakról. Isten közeléből magunkkal hozott értékek halványodnak hétköznapiakká ebben a csúnya és csöppet sem isten szerint való világban. A sündisznó Nácika, valahogy ennek a furcsa viszonynak a szimbóluma: ide-odaütődik a nem nekivaló világban, közben találkozik a ma történetét mozgató aktualitásokkal minddel, a végén — hiába van mellette jóakarát és rokonszenv — félreáll, megszökik, eltűnik, oda, ahonnan jött, a valószerűtlen és valószínűtlen tegnapha és messziségbe. A megszokottság ajtaja részvéttlenül zárul be mögötte.

A kötet összeállítója vagy összeállítói nem egészen ezt a problémát szolgálták a darabok válogatása közben. Az ő keretük a valóságos család. A jövő olvasói ezt sínylik majd meg, ha örömkük nem édesedik teljessé, és zavartalanná a könyv utolsó lapja után sem. Azt gyanítjuk, hogy a halott költő egyet-mást kihagyott s ezt-azt talán belevett volna. Az önéletrajznak szánt két kötetre gondolunk akkor is, mikor történeteket odaszánunk, akkor is, mikor más témákat viszont itt szeretnénk látni. A Vadember, az emberré rontott gyermek tragikus szobra plasztikusabb lenne ez által.

KOSZTOLÁNYI

Megint meghalt közülünk valaki, akiről egy idő óta, a sorban legutóbbi hasonló haláleset óta, azt érezhettük, ő a legnagyobb élő magyar költő. Számomra ez a tény abban a percben tárult meg, mikor elmúlásáról értesültem. De azt hiszem, ennek így is kell lenni. Most már más valaki a legnagyobb élő magyar költő, csak nem tudjuk, hogy kicsoda. Akár csak az új dalai láma: a réginek a megdicsőülése pillanatában születik.

Kosztolányi Dezső volt tehát Ady Endre óta a legnagyobb élő magyar költő. Nagy rang ez, de nem etikai értékítélet. A háború előtti években fogantatott költője a háború utáni éveknek, csudálatos nagy szépségeit aligha hozhatta volna meg dús szürettek képében, ha nem lett volna egy a korával. Személyisége: dekadens. Életműve: destrukció. Ne ijedjünk meg a fogalomjelző szavaktól, hiszen a szép világában nem jelentenek rosszat. A dekadens személyiség nem kezd és teremt, hanem bevégez és lezár, a destrukció pedig valami olyat jelent, mint új palota emelése előtt lerontani a régi viskót.

Mint szimbolista aratott először átütő sikert. De a jelkép új értelmezését adta a metaforáknak, a költői jelzőknek, az allegóriáknak és a hasonlatoknak. Aztán meghalt maga a szimbólum is és valami nagyon mélytűzű asszúborrá érett, a költő egyéni diktója lett belőle. Csakhogy az már nem volt igazán líra, amit jelentett, hanem felbomlott műfordítássá, újságírássá, mesemondássá és nyelvműveléssé.

A műfordító aztán, talán a legtökéletesebb utánköltéseket szülve, amelyek valaha magyar nyelven versekké édesedtek, megölte lassan a művészen a versmuzsikát. A tökéletes, legtöbbször háromtagú és mindig teljes rímekből szükségszerűleg jött ki a szabad vers. A minden lehetséges változatnak engedelmesen utánaringó rithmus prózává értelmetlenedért, mint a nagyon sokféle hullámon nyugtalanzkodó hajók mozgása. Az az érzés, hogy minden gondolatnak csak egy lehetséges formája van, a fordítás kísértésein át kihívta a nyelvfilozófus kétségeit.

Következett a próza. És meghalt a riporter, mert apró kis dithirambusokat zengett a mindennap lappáliáiról és azok azt nem tűrik. Remekbe készült művecskék jelzik ennek a küzdelemnek az útját, csak az egyre bizarrabb tárgyválasztás árulkodik a reménytelen kimenetel felől. Közben meghalt a novellista is (itt rövidíték, hiszen regényíró Kosztolányi nincs, hosszabb lélek-zetű munkáit szokták regényeknek tekintem), meghalt a novellista mondom, mert a „Véres költő” hőse épúgy őmaga, mint ahogy „Édes Anna” sorsa az övé. Igen, de ezt meg a próza nem tűri'el, belepusztul, hiszen líra, forma, szimbólum: kötöttség nélkül nem élhetnek. Marad még: a nyelv és a költői attitűd. A költői attitűd halálát Esti Kornélnak keresztelte a költő.

Közben megölte a költőt a valóságban is. Megölte mint hivatásának Ödipusz komplexumát Ady Endrében (A toll c. újság hasábjain). Megölte a költői hivatást (ismeretes polémiájában Zsolt Bélával, az élettől elvonatkozó író pártjára állva) és elvette végül a költőtől az élet lehetőségét egy rendkívül igaz és mély, de gyilkos aforizmában (mikor azt mondta, hogy az írók rossz stiliszták, kínjukban hozzák létre a tökéletes formát, mint a kagyló a gyöngyöt).

Nem maradt egyebe, mint a nyelv. Aztán azt is féltetni kezdte, javítgatni és csiszolni. Jaj, de szomorú szépségekre bukkant, mi-

kor meg akarta fejteni a titkait. A megfejthetlent. Akkor követi el egy költő ezt a tragikai vétséget, ha nincsen már neki hite többé.

Meg kellett halnia. A teste nehezen értette ezt meg, hiszen az igazi dekadens költő mindent kínosan vajúdvá álmodik át a valóságba. De mi higgyük el a sok szép ajándéknak, a keserves út mérföld-jelzőinek, összes műveinek, hogy nemcsak meg kellett, de meg is lehetett immáron halnia.

Azóta tudja a titkot. Nem a drága romok értelméből, hanem kegyelemből.

JÓZSEF ATTILA

Most az egyszer tanulságosabbnak tartom nem arról beszélni, kit vesztettünk el József Attilában. Nem is arról, mit vesztettünk el az által, hogy a „Medvetánc”, a „Nagyon fáj” és a „Döntsd a tőkét” verskötetek után már legfeljebb csak egy újabb kötet következhetik: a szétszórt költemények egy csokorba összefogása. Sürgős, majdnem életveszélyesen sürgős arról beszélnünk, hogyan vesztettük őt el.

Kosztolányi után és óta vitán fölül a legnagyobb élő magyar lírikus volt. Életének szomorúan és tragikusan széles skálája belegyűjtötte költészetébe mindazt a fájdalmat, amely mondattan is ott vonaglik a nagyváros proletár-családjainak, az Alföld széles mezein kallódó tanyasi pásztornépnek, a megint csak kövek közé vetődött self made man-eknek és a haláluk napjáig soha be nem érkező földi vándor entellektüel-proletáriátusnak élete mélyén. Nyelvében ott pompázott a teljessé érett, városi és falusi, pallérozott és ösztönösen magyar nyelv egész kifejező ereje és lávázó rithmusa. Minden együtt, minden egyben és minden ökonomikusán egyen keresztül jelent itt meg, hogy nagy öröme lehessen mindenkinek, aki magyarul beszél, olvas és érez.

Itt érkeztem meg tulajdonképeni mondanivalómhoz. Azt mondják a hozzáértő doktorok, hogy a költő elmezavarában vette magát a vonat elé s marcangolódt szét a kerekek alatt. Ez minden bizonnyal így is van, mint orvosi vagy rendőri eset, de tegyük hozzá, József Attilának meg *kellett* halnia, megelőzőleg pedig meg *kellett* örülnie. Halálának kiváltó oka szkizozfrénia, öntudathasadás, önkicsinyítő érzések elhatalmasodása a lélek pozitív felén, amely mindvégig egészségesnek és potensnek hasadt el a negatív, a magában nem bízó, önmagát elvesztett másik lélek-féltől.

Ez a fele a lelkünknek: a *másik embert jelentő fél* nem beteg volt József Attilában, csak könyörtelenül híven valóságglató és kímeletlenül őszinte. A költő „művét” nem egyedül hozza világra. A költő csak apja a műnek, fogantatik tőle, anyja a közönség, akitől születik. A költő lelke kétfelé hasadt, mert versei számára hiányzott ez a világra szülő másik anyai fél. Hiába volt néhány

tucat megértő barátja és néhány száz tagadhatatlan olvasója is. Az ő mondanivalói a nemzet egyetemének szólottak s ez a sok-ezerfőnyi olvasótábor olcsó szerelmek áltüzében fogyasztotta erejét, a végén is sivár meddőségre. A költő nem harcol, a költő nem próféta. A költő csak érez, meghasad a szíve és a lelke is kettéhasad.

KOMÁROMI JÁNOS

I.

Különféle képen adatott nékem öt eddig is olvashatnom, önálló kötetben, folytatásos regény formájában, vonal alatt, napi-hírek közé bújva vagy bújtatva. Most tizenkét kötetét olvastam végig egyhuzamban. Egy kis habozást érzek, mikor reám tett hatását el kellene keresztelnem. Pedig maga a hatás rendkívül határozott, jellegzetes, erős és semmi mással össze nem tévesztethető. De talán éppen azért is olyan nehéz fogalomba sűríteni. Még leghívebben a Szibilla könyveivel érzékeltethető ez a hatás.

Mert hiába évődik az úgynevezett színes hírecskék közt Czája János eröművésszel névtelenül, másfél sor elárulja az inkognitóját. Hasztalan pihenteti az ember folytatásos regényeit hetekig, mégis az a benyomása, hogy elolvasta az egészet elejétől végig. Ugyancsak felesleges minden újonnan megjelent kötetét áttanulmányozni, a következő kötet a megelőzőnek a mondanivalóját is tartalmazni fogja. És végül az is mindegy, egyetlenegy bekezdést oroztál-e el valamelyik novellájából, villamoson a szomszédod újságjába kíváncsiskodva önkénytelenül, vagy pedig gyűjteményes kiadásának tetted magadévá mind a tizenkét kötetét lázas kíváncsiságtól hajtva: teljes és intenzív örömet adott az egy bekezdés, viszont nem lehet abbahagyni az olvasást a másik esetben sem. Ez a nagy homogeneitás Komáromi Jánosnak és minden istenadta művésznek legértékmerőbb, mert utánozhatatlan sajátossága. Ismétlem, minden nagy írónál megvan ez a sajátosság, de hangsúlyozom, hogy minden igazi írónál másformájú. Komárominál p, o. olyan szokatlanul nagy mértékben elemi erejű természetesség a formája, hogy az embernek nem is organikus folyamatok jutnak eszébe analógiákul a meghatározásnál, hanem Isten legengedelmesebb teremtményei, az ásványok a maguk szigorú törvényszerűségében. Minden egyes írása életének materiájából készült és mindig ugyanegy elv szerint kristályosodott szép-irodalommá. Szegényes és egyhangú lenne szinte, akárcsak az ásványvilág, ha minden egyes darab kénye-kedve szerint ölthetne alakot. Ámde éppen az ellenkező eset következik be, mert minden egyes darabon, sőt minden egyes megalkotott képben lélekzet-visszafojtó küzdelem folyik a kristályosodási elv és akadályai, a tengelyek irányában haladó kristályosodási kedv és az arra sokszor majdnem merőleges lehetőség között. Amorf rögök, szeszé-

lyes kombinációk, féligkész torzók és néhány kivételesen tökéletes példány a Komáromi János írói pályájának eddigi eredménye, így együtt összegyűjtve még emberibb és még művészibb hatású, mert azonmód kerültek együvé, ahogy az író a tegnapon és másnapon szolidárisnak érzi magát alkotásaival és ahogy az utókor előtt is hajlandó értük viselni a felelősséget. Egyetlen példa tükrében mutatva azt jelenti ez, hogy szétszórta ismételt egy író egy motívumot kétszer-háromszor véletlenségből vagy témaszegénység kényszere folytán is, de így gyűjteményben csak szándékosan cselekedheti meg ugyanezt.

II.

1. Az író *életmateria*ja gyermekkori emlékeivel kezdődik. Szegény parasztfiú, anyai ágon a tisztas, nyugodt szegénység gyermeke, apai ágon a keserű szegénységé. A Tót Lapály a szülőföldje, álmatag, furcsa vidék, melyet különös emberek laknak, kísértő múlt ül meg, kilátástalan jövő fenyeget és zibbaszt. Tele van a gyermekora ellentétekkel. Szentéletű, nagytekintélyű anyai nagyapja mellett ott emészt magát mélységes gondokban a titokzatos, baljóslatú, félelmes vén kozák, apai nagyatyja. Mindig szomorú, beteges, béketűrő édesanyjával szemben dologkerülő, nagyerejű, mulató, magát hol hányó, hol eleresztő édesapja: nagyon nehéz próba egy gyermek szívének. A komák, rokonok, az egész falunépe, sőt talán minden egyes magyar szegényember, mind ilyenek: nem lehet tudni, életükben mi a reális vonás, mi a rejtelem mesevilága, mennyi az igaz, mennyi a fantasztikus hazudozás.

Ebből a világból hozta Komáromi legrokonszenvesebb írói rekvizitumái. A Tót Lapály tájait, a felejthetetlen Vihorlátot és Ondavát, a sejtelmes őszi délutánokat és alig-estéket, a kísértetjáró éjszakákat, a farkasordításos, hófúvásos téli utakat, az országútmenti kisházat falustul, patakostul, görögkatolikus templomostul. Innen hozta remekbeszabott alakjait: a nagyerejű Esze Tamást, Majos Ferenc rezesorrú kapitányt, a dühös öreg kozákot, a hátamelegítő vén rebellist, Petykó Mihály obsitos katonát, a fantaszta Vidróckit, a körömszakadtig negyvennyolcas Csanak susztert, a fogytig revoltáló Csalnia Mátét, a hazafias tanítót, a Tisza-párti öreg tiszteletest, a königgréci csillagokat és a többit is mind: a baktert, a fuvarosokat, a kanászokat és ki tudná felsorolni valamennyit. De nemcsak kívülről az övé ez a világ, nemcsak tájképeket és portrékat köszönhet neki. Övé a vidék hangulata a tájsejtelmes mély melancholiájában és a kuruc emlékek lí-Tai ellágyulásában is. Övé a szegény ember élete, minden szegényszagával és árvahodottságával egyetemben, ők hagyták neki örökségül ítéleteinek relativitását, amelyen innen ember embert soha meg nem érthet és meg sem is szerethet. Mindörökké idegeiben érzi a mezítlábasok keserves sorsát is. Kilátástalanok ezek

a sorsok az ő írásai szerint, de örökkéig valók. Sohasem győzhetnek az istenadták, de sohasem is verhetik le őket. A régi kuruma is él még, fáradhatatlan fásultsággal gubbaszt, leselkedik és vár. Majd egyszer megindul, bár eleve bizonyos a veresége, hiszen furkós bottal szegül fegyver ellen, kevesedmagával reguláris ezekkel szemben és soha sincsenek vele egy párton az urak.

Legértékesebb öröksége mégis: a gyermek hangulatai és látásmódja. Akár magányosan érzi magát, akár emlékei rohanják meg, akár csak az idő vad iramú múlását érzi fájdalmasan, méla borongása, ködfantomai, lidércnyomása, kísértetjáró halottjai innen látogatják meg mindig, erről a vidékről, ezekből az időkből, akár hazagondol, akár a világháború szenvedéseire. Minden melancholiája gyermekkori eredetű.

Vidróczkiról azért tud soha nem lankadó passzióval mesélni, mert valamikor szentül hitte a hazudozásait. Csalma Máté hencegését és mérgeződéseit a hajdani kisgyermek szurkolásán keresztül mutatja olyannak, amilyennek akkor hatott. Micsoda neveléses pozór és ellenszenves verekedő a vén kozák és a többi fuvaros, ha nem az unoka mesél róluk, szakasztott úgy, mint ahogy a Kucikból a dunya alá, félálomban, lélekvisszafojtva leste és hallgatta, tisztelte és irigyelte őket kisgyermekkorában. Esze Tamás figuráját csak azért hisszük el neki minden túlméretezése ellenére is, mert érzik rajta, hogy maga az író is mástól hallotta emlegetni olyan idős korában, amikor még áhítatosan hitte a mesélő minden egyes szavát. És milyen kár volna, ha ezeket az alakokat nem ebben a formájukban ismernők meg. Nemcsak azzal lennénk szegényebbek, hogy kétségenkívül így érdekesebbek, hanem azzal is, hogy így igazán az igaziak. Esze Tamás és társai alakjain az az örök vonás, amit csak gyermeknaivitással lehet rajtuk észrevenni.

2. A faluból a kis kollégiumi városkába jutott az író és itt töltötte ifjúságának nyolc felejthetetlen esztendejét. A diákélet is mély nyomokat hagyott a lelkén. Elsősorban is hálás és ragaszkodó emberré formálta a tandíjmentes, ingyen konviktusos, kondíciókhoz juttatott kis mendurt. Ezért idézgeti minduntalan megújuló kedvvel diákkori emlékeit s ezért látja a diákéletnek még a negatív vonásait is kritika nélkül, szerelő gyöngédséggel pozitívumoknak. Ez nem opportunitás nála, hanem az a ritka képessége, hogy a régi diákéletet a régi diákszemmel tudja látni, a kisdíák emlékképeit naiv lelkesedéssel, a nagyobbacska diákét kamaszos, gúnyos, fölényes, esetlen, fitymáló kritizálgatás szemüvegén keresztül. Ilyenkor még a hangja is a régi fisztulába csuklik, akárcsak a imitálás idején valamikor s stílusa diákosan presziózzé válik.

Ezzel a szemmel nézi Komáromi elsősorban a kollégiumi életet. Diákfigurái ebbe a két kategóriába tartoznak: a kisdíák respektusán keresztül valószínűtlen arányokban megnagyított professzorok és tógátusok, vagy a nagydiák szatírája miatt humoro-

san félszeg figurák egytőlegyig. De ugyanilyenek látja Komáromi valamennyi olyan alakját, akinek az életét csak kívülről ismeri. Ezért nem valószínűek egyetemistái, ezért elrajzoltak újságíró társai, önkéntes korából, helyi szolgálatos idejéből megfigyelt katonafigurái. De ugyanezért elsőrangúak felsőgimnázista vakációinak pompás emlékei, a vidéki intelligencia bájos monomániásai vagy megható humorú ügyefogyottjai, Omodé, a falu egyetlen nagyura, Gelb Jakab, a gyáva, népnúzó boltos, a papucs alatt szenvedő jegyző, Csopak Józsi, a sorsüldözött jegyző-bojtár, Koczák tanító úr, örök ellenfele, a grófi kasznár, és hosszú sorban egymásután a jobbnál-jobb kabinetalakok.

Néha azonban Achilles-sarka ez a torzító természet. Olyankor, valahányszor elhagyja alkotóerejének természetes határait, kényszerűségből folyamodik ehhez a látásmódhoz, álfölénnyel, metsző, de természetesen csak naivan ható szatírával, preszióz stílussal, mozdulatlan appercipiált helyzetrajzzal igyekszik pótolni karizmáinak hiányait. Ez jellemzi különösen újságíró riportjait, amelyekben az aktuális képeknek nem volt még idejük lehiggadni stilizált világgá. De ugyanez jellemzi minden olyan művét, ahol lényétől idegen helyekre téved. Rendkívül tanulságos p. o. megfigyelünk, mennyivel életteljesebbek tájképei utólag, néhány év vagy hónap távlatából, mikor képzeletben kisfiát utaztatja végig Csonka-Magyarországon, mint mikor a valóságban saját maga tette meg ugyanezt az utat és azon frissiben küldözgetett róla útileveleket a lapjának. Ugyancsak idegen ízűek politikai megjegyzései is. A háborút nagyon mélyről érzi, a nyugatmagyarországi felkelést már kénytelen elrajzolni, hogy elemében maradjon.

3. Végül szerelmes lett a költő, megházasodott és két kisgyermek édesapjává lett. A gyerekszemű Komáromi János különös, egzotikus világot ajándékozott olvasóközönségének, a deákos humorú megkacagtatta vagy legalább is megmosolyogtatta. A férfi Komárominak nagyon komoly témái vannak. Pedig látszatra ropant egyszerű a világa: párkeresés és gyermekek. A küzdelem és verejték művészi problémái hiányoznak belőle, látszik, hogy a szóbanforgó férfi költő. Annál élénkebben foglalkoztatja azonban a másik kettő. A gyerek — meséli — értetlenül nézi a szerelmeseket, a konyadiák zavartan-diszkrét mosollyal, a nagyobbacska mendikáns fitymálólág. Az önképzőköri költő megszedül belé, mert nem lányba szerelmes, hanem lányokba. Az egyetemisták reménytelen szerelmesek, érezvén, hogy az imádott lény nem hozzájuk fog férjhez menni. A katonasor nem kedvez ennek az érzelemnek. Hanem aztán egyszer elközelít az igazi és megkezdődik a küzdelem. Nemcsak a férfi harcol, sőt nem is a férfi harcol első sorban s a harc nem ér véget az eljegyzéssel vagy lakodalommal, tovább folyik, előbb a gyermekekért, azután a gyermekek segítségével. Ebben a koncepcióban külön hangsúlyt kap az a különben ismert és jelentéktelen gyermekmotívum, hogy a papa és

a mama időnként különkapják a gyermeket és a maguk oldalára próbálják hódítani.

Robusztusán egészséges világ ez, amelyből például teljesen hiányzik a család és hűtlenség motívuma. Égben és földön minden férfinak és nőnek egy a párja és a végén csak azé lehet. Ezt a tételt mindenféle helyzet platinatégelyében kipróbálta már Komáromi, de eddig mindig tűzállónak bizonyult a tétel. Hozta már a lányt lehetetlenül kényes helyzetbe, adta férjhez valaki máshoz, kiábrándította esküvő után az igazi párjából, összevesztette, elválasztotta tőle, meghalatta a vőlegényt, semmi sem használt: ami az égben megköttetett, földi tényezők széjjel nem téphetik. Komáromi szerelmesei valóságos alvajárói a küldetésüknek, biztos léptekkel és határozott gesztusokkal közelítik és keresik meg egymást.

A gyermekei is valóságos, ösztönéletet élő kis emberpalánták. Ez a megejtő vonás bennök és ez az új vonás is. Mikszáth gyermekei anekdotikusan, Molnár Ferencéi tudományosan bizonyították a nagy tetteket. Ezek nagyoktól független és mindenképen szuverén igénylői és tulajdonosai a jövőnek. Lehámoznak szüleiéről minden hazugságot és keményen számadásra vonják őket elkövetett mulasztásaikért. Sajátmagukról is lepattog minden külső máz, amit a nevelés rájuk kényszerített s őszinték és emberek sokszor egyenesen megdöbbenő módon és mértékben. Legplasztikusabban kihozta ezt kis gyermekregényében. Csonka-Magyarország csakugyan nagyon szép, de kétségbeejtő, milyen csak-turista-vaksággal és mekkora álpáthosszal tudják keresztül-kasul bejárni felnőttek és cserkészek egyaránt. Illetőleg csak volna ez kétségbeejtő, ha közben egészségeseket nem aludnék, nagyokat nem ennék, vitézül el nem fáradna és helyesírási hibákkal telt leveleket haza nem küldözgetne közbe-közbe kis útitársuk, alig-nehány-esztendő Komáromi Jánoska.

III.

Eddig engedtem az életmateria magávalsodró erejének, így mutatkozhatott az meg egész gazdaságában. Most ellene szegülök az írói manér apróbb-nagyobb ügyeskedésének, hadd tessenek meg a színei mennél nagyobb törésszög alatt.

1. Talán túlságosan is sokszor ismétli önmagát? Nem volna már elég a Vihorlátból meg az Ondavából? Vidróckiékat is felválthatnák esetleg más alakok. Vagy történhetnék velük más, ne mindig ugyanaz. Avagy mégis igazán a művészet nevében történik mindez, nem szűk látókörből és fantáziaszegénység miatt?

Csodálatos, hogy az ember ezeket a kifogásokat mindig *utólag* érzi, sohasem az íróval való társalkodása közben. Igaz, hogy az írók általában kerülnek inkább, mint gyakorolják önmaguk vagy motívumaik ismétlését és az sem volna jó, ha kivétel nélkül

minden író azt mesélné az emberekről, hogy egyszövéssük és mindig változatlanul ugyanazok. De már az élet igenis gyakran ismétli önmagát és az irodalom könnyen meghamisíthatja nem az életet, hanem saját életszerűségét azzal, hogy semmi sem szokott keretein belül háromszor, négyszer vagy esetleg többször egymásután megtörténni. Jól esik hallanunk legalább egyetlenegy írótól, hogy megfigyelésünk helyes: bizonyos emberek, helyzetek és életdarabok éppen a gyakoriságuknál és állandóságuknál fogva érdekesek. Valamikor bádogpohárból levegőt ittak színpadon a színészek és elhittük az írónak, ha erősítette, hogy egy bizonyos ponton nem változott a világ. Ma magunk szeretünk meggyőződni róla, ha valahol egy originális alak immár ötödször meséli életének egyetlen szenzációját. Igen, mert ma már igazi bort isznak a színpadon igazi pohárból.

2. Jaj, de belefér vajjon az élet egy ilyen háromféleképen is sematikusan látó szembe? És ha belefér is, nem hamis formában tükröződik vissza belőle?

Csak egyetlen példával hadd feleljek erre a kételyre. Vaft Komárominak egy öreg parasztja, aki a háború kellős közepén fitymálja a mostani katonák teljesítményeit. Ez is háború? . . . kérdezi megvetőleg és saját emlékeit kezdi idézni, még hozzá nem is igazi háborús emlékeket. Ezt a figurát csak diákosan látó szemmel lehet észrevenni, kipécézni és valószerűen beállítani Komáromi megtehetette ezt, hiszen nem persziflálni akarja a háborút, egyéb rajzaiban számtalanszor tanújelét adta ellenkező érzésvilágának. Likvidálni szeretné a háború kínzó emlékeit s számára egyedül ez az egyetlen lehetőség kínálkozik, megkérdezni: hátha csak káprázat az egész, mint ennek az öregnek a maga múltja?

3. Más itt a kérdés. Sikerül-e Komárominak megmutatnia a világot úgy, ahogy ő álmodja és van-e valami szimboliztikája az így látott világnak?

Ezt a kérdést rendszeren etikai szempontból szokták megfogalmazni és úgy tenni fel: szabad-e a költőnek így vagy úgy írni és érdemes-e az olvasónak elolvasni bizonyos sajátosan megfogalmazott világmagyarázatokat? Pedig az így megfogalmazott kérdések kettősen igazságtalanok. Először is a költő passzív lény, csak visszatükrözője saját korának. Mennél engedelmesebben az, annál nagyobb költő. Azt tükrözi vissza, ami körülötte van. Másodszor abban is passzív lény a költő, hogy akarva-nemakarva tükrőjenséggel. Tehát egyéniségének minden visszatükröztető erejével feltétlenül visszatükrözi a benne megmutatkozó életet és világot. Ha görbe tükrő, akkor görbén, ha csúnya világ, akkor csúnyát.

Ebből a szempontból teljesen elhibázott dolog azt kutatni, megfelelő-e esetleges politikai pártállása s elegendő-e iskolái a kurucvilágról szóló történeti regényhez? A kérdést így kell feltenni: sikerült-e visszatükröztetniük Esze Tamás korát Komáromi János írói adottságainak? És ha elfogulatlanul közeledünk a kérdéshez, nemcsak azt állapíthatjuk meg, hogy igen, sikerült, ha-

nem azt is, hogy viszont nem sikerülhetett volna éppen neki és éppen ez az írói feladat ilyen egészen, ha történetesen történelemtanár vagy esetleg radikális gondolkozású politikus. Mudrony Sanyi, a pubertáló diákocska hibátlan figurája is azért ilyen tökéletes, mert az író nem foglalkozott megelőzőleg sem pszichoanalízissel, sem individualpszichológiával.

IV.

Komáromi János a mai magyar élet leggyermekibb alázatoságú és legőszintébb krónikása. Ezen a szomorú jogon egyik legnagyobb magyar író. A megszállott lélek szomnamibuláns médiuma, aki egy borzasztó korról mesél, hol didergős, hol nyers, hol vigasztaló meséket. Egy borzasztó korról, amelyben csak gyermekek, mezítlábas kurucok, dühös vagy eszelős öregek, hazug fantaszták, pubertáló gimnazisták, kétségbeesett csavargók, az élet hajótöröttjei, a boldog álmodozók és a szerelmesszívű párok éltek érdemleges életet s az értelmetlen sors értelmét csak trance-ban, gyerekszemmel, diákfilozófiával, szerelmes szívvel lehetett kibetűzni.

PATAKI DIÁKOK

Cudar időket éltünk meg, testvér és sehogy se akar végeszakadni. „Ádáz mendurok” szaladgálnak körülöttünk és nem húzák be a „konyafejüket”, ha te meg én, fölényes másodikosztályosok vállveregetve kérdezzük meg tőlük, hogy „van-e már nyolckötetes tornakönyvük?” Nem hallják a kollégiumi csengő hazahívó szavát, hanem ballagnak-ballagnak tovább azon az úton, melyik visz, ahova visz, de nem a Bodrog partjára, sem nem Abafájára. Testvér, kedves testvér, talán „Gutmán úrnak” sincs már szíve és „Hersli” végleg behajította kofferunkat abba a bokorba, ahová „már akkor” bele akarta hajítani, de azért csak cipelte tovább, ha sűrű sóhajtozások közepette is.

Csak Korpa János, az örök-diák énekli dörgő hangon hazavágyó dalát még mindig. És Stüsü fügyül, de olyan szépen, szebben talán a fülemülemadárnál is. Panyókára van vetve a kabátja és szétveti a lábát, mint a jó fejőstehén. Nézd csak, nézd . . .

Csigavér, testvér és szüret, ha bor nincs is. Mert éhen penderedik elő valahonnan, bokoralatti titkos rücsköléstől még némileg maszatos arccal egy Barla Jóska, kettő, három . . . száz . . . csupa ádáz mendur és hallgatják, hallgatják, sohase fogják megenni, meglátod a füttyszót, a nótát, a perkupái száz farkas meséjét . . . A te könyvedet János, amelynek hadd álljak én be most okosszemű, áhítatos, szeretőndrufckoló mendur-publikumának!

Tisztelt Kör! Az általam megbírálandó dolgozat nem mondható éppen silány munkának. Szerző alap gondolatát igen ügyesen kögítette szerves egésszé, cselekményt is eszközölt bele, szintén igen ügyesen, a jellemeket azonságos módon igen ügyesen kidomborította, úgyhogy az egész kis munka most egy nagyon szép, kerekded egészet képez. Különös érdeméül róható fel, hogy felolvasásközben fokozott is, gesztusai a középben félszegek voltak, de habár az elején még egyáltalán nem gesztált, de a végén már minden kétséget kizárólag egészen jól gesztált, mely szintén érdeméül tudható be. Amely ténykörülmények mérlegelése folytán nyugodt lelkiismerettel ajánlhatom első fokra ...

(Kör Komáromi János titkár „Pataki diákok” jeligével beadott munkáját egyhangúlag emlékkönyvbe-írásra méltatja.)

Most pedig legyen vége a tréfának! Olyan jólesnék még egy darabig felsógimnazistának maradni, de érzem, hogy ideje visszanyagyemberesednem okát adandó ennek a minden komolyságot nélkülöző elérzékeny édesemnek s méginkább reakció gyanánt beállott ellenállhatatlan mókázó kedvemnek. A könyv az oka mind a kettőnek, olvasó úr, kérem szépen és olvasó kisasszony keziccsokolom: Komáromi János új könyvének a szuggesztív ereje. Amennyi elhithető készség és magávalragadó fantázia ebben a regényben van, azzal egy modern kiadású Hammelnnek nemcsak a gyerekeit, de jobbbérűsű felnőtt társadalmát is el lehetne csalogatni Nagynémetországból az erdélyi szász földig és hadd jegyezzem föl, immár esztétává józanodott fővel, hogy ezért, kizárólag csak ezért és nem más egyébért, ez a regény irodalmi eseménye ilyesfajta eseményekben mostanában nem igen bővölködő modern magyar irodalmi életünknek.

Szeretném, ha Komáromi János nem is olvasná tovább a mondanivalómat, mert félek, hogy az ezután jövő szavak, amelyekkel olvasóközönségének tartozom és nem neki, úgy hatnak majd rá, mint holdkórosra a hangos beszéd. Olyan merészen jár-kál és olyan magasra jutott írói révületében, hogy komolyan félttem a lezuhanástól, ha tudatossá ébred benne, mit csinált.

Mi azonban vegyük csak tudomásul lelkendező örömmel, hogy a magyar elbeszélő irodaiamba, mely Mikszáth óta a Meistersängerei merev formáiban mozgott és inkább volt pszichológiai laboratórium, mint műterem, invenció, tehát eleven erő, — az elbeszélő irodalomba élet költözött, mióta Komáromi János legelső leírt sora nyomtatásban megjelent. Visszafojtott lélekzettel, áhítatos csöndben figyeltem ezt a csodát egész mostanáig, mert kezdetől fogva tisztában voltam vele, hogy: numen adest. Szent a manók éje, fű, fa, virág, csitt... csitt! De most már elég bizonyos a csoda s itt az ideje, hogy igazlító mérlegre tétessék.

Állapítsuk meg hát retrospektív józansággal (Komáromi Já-

nosnak, azt hiszem, sejtelve sem volt előzetesen mindezekről) állapítsuk meg, hogy könyvei szuggesztív erejének kettős oka van. Egy tárgyi és egy alaki.

Tárgyi oknak tekintem, hogy modern magyar problémák érdeklik. Az írónak minden szabad. Szabad — horribile dictu — a kedvese kiskörméről is írni világháború idején. Szabad, csak éppen hogy nem klasszikus. Mert csak az a költői alkotás lehet klasszikus, amelyben annak a nemzetnek életérzése kigyönyörködheti magát, amelynek nyelvén írunk. Nem klasszikus Az elveszett alkotmány, de klasszikus Toldi, bár mind a kettő aktuális a maga idejében. De abban a pillanatban, amelyben mind a kettő fogantatott, a magyar életérzés nem nevetni vagy álmodozni akart megyei visszaéléseken és szebb jövőn, hanem reménykedve, magabizón elindulni, ha büntudattal is — Buda felé. Tehát a Toldi sorsa érdekelte s abban gyönyörködött igazán.

Ma a magyar életérzést gyökerének a problémái érdeklik. Ilyenek: meg kell-e azért okvetlenül halnunk, mert 1914-ben közvetlenül a háború kitörése előtt olyan vígjátékokban leltük kedvünket, mint Omodé, Gelb Jakab, Tamás, Klári és a jegyzőbojtár sorsa? (*Elment a nyár.*) Hogy viselkedett fajiságunk tudata a világháborúban? (*A régi szerető, Zúg a fenyves, Mit búsulsz kenyeres?*) Mit mesél a magyar múlt a küzdelmek idejéről? Ki lehet e azt bírni? Kibírták e ők, vagy már terhelt nemzetként kellett a legújabb vihar dühében biztos elmúlásunk tragédiáját végigszenvednünk? (*Esze Tamás, Rongyos Gárda.*) Mit mesél a magyar föld s a legsóbb réteg, a magyar paraszt: van-e még bennük életerő a hibákból kiveckelődvén, jövőt álmodni? (*Hé, kozákok!*)

Ide kapcsolódik be a magyar életérzés legújabb gyökerproblémája: van-e magyar ifjúság? Forró Pál úgy látja, hogy nincs. (*Egy diákkor története.*) Móricz Zsigmond szeretné látni, hogy van (*Légy jó mindhalálig*), de nem hiszi (*Isten háta mögött, Kamaszok.*) Komáromi János azért klasszikus, mert igenlő feleletet ad erre a kérdésre is.

Köszönöm Komáromi Jánosnak a kijózanodott paraszt, az egymásratalált mátkapár, a megszületendő magyar gyermek, a legénylakásban tisztán-maradt menyasszony és gavallér lovagjának a portréi mellé ezt a legújabbat, a pataki diák portréját, aki meg-megiszik ugyan egy-két decit, rohamjeggyel megy színházba és lelopja az öreg zsidó feje fölül a deszkát, de nem perverz és nem rokkant meg huszonnégy éves korára a bordélyházban. Valószínűleg azért, mert Tuberó tanár úr mégis csak szigorúan vette tőle az arisztoszokat és mert Mária kisasszony az ideálja.

Alaki természetű irodalmi jelenség, ha mindezt elhiszem Komáromi Jánosnak, hogy így van. Elhiszem neki, mert robusztus művészi ereje elhithető velem. Pedig nem vagyok hiszékeny fajta, mert néha egész értekezések nyom nélkül múlnak el fejem fölött regényekben, egyik lap a másikat kergeti és nem

látok semmit. Olyankor természetesen hiába beszélt az író, akár-hogy is szégyellem.

Komáromi János szuggesztív erejének az a legelemibb alaki oka, hogy az olvasó mindig látja, amit mond. Nem fecseg, nem áradozik, nem okoskodik, hanem egyszerűen mesél. És mindig csak mesél. Epikus, aki komolyan veszi a dolgát és éppen ezáltal kivételes jelenség napjainkban nálunk.

De érzi is Komáromi János azokat a képeket, amelyeket képzelete elsétáltat előttünk a mi fantáziánk mulattatására. Stílusának második eredetisége: lírai kifakadásai lépten-nyomon, ahol erre alkalom adódhatik. Ez a szuggesztív erő második oka is egyúttal. Az a nagy takarékoság és látszólagos tárgyilagosság, amellyel a képeket lepergeti, itt oldódik föl s ebben emésztődik meg. Hiszen ez az ember nem mesél, hanem élményeit gyónja meg legjobb barátainak. Nekem. Hiszen ennek az embernek a lelkében a magyar sors életnek és halálnak a kérdése. Hiszen akkor nem közömbös előttünk, hogy az igenlésben vagy a tagadásban leli-e a kedvét. És ez a nyílt, férfias líraiság avatja az epikust riporterből — költővé.

És ahogy a képek a Komáromi János lírai természetének színesüvegén át maguk is megszínesednek, egyszeriben nagyon érdekesekké is válnak, mert érezni rajtuk, hogy ezek a jólismert figurák és még jobban ismert gyereksorsok most úgy jelentek meg és úgy peregtek le fantáziánk mozivásznán, ahogy még soha. Csak egy példát. Többízben szó van a regényben egy bizonyos diákról. Nem csinál az semmit, csak éppen hogy ő is mindig ott van, ahol sokan vannak. . . Komáromi hűségesen megemlíti mindig, hogy jelen van, meg hogy egyszer fogadásból át akart bújni a kollégiumi kis betonhíd szűk nyílásán. Hát persze, hogy persze! — üt a homlokára az olvasó... és lázasan falja tovább a betűt. Hadd magyarázom meg itt tudományos képpel, hogy az; író humora az, amely ilyen helyeken harmadik oka az ellenállhatatlan szuggesztív erőnek. Ez biztosítja mindenik sorának azt a kétarcúságot, hogy egyszerre érzem örök ismerősnek és sohanem látottnak. Egyénien meséli el az én, a te, a mindnyájunk mindig aktuális örök sorsát. De kár volna, ha valaha is kimenne az eszünkből!

Csakhogy nem mehet ám! És ha stílusnak mondom a klaszszicitás első formakövetelményét, másodiknak bizvást említhetem a belső forma csudálatos plaszticitását külön gyönyörűségek forrásaképpen.

Ez talán Komáromi legnagyobb ereje: a belső kompozíció. Legújabb regényében három kulcs nyitja a zárját. Az első, hogy az egész esztendőt egy mendikánsfiú szemléletén keresztül kapjuk. Csak annyit és csak azt, amit ő itt-ott megláthatott. Különösen művészi hatású egy helyen, mikor a szerelmes jogászelnök kitessékeli a felesleges kis tanút. Ezt a jelenetet végiglátjuk és végighalljuk, de csak amilyen mértékben a kisfiú hazafelemenet

elgondolhatta, hogy a kisasszony bizonyosan sajnálja most őt. Fehér úr meg csak nézi a leányt nagyszerelmesen... Még egy pszichológiailag nagyon finom vonása ennek a formának, hogy a mendikáns nem filozofál a látottakon és hallottakon, csak egyszerűen tudomásul veszi őket.

A másik nagyszerű szerkezeti fogás, hogy a regény ugyanúgy végződik, ahogy kezdődött. Korpa bácsi mesét mond, a jogászok lányokat lesnek a sarkon, Gutman úr üzletet akar kötni, Hersli hordár nyög a koffer súlya alatt. Minden, minden ugyanaz, csak ezúttal Barla Jóska csapja be „konyabarátját” ugyanazzal a viccel, amellyel őt csapták be tavalyilyenkor a másodosztályosok. Minden nagyobb mahináció nélkül érezzük az örökkévalóság leheletét.

És végül a legmerészebb és legjobban sikerült vonás: a regényben élő-mozgó alakok jórészt ma is élnek. Ezt talán te nem tudod nyájas olvasóm, de én tudom és talán te másik nyájas olvasóm, szintén tudod. Jókai egy nagyon szomorú időben örökéletem, újjászületést, szebb holnapot hazudott a magyarnak és a magyar boldog volt, mert szépen hazudott neki. Meg is gyógyult tőle. Most előállt az új idők lantosdiákja és igazat hazudik. Igazán hazudja, hogy: „élni fogtok, pataki diákok, amíg merész dalaitok élnek”. Szép mese, szép, tetszik is nagyon, de talán... Azt akarod mondani, nem úgy volt? Kérdezd meg Harsányi tanár urat meg Rácz közigazgató urat. Ma is megvannak, köszöntetnek és ha kíváncsi vagy a részletekre, majd ők megmondják...

*

Cudar időket élünk testvér. Lehet, hogy a mai konyák már nem hiszik el azt a nyolckötetes tornakönyvet sem, amit most sebtibe ide összeírtam. De azért te csak meséld tovább a perku-pai száz farkas meséjét János, örök negyedéves testvér, talán mégis bekerül a neved az érdemkönyvbe.

MÉG EGYSZER A PATAKI DIÁKOK

— *Diákoknak* —

Az író egy kis dárdás nevében meséli el első kollégiumi éve tarka históriáit. Nagy szerencse ránk, olvasókra nézve, hogy ez sikerül neki. Ezért t. i. a regény aztán nagyon-nagyon érdekes. Véges-végi g csupa mese, ami érthető, ugyebár, hiszen egy kis első gimnazistát csak a történetek érdeklik s nem bölcselkedik, csak néz és észreveszi a látnivalókat. A mai regények éppen mesélni szoktak elfelejteni. Jókedvű könyv, hiszen egy tűzről pattant, eleven dárdás elhalad az élet savanyú, keserű részei mellett s csak szívből sírni vagy szívből nevetni tud: de akár sír, akár nevet,

jól mulat mindenkor. Optimista, ahogy a felnőttek tolvajnyelvén mondják.

Már ez a két tulajdonsága is megérdemelné, hogy megköszönjük: az írónak a mai unalmas és fájdalmas életben. De ő még többet is ad ajándékba nekünk: bebizonyítja, hogy minden érzés és minden gondolat hazugság, amely azt mondja, hogy az élei unalmas és fájdalmas. Ellenkezőleg, azt hirdeti, hogy a pataki diákok érdekes és vidám élete az igazi, az örök emberi életforma. Ezt három írói eszközzel éri el. Először is sohasem lehet rajta kapni, hogy mást is beleírt volna a regénybe, mint amit egy kis dárdás megláthatott vagy elgondolhatott első gimnazista korában. P. o. leírja a legáció kiosztását, az úgynevezett „elekciót”, de nem előlről és nem végig, mert oda egy kis diák legfeljebb becsúszhatik és csak addig maradhat, míg észre nem veszik és ki nem kergetik. Így érdekesebb a képrészlet mint az egész jelenet leírása volna, de meg jobban el is hisszük, hogy a dárdás meséli, nem az író. Másodszor nem változtat a tényeken semmit, még hívni is úgy hívják a tanárokat az igazi Sárospatakon, mint a regényben. Hogyne volna hát valóság, amit az író mutat, mikor igazán is úgy van, ahogy a könyvében. Nagyon nehéz s nagy művészi feladat a való életet megírni. Mostanában többen megpróbálták és eddig még csak ennek az egy írónak sikerült. Harmadszor a végén ugyanazt a jelenetet meséli el, amit az elején már egyszer elmesélt, de nem egészen szórói-szóra. Azt akarja ezzel mondani, hogy minden szeptember elseje minden iskolában mindig egyforma szokott lenni: ugyanaz a kép, ugyanazok a viccek — de többet mond. Azt mondja, hogy az a derű, az a napfény, az a mozgalmasság, elevenség, amelyet elmesélt s amelyről azt állította, hogy az a pataki diákélet, az nem véletlen, nem erőszakkal kiszakított esetleges jelenete az életnek, amely így is történhetik, de másképpen is történhetik, hanem maga az élet, az örökké ugyanaz.

Nem a nyavalygás tehát az élet igazi formája, hanem a ragyogó szemek, a piros arc, a nóta, a nevetés, a sürgés-forgás. „Örökké éltek, pataki diákok, amíg a nótáitok élnek!”

Aki nem hiszi, járjon utána!

AZ IDEGEN LEÁNY

1. Ha csupa olyanok számára és nevében írnám ezt az egynehány sort, ami itt következik, akik maguk is olvasták a könyvet, azt írnám és ennyit írnék: jó könyv ez. Jó könyv, mert még az irodalmi alap viszonyt is a maga képére és hasonlatosságára formálja olvasása közben s utána is jódarabig. Az örök-magános olvasó találkozik a regényben az örök-idegen költővel s az utolsó lapon megértik egymást. Szeretném, ha az alább következő följegyzésekből ez másoknak is nyilvánvalóvá válnék.

2. Immár másodízben járok így a Komáromi János regényével. Elolvastam s utána irodalmi tréfaképen az a vágyam támadt, hogy az ő modorában írjam meg neki és másoknak, mit jelentett számomra, amit tőle kaptam. Ez az utánstilizálási kedv nem karikatúra formában fakad belőlem, a persifláláshoz pedig éppenséggel semmi köze. Játékos érzés, semmi egyéb. De ha ez így van és mert így van, három fontos jelenségről tanúskodik. Először is az látszik ebből, hogy Komáromi János stilizált látási módja jellegzetes és szuggesztív erejű, szimboliztikájának a logikája pedig egyetemes. Csak az ilyen stílust érdemes utánozni s csak az ilyet lehet. Mert csak az ilyen illik rá más viszonylatokra is, nemcsak arra az egyre, amelyre véletlenül éppen ráhúzták és rá is húzható. Másodszor elsődleges jellegű, mert csak az ilyen irodalmi mű indít másodlagos, utánérző irodalmat. De az ilyen aztán nagyon erősen indít. Minden olvasó dilettáns is egy személyben, csak nem írja meg és adja ki a „műveit”, hanem olvasás közben elképzeli, aztán rövid ideig elképeleg rajta. Ezért olvasnak a költők tisztán gyönyörűség céljából aránylag keveset egykorúaktól s ezért árasztják el országszerte irsokáló egyének a szerkesztőségeket leleköltött papírdarabokkal. De ha másodlagos irodalom merne olyan egyéni lenni, mint a Komáromi Jánosé, akkor az utánzó vágy nem mintául venné, hanem stílparódiát csinálna a nyomában. Harmadszor: a legmagasabb fokot kell e regénnyel szemben alkalmaznunk, mert játékos kedvünk támad olvastára. Játsszani csak akkor lehet, ha az ember ráér. Abban a műben, amely vakációt ad az embernek, a dolgok kilencven százaléka rendben van, különben felvetette volna, nem megoldja a problémát.

Pedig a felvetett probléma az élet gyökérvkérdése. Az idegen leány meséjét a magános ember beszéli el. Igaz ez, kérdezi a költő? Ez az élet örök emberi formája? Minden férfi magános, minden leány idegen, egyetlen meséjük pedig ennyi: hogy kapja meg a magános férfi az idegen leányt?

Engedjék meg, hogy egy pillanatra meghökkenjek a tárgyválasztás nagyszerűségén.

Komáromi János már régen viaskodik ezzel a tárgyával. *Elment a nyár*, sóhajtja és félti a két nagyszerű fiatal lelket a világháború brutális akadályától. *A régi szerető* úgy látja, hogy világháborún és szülők jószándékán keresztül megjön a megoldás, de nem hiszi, csak erősítgeti önmaga előtt is, olyan őszintén, hogy a végén mi is elhisszük. *Zúg a fenyves* és a megoldást a végtelenbe akarja vetíteni: tudjuk, érezzük, hogy nem kell elmennünk tanúnak, az anyakönyvvezető egészen bizonyosan össze fogja adni azokat, akiket Isten már megelőzőleg egymásnak szánt. így is történhetik . . .

Az eltérések csak fokbeliek: Mikor az író *Elment a nyár* című regénye megjelent, a kérdést megoldottnak tekinthettük. A másik kettőben nemkülönben. És most mégis az az érzésünk, hogy az igazi forma most ért meg teljesen. Pedig soha ilyen

klasszikusan egyszerű a vonalvezetése még nem volt.

Ennyi az egész: A magános férfi éppen válófélben van a feleségétől, mikor egy dunamenti nyaralótelepen megismeri az idegen leányt. Előbb találkoznak, később beszélgetnek, egyszer kirándulnak, legvégén ősz lesz s egy ígérettel a lelkükben elválnak egymástól. Ha ez csak ismeretség, még levelezőlapváltásra sem elég alap, ami eddig történt velük. Otthon egy darabig csönd, majd egy levél innen is, onnan is, útiterv, közben nagyon meghül a magános ember. Az idegen leány, — maga se tudja, hogy — ott terem ápolni. A viszony ellaposodik, félreértések mérgecsik, az idegen leány megijed, hazamegy. A magános ember utána megy, de az idegen leány még mindig nem meri elhinni, hogy ő a magános ember feleségének való. Mindennek vége. Aztán mégis csak összekerülnek. Notabene, az idegen leánynak már volt egy vőlegényfeléje, de azt valahogy a halálba kergette-formán és azóta nagyon szeszélyes és igen-igen félős.

A történetet epizódok is tarkázzák. P. o. egyszer bemennek az idegen leány meg a magános ember a zebegényi bakterházba, elgyönyörködnek a fiatal bakterné asszony bölcsőbelijében és megvárják a prágai gyorsvonatot. A bakter a békebeli forgalmat hasonlítgatja össze a mostanival. Mostan — azt mondja, — sokkal kevesebb vonatpár van beállítva, mint régen...

Mellékalakok is vannak a regényben. Egy nem mindennapi tehetségű ötödik gimnazista, Tibor; egy különös öreg bácsi, az idegen leány nevelőapja, Szabó Béni bátyánk, akit csak a napi politika érdekel; Szvihora úr, Hangyatisztviselő, akinek csak megfelelő partie kellene, rögtön megházasodnék, de nem ismer senkit; egy öreg forradalmár, civilben polgári iskolai igazgató, (ha ezt a minisztérium tudná); mindenkifelett pedig Csuhánszky Tamás, aki az egész ország jóismerőse s a gyorsvonatok világában még mindig gyalogszerrel utazik.

Szabó Béni bácsi feleséges ember, magánosunk az édesanyjával él. Az egyik Puskind szereti, a másik a nevet nem tudja megjegyezni jól (Csuhánszkyt például következetesen Lucsánszky-nak hívja). Ja, igaz: a bakterékat már ismerjük, Szvihora úrnak van még egy jókomája is: a zebegényi szövetkezet üzletvezetője, magánoséknak meg valami postamester rokonuk él ugyanabban a kisvárosban, ahol az iskolaigazgató igazgat.

Észre kell vennünk, hogy a világháború mégis határmesgye a magyar irodalomtörténetben. Az idegen leány és a magános férfi örök kérdés és azelőtt is az ő sorsuk érdekelt bennünket minden más témán átgázoló egyeduralkodással. De 1918 előtt azt gondoltuk, hogy az excentrikus, a természetellenes, a bonyolult, a lélektanilag boncolható, a perverz, az ideggyógyászat számára is talányos esetek az igazi regénytémák. Minthogy az élet formájának is valahogy ezt tartottuk. Írók és olvasók meglehetősen táborai napig kitart mellette.

Mi azt hisszük, hogy amaz a fajta regény ma már korszerűt-

len. Hogy túlságosan bele ne essünk az idealizmus gyanújába, nagyon józanul állapítsuk meg, hogy biológiailag is korszerűtlen. Sem a betegség, sem a pesszimizmus nem jók bölcsőnek. Lehet, hogy lehetnek szépek, de mi nem találjuk annak. Egy irodalomtörténeti analógia jut eszünkbe. Mikor 1894-ben Jókai Sárka rózsája megkapta a Péczely-díjat, egyrészt folytatásokban jött Mikszáth Szent Péter esernyője az Új Időkben, Pálffy Albert Régi Magyarországa pedig elnyerte az Akadémia nagyjutalmát. Az ember tragédiáját is akkor adták századszor. Bizonyos, hogy akkor mindenki tisztán látott és helyesen ítelt?

Formailag az tetszik nekünk ebben a regényben, hogy aktuális nyomorúságunkban szegénylegény-filozófiának a gyümölcse. Nem hiába az *Esze Tamás, Hé, kozákok!* és *A pataki diákok* költője írta. Esztétikailag felszabadít minden nyűg alól, amit egy mondanivalóját elmondott régebbi korból örököltünk s ami idáig bilincsben tartott. Mese és bonyodalom helyett mindennapi történetet ad. Valószínű, lélektanilag elfogadható, „jellemek” helyett álomszerű, excentrikus figurákat. Végtelenbe vetítés helyett befejezésképpen eldugja jól az alakjait a te életedbe, meg az enyimbe és ránk bízva, hogy nézzünk csak körül: a magános férfi elvette az idegen leányt. Tegnap velők utaztunk, holnap hozzájuk vagyunk hivatalosak vacsorára. Akárcsak a mesében: tojánhéjba keveredtek, a Tiszán leereszkedtek, holnap legyenek a ti vendégetek! Nem valószínű? Mi teszi problematikussá? Legfeljebb az, hogy válik az ember és menyasszony volt a leány. No, de annak ellensúlyozására ott van Csehánszky, akinek „nem probléma a kisantant, de annál inkább kérdőjel ő az utódállamok szemében”, s ide-odautazgatásával deus ex machinának is beválik. Az egyetlen probléma, hogy a leány idegen, az ember viszont magános, megoldódik, mihelyt ketten vannak és összelegetedtek.

Az élet formája az élet és nem a betegség, vagy a halál. Az élet pedig nagyon ravasz és legyőzhetetlen ellenség, ha arról van szó, hogy érvényesülni akar. Ellenállni nem lehet neki. Az élet örök. Minden idegen leányt megtalál egy magános férfi. Akárcsak a csodaszarvas regéjében: ki-ki egyet az ölébe... s „, abból immár nem lesz semmi, szűzi daccal tündér lenni . . .

Komáromi János azt hiszi, regényt írt. Téved. Megírta magyar nyelven az egészséges szerelem eposzát. Prózában, de stilizáltán és nagyvonalúan. Esze Tamás, Hé, kozákok!, A pataki diákok után Az idegen leány a negyedik nagy munkája. Érdekes látni, hogy bontakoznak ki sorrend szerint is szimmetrikusan a teljes magyar sors kontúrjai oeuвреjében.

3. „Mikor Erzsébet találkozott Máriával, szíve alatt a gyermek repesni kezdett örömeiben.” Ez a lehetséges legnagyobb ilyen öröm a világon. De minden hozzá hasonlatos ilyen öröm emennek a miniatúrje. Ami bennem a legmélyebb, legtisztább, leg-egészségesebb és legörökebb: az örült legjobban ennek a könyv-

nek az olvastakor. Egy jókedvű fiatal férfiember repesett neki Advent ünnepében. Köszönet érte.

REMÉNYTELEN SZERELEM

Megszöktük, hogy a poétika némely megállapításai már megkapták végleges formájukat, vitánfelüliek és érvényesek. Ilyen megmozdíthatatlan paragrafus az is, hogy az eposz versben szokott írva lenni, mert a világirodalom nagy eposzai verses formájúak. Versben van írva a Zrinyiász, Zalán futása és Buda halála is. Ellenben prózai formája van a regénynek az esetek nagyobbik percentjében. Az úgynevezett verses-regény nem tiszta forma és aránylag ritka madár. Korunkat, ez idegesen zaklatott kort különben is a formák dekompozíciója jellemzi s az eposzok kora szemelláthatólag végetért.

Maradjunk csak meg ennél a végső megállapításnál, mert igen tanulságos. Jókai Mór úgy él a köztudatban, mint nagyon érdekes, de nagyon rossz regények költője. Szokás őt a kritikusok és esztéták ellenében ütőkártyául játszani ki olyankor, mikor a tét: a költő szuverenitása a szabályok fölött. Pedig Jókai Mór nem jó példa erre, hiszen az ő regényei a szabályok tiszteletben tartása mellett is igen sikerült alkotások, csak éppen, hogy nem kivételek a XIX. századvég dekompozíciója alól. Prózában írt eposzok s még annyi engedmény sincs bennük a realizmus felé, mint a Buda halálában.

Az a baj és addig nem láthatjuk Komáromi Jánost sem a maga valójában, míg ez a baj megvan, hogy az eposz szó hallatára ilyen képzetkapcsolataink támadnak, mint invocatio, seregszemle, csodás elem, istenek beavatkozása, ahelyett, hogy ilyenekre gondolnánk: az eposzi hősöknek végzetük van, a regényhősöknek sorsuk. Az eposz meséje nagy, örök adottság, mely megvalósulására bomlik széjjel, a regényé esetlegességeinek a tégláiból épül fel ugyanezzé. Az eposzi hős a sorsáért küzd, a regényhős a végzetével, az egyik tudatosan, a másik ösztönösen. Az eposz meséje a tragédiáéval és a balladáéval rokon, a regényé színpadon középfaájú dráma volna, a bárdok lantján románc.

Ennélfogva a Reménytelen Szerelmek úgy regény, mint a Buda halála hun rege. Hogy a régebbi terminológiával éljek: regény szempontjából elhibázott alkotás, a mese nem érdekes, bonyodalma nincs, a hősök jelleme nem a történet folyamán bontakozik ki, az epizód-alakok bábszerűek, sok benne az ismétlés, az ember szinte várja a Homéroszi fordulatot: ton d'apameibomenosz prosezé polümétisz Odüsszeusz, vagy a Goethe-it: und versetzte darauf die kluge, verständige Hausfrau . . .

Ellenben történik valami sokkal fontosabb, nagyszerűbb meghatóbb és szebb. Az „idegen lány” gyermeket hoz a világra, ez a végzete és ezt már az elején így tudjuk. A magános férfi köz-

ben reménytelennek érzi szerelmét egészen a beteljesedés ígéretéig és ennek így kell lenni, ezt is érezzük már az elején. Sohasem feltjük őket, mint ahogy Odysseust nem feltjük, hogy nem talál haza, vagy Aeneast, vagy Zrínyi Miklóst. Az asszony koronkint vágyakozva néz az északi tájak felé, be is zárkózik olykor az ura elöl, az ura néha nagyon sokáig eltölti az időt az első béres Bordás bácsival, elsétálgat s nem hívja magával a feleségét, névnapra is hivatalos hébe-korba, de aztán mégis megérkezik a harmadik. Pedig épp aznap megszökik az asszony az ember híre-tudta nélkül s amaz meg akarja ezért utolsó próbaképpen verni.

Nem a téma eposzi téma, hiszen Gárdonyi már magyarul is megírta regénynek a Hatalmas Harmadikban. Nem is a felfogás nagyszerűsége, hiszen ugyanott látszólag még nagyvonalúbb elgondolása a főhős, aki meg akar születni s tőle függ, férfitest lesz-e, vagy női test, amelyben alakot kíván ölteni a lélek. A megírásmódtól függ.

x\ki Komáromi János oeuvre-jét a fejlődés egymásutániségében nézi, feltűnhet neki technikájának szokatlan arányú és természetű egyszerűsödése. Magam, az igazat megvallva, azt gondoltam, hogy ez a folyamat Az idegen leány-ban elérte fejlődésének a csúcspontját s többé erőltetés nélkül nem fokozható. Elfelejtettem akkor, hogy az ember földi életének a Gyermek a kulminációja. S az ő bevonulása a világba a legnagyobb, tehát legvilágosabb architektonikájú szimfónia. Nagyvonalú és egyszerű.

Az író ezt a maga időszerűségében úgy érzékelteti, hogy megállítja az időt. Történik ugyan egyetmás ebben az időtlenségben, de az egyrészt nagyon közönséges része a mindennapnak, másrészt pedig úgy történik, mint a lélektani elkönyvelésekben a *déjà vu*, az az érzésünk, hogy ami most lejátszódik, az már szakasztott ugyanígy megtörtént velünk egyszer. Kétszer-háromszor megjelennek a figurák és csakugyan úgy viselkednek, mint ahogy az író előre elmondta nekünk, hogy viselkedni fognak. Vagy ahogy egyik figura a másikról nevetve elmesélte. Vagy ahogy a múltkor csinálta.

Képszerűségben az történik, hogy az emberek nem a maguk egyéniségében, hanem egymáshoz és a csillagos éghez viszonyítva élik a maguk történelstelen történetét. Veszekesznek, kibékülnek, isznak, csigapénzt értéként őriznek s forgatnak, még kárt is okoznak, Vaczulik archeológus p. o. tót létére Árpád érdekében hamisítja a történelmet. . . Közben a csillagfény fényévekben elképzelve száguld felénk, a Tisza medrében szenttelenül folyik az időtlenség.

Folyik a Tisza és Vaczulik honfoglaláskori patkókat kalapál a partján. Cbecotka úr ébredő magyarkodik, Máduró a népszerűsége után talpal.

Mindegy. Sohasem volt még olyan este, vagy olyan reggel, ami éppen most van. És a fiatal házaspárnak gyereke lesz.

Utban volt akkor, mikor Máduró képviselő úr alázatoskodott,

akkor is, mikor öméltósága hencegett, mint két csó tengeri egy zsákban és akkor is, mikor ugyanő megint olyan kétrétegörnyedt, mint első alkalommal. Az író nem is háromszor, de talán nyolc ízben is megjegyzi róla, hogy mindez a dignitásért van. Sokkal többet beszél erről a témáról, mint az egyetlen igazi mondani-valójáról.

Grandiózusabb, mint valaha.

CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI SZÉPNAPOK I.

Vajjon mit fog írni ezután, — kérdeztem a Reménytelen Szerelem olvastakor, inert éreztem, hogy ezen a skálán nincs már ennél is magasabb hang. És akkor jött a Fucsik őrmester és Hunke kapitány története. Az első magyar prózában írt komikus eposz. A bécsi császári (és) királyi hadügyminisztériumban gráfiátmentes íróasztal mellett teljes hadifelszerelésébe öltözötten szerkeszti Hunke kapitány az összmonarchia valamennyi nyelvén a Tábori Újságot. Munkatársai éhenhalnak, ő túléli a szuperviziteket is és végül megkapja a Signum laudist. A kardokkal természetesen.

A sorrend a következő: Ludas Matyi. Nagyidiai cigányok. Cs. és kir. szépnapok.

A magyar történelem elkövetkezendő lehetőségének egyik veszedelmes formája ezzel végérvényesen ad acta tétetett. Esetleges ismétlődés — ezek után — csak epizódszerű jelleggel képzelhető el. Mint a harmonizálásban a retardáló hang.

Ennek a tételnek művészi igazságát most éreztem először igazán, mikor megtudtam az írótól, hogy a bécsi Uránia-kávéház helyén már színházi pénztár van és mennek-mennek a felhők, ha mellőle felnéz az égre a magános utazó.

Háromszáz esztendő kő esett le a szívevről. Anélkül azonban, hogy az esztétika törvényeit estében összezúzta volna.

CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI SZÉPNAPOK II.

A világháborúból nagyon sokan kivonták magukat és ezek között nem azok a csehek voltak a legellenszenvesebbek, akik a fronton az oroszok közeledtére feltartották mindakét kezüket. Nem, ezek ezt még mindig cselekedhettek a fehérhegyi csatám emlékező dühös szívvel, bár nem akarom ezzel azt állítani, mintha valamennyien csakugyan csak ezért tették volna. Ellenben egy egész nagy csapat ember háborúsdit játszott Bécs közepén, a sajtóirodában, a hadügyminisztérium legközvetlenebb szomszédságában. Ezek közé kerül a sebesült költő és nem csinál egyebet csak elmeséli ott töltött napjainak történetét. Aki meg végigolvassa ezt a történetet, úgy érzi magát, mintha egy prózában írt

komikus eposzt olvasott volna végig. A végzetszerűség erejével csapott feléje belőle a felelet arra a kérdésre, miért kellett ennek az életnek mindörökké könyörtelenül úgy elmúlnia, hogy alkotó elemei is örökre megsemmisültek s ma már legfeljebb csak kísérteti járnak fel néha-néha. Időnként az az érzésünk támad, mintha mosolyogna valami a könyvben, de azután hamarosan rádöbbenünk, hogy a feloszlófélben lévő hullaacarc tesz úgy, mintha vigyorogna-formán. Komáromi János minden újonnan írt könyvével nőni szokott eddig. Ez a könyve is nőteti jócskán. De ez a Ícönyv nemcsak szép, hanem azonfelül még bátor tett is tőle. Pusztában született, manával élő gyermekeink számára itnulságos mese arról, hogy sohasem tanácsos elhinni nyám-nyám nagyapák húsos fazekakról szóló, múltba visszasóhajtozó ömlengéseit.

RÉGI HÁZ AZ ORSZÁGÚTNÁL

... Csipkerózsa tizenöt esztendő lett. Tizenötödik születése napján kivette egy öregasszony kezéből az orsót, pörgetni kezdte, megszurta az ujját vele és nyomban százesztendő mély álomba merült egész házanépével egyetemben. Krisztüstövis-elevensövény nőtt az alvó palota köré, fennakadt rajta minden pernahájder, aki a királykisasszonyt életre szerette volna csókolni illetéktelen ajkaival. Csak a királyfi előtt nyitódott katonás, kétsorba a Krisztüstövis-elevensövény, egyes-egyedül a királyfi előtt, aki aztán el is jutott a szendergő kislány ágyáig sértetlen-bántatlan, meg is csókolta, fel is ébresztette. Ettől kezdve folyt az élet tovább, ott ahol száz esztendőnek előtte éppen abbamaradt. A szakács fel-emelt keze például, amely száz esztendeig állandó mozdulatlan-ságban fenyegetőzött a híg levegőben, megmozdult, megráncigálta a kukta balfülét erőteljesen és többször egymás után. Bele is vere-sedett a kukta balfüle ebbe a ráncigálásba alaposan, mondhatom ...

Így mesél utolérhetetlen bűbájjal és mélységes filozófiával a régi népmese arról az időről, mely a gyermekkor mindig érdekes, mindig mozgalmas és soha egyetlen részletében sem ismétlődő napjai multán eltelik addig a napig, mikor újra az élet várja, ezúttal már nem játékra, hanem igazi tettekre a nevendék legénykét és a szende hajadont. A pubertás kora ez a kor és az a legjellemzőbb benne, hogy alvó és mozdulatlan életállapot. Ki merne róla hosszú regényt mesélni, hiszen nem történik ilyenkor semmi sem.

A lányok sorsát azt hiszem, „minden időkre érvényes formában” meséli el e tekintetben Dornröschen-Csipkerózsika régi-régi meséje. A mesebeli kastélyt öntudatlan állapotban, részegenbódultan kereső királyfi sorsát meg most, azt hiszem, nagyon

hosszú időre, a magyar irodalom, számára talán egyszersmindenkorra, végleges formába öntötte Komáromi János.

A királyfit Mudrony Sanyinak hívják. Mikor megismerke dünk véle, éppen ötödik gimnáziumba készül s a könyv utolsó lapjain végzett hatodikos. Főlöleges hangsúlyoznunk, hogy meszmerevül benne leledzik az úgynevezett veszedelmes életkorban.

Abban a pillanatban, amellyel a történet megkezdődik, éppen életére ocsúdik Mudrony Sándor is, végzett negyedik gimnazista. Egy szánalomraméltó figura trappol előtte és vész az éjszakába ekkor. Feczkó Jancsi, a zabigyerek ő, idétlenszerű, mezítlábas béreslegény, akit hol Soltész úrtól vernek el a méltóságos báró úrhoz a többiek, hol megfordítva. Szomorúság fogja el Mudrony Sanyi szívét az ágrólszakadt legény láttára s ezzel indul meg számára hatalmas lendülettel a külvilág. Eddig gyerek volt, minden belőle folyt és hozzá tért vissza, most tehetetlen ezzel a kis idegen, tőle független életdarabbal szemben. Nem állíthatja meg, pedig szeretné, a legény belevész az éjszakába, ő ínég engedelmesen követi az édesapját befelé a házba. Na, ez az úgynevezett esztétikai küszöb, tudományos nyelven szólva.

Ha lány volna Mudrony Sanyi, most tehetetlen álomba merülne, mert ez a Feczkó Jancsi az ő tündérátokorsója. Ő azonban fiú s tehetetlen történésre ocsúdik abban a pillanatban, mikor életében először nem önmaga a történetet kiváltó ok s az azt irányító végcél. Ettől kezdve képtelen a cselekvésre, csak úszik az árral. Sohasem indítványoz, mindig csak reagál. Egy nagy londoni vásár számára az élet, melyben ő se nem kocsmáros, se nem fogyasztó vendég, hanem egyszerűen szemlélődő Ádám és hol emide, hol amoda hajtják-kergetik azok, akiknek szükségük van arra a helyre, ahova az imént éppen letelepedett. Megindul körülötte-mellette az élet, de nem halad, csak forog-forog egyhelyben, úgy, ahogy a szédülő ember a világot látja.

Minden lóto-futó, küszködő ember komikusan egyhelyben marad, csak az egyetlen tétlen valaki — önmaga — halad észrevétlen mégis előre... Ez a kamasz-életlátás ott mozdulatlankodik a regényben elejétől végig.

Kísérteties erőt pedig az kölcsönöz ennek az idétlenszerű, kappanhangú filozófiának, hogy sokszor oldalakon keresztül az az érzésünk: igazán, borzasztó, ilyen az élet. Pedig nem ilyen, de valamennyiünk látta egyszer életében szakasztott ilyennek. Mert minden kamasz ilyennek látja s valamikor mindnyájunknak mutált a hangunk egyszer.

*

Érdekes bekukkantani az író boszorkánykonyhájába, milyen csak egynéhány és milyen egészen egyszerű eszközzel éri el ezt

a tökéletes hatást. Igazán el kell hinnünk a tudva, hogy a nagymindenségben egyetlen elv uralkodik s bizonyára minden bonyolalomszertől mentes, igen-igen primitív módon.

Teszem fel, a regény úgynevezett meséje. Még mindig hozzá vagyunk szoktatva, hogy az ilyen regénybeli mese elsősorban és legfőképpen mégis csak érdekes. Ha nem az, akkor stilizáltan mindennapi, mint ahogy az egykori pásztorjátékok stilizáltan voltak természetesekek, egyszerűek és népiesek.

Komáromi meséje másképpen életszerű. Tudom én, hogy akit régebben Korláthynak hívtak, azt most Nagynak hívják s ami az az ötvenes években Amerikában vagy katakombákban történt, az ma Budapesten, az Andrásy-úton történik, sőt azt is tudom, hogy újabban igazi csirkék csipognak a színpadon, igazi csirkeólbán, de Komáromi János nem él ezekkel a „reális” rekvizitumokkal. Ő szerepeltet egy vasúti sínpárt meg egy görögkatolikus templomot például. Ez eddig olyan, mint az Andrásy-út egy másik regényben. De ki merné az Andrásy-utat egy regényben mondjuk negyvenszer újra meg újra felidézni, minduntalan szerepeltetni, soha még csak oda sem gondolva mellé ilyeneket, hogy: ismét, vagy: már megint, esetleg: ezúttal is . . . Mudrony Sanyi, valahányszor hazulról a postamesterékhez megy, kivétel nélkül mindig keresztülhalad a sínen és egyetlen egyszer sem mulasztja el megpillantani a görögkatolikus templomot. Ez a Komáromi-féle regény-mese. Még csak nem is ilyen, hanem ez.

Az emberek? Csupa olyan halandó, akinek ez a mozgalmas mozdulatlanság a sorsa. Mudrony Józsinak, a Sanyi apjának, hol jól megy a sora s akkor hányja magát, hol rosszul és akkor megesisik a szívünk rajta. Petykó Mihály öreg katona is, hol az ételnek örül, hol káromkodik haragjában, ha úgy érzi, hogy nincs már a világban iránta igazi megbecsülés; kíváncsinak pedig változatlanul, örökösen csak arra az egyre kíváncsi, hogy él-e még Bécsben Ferenc József...

Borzasztó unalmas és fárasztó volna ez, ha az író azt a hitet nem ébresztené minduntalan bennünk, hogy ez a sok pszichológiai értelemben vett vagy veendő *déjà vu* csak látszólagos ismétlődése a soha vissza nem téríthető időnek, valójában pedig mindig akkor történik legelőször, amikor ő először, másodszer, Isten tudja hányadszor elmeséli. Ez a játék azonban mindig sikerül neki, így az unalom réme eposzi nagyvonalúsággá változik a regényében.

Többféleképpen éri el ezt a nagyvonalúságot Komáromi János. Legállandóbban azért, hogy sohasem a maga szemével nézi az életet, hanem mindvégig a Mudrony Sanyiéval. Ezzel párhuzamosan azzal is, hogy a stílusa ironikusan diákos: cikornyás, nagyos, nagyképű és naiv. Ez különösen akkor megejtő, ha elbeszélő részletek következnek. Érezzük, hogy ilyen stílusban csak hatodik gimnazista regisztrálhatja az őt körülvevő világ éppen most végbemenő jelenségeit: Radványi Pál jegyző úr „nem kutat-

ván behatóbban, szomjas-é a fiatalság, a lakásba ment át s két pilanat múlva üveggel tért vissza a hónalja alatt, amely minden föltevés szerint törkölyel-kevert szilvórrissal volt tele, mint Radványi Pál-féle specialitással.” így fogalmazza meg egy kamasz, amit éppen lát: ironice-theatralice-academicó-esetlenül. Mikor fölényes, akkor marad alul, mikor színészkedik, akkor éli legőszintébb odaadással a soha addig nem próbált szerepet és menthetetlenül rabja a gúnyolt hivatalos, szajkózott stílusnak. S a könyv első szavától az utolsóig ezen a nyelven van megírva.

Van azonban ebben a stílusban valami, ami ellenállhatatlanul magával ragad. Az, hogy őszinte s mikor nem ügyel a külszínre,, akkor kisgyerek módjára, kiesve a szerepből, tátottszájjal csudálja az egyetlen, nagyszerű életet. Miközben már-már bosszankodva konstatálod, hogy megint ősz van, mint ahogy tavaly ilyenkor éppen szakasztott így ősz volt s magában a regényben is ősz volt, felragyog a Mudrony Sanyi szeme (az íróé, a tied veled együtt), hogy „soha, soha nem volt még, ilyen csudálatos szép ősz.”

Ha aztán maradna még benned valamelyes kis kétely, hogy az író készakarva a bolondját járatja nyájas olvasóival s azért meséli el az öreg katona a szürke ló meséjét az összes tótokkal immár harmadízben, akkor szelíd megbotránkozással csóvál fejed Mudrony Sanyi, az író és jómagád, hogy:

— Ugyan, ugyan, Mihály bácsi, hiszen ezt már mesélte egyszer.

Ennek aztán nem lehet ellenállni.

*

No meg nem is baj, ha mennél többször halljuk a Mudrony-család történetét. Minden jel arra mutat, hogy ellenére az eddig mondottaknak, nem hallottuk eleget. Sokat hallhattuk, eleget nem.

Katolikusok, kálvinisták hitvitáznak a magyar élet mélység mélyén. Kossuth és Ferenc József megférnek egyazon zugában a magyarok szívének, de érezzük, hogy elintézetlen ügyeik ellenére történik mindez s kizárólag e lovagias nép hoszútűró gavallériájából. Urak és parasztok kemény küzdelmei teszik izzóvá és fojtóvá a levegőt, ó, jaj, való, való, nem maradhat ez már még sokáig így. A nyomorúság földhöz szegzi az embert, nem érdemes komolyan szembezállni a bajokkal, mert reménytelen a küzdelem. Aki megpróbálja, az az egy is Amerikába kényszerül...

... S az elátkozott, mozdulatlan világban hazajárnak a halottak, hosszú menetben zárandokol a nép testben megjelent Szűz-mária-csudalátni, régen elásott kincs után kutatnak komoly fuvarosok és számadók ... De a méltóságos báró úr sorsa sem egészen; fenéig téfel...

*

A világ folyása körforgássá nevetségesedett, de a mezítlábas Mudrony Sanyi a végén kájzerkabátban mondja el legátusi szűzbeszédét. Az elején sűrű helyesléssel teszi magáévá az irodalomtanár becsmérítő szavait bizonyos Ady Endre költészetét illetőleg, a közepén népies modorban verset ír az ideáljához, a végén azonban maga is csak Ady Endre nyelvén teszi a szépet, bármennyire kétségbe is esik ezen a szegény polgárista ideál. Szóval az élet halad mégis a maga titokzatos útján előre tovább.

Egyszer aztán exhibíciós álomban látja a kisdíák a kisdíák-lányt meztelenül s utánakövetkező nap meglesi fürdés előtt a partakparton . . . Vége az álomszerű állapotnak, új korszak következik. Jönnek az adolescentia éve, a regény is befejeződik.

Most már világosan látom, hogy Komáromi János az élet eposzának egy-egy fejezetét írja meg, valahányszor új regénybe kezd. A *Hé kozákok!* elemistájából a *Pataki diákok* konya-diákja cseperedett s eme sublegatus úr indult most el ezúttal az országútminti régi házból az önképzőkör dobogóján keresztül első légációjába. Az olvasni szerető ember önzésével állapítom meg, hogy ezúttal is még csupán „specifikáltak” s kíváncsian várom, milyen hidat épít elkövetkezendő regényeiből számára a költő az *Idegen leány*, *Reménytelen szerelem*, *Elvált feleség* hőseinek életsorsa felé.

AZ ŐSDIÁK

Mudrony Sándor leaturált pataki diák letér elődei és kortársai hagyományos életösvényeiről. Nem a kis kollégiumi városkába megy vissza jogászkodni, hanem Pesten próbál szerencsét. Tanulás helyett persze létért való küzdelemmel, irodalmi próbálkozásokkal, ámult csodálkozással és baráti darvadozás közben telik el az esztendeje. Annyit azonban kiverekszik magának mégis, hogy egy szerkesztőségi asztalt még önkéntesi éve alatt is fenntartanak számára felefizetéssel. Ez a Komáromi legújabb mesemondásának nem a „tartalma”, hanem az a parttalan medre* amelyben 365 nap eseményei szelíden leballagnak.

Mudrony Sándor régi ismerősünk. Találkozunk vele a *Hé, kozákok!*-ban, mint elemista kisfiúval, ott még — úgy emlékszem — nem is volt szó ilyesmiről, hogy mi a neve. A *Pataki diákokban* Barta Józsinak hívták és mendikánszkodott éppen. *A régi ház az országútnál* már suttyólegényként mutatta, mostani nevén. Légációba jár, szerelem epeszt, önképzőköri babéroknek örül ebben az idejében. Ezúttal gólya, elsőféléves egyetemi hallgató a jogi fakultáson.

A captatio benevolentiae sikerült, érdekel a főhős sorsa. Nagyon kerekrenyílt szemű *kisfiú* volt annak idején, szomorú,

csendes *mendur* későbben, fikciós *kamasz*, mikor legutoljára találkozottunk vele, lássuk kicsodás *legénnyé* cseperedett azóta?

Nagyon jól indul. Kietlen egyedülvalóságából Sárospatak közeledése zökkenti ki. Emlékei valósággal testté-letten gyötrik Didu cigányprímás groteszk figuráján keresztül, aki Újhelytől Patakig próbálgatja messzire induló pajtáskáját visszahedigilni. Ez pompás és igaz kép itt is, későbbi kétszervaló megismétlődésben is. Patak mindig megállítja hősünket, valahánysor útjába esik, de egyre fogyó megakasztó erővel. Elsőízben még „anzágot” az elébejött osztálytársaknak, elsőosztályú kocsiból száll ki, mintha ott utazott volna, nagyokat mond, élvezi irigységgel elegy bámulatuakat, másodsor már inkább fáj neki a distancia közibük vont ördögárka s egyetlen kamaszos vonásának ekkorra csak saját vélt nagysága maradt vissza, amelyhez immár semmit sem szükséges hozzánagyítania. Ez a finom átmenet a kamaszkorból a legénysorba talán a legzavartalanabb értéke a regénynek.

Didu leszáll Patakon, hősünk álomba kábul s mire fölébred, mellette ül, ezúttal útitárs képében, életének ezentúli groteszk, szimbóluma: az ősdíák. Tükrös ferencjózsefben, régimódi beszédmóddal. Megjelenik Bakura Dániel és mindvégig ott rejtelkedik baljóslatú sziluettje Mudrony Sándor deákélet-útján. Nem lehet tudni, kiféle-miféle. Egy diákegyesület otthonában lakik, de állítólag felesége, kisgyermek is van dugaszban, valahol az Angyalföldön. Minden félév elején hűségesen beiratkozik, de még emberfia kollokválni, szigorlatozni nem hallotta. Kabátja tükröt vet már a regény elején s ez a tükrőfény a regény utolsó mondatában végtelenbe vetül. Parabolikus különben az egész pálya: valószínűtlen távolságból jöve, találkozik Mudrony Sanyi életvonalával, egyideig együtt tart vele, de aztán ismét a ködös távolba iramodik, mint valami üstökös útja.

Ha ez az ősdíák nem bukkanna fel minduntalan a regényben, azt mondanám, hogy elhibázott mű. Mudrony Sanyi sorsa nem igazi legénysors. A legényt, az „adolescens” embert egészen más látásmód, érzéshullámzás és gesztusok jellemzik. Az ősdíák alakja azonban hitelesíti a hihetlent s ezzel tragikus dokumentum méltóságára emeli. De menjünk sorjában.

Kamasztempó, tehát az adolescentiával egészen ellentétes szemszög lekicsinyelni a világot és tendenciózan csak a torzát, a nevetségést, a nyomorút látni ki belőle. A kamasznak szüksége van az ilyen szemellenzőre vagy kicsinyítő lencsére, mert a teljes élet kifogna az erején. A süvölvény-filozófia lélektanilag azonos indítékokban folyik a púpos rabszolga szatirikus élű mesemondásával. A pubertálók legsajátosabb feladata a tréning, ennek a színhelye pedig a pálya, tehát a stilizált, a nem a dolog lényegére tartozó akadályoktól megtisztított, a desztillált, a bandázsos alkalomnyújtás. Az adolescens ezzel ellentétben nem a kísérletező, a szárnypróbálgató, az erejét méricskélő, a magát edző és gyakorló emberpalánta, hanem a már küzdő, a versenyre

benevező, a kezdő, de már kész ifjú hős. Amaz a maga kényszerű félrevonultságában élettágadás, emez a leghatározottabb életigenlés embere. A kettőt összetéveszteni végzetes hiba.

Mudrony Sándor pedig beleesett ebbe a hibába. Az újhelyi vonattól a franzensfestei vonatig következetesen torzító tükörből nézi a világot és csak humoros alakokat, kifecamodott sorsokat, elvetélt életműveket lát meg belőle. Ha a most is élő kiváltságosak közül valaki elébe kerül, addig nem nyugszik, míg egy szigfrid-falevélnyi vagy egy achilles-saroknyi meztelenséget fel nem fedez rajtuk és be nem bizonyítja, hogy a szóbanforgó nagyok is törpék, nevetséges senkik a maguk valóságában, ötven körül mozog a regényben szereplők száma, nincsen köztük egyetlen egészséges figura. Pedig a magyar élet nagyon sok színe megcsillan előttünk. Egyetemi hallgatók, pesti kispolgárok, egyik legnagyobb budapesti lap szerkesztősege, a hadsereg, a Gazdaszövetség, a vidéki intelligencia, egyetemi professzor, kisfaludysta költő, színiakadémikusok, pataki diákok egymást váltják a tarlka képek pergése közben, de egytől-egyig nevetséges alak, kérészsors mániákusa valamennyi. Jellemző, hogy hősünk egyetlenegyszer ül be az egyetem padjába az egész év alatt, akkor is egy agyalágyult másszakos professzor méltatlan öregségét órahosszat megnevetni, világért sem tanulás okából.

Ezzel eljutottunk a második nagy tévedéshez. Mudrony Sándor érzelem világa nem az adolescensé, mert csak két végletet ismer: sír és nevet. Ez a poláris ellentétek tengelyén forgó kedély világ is egészen kamaszos még. A kamasz szokta hűdelően megnevetni az életet, vagy szeret tragikusan nyögni elviselhetetlen súlya alatt. Az adolescens komolyan veszi a világot és megpróbál elhelyezkedni benne.

Nem szeretném, ha félreértenének. Itt hiába van arról szó, hogy Mudrony Sándor évvégére állásba jut mégis, mert nem megoldja, hanem megkerüli a partraszállás problémáját. Azonkívül — magát kivéve — egy állóvilágot mutat be, amelyben az elsőéves aktor potyakávéén él zsemlye nélkül és a másodéves aktor is potyakávéén él zsemlye nélkül. A harmadéves jogász az elején észveszejtő eleganciájának göggyébe temetkezik, a végén rókatáncot jár, mégpedig bagóért s halljuk, hogy már tavaly is így csinálta, szemtanúi vagyunk, hogy negyedéves korában is így fogja csinálni. A regény áll, az egyes jelenetek ötször-hatszor ismétlődnek, keretükben Mudrony Sanyi, hol hypomániás félfhangoltságban, hol melanchóliával határos kétségbeesésben éli napjait. A beszélők stílusa is telivér kamasz stílus: „Kémeim jelentették*, „esetem eklatáns példája, hogy a tehetségtelenek és korlátoltak mekkora gazságra képesek, ha egyszer zsenit szagolnak maguk körül”. . Prek Bib Doda alatt a hű albán „nagyokat ereszt a nadrágba” az erőlködéstől. „Ilyen körülmények között egyszer szoktam táplálkozni napjában. Ozsonnakávé. De mondd, kérlek alássan, nem akadna nálad véletlenül egy hatos, amelyet nélkü-

lözni tudnál néhány hétre?” Ez a précieux-stílus megállás és kibicsaklás nélkül folyik a könyv első lapjától az utolsóig. Fárasztó olvasmány, amely mégis csudálatosképen olvastatja magát.

A gesztusok is telivér kamaszreflexek mind. Kivétel nélkülc ellenállhatatlan kényszer alatt cselekszik mindenki. Béry Jancsinak „muszáj” minden pénzét versenycipőbe ölni. Martin Pál tehetetlen a nagytűségével szemben, a gazdaszövetségi alelnök nem is tudná mással kezdeni a vezércikkeit, mint egy-egy magyar népdal ismert szövegével. Stb., stb. ..., Bűnös áknú, rossz lelkiismerettől zaklatott kamaszok szenvedélytől ködlő agya ezt valóban így vetíti ki így, „projiciálja” általánosan igazságnak — mert maga sincsen különbül véle.

Mint ahogy Mudrony Sanyi sincs különbül, ő is tehetetlen, és maga sem tehet róla, hogy a végén mégis révbe ér. Nem minden igazság nélkül állapítja meg róla öreg ordas riporter kollégája, hogy strébertípus. Lapít, sunyít, hallgat, alázatos, mert rá van szorulva a mások jóindulatára.

Ez aztán már épenséggel nem adolescens vonás. Az adolescens nem akar elbűjni, mert hiszen sem takargatni valója nincs, sem gyöngének nem érzi magát. Még túlon túl is érzi a maga értékes és potens valóját. Mudrony Sanyin sajnosán nagy mértékben maradt rajta az a mendur-tempó, amely a tandíjkezdmények* stipendiumok, ingyenes konviktus és kidukáló kondíciók közepette a föllebbvalók kényekedvének érzi magát föltétlen uralmában és — se regényhősnek, se eposzi hősnek nem a legalkalmasabb. Istenre kellene bíznia a sorsát, vagy birokra kelnie a könyörtelen eshetőségekkel — ő azonban bízik a kegyes jóltevőkben s a végén csakugyan is kielőszobázza vagy ki-„csacsenerezi” a jövőjét. Ez nem volna baj általában, de az adolescentia nagy regényében végzetes hiba.

*

Az ősdiák alakja azonban baljóslatú jelentőséget kölcsönöz a műnek. Nélküle elírás az egész, az író nem ismeri az adolescentliát, összetéveszti a késői pubertás idegbetegségével. Tévedett. Rossz regényt írt ezúttal. Más íróval is megesett már ez. Az ősdiák szimbóluma azonban változtat a diagnózison. Nem az író téved, hanem az élet maga.

Igaz, hogy ezáltal a regény jogcíme megszűnt a regénynevezetre. Emberi dokumentum lett belőle. Nem az adolescentia regénye, hanem a budapesti egyetem háborúelőtti ifjúságának pontos lélekrajza.

Ez az ifjúság csakugyan nem élhette, legalább is tömegeiben, intézményesen és jellegzetesen nem élhette a boldogabb nyugati főiskolák ifjúságának szabad, erőteljes, vidám legényéletét. Apró, komisz kenyérgondok, a szabadsággal élni nem tudás, az álbohémkedés „lógó” életét élte helyette, hol az operettek grimaszai-ban, hol a haláltánc galvanikus rángatózásai közepette. Az ősdiák:

már induláskor szemben ült a fővárosba igyekvő vidéki diákkal s attól kezdve minduntalan felbukkant Bakura Dániel: amivé egy óvatlan pillanatban a magyar diák lehetne és csak Isten különös kegyelme folytán nem lesz. Mudrony Sándort már akkor fenyegeti az ősdiákság veszedelme, mikor a diákegyesületbe kerül, később is mindig: hogy nem jár az egyetemre, hogy kiteszik a lakásból a menzai verekedések miatt és így tovább életének minden fordulója alkalmából. Az ősdiák alakja halhatatlan, szemesztereinek száma légió, pályafutása örökkévaló. Minden gólya, azaz elsőéves mögött ott ül, mint a lovasember fekete gondja.

Minden nevelési tényezőnek lidérces álmává kell hogy váljék Az ősdiák. De nem volna szabad, hogy akadjon teremtett lélek a mai magyar ifjúságból, aki elfogadná ezt a fantomot jellegzetes diákfigurának. És ezzel határai adva is vannak. Komáromi János emlékezete ezúttal is hű, de művészi elhithető erejének nem sikerült kisülésig átpattantania a világháborús évek szigete-lőjét most az egyszer.

AZ ŐSDIÁK. II.

Mudrony Sanyi végképen elszakadt a régi háztól és a kis diákvároskától, ahol mindenre elszánt legénykévé cseperedett, Pestre jön s egy sereg furcsa és érdekes diákfigura között éli a háború előtti kor diákjainak az életét, míg lábát végképen meg nem veti a szerkesztőségi asztal mellett, amerrefelé igazában mindig is készülődött. Közben sokat küszködik a mindennapi kenyérért, szerelembe is esik, kudarcok és csalódások is érik, de fiatalos rugékonysággal mindegyiket kiheveri. E mögött a végeredményben diadalmas élet mögött azonban ott sötétedik az ősdiák titokzatos alakja, akit igazán senki sem ismer, aki soha egy kollokviumot le nem tett, de valami makacs elszántsággal iratkozik be évről-évre az Alma Mater kebelére. Még tizennyolc esztendő múltán is, amikor a költő kenyerespajtásával együtt idézi a régi emlékeket ...

Ennek a két különböző emberi sorsnak művészi egymás mellé állításában nyilatkozik meg az író teremtő ereje.

AZ ŐSDIÁK. III.

Bakura Dániel az idén iratkozott be 64-ik szemeszterére. Közben lezajlott a világháború s neki már azt megelőzőleg is volt családja dugaszban, valahol a külső váci úton. Mudrony Sanyi elsőéves jogászon ez alatt átviharzik egy egész iskolai év, ráadásul még tizenkilenc másik, hol civilben, hol katonaruhában. Bakura Dániel tükröshátú kájzerje erre a hosszú életszakaszra kezdettől végig úgy világol mint az állócsillagok. Kísértetlátó rémülettel számolok be a regény olvasása közben támadt benyomá-

somról. Az ősdiaák alakja nem típus, hanem szimbólum. Egyetemi hallgatók szimbóluma, akik egyetemről távol nyomorogják, bohémkodnak sőt élnek is le diákéveiket. Diákoké, akiknek napjai iskolapadokban is iskolától mentesen telnek el. Szegény magyaroké, akiknek a szofokráciája a mi diákoskodásunkon keresztül iratkozott be az európai kultúrközösség univerzitásának jó égtudja, hányadik szemeszterére és nagy kérdés, hogy ezúttal eljut-e a szigorlatokig. Rólunk szól ez a könyv s mindnyájunknak el kellene olvasnunk, hogy ne mirőlünk szóljon.

ORDASOK

A szerző évekig hordozta lelkében e regénye témáját. Gondos buvárlatokba merült, hogy a XVII. századot történelmi művekből, levéltári adatokból mennél igazabban megismerhesse és írás közben is, az alkotás lázát követő nagy megkönnyebbülés percei alatt is észrevehetőleg mindvégig csorbítatlan maradt az az érzése, hogy élete úgynevezett főművét sikerült világra álmodnia.

Lehet, hogy az irodalomtörténet nem lesz majd vele egy véleményen. Megeshetik, hogy a való élet is, kis vidéki kaszinók kölcsönkönyvtárai polcain, iskolai olvasóköri leg hamarabb selejtezés alá kerülendő anyagaként valamelyik másik kötetét olvastatja három-négyévenként újra meg újra salátává az olvasni szeretőkkel. Én magam sem ezt az alkotását fogom ismételtelen az ágyam fejéhez készíteni lefekvés előtt, valahányszor valami olyan után áhítozom, ami olvastatja magát, mert „maradék nélkül” irodalom és „százszázalékosan” szép. Talán még Komáromi János is érez jövőre vagy később a mostaninál telítettebb ujjongást ezután megírandó művei akármelyikén az utolsó pont vagy gondolatjel papírra vetése nyomán, miért ne?

De azért most mégis igaza van. Az Ordasok az a parádés műve, amelybe beleírta egész írói egyéniségét, írói pályáját, alapeszméjét, kincseskamrája minden időálló nemes értékeit, szinte úgy mondhatnám, leltár szerint. Megírta azt a könyvét, amely ezentúl belekerül minden olyan gyűjteményes kiadásba, ahol egy mű képvisel egy-egy író. Megírta azt a művét, amely kötelező olvasmány lesz az iskolákban, hogy annak alapján készítsenek szerzőjéről a diákok havi dolgozatként írói arcképet. Megírta azt a művét, amelynek a címét feltétlenül minden művelt társaságban ismerni fogják, még azok is, akik nem olvasták és mechanikusan utána mondják a nevének, mint Dickensének azt, hogy Copperfield Dávid, Dosztojevszkij-ének, hogy Bűn és bűnhődés, vagy épenséggel Swift-ének azt, hogy Gulliver.

Megírta azt a művét, melyet az egyenlőség jelével lehet a neve mellé kapcsolni, mert mindenestül benne foglaltatik egyik a másikban. Írt már, vagy fog írni jobbat, szebbet, érdekesebbet,

kedvesebbet, művészeibbet, értékesebbet, irodalmibbat, olvasottabbat, meglehet, de komáromijánosibbat soha. Nem jelent ez fenntartás nélküli elismerést és csak-elismerést, hiszen feltételezhető, hogy az egyenlet mindkét oldalán szerepelhetnek értékek negatív előjellel. Még csak csupa örömet sem okvetlen jelent az író számára, akinek, íme, negyvenegynehány esztendőskorában már szemébe merik mondani, hogy pályája delelőpontjára érkezett. Ellenben feltétlenül esztétikai kielégítettség örömét jelenti az olvasó számára, akinek újra meg újra alkalma volt ingyen kegyelemből kapott ajándéknak érezhetnie magyar voltát, különben „érdek nélkül” való tetszése nem lehetett volna ilyen zavartalan és teljes, mint amilyen volt az Ordások olvasásakor. De adjuk át a szót azonmódon a részleteknek.

A mű meséje arról szól, hogy az Ordások, azaz a kuruc felkelők élete a XVII. sz. vége felé megszűnt alapszövegménye szerint egyéni sorsok egymás mellett haladó, egymásba fonódó, de mégis a végén önmagára bomló személyes életforma lenni. Háború van, katonasor, kollektív, sűrített élettempó. Békében Keczer Gábor nemesifjú feleségül venné vagy Újhelyi Erzsébetet, akit szeret, vagy Rauscher Editet, akit a szülei szántak neki s leélné kettesben egyikkel vagy másikkal földi életét. Most azonban háború van s Keczer Gábor útjára eresztí Újhelyi Erzsébetet, mert labanc kém s feleségül veszi Rauscher Editet, akivel azonban nem élhet együtt, mert hívják már, várják már az ordások maguk közé s kergeti a kémnő gyűlöletté ádázódott egykori szerelme. Attól kezdve ennyi a mese: Keczer Gábor változó szerencsés katonaelete lefolyik a Wesselényi-féle összeesküvés vérbefojtásától Thököly kuruc király harcain keresztül Esze Tamás felkeléséig, helyesebben addig, míg Újhelyi Erzsébet bosszúja betelik, Gábor fejét a hóhér csapja le, alig tizenhatesztendőskorú fia pedig új csatákra nyergeli nemrég nyeregbe tört lovát s indul Esze Tamás zászlaja alá.

Alig több ez a mese, mint amennyi a középiskolai történelemtanulás elmosódott részleteiben bennefoglaltatik. Semmiesetre sem több, mint amennyi a kurucvilág költészete gyűjtőnév alatt számontartott versek hangulatából kiárad s gyér adatainak során megtelepedhetik. Valahányszor „kinyílik az idő majd a szép tavaszkor”, új harcikedv és friss — elpusztíthatatlannak tetsző — optimizmus fogja el a télen át szűkölködő, csüggedt, rongyos, ordas kuruc csapatokat. Kiruházkodnak, jóllaknak, gebe-lovaik nekidalmaodnak, szőrük fénylik a március végi nap ragyogásában. Kétszer-háromszor megismétlődik ez, harmadjára már bizonyosan tudjuk, hogy télire megint csak elkopik a rövidszárú csizmának is, a bocskornak is a talpa, kilátszik a kapca belőle, később a vitézek meztelen lába csattog immár a sárban, vásott az

abaposztó, az egész sereg vakarózik, ehetnékje van és csúnya káromkodással könnyít magán. A tavasz reménysége élteti, a jelenvaló világ reménytelensége űzi őket, hogy le ne tegyék a fegyvert. Mindegy, mi ez a reménytelenség. Hol a kassai kapitányok embertelensége, hol a gályarabok szenvedései, hol a megszorult császár alkudozásainak kényszerhelyzetében is átlátszó ravaszsága és könyörtelensége, hol a pataki diákok bujdosó csapatának sanyarú panaszai. Valami mindig akad, ami a mérget annyira felkavarja bennük, hogy a keserűségtől krákogni is alig tudnak. Mindegy hát az is, mi az a reménység, ami a közeljövőben éppen ígérkezik. Néha alig egyéb ez, mint ősz vezérük, Szepessy Pál törhetetlen elszántsága. Néha reménykedés abban, hogy az erdélyi fejedelem élükre áll. (Apafy Mihály volt ez az erdélyi fejedelem.) Másszor a francia király, ismét mászor a török porta hitegeti őket. Közben felcseperedik az ifjú Thököli testben is, a vitézek reményei számára is. Egyszer aztán vezér lesz belőle, majd a töröktől is elismert király. Persze nem sokáig. Közeledik a visszavonás kegyetlen magyar végzete tépelődés formájában: a kereszttyén császár oldalára álljunk-e örök rabnak, vagy szabadságunkért a pogány törököt engedjük rázúdulni az európai kultúrára. Már alig van reménység, mikor ez a kétség félreállítja Thökölit, eszelősökként űzi Buda falai ellen az ordasokat egészen a győzelemig s az eperjesi vértörvényszékkel fizet érte a német hála. Meghal közben az eddigi összetartó és előrehívó erő is: a lengőszakállú Szepessy Pál.

... Szerencsére utóda támad a még keserűbb Esze Tamásban. És növekedik már az ordasok új reménysége, a kis Rákóczi Ferenc. Folyik tovább a harc. Az unoka-Keczer Gábor sorsa azonos a nagyapjával meg az apjával, csak vezérének és várományos-fejedelmének más a neve.

*

Alig több a mese az itt előadottnál, a szereplők is ismerőseink. A kuruc tábori dal Tyukodi pajtása és Kuczug Balázs már korábról régi barátaink: az író Esze Tamás című regényéből, no meg a kuruc tábori dalból magából. Ugyanilyen alakok Buga Jakab és Zöld Demeter, az elválhatatlan harci cimborák. És úgyszólván készen jönnek elő s változatlanul stilizált voltukban maradnak mindvégiglen epitheton ornansaikkal: a lengőszakállú Szepessy Pál, a kopaszhomlokú Szuhay Mátyás, a keserűszájú Ubrisi, rezesorrú Majos Ferenc (appositióként megemlítve minden egyes alkalommal, hogy ezúttal is részegen, mint máskor).

Komáromi itt is megszokott technikájával dolgozik. Ismert alakjai változatlan mivoltukban ismétlik önsorsukat magában a regényben is, annak egyes fejezeteiben nemkülönben. Kísérteties visszaemlékeznünk minduntalan, hogy ez már egyszer szakaszott ugyanígy megtörtént két fejezettel előbb, tavaly ősszel vagy

harmadéve tavasszal s legeslegkísértetiesebb megint csak visszaemlékezünk arra, hogy mindennek a folytatása ugyanilyen reménytelenül hiába már megtörtént egy évvel ezelőtt megírt, régebben olvasott másik regényében az írónak. Hogy teljesebb legyen a csalódásunk, már amint ez rendesen történni szokott kóbor lovasokkal, Szepessy Pál is összeakad időnkint az érenádon lappangó pataki diákokkal. A jelenet mindig ugyanaz. A diákok Erdélyből is hazajárnak Patakra megkapálni a kollégium szőlejét tavaszidőben, leszüretelni ősz vége felé. Mindössze annyi a különbség, hogy aki az első ízben mendikáns-diák, utolsó találkozáskor már szenior, az egykori szenior pedig, aki közben mint professzor marad és bujdosik együtt a kis csapattal, ez utolsó alkalommal maga is kurucnak áll.

Az elmesélés stílusa: a hang, a nyelv, az előadásmód sem új Komárominál. Ezúttal sem a maga szava: *coniunctivushan* mesél és *oratio obliquában* idéz. Világháborút járt férfiak még bizonyára emlékeznek az úgynevezett „kokecparancsok”-ra. Azok az ellenőrizhetetlen, de ellen is állhatatlan, lenézett, kinevetett, de azért halálos komolyan elhitt, mert a végén mégis csak legtöbbször igaznak bizonyult, kósza hírek voltak ezek, amelyeket állítólag mindig a kokecek, a tábori konyha szakácsai hallottak meg először, vagy találtak ki hátul és küldtek előre. Visszavonulást jósoltak, mikor az igazi parancs előrenyomulásról beszélt, győzelmekről tudtak, amiknek a híre sohasem került komoly újságokba, vereségekről sugdolóztak győzelmek idején, mindent más-kép állítottak lenni és úgy volt minden nem egy esetben igaz, ahogy ők hazudoztak.

Nos, Komáromi János most elmeséli 344 lapon egy egész korszak kokecparancsait. Talán egy szó sem igaz belőle, de *coniunctivusainak* *verbum dicendi*-je egy egész nemzet történelem-űdata, *verbum sentiendi*-je pedig a kuruc nóták és az egész magyar irodalom. Komáromi azt a művészi hatást, amelyet ez az előadásmód feltétlenül kivált, még más eszközzel is tudja fokozni. Egyik ilyen stílusmódja, hogy a leghihetlenebb túlzásokat maga is *coniunctivusban* meséli el, holott az ilyesmi nyilvánvaló latinizmus. (Hírek jöttek Keczer Gábornéhoz, hogy a fölkelők ismét elcsípték Tábori Erzsókot, a császáriak legveszélyesebb spionját s a hajánál fogva hurcolták éppen Keczer Gábor elé. Keczer Gábor megkorbácsoltatta *volna* a kémnőt, ha igaz. 209. l.) A másik eljárása, hogy a „megbízhatatlan” mendemondákat néhol „megbízható” krónikás feljegyzésekkel váltogatja, részleteket közölvén Babotsay Izsák tarcali nótárius egykorú feljegyzéseiből, amelyek természetesen épolyan elfogultak, az eseményeket pártszempontból, különösen pedig a tarcaliak nagyon is szubjektív megítélésének az önző szempontjából tekintik, akárcsak a mendemondák. Ilyenkor az olvasónak kaján öröme támad megkérdezni a történetíróktól: miből is merítik ők a közfelfogással ellenkező különvéleményeikhez a jogcímet? Ez persze ismét csak elfogultság, de

a művészi hatást annál nagyobb mértékben fokozza. Harmadik eljárása, hogy elbeszélés közben olyankor is szemrebbenés nélkül nagyít, mikor legkönnyebb ellenőriznünk, mert egyszerűen képzelenség, amit mond. Mikor például Thökölit elfogatja a váradi basa, a következő percek izgalmát így meséli el a szemtanú-író: Néhány szempillantás alatt megmozdultak a Szepessy Pál ordasai. Lehetek *tízezen*. Ám a kuruc király kiszabadítására nem gondolhattak többé, mert akkorára háromszor annyi kontyos vonult föl ellenük s fogta közre a basa sátorát. Térbeli és időbeli abszurdum ez, mondanunk sem kell. Negyedik fogása, hogy gyors egymásutánban meséli el a labanc és német kegyetlenségeket, mint szörnyű és embertelen gaztetteket, utánok nyomban a kurucok megtorló intézkedéseit, mint amelyek még kegyetlenebbek, szörnyűsegeesebbek és embertelenebbek ugyan, de hát jogosak, igazságos büntetések, szinte elkerülhetetlenek a mi részünkről. Végül, de nem utolsósorban az is nagyon hatásos eljárás-módja, mikor valamelyik esetét szemünk láttára és fülünk hallatára nőtet meg a szájról-szájra szálló hírek tükrében és megafonján: néhány emberből több száz főnyi tömeg lesz, zaklatásukból embertelen megkínzásuk, sőt mártírhaláluk.

*

Ezt a mesét, ezeket az alakokat, az elmesélésnek ezt a süli-záltan-groteszk művészetét kettős alkotóelem foglalja egységbe és avatja műalkotássá: írójának a prohlématudata és művészi pártállása.

Komáromi úgy látja s azzal harcol írás közben, hogy művészi elhithető erővel megmutassa: az ordasok sorsa örök sors. Dermesztheti tél, részegitheti tavasz, győzhetnek, bukhatnak, van fedelmük, nincs, meghal a vezér, vagy épen kelőben a csillaga, ölik az ellenséget, vagy az veszejti őket — mindegy: ki nem írhatják, meg nem semmisíthetik őket, de ők sem érhetik el a céljukat soha. Keserű sors, tragikus sors, komikus sors, végtelen sors, magyar sors.

Az író látja ennek a sorsnak minden értelmezőjét. Ha csak a tragikumokat látná, elsodorná a komikum kiváltotta nevetés szele. Megfordítva szívtelennek ítélnék őt s halálra, amit megmutatott. Ha kurucparton volna, elnémítaná duruzsolón mesélő szavát a megnyúzott németek és labancok halálhörgésének iszonyú kardala. Ha labanc merészelné lenni, színes álomvilágába gályarabok és ártatlanul lefejezett eperjesi polgárok látogatnának el kísérteti fényes nappal.

Az író pártatlan és mesél nekünk arról, amiről eddig babonás réműlettel beszélni se mertünk, nehogy felébredjen és új borzalmak torát ülje meg rajtunk bosszúból, hogy a nevét ajkunkra merészeltük venni. Nem fáj az már igazán, amit elemlegetünk.

Jaj, de szép a szép. Erő, de a formájában ható erő. Hogy

sajnálom azokat, akik félreértik, haragusznak érte és nem érnek vagy nem is képesek rá gyönyörködni benne.

VIHORLÁTI SZÉL FÚJ

Nincs ebben a regényben semmi különös. Még azzal a mértékkel mérve sincsen, mintha Komáromi János még eddig egyszer sem írt volna hasonlót tárgyban, kompozícióban, hangban, hangulatban, nyelvben. Ellenkezőleg. Mondjuk ki nyíltan: az író, aki régebben is megcselekedte már, hogy műveiben egyes jelene-
teket, néha fejezeteket megismételt, újabb időben szemrebbenés nélkül írja meg egész oeuvre-jét immár másodízben. Mintha csak le akarná tisztázni 25 kötetnyi összes műveinek népszerűvé vált impurumát. Nem én veszem ezt észre legelőször, volt már találkozásom olyan olvasókkal, akik ezt az észrevételüket méltatlan-
kodva közölték velem. A Vihorláti szél fúj is ilyen második fel-
eresztés szerintük: jólismert figurák jólismert sorsának elmesé-
lése jólismert modorban.

Az olvasóknak felületes megfigyelés szerint tökéletesen igazuk van. Isten tudja hányadszor látjuk a hányiveti modorú szerelmes főhőst és szelíd kísérőnőjét, a síríg hű, de azért csöppet sem szentimentális kismenyasszonyt, akinek úgyszólván jelmeze a széltől lobogtatott piros vagy fekete ruhácska. Halk, derűs, nyugodt, lassankint sírbahajló szülei is régi ismerőseink. Tudjuk jóelőre, hogy rövid időközökben hamarosan meghalnak majd, mint némileg időszerűsített Philemon és Baucis, mert szükség, hogy a kislány egyedül maradhasson és reménytelenül-reménykedve várhassa messzi párját. A hóbortos öregbácsinak úgyszintén kevés a választanivalója az eddigi lehetőségek közül. A mostani nem keresztretjvényt fejt, hanem újságot olvas. Mindig újságot, mindig a filagóriában. Elődje mindig a Dunaparton olvasott, mint bizonyára tetszenek emlékezni. Az országúti vándor ezúttal sajtóperüldözte-közíró, főmunkatárs, ahogy magát nevezni szokta. A monomániás iparos jelenlegi rögeszméje a repülés technikája, suszternek ellenben változatlanul suszter most is. Aki még hiányzik a felsorolásból, az is ott táncol a szokványos falusi bálon: praxszik, tanítók és partnernők. A Hé, kozákok! érzelmesen festett parasztjai hadi özvegyek itt, a pataki kollégium ravaszul prezsióz tolvajnyelvét egy református tiszteletes beszéli és hát — természetesen — a világháború keretezi a történetet, amely kitör, hogy sorozás, kiképzés, búcsúzás, tábori lapok, szabadság, yiszszaútazás, fogságba esés, újabb híradások, szökési kísérlet, újratalálkozás formájában mindvégig kövesse, sőt vigye a történetet. Tagadhatatlan, hogy az élesszemű olvasónak joga van észrevenni holmi suskust és gyanakodni „keveset”, (hogy az író legkedvesebb és leggyakoribb szavával még fokozzam is ezt a sanda gyanút).

Mi ez? Pacuha ez az író, vagy kiírta magát, vagy végkép nem érti a mesterségét, vagy lenézi azokat, akiknek ír? — már ez az első kérdés megoldhatatlan rejtély. De ez a rejtelem még csak nő azáltal, hogy az ilykép megbélyegzett irodalmi mű nemcsak olvastatja magát, hanem — rossz magyar kitételrel ugyan, de az igazságnak megfelelőleg — olvastatik is. Annyi sok műgonddal megcsinált, verejtékesen újszerű mesével kiteremtettézt, súlyos és komoly előtanulmányok közepette nehezen-szült regény mellett, sőt azok ellenében.

Mégis csak vissza kell térnünk az olyan esetekhez, mint a Pataki Diákok úgyszólván szóról-szóra egyező első és utolsó fejezete. Az ott nagy és ritka művészi hatást váltott ki. Érezttette az egyén különvalóságát az örökkévalóság fenséges és kegyetlen egyazonosságában. Épen azért, mert Vele és Átala. Semmi sem változott annak a temetkezési intézetnek a kirakatában, amely mellett naponkint eljárók. Koporsók, temetési díszek, gyászjelentések komor sora. De egy napon az édesapám gyászjelentése is ott függött a többi között. Közöm lett a közömbös képhez.

Komáromi oeuvre-jében kihangsúlyozódik ez az egyforma-ság. Egyre jobban s mindig nagyobb arányok szerint. Igen, de mindegyre inkább érezned kell nagy személyes és egyéni közödet is hozzá. Ez az élet sohasem változik. A szín és a szereplők azonosak. Unalmas volna, ha te is ott nem volnál. Egyhangú volna, ha a te szerepedre rá nem döbbenhetnél. Művészietlen volna, ha mesterkedéseken, kiókumlálásokon innen és túl igazán így nem volna.

Érthetetlen ez. Szégyellem magamat, hogy a régóta ismert alakok sorsát előre tudom és mégis olyan lázas érdeklődéssel olvasom végig lapról-lapra, mintha most találkoznék velők életemben legelőször.

Az *als-ob*-ról már írtak egyszer tudományos magyarázatul könyvet. Nem ez a *mintha* az igazi művészet bélyege? Mert akkor nem hibája a megmagyarázhatatlanság, hanem természete. Sőt egy kicsit kötelessége is.

HARANGOZ A MÚLT

Későőszről koratavaszig, egy kis — ötödik esztendejéből hatodikba forduló — fiúcska életének nem is egészen tizenkéthónapos szakasza, külső eseményekben nem nagyon gazdag, képekben és benyomásokban azonban majdnem ijesztően zsúfolt-tarka sorsdarab: ez Komáromi János eme regényének tartalma. (A „tárgya”, mint ahogy az iskolai rhétorikák nevezik.) Mudrony Sanyi, Mudrony József fuvaros és Balogh Mária idősebbik fia, ott eszmél a világra addigi ösztönéletéből hirtelen, mikor egy megrázó, majdnem drámai jelenet középpontjába kerül paticsfalú kis házuk azzal, hogy az útkaparó egy tetszhalott elől épen az ő padlásukra

menekül ijedtében. Ettől a pillanattól kezdve aztán figyel. Észreveszi, hogy édesanyja boldogtalan, mert édesapja kikapós és könnyelmű is egy kicsit. Felfedezi, hogy a fiatal tanítónőbe, akinek ő különben „kedvence”, ketten is szerelmesek: a tanító úr és az erdészúrfi. Rájön, hogy másutt is van baj, a kertészné például, két pajtáskájának édesanyja, talán még az uránál is jobban szereti a jóféle italt, legfeljebb a keresztviselés kínja kevesebb amabban a házban. Nem marad sokáig titokban előtte az sem, hogy az édesapja testi ereje valahol közbül van, több mint a haragosáé (Barczali Gábor igáskocsis épen ezért rosszul is jár a mese végén), de kevesebb mint Vajda György sógoré (s a nagyerejű kanász előtt bezzeg mórest is ösmer az öreg minden esetben, mindvégiglen). Így folydogálnak Sándorunk napjai, vidámabb és szomorúbb epizódok kövecskéin csörgedezve, míg életpatakja bele nem torkollik az iskolásfiúság valamivel szélesebb, zavarosabbvizű, csöndesebbszavú folyójába.

Ezeket az epizódokat mindig a felnőtt ember sorsa görgeti a kicsi gyermek útja elé. A szűk családi kör szomorú esete körül ismételten és egymásután megjelennek a pletykahordó és boszszúállásra tüzelő vén Tománé; a rendet teremteni elősiető szentéletű nagyapa és nagy erejű sógor; a rokoni lakodalom, mely pillanatra összébb melegíti a házastársakat; az újhelyi vásár, mely a maga egyhangúságból kikökkentő apró örömeivel ugyanezt a hatást váltja ki, hacsak egy napra is; az első önálló nagy vállalkozás, mikor a rokonság épen a Mudrony Sanyi önfeláldozó gyalogútja révén értesül róla, hogy a tengeriszedés körül segítségre szorulnak. Annus kisasszony sem győzi eleget vinni magával Sanyit „lovagnak”, hogy megszabaduljon a Szikora tanító úr nehezen kikívánczó vallomásaitól, a kisfiú úgyszólván minden fordulatnak akaratlan szem- és fültanúja, míg az unatkozó úrlányból menyasszony, helyettes tanítónő, végül erdészné válik. Szorongva lesi hősünk az apja és az igáskocsis között dülő fojtott ellenségeskedést is, egészen a végső nagy verekedésig; ennek a nagy drukknak közbeneső fázisa, hogy rajta keresztül kerül a kocsis összegyűjtött, de elvesztett pénzecskéje az apa mulatós kedvén keresztül a korcsmáros kasszájába. Így múlnak a napok, télből tavaszba fordul az idő; akkor malacot őriz Sanyi új játéknanyáron kánikulás istenitéletidő rémíti meg egyszer; átesik mint önkéntes kisdíák az iskolai vizsga boldog izgalmain; végre az ősz beíratás után otthoni életük is megcsendesedik lassan-lassan.

A gyermeklélektan a maga tudományos lelkiismeretfurdalásai közben még meglehetősen zavart és határozatlan az ú. n. korai pubertás kérdésével szemben. Nem hatnak rá megnyugtatólag az egyre szaporodó gyermekregények sem, hiszen a legtöbbje ezeknek alig egyéb a pszichoanalitikus iskola tételeinek utánköltött, tehát másodlagos felhígításánál. Még Németh László Emberi Színhátéjának az elejét sem veszem ki közülük, azt a részt, ahol a kis iskolásfiú esetét meséli el a tanítónénivel, mert annak igen erős

ugyan az élményszerűsége, de mégis megérzik rajta az is, hogy a szerző a jelenet rejtett érzékiségét nem intuitive sejtette meg, hanem tudományosan értesült felőle visszamenőleg.

Komáromi Harangoz a múlt-jának az a legnagyobb értéke, hogy a korai pubertást épen olyan tisztán-csak művészi eszközökkel érzékíti, miután ismét tisztán-csak költői ösztönnel fedezte fel, mint ahogy mai napig egyetlen epikusa ezidőszerint a magyar irodalomban a tulajdonképeni pubertás korának Régi ház az országúton c. regényében.

Mudrony Sanyi lélekrajzát az őszintesége teszi rendkívül finommá és hibátlanná. Mint minden pubertás, ez a kor is passzív. A hatodfél esztendő kisfiút a környezete sodorja magával. Ő maga nem cselekszik, csak bámul, figyel, sejt és enged a benyomások vagy rendelkezések kényszerítő erejének. De épen ezért mindenüvé eljut, mindent megtud, minden esemény keresztülgázol rajta, sokkal inkább, mintha maga kezdeményezné a dolgait. Itt is megvan az a sajátos pubertáskori káprázat, mintha minden a világon állana vagy ismétlődne. Az igáskocsis mindig egyformán fenyegetőzik. A tanító úr gesztusait vagy mondásait előre sejtí az ember. Annus kisasszony útjai kitaposott ösvényként vezetnek újra meg újra a Bájnboltján keresztül a jólismert úrilakba. Lehetetlen volna az, hogy Torna néni ne mindig a marólúgra terelje a szót, Szűcs Pátri nyugdíjas tanár úr ezúttal is ne ugyanúgy üljön fel a szekérre, mint a múltkor, vagy Setéth Mártuska ma másképen viselkedjék Sanyival szemben, mint tegnap-volt-három-hete. Végül tele van ez a kor testiséggel. Nem véletlen, hogy épen a halál kérdése izgatja fel a kisfiút az elején s ugyanaz nyugtatja el új életstílusa felé a végén. Ami közbeesik, csupa hús, vér, ideg és nemiség. Szexuális erotika csapja meg a gyermeket szülei viszonyából. Ugyanilyen színeződésű Annus kisasszony problémája két udvarlója között. Saját kis életét is „sex appeal” nyugtalanítja, valahányszor a tanítókisasszony közelébe kerül. Minduntalan előnti a forróság, ha közelhajol hozzá a szép leány, vagy épenséggel megcsókolja; boldog önelégültséggel érzi magát felülkerekedve és férfiúnak, mikor az a „nem lánynak való” karikásostorral nem tud bánni és dacosan fordul el az imádott alaktól, mikor az már asszony. Valami félelemgerjesztő, döbbenetes, perverz formában is megcsapja ámuldozó alakját a szexualitás: az igáskocsis különös nevetése, furcsa állatai, komikus alakja és érthetetlen tánca megfélemlítik, az istálló atmoszféráját meg egyenesen fojtóvá forrósítják számára. A pubertás kritikai állásfoglalása az ő esetében persze még nem jelentkezhetik a szokott módon, leginkább önkénytelen humor alakjában bukkan elő, ahogy gyanús hűséggel tükrözi vissza a nagyok életéből mindazt, ami neki érthetetlen, nekünk meg groteszk. Titkos jelentésű szavakat. Gyermekszemnek furcsa magatartást. Körmönfont stílust. Fonák helyzeteket. Mindenekfölött pedig az egész miliót: a szegénységben félszeggé és viharvertté züllött népet, a

lebzselő hétszilvafás nemeseket, a falusi félbemaradt intelligenciát, a kétségbeesett figurákat, a patiesfalat kínjában rágó éhes gebe fogának gyerekfüllel felfokozott groteszk lármáját... Ezt a különös, szomorú világot ellentétességével nagyszerűen hangsúlyozó hangulatként veszi körül a Tót Lapály és a zempléni hegyek friss, sértetlen, örök szépsége.

Komárominak az ember életéről szóló nagy regényciklusából ezúttal talán a legharmatosabb részlet született meg. Igazán olyan a hangulata, mint a távolról zengő harangszóé: lassankint halkul el, hirtelen szakad meg, de nem hagy maga után diszharmonikus érzést az elhallgatásával.

KOMÁROMI JÁNOS REGÉNYEI MÁSODIK ÉS HARMADIK KIADÁSBAN

Az első kiadások legtöbbször az „irodalmi tudat” termékei. Három formájuk három rendfokozat. *Szerző saját kiadásában* jelennek meg az újoncok és az örök rekruták, a félreismerett nagyságok művei. Az esetek 90 százalékban pehelysúlyú valamik, elejtette vagy soha nem is látta őket a nagylyukú rosta. *Üzleti kedv* adatja ki a konzumcikkeket, kelendőségük azon fordul meg, jó volt-e vagy náthás a szimat, mely piacradobásukat kedvezőnek orrontotta. Legelőkelőbb grádicson azok a könyvek sorakoznak, amelyeknek kiadását céltudatos irodalom-politikájú kiadók *a mindenkori kritika recenziói alapján* tartották időszerűnek és helyénvalónak. Mindaháram az olvasóközönséget vélte kiszolgálni anélkül azonban, hogy eme rettegett és körüludvarolt Dalai Láma közben csak egy mukkanásnyi szavát hallathatta volna.

A második és az esetleg elkövetkezendő harmadik kiadás legnagyobb jelentősége épen ezért az, hogy kétségtelen jele az „irodalmi ízlés” mindenkori megnyilvánulásának. Első alkalom, ahol az olvasóközönség ítélkezhetik. Némi túlzással az analógia alkalmazásában: esküdtbíróági ítélet az első kiadások hivatásos bírói munkájával szemben, vagy a mellett.

Komáromi János szerencsés író, mert az idő úgyszólván minden műve számára meghozza a maga fellebbviteli eljárása nyomán a hivatalos kritika elismerése mellé olvasói esküdtkarának a kedvező veredictumát is.

Jelenleg *Esze Tamás*, *A régi szerető*, a *Rongyos gárda* és a *Mit búsulsz kenyeres* került sorra. De következni is ezek következtek, nincs praetereálás, mert nincs hátravetés és nincs, ami előzzön. Boldog író, aki valamennyi alkotására egyenlő mértékkel testálhatja olvasói szeretetét.

Nekünk ezúttal csak egy feladatunk lehetséges: örömmel állapítanunk meg a magyar olvasók ízlésének és könyvfogyasztó kedvének egyformán örvendetes színvonaljavulását.

**KOMÁROMI JÁNOS MŰVEI GYŰJTEMÉNYES KIADÁSA:
XVII-XX. kötet.**

Író és közönség viszonyának hőfoka skálán mérhető. A csúcspontot az Összes Művek jelölik. Csak nagyjából felsorolva a közbeeső fokokat: a fagypontra az íróasztalfiók, onnan emelkedik Szerző Kiadása első fokhoz át, a több kiadást megért könyvek közbülső állomásain keresztül a büszke Oeuvre-ig minden olyan mondanivaló, ami nem falrahányt borsó vagy kiáltó szó a pusztában.

Komáromi János aránylag igen fiatalon megírta, hogy műveiből gyűjtemény jelent meg. Már maga ez a tény arról árulkodik, hogy a népszerű novellista és regényíró nem légyeres térben mozog és nem egy inkább csak elképzelt, mint valóságban is létező olvasótábor számára alkot. Manapság, különösen a megváltozott magyar viszonyok között, egy-egy kötet piacra dobása is kockázatos vállalkozás.

És még itt is és így is vannak fokozatok. Az első teherpróbája az összes Művek megjelenésének az, ha az első sorozat kibocsátásának egyáltalában folytatása következik. Már diákkoromban feltűnő jelenségként könyveltem el, milyen nehezen egészültek ki Rákosi Viktor és Ambrus Zoltán sorozatai. Bizony nem kellett azokban az években az ő műveik a közönségnek, hiszen átértékelési harcok dúltak egyidejűleg magyar irodalom-szerte.. Komáromi János könyvei diadalmasan állották ki ezt a teherpróbát, ezúttal immár másodízben egészült ki gyűjteményes sorozata s bizonyára nem véglegesen utoljára.

A második teherpróba antikváriumok kirakatablakain keresztül figyelhető meg legtanulságosabban. Bizonyos gyűjtemények megjelenésük után nyomban kaphatók leszállított áron és mégis újonnan, mások pedig nem. Meredek út vezet oda, ahol a teljes példányok már csak felárral és könyvkereskedői protekcióval kaphatók. Komáromi könyvei elindultak ezen az úton is, alig látni őket modern antikváriumban. Pedig ez nem közömbös jelenség, arra enged következtetni, hogy a kiadók nem számították el magukat s a kiadás példányszáma nem haladja meg túlságosan a könyvpiacra mutatkozó keresletet.

A harmadik teherpróbának a régimódi antikváriumok az igazlatói. Komáromi gyűjtemény aránylag elég ritkán kaphatóhasznált állapotban. Ez viszont azt jelenti figyelmes szemlélők számára, hogy a példányok elhelyezése eleve több élelmes könyvügynökök ügyes vidéki manőverénél, őt nemcsak veszik, olvasásuk is. Sőt ennél is több — őrzik: családi könyvtárakban, újr olvasásra, kölcsönadni sőt időmultán talán még ennek-annak oda-tesztálni is.

A negyedik teherpróbát vidéken volt alkalmam felfedezni és ellenőrizni is. A kaszinói és önképzőköri példányok már eddig is a legjobb úton vannak a selejtezési leltár felé. Nem nagyítok, ha

megállapítom, Jókai óta nem volt ekkora komoly könyvsiker.. Agyonolvassák minden kötetét.

KOMAROMI JÁNOS, A KÁLVINISTA

Kétféle református költő van. Az egyik fajta ódát ír október harmincegyedikéről, novellát a gályarabok szenvedéséről, regényt a reformáció korabeli eseményekről, vagy drámát a vallásháborúk viharos évtizedeinek valamelyik jellemző sarkáról. Lírájában derekas percentet foglal el Isten, Biblia, áhítat, szeretet. Komáromi János nem így volt református író.

A másik fajtához tartozott. Úgy volt református, mint ahogy Mikszáth Kálmán evangélikus s ennek a mivoltának előfeltétele volt az, hogy maga sem tudta, hogy. Ha megérte volna a negyvenéves írói jubileumát, valószínűleg szakasztott úgy dadogott volna ekléziájának üdvözlő szavára, mint lélek szerint is, valósággal is nagy elődje, Mikszáth Kálmán. Nemcsak dadogott volna, hanem szakasztott ugyanúgy nem tudta volna meghatározni református voltát, mint ahogy Mikszáth is csak írni tudott evangélikus keresztyén módra, bemutatkozni nem.

Az ilyen második forma módon evangéliumi, közelebbről református írók mint írók ilyenek, nem a tárgyválasztásuk vagy akart programjuk szerint. Írván olyanok, amilyenek és nem másmilyenek. Komáromi János is írt és az, amit írt, úgy, ahogy írta: református keresztyén volt. Nem mint theológia, még csak nem is mint egyéni bizonyágtétel volt az. Mint irodalom volt az. Mint oeuvre, „összes mű” református Komáromi János életműve.

Komáromi elbeszélő művész volt. Protestáns, sőt református voltát ott árulta el, mikor minden áttétel, közvetítés, formák, ízlés és valamennyi meglévő rekvizitumok mellőzésével: mesélt. Tudta, hogy sem a szubjektív hangulat, sem a filozófálgatás, sem a tendencia, sem az írásmesterség szokásban levő ügyeskedései nem segítenek rajta. A képzelet minden mással szemben vak és süket, unja magát, csak akkor történik vele valami, ha emberek sorsa pereg le előtte az író szántotta sorok nyomán. Mint író érezte volna magát csalónak, vagy színésznek, ha egyebet is leírt volna, mint epikus mesét.

Keresztyén látásmódját az mutatja, hogy eredendőnek érezte a bűnt. Minden ember tökéletlen és minden emberi ügyeskedés hiú törekvés, ő a maga kis világát olyannak mutatta, mint Pál apostol a magáét (csak természetesen irodalmi és nem missziói céllal). Isten mindeneket engedtlenség alá rekesztett. Hiszen ezért történnek a világon víg és komoly regények. Megérzik az emberek Isten kezének nyomását, egy darabig fickándoznak ellene, de aztán látják, hogy hiába minden, megadják magukat és akkor ...

Isten mindenenken könyörül. Ezért Komáromi János nem is

nagyon szereti elmesélni a happy end-et. Valahogy azt érzékelteti ezzel, hogy legyünk egészen jó reménységben a kimenetel felől.

Irodalmi nyelven úgy mondanám ezt, hogy Komáromi a végtelenbe és az örökkévalóságba helyezi embereit, sorsait, meséjét. Megállítja az időt. Megmutatja az emberélet relatív voltát. Belezúgatja szűk kis világunkba a mindenség kozmikus erőit. De magában az emberi életben is csak a legnagyobb témák foglalkoztatják: a szerelem, az utód, az ifjúság, a háború mint élet és halál mesgyéje, az emberi tökéletlenség kilátástalan harca az örök tényezőkkal, maga a mindig egyarcú Lét, a végnélkül folyó idő, az emberek közül a boldog együgyűek, akikhez közel a mennyeknek országa.

Nemcsak az emberei és sorsai ilyenek. Mesemondó módja is hasonló. Először is egyéni. Aki valaha valamit olvasott tőle, másodízben már egy-két mondatáról ráismerhet. Aztán őszinte. Azt mutatja, ami visszatükrözik rajta. Úgy mondja el, ahogy bírja. Sohasem erőlködik és semmit el nem hallgat. Nem akar mindenáron nagy dolgokat jelképezni, épen ezért villóznak át rajta akadály nélkül az igazán nagy dolgok. Semmi csinált, semmi szándékolt, semmi kiagyalt nem rontja a hatást.

Nincs műveinek még úgynevezett szerkezete sem. Minden darabja a végtelen Létnek úgyis önmagával és önmagában határolt. Ha én esztergályoznám valamilyen formájúra, csalás volna: az én formám volna, nem az övé.

A nyelve is hirdetvén hirdeti az ember bűnös voltát és Isten irgalmát. Ami belőle az emberé, az sületlen, bohókás, tisztátalan, kényeskedő, erőltetett. Ami belőle Isten ajándéka, az a legtisztábban folyó, szűzi, ízes magyar dikció.

Együgyű, engedelmes, szelíd, szerető ember volt Komáromi János mint író. Boldog ember. Nagy író. Vannak nála nagyobb koncepciójú magyar író kortársak. De ő mégis megmarad nagy magyar írónak, túléli önmagát, műveiben megmarad. Egyetlen nagy titok csodás jogán. Az Isten szeretet. Komáromi János szerette a maga világát és szeretetének fényénél és melegénél mutatta azt meg másoknak is. Azok a „mások” pedig, akiknek így megmutatta, hallották ezt, látták azt, mindenekelőtt azonban szeretetet éreztek és az volt a benyomásuk, hogy a szeretet fénye és melege igen-igen szép.

Ezért az igen-igen szépért volt Komáromi János igen-igen nagy magyar író.

KOMÁROMI JÁNOS

1890-1937.

I.

Egy-egy éles szatírájú író kelthet ugyan és kelt is esztétikai hatást olvasói képzeletében, ez a hatás azonban sohasem zavar-

talán, sohasem tiszta és sosem teljes. A zavart, az idegen elemet, a hiányérzetet az váltja ki, hogy az olvasó nem lehet az író egész világával szolidáris, mindig csak a felével. Avval a felével, amelynek az író védőügyvédjéül szegődött, amelynek szemszögéből bírál, ítél és végrehajt. Úgy van ez olyankor is, ha a szatíra éle fém, az olvasó felé irányul. Hiába ismerem magamra, hasztalan érzem találva magam, az a tény, hogy az író, az egyetlen tanú, akinek terhelő vallomása az ügyben elhangzott, nem az én pártomon áll, nem azonosítja magát velem, megrontja az örömet, hogy rólam van szó, én vagyok a hős, az én sorsom a beszéd tárgy.

Hasonló a helyzet akkor is, ha az író romantikus életszemlélete lelkesen áll pozitíve hősei pártjára. A sors mindig harci formájú s akármilyen fényes győzelmet aratnak a mi pártunkon, néhány hitvány alak mégis elvérzik a másik oldalon és ez fáj. Érzem, hogy azokban is én vonaglom ott szimbolikusan s vegyes érzelmekkel veszem tudomásul, hogy a másik párton viszont megint csak én maradtam felül. Hiába vagyunk ezúttal egy táborban az íróval. Bolondság és igazságtalanság, de most meg úgy éíem át a helyzetet, mintha túlerőben lennénk a nyomorultakkal szemben és akármilyen nagy az elért siker, nem elég szép. Ezt én, az olvasóközönség annál inkább érzem, mert hiszen a győztes is, a legyőzött is egyformán én vagyok. Könnyű nekünk — egy végső analízis valami ilyes hangulatot adna — ketten vagyunk az íróval és még az igazság is itt van a részünkön. Nem csoda, tehát nem is érdekes, ha a szerencsétlen intrikusok, feketelelkű gazemberek a végén a rövidebbet húzzák.

Komáromi János művei e tekintetben teljesen zavartalan, tiszta és teljes hatást váltanak ki belőlünk olvasókból, ő nem pártatlan, de nem is pártos résztvevője saját világának, hanem részrehajlatlanul mindenben, jóhiszeműen és teljes lélekkel benne van. Ezért aztán egyszer csak azon veszem magam észre, hogy én is ott vagyok a dolgok legközepén vele. Magamra ismerem. Nem szégyellem magam. Szó sincs hasonló érzésekről, mint szégyeim, vagy nem szégyelni dolgokat. Hogy megvagyok és élek, ez valami egészen más ügy, mint szégyen vagy dicsőség. Az élet, úgy, ahogy van, szép.

De itt mindjárt szögezzük le azt is, hogy az élet úgy, ahogy van, szép, tehát, mint ahogy elítélni vagy megvédelmezni nem lehet, ép olyan hiú törekvés elkendőzni, vagy feldicsérni is. Ahogy Komáromi nem szatirikusa az életnek, nem is romantikusa. Ő nem hazudja a tökéletlen embert tökéletes embernek, de nem is bűnpártoló. Azt sem mondja nevezetesen, hogy az úgy van jól, hogy az emberek tökéletlenek. Egyáltalán nem foglal állást evvel a ténnyel szemben, csak úgy veszi a dolgokat, ahogy vannak és elgyönyörködik bennük. Így azután az olvasó minden veszedelem nélkül önmagára ismerhet a tökéletlen ember félszeg és keszeg sorsában. Nem kell ezt az alakot és sorsot, mint egy jelmezt, az előadás végzetével levetni magáról s igazi arcában, vagy ruhájá-

ban lehangoltan és kiábrándultan-távoznia valódi életébe, de nem; kell vesszőt futnia sem, vagy szégyenkőre állania. Semmi következménnyel nem jár az, ha ennek az írónak a műveiből ember-voltunk gyönyörűségeit szürcsölgetjük.

II.

Ezenkívül még egy másik örömforrást is felfakaszt bennünk. Komáromi költészete. Az író nem látszik tudással birni felfedezéseinek valóságos hordereje felől. Ő naiv és becsületes, hűséges és készséges csupán, ezért csupa prima minőségű anyagot szolgáltat, de fogalommal sem látszik birni mindennek az értéke felől. Mondanom sem kell, hogy mindez misztifikáció, de tökéletes és rész nélküli. Az értékelő folyamattal adós marad. Igen, mert nem filozofál, nem értekezik és nem prédikál közben, meséi és mindvégig diszkrétan a háttérben marad. Ezt az értékelő folyamatot nekem az olvasónak kell helyette elvégezniem. Ez által azonban a mű közös teljesítményünké válik. Régi igényem, hogy részt kérjek és részt kapjak az aloktó munkából, végre beteljesedhetik... Mindennek tetejébe az író valahogy meg is könnyíti számomra a beavatkozást. Egyrészt olyan intim hangulatot teremt közénk, hogy semmi sem könnyebb, mint egyszer csak beleszólni a meséjébe. Úgy érzem, ismételten hangsúlyoznom kell, hogy ez az egész „érzés” mindvégig csak misztifikáció. Másrészt pedig az író olyan becsületes csodálkozó arcot vágna, ha figyelmeztetném, mintha valóban csakugyan most értesült volna először arról, amit tőlem hallott s a maga részéről is jogosultnak tartaná, sőt lelkesen vállalna a társszerzőséget.

III.

Mindez természetesen bizonyos relativitást kölcsönöz Komáromi világának, illetőleg, minthogy az ő világa az én világom, tehát az én világomnak, in ultima analysi, lévén az én világom „a” világ, tehát a világnak is. Mikor például két monomániás embert beszéltem a szerző, óhatatlan, hogy át ne villanjon két gondolat bennem. Az egyik az, hogy hátha nem is monomania ez, hanem annak rendje és módja szerint való élet, az igazi élet. A másik az, hogy hátha a mi nagyon komoly és fontos ügyeink voltaképpen monomániák. Az bizonyos, hogy felismerhető éles határ a komoly és komolytalan dolgok között nincs. Nincs, sőt nem is lehet, mert nem lehet értékelés és ítékezés nélkül ilyen határt vonni. A komoly ügyek szimbólumai a komolytalanoknak és vice versa.

Az ilyen világképtől könnyen fálnak lehetne menni. Komáromi műveiben az a benyomás menti meg a helyzetet, hogy az ember, mint levegőt, vagy mint törvényt érzi meg, hogy ez nem feltevés, hanem valóban úgy is van. A hősi kiállás és a bolondéria

között nem formai, nem is fokbeli és még kevésbé lényegbeli a különbség. Minden eset szimbólum (a művész természetesen csak ezt a szimbólumszerűséget látja és érzékelteti), és mikor épen az ember elesett voltának a szimbóluma, akkor bolond eset, mikor Isten kegyelméé, akkor hősi. Ugyanaz az ember hol bolond, hol hős. Eltévedünk, ha adatszerűen akarjuk regisztrálni, vagy aktuáliter próbálunk utánajárni, hőssel volt-e dolgunk, vagy bolonddal, hibátlan emberpéldánnyal-e vagy ütődöttel. Még csak nem is úgy válik kétfelé a nagy emberi színjáték, hogy ugyanaz az ember egyszer ilyen, máskor a fordítottja. Sokkal végzetszerűbben és sajátosabban úgy, hogy ugyanaz az ember ugyanabban a helyzetben, neked, ő, olvasó, hős akkor, ha a kegyelem állapotában találkozol vele és bolond, ha épen az ember elesett állapotában leledzel. Az író nem állítja sem az egyiket, sem a másikat. Ő Vidróckit például nem rajzolja sem hősnek, sem bolondnak, egyszerűen Vidróckinak rajzolja. Vidrócki hazug, gyáva, fantasztá, lusta és gyáva suszter. Ez eddig rendben van. Ott kezd a dolog bonyolódni, hogy pontosan Vidrócki óta nem tudom, kinek tartsam Odysseust és Achilleust. Szívem és klasszikus műveltségem szerint nagyszerű kalandokat megélt utas az egyik és remek vitéz a másik, igen, de akkor meg nem vagyok benne biztos, hogy ki és mi Vidrócki. Komáromi írásművészetének egyik ragyogó tulajdonsága az, hogy Odysseusról és Achilleusról soha egy szóval sem emlékezik, még csak halvány célzást sem tesz rájuk egyetlenegyszer sem, Vidróckit ellenben maga mondja el mindennek, szidja, haragszik rá, szégyelli, kétségbe van esve miatta, a pártunkra áll, ha netalán a gyengéit újra meg újra felfedezzük, hogy igazunk van, olyan, szakasztott olyan, amilyennek gondoltuk, s mégis, nekünk, az olvasóknak nem Vidróckiról van meg a véleményünk, hanem valahogy nivellálódik az emberlátásunk s az a benyomásunk támad, hogy hátha Odysseus is lódított és Achilleusnak is csak a szája volt nagy. Nem lehet azt tudni, ha már egyszer emberről van szó. Ez a folyamat azonban nem csak lefele tendál és nem tévesztendő össze a cinizmussal, mert ugyanakkor, mikor Achilleusról és Odysseusról kezd meglenni a véleményünk, viszont megkezdődik Vidrócki apothéozisa. Illetve nem pontos a szóhasználatom, mert valami egészen reális folyamat indul meg bennem, amelynek nincs szüksége rá, hogy Vidróckira hamis értékek máramarosi gyémántját aggassa, vagy elnézően szemet hunyjon gyengéi fölött. Én, az olvasó, ez a nagyszájú, hazug, lusta és gyáva suszter, megértem, ha embertestvéreim, Vidrócki, Odysseus és Achilleus néha lódítanak, vagy szájaskodnak. Ha nem tudtam volna magamról eddig is, hogy nem vagyok különb, kénytelen volnék elhinni ennek a másik szájas és lódító suszternek, az írónak, aki épen most mutatott erre rá végérvényes szimbólum formájában. Az esztétikai gyönyörűséget csak fokozza (ha ugyan nem okozza), az a megint csak szimbólumszerű megjelenési forma, hogy a „suszter” tulajdonképpen művész és azért olyan

nagy művész, mert legfeljebb a suszterségig emel igényt, a „szá-
jaskodása” a legdiszkrétebb és leghalkabb háttérben maradás, a
„lódítása” pedig az igazi igazság ... Igen, ez paradoxon, azért hat.

IV.

Az író, ez a tökéletlen, ütődött és elesett ember teljes részvét-
tel és magát azonosítva beszél a regényhősről, a tökéletlen, ütő-
dött és elesett emberről nekem az olvasónak, a tökéletlen, ütődött
és elesett embernek. Ez Komáromi János írásainak rövid tartalmi
kivonata. Azt már említettük, hogy titokzatos és művészi módon
ez a tökéletlen, ütődött és elesett ember, mint ilyen mindenütt az
örökérvényű emberideál benyomását kelti, anélkül, így az író
engedményeket tenne s elnéző volna a gyarlóságok, a bűnök és a
hazugságok irányában. Ez az írásmód aztán már nem paradox,
hanem az, aminek az elején mondtam „a” művészet, de minden
bizonyal Komáromi művészete.

Ha Komáromit, az újságírókat is belevonjuk megfigyelésünk
körébe, ő sok mindent megmagyaráz az író műhelytitkaiból.
Azokra a kis színes híreeskékre gondolok most, amelyek a Ma-
gyarság hasábjain jelentek egyidőben szinte naponkint Két vo-
nás jellemezte ezeket. Az egyik, a feltűnőbbik az író személyes
attitűdje volt az aktuális esethez, amelyet gyakorlatlan fül úgy
apercipiált, mint egyéni hangot. Az olvasóközönség így is köny-
velte el az esetkéket: néha csupán egy odavetett ismerős kitételről
néha több mindenről, de kivétel nélkül mindig rá lehet ismerni a
hírlapkolumnákon a Komáromi János sajátos hangjára. Nos, azt
szeretném ellenvetni, hogy az a valami, amiről a hírecskéket való-
ban mindig meg lehetett ismerni, nem pusztán a hangja volt az
írónak. A stílusa volt, az igaz, de nem csak a hangja. Roppant
szerteburjánzott tévedés úgy tartani, hogy a stílus az írónak sza-
vakban, kitételekben, mondatokban jelentkező élő és ható nyelve.
A nyelv sokszor kelletlen, mindig kényszerű és többször-kínos-
mint-nem-végzete az írónak, aki nem tehetvén mást, beszél. így
többek között a stílus persze, hogy nyelv is, igaz mivolta szerint
azonban valami más egyéb, mint csak nyelv s leginkább az a
mód, ahogy a költő egy alakot megragad, egy sorsot, kedvem volna
azt mondani, puskacsőre vesz és leterít, egy helyzetet minden-
tül, úgy, ahogy van, szőrén meglovagol és betör, egy vidéket, egy
kosztümöt, vagy egy gesztust, vagy csak futó mimikát úgy idomít
szimbólummá, mint egy másfajta artista egy vadállatot szeliddé.
Ez a világgal való szembenállás, a szó teljes értelmében veendő
stílus, ez valóban mindig egyéni Komáromiban s mindig megkü-
lönbözthető más stílustól, vagy az általános egyetemes, szürke
nagy stílustalanságtól, amelyből kiválik. Az újságíró Komáromi
másik jellemző vonása a tárgyválasztása volt, az a világ, azok az
aktualitások, azok a figurák, akikkel szemben állást foglalt, akik-

ről, amiről színes híreस्कéit írta. Gyermekkorunk világa volt ez, a felnőtt emberek áloméletének, rejtett valójának, tudattalanjának helyzetei és figurái. Mindenki és minden, ami valaha friss és érdeklődő figyelmünknek feltűnt és tetszett, mindenki és minden, amik szerettünk volna, vagy holtig szeretnénk lenni. A szabad világ és benne a gátlástalan ember. Hol egy részeg, hol egy fantasztá, hol egy díjbirkózó, az éjszakában, a természetben, a szegénységben, Fellegkakukvárában és abban a tág körben, amelyet a megszeppent tömeg rémült respektusa von a legyőzhetetlen hős személye köré. Ezek a hősök mind egy szálig a Falstaff Jankó szemenszedett seregébe kíváncsoznak s látszólag ismétlem magam, mikor erre újólág felhívom a figyelmet. Igen, de makacsul tartja magát bennem az a vélekedés, hogy Komáromi világának ez a nagy tartalmi egyformasága nemcsak tartalmi sajátosság, hanem „írói manér” is, tehát stílus. Nemcsak abban van az ereje, ahogy ő maga közeledik sajátos világához, hanem abban is, amihez és akikhez közöledik, abban, hogy éppen ennek a világnak érzi szimbólumtermő művészi hatalmát. Ezt különösen olyankor, nagy ritkán érezni meg, mikor — Isten tudja miért — rövid időre otthagya ezt a világot. Ilyenkor magatartása is megváltozik. Főlényes lesz, ami nem jól áll neki, de ereje elhagyja nyomban. Mindössze két esetet tudnék például felhozni: a kommün idejéből mesél el így valami zsinegvásárlást és egy vidéki lap szerkesztését mondja el „véres gúnyval”, hamis hangon, sikerületlenül. Nem is ismerek több „gyenge” dolgát.

V.

Czája János a híreस्कékben, Vidróczki a novellákban és regényekben valószínűleg annak köszönhetik közönségsikerüket, hogy a Jókain és Mikszáthon felnevelkedett olvasóközönség régóta áhította már és bennök végre megsejdtette kedves lelki csemegéjét a „zsánert”. Pedig Komáromi János világának emberei nem zsánerek. Éppen az a nagyszerűségük, hogy szakasztott olyanok és mégsem azok. Ellenkezőleg: áhítatosan tudomásul vett és művészi szimbólumnak vett teljes értékű emberek egy szálig. Minden egyes emberpéldány „az” ember. „Egy” ember, mint „az” ember szimbóluma. Úgy viszonylik mindenik a zsánérhez, mint például a metafora a szimiléhez. Elvégre mindeniket fel lehetne bontani amazzá, de csak lefele-züllesztőn.

önkéntelenül meg kell, hogy kérdezze az ember: van-e valami methodus, amely itt sikerre vezetett? Hát nincs. Az a methodus, hogy nincs methodus. Komáromi János nem alakítja át a világát, úgy hagyja, ahogy Isten virágos kertje gyanánt reábukkant. Nemcsak a struktúráját hagyja változatlanul, hanem a levegőjét is. Azért nem veszít ez érintetlen, szüzi világban a nagyszerű emberpéldány értékéből egy szinten az ágrólszakadtakkal,

mert azonmód jelenik meg és él tovább mind a kétféle ember a szemünk láttára, ahogy Isten terveiben megfogantott. És úgy is jelenti szimbolikusan saját Isten szerinti végzetét. Az ágrólszakadt élete gyakorta tetszik teljesen cáltalannak, de ugyanúgy kell többször arra is gondolnunk, hogy jaj, talán éppen ilyen céltalan az élete a kimagasló emberóriásnak is. A legerősebb emberi indítékok is néha verést érdemlő gyermekrosszalkodások formájában jelentkeznek. Igazán csak Isten tervei közt sejthetjük értelmét az egyetemes emberi létnek olyanformán, ahogy Jézus szavai szerint mégis talán többek vagyunk két verebecskénél az Úristen értékelésében. Komáromi itt próbálja közös nevezőre hozni a kiváló embert, meg az ütődöttet: Isten zsámolyánál tehát fent a magasban, nem idelent a porban és piszokban. A kitudhatatlanságban, nem a kilátástalanságban. Ez az egyetlen hely, ahonnan tekintve nem cinizmus, ha nem mutatkozik meg az a kicsi kis különbség, amely a világ eleje és ocsúja között mégis csak megvan mindennütt egybeüttl. A szeretet is csak innen áradhat szerte egyforma intenzitással kicsire-nagyra egyaránt. Különben sziruposnak ízlélnék és szentimentálisnak ítélnők bizonyosan.

VI.

Isten virágos kertje... nem pusztá szólam ez, hanem sui generis ennek a virágos kertnek egész külső és belső összeállítása. Komáromi világában leltári felsorolás szerint is másfélék a szubjektumok és objektumok, mint akármelyik másik költői világban. Hogy úgy mondjam: isteni attribútumok gyűjtőfogalmai alá csoportosíthatók.

1. *Végtelenség.* Külsőleg is érzékelhető, mert rendszeren már a tájak végtelenbe vesznek. De ha ez valami okból még sem lehetséges, akkor is ott szikráznak, villognak a láthatár szélén a havas hegyek, hol a Vihorlát, hol a Karavánkák. Vagy pedig — nagyon magasan és nagy tömegekben — úsznak a fellegek. Még inkább ott van azonban a végtelenség mint távlat Komáromi világában belsőképpen. Az emberek mindig nagyon messziről érkeznek meg ebben a világban egymáshoz, közvetlenül megérkezés előtt is még mindig úgy érzik, hogy soha nem, vagy soha többé nem fognak megérkezni, vagy találkozni. Van valami nagyon mély jelentése annak is, hogy legkivált egymás felé haladó sorsúak, egymásnak teremtett lelkek érzik ezt így: szerelmesek, jegyesek, házaspárok, leendő fiatal apák-anyák. A végtelenség őre a halál, az élet ritmusa a bujdosás, a testvériség belső lényege az idegenség.

2. *örökkévalóság.* Minden már megtörtént volt egyszer legalább. Az idő múlását nem is lehetne jószerint észrevenni. Azért rémlik nekünk mégis, hogy *telnek* a percek, az órák, a napok, a hetek, a hónapok és az évek, mert egyrészt minden áll, míg mi odavagyunk valahol másutt, amiről, ha visszajöttünk, mindunta-

lan újból meggyőződhetünk, másrészt minden megtörtént dolog bizonyos idő múlva csekély különbséggel szabályszerűen feltétlenül megismétlődik. Az álló világ monoton ismétlődése eszméltet bennünket az idő folyására, a csekélyke eltérések az úgynevezett fejlődésre. Élet és halál, sejtlem és valóság, ifjú évek és öregkor, emlék és aktualitás, tegnapelőtt és holnapután egybefolynak. Talán nincs is egyén és egy-emberélet, csak ember van és egyetemes lét. Nem is az egyes sorsosok érdekesekek, hanem az élet egésze: a gyerekek, a diákok, a katonák manőveren és háborúban, a jegyesek, az ifjú házások, a különös és szokványos munkásemberrek, a városiak és falusiak, a boldogok és boldogtalanok, a szülők, az ősök és az öregek.

3. *Az átok és az áldás. emberei.* Vannak lelkesítő, vannak könnyfakasztó és vannak komoly, meg komolytalan dolgok az ember életében. Lelkesítő dolgok például a kurucok, meg a világháború rettentő sorsú hős katonái, valamint a közönséges emberi méretet hatalmasan meghaladó nagyapa, a főkozák, de szakasztott ilyen lelkesítő dolgok a kollégium esetei is, mikor a magyarruhás teológus diák bizonyos mennyiségű szafaládéért átbúvik a szűk kis gyaloghídon, vagy a kórus tagjai összegyűlnek és énekelnek, meg nagyot isznak. Könnyfakasztó dolog, mikor az embernek meghal az édesanyja, vagy nagy veszedelemben a hazája, vagy reménytelenül szerelmes az ember, de nem kevésbé könnyfakasztó az is, ha a kisdiáknak nincs nyolckötetes tornakönyve. Komoly stúdium a dicső múltat tanulmányozni, és szerencse, hogy annyi forrásmű maradt fenn, de más oldalról ki tudná megmondani, mi a hitelesség kritériuma, mikor a kuruckorból például a tarcali jegyző annyi minden bolondot, lényegtelen, egyoldalút és elfogultat összefirkált és az mind ránk maradt, éren nádton pedig kóborló vitézek, bujdosó deákok igaz beszédei visszahozhatatlanul, mindörökre elhangzottak. De így vegyesen, az egész, ha az ember nem kritizál, csak gyönyörködik, nagyon érdekes, nagyon emberi, nagyon valóságos, nagyon jelképi, nagyon, nagyon szép.

4. *Liturgikus nyelv.* Mikor az író közeledik Isten virágos kertjéhez, az ő saját külön szép világához, akkor egyszerű, tiszta, áhítatos és zengő ugyan a szava, de már akkor sem közvetlen egészen. Mikor pedig a világ közelít feléje egy-két lépést, vagyis mikor felfedezi benne a szimbólumot, akkor meg feltétlenül vált is ez a nyelv és kultikussá válik. Vagy az epikus megszállottság sámánkodó dikciója lesz belőle, vagy a komikum présziőzködése. Isten szép világának állandó jelenléte mindig idegesíti és mindig fűti a költő nyelvét, néha nagyszerű és különleges szépségek hőfokáig ugratva föl.

VII.

Tudom róla, hogy szláv volt verség szerint, tehát mindez a sok nagyszerűség, amiről főntebb szót ejtettem, lehet szétködlő szertelenség is. Erőtlenség, nem pedig erő. Gyarlóság, nem erény. Azt is tudom, hogy korai volna még életművének mindennemű értékelése is. Befejezésül mégis hadd tegyek itt egy rövidke bizonyosságot mellette.

Összegyűjtött művei 30 kötete közt van egy vékony kötet, egy kis regény, *Elment a nyár* a címe. Arról mesél benne Komáromi János, hogy a falusi intelligencia nyáreleji unalmában nem tudja már, mitévő legyen, kiadja hát az öregedő és vedlett segédjegyzőt földbirtokosnak, házassági ajánlatokat kér a címére apróhirdetés útján és jót mulat a többmázsás postán. Az igazi földbirtokos, a királyi kamarás úr meg Gelb Jakabra, a falu boltosára lövöldöz vadászpuskájával kastélya erkélyéről, csak úgy passzióból, hadd törje a gyáva frátert egy kicsit a nyavalya. Éjszakának évadján a tanítót ugratja ki ágyából öméltósága, s azonmód, lenge magyarban viszi magával úri házához reggelig mulatni. Egy fiatal doktor jurisz, aki apját, anyját őszintén és mélyen szereti és vizsontszeretet hiányán sem panaszkodhatik, odáig már nem túlozhatja a családi érzést, hogy megírná, vagy elmondaná szüleinek eljegyzése történetét. Össze kell előbb dűlni-borulni körülöttük-mellettük mindennek, hogy a bonyodalom rendbejöhessen. Ennyi a regény. A végén egy eszelős vénasszony háborút jósol. Persze kinevetik: 1914 tavaszutója van.

Ahogy a regény főntebb vázolt feszültségei megéreztetik velünk, hogy nem ugyan a végzetes dátum miatt, hanem azért, mert e dátum idején ezek a feszültségek kitalálás nélkül valók, valóban ott villóznak ember és ember között és így nem lehetett már vegetálni tovább, tehát igenis, ki kellett törni a világháborúnak: az valami kivételesen nagyszerű művészi élmény. Most, hogy Komáromi János már meghalt és nem fog írni többet, még egyszer átüt felém egész oeuvereje ellenállásán keresztül ennek az élménynek tiszta, teljes, zavartalan öröme. Nem' próbálom hát méricskélgni, mennyi vajjon időálló érték 30 kötetéből. Felesleges, mert ez az egy már egészen bizonyosan megmarad.

AZ A NEVED, HOGY ÉLSZ

οίδα σου τα εργα# διτι όνομα έχεις
οτι ζης, και νεκρός ει. άλλα έχεις
ολίγα ονόματα εν Σάρδεσίν α ουκ
έμόλυναν τα ιμάτια αυτών, και
περιπατησουσιν μετ' έμοϋ εν λευκοίς,
διτι άξιοί είσιν.

SZABÓ DEZSŐ

I.

Kultúránk ifjúkorában nincs külön művészet, tudomány és vallás, egységes a néplélek és papok az egyfajta szellemi kincsek őrizői. Egészen ködbeborult kezdetek kezdetein pedig egyetlen prófétában fut össze a legszélesebb alapú gúla is. Ezért aztán a próféta mindig isteni kijelentés aranyos felhőjébe vész, mindig egyszerű és elemezhetetlenül egy, mint az ősatom.

Nagyon különös volna például Luther Mártonról, mint nyelv-újítóról, vagy mint lírai költőről, vagy esetleg, mint parasztlázadást előidéző társadalmi tényezőről beszélni. Pedig Luther Márton bibliafordításával az újfelnémet nyelv apja, az Ein feste Burg ist unser Gott és hasonló igen derekas lírai költemények szerzője és valóban szülőoka egy nagy társadalmi bomlásnak, elannyira, hogy a kapitalizmustól a kommunizmusig minden huszadik század eleji társadalmi megmozdulás hozzáig gyökerezetheti családfáját, ha akarja. És mégis, az ő prófétai alakjában sem a nyelvzseninek, sem a költőnek, sem az országháborítónak nincs külön-külön értelme.

II.

Szabó Dezső próféta, mert sikerült azt az illúziót maga köré aranyosfelhőznie, hogy összeomlott a világ és előlről kell kezdeni mindent. Csakugyan mindent előlről kezd, ha egy kicsit Robinzon módjára is: egész kis hajóraikományt átmentve kezdenek a roncsról a puszta szigetre. Legyünk igazságosak e Robinzonok illúzióival szemben: érezni minden egyes deszkadarabon és csákányon, hogy nemcsak helyzetük változott, hanem jelentőségük és szerepük is; másrészt, másképen csákány és deszka mindakettő a szigeten, mint a hajón volt.

Szabó Dezső prófétai előlről-kezdése is hagyományon épül. Olyan ez a vonás rajta a próféta-illúzió számára, mint a levegő, vagy a mindennapi kenyér. Ezért tiltakozik a protestantizmus például eleve az ellen, hogy az új hit gyanújába keverjék, nem, nem új hit, hanem megtisztított vallás. Szabó Dezső sem a semmiből teremti meg újszerűségét: ő a mindenkori magyarság örök ellenzéke, az ős Koppány vallását hirdeti.

Ebből a szempontból igenis összeomlott minden, előről kell kezdeni mindent. A keresztyén kultúra örve alatt valami zsiszibasztó germán keresztyénség áporítja szerinte a magyar lelket s teszi még passzívabbá keletről hozott átok-tunyaságát. Idegenek, akik ezt a kórt ráhozták, alapos vámot szednek ebből a számukra hegyen-völgyön lakodalom helyzetből. A kór még hozzá annyira elharapózott, hogy a magyar Génius, félig önkívületben ma már nem is hallja legjobbainak kétségbeesett segélykiáltásait, életöszöne önmaga ellen fordult, zsenijeit halálba kergeti s tántorog tovább régen megásott nyitott sírja felé.

A prófétai parancs tehát ennek a kezdeti állapotnak megfelelően ez: a magyar néplélek minden gyümölcse mérgezett gyümölcs. Aki amilyen mértékben evett belőle, ha csak ki nem hányta azonnal, olyan arányban betege lett. Legbetegebb a magyar vezetőosztály, relative egészséges a paraszt. A népléleknek csak a legösztönösebb reflexmozgásai megbízhatóik ma már. Tagadjuk meg az idegen vezetőket, az egész mai magyar szellemi életet, hallgassuk meg a próféta szavát és engedelmeskedjünk neki.

Az ítélet irtózatos, de nagyon felületes vizsgálat elég hozzá, megszegnünk a fejünket s halkan magunk elé mormolnunk, hogy tagadhatatlan. Koppány, Dózsa György, a gályarabok, Zrínyi Miklós, Rákóczi, Csokonai, Kossuth hosszú sora mutatja a történelem folyamán az elegyítetlen magyar lélek tragikus sorsát. Az is bizonyos, hogy jelenleg is mélységes a szakadék a magyar néplélek és a magyar kultúra között. Hiszen csak, hogy az általam annyira amennyire áttekinthető részéből kiragadjak néhány példát, a magyar néplélek patriarchális királyt tud a magyar trónon, a magyar alkotmány népképviselőt; a magyar paraszt ma is jobbágy, a magyar alkotmány szavazati joggal ruházta fel. A magyar népdalon, népballadán, népmesén megteljesedett klasszikus irodalmat a magyar vezető osztály inkább csak emlegeti, de nagyon töredékesen ismeri; a magyar népdalt most ássák kifelé az elfeledésből, nem csuda, ha nem rajta épült műzenénk elől eldugul a világ füle. A magyar iskola nem történelmi folytatása a magyar múlt és magyar föld kitermelte partikuláris iskolarendszernek, nem is tudta meghódítani a színmagyar falu és tanyavilág millióit mai napig sem. S végül furcsa természetrajzú a magyar paraszt úrgyűlölete, mely végzetes egyoldalúsággal fordul a maga vére ellen és sok mindent elnéz a másfelőlről jöttéknek. A magyar paraszt Kossuth kultusza, mely babonás imádattal ragaszkodik az egyetlenhez, aki magyar népközjogát a névtelen szívekbe kodifikálta, csak misztikus gesztusokban élő vallásossága, mely örzi, de ethnikumá tenni átalja azt, ami nem vált vérévé, szintén azt sejtetik, hogy a Szabó Dezső prófétai jalkiáltása nagyon a néplélek lelkéből lelkezik.

Azt, hogy arisztokráciánk túlnyomórészt idegen származású, hogy iskoláink városlakókkal, tehát nemrég asszimilálódott elemek gyermekeivel telvők, vezető állásokban jórészt idegenből lett

magyarok ülnek, a római katolikus főpapi kar nem fajmagyar, bizonyítani sem kell, annyira köztudomású tények. Legföljebb azon lehetne vitatkozni, igaza van-e a mélyről fájó sírásnak, mikor ezt tragikusnak érzi és kiáltja világgá. De ez sem lehet itt vitatárgy, ahol a prófétai kezdet illúziója szempontjából vizsgáltuk meg. Népközjogi, folklorisztikus vitális érzések szempontjából a kizárólagos birtoklás ténye amúgyis vitássá lett, mihelyt az első jogosult igény reátabláztatott.

Szabó Dezső tehát prófétai egyéniség, mert a Koppány-kérdést újból aktuálissá tette s különösen a magyar egyetemi ifjúság, de általában a fiatalabb generáció egyhangú lelkesedésétől kísérve, valóságos Hadúr-kultuszt teremtett. Ez a Hadúr az ő fogalmazásában nem pogány Isten, hanem maga az örökkévaló, de germán-szláv vonásaitól megtisztítottan, magyar kiadásban. Még Fia is van: a megfeszített és szegényekért élő szegény Jézus; szenvedő próféta, de nem feltámadott Istenfiú. Szent Lelke is van: a zenik teremtő kedve és ereje.

Minden írásának ez a prófétai állásfoglalás az értelmet adó kulcsa. De megszépítő és megnagyító velejárója is ez.

A szó, a próféta szava zuhatagos erejű és tisztaságú. A magyar elbeszélő próza későbben lett klasszikusan magyarrá, mint a magyar vers, de már magyarnak találta a huszadik század kelő napja is. Magyar értekező prózát, világost, okosat Gyulai Pál testált reánk. Magyar szónoki prózánk nem volt eddig. Az igehirdetés Arany Jánosa mai napig sem adatott meg nekünk. Ám Szabó Dezsőben szónokol az igehirdetés Csokonai Vitéz Mihálya, akiben az ösztön spontaneitását a tanulmány tudatossága csak ízesebbé és kristályosabbá hűti, de nem zavarja zagyvalékká. Megint a prófétai lélek szolgáljon magyarázatul, amely eklektikusán csak azt tanulja meg, ami szent egyoldalúságát igazolja, vagy segíti kialakulni.

Sokszor zavaros és dadog ez a nyelv, mindig olyankor, mikor meglehetősen egyéni meggazdagodottságában is Prokrusziész-ágyának bizonyult. Ilyenkor áttöri a szokványosság korlátait, mert nem ér rá megkeresni az évszázados bozótban minden bizonnal ottrejtőző egyetlen helyénvaló kifejezést. Nem, nem volna igazunk, ha szálára szedett egyéniségének egyik érdeméül, vagy egyik hibájául felemlgetnénk nyelvi sajátosságát. Nem irodalom, amit ad, hanem az élet maga, in statu nascendi, emlékekben és víziókban mindig csak a mostani élet, a jelen világ, az egyedüli realitás. Nagyszerű Istenarc, de tele májfoltokkal, mérges pattanásokkal, nyakatáján kidagadt erekkel. Adottság, nem hiba. Adottság, nem érdem. Ha Szabó Dezső csak ezt a nyelvet adta a magyarságnak, akkor ez a nyelv néhány évtized múlva a Vajda Péter és Kuthy Lajos nyelvének a sorsára jut.

A mondanivalója, a próféta mondanivalója az osztatlan, nem elemzett, gyökerében érzett élet egyeteme. Azt jelenti ez közönséges nyelven, hogy zsúfolt és trágár. Annyira zsúfolt, hogy mind-

végig tagolatlan képzet marad, a képzetkapcsolatok logikai viszonya nem bomlik szét legtöbbször egyáltalában nem, de sohasem a képzeletünk szemeláttára, fülehallatára, orraszaglására. Például. Szó esik Boór Bálint mindennél nagyszerűbb szobrászművészetéről ezer lapon keresztül. Ezer lapon keresztül eszik, iszik, szeret, barátkozik, érintkezik, sír, hat, szenved, él és hal Boór Bálint, de soha szobrot nem csinál. A szobrok megvannak, vagy szeretnének meglenni, széjjeltörnek, de nem születnek soha. A „Nincs menekvés”-ben is halálvágy kezdi és végzi a történetet; de 141 lapon keresztül változatlan ez a halálvágy, nem látunk belé, sőt mögéje sem. A magyarság riadója egy hatalmas életmű minden kötetén át sikoltva jajveszékel, de bajos volna megrajzolni, micsoda vízió szolgálataibai. Zsúfolt ez a prófétai program s meg kell adnunk, tragikus elmúlásunk, reménytelen küzdelmeink víziója sokkal elevebb részletekkel meg van már rajzolva Herczeg Ferenc Élet kapujában, Pogányokjában, Ocskayjában, Bizáncában, Hídjában, mint újabb ezerévünk tündéralma sivár helyzetképén, kétségbeesetten-víg csatadalán túl a Szabó Dezső oeuvrejében.

Ez a zsúfolt, tagolatlan képzet életszerűségében ilyen zsúfolt, tehát természetesen trágár is. Az élet alapigazságairól beszél, parasztnyelven. Szeretném azoknak a megbotránkozását, akik a nemi élet goromba-összintén emlegetése miatt neheztelnek, még alaposan megtétni valamivel, amit bizonyosan nem emlegetnek annyit. Szabó Dezsőnél nemcsak sokat és brutálisan szeretnek, hanem sokat és brutálisan esznek is. Az étel szétmegy a Szabó Dezső embereiben s a halhatatlan lélek jókedvet, energiát, életet habzsol a vályúból. Ez talán még hamarabb és alapvetőbben állati élet, mint a másik. Mintha bizony nem egyforma vétek volna egy szerzetesnek akár a szüzességi, akár a szegénységi fogadalmát szegnie meg, bár a világ ágyának tisztaságait nagyobb szigorúsággal kéri számon, mint a peccenyés táljáét.

Nem vétke és nem is érdeme tehát Szabó Dezső oeuvre-jének a trágárság, hanem csak tünete. Hiszen nemcsak az élet, asztal és ágy kérdéseiben trágár, hanem élet-halálkérdéseiben is. Felelőtlenül születnek és felelőtlenül hálnak bele a világba az emberei s ez csakugyan nincs is különben, ha a gondviselést kiradírozzuk az élet teljességéből. Szabó Dezső megkísérti ugyan: kozmikus jelentőséget ad az emberparálynak s fejest ugrat vele a világegyetembe vagy belemasiroztatja a világegyetemet az ember öt-hat érzékszervén keresztül az egyéniségébe — prófétai lénye sokkal határozottabb, semhogy ez titáni tehetetlen fájdalman kívül más egységet biztosíthasson világerzésének. Nem, ha Szabó Dezső csak ezt a zsúfolt, trágár, érteimetlen életet adja a magyarságnak, ez a mozifilmtekerics a Bessenyei, Kölcsey, Komjáthy Jenő fotográfiáinak a sorsára jut.

Mese kellene még, amibe megformálódjék ez a nyugtalan behemót élet-álom és e próféta meséi igen érdekesek, mert érdekes

emberek érdekes sorsa mindenik. Különösen azért érdekesek, mert egy síkra vetítve, azokat a geometriai figurákat juttatják eszünkbe, amik gyermekkorunkban bennünkfelejtkeztek: mindeniknek a sarkában oda volt rajzolva egy szem, abból sugarak mentek széjjel és mindent annak a mindig ugyanazon szemnek a távlatából mutattak meg.

Tévedés volna erre azt mondani, hogy lírai látásmód. Azt is, hogy szubjektív költői stílus. Azt is, hogy impresszionizmus, hogy egyéni, hogy kulcs-költészet. Általában nagy tévedés ezt a nagy költői erővel mozgásba hozott világot költészet vagy szépirodalom, rabtartó szavak pórázán tartani nyilván. Mert akkor aztán nagyon könnyű vicceket gyártani rá, hogy azt mondja, az első regény címe: Én, a másodiké: Énn, a harmadiké: Énnn. Fölöttébb egyszerű megállapítani az alakokról, hogy nem élnek, hogy papirosfigurák, drótonrángatott marionettek, mindig egyszólamot, a maguk kis egyszövésű élettartalmát hajtogatják. Nagyon kényelmes olyasféle igazságokat is gyártani körülé, amilyenekkel szegény Jókait keverték rossz hírbe, hogy novellái közül sok finom, értekes, erős írás akadt, de regényeit mind elrontja.

III.

„Nagyobb van itt” ezeknél.

Szabó Dezsőre sokáig szószerint ráillett a bibliai nép vezér szimbóluma. Mózes ő, aki haragosan sújtja meg a meddő sziklát s mikor a nem Istentől való csapásra nem történik csoda, egyszerre veszíti el Istenbe vetett hitét és saját népében való bizodalját.

Szabó Dezső a pusztai vándorlás éveiben elvétette az időt s csak legújában érezte meg, hogy a negyven esztendőből kifele botorkálunk már s növekedőben a pusztában született fiak igéretföldéhes emberöltője. Másoknak beszél ma már, mint ezerkilencszázegynehányban, mikor először hallatta szavát.

Kezdi látni, hogy meséinek tündérekertje és kristálypalotája azért szoborszerűen mozdulatlan, azért halálosan történést elén, mert hiányzik valakinek a megváltó csókja belőle, úgy, ahogy ezt már a mese régóta meséli.

Végre félremlt neki, hogy abból a nagyszerű életből, amelyből ezek a mesék formálódtak, nem szabad hiányoznia a második ezeresztendő ígérétenek. Annyi sok szenvedés után az ő lelkes fiatal gárdája ezt akarja hallani, a bizonyosságtevés elhithető szugesztiójával.

A „Füzetek” sejtetik már, hogy a magyar bajok őserdejéből se lefelé, se oldalvást nem vezet ösvény. Soha még ilyen betűszerint Isten választott népe nem voltunk, mint a jelenvaló időben.

Szabó Dezsőt nem hiába örököltük a világégés előtti esztendők mocsarától. Ő ma a legőszintébb jaj a magyar sírás zürzava-

rában s prófétai nyögésére felfigyel a magyar életosztón.

Ki tudja, a magyar életigenlés milyen pünkösdi csudája rejti még ezután születő műveiben?

NÉMETH LÁSZLÓ

Németh László tisztelt és rettegett kritikusa a magyar irodalomnak, szigorú és megvesz tegethetetlen bírása szellemi közéletünknek. Időnkint maga is szokott írni novellát, regényt. Ezúttal két kötetes, nagy regényt írt. A bűn regényét írta meg.

Az első megkapó eseménye ennek a regénynek a címe. Az az érzésem, hogy nem is nagyon szükséges a részletek felé haladnunk, a könyv sorsa még a címnél eldőlt. Nem lehet közönséges, napi fogyasztásra szánt irodalmi alkotás, ha a bűnt tárgyalja. Nagyon jó vagy egészen rossz könyv lehet csak.

Vajjon mit szólna hozzá az olvasóközönség, ha a Bűn-nek ez volna a címe: Regény? Kíváncsi lenne rá, megvenné és elolvasná? Ezt az a homályos gyanítás kérdezteti velem, amely ebben a pillanatban ébredt bennem és azt igenli, hogy minden regény a bűnről szól. Csak a bűnről lehet regényt írni, mert kizárólag csupán a bűn miatt van az embereknek, mint regénybeli „hősök”-nek „sorsuk”. A történelem az Eden kapujánál kezdődött és az Új Jeruzsálem kapujáig tart. Ez a bűn útja. És minden valahai regény egyetlen „meséje”.

Felfokozott igénnyel vétette kezembe Németh László regényét a címe. Bűn. Ha ez a regény a bűnről szól, akkor nagy leleplezés lesz beleírva arról, hogy az emberek „bűnei” egytől-egyig csak szimptomák. Egy bűn van ezen a világon, egyetlenegy, hogy embernek születünk s anyáink méhétől fogva romlottak vagyunk. Grandiózus lehetőség: tükör által, homályosan megmutatni a teljességre szomjazó szemnek, rész szerint való szimbölisztikáját a Peccatum Originis-nak, az Eredendő Bűnnek.

Kár, hogy az írónak vagy a szeme nem elég éles, hogy hősei-nek a sorsában meglássa a Bűnt, az egyetlen, az eredendőt, vagy a szája nem *elég* bátor, hogy nevének nevezze, amit lát. Annál nagyobb kár ez, mert a сюжетjében, a regénye szövedékében benne van ez a bűn és ez a bűn van benne. Felépül a szemünk előtt egy budai családi ház, eltelik közben tavasztól télig jó csomó idő, emberek életfolyása fonódik egybe, maguknak az embereknek az alakjai a könyvön keresztül lapról-lapra markánsabban rajzolód-nak elénk, minden hiába, minden hasztalan. Nincs értelme az életnek, nincs látatja a csupa jószándékoknak, nincs eredménye a sok kis Én gondos, szívós, konok építgetésének, mert a Bűn mindent lerombol, megállít, haszontalanná tesz.

A könyv nagy művészettel van megírva és meglehet, örök magyar írás marad. Elolvasása után azzal a hangulattal kel fel mellőle az ember, hogy igazán nincs értelme a Bűn miatt semmi-

nek. Se annak, hogy Horváth doktorné házat épített, se annak, hogy Kovács Lajos abafalvi legénynek egy általányba felvállalt kert felásásánál az első komoly havazáskor kitelt az esztendeje. Se annak, hogy Horváth doktor világot boldogít, vagy mérget vesz be. Nem komoly ügy egyik *sem, sem* a világboldogítás, sem az öngyilkosság. A Bűn miatt mindez értelmetlen kilátástalanság. Ezt világosan érzi az ember a II. kötet 220. lapja után, sőt tovább érzi. Maga a regény sem komoly dolog. Megint csak a Bűn miatt.

Ezért nagy mű a Bűn. Mert visszavonhatatlanul utolsó mű a maga nemében. Legeslegutolsó. Lehet, hogy írnak majd még írók magyar nyelven regényeket, de az már céHjavesztett fáradság rügött virága lesz mind. Hiszen még címet sem adhatnak többé egyiknek sem. Ha csak azt nem, hogy Regény.

Magának a Bűnnek sincs értelme. A magános lélek idáig jutva összeroskad. De mitévő legyen az író?

NADÁNYI ZOLTÁN

I.

Pasztellbe szeretném megrajzolni az arcképét, hiba volna utánajárnom minden testi vonásának a fotográfia hűségével. Például, nagyon könnyen megtörténhetik, hogy amit élete eddigi folyásáról papírra képzelműzök, abból a valóságban egy betű sem igaz. Hiszen csak hangulatokból következtethetek rá vissza. Azok pedig nem nagyon pontosan utalnak az eredetükre. De mellőznöm még sem lehet ezt a munkát, mert kontúrja a többinek: színfoltnak, vonalagnak, árnyékoknak, arányoknak és harmóniának íme az üveglapra ilyen ábrát rajzolt a fölibe tartott hegedű sírása:

Falusi úrifíú volt, kastély rabja és nagy-nagy kerté. Társasága legtöbbször a magány unalma, ritkábban a rokongyerekek. Hébe-korba egy-egy mezítlábas fiú, ha máskor nem, az ételhordók a gép mellett, a zsákok közt és mindig és örökösen a nagyok, a maguk háromszorosán érthetetlen mástempójú életével, felnőtt, gentry és céltalan gesztusaival. Aztán kisvárosi gimnazista évek következtek. Hazasóvárgók nagy-vakációra. A különös természetű vadóc sokpajtású társtalansága. A rokoni vagy jóismerős kosztkvártély otthonszerű langyos börtönéből elképzelése inkább a lehetetlennek, mint tiltott kóstolgatása. Végül jogászkodás valami jogakadémián. Sikertelen kísérletek a szabadulás perce felé.

... És ennek megfelelőleg nagyon gazdag álomélet. Megsejdtése a végtelennek, örök szíakítás a rabtartókkal, de ennek fejében örök társtalanság. Gyönyörű álmok súlyos ára: a tehetség nehezen túrt egocentrikus helyzete akkor, mikor már nagyon jól tudjuk, hogy az élet csak önmagunk odapazarlásáért hajlandó cserébe adni legdrágább kincseit.

Az elsuhanó percek Tantalus-almái minduntalan megríkatják a pokoliján sínylődot s ezt a szeráfikus sírást érzekli a mi véges de végtelent formázó hetedik érzékünk *Nadányi Zoltán* költészete gyanánt.

II.

Az Alföld repedezett, szikes földjére boruló palaszürke eget börtönnek érzi a kastélyos gyermek. Hiszen megszokta már, hogy a nagy szobából végtelennek tetsző nagy ház határa a valaha háttartalan nagykert, mindenén túl van valami, de az mindig tilos. Az pedig, ami nem ereszt tovább, csak hazudta magát gazdagnak és téresnek eleinte.

Az úrifíú hamar észreveszi, milyen értelmes és milyen kicsinyes körülölte a parasztok élete, milyen szervesen és milyen hamar kitanulható fordulatokban látszat-tengődés ezzel szemben az övé és a magaszőrűeké. És később is, a kisváros, Budapest, a nagyvilág, mind kiábrándítják. Bizonytalanul lóg, lebeg az élete a hiábavaló látszatok és a sivár realitások között.

A magányos ember-palánta minduntalan beleütközik másokba. Ezek a mások az életük formájában és tempójában különböznek tőle. A valóság jelképei, de a magának élő lélek számára megoldott rejtélyek immár. És mert birtokolják és elperelték tőle* a valóságot, hát ellenségek ők és nem kell a holmijuk. Még a maga jussát is kivetí magától, mint az anyamadár azt a fiókáját, amelyet kíváncsi gyermekkéz már megfogdosott.

Szerez magának újabbat. Persze látszatot, mert a börtön minden tágas volta mellett sem engedi rabjának a túlsó végéig elkergetni a végtelenség szívárvány-ösvényeit. De örökérvényűt, mert a falu tengőlete csak azt tanította meg neki megbecsülni.

Így jut el a formák szeretetéhez. És így lesz szerelmese a formák formájának, a szép szavaknak. Már költő, de még mindig boldogtalan.

Igen, mert az élet megszökik a szavak elől, szűk neki a formák kalitkája. A költő sok befelé hulló könnyet sír ezért, mert érzi újabb megcsalattatását. ő álló és néma életet hazudik a papírnak, az élet pedig zúg, szalad tovább. Miért nem állnak meg a percek, ha tisztult árnyékuk azt ja vallja nékik? Vagy miért nem kelnek táncra a szavak, ha az élet csakugyan iramiás? És mindenekfelett: miért nem egyesülnek a szavak a jelentéseikkel, mikor az örökkévaló terveiben egymásnak vannak szánva? A költő szenved, mert még nem eszmélt a halálra.

Aztán egyszerre megjön a megoldás. Annak köszönheti ezt a költő, mert tudott alázatos szolga lenni ott, ahol mások urat játszanak és játszanak a szavakkal maguk multságára, szabadlák az életet maguk kényekedvére, ahelyett, hogy próbálgatnák egyiket a másikba a játszani tanuló gyermek égből hozott nagy türelmével. Az történik, hogy egyszer az élet egy kicsi darabjára tálatál az egyetlen szóra, mely őt jelenti. Magára ölti ezt a szót,

hiszen ez az ő ruhája, és akkor megáll. Megkapta a végleges formáját és mozdulatlan marad.

A szó pedig életre kél, mint a mozgás szuverén és legitim ura. És most megindul, keresi az utat hazafelé. Még nem talált haza, bár egész bizonyosan haza fog találni valamikor. De ezt a megérkezést már nem az arcképe mutatja meg a költőnek, hanem rejtelmes mosolygású, megbékélt, mozdulatlan halotti maszkja — valamikor.

III.

A kifelé vágyódó rab először is szét akarja törni szűk celláját. Megöli börtönőrét (*Gúnyvers*), lebontja a börtön falát (*Újfalú*), megszökik (*Korzó, Jegyesek*), aztán észreveszi, hogy mindörökre rab, a kitorés nem sikerült (*Elhagy a szerencse*).

Ekkor rab voltát próbálja rögzíteni (*Póruljárt lovas*), de érzi, hogy ez méltatlan volna hozzá és éppen ezért lehetetlen is (*Aranytallér a járdán*). Megkísérti a szublimálását ennek a gondolatnak (*Te vagy az ország*), ez sikerül is egy darabig (*Győzni fogsz*), de aztán nyilvánvalóvá válik irrealitása. (*Harangozó vagyok én*). A békekötés nem sikerült, elmegy a végérvényes hadüzenet is (*Imádság*), a hadiállapot összes lehetőségei ellenére (*Sirató*).

A harc könyörtelen. Körülötte halott mozdulatlanságban az élet (*Szegény ember karácsonya*). A horizont sivár (*Róza*) és nem változhatik (*Vincze*). Mozdulása látszólagos (*Vásárosok*). Valami borzasztó titok átka nyugözi le (*A gyilkos*). A titok leplét fellebbentem talán még borzasztóbb volna és maga a végső megsemmisülés (*Falusiak*). De ő, aki érzi ezt a súlyos titkot, nem is volna erre képes. (*Karddal szívemben*).

Ez a tudat először rázuhan (*Az átkok könyvéből*). Azután megrázza, de ez tehetetlenségének egyetlen és utolsó gesztusát erőszakolja ki belőle (*Fekete üdvözet*). Azután mégis megharcolja a reménytelen küzdelmet.

Minden földre dobantja. A mai nap (*Kánikula*), a távol (*Romantico*), a régen (*Római hölgy sóhaja*), a halál üzenete (*Éjszaka*), a biztos tudásé (*Este*), a természet (*A harkály*) és a kis falu (*Bakonszegi temetőben*). Fájnak neki a tárgyak (*Az ajtó, Zongora*), a távlatok (*Csillag*), az emlékek (*Nagyanyám*), az állatok (*Titok*), a növények (*Az akácfa halála*), a tájak (*A parton, A vándor, meg a tenger*), az emberek (*Testvéreim a halálban*), az élet (*Alvót fel ne költs*), a halál (*Körhinta, Borzasztó fehérség*), minden (*Rossz éjszaka*).

Észreveszi, hogy társtalan (*Kőrösparti korzó*). Először azt hiszi, hogy ez az állapot nem végleges (*Örök szerelem*), de aztán látja, hogy közötté és a nő között örök a börtönrács. (*Szép lány az ablakban*) és az ő igazi menyasszonya a bánat. (*Sirató*). Egy darabig még tréfával üti el dolgot (*Buvócska*), de végül kiveszi osztályrészét, akármilyen erősen sóvárogná is a többet... és ki-

rajzolódik szavakból: a kevés valóság a felöltözött úrleány testekből, a rokon, a gyermek, és a véletlen szerencsés lovag kalandos emléke és a szeretett lény telítette mindenség, (*örök szerelem, Szeress jobban* ciklusok és *Gertrud*).

Mintha maga a természet volna megsértve (*A bestia*). Mintha a végtelent és az örökkévalóságot bosszantaná a mi ficánkolásunk, úgy hangsúlyozza a minden embertől távoli és független mozdulatlanságot. (*Julius. Furulyaszó. Idill. A tiszteletes úr. A testőr.*) Csak az vall kudarcot, ami ellenkező törekvés (*Ég felé*). Amíg az ember nincs ennek a pártján, addig boldogtalan, (*Fájdalomból-fájdalomba*), azután már csak idegen (*Furcsa vendég*) és végül kibékül a rémekkel (*ősz*), hazatér (*Falu*).

Attól kezdve a szeme az életjelenségeket mindenütt észreveszi (*Orgonaszó*), csudálkozik azon, aki fut előle. (*Figura*), gyönyörködik, ha előtte van (*Kislány a kádban*), várja, ha jön (*Tavasza felé*).

A magyarság gondolatában is az elpusztíthatatlan elemek érdeklik (*Piros-fehér-zöld, Arany, Boldog föld*) és mikor ezeket megleli, többé nem probléma számára ez a témakör.

Nagyon szép, milyen biztosan rögzítődik számára költővolta. Először egy belső imperativusban (*Dalolj*), később egyetlen képben (*A költő*), az eszközeiben (*Betűk*), végül a szó imádatában. (*Ne szólj szám.*) És itt egyelőre végleges formát nyer.

IV.

Bocsássák meg nekem azok, akik a költőnek és a poétikának egyaránt régebből ismerősei ha most azt a kissé különös kijelentést teszem, hogy mindaz, amit itt, mint témát idesorjáztattam, nem lírai költészet. Mióta a mozi divatba jött és a regényeket filmre szokták alkalmazni, de még inkább, mióta Ady Endre írt, kezd ugyan tisztulni e kérdés körül a kör, de azért még mindig kockázatos dolog dogmává merevült szokásoknak ellene mondani. Néha azonban elkerülhetetlen. Itt is az.

Nadányi Zoltán nem dalol. De úgy nem dalol, mint ahogy nem dalol senki, aki képeket lát, nem pedig szimbólumokat érez meg és ezek határtalanságán kelt fájdmát vagy örömét zokogja el. A lírikus zenész a költők közt s csak annyi képet lát, amennyit a szimphóniákból a zeneértők kiéreznek olyankor, valahányszor rákezdik egymás között azt az elragadott, titokzatos tolvajnyelvet, amelyet csak szent borzalommal vagy gúnyosan nevetve hallgathat meg a botfülűek társasága.

Nadányi Zoltán nem lírikus, nem is elbeszélő, nem is leíró. Ő egységben mozdulatlannak látja az életet. Formát keres a számára, végleges elhelyezkedési lehetőséget és abban próbálja meg rögzíteni. Amíg ez nem sikerül neki, addig szenved. Ha sikerül,

akkor a képszerűség újra feloldódik a versében s az élet egyetemes körforgásának lódul neki benne.

Három tisztán nyelvi eszközzel dolgozik minden ilyen esetben sikeresen. Szóval, ritmussal, rímmel. Szavai közönséges, mindennapi szavaik, még vonzataikban és fordulataikban sem meglepőek. Ebben van a nagy erejük. Az új szavak és szokatlan fordulatok mindig nagy erőlködés szülöttei és mindig a költő vere-ségét jelentik: gátak, Luciferek a kifejezés szülési kínjai közt, melyek által a költő teremteni kényszerült. Nadányi nem keresi a világkép nyelvi aequivaiensét, hanem ami több és nehezebb ennél: megkeresi. És mindig kiderül, hogy igaza volt, az egyetlen szóruha ott rejtőzött a magyar szókészletben s kereste, várta a maga realitás-Hamupipőkéjét.

Ritmusa is ilyenforma. Nem teremtett egyetlen új időelosztó módot sem, de mikor p. o. Balassi versben kezd beszélni, az a benyomásunk, hogy a Balassi vers csak azért lett és azért várt idáig, hogy ezt az életdarabot elringathassa a megoldásig.

A megoldás pedig legtöbbször a rímek. Nadányinál a ritmus a tornác, a szavak a szenthely és a rímek a szentek szenté. Mindig tiszták és a legmeglepőbb messziségből találkoznak, a legszokatlanabb kapcsolatokat teremtve. Mindenféle rímei vannak: problémahordozó, összevesztő, békítő, feloldó és végtelenbe dobó rímei. Arany János óta alig tudok magyarul verselő költőt, aki-nél a rím ennyire structív elem volna és ennyire nem dekoráció.

V.

Legújabb versei úgy állnak és úgy mozognak, mint maga a föld: borzasztó iramban s emberi érzékeink számára mégis moz-dulatlanul.

De még mindig nem tudjuk, merrefelé mennek és hova fognak jutni?

ZILAHY LAJOS.

I.

Minden gyerek szánandó teremtés a maga időtlen boldogsá-gában. Ragyog, mint a tükör, de az utcán járó-kelő népek és szaladgáló kocsik képe átsuhan rajta és minduntalan elárnyé-kolja fényét valamelyik éppen akkor aktuális árnyék. Látszólag nyom nélkül, de idővel mégis belevakulnak ebbe a gyötrelembe a tükrök.

Ó, gyerek, gyerek. Életem egyik ilyen gyerekala'kja azt selypíti fülemben: aputát áthelyezték. A másik fontoskodva elme-séli, hogy nagymama temetéseikor sok-sok virág volt és feketébe öltöztették a Csárdást, meg a Bátort. A harmadiknak a mamáját

előléptették a kilencedik fizetési osztály második fokozatába, alig tudja hatesztendős eszecskejében tartani ezt a nehéznevű nagy örömet. A negyedik már járt Brüsszelben, ahol én még sohse voltam, és francia szavak pötyögnek ki a szájából, valahányszor ráemlékezik. Az ötödik valami nagy útról beszél, azt mondja, mikor jöttek, egy helyen éjszaka is világos volt a vonatablak; nagyon rosszul aludt akkor éjszaka, szomjas is volt. A hatodikat elvitte tatuka a Kisbikába magával tízórazni, sokat nevettek a bácsik, neki el kellett szavalná, hogy magyar vagyok, magyar, magyarnak születtem, szerette volna azt is elénekelni, hogy haragodnak nagy voltában, de azt már nem kellett, pedig azt tegnap tanulták és hiba nélkül tudta volna. A hetedik tegnap hallott valamit az istállóban, már a szájára is ütöttek érte, de ő csak hajtja tovább, ede meg a pene, ede meg a peine és hol sír, hol nevet hozzá.

Ó, gyerek, gyerek. Sem szidás, sem cukor nem használ, a négyet nígynek, a voltat vaótnak, a teljesent merevülnek mondd csökönnyösen ezután is, ahogy arra mifelénk mondják. Ha megkérdezik tőled, kicsoda is hát az esperes bácsi, nem jut eszedbe az agenda kitanítása egyházszerkezeti kérdésekben, hanem egy kis rémülettel a hangodban úgy defineálsz, aki egész esztendőben mindig jön. Túrósbélest loptál a kamarából s mielőtt beleharapnál, elimádkozod fölötte, jövel Jézus, légy vendégünk. Patikába vittek tegnap, ma délelőtt patikát játszasz, de nem a kis mérleg a fontos, vagy az adagolónak kinevezett cipőhúzó, hanem egy darab fa, melyet jobbfüledhez emelsz minduntalan, mert nagyothallott véletlenül a tegnapi patikus bácsi.

Ó, gyerek, gyerek. Ragyogó szemedet rámemelted nemrég és azt kérdezted tőlem, miért a részeg embert zárják a börtönbe, miért nem azt, aki sok bort adott néki? Feltaláltad a puskapor-motort ma egyhete, mert a részletek még nem zavartak fölöttébb. Betűország nevű utópiád alkotmányáról leadott elméleted viszont annál zavarosabb, mert a részletek irányában kihagy a fantáziád. Tizenhat esztendő korodban végül van egy nagyon komoly nyilatkozatod arról, hogy az élet számodra már semmi újat nem hozhat, és hogy nincsen Isten, legfeljebb naiv, elmaradt, beteg, vagy élheterlen emberek önvizsgálásaiban.

Ó, gyerek, gyerek. Körömszakadtig állítod, hogy nem tudod, hova dugták a többiek a töltőtollamat, igyekszel is ártatlan arcot vágni, de huncut két szemedből messziről árulkodik rád a visszafojtott jókedv, hogy hazudsz. Tudod.

II.

Zilahy Lajost személyesen nemrég ismertem meg. Most is csak annyit tudok róla, amennyi kívülről látszik belőle. Komoly, konszolidált ötven körüli úriember, meglehet azonban, hogy bo-

hémtermészetű, nem tudom. De az írásaiban gyerek. És ezért bátorodtam elő az imént néhány pillanatfelvétellel, melyeket gyerekekről őrzök emlékeim között, mely ilyenek hijján senki Zilahy Lajost olyannak, amilyen, nem láthatja. Pedig akár kevesebbre, akár többre értékeljük őt a kelleténél, szegényebbek leszünk egy életteljes és drága élménnyel, amelyet Isten csak olyan közösségnek ad, amelyet nagyon szeret s terveiben még sokáig fel akar használni. Egy drámába és prózába átkomponált Petőfi-élmény ez, szeretném mondani, de talán elég lesz egyelőre annyit mondanom, hogy még mindíig csupán valami ilyennek a lehetősége.

Méltóztatnak ismerni a gyermekrajzok technikáját: sematikus kivitel, de pontos felvétel. Olyan részletmegfigyeléseik vannak rajta, hogy az ember elbámul, mert felnőtt létére csak utólag veszi «észre, mennyi minden kikerüle figyelmét. A dinamikája is érdekes a megfigyelt részleteknek. Több rajtuk a szín, mint a vonal, több a forma, mint a kompozíció, a hangok és gesztusok rangja megnő a színéé mellett. Az „esetleges” jelentősége hangsúlyozottabb a lényegessel szemben.

Az időbeliség elnagyolt a gyermekmegfigyeléseken. Az emiáltak elevensége nagyon erősen függ jelentől való távolságától. Gondoljunk gyermekéveiken merengő öregekre s meglátszik a nagy másformaság. A jelenből jövőbe vetítés ügyefogyott, ha gyerekfantázia próbálja. Pragmatikus historizálás elképzelhetetlen, még ;a krónikás felsorolásba is belefárad a gyermekképzéledés s az események egy bizonyos tömegén túl már csak az annales lélektelen végigmorzsolgatására képes. (Még csak kétszer fekszünk le és aztán jön a „Jézuska” e helyett, hogy „holnapután”.)

Zilahynak a világa szakasztott ilyen sematizált, részletagyanzsúfolt, időtlen kép. Tulajdonképen kár ezt a megállapítást illusztrálni, mert egészében jellemző, de viszont az illusztrációk önmagukért is érdekesek. A részletmegfigyelések hűségét hadd Igazolja egy v betűnek a hurka. írónk azt állítja róla, hogy ez a kis hurok, azért, mert ott annakidején Kovács János asztalossegéd erősebben megnyomta a pennát, negyvenhat esztendővel élte 'túl őt s legutoljára tűnt el a Földről az életéből. Ugyanebben a kis rajzban észreveszi, hogy az asztalossegéd nyugtáján az Ara szó mondatközepén nagy Á-val van írva: a formák és vonalak túlbecsülése ez a kompozíció rovására. A kengyelfutó harminc - kétszer került körül a nagypiacot s akkor egy legény *sokreteszü* bugyellárisából *veres* tízforintost lobogtat meg a szeme előtt, hogy újabb körökre kössön vele fogadást. Ugyanez a kengyelfutó nyolc futam múlva *ujjaival* mutatja a legénynek, hogy nyolc, a kilencedik kerülőnél *furcsa mozdulatokat* tesz a kezével s a *Kovács rőfösboltja előtt* nekizuhan a vasredőnynek. (Színek és gesztusok túlzott hangsúlyozásai ezek viszont.) Észreveszi a fiákeros-kocsis svábos magyar beezédének hangtani különösségeit, valamint azt is, hogy ha Mihályt kiáltunk messzire, óhatatlan Mehálynak hangzik. Van neki egy *Házasságszédelgő* című kis

jelenete, ez azzal végződik, hogy két tárgyalás között a bíró *kék* szódavizes üvegből *hosszú* sugárral fröccsöt készít *egy kicsit az asztal mögé rejtve*. Közben az írnok sorban, kikáltó hangon olvassa negyvenhárom megidézett falusi ember nevét. T. Bagosi Sándor és H. Kenéz Lajos nevét így írja írónk a szövegbe: *Té Bagosi Sándor, Ha Kenéz Lajos*. (Csak-vizuális fantáziájú embernek ilyesmi sohase jutna eszébe.) Szín, hang, mozdulat, kompozíció egy gyerek kegyetlen hűségével lefotografálva gúnyos kontrasztban áll azzal az együgyűségig naiv krónikás szemléttel, ahogy az egymásutánban ez a kis kép egy becsületsértés és egy kocsmai verekedés közé be van ágyazva. Éppen abban marad alul, amiben fölényeskedik s ez teszi rendkívül bájosá.

Hogy belefárad p. o. a suszterműhely felszerelésének a felsorolásába, pedig milyen pontosan kezdte. Milyen sematikusan krónikás a *Két fogoly* időrendje: szenttelenül követik egymási felváltva a budapesti és oroszországi jelenetek. Milyen időtlen képzet a *Süt a nap* harmadik felvonása a két elsőhöz képest, milyen nehezen és elnagyoltan jut befejezéshez a *Zenebohócok* és a *Világbajnok*. De talán legtanulságosabb az *Éjjeli zene* kétszeri függőnye, amely annak rendje-módja szerint sikerült vicc, de sohasem születhetett volna meg másból, mint gyermek fejletlen időérzetéből.

Ugyanez magyarázza különös színpadát is. Levegőtlenek ezek a színek nagyon, hol egy kis virágosbolt, hol varieté-kulisszák háttámöge, hol váróterem, hol egy atlétikai klub öltözője. Holdsütötte ablakon bemászik valaki, szabóműhely emeleti kukullóriumából máskál le egy féllábú ember, megyéspüspök iszik pusztai csárdában szódavizet, egy szekrényben két betörő elég huzamos idejg fogyasztja a kevés oxigént, Nagy-Oroszoirszágbán kellő időpontban jelentkezik a vélt csábító-önkéntes a férj-hadnagy előtt néhány zsák főzelékért, évekkel később az autókirándulók is könnyen megtalálják egy körorvos házát: mi lehetetlen egy gyerek autokratikus természetű képzelete számára? Hiszen az ő szemében a *causa-effectus* még csak *antecedens-consequens*. Az Ő lérképzetének nincs még határa, az aranyszőrű táltos úgy repüi, mint a szél, vagy úgy, mint a gondolat s hipp-hopp, ott leszek, ahol akarok. De meg különben is unalmas, hogy szobában vagy udvaron történnek a szenzációk. Miért van minden cirkusz ponyvája hátul kilyukasztva?

Nagyon szívszakasztó vonás az is a *Süt a nap* végén, hogy a megoldás zárt ajtó mögött történik. Hiába, fontos ügyek esetén kiküldik a kisfiút, ilyen emlékei tehát nem lehetnek. Ezért küldi aztán ő meg a vőlegény-bácsit és menyasszony-nénit a nehéz, tabula rasá-s pillanatban be.

Szegény kis gyerek, mit csináljon hát, ha a nagyok ilyen szigorúak és titoktartók? Leskelődik, hallgatódik, képzelődik, olvas., összeség a véle egykorúakkal és füllent. Így aztán csak összeáll a fejében valamelyes világgép, amely kissé délibábszerűen valószínűt-

len ugyan, no meg felemás: realitásokkal elegy álomképekből áll, de mégis jobb benne lakni, mint a gyötrő valóságban. Elképzelteti ezek után a nyájas olvasó, milyen agresszívek ebben a világban a lovagok és milyen szemérmetlen a fehérnép. Csak egy kamasz tudja déliálmában úgy levetköztetni ideálját, (külösen, ha az idősebb nála és esetleg méltóságos úr a papája,) mint ahogy ennek a nagy gyereknek a fantáziájában a szerelmi élet „forrong”. Az apró csatározások polgári kényelemben, a nagyobbak lehetőleg exotikus helyen elképzelve: elhagyott nyaralóban, lakatlan csöndes budai házikó rejtekén, bent a Balatonban, jó messze a parttól. Vagy — ellenkezőleg — ország-világ szemelátára, a megyebálon. (De ezért meg kell aztán halni!) Ha az ember félarcát elcsúfította a gránát, akkor a jószívű asszonyok, megemlékezően a múlt hasztalan epekedéseiről, hódolnak a hős előtt.

És hogy ismeri ez a gyerek már a világot, meg az életet, egyenesen megható. Akkora szakavatottsággal mesél nekünk különösen olyan helyekről, ahol nem mindenki fordulhat ám meg, csak egyes kiváltságos emberek, mintha bizonyítania kellene, hogy csakugyan járt ott, ismeri a dörgést, mondhatnám benfentes. Teszem azt, a kulisszák világában, a nép egyszerű fiai között, a történelem poros országútján, Szibéria hófedte mezőin. Utóbbi helyen eleven osztjásokot is látott, sőt rekognoszkálta őket szabadon Szinnyi után, bizony! És ön már a boxolás műszavait is ismerem, de te nem, mibe fogadjunk? Szeretném *Az ökor* című rajzát elolvasatni egy aktív csendőrmesterrel, a *Rózsika* címűt néhány detektívvel, rendőrfogalmazóval, mit szólnak szerzőnk emberismeretéhez, pszichológiai megfigyeléseihez? Szinte látom belső nagy szepegését, fizikai undorát s jólértesült fölényes gesztusait, mikor elújságolja a többinek, hogy milyen komisz az élet: jól szituált varieté-tulajdoinások tisztességtelen ajánlatokat tesznek kényre-kedvre kiszolgáltatót csinosabb sztárjaiknak.

Néha elfogja a világfájdalom a gyereket, ilyenkor öngyilkos szándékai kerekednek. Búcsúlevél és egy elégült, kéjes gondolat, hogy fognak majd a kegyetlen hozzátartozók sajnálkozni akkor, amikor már késő: jellegzetes rekvizitumai ennek a lelki diszpozíciónak. A mi gyerekünk egész regényt kanyarított ebből *Halálos tavasz* címen. 160 nyomtatott oldalra terjedő búcsúlevél ez (egy éjjel íródott, — csak a színpad és a növvő gyermekfantázia időtlenségében lehet ilyen gyorsan írni) s egy mentőorvos naplótöredéke, (de úgy, ahogy az ilyet a „kis Móric” elképzeli.)

Sajnos, kissé mégis egyhangú ez a tarka világ. Olyan, mint azok a ravasz közönséges törték, amelyeket ügyes számtanisták hamarosan közös nevezőre hozhatnak, ha nem restellik megkeresni a legkisebb közös többszöröst. Esetünkben a szerelem ez a legkisebb közös többszörös. A szerelem, az egyetlen, örök nagy kérdés, minden más annak a kedvéért van. A jól megfigyelt milieu, az öngyilkosság, a történeti kép jelmez-korhúsége, a világháború, minden, minden. A megoldások elsinkófálása is ezért van. Minden

szerelemszagú ezen a világon, ahol alsógimnazista szamuklál és mindenki gyanús, aki él és mozog a lázbaborult, elködlő gyermekvizslatásnak.

(Jaj, hogy tud vizslatni, Sherlock Holmes megirigyelhetné tőle, milyen sikeresen nyomoz. Hol maga leskelődik a hds, hol másokkal leset meg gyanútlan hölgyeket, de végeredményben mindig megtudja az igazságot, őt már nem lehet ám egykönnyen becsapni, mert ő már nagy fiú. Érett férfi.)

De mihaszna mindez, ha kisül a végén, hogy ezer alakban mindig ugyanarról az egy esetről van szó. Az a bizonyos egyetlen úrilány egyforma vékony, hideg ajakkal, mindig egyforma lánggal, állandóan ismétlődő ugyanazon szituációban csókol, akár Teréz, akár Edit, akár Miett. Akinek oly reménytelenül tetszik meg esténként a bokája, ahogy az erkélyről lenéz az udvarra, mikor még a hős nincsen bemutatva néki.

Akiről mégis ez a lelegevenebb emlék s nem a csókok. Aki miatt a csúnya nénik közelesen mégis csak bevezetik a kis legényt a nagy élet rejtelseibe. Szegény kis fiam, az egy életre elegendő pesszimizmust ad majd a palettára, az a nagy kiábrándulás. Vagy már adott? Mindegy, mert nosztalgiádat az igazi, nagy, szent, fehér, megteljesedett, csorbítatlan egy élet felé nem rabolhatja el tőled senki és semmisen.

III.

Csakhogy ez a gyerek a *Süt a nap-ban* elintézte a magyar falusi nép háború utáni problémáját, a *Fehér szarvasiban* a magyar városi középosztályét, a *Zenebohócok-ban* a maga mesterségével nézett farkasszemet, a *Világbajnok-ban* az az érzése az embernek, mintha kis tigrisikolyköcskével enyelegne.

A *Két fogoly-ban* liquidálta a világháborút, *Szépapám, szerelmé-ben* megvigasztalódott, egyénileg, bár a *Halálos tavasz-ban* a másik alternatívát is végig eljátszotta és gavallér módon, ha naivul is.

Ez a gyerek merte Szabolcskásan írni a rossz verseit egy olyan korban, mikor minden rossz verset Adyendrően próbáltak megírni minden magyar önképzőkörben országszerte.

Ez a gyerek minden szavában, minden gesztusában, minden felszeg, fejletlen gyerektempójában csöppenített szín-artisztikum.

Mutáló hangjával, nagyos allűrjeivel inkább csak a *De matrimonio sacerdotum* hitvitázó-dráma gyerekalakját idézi emlékünke, ahogy szép, körmondatos idézeteivel mindent nagyszerűen megold, véglegesen, pontot téve a vitaanyag végére.

De mint lehetőség ott szunnyad oeuvrejében az igazi Gyermek lelke. Ő, bár csak annak lehettem volna tömjénhozó tudósa vagy bábész számadójuhásza ezzel az énekemmel.

SÜT A NAP

A papkisasszonyt megkéri falujának egyetlen számba vehető gavallérja — a postásné nagy fölháborodására, hiszen neki is van eladó leánya. A kongruás tiszteletes nagyon örül ennek, mert újabb időben túlgyors tempóban vándorolgattak bútorai a megtollasodott kisgazdához. Szegény papkisasszony szívére senki se kíváncsi s már-már nyélbeütődik a muszáj-kézfogó. Ám egy vásárnap délután a vitézi-telkes legény parasztlánynak nézi a jelmezbe öltözött bakfist, legyeskedni kezd vele, megszeretik egymást s egy kis duzzogás siettető akadályán túl egymáséi lesznek. Épen azon a napsütéses délelőttön, mikor a tüdőcsúcshurutos tanítónét is szanatóriumba viheti az ura zeneakadémián kitűnt fiuk első művészi turnéjának az előlegéből. Ennyi a darab.

Már a háború előtti falunak sok hibáját lajstromozta a háború előtti magyar irodalom. Azóta a falu még csak szaporította fekete könyvbe kívánczó bűnei nagy számát s ma sokak előtt kiállhatatlanabb, mint valaha.

Zilahy nem palástolgatja ezeket a hibákat, sőt élesebb, mert szinte gyermekien objektív szemmel tartja számon őket, mint bárki más magyar irodalomszerte. S egyetlen ellenérve velük szemben: hogy süt a nap. Tehát nem fontos sem a verőfényes oldala, sem az árnyékos — maga a napsütés jelent életet és örökkévalóságot.

Nem fontos, hogy a pap nem tud könyv nélkül imádkozni, hogy az intelligencia műértése fogyatékos, hogy a tanító piszkos kis üzletekben próbál műkedvelősködni, hogy az érdekházasságok elkerülhetetlenek, hogy a sokgyerekes tanítóné nemsokára kidúl, hogy a gazdag paraszt szemében vétek a sok gyerek, hogy a jótékonycélra nincs pénz, cigányoknak meg első szóra van s hogy a paraszt gyűlöli az urat. Az sem fontos, hogy vannak még jószívű parasztmenyecskék, hogy a tanító úr még sem tud igazán elgazemberesedni, a forgalmista mégis csak „megtalálja a hangot”, tanítóné asszony is úgy eltörődik a kis családdal s a jó gyerek mégis csak megenyhül és a gyűjtőívnek is aláír annyit, amennyit a cigánynak juttatott.

Az a fontos, ami napsütést, gazdagon, egyformán ömlő örök tenyészetet jelent. Hogy a papkisasszony úgy szeretne már egy kis babát. Hogy a szegény parasztgyerek a szíve választotta előtt olyan kedvesen eldicsekszik sebeivel és medáliáival. Hogy nem baj a könyvből olvasott ima, ha különben az egész életünk imádság. Hogy a nyomorúság börtönéből felfelé kell kitörni a zeneakadémista fiú dollárjaival, ne lefelé a rosszindulatú üzletek irányában. És keveredjünk, mi szikkadt felső réteg, az alulról felfelé fordult pihent televénnyel: menjen hozzá a papkisasszony a vitéz parasztfiúhoz, ha szeretik egymást. Fogyatékosága a darabnak, hogy a legutolsó meleg sugárnak nincs elég művészi elhithető ereje s így az egésznek az életszerűsége képszerűvé merevedik. De a részletek élnek és pedig szép artisztikus életet. Mennyi ős-

erő van például abban, hogy a kórházban fekvő magyar gyerek reggeltől estig olvasott egy francia nyelvű könyvet, mert hát úgy szólott a parancs! S milyen művészi szimmetria van p. o. abban, hogy a pap az első felvonást ingujjban kezdi, palástosan végzi, közben az őrnagy fogadására kabátot ránt.

A szereplőkön is valami víg, tavaszi hangulat vett erőt. Egyformán jó és életteljes mindenik. De mégis felejthetetlen marad előttünk, ahogy Pethes kisgazdája jön-megy, és elköszön, vagy s mikor Rózsahegyi tanítója pénz nélkül távozik papjától s különösen pedig, ahogy Kiss Ferenc legénye vitézavatáskor őrnagy oldalán a templomba vonul.

BODOR ALADÁR

I.

Nemcsak művészi ambíció hajt, hogy költői arcának különös vonásait egybegyűjtssem, hanem a kötelesség isteni parancsa is: írj meg, amit láttál. Bizonyára néma maradt volna bennem ez az imperativus, ha csak róla magáról lenne szó, de költői sorsa és költői hangja nagyon sok magyar ige és magyar pálya szimbóluma, nem sokáig lehet azután még hallgatni róla, ha az ember meghallotta és végignézte.

1. Ady Endre korában fogantatott, mint pennaforogató. Ez a legtanulságosabb vonás az arcán. Ignotus, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, Babies Mihály, Hatvány Lajos, Oláh Gábor, Erdős René jut az ember eszébe, ha erre gondol. Ignotusban elméletté vált az Ady Endre huszadik századeleji alakja. Szabó Dezsőben robusztus, de amorf magyar tudattá. Móricz Zsigmondban szemetszívet gyönyörködtető magyar formákká, amelyeiknek azonban nincs második ezerévet ígérő, életigenlő tartalmuk. Babies Mihályban öncélú, halott matériává fagyasztotta a filológia, matematika és filozófia a nyelvet. Hatvány Lajos maecenás-pénze elolvadt az irodalom markában, mint az Ember Tragédiájában a Lucifer leánykerítő aranyai. Oláh Gábor önimádata élettelen szoborra merevedve mutatja, mivé válhatott volna a vezér, ha egocentrikus világszemlélete nem a zseni isteni eredetű önzésének egyik gesztusa csak. Erdős René a legeslegújabb nőírók mellé állítva tanulságos jelenség, mint a világháború előtti kor magyar férfírójának méltó oldalbordája.

Ady Endrét elvitte a forradalmakkal vemhes keserű esztendő, kortársai még mindig átokként cipelik magukkal súlyos örökségüket.

Bodor Aladár, talán a legkevésbé ismert közülük, egyedül jutott el a gárdából a töredelemig.

2. Semmiesetre sem véletlen, hogy minden megvan benne az előbb említett gárda pozitív természetű lelki tartalmából. Ezzel

mutatja, mivé lehetne ez a társaság, ha egyszer megalázkodnék, hogy fölmagaszaltathassék.

Benne-él Ignótus kultúrája minden materializmusával, miszticizmusával, racionalizmusával, naturalizmusával, szimbolizmusával, szocializmusával és radikalizmusával. Nincs olyan szellemi áramlat, melyben meg ne fürdött volna és a légnomás duplájával nyomja lelkét egy óriási könyvtár, melyet maga mögé olvasott s amelyet most mindenüvé magával kell cipelnie. Ez történelmi látását anyagelvűvé fányolozza, Istenbe vetett hitét érzelmi elemmé degradálja, fogékonnyá teszi és fürkészővé narkotizálja minden iskola és elmélet eredménye felé, de bizonytalanná és kritikátalanná, nyugtalanná és kételkedővé is erőlteti. Kineveli benne a forradalmárt, de csak az elégedetlenség *szüntelen* dohogásáig s a szatirikus kedv gyermekes megnyilatkozásáig, mely nadrágzsebből mutat, fűgét, de aztán tovább húzza igáját.

3. Benne él Szabó Dezső ázsiai magyarsága, mely fészében, gyökerében, forrásánál látogatta, ismerte meg, szívta magába és utálta el a nyugati kultúra felszínes formáit s egész életre megmérgezett lélekkel kínlódik a magyar pusztákon, két Isten oltárán föltváltva füstölgő áldozatul adva a maga lelkének nyugalmat. Talán senki rajtuk kívül nem érzi ekkora ideges nyugtalansággal, milyen halálos nyavalyában fetreng testvértelen, árva fajtánk mai felemás állapotában. A háború előtt megkísérelt vérátömlesztés kettejük megtúrósodott vérgörctsi voltában okozza a magyar élet vérkeringésében a legkínosabb és legfigyelmeztetőbb trombózt, amelyből csak teljes gyógyulás vagy teljes szívbénulás vezethet ismét nyugalomra. Mi sem természetesebb, hogy a legmerészebb lázszótte álomképeket artikulátlan ordítások váltják fel ilyen állapotban s formának egyaránt bizarr, idegen mindakettő.

4. Benneél Móricz Zsigmond hatalmas életlátása is. Különösen a magyar pogánykor, az aligmuit kollégiumi diákélet, a művészsors és az útközben elének táruló valóságos magyar és nyugat-európai mindennap ihletik meg szerencsésen. De tudja artisztikusan nézni a műalkotásokat is s költőileg tetszetős olyankor, mikor tudósnak érzi magát. Az Ember Tragédiája újszerű szemlélete közben. (Az Ember Tragédiája — mint az egyén tragédiája.) Minden, amihez hozzáér, zsúfolt, feketepiros, egymást fenyegető motívumok valószínűtlen és mégis életszagú, álmodozó és csudálatosan praktikus konglomerátumává változik, mint a kalotaszegi hímzés, a székely kapu és Móricz Zsigmond regényei. Szavai is olyan ismerősen kopognak, hogy az ember Tájszótárra gyanakszik, vagy sztenografált jegyzetekből azon frissiben könyvbe írt életnyers élményekre s az is rokon-vonás közöttük, hogy rossznak, halódónak, elfuserálnak, kilátástalannak látja ezt a pompás, eleven, méltóságos, századokraszabott életet mindakettő. Égre-emelt szempár, tanácstalan vállvonítás, kétségbeesetten lemondó kézlegyintés, éret elén kongása a kínosan megválogatott néhány szónak könyörtelen diagnózist ad arról, hogy itt már csak az Isten

segíthet. Még hozzá kivehetőleg olyan emberek emlegetik itt az Istent, akik magok sem igen hisznek benne.

5. Benne él Bodor Aladárban Babics Mihály filológiája is. Másféle formakészség ez, mint aminő fölött épen az imént tartottunk szemlét. Amaz — a Móricz Zsigmond nagy istenadománya — miiközben stilizáltnak fedezi föl és ismerteti az életet, önkénytelenül teremti magának a formát és mindjárt fogantatása pillanatában. Tehát egy-egy véletlen arcot, jelenetet, felkiáltást, gesztust már akkor formának percipiál, mikor még nem is él benne tudatosan a közlés vágya. Emez — éppenúgy, mint Babics Mihálnál — a szó valódi értelmében nyelvi adottság és a szülési fájdalmak okozta mozgásokhoz hasonlít. Annyira tudatos, hogy amott az orvos és szülésznő, emitt a költő képzettsége és a kritika is irányíthatják akarataikkal és vezényszavaikkal. A szavak, a szólamok, a fordulatok és a versforma hatalmának a tudata ez. Mindkettőjük nagy ereje és nagy gyöngesége egyaránt. Talán az egyetem az oka, talán a századeleji nagy nyelvi válság, talán a nyomába lépő hatalmas irodalmi viták, melyek mindig hamarabb szülnek Révayakat és Kazinczyakat, mint segítenek mennél magasabbra Csokonaikat és Katonákat, vagy mélyen az egyéniségben rejtőző kénytelenség — nem tudom. De árt a költői mondanivaló spontaneitásának s a lírának elégikus hidegséget, a primär képnek sekundär utánérzések fanyar ízét, a nyelvnek az uraságotól levetettség frázisos hatását, a versnek a kényszer Frokrustes ágyát kölcsönzi végző benyomásul. Még akkor is, ha nem így van valójában.

Költőnk háromféleképen is elárulja magát filológus mivoltában. Először is viharadárnak, Claudius népének, kóbor énekesnek, Buddhának, északi fénynek, Isten ujjának, Hamletnek, Káinnak, Odyszeusznek, Szfinksnek, Meteornak, szökött rabszolgának, aranymosónak, Kiklopsz vendégének, szent galleni magyar dalosnak érzi magát s ezen nagyon rajta van az iskolai általános műveltség papiros-íze, ami még magában nem volna baj. Nagyobb baj az, hogy nem tudnak számára szimbólummá válni, mert könyv-élmények és nagyon súlyos a terhük. Másik nagy áruló jel, amit idegen nyelv tanulásának egy rendkívül jellemző korszakában érhet tetten a halandó, mikor játszik a nyelvvel. Babicsot ez tette műfordítóvá, Bodort archaizálóvá és travesztációra hajlamosná. Az ilyen költőknél a nyelv külön életet él s nehezen születik egyszerre a tartalommal. Ugyaninnen származtathatjuk költőnknek azt a szokását is, hogy szereti a megkopott, különösen szónoki frázisokat úgy kongatni, hogy pártállása azért egy pillanattig se maradjon kétséges. Harmadik idevágó sajátság az, hogy a versei többnyire kopognak. Könnyedén kezeli a legkülönbözőbb versformákat, de meglátszik rajta, hogy megszenvedett érte, míg idáig eljutott. Az esetlen ember is megtanulhatja nagy fáradtsággal, ha nem a keesességet, de annak valamelyes látszatát.

Nehogy azonban egy pillanattig is az legyen valakinek a be-

nyomása, hogy ez értékelés és nem egyszerű észrevétel, sietek ideírni, hogy ennek a jelenségnek kettős a haszna. Az egyik pozitív: nemes, súlyos veretet ad a mondanivalóknak. A másik ígéretes: mintha még az Ady kibővítette lehetőségeken túl is rejtőznének a magyar nyelv titokzatos mélységeiben zeneiségek s azok küldözgetnék e sejtelmes kótozásokkal a maguk napvilágra áhítózó» üzeneteit.

6. A többi Plutarchiádát egy füst alatt hadd intézzem el. A töredelem nélküli Hatvány Lajos elátkozott pénze a Disznófejű Nagyúr a magyar irodalomban. Nem azzal az intencióval adatott, de Júdás pénz, amelynek ára van. Bodor Aladárban úgy él és úgy ront, mint szegényszag, a szájban összefutó nyál keserősége, kielégítetlen éhség és bizonyos félszesség, amely sikertelenül próbálja szem elől rejteni folytonossági hiányait a nagyurak díszruhái előtt és azok közepette. Szégyen, csömör, étvágy és düh zavarja meg a különben nyugodt arányokat ennek miatta és semmi sincs e szegénységtől távolabb, mint a Jézus Krisztus fényűző, elegáns igénytelensége. Talán az a magyarázata ennek a kínzó érzésnek, ami Oláh Gábor líráját annyira jellemzi. A Pál apostol bőbeszédű boldog kérdésének az ömlő, zuhatagos lírai—sága ez, a Pál apostol magát megtagadó krisztusfogoly alázatos; sága nélkül. Van benne valami feminin vonás, ami érdekes ízt vegyít férfiasságának zord, szögletes, izmos eredetiségébe. Ez adja meg töredelemelőtti profiljának az Erdős Renéi vonalakat. Amaz is, mint ő: simult, alkalmazkodott, utánzott. Azonkívül theatralis volt, sokszor jobban, mint elviselhető. Bodornak ezt a nőies vonását volt alkalmunk filológiai téren tetten érni, itt tisztán feminin velleitásai hadd említessenek, ő maga érzi ezt meg nagyon félreérthetetlenül, miköz Az Ember Tragédiája Éváját nem külön nőnek fogja fel, hanem egyazon férfilelek női kiegészítő része gyanánt.

Ebből a szempontból Bodor Aladár valóságos árnyékjelenség a magyar irodalomban. Oláh Gáborral párhuzamosan írja meg erdélyi barangolásainak és nyugati tanulmányútjának benyomásait. Ugyancsak közösen írnak regényt feleségével együtt Vámpír címen, közös témaként dolgozzák ki a férfi és a nő kettős szempontjából a férj és feleség egymáshoz való viszonyát. Van életművében valami passzivitás is, aini asszonyos és Erdős Renére emlékeztetően negatív.

Van azonban valami benne, megint csak nőies vonás, de végtelenül bájos. Arany Jánost nem számítva, ő a magyar nyelven alkotó költők között a legszemérmesebb. Arany János azonban nem írt szerelmes verseket, míg Bodor verseinek jókora hányada leányról szól. Igaz viszont, hogy az a szüzies szemérem, amelyet itt e fogalom alatt értenünk kell, nemcsak ilyen természetű verseit jellemzi, hanem az őszibarack hamvával vonja be fojtott érzékiségű, önmagát inkább csak a külső világban tükrözötten konstata-
lító teljes, osztatlan líraiságát.

7. Ady Endre ma már az irodalomtörténeté. Nagyszerű meteor, de a mai napról természetszerűleg csak jóslatai vannak, riportja nincs.

Ignotus tudománya úgy, ahogy ma is kommentálni szeretné vasárnaponkint a világ folyását, elavult. De megvannak a lehetőségei egy nagy renaissance-ra. Szabó Dezső víziói és hol gúnyos, hol fájdalmas hörgésű jajszavai csak fokozottabb kínzásokra tüzelik hóhérai fantáziáját; de végső elnémulásáig hirdetik a lehetőségét annak, hogy még meaculpázhat valamikor. Móricz Zsigmond, lát, Istennek hála, egyre élesebben és pontosabban, tehát még mindig nem késő: megláthatja a rothadásnak, pusztulásnak és ábrándozásnak e pizsokszivárványszínű fluoreszkálásában egyszer valamikor az élet értelmét és örök voltát. Babics Mihály talán rájön arra, amit Kosztolányi Dezső már megsejdtetett, hogy a poétika azt megmutatni jó, mely formák tilosak csak azért, mert már voltak egyszer a tartalom épen aktuális kapcsolatában. Hatvány Lajos pénze ma sem forog, de mi tudunk már örvendező szívvel betyárelételetet élni az ősi nádasokban. Oláh Gábor úgy lát-szik, végleg belefulladt a debreceni homokba, de nekünk nem is fontos ma már Szentséges Szent Magunk Köldöknéző Imádata és Erdős René férfiutánzó költészete helyett adatott nekünk három drága erdélyi nagyasszony.

8. A háborúelőtti magyar irodalom Bodor Aladárban megérkezett a Zátonytól a Töredelemig. Bodor Aladárt talán legkevesebben ismerik a háború előtti irodalom reprezentáns alakjai közül a magyar nyelven olvasók és mégis ő ennek az irodalomnak legígéretesebb embere, mert eljutott a töredelemig. Benne a gyónás őszinteségével csődött mondott mindenféle -izmus, mely a világ háború előtt gúzsbakötötte a magyar elméket. Lantján visszament a szentgalleni magyar lovas barbárnak és halálos komoly tündések árán jutott el a nagy igazságig, hogy felemás isten rajtunk nem segíthet s ha neheztelően és kelletlen is egyelőre, de már ott térdel a Megfeszített előtt, kérve tőle az egyetlen igaz magyar hőst megváltó kegyeimül könnyes, bús, őszinte bűnbánat fejében. Zsúfolt feketepiros magyar motívumok így értelmet nyernek, mint kegyelemből, hit által kapott újabb ezer esztendő zálogai, mert immáron nincsen többé kárhoztatásunk, még ha az eredendő bűn el is borított bennünket, akik eleve bocsánatot nyertünk érte. S e szép értelmű magyar mesék kopogni sem kopognak már olyan kotyogós patkó-adta lárma módra e legújabb versekben, nemesebb a szólamok vereté is: valami ősmagyar mesterember ekzotikus ötvösművészetére emlékeztetnek pusztai és mégis modern rigmusai.

És mindez azon az áron adatott gyökeres, magyar, örök szépség, hogy a lantos nem magyarázza, nem igazolja, nem védelmezi, nem idealizálja, nem tagadja, nem trónraemeli, nem szereti többé múltit életét, hanem férfias, döngő mellverés kíséretében, keserű

könnyet sírva szánja-bánja szívbeli igaz bánkódással. Kürie eleiszonnal, Kriste eleiszonnal.

Talán ezek a könnyek Hatvány Lajos pénzét is megfürdethetik még, ezek az ökölcsapások Oláh Gábor megközelíthetetlen kapuját is bedönthetik egyszer, ezek a férfias gesztusok Erdős René nőiességét is visszaajándékozhatják valamikor. Mert kár volna értük.

Mindezt csak talán. De bizonyosra ígérük Ignotus, Szabó Dezső, Móricz Zsigmond, Babies Mihály újjászületését. Hiszen olyan kevés kellene hozzá.

Bűnbánó Bodor Aladár kegyelemből megáldatását pedig vizionárius erővel vetítik előre.

SZABÓ MÁRIA

I.

Szabó Mária, az író oeuvre-je nagyon szétesnék és ködössé válnék, ha Szabó Mária, az ember gyermekora minduntalan keresztül nem csillanna rajta s egységet nem biztosítana neki.

Nem ismerem az ottományi paróchiát, de azért igen csak tudom, hogy olyan, mint azok a többiek, amiket ismerek és megszerettem. Ha régen épült, még történelmi levegője is lehet, ha nem elég régen épült volna, lebonttatta volna a presbitérium talán már a papkisasszony életében, mert egy bizonyos kornak az alkotásai még a világháború előtt sajátságos ideges tömegelőérzet folytán szinte kivétel nélkül egymás után csákány alá kerültek a paróchiák közül. Akkor még félvárosi-félfalusi kényelem dédelgette a bennlakókat — mindegyikből az emberségesebb fele, fürdőszoba, virágoskert. Föld is van, papiföld, vagy a nagytiszteletű asszony öröksége, vagy valami szerzemény, ha okosan éltek, míg a lányok cseperedni kezdtek, de ez a föld nem terül meg olyan tirannikus és kizárólagos szétterpeszkedéssel a lelkeken, mint mondjuk, a birtokos kisasszonyok körül, mert a mindenheti prédikáció, az egyházi lapok, papi gyűlések, esperesi vizitációk, a sokféle és sokfelől jött vendégek, az emberi sorssal való naponkénti csaták vagy legalább is érintkezések állandóan injekciót adnak a léleknek ott, ahol a matéria olyan könnyen s meglehetősen magától értődően fojthatná meg különben. A nagytiszteletű úr sokat van otthon, ha arról felől nézzük a dolgot, hogy a gyermeknevelés más pályán forgolódóknál mennyire nélkülözi napjainkban az apát, de igen gyakran szokott távol is lenni ahhoz, hogy nagy szeretettel és mohó újságvágygal várják haza. Népes az ilyen kis paróchia rendszerint, a legöregebb gyermek vegyesen lát bölcsőt meg koporsót s betegápoló és dajkáló ösztönei korán fejlődhetnek.

Azután el kell menni okvetlenül nevelőbe, még pedig interna-

tusba, mert papeányoknak úgy a legjutányosabb. A paróchia levegője konzerválja és hazafelé csalogatja a papkisasszonyt s fedhetetlen vakációk mazsolaszőlőjét keveri az iskola nehezen telő napjainak sokszor bizony keletien-sületlen kalácstészájába ...

Önállóbb már, mint ahogy elment. Inasévek telnek ezután, de nem a konyhában, mint a dolgok logikája követelné, hanem az irodában és a tanyán. A konyhában a nagytiszteletű asszony épp olyan korlátlan egyeduralkodó, mint akár a bérlőné tekintetes asszony, akár a jegyzőné ténsasszony: ott bizony szegény, intézetből hazaszabadult Dóczyták még a tejfelt se szedhetik meg önálló iniciatívából, míg édesanyjuk meg nem mondja, melyik csuporba szedjék.

Az iroda az más. Oda a nagytiszteletű asszony benézni sem szeret, mert nem törülgethet kedvére az írások miatt. Tanító, kurátor, funerátor, bábaasszony, keresztlevélmásolatot instálós ember, franciául írt hadifogoly-kártyával reménykedő hadiözvegy, betegért-könyörgető mind a kisasszonyt keresi, kis idő múlva vele is tárgyal, ha a nagytiszteletű úr kánonikavizitáción van.

Tanyára se szeret járni a nagytiszteletű asszony, mert rossz az út és nagyon összerázza. Dézsmálni, keresztolvasni, szénahar madolni, vetőmagot csáváztatni nagyon hamar a kisasszony jár ki a nagytiszteletű úr helyett. Későbbben már a gép is az ő gondja, hogy reggeli templomot ne mulasszon a nagytiszteletű úr, még későbbben pedig már hozzá fordulnak először a különböző József - es Mihály-bácsik, „apuka” csak a végső fórum, alig több alkotmányos szerepében az angol királynál. Legkésőbbben az egész falu az ő nyakába zúdul, ő tudja meg először, ha Kissné ott akarja hagyni az urát s ő is hozza jóra nagynehezen a kettejük dolgát, ő mozgat meg eget-poklot — hiába, hogy Nagyék el ne adják a földjüket s ki ne bolonduljanak Amerikába a többi után.

Világháború, árvaság ... A kép akkorára már elő van híva, csupán fixálni kell. A kisasszony, családjának immár idegenek szemében is feje, bátran, ingadozás nélkül és egyedül megindul az élen.

II.

Lehet méltánytalanságnak is mondani, de ilyenkor elsősorban az az izgató probléma foglalkoztatja az ismerni szándékozót, mi az az általános irodalmiságon-túli vonás, amely ezt az asszony-író is, úgy mint a többi, megkülönbözteti a férfi-íróktól? És mi benne az a másik titkos jegy, amely a saffradzsettet nagyasszonnyá magyarítja?

Minden, minden. Legelején kezdve a megfigyelést, az élményei tükrök, amelyből minduntalan magára eszmél. Azt lehetne ez ellen vetni, hogy ez csak líraiság, szubjektív életszemlélet, vagy az Ich-regényeknek az a nem nagy ritkaságszámba menő technikai fogása, mikor a harmadik személy egyszerűen kicserélhető az

elsővel. De nagy tévedés volna ezt a jellegzetes látásmódot onnantól kezdve vennünk észre, ahol már műalkotás. Férfi-író vagy férfimódon író nő sokkal motorikusabban fogja fel az életet, mint ez az őszintén nő-író, aki egészen vizuálisan éli újra a már egyszer hallottakat és látottakat, sőt, a már egyszer megélteteket is a múltjából. Amazok, mint egy színész, játszik újra emlékeikben a szóbanforgó életdarabot, ő csak nézi a színpadot és olyanforma szorongással keresi és találja meg önmagában a főszereplőt, mint ahogy az első sorokban ülő habitué zavarba jön, ha a komikus commedia dell'arte-szerűen hirtelen rámutat és megszólítja. Az élet titokzatos, tarka és fájdalmas élmény, de teljesen értelmetlen addig, míg az ember ki nem következteti belőle és központi helyzetének méltóságára nem emeli önmagát, mint minden titoknak kulcsát, minden tarkaságnak és fordulatnak szempontját és minden fájdalomnak kiapadhatatlan forrását. Ez eddig mint feminin vonás jelentkezett irodalmunkban és minden esetben ellenszenves volt egy kicsit, Fanny hagyományaitól Molnár Ferenc „Andor”-jáig.

Szabó Máriánál ez az eddig legjobb esetben kissé németesnek érzett és limonádénak nevezett élmény-komplexum első ízben válik művészetté és gyökerében szimbolikus erejűvé nálunk. A technikáját legszemléletesebben „Ferenc” című novellájában láthatjuk. Ebből annyi az élmény, hogy a vak koldus a papkisasszony apja halála óta csak egyszer járt a háznál, akkor nagyon barátságosan elbeszélgettek, s azóta elmaradt. Ennek a képnek nincs értelme, ha csak magát a koldust nézzük, vagy ami a koldust körülveszi, a papot, a paróchiát, a pap sírját, a temető árkát, a pap későnkelő házanépét, a koldus habitusát, életmódját, családi viszonyait, a falut, az alföld falurendszerét: bizonytalanság, fájdalom értelmüket veszti és komikussá válnak azok számára, akik vizuálisan leikük elé tartják. Szabó Mária belenézi és kikövetkezteti a képből önmagát a zavaros egész egyetlen magyarázatául. Ő a rossz, a gyarló, az emberszerető édesapának méltatlan leszármazottja, aki nem tud kéretlen is adni. Ő az, aki sem a ki nem mondott szavakból, sem az eltévedt ember szégyenlős védekezéséből nem találja ki, hogy elvezesse Ferencet édesapja sírjához, ahova még egyedül nem tudja a járást. De ugyanígy következtet önmagára a „Felfelé”-ben a földnek és népnek a sorsfordulataiból, az „Appassionata”-ban a vak ember torz gesztusaiból, „Évá”-ban egész csoport ember sorsának egy bizonyos és nem másmilyen alakulásából. Talán soha sem emlékezett még tollal a kezében úgy vissza: mikor én ezt csináltam, vagy más valaki meg azt csinálta, lianem mindig így: mikor velem vagy más valakivel ez meg amaz történt.

Alakjainak és az alakok sorsának ez a látásmód bizonyos szobor-szerűséget és passzivitást kölcsönöz. Nem véletlen, hogy a „Felfelé” Ágnese szinte csak beleül a sok készbe, melyben sorsa megindul. Őlébe hull egy szép nagy birtok, várja egy régen be-

bútorozott öreg kastély, egy eleve adott tanyásgazda, alig győzi megköszönni készségét a gondviselésnek. Még döntő hatású olvasmányait is úgy kapja készen: részben a kastély könyvtárában, részben keresztapjától névnapi vagy karácsonyi ajándéku. Az „Appassionata” Mártáját meg Andor várja kész lakásra és egzisztenciára olyan időben, mikor a menekülőknél éppen ez a kettő adódott egyébként a legnehezebben. „Éva” sorsa változása is aranyengelyen forog és sohasem Éva aktivitásán múlik, hanem azon, hogy mit gondolnak vagy éreznek éppen abban az időben — mások. Legaktívabb társa sem különb ebben a tekintetben nála: életének egyik zajosabb szakaszán kommunistának nézik s ez előresegíti a határig, ott sem maga ügyességén szökik ki, hanem alkalmas pillanatban kéznél lévő nacionalisták kiszöktetik. Természetesen a körülmények igen gyakran nagy erőfeszítésre kényszerítik ezeket a passzív hősokeket, ezt a vis inertiae-t azonban, amely sohasem magától alakul át mozgássá, csak felületes nézés veheti aktivitásszámba.

A passzív embernek esetlegességek sorozata a sorsa is. A görög végzettragédiák sötét bizonytalansága borong fölöttük s sokszor csak az „istenek beavatkozása” menti meg a mozdulatlanságtól. A „Fölfel” Ágnesének p. o. abból áll az élete, hogy megért és kitart. Ha el kell adni a földből, akkor a maradékan dolgozik tovább. A nem repatriálok lelki alkatának a letéteményese. Egyszer azonban elutazik Kolozsvárra. Ott megtalálja az urát, aki valaha nem akart vele maradni a föld mellett. Hazahozza és beállítja a földbe. Ezt a sorsot férfi-fantáziával naivnak kellene tartanunk, ha azt követeljük tőle, hogy az otthonmaradás eposzából a hadbaszállás regénye zendüljön ki a régi módon. Az „Appassionata” Mártáját sem értjük meg, ha Lászlót ellenszenvesnek érezzük. Pedig az, ha férfi írja meg. Bíró Lajos „Diadalmas Asszony”-a igen jó példa rá. „Éva” édesapja lélektanilag indokolatlan jellem s van olyan naiv férfi-kiadásban, mint Vörösmarty nő alakjai, vagy Jókai démonai azóta, mióta nőkről nők festenek portrékat — nem egészen megszokott recept szerint.

És miket mesél ezekről az alakokról, ezeken a sorsokon keresztül? Talán ezek a mesék a legérdekesebben asszonyiak. Újak, szokatlanok, legfeljebb gyermekkorunkban hallottuk másukat. Az irodalomban más mesékhez szoktunk. Még a poétika is ilyen műszavak kötőfékszárán tartotta kézben őket, mint probléma, bonyodalom, megakasztó jelenet, végkifejlet, stb. Egy nagy csatátér s egyetlen hatalmas döntőütöközet volt a regény, amelynek a végén a hős győzött, vagy elbukott.

Ilyen meséket Szabó Mária nem tud már mesélni. A „Felfednek az a meséje, hogy az öreg kastélyok olyanok, mint az öreg nagymamák: öltöztetni, mosdatni kell őket, megcirókálni és körülölelgetni. A földet szeretni kell, úgy, mint az embereket, gondozni, ápolni, gyógyítani és védeni. Az élet a földből sarjad és az igazságok is a földben gyökereznek. A vándoroknak éppen azért

nincs igazuk, mert sehol sem tudnak gyökeret verni: csak lesz igazuk, majd ha hazatérnek. Az „Appassionatá”-ban az emberről mesél az, aki a földről mesélt az imént. A mese azonban ugyanaz maradt. Az embereket is szeretni kell, gondozni, ápolni, gyógyítani és védeni. Sz szenvedni kell azokért, akiket szeretünk, mert csak szenvedésünk árán válthatjuk meg őket szenvedéseiktől. És nem szabad a szenvedésünkért kérni tőlük semmit, mert csak azt adhatnának érte, amitől meg akarjuk menteni őket: új szenvedéseket. „Éva” harmadik változatban meséli el ugyanezt a témát, csak sokkal tisztultabb formában, mert azt hiteti el velünk, hogy a várakozásnak és áldozatnak kimeríthetetlen rezervoárja a női lélek és hogy ez a két gesztus biztos győzelemre segítő erő. A novellák aláfestik ugyanezt az egyetlen mesét, de részleteiben is csak többet mesélnek róla, újabbat nem.

Talán sejteni is lehet immár, hogy ennek a mesének kicsoda a hőse? Kifogyhatatlan kedvvel mindig csak a nő, pontosabban a lány. Az „Appassionatá”-nak asszony ugyan a hőse, de lényének egy fontos kellékeképpen még gyermekkel a szíve alatt is megőrizte azt az elemezhetetlen valamit, amit Arany János így ír körül: „szüzi daccal tündér lenni.”

Ez a nő, a sokféle alakban mindig ugyanegy, új figura a magyar irodalomban. Ami Jókai, Mikszáth, Gárdonyi tollán keresztül született asszonyaink úgy voltak asszonyok, mint Mark Twain Huckleberry Finnje: az ölükbe ejtett gombolyag összeszórította s velük combjaikat. Szabó Mária leányai éppen ezekben az ösztönös gesztusaikban és legönfeledtebb pillanataikban asszonyok, akiknek a férfi és az egész világ active arravaló, hogy ajnározva dajkálhassák, passive pedig arra, hogy várjanak rá, ameddig értük nem jön és hogy megláthassák tükrében magukat.

Ne beszéljünk ennél fogva ilyen férfias dolgokról, hegy kompozíció és stílus. Nincs és nem is lehet egyik sem. Finom hímzésre gondoljunk kritizálás helyett, amelynek egymás háta mögé bujkálnak és szökdösnek a motívumai és megkaptuk a kompozíciót. Mind egyformának látszanak ezek a színes leányálmok, pedig igazában kettő sem hasonlít közöttük egymásra. Megkaptuk a stílust, ha erre ráeszméltunk.

Még csak a szavairól szeretnék megemlékezni egész külön. A fogantatásnak, sarjadásnak, növekedésnek, termékenységnek és odaadásnak valami szokatlan bősége és elragadott imádata hasonlít ki szótárából rajongó himnuszát. Az Énekek Éneke szavai illenek rájuk: Megnyitám az én ágyasházam ajtaját ós az én uj-jaim hegyén mirha csepeg vala a záváár kilincsére...

III.

Szabó Mária, Berde Mária és Gulácsy Irén az első magyar kendőzetlen nőírók triászja. Elődeik még nem merték nővoltukat őszintén adni írásközben, utánozták azt a modort, amit férfi-társaiktól s nagy férfi-elődeiktől örököltek.

Gulácsy Irén az első nagy lábbadozó, aki legyúrte és túléli ezt a járványt. Berde Mária lábon állotta ki, persze belesápadt és megvánnnyadt belé. Szabó Mária immúnisnak bizonyult és női mivolta neki a legrobosztusabb. Őszintén adja magát, és annyira nő írásközben, hogy szinte érezni, amint engedelmesen kezébe veszi a tollat és nem alkot, nem teremt, hanem szent odaadással megtermi a gyümölcsöt s maga a legáhítatosabb tisztelője annak, ami rajta keresztül ugyan, de egészen titokszerűen, fájdalmaiból ugyan, de függetlenül tőle — megszületett.

INCZE GÁBOR

Új „Kis tükör”. Tíz magyarországi kép

Meg kell államink egy pillanatra e kis füzet mellett, mert belső jelentősége nagyobb külső igénytelenségénél. Ezt a jelentőséget az az egyébként szomorú adósságunk kölcsönzi a munkácskának, hogy a második évtized múlt Trianon óta el, még mindig nem pótoltuk intenzitással megcsonkítottságunk letagadhatatlan tényeit. Még mindig csak a kisebbik fele a mienk Nagymagyarországnak s mi még ezt az aránylag kis darabot sem próbáljuk igazán megismerni. Keserves és megszegyenítő valóság: Incze Gábor 52 lapnyi füzete hézagpótló mű. Pedig csak 10 csonkamagyarországi pontot néz meg jól, éles, egyéni, érdekes nézéssel.

Mi magyarok általában véve nem vagyunk gyakorlott, szakavatott utazók. Kétszeres örömmel vállalhatjuk hát útitársunknak Incze Gábort, aki magyar szemmel nézi a magyar vidékeket és magyar lelkét önti rá mind a tíz vidékre.

Tetszik nekünk ez a becsületesen elfogult, mert becsületesen őszinte tíz tájképfelvétel. Mind a tízen van valami egységbefoglaló, kényszerítő alapötlet, amely sokszor nem is magán a képen foglal helyet, hanem kivetíti azt önmagának a keretéből és történelmen meg geográfián túli jelentését próbálja megadni. Szerinte Sárospatak „Weichbild”-jében nem a vár, még nem is a kollégium, hanem az angol internátus a legfontosabb, az uralkodó jegy. Hejőpapi bogárhátú árvaházai egyházpolitikai, sőt felekezetközi hangsúlyt érdemelnek. Pécs székesegyháza és kispapjai mellett a Kálvária szerb öre sem maradhat említetlen vagy számításán kívül. Pápán március 15-ike az elemek között a lakmuspapír kegyetlenségével ítélkező készség: ez a fajta sav, amaz a fajta lúg. Lillaüreden szociális felelősség ébred a szerzőben. Tahin és Szárszón

szintetizáló kedve kerekedik, mintha csak könyörögne, értsétek meg és szeressétek egymást, akik ketten, kétféleképen egyet akartok. Máriaremetén saját erőtlenségünk érzete gyötri, miközben a lelkének értetlen másikszerű lélek erejét érzi. Cegléden fáj neki, hogy idegen források közt szenved a mi világnézetünk tartalma, büntetésül, hogy nem tudott saját formájú templomot teremteni. Egerben az elmúlás hangulata ejti foglyul. Nem érzi a lelkét egyedül ihlető református szellemet nemhogy úrnak itt, de még számbavehető munkatársnak is alig. Esztergomban az aktuális, mai városképet szintén halottnak alítja, de eleven erejűnek az erőszakkal betemetett s most újra kiásott régít. Érdekes, hogy magyar lelke itt, ezen a ponton integrálódni képes minden hitű és felekezeti, másfajta lélekkel éppen a magyarság gondolatában.

ÚJ „KIS TÜKÖR”

Második sorozat. Tíz magyarországi kép

Incze Gábor valósággal szemünk láttára fejlődik ki világjáróvá. Az utazás művészet is, tudomány is egy kevéssé, érzés és tanulmány is kell hozzá s ez utóbbit maga a gyakorlat szolgáltatja igazán. Az „Új Kis Tükör” útiképeinek már az első sorozatában sok érdekes szempont megcsillant előttünk, ezek miatt a szempontok miatt új beállításban kerültek elénk régi elkopott, megszokott klisék és azt ígérték nekünk, hogy ennek az új világjárónak még nagyon érdekes észrevételei lesznek, ha egyszer megtalálja azt az egyetlen pontot, amelyet minden fotográfus és tájképfestő minden egyes új kép számára megkeres s amely minden látó számára saját egyéniségével egyenértékű.

Az „Új Kis Tükör” második sorozata arra legilletékesebb tanúbizonyság, hogy Incze Gábor megtalálta ezt a pontot. Eddig azért nem volt egészen az övé, mert mindig az akkor aktuális képből indult ki és onnan nézve akarta felvenni, objektíve úgy, ahogy a képnek magának a legjobb. Ez azonban a képeknek bizonyos fotografiaszerűséget kölcsönzött, nem mindig előnyükre. Aztán ösztönösen szempontot változtatott s most már — ez az Új „Kis Tükör” mostam gyűjteményének néhány darabján még mindig érezhető — azt az útleírásokból jól ismert pontot kereste, amely neki, az utasnak legmegfelelőbb. Nem az a fontos, milyen, hanem az, hogy én milyennek látom. Ebben a pillanatban már túl van a szubjektívizmus kísértésén s a nézőpontját odatette, ahova igazán való: a látvány és a látó egymásrahatásának a képzelt metszőpontjára. Ezért aztán csakugyan érdekes mindakettő: amiket megnez és ahogyan nézi.

Minden város — vagy vidék — portréja ad egy jellegzetes vonást magáról, amelyen szimbolikusan ott az egész. A „magyar” *Bécs* azzal az ellentéttel válik magyarrá, amely a Kollonits szobra köze-

lében felzendülő magyar nyelvű kálvinista zsoldárokból megteszik. A jelenet mögött ott villognak a Magyarországról kerüli könnyes és verejtékes kincsek, ott sötétlenek a múlt szenvedései. Hiába minden, a magyar zsoldár ma is zeng. Bécsben is zeng. Kollonitsról egy divatból kiment szobor maradt. *Bécsről-Győrre*, az író szereti az ellentét kiváltotta hatásokat, ismét kísért a múlt, de kísértő hangulata belevész a magyar kanászfiú rücskös ostorának s a csendőrszurony kellemetlen csillogásának kelletlen és kietlen mondanivalójába előbb, majd a hivalkodó gyorsvonal csillogásába, kényelmébe és sötétség elől menekülésébe. *Szeged* egy kicsit úgy tűnik fel, mint a mindenkori alacsonyabbrendűség ellen feszülő bástya, amely reménytelen helyzetében egyre romlik ugyan, de egyre áll. *Farkasgyepű* talán legdiadalmasabb vizsgálja utasunk szemének, mert nagy finomságokat vesz észre ott, ahol más ember szeme felét elnagyolná. Sváb vidékre elszigetelt voltát, az etatizmus miatti idegenségét és karitászos, folytatással nem törődő nagyképű jótékonykodását kegyetlenül élesen látja és mutatja, *Sopron* az ő szemében „híd” a germánság felé, de nem új híd, rég megvolt már a próbája az evangélikus egyház kollektív és Petőfi Sándor egyéni szenvedéseinek keresztül. *Debrecen* pompás lelkirajzát kapjuk, kettős életének, életéért remegő „lapításának” pontos és igaz megfejtésében. A kőfal nélküli város galambszelíd és kígyórávasz lelke él mai napig felemás voltában. *Márianosztra* szomorú világa kicsalja utasunkból a kételyt az apácanévelés célirányos volta felől. *Gödöllő* értelmét legújabbkori szerepében látja, „mióta a Kormányzó lakik benne s különösen mióta a cserkész Jamboree beszédes emlékei azon örvendeznek, hogy félhivatalos külpolitikánk eredményes és propagatív erejű volt. A *balatonkenesei üdülőtelep* mintegy pozitív kiegészítő képe a farkasgyepűi negatív képnek s arról győz meg bennünket, hogy az üdültetés *é* gyógykezelés nem állami, hanem társadalmi feladat. *Gödöllőtől-Budapestig* szimbolikus álmat lát a szerző arról, hogy minden utazó individuálisan lát és türelmetlen a másfajta látásmód iránt. Megnyugtathatjuk, nekünk szimpatikus az ő látásmódja.

TÚL AZ ORSZÁGHATÁRON

1917-1937

Incze Gábor immár negyedik kis kötetében gyűjti össze és adja közre nagyszámú és gyakori utazásai alkalmából szerzett benyomásait és még mindig, változatlanul, sőt egyre jobban érdekel bennünket az a sajátos, egyéni szög, amely alatt a képeket visszaveri. Nagyon szerencsésen egyensúlyozott a lelke, az az oka ennek a sikernek. Egyfelől sohasem merül el csupa szubjektívítésbe, mikor a tájat, vagy benne az embert, vagy a kettő relációját, a műveket szemléli, másrészt mindig ráömlik egyéniségének, őszinte lírásága mindenre, amit észrevett és megjegyzett magának.

Bennünket, olvasókat éppen ez az érdekes csereviszony fog meg. Más a világ, amelybe ez az egy ember most egy kis időre belépett, kifejezetten azért más, mert belépett oda és más az ember, kifejezetten azért más minden újabb lépten, mert annyi helyen járt és annyi mindent látott.

Néhány háborús „tájékp” komolyítja el a könyv mondanivalóját mindjárt induláskor. Szinte magától értődő az elmélyült tekintet annál, aki félig gyermekkorban így kezdte vándoréveit. A folytatás is ígéretes: *skót református környezetben* megszokja az élet értelmét keresni a felületek alatt, a háttér mögött az ifjú teológus. Nem csoda, ha *Oberammergauban* és a nagy Münsterben és azontúl mindenütt, ahol a katolikum elétárul, ment marad mind a két kísértéstől és *sem* a negáció, *sem* a hyperloyalitás nem színezi magatartását még a könyvet befejező olasz katolicizmus képével szemben sem. A fiatal papra nem hoz szégyent a globetrotter fiatal magyar sem. Higgadt marad a *diplomatak közt*, a *másajkú ifjúság táborában* és a velünk szemben idegenül vagy közönyösen érző *francia tudósok* szagának hallatára egyaránt. A *vonat zakatolásunk ritmusából* nem az ölési szándékot hallja ki, hanem az előrehaladásét, ifjúkora ellenére is elég érett arra, hogy a *nálánál fiatalabb* külföldre induló magyar *pályatársait* értékes tanácsokkal érlelje. Korán megnyílik szeme felelős látásra is, felfedezi és szolgálja a külföldön rekedt vagy idegenbe szakadt *árva magyarok ügyét* Fiúméban is, Bécsben is. Talán a vasárnapi iskolás gyermekek szolgálatának különleges alkalmá teszi, talán az északi országok kiváltképpen magas színvonalú életmódja, de ennek a könyvnek mindenestre legértékesebb közlései egy ilyen *északi útnak egyes állomásai* rendjén hangoznak el. Még aránylag leghalványabb képet egy *birminghami konferenciáról* s *Északolaszország néhány városáról* kapunk. Igaz, hogy rendkívül nehéz maga a feladat is.

Egy merőben új és egészen lelki helyzet utánérése is, a konvenciók kézzelfoghatósága is egyformán makacs ellenállású közegek.

Incze Gábor gondolatkeltő útítárs s utazni csak ilyen emberekkel érdekes meg érdemes.

A KISPÉNZVERŐ-UTCÁBAN

Incze Gábor régibb theologiai irodalmunk szerencséskezű kiadója és szakavatott ismertetője. Maga is jőnevű theologiai író. Tudományos, vagy építő jellegű dolgozatain kívül idáig útleírásaival hívta fel magára a színvonalas irodalom kedvelőinek egvre fokozódó figyelmét. Legújabb írásában letér eddigi útjáról, még verses darabokat is vegyít vegyes tartalmú írásai közé. Megvallom, őszintén, nekem legalább nagy megdöbbenésemre. Eleinte bizonyos fájdalmas csalódással pörgettem ujjaim között könyve lap-

jait, féltetni belekezdeni olvasásába. Mióta neves Kisfaludysta, sőt akadémikus tudósaink egynómelyike költői próbálgatásait eregette szárnynak olyan helyen, ahová egyéb érdemei révén került, a gyanútlan alaptermészetű könyvfogyasztó nem lehet eléggé óvatos. Utólag megkövetem írónkat, mert kellemes csalódást okozott, de bocsánatkéréssem közben is hangsúlyozni kívánom, hogy semmi nem békített és nyugtatott volna meg, azon az egyen kívül, ami valóban ki is derült, hogy a szerző — forma és tárgy ide, vagy oda, — voltaképpen útleírásait folytatta ezúttal is.

Írhatnám azt is útleírás helyett, hogy emlékirat, de tudatosan nem fejezem így ki magamat. Az útleírás *a tájhoz képest* fejezi ki az utasra tett hatást, az emlékirat *az emlékezőhöz képest* adja a kort, meg a kortársakat. Incze Gábor ezúttal valóban korról, kortársakról és e kettőt egybefogó helyzetekről számol ugyan be s bátran összetéveszthető volna emlékiratok szerzőivel. Ám ő mindig olyan tárgyilagos marad, mint eddig mindig útjai alkalmából utas korában. Csak éppen hogy ezúttal nem Angliába, vagy Kolozsvárra hivatalos, hanem szülővárosába, vagy a katonai gyakorlótérre, vagy a frontra, vagy legjobb barátja sírhalmához.

Ez a tárgyilagosság okozza aztán, hogy sokkal markánsabbul jelentkezik a világfelfogás- és hangulat egységében az utas profilja, mint ahogy memoáriró szellemi arca valaha is átfoghatná korát és kortársait, ha egyszer engedte Énjét szétfolyni lírai módon az össze-vissza élet- vagy embercsoport-darabocskák részei között. De ugyanez a tárgyilagosság okozza azt is, hogy okvetlenül meg kell államink a vállalkozás mellett, mert szokatlan és üdítő látvány. Ha fogalommal akarnám egybeölelni e szellemi utazás minden egyes darabját, a Krisztus Natanaelt-jellemző szavait kellene modernizálnom: íme az igazi kálvinista-gyerek, kibem semmi hamisság nincsen.

Igen, igen, ahogy próbálgatom ezt a meghatározást az egyes esetekre, annál inkább helytálló. így báméskodik egy kálvinista dédunoka az öreganya avatag emlékeire (*Romantika*). így futtatja egy kálvinista háborútviselet fiatal tiszt rövid pillanatra maga mellett háborúba veszett katonája hazajáró kísértet-alakját (*Nincs garádics*). így villóznak visiszarévülő gondolatai lemezkéin a régi garnizon (*A szép Móró*), a régi bajtársak (*Vallomás*), a régi testi-lelki hányattatások (*Az Exerzierplatz*), az egész kiképző-korszak átmeneti jellege (*Zsákbamacska*), az élet és az irodalom egybefonásának kísérletei az aktualitás jegyében (*Abélard*), a gyermekkori emlékek sokféle vonatkozásai: a) a ház és utca (*A Kispénzverő-utcában*), b) a gyereksors maga (*Lázás gyermek karácsonya*), c) az alakok (*A magánjáró kocsi*, „*Mi három Sándorok*”), a hagyomány (*A szatmári parókia építése*). így válik jeiképi erejű jelentőségüvé a három legértékesebb darabja a sorozatnak a *Haláltételt*, a *Nagy idők* és *Beregszászy Kálmán*. Az eleve elrendelés hite elébb csak felrémlik ezeken a bizonyágtévéseken, aztán lassankint eluralkodik. Ha ez az alapjelleg nem adna egységes vere-

let a különböző időkben, különböző alkalmakra íródott daraboknak, szétesnének és érdektelenné válnának. Szentimentálisabbak lennének. Művészibb keretekbe erőltetné őket az életpótló technikai szükségszerűség. így: megannyi adaléka egy ifjúból férfissá érett hit magatartásán keresztül az egyedüli Isten szuverenitásának, ahogy az egyénen, csoporton, szempillantáson és történelmen keresztül egyformának és egyetlennek megmutatkozik.

SZONDY GYÖRGY

I.

Öreg könyvtáros barátom, meggyőződéses híve az amerikai decimal szisztémájú katalógus-rendszernek, életében gyakran mesélt kárörvendő hangon rémtörténeteket könyvekről, melyek a régi könyvtári rend mellett örökre eltűntek, mert tévedésből négygyel vagy ötten odább dugta be őket valamelyik gondatlan altiszt vagy szórakozott segédőr. „Nincs a helyén, tehát elkallódik” — a dolog érdemi része helyett ez az egyetemes érvényű igazság maradt meg kitörülhetetlenül a lelkemben e szakmai lelkesedéssel előadott esetkéek végső tanulságaképen.

Nincs a helyén, tehát kallódik — villan fel bennem ezúttal is kínzó élességgel a tétel. Szondy Györgyre gondolok. Csakugyan így igaz: nem az a legnagyobb baj és veszedelem, ha valaki összevissza hányódik-vetődik, mert addig akadhat kezeügyébe, ötlölhet szemébe rendező szándéknak és időmúltán elfoglalhatja megillető helyét a nap alatt. Az a végzetes szerencsétlenség és helyrehozhatatlan balszerencse, ha valakit vélt helyére raknak, mert akkor aztán ott veszett. Nem csak ott veszett, hanem semmi hasznára vesztegel egy helyben. Hiába nyúl utána, akinek szüksége volna rá, mert az igazi helye üres, őt magát meg nem igazi helyén sem nem keresik, sem meg nem találják. Rábukkanni lehet csak — véletlenül. Nagy néha — költözéskor, generális takarítás közben, esetleg — Uram bocsá' — ha revízió alá vesznek s átértékelnek régi rendező elveiket.

Nem tudom, milyen alkalom adódik éppen mostanában, azt sem tudhatom tehát, butorszálító kocsi, tollseprőnyél, vagy reformvágó mozgat engem magamat eszköz gyanánt, de azt erősen érzem, hogy súlyos tévedést tehetek jóvá, ha hűségesen végzem el megbízásomat s Szondy Györgyöt visszatehetem, vagy végre valahára odatehetem igazi helyére a magyar irodalom egyetemes nagy könyves tékájában.

II.

Ilyen munkát csak olyasvalaki végezhet el, aki biztos a dolgában. Mórikálás lenne a részemről minden próbálgatás vagy kísérletezés, vagy ezek látszata. Nem a végén jelentem hát ki, mint valami quod erat demonstrandumot, rájöttem már nagyon régen s azért is mertem vállalkozni ennek a tanulmánynak a megírására, Szondy György, a kitűnő ifjúsági író, a bevált gyermek-lapszerkesztő, az elméleti pedagógia jeles methodológusa, a neves irodalomtörténész, a zoológia jelentékeny tudomány-népszerűsítője, a bibliográfia derék munkása, a termékeny tankönyvszerző és összeállító, a híres tanár, hivatásának valóságos művésze, a természetrajzszakos tanárjelöltek gyakorlati kiképzésének lelkes mestere, szakbizottsági tag és hites lektor, a magyar református egyház világi szakértő-férfia, e sokhelyen és sokféleképen foglalkoztatott drága jó lélek, ha azt csinálhatná és valahányszor azt teheti, amire az Isten közénk szánta, sőt akármit műveltetnek vele, konokon és úgy, hogy nem is tehet róla, mindig: költő. Nem, nem ifjúsági író, nem az a formája, amely valóságos mivoltához leginkább hűz, hanem költő, de talán sohasem nyílik rá módja, hogy költsön, pontosabban megfogalmazva, prózát írjon, mert sok helyre bedugták már életében a főntebb listába szedett lehetőségek szerint, el is könyvelték majdnem ugyanannyiféleképen, legveszélyesebben, legközelebb jutva az igazsághoz, ifjúsági író gyanánt, de soha nem került, még tévedésből sem, a valódi helyére. Nem szokták úgy katalogizálni és nyilvántartani mint költőt.

III.

Pedig a költő alapszövedékképpen ütiközik ki sokmintájú, színes életműve alól. A költő pályát választ, érzékeny lelke érthetően vonzódik a gyerekek felé, tehát tanárnak megy. Jaj, de milyen tanárnak menjen — csak természetes, hogy a Móra Ferenc szakját választja, s a fáik, füvek és virágok, az állatvilág, no meg az erdők, rétek, patakok, havasok és óceánok tudománya kelti fel érdeklődését. Belemerül a titkok bűvárlatába, hiszen fogékony és kíváncsi, tehát tud is eleget, sokat, de aztán megint csak erőt vesz rajta eredeti természete és elkezd mesélni. Két indítékból mesél. Mesél az érdekes dolgokról és mesél a gyerekeknek. De voltaképpen azért mesél, mert belső parancs ösztönzésére mesélnie kell. Aztán meg: mesél azoknak, akik meghallgatják, akarom mondani, akik kérik szépen, hívják szeretettel, sőt unszolják baráti kényszerítéssel, hogy meséljen. Így lesz Szondy Györgyből a természetrajz csudáinak népszerű magyarázója és gyermekmesemondó. Itt kezdődik az ő eleven eltemettése egy ilyen felírású díszes szarkofágba, hogy: ifjúsági író. De hadd említsek itt előbb egy-két nevet, akik ezt az ifjúsági író szívből szerették és szívesen

hallgatták, mindvégig boldog örömmel meséitették. Benedeik Elek és az erdélyi ifjúsági újság, a Cimbora- olvasóközönsége: egy öreg és sokszáz fiatal, nekik köszönhetjük, hogy Szondy György el nem némult, minekelőtte egyáltalában igazán hallathatta volna hangját. Sőt még egy lapcímet szeretnék ideírni, valamivel előbből, a Darwin nevét viselő természettudomány-népszerűsítő folyóiratét. Fülöp Zsigmond, ennek a lapnak a szerkesztője bízta Szondy Györgyöt leelőször írni olyan témáról, amelyek aztán kicsaltak belőle valami egészen csodálatos-szépét, amely mindezideig nem jelent meg könyv-alakban, pedig valamikor büszkesége lesz a magyar irodalomnak. Egy ifjúsági lap hasábjain ez alatt a cím alatt jött folytatásokban: *Bölcsők és gyerekszobák az állatvilágban*. Előbb mindössze tudományt népszerűsített a költő, igazán nem gondolt rá, nem is nagyon tehet róla, ha mindvégig költészet csurran ki belőle, mesélt, mesélt, későbben már csupán a mese kedvéért mesélt s a Cimbora csalta ki tollából a legjobb magyar „ifjúsági regényt”, a *Börmé-t* és a novelláiban legerősebb magyar irodalom novella-Koh-i-noor-ját, a *Lóden kabát-ot*. Nem szeretek, nem is szoktam nagy-szót használni, ideírom tehát, hogy túlzónak ne tartsanak, bizony nem tudom, a legnagyobb gyémánt-e a Koh-i-noor, vagy csak igen nagy gyémánt. Én nem mérni akartam vele, mindössze jelezni, hogy nagyon nagy és nagyon gyémánt, amit hozzá hasonlítottam.

Eddig megvolna hát az a valaki, aki költőnek született, természetrajztanárnak ment és alkalma nyílt rá, hogy mesélhessen. De talán nem tartja senki sem különösnek, ha ez a mesélő kedvű, nagy kultúrájú valaki az iskolában sem tagadhatta meg magát és mesélt, mesélt. Jó az Isten, kisasszony-diákokat adott neki ingyen, kegyelemből, ajándékba, akik áhítatosan, legrosszabb esetben áhítatosságot mimelőn, hallgatták és világért sem zavarták. Kerekre elnyílt a szemök, ami teljes-tökéletes siker olyan helyen, ahol nem szemek szoktak elnyílni, hanem szájak legörbülni, megpilyenni vagy dacosan összezárulni, és készen volt az új tanítási módszer. Mellé egyidejűleg, egészséges kételkedés a felől, hogy mindenképp jól és ékesen mennek-e az iskolában, akkor is, ha másképp folynak, mint az ilyen álm-termetrajz órák. Mellé megint csak egyidejűleg a költő játékos és gyengéd ötletéből kísérletek történnek arra való nézve, hogy a megsajnált passzív hallgatóság osztozzék a cselekvés örömeiben s ezentúl természetrajz órán ne csupán mesét hallgasson, de „munkaiskolát” is játsszék az osztály. Tökéletesedik a „módszer”. A költőből még kitelik a Protestáns Tanügyi Szemle elméleti-pedagógus tudósa egyfelől, a jóhírű és népszerű tanár másoldalról és fiatalon „koca” vezető tanár harmadikféleképpen, vulgo „mintagimnáziumi” professzor. Mind igaz ez, de „levezetem”, hogy a végén „kijöjjön” az iksz, azaz a költő.

Újabb lépés, azt hiszem, a türelmetlen és bosszús költő belső indítású lépése, hogy a „tudós” elhagyja eredeti vadászterületét, idegen földre indul kutatni. Szakot változtat és arra kíváncsi, mi

hát a titka főerejének, annak, hogy irodalomma-érdekesedik keze érintésétől az is, ami cseppentett tudomány, akár természetrajz, akár pedagógia. Keresi saját hatásának hámiás gyökerét: szakja területén, az ifjúsági irodalom múltjában és az „igazi” irodalom, egy-egy szívéhez közelálló problémájában, amilyen p. o. Csathó Kálmán költészete, vagy Áprily Lajos lírája. Mintha csak azt kérdezné: mi lehet az oka, hogy igazi arcomat senki sem látja? Mi annak a titka, ha egyszer a valódi, egyetlen hangomon megszólalok és megértik énekem? Ne higgyétek, hogy komoly tanulmányok írója vall ezekben az esszéekben, csak a költő kiáltoz és fülel.

Az értetlen világ hallatlan tisztelettel és nagy készséggel félreérti most a költőt és elismeri. Elismeri, mint szaktekintélyt és egyrészt ifjúsági irodalmi bibliográfiát készített vele, másfelől megbízta elemi iskolai tankönyvek megírásával, illetőleg össze-szerkesztésével. Soha jobbkor. A költő éppen halálosan unja már kortársai megátalkodottságát s kész a jövőre appellálni. Nevelni kell előbb igazi olvasóközönséget, amelynek ép az ízlése és éles a belső hallása. Elébe kell dolgozni a holnapnak, hogy mire megérkezik, már fait accompli-t találjon. Ebből a korszakból való Szondy Györgynek három forradalmi cselekedete és ugyanannyi ravasz haditerve.

Az ifjúsági irodalom! háromféleképen is elkészített bibliográfiája valóságos negatív formájú index librorum prohibitorum. Talán a szerző maga nincs egészen tudatában annak, milyen kegyetlen munkát végzett. Néhány kényszerű megalkuvást leszámítva, ezekben az indexekben csak azok a könyvek vannak felsorolva, melyek nem mérgezik meg a felnövő generáció olvasóképességét. Aki-gyerek szülei vagy tanárai szót fogadnak a Szondy György tanácsainak, abból még válhatik nagy korában igényes és készséges könyvolvasó. Szondy György ösztönösen érzi, hogy költő voltát csak egy ilyen közönség esküdtszékéhez fellebbezheti meg kedvezőbb ítélet reményében.

A tankönyvek értelmi alapvetést adnak az ízlés érzelmi palérozása fölé. Itt nehezebb volt a költő munkája, mert gúzsbakötött nehézségek fárasztották. De győzött a költő, mert győzte benne a szaktudós és a pedagógus elméleti és praxisban gyűjtött tapasztalata, meg természetes fifikája. Praktikus és fifikus könyvek Szondy György tankönyvei, akárcsak a jól álcázott kémek háborús időkben. Nem lehet őket rajtakapni, minden olyan benők, mint szokás és előírás diktálja vagy rendeli, csak egyben különböznek a hasonló genre-i irodalomtól: amazok fűrészporsztílusban tömik a jobb sorsra érdemes elemista-diákocskáik fejét mindenféle könyv nélküli beemlézendő tudnivalóval, a Szondy György könyvei meg mesélnek. Mesélnek hol magának Szondy Györgynek a hangján, hol mások, mesélőkedvű és mesélni-tudó írók és költők interpretálásában, öregebb, magoltató, megrögzött „módszerű” tanítók nem is nagyon szeretik, sőt sanda szemmel nézik ezt a különös és szokatlan „újjtást”.

Harmaduk forradalmi lépése Szondy Györgynek: saját újabb „ifjúsági” művei. Régebben *A ragyogószeműek*, *Barlangi Balamber*, *Testvérke naplója*, *A III. B. tanárt választ jelentették* az egyes állomásokat s a két utóbbi már határozottan átmenetül szolgál a legújabbakhoz, *A Május hercegnője* és *A meséskönyv álmai* felé. Igaz, hogy emezeknek a darabjai nem okvetlenül a legújabb termésből valók mind, tehát kronológiailag nem tudnám bizonyítani állításaimat, de azért mégis kitartok mellettük. Régebben beletörődött Szondy György a megfellebbezhetetlennek érzett ítéletbe s igyekezett jó ifjúsági írónak látszani, ma már nem alkuszik. Két utolsó kötete koncessziók nélkül, tisztán és elegyítetlenül költészetet ad. Albumalakú képeskönyv áruhájuk talán még huzamosabb ideig elrejtetik ezt a színirodalmat nekik valóbb olvasótábor elől és deportálhatják talán évekig még gyerekoszobák szekrénytetejére, vagy sezlonjai alá, mindegy. Ki fognak onnan szabadulni és diadalmenetben vonulnak haza, kis 8° alakban, fűzve, é. n., a nagyok, a „felnöttek” könyvvállványaira. Érdekes, de nem érdektelen életrajzi adat, hogy költőnk közben főszerkesztője volt egy félig evangélizáló, félig nem tudom mit szándékoló, középiskolásjelelgű, felekezeli ifjúsági orgánumnak. Úgy látszik, erre a „lókúrara” még szüksége lehetett, mert azóta véletlenségből sem bitsaklik ki a hangja az ifjúsági irodalom modoros, kappan-falzettjébe.

IV.

Igazán csak néhány szóval vagyok még adós, be akarók segítségökkel számolni arról is, kiféle-miféle ez a költő, akit anyriyifajta minőségben kellett lelepleznünk, míg végre megismer-s/ett annak az egyetlenegynek, aki. Mert lehetetlen, hogy ne lett volna nagy oka önmagának erre a tarka, mimikriszerü, minduntalan való álcázására.

Szondy Györgynek, a költőnek valóban megvolt a maga jó oka erre a játékra. Ha Petőfi Sándor az örök magyar „ifjúság” költészetének minden egyes drágakő darabjában, akkor talán mérészelhetünk valami ilyest is mondani, hogy Szondy György meg az örök magával jötehetetlen, maszületett „gyermek” megható, tragikus költészetének minden megnyilatkozása szerint.

Ez a „gyermek” nemcsak a pólyában kalimpáló parányi testi mivoltában éi és hat csupán, benne él és benne szenved, mint valami gárdonyigézés „hatalmas harmadik” a „szülők” búsmunkás gondoskodásának sokszor egyenesen érthetetlen gesztusai között is. Ez az „utód-gondolat” szülőkben és gyermekekben egyforma. Valami megbékíthetetlen *sértődöttség* azért, hogy bele kellett születni ebbe a szerencsétlen világba, ezek közé az ellenséges többiek közé és valami konok megátalkodott *harc* a jóvátéhetetlenségekkel azért, hogy ha már nem történhetik másképen, jobban, hát legalább ne fájjon nagyon, enyhítsük a kínját ott, ahol lehet és

úgy, ahogy lehet. Ez a kétarcúság mutatkozik mindenütt: az anya egészen homályos ösztönből segít, az utód minden ok nélkül, csak Isten akaratával motiválva folytatja az egyetemes létet mindenek ellenére.

Ennek a két érzésnek az erejétől hajtva, meséli Szondy György egész életművét. Mikor gyerek, ámul, szenved, nem érti, sértődötten él a sok igazságtalanság közepette, de mindig győz, mert az élet ennek az így élő és szenvedő gyermeknek a tengelyén fordul újra egyet. Meg-megmosolyogja vagy kicsúfolja a nemilyen gyerekeket, a Benóket és Kovács urakat. Mikor ainya, dolgozik, küzd, elesik, felkél, sokat kibír, a végén meghal, de megvédi és újabb lét felé lendíti kicsi ivadékát. De nemcsak akkor ilyen, ha ember-anya. Akkor is ilyen, ha Május tündérhercegnője, vagy ha Varjú-anya, vagy sokféle változatban rovar-anya.

De ugyanez a prevenció jellemzi a tarikönyvíró és bibliográfia szerkesztő Szondy Györgyben az „anya-komplexumot”, vagy az elődök gesztusaiban értelmet, megoldást kereső irodalomtörténész gyermek-komplexumos Szondy Györgyöt.

Különösképen pedig ennek a kétarcú, ős-is-utód-is-koniplexumnak köszönhetjük a legszebb darabokat az ő életművében: a *Bölcsőket*, *Börmét*, a *Lodenkabátot*, *Testvérkét*, *A meséskönyv álmaid*, *Május hercegnőjét* és a gyönyörű állatregényt, *A ragyogó-szeműeket*.

V.

Talán nem is volna jó, ha hinnének nekem. Megnyugodnék az „ős”, kiengesztelődnék az „utód”. Elnémulna a költő. Higgyük el inkább az író hitével és jelmondatával egy véleményen, hogy „az Isten rendelésében nincs haszontalanság” s nyugodjunk bele, hogy a kagyoló szenved és igazgyöngyöt izzad.

TESTVÉRKE NAPLÓJA

Szondy György neve után valósággal odakívánkozik már s igen gyakran oda is kerül egy állandóvá merevedett szokvány ér telmező: „a kitűnő ifjúsági író.” Újabban folytatása következik az értelmezőnek, hol így . . . „és ifjúsági lapszerkesztő”, hol emígy . . . „és jeles pedagógus”. Az ember nem is hinné, hogy agyon lehet ütni valakit ezekkel az álló-szedésként minden szerkesztőségben és nyomdában mindig kéznéllevő és esetenként nagyszerűen működő klisékkel. A Testvérke naplója például egészen bizonyosan meg fogja sínyleni azt, hogy a szerzőjét úgy tartják nyilván az írók társadalmában, mint a mindkét nembeli ifjúság egyik kiváló auctorát, aki még hozzá kicsiknek vagy serdültebbeknek való könyvsorozatban jelentette meg legújabb művét. Majdnem lehetetlen, hogy találkozhassek tulajdonképeni olvasóközönségével.

Holott Szondy György nem kifejezetten ifjúsági író és a Testvérke naplója nem bélyegezhető sem meg, sem le ezzel a kitételrel: ifjúsági irodalom. Szondy György egyszerűen: író és a könyve: irodalmi mű. Nem is volna szabad másfajta terméket ki nem alakult ízlésű olvasók kezébe engednünk.

Szondy Györgyöt ebben a munkájában az a titokzatos elem avatja ifjúsági íróvá, ami Jókait vagy Swiftet, akármilyen groteszkül hangzik, vagy az Ezeregyéjszaka meséit. Az élet alapelemei érdeklík és az érdeklődése nyomán nem filozófia fakad, hanem mese. Ha szabad ezen a megállapításon még egy megszorítást tennünk, az már nem fog újat mondani. Azért kell mindvégig arisztokratikus megkülönböztetésül hangsúlyoznunk „ifjúsági” íróvoltát, mert az alapelemek nála mindvégig a legősibb formáikban jelentkeznek s mindvégig is egyensúlyban maradnak. Ha nem így volna, Szondy György egyéb írói kvalitásai következtében a Mariitt, Beniczky és Farkas Imre olvasóközönségét szolgálná ki.

A Testvérke naplója egy idén érettségizett lány vakációs élményeit tartalmazza, ügyesen belementve az előzményeket is. Megtudjuk apródonként hogy a főhős fiatalabb éveiben megfordult Hollandiában, sőt Jávában is, magával hozta sok kedves emlék között egy bizonytalanul ködlő-csillanó gyerekszerelem határozatlan kontúrjait, jelenleg azonban egy talpig ember, kissé idősiké tanár kezd behiircolkodni szívének ábrándokat őrző szögletébe. A tanár már majdnem vőlegénnyé nő, nőtetik őt a falu szociális vonatkozású eseményei is, míg egyszer csak megjelenik a régi ábránd, ezúttal valódi hús- és vér formájában s Testvérke maga is Tájon arra, amit író és olvasók akkorára már jóideje tudnak, hogy az ő igazi szerelme mégsem a lelki irányító, komoly tudós, hanem a fiatal, deli, gazdag és szerelmes holland testvér: Theo.

Ha Szondy György ifjúsági író volna, holtbiztosán fordítva végezné be a történetet. Nem merné a minden tekintetben előnyösebb helyzetet elfoglaló Theónak juttatni Testvérkét, mint ahogy nem merné a Hattyú kutyát sem otthagyni probléma-végzetlen az utca közepén s nem merné a tiszteletes nagyapát ilyen sehídegsemeleg módon lelkipásztorkodni az egész regényen át, mint ahogy cselekszi. Ha „modern” író volna, akkor viszont másképen látná „az ifjúság problémáját”, mint ahogy így látja. Hiszen így a mese majdnem komolytalan, a hősöknek nincsenek problémáik, a megoldás nem érdeklík a ma kérdéseivel vajúdó lelkeket. A Testvérke naplója tehát varrókisasszonyoknak való konzum-história volna anélkül a plusz nélkül, ami Szondyt mégis igazi íróvá avatja.

Ez a plusz nem a történetformálás és nem az alakábrázolás művészetében adódik nála, hanem abban, hogy nagyszerű szeme van a legeggyűbb mesében észrevenni a megírnivalót és nagyszerű hangja ezeknek a megörökíteni való alakoknak, helyzeteknek, történeteknek a tényleges elmesélésére. Nincs új a rekvizitumaiban: ezeket az embereket, ezeket a helyzeteket, ebben a keret-

ben mind jól ismerjük már. Nincs új az elbeszélésniödorában sem: igen, így szoktak megindulni, bonyolódni a dolgok, a könyvekben, így szokták elmondani is históriáikat az írók. De nincs a könyvben egy félmondat sem, aminek nem kellene benne lennie vagy amit másképen szeretnénk előadva tudni. Lehet, hogy elméletben más a véleményünk a mai nagylányról, a mai faluról, az internacionális vonatkozásokról — olvasva Szondy György könyvét, mindvégig leköt, sőt lenyűgöz bennünket egy ízig-vérig írói egyéniség látásmódja és hangja.

A modern problémák és a mindennapivá kopott konvenciók közepette, sőt azok ellenére örök és érvényes így az élet, ahogy Szondy látja. Ezért „ifjúsági” író ő, mert a serdülőknak ez a forma úgy kell, mint a falat kenyér. De azért igazán is író, mindnyájunk számára író ő, mert most, amikor senki sem meri vagy senki sem tudja, ő szépen, ízléssel, egyénileg mesél, és egy pillanatra sem csuklik meg ez a mesélő hangja és a hosszú könyvön, keresztül egyetlenegyszer sem vált.

FEHÉR GÁBOR: SEMMIBE ÍVELŐ HÍDAK

Fekete Sándor hadnagy rövid szabadságra van itthon a frontról. Odakint, a halál közvetlen közelében ráeszmélt Isten nagyon kevés számú, nagyon nagyvonalú, nagyon egyszerű igazságaira s hazafelé jövet, rningyárt kezdetben megérzi, hogy az egész életére társat találhatna egy „véletlenül” elibe került szép kis lányban.

De a lányt hazugságok választják el tőle. Már a megismerkedésük pillanatában állja a vártát a hazugság kettőjük között: a hadnagy „legénykedik”, a lány „szabadkozik” az illemszabályok árka mellett, ahelyett, hogy tudomásul vennék, hogy az élet számára nincsenek ezek az illemszabályok és örülnének egymásnak. Aztán a fiú felveszi a harcot a hazugságokkal és kicsi híjján legyőzi őket. Ez a regény. Fiú és leány azért nem lehetnek egymásé, mert elhiszik egy majdnem-agglegény és úgyszólván-vénkisasszony rokonpárnak, hogy azok — az élet ellenségei — szolgálhatják az élet érdekeit. Elhiszik nekik és a maguk legnagyobbbrészt „átöröklött” gyengeségeinek, hogy „megbünteti Isten az atyáknak álnokságait a fiaikban harmad- és negyed-íziglen” és nem hallják meg a magasról aláhángzó folytatást: „de irgalmasságot cselekszem ezer-íziglen azokkal, akik engemet szeretnek és az én parancsolataimat megtartják.”

A regény elején éhes katonák borjút lopnak egy öreg paraszttól. A hadnagy ott még, a frontról hozoft hetedik érzékével érzékelni tudja, hogy Isten igazsága a nem-a-magok-hibájából éhes balkák oldalán ragyog. A regény végén boldogok lesznek az ő pucérja meg a leányék cselédje azért, mert nem engedtek a hazugságok gyilkos kedvének és merték megkeresni és megtalálni egymást. De akkor már az ő hídjuk — mindakettő — a semmibe ível,

akkorára már nem érzik az egyetlen igazság lenyűgöző erejét és nem engedelmeskednek neki.

*

Ez az első háborús regény, amelyet minden megszorítás nélkül ajánlani merünk elolvasásra azoknak, akik velünk-egy-társaságban adnak találkozót az égből jövő igazságoknak. Érdekes — már csak megemlíjtük ezt is, — hogy a körülöttünk nyüzsgő világ nem érti ezt a könyvet. Úgy faggatja az irodalmi élet konvencionális, hazug kérdéseivel, akár csiak a hadnagyot a lány úri rokonsága. Jellemek? Mese? Tendencia? Szerkezet? Nyelv?

Pedig ennek a könyvnek a lelki arcát nem festik meg ilyen kérdésre adható válaszok. Ez a könyv több és más, mint jellemek ügyesen pergetett, jóízűen elmesélt sorsa bizonyos alapeszme kifejtése céljából. Ez a könyv időben nagyon előljár azoknak a magyarul írott könyveknek a sorában, amelyek az élet örök formáit a transcendens igazságokat veszik észre és próbálják megmutatni képekben is.

MILYEN KÖNYVEKET SZÁNUNK A SZÓRVÁNY-MAGYARSÁGNAK?

— *Kortsák Jenő: A vasláda; Rác Pát: A könyvnyitó asszony;
Falu Tamás: Kicsinyesek*

A „modern” és a „régimódi” józsefvárosi két fűszeres-rokon már-már abba hagyja évtizedes pörét, leánya, illetőleg fia kézfogóján, mikor új „gyúanyag” érkezik: egy vidéki nagynéni, aki után a gazdag örökség aszerint kacsint ide vagy oda, hogy melyikük lakásán pihen meg e reménybeli milliókat rejteni látszó ütött-kopott vasládája. A szakítás megtörténik, a vasláda lakást is cserél közben, de hála istennek, lakik Budán egy másik nagynéni, akinek az otthona igen alkalmas találkahely interregnum idején az egymást szerető fiatal szívek számára. Ismerősök lakodalman is lehet az ember vőfély, meg nyoszolyó, plébános úr is megmosdatja, előzetes felkérésre, az esketőbeszédben bizonyos jelenlévő szülők bűnös és kemény fejét, a vasládáról is kiderülhet, hogy majdnem üres. Újabb békülés, végleges lakodalom, a bajszerző vasláda padlásra kerül. Görögtűz. Vége. . .

Egy másik jóképű fiatalembernek azt jövendöli a könyvnyitó asszony, hogy sohase lesz felesége. És csakugyan. Menyasszonya visszakéri a jeggyűrűt, másik menyasszonyával meg hiába erőlteti és siettet a dolgot, mire minden baj nélkül az oltár elé kerül vele, megüti a guta az eskető papot és nem akad hirtelenében helyette másik. Epilepszia, botrány, áthelyezés vidékre. Éppen abba a városba, ahol a könyvnyitó asszony ikertestvére csavargatja unalmában elfelé a fiatalembernek fejét. Újabb epilepszia, újabb botrány, amelyből már csak a világháború húzhatja ki az embert. Hála a

könnyű sebesülési esélyeknek s az önkéntes ápolónői intézménynek végre kiderül, ami különben már az elején lélektani indokolásául látszott szolgáltni a jövőmondásoknak, hogy őket eleve egymásnak rendelte valaki, már vagy a jó Isten, vagy a jó szerző, — szóval: görögtűz és nyárspolgári quaterka — vége. . .

A vidékre helyezett rokonszenves matematika-fizikaszakos tanár eleinte rosszul érzi magát a törzslakos-kicsinyesek között. Figyelmét kezdetben kizárólag az elektrotechnikának szenteli, majd megosztja a tudomány és egy szintén jobb sorsra érdemes s még hozzá gyermektelen erdészné között, végül kizárólag csupán az utóbbira pazarolja. Egyes-egyedül az idegen megszállás jólismert iskolapolitikájának köszönhető, hogy a szintén jólismert „falura-züllés”-motivum derekán török ketté, illetőleg repatriálással cseréltetik fel. Kendőlobogtatás. Vége. A népmesei hangulat anyyira erős, hogy majdnem ideíratta velem azt is, hogy libagége.

Külső pánt foglalja egybe és tartja össze szemünkben ezt a három könyvet: a magyar kultúra decentralizációs törekvése. Egy Pécsett, kettő Berlinben jelent meg közülük; az utóbbi kettőnek még az is külön jelentőséget biztosít, hogy ilyenformán megszállott területek, elsősorban az önálló irodalommal alig dicsekedhető Felső- és Délmagyarország is gyönyörködhetnek bennük.

Nagyon izgató kérdés s bennünket izgat is fölöttébb: megtudni, hogyan akarnak az új kultúrgócponatok szabadulni a centrális nyomás alól, mely nem engedte eddig őket és művészi igazságukat szabadon érvényesülni. Mik azok az eddig soha nem hallott új hangok, szűz mesék, formák editio princepsai, vagy az a ridiculus mus, amelyet nagy-nagy vajúdas után szültek a hegyek. Erdély meglepetései után kétszeresen jogosult és érdekesítő probléma ez.

Először is azt kell megállapítanunk, — azt hiszem, nem először és nem utoljára, — hogy ezeket a könyveket láthatatlan köldökzsinór köti Budapesthez s ha földrajzi katalógusuk mást hirdet is róluk, e ténynek szellemben véve nincs jelentősége. Még a nem Pesten játszódó Kicsinyesek is a Pestről elkerült ember nosztalgiájával s a pesti ember vidéknemismerő dühében próbálja megértő humorra magasztosítani alantas szatirájú álláspontját. Három teljesen különböző író meghatóan egy abban a sajátosan századeleji magyar vakondok-életfilozófiában, amit csak egy vásárnaponkinl Zugligetbe kirándulmányozó fővárosi állami hivatalnok méltányolhat igazán, hogy az élet nehézségeinek kétféle megoldása lehetséges: egy pestfővárosi és egy pestvidéki: átköltözni a budai oldalra, vagy áthelyeztetni magamat Poikolfélegyházára. Jó az Isten és jó az állam. A lakáshivatal és a minisztériumok személyi ügyosztályai, az élet minden intézményes oldala ezzel bevonultak az esztétika birodalmába, mint a modern irodalom Deus ex machinái.

Nem volna érdemes papirost piszkolni és tollat koptatni e három könyv száználmas aktualitásából, ha nem volnának pusztá

létükkel nagy veszedelmek látszatra jelentéktelen szimptomái. De méltóztassanak csak egy pillanatra komolyabban figyelni rájuk, mit mesélnek az Úr XX. századának első felében szegény bús magyarok felvidítésára:

— Az élet igazi arcára vagy kíváncsi, jámbor olvasóm? Az örök aktualitásokra, minden időben érvényes igazságok meseruhájára? Nos, vedd tudomásul, hogy a szomorú magyar sors panaszos dalában az a vezető szólam és az az orgonapont is, hogy a két józsefvárosi pörösködő boltos gyermekei megesküdhetnek-e hát mégis egymással a végén? Továbbá az, hogy miben áll a jövőmondó jól öltözött asszonyságok mágikus erejének a titka? Végül: miért nem ér az semmit, ha vidéken egymásra lelnek a még mindig törekvő férfi és a valami különbre jegyen-gyűrűben várakozó asszony?

Félreértések elkerülése végett ideírom, hogy még ez sem volna baj, csak a művészi megoldása nehéz. El lehet képzelni *egy ember* portréját úgy megfestve, hogy *az ember* képe mosolyog le róla rám örök-ismerősen. Az a baj, hogy ezekből a könyvekből úgy értesülök e nyárspolgár-pletykákról, mint ahogy a vonaton, útitársamtól szoktam értesülni felőle: mit csinálnak boltosok, van-e hát az erdészné és a fizikatanár közt valami és hogy, de kár azért a szimpatikus fiatal mérnökért, egészen elzüllött. Nem érdekel, mert nem az életet, az egyetlen, az enyémet is, az örökkévalót jelenti, hanem csak valami buta kis részletről szóló napihír vagy éppen-séggel rendőri krónika.

És nem is igaz. Vegyük már egyszer észre igazán és leplezzük le könyörtelenül egyszersmindenkorra, hogy naiv dajkameséssel áltat bennünket a konzum könyvpiac huzamosabb idő óta és egyre szemérmertlenebb együgyűséggel. Ujabban még annyira sem erőlködik látszatok keltésére, mint eleinte. Kezd rájönni, hogy nem érdemes, mert nekünk így is jó és ennyi is elég. Nos mondjuk meg végrevalahára nyíltan, hogy nem ez az élet, amilyenek „realisztikus alapon” festik. Lehet, hogy van olyan józsefvárosi krájlzleros, aki eltiltja a fiát pörösködő atyjafia leányától, de aztán megbékül és belenyugszik az elkerülhetetlen házasságba, különösen, ha megtudja, hogy gazdagnak vélt nénikéje nem is olyan gazdag és még bizonyosabban, ha van egy ügyes, öreg budai özvegy-asszony testvér je, aki a plébánossal „testhezálló” prédikációt tartat a kellő időben, — de ezek a nyárspolgarok épúgy nem jelentik a mai élet lelkét, és sorsuk épúgy nem formája a jelen égetően aktuális ritmusának, mint, mondjuk, egy csirketolvaj, vagy egy marólógót ivott cseléd, vagy egy tucatpárhaj, vagy az a pusztatény, hogy valaki kétoldali tüdőgyulladást kapott és belehalt.

Nem is tudnak aztán írónk életet lehelni a masszájuknak egyetlen pontjába sem. Pedig a világháborút is felhasználják motívumnak, az idegen megszállást is. Sőt azt a népmesei motívumot sem átallja egyikük újra szerepeltetni, hogy két asszony úgy hasonlít egymáshoz, mint két tojás s csodálatosképen mind a két

asszony hasonló körülmények között, ugyanazon órában veszítette el első férjét. Nagyon érdekes, de mi közöm hozzá?

Még a legtöbb igénnyel a Kicsinyesek lép föl. Az a problémája, hogy bizonyos emberekre nem hatnak az élet nagy kérdései és körük magához füllesztí azokat is, akik eleinte nagyobb stílű életformát jelentenek s később is bizonyos melankóliával éreznek föl saját — most már szintén — kicsinyes mindennapjaikból, valahányszor igazi énjük kísértetjáró perceit érik. De mindig közbejön valami, a végén valami hirtelen, szervesen és brutális esetlegesség s marad a régiben minden mindörökké. Minden emberi részvétünkre méltó sorsok ezek is, szó sincs róla, de mióta az idegklinikákon lelkiismeretes kórtörténetet vesznek fel a soros gyakornokok, azóta nem regénytémák. Valamikor, nagyon régen, egy-egy Hajdúszoboszlónak vagy Zalaegerszegnek lehetett, sőt volt is izgatón, véresen érdekes problémája az, hogy a helybeli polgármester vagy segédmérnök megnyergeli-e a mindennapjait, vagy elmerül bennök, avagy egy szóban forgó társaságbeli úriasszony kis erdészkéket hoz-e a világra, vagy tanárocskákat, ma ezek már avult és irodalmilag épp olyan sekundár tartalmak és patronok, mint, mondjuk, a hitvita, vagy a hexameterbe szedett seregszemle.

Mi Pécestől és Berlintől mást vártunk. Új meséket és új szempontúikat. Új hangot; új szépségeket. Valaha a XVIII. század végén Ludas Matyi és Agis találkozásából születtek a Lilla dalok, Dorottya, A lelek halhatatlansága és ezt a szakaszát a magyar szellem ívelő pályájának úgy keresztelték el, hogy az újjászületés korszaka. Most, amikor már-már mesterséges lélegeztetésként kell számunkra újabb újjászületés, igazán ránikférne az új pécsi Ludas Matyi és egy modern berlini Agis és soha messzebb nem éreztük megszületésüket, mint ennek a három könyvnek kiábrándító csömörében.

KOSÁRYNÉ RÉZ LOLA: EGY HORDÓ BOR

Ennek a regénynek olyan a hangulata, mint egy lidérces álmé. Hiszen minden hamarabb, mint regény, a regénynek a törvényei nem érvényesek rá. Még talán nem is „szép”-irodalom, mert az esztétika szabályai sem találnak rá. De úgy, ahogy van, olvastatja magát s felér nagyon sok „jó” cselekedettel. Sok ilyen könyvre volna szükség.

Azzal kezdődik, hogy megkezdnek a kocsmárosok egy új hordó bort s azzal végződik, hogy ez a hordó is kiürült, megint újat kell csapraütni. Közben nem történik semmi különös, csak éppen hogy a könyv írója mindenkit elkísér egy darabig élete útján, aki abból a hordóból iszik. Borzalmak labirintusa ez az egy-néhány életút. A kisleánynak lábát töri türelmetlenül-ihatnék apja. Gábor bácsi, aki csapra verte a hordót, pofont kap érte a kocsmárostól. Most grandiózus képsorozat következik, Dante tollára méltó. A hat éppen ott izogató vendég hazatérése a kocsmá-

ból hat különféle családi körbe. Haldokló gyermek mellé, hű házőrző kutyát hirtelen méregben agyonütni, házsártos asszony oldalánál ifjúkori meséket továbbálmódni, éhes gyermekhad kellősközepébe, asszonykínzónak, szüleszomorítónak hazajutni. Egy kocsis-epizód után, mely rúdtöréssel s ki tudja még milyen csontok törésével végződik, megtetszik a bor, mint a kocsmárosné reménytelen életének halálbaringatója, hogy aztán egy erdei kiránduló úri társaság tagjainak a tragédiatorozatát idézze fel. Az erdőkerülőt málnaszedő asszonyok nyomorgatójává aljasítja a bor. A sikkasztó családapa gyermekeit üti-veri homályos bűntudatában. Egy másik családapában önmaga előtt idegen vadállattá válik s ordítózik kifele belőle legidősebb gyermekének születésnapján, örömszerzés helyett. A bamba legényt kéjgyilkossá bátorítja. A kis gróft tuberkulózissal fertőzi meg a kivételes alkalommal véletlenül felhajtott egy-két pohár ital. Álarcot is ad néha: két városi úrnak, akik otthon züllöttek, künn az utcán a tiszteletreméltó komolyság külszínét rakja orcájára az a nagyon egyszerű tény, hogy nagyon sokat ittak. Milyen más az apa vasárnap délelőtt, gyermekével a karján sétaközben vagy tempí ombamenet s délután a kocsmasztal körül. Milyen irtóztatós torzalakokat szül a világra sorozatosan, nemzedékről-nemzedélkre a bortól mámoros nemi inger. Az utolsó korty bor is előttünk csúszik le két szerencsétlen torkon. Van, aki részegen szénnéég, jéggé fagy, megőrül, nem ébred fel többet. Szenvedő asszony három gyermekével vaktában a világba szalad az erejétől, örömapa iszik belőle s úgy kell a baltát kicsavarni a kezéből. De azért még tíz litert visznek a lakodalomba, mert az előre elvitt mennyiség kevésnek bizonyult. Erre aztán meg is kondul a hordó, újat kell kezdeni. Abból az újból új könyv telének — véli az író, de, Istenem, minek? Ez a könyv is hiába íródott. . .

. . . Hát nem íródott egészen hiába ez a könyv. Sokan elolvassák majd, sokakat megriaszt. Mi például mindenkinek tiszta szívből ajánljuk az elolvasását s hisszük, hogy ez az ajánlás is szerez majd neki néhány olvasót.

BÖSZÖRMÉNYI JENŐ: MAGYAR ÉG ALATT

A szentesiek költő-lelkipásztorának könyve. Böven buzog lelkéből a mondanivaló s szívesen hallgatja szavát a nagyközönség, örvendetes jeienségképen jegyezzük ide fel mindakét tény.

Böszörményi egyre bátrabban halad arrafelé, ahol a néplélek primitív filozófiájának a birodalma kezdődik. Papi ember, ösztönszerűen a lét végső kérdései érdeklik, születés, halál, szeretet, szolgálat, természet, élet, társadalom, szokások, gyermek, jog, formák, magyarság, alsó néposztály. De nemcsak theológus, azonfelül igazi misszionárius is, alki nem nyugszik, míg a primitív filozófia természetszerűleg igenlő válaszait össze nem békíti az örök

igazságok felülről jövő nagy igenlésével. Ez az az új, az a többlet, amiről az ő költészete szólt nekünk először — magyaroknak magyarul.

A mi életünk, az ú. n. középosztályé nagyon két malomkő közé kerül ezáltal. A *tatárhalmi kis fecske* fontosabb személy, mint a miniszteriumbeli méltóságos úr. A mi boldogtalanságra berendezkedett szerelmi életünk bolondság *Mihály, meg Kovács Eszti* egészségesen reális viszonya mellett. *Gyevi Mihály lakodalmán*, akárhogy megtisztelik a két városi urat, mégis igen apró lelkecskék ők a nép robusztus kollektív-leikével összehasonlítva. *A bűnügy* tanulságosan mutatja, milyen még a végtelenben sem igen találkozó két párhuzamos pálya a nép jog és az írott jog. *A kintornás leánya* társadalmi előítéleteink sápadt villanyfényét homályosítja el a szeretet napjának a ragyogásával. *Az igazi Szabó János* elolvasása után kissé nevetséges tovább adminisztrálni a nem adminisztrálható örök folyású emberi létet. *Az útiköltség* a közvélemény kialakulását s a formák fonák uralmát „intézi el”. Legborzasztóbb az a dologban, hogy mindenütt mély tisztelettel és megbecsüléssel a formák, szokások, társadalmi rend és felsőbbség irányában.

Ellenben megismerünk egy másik világot, benne egy nem sejtett mértékben kiteljesedett és érvényes világnézetet. Ebben ar Isten szuverén úr és vele szemben a félelem, alázat és imádság annyira magátólértődő, hogy már túl van a formákon és határos a keletiek fatalizmusával. A szokások, hagyományok, szertartások megtartatnak, tiszteltetnek, a lélek és élet egyetlen üdítő élményei, amit főképp az mutat, hogy a koporsóig kísérő és elemlegetett színes emlékei a kevésfordulatú parasztsorsnak. A föld, a természet, az élet és a halál: természetes keretek és adottságok, nem mi intézzük őket, hanem ők segítenek bennünket a bölcsőtől a koporsóig. Hogy a magyar ember gyönyörűen tud meghalni, már Mikszáth is észrevette, de hogy: miért, azt Böszörményi világa magyarázza meg először művészi elhithető erővel. A sorsnak szülőoka az élet, indítóoka pedig a szeretet. Ezt érzi *Az árva*, ez szépíti meg *Árva Péter húsvétjái*, ez varázsol *Tavaszt a télbe*. ezt tanítja meg olyan boldogan az *Ének a bárókisasszonyról* s ez prédikál komolyan, de nem komoran mindnyájunk számára a *Magyar ég alatt*.

Nagyon jó nekünk „érdek nélkül tetsző” módon meglátnunk már egyszer, hogy a magyar népfilozófia testbe ágyazott lelkeség, nyelve a kézzelfoghatóság szimboliztikájának a dadogása, természetfilozófiája túljutott a démonok mithológiáján — és egyedül mi vagyunk a bűnösök benne, ha mindedig még nem ragadhatta meg az égből felé nyúló kegyelem kezét.

*

Böszörményi Jenő novellái tetszenek, akárcsak a Bartók-Ko-

dály népdalgyűjteményei és a rajtuk épülő, vagy helyesebben belőlük fészlő muzsika. Legyen szabad nekünk ebben a második örvendetes tényben a magyar intelligencia rekonvaleszkáló életigenlésének egyik szerény, de biztos és biztató jelét látnunk.

BÖSZÖRMÉNYI JENŐ: VERÓFÉNYES ÚTON

Egy kimondottan egyházi jellegű egyesület szépirodalmi kiadványait mindig óvatosan és némi gyanúval veszi az ember a kezébe: vajjon nem csap-é be az író, nem próbál-e prédikálni akkor, mikor gyönyörködtetnie kellene? Ez a könyv kellemes meglepetés, mert hamisítatlan szépirodalmat ad. 18 elbeszélést tartalmaz, mind a 18 kisvárosi-falusi-tanyasi magyarokkal foglalkozik. Minden történet eleven mozgalmos kép, és nem a benne elbeszélte történetek miatt mozgalmos, hanem azért, mert a szerző kedves, vidám egyéniség. Tiszta líra, amit ír, mert nem a meséi újszerűek, hanem az a mód, ahogy ezek a történetek élményekké váltak írójuk lelkében. Éppen ezért alakjai elmosódtak, pontatlanok, hiszen karakterüket a mindig-egy író adja meg, nem az élet. Ezért hat ránk az előző kissé különösen. Bemutatnak nekünk egy fényképészt, akiről kiderül, hogy impresszionista festőművész. Mert az; semmi sincs benne abból a pszichikai tertium comparationisból, ami fényképfelvéteszerűvé tenné alakjait, imteriőrjeát vagy tájait. Egészséges, gazdag nyelve nagy belső fegyelmezettségről tanúsíkozik, hiszen lépten-nyomon erős a kísértése, hogy eltömörkényesítse, vagy épenséggel elgöregáborosítsa a dolgát s ő ennek a csábitásnak mindvégig ellenáll.

RÉZ GYULA

Különös líra el. Igazi és őszinte. Sui generis látásmód: képek és zene. Az ötvenes éveket az árulja el és az jellemzi benne, hogy nem az élet és nem a lélek ad rajta keresztül közvetlen találkozót, hanem az emberiség civilizációja az egyéniség kultúrájának. Történelmi, matematikai, filozófiai és esztétikai stúdiumok regulázták szivét és fantáziáját. Gazdagon áradó élet tört be a lelkébe, dús és artisztikus fantázia fogadta vendégévé a csudálatos jövevényt és biztoskezü maiordomus szállásolta el.

Olyankor legszebb az ő világa, mikor egyetlen képnek azt is sejtetnie szabad, ami mögötte van, vagy előtte volt (*Ad vért a szív, velőt a csontcsöbör*). Ha örvendező lélekkel lehet tudomásul vennünk, hogy a természet és história egymást idézhetik s egyiknek sincs prioritása. (*Jégtől dermedt hét-toronyba zárta be a tél a lelket*). S végül, mikor a gondolat képpé, vagy képsorozattá kívánczó vágya megejtő természetességű (*A csókok íze jószágú kovász, Édes savával átjár, eltelít*).

ÁPRILY LAJOS: AZ ARANYMOSÓ BALLADÁJA.

Benne vannak a régebbi gyűjtemények is, a *Falusi Elégia*, *Esti Párbeszéd*, *Rasmussen Hajóján*, azonkívül a legújabb versek ez alatt a gyűjtőcím alatt: *Rönk A Tiszán*. Befejezésül szintén régebbi keletű ajándék: *Idahegyi Pásztorok*, egyfelvonásos rímes-verses dráma. A műfordítások híján az egész Áprily oeuvre ez idő szerint.

Remekbe készült, tökéletes versek szinte egytől-egyig. Ha egy nagy felelősségű, finom érzékenységű, becsületesen pártatlan, magas műveltséggel rendelkező, igazán nemes lélek megpróbálta megmenteni egy borzalmas katasztrófától azt, ami a líra területén menthető volt: körülbelül ezek a témák és ezek a formák azok, amiket magával hozhatott. Benne van az Arany-örökség és benne van az is, ami Adytól vitánfelüli. Azonkívül természetesen benne van egy nagyon értékes egyéniség, aki mindezt összefogta és nagyon szerényen, de hálánkra annál érdemesebb módon ideadja nekünk. Az ő személyisége a legtöbb, félre ne értessem, nem a megfoghatókat gyűjtő, hanem a megfoghatatlant kiválogató.

Ez Áprily Lajos költészete. A legjobb, a legnagyobb, a legtöbb háborúelőttről keltezve mai napig magyar nyelven.

Ez az ő költészete, de ez az ő tragikuma is. Az eklektikusok, a kibékítők, az Athanasiusok tragikuma. Soha nem sikerül, ami rájuk bízott. A heteruzion marad, a homouzion is marad s a» bomoiuzioné a legkisebb tábor. Még hozzá egy harmadik ott, ahol kettőből egynek kellett, volna válnia.

Kiknek dalol Áprily? Nekem bizonyosan, hiszen nincs rajta kívül élő magyar költő, akinek könyvnélkül tudnám a verseit. De nagyon keveseknek dalol. És ezt a kis táborát is szerteszéjjel rángatják új viharok.

Ma, ebben a boszorkányszombatos időben rossz világ jár a tökéletes formákra, az elvonulásra, a csöndre, a bevégzettségre és a finom szkepszisre is.

Ma, ezekben a lélekjárásos napokban témának se jó az ilyen: Ó, lélek, *néha* hallak mostanában.

Búcsúzom Áprily Lajostól. Ó Lélek, *állandóan* hallak mostanában, egyebet se hallok, csak Téged hallak. Isten veletek hát, gyönyörű szép versek . . .

MARCONNAY TIBOR AZ IDŐ KERTJE

Marconnay Tibor eddigi köteteiben diadalmasan megharcolt úgy művészi szabadságharcot, amelynek két következménye támadt költészetében. Az egyik formai: összetört a harc hevében a

vers teste, hogy újjászülethessen lélekben. Szabad versekben fejezte ki magát ebben az időben poétánk. A másik következmény tartalmi természetű: kitarult számára Isten szép világa és megképzett határtalan lehetőségekkel az embertestvér.

Ebben a kötetben a formai és mondanivalói újjászületés konzekvenciájakép a „naponkénti növekedés”-ben gyönyörködhetünk el kedvünk szerint. Az újszülött szabad vers „ifjú verssé” serdült s mint minden, ami érlelődik, dogmatikus, merev, virtuóz. Olyan, mint egy serdülő legény: rendkívül komolyan veszi, nagy ügyességgel adja és szent odaadással hiszi önmagát. Aki szereti az életet, az „ifjú” láttán boldogan megdobban a szíve. Megdobban akkor is, ha Marconnay Tibor kötöttségében erős és mindenreképes alekszandrinus-szonettjét ízleli.

A természet és az emberiség is regulázottan sorjázik elő az érés elé haladó költő mondanivalójában. Már viszonyul mindakettő, a költőhöz, egymáshoz és részeihez, nem tárul az új felfedező elé és nem várja nagy öleléssel keblére az érkező jövevényt, mint régebben. Úgy látszik, mintha megszűkülne ez a világ és ismerőssé közönségesednek az embertestvér, de ez csak látszat. Mert a költő a régi végtelenség és örökkévalóság igényével látja a világot és a testvért és minden kis képbe, minden egyes emberbe belelátván ezt az ígéretet, észrevenni és megmutatni is újként tudja mindkettőt.

SÍK SÁNDOR: SARLÓSBOLDOGASSZONY

Sík Sándornak, a költői lelkű szerzetestanárnak, sok szép lírai vers szerzőjének ez a leglíraibb kötete. Mert mi is hát az igazi költő? Eszköz, rajta keresztül fejeződik ki az a világ, amely körülveszi. Ebből a világból a költő csak a kifejező forma. Sík Sándor azért igazi költő, mert a mai magyar katolicizmus lelke érzelmei, nagy elgondolásai, tettei, hite fejeződik ki, vagyis nyer formát költészete egészében. Nagyon kevés van ebben a lélekben az érzékelhető, racionális valóságból, de éppen ez a jellege biztósítja sajátos varázsát. Az a különbség az érzékelhető valóság és a Sík Sándoron át megmutatkozó csodálatos lélek között, ami a kenyér és bor szimbóluma meg az ostya között is feltétlen különbség. Egy nagy láthatatlan, de élő szerzetesrendet feltételez ez a könyv olvasóközönségéül, az ú. n. láthatatlan egyház sok-sok tagját. Nemcsak katolikus olvasóknak ajánlható tehát. Katolikusok a formák tükrében önmagukra gyönyörödhetnek, nem-katolikusok pedig még mélyebb örömmel közelíthetnek a kenyér és bor jegyéhez.

GÁRDONYI, ADY, PROHÁSZKA

Gárdonyi jó katolikus volt. Ady szánalomraméltó, mert tehetőséges dekadens. Prohászka az egész magyarság apostola. Ezt a három nehezen bizonyítható tételt próbálja bebizonyítani Sík Sándor ebben a könyvében. Elhisszük, hogy egy huszadik századbéli magyar szerzetesnek így kötelessége felállítani ezeket a tételeket, de azt meg higgye el ő, hogy nem minden magyar szem látja a magyar életet s benne ezt a három képet így, Nem bizony, még az ő tanulmányának végigolvasása után sem. Temérdek kétség, szakadárság forrongott szegény Gárdonyi magános lelkében. Robusztus őserő, csupa pozitívum Ady Endre világának jelképrendszere. S talán jobb lett volna, ha másképp történik, de hát Prohászka szép, okos, sokszor bölcs és mindig érdekes szava sem hangzott el mindenüvé Magyarországszerte. Arra például jómagam is tanú vagyok, hogy Debrecenbe nem.

SZÍNDARABOK

MOLNÁR FERENC

SZÍNHÁZ. Három egyfelvonásos.

Egészen helytelen úton keresi az igazságot az, aki Molnár Ferencről úgy akarja elvenni olvasói szájaizét, hogy lebecsmérii. Megteheti ezt addig, míg a ráhallgatok műízlése fejletlen, de mit csinál, ha időközben kifejlődik és önállóvá lesz ez a ma még fejletlen műízlés? Szégyenünk-e, dicsőségünk, döntsék el mások, de Molnár Ferenc legnagyobb élő íróink egyike.

Szóbanforgó három kis darabját is pompásan megcsinálta, bár maga sem hiszi róluk, hogy valaha élete főművei közé fogják számítani őket.

Mindhárom kis egyfelvonásosnak a színház kölcsönöz jelentőséget. Az elsőben egy tanár a színpadra kergeti fel családi boldogsága megrablóját, ott azonban lekókkad ütésre emelt ökle, mert a csábító, a boldogtalan ősz Lear király álarcában és koronájával a fején, egészen megbűvöli. És a bűvölet nem törik meg, hiába viselkedik a közben szemtelenné bátorodott komédiás mindennapi ember módjára, sőt hasztalan beszél budapesti tolvajnyelven. Túlságosan sokat tud professzorunk ahhoz, hogy ütni bírjon. A színészből kiábrándul, a feleségével kibékül. Hazamennek. Nagy öröme a színházi tűzoltónak, aki — versekben —

ujjong a maga szerencséjén, hogy nincsenek ilyen szennyes vágyai félliter bor, jó rostélyos mellett, békés pipafüstben.

A másodikban egy báró „véletlenül” rásüti sohasem hibázó fegyverét a színész csábítóra, még pedig a felesége szemeláttára és félig-meddig előre bejelentve ezt a szegény, reszkető madárkának. A színész előbb titkolja, majd elsápadva bevallja, hogy megsebesült, végül keserű szemrehányás közben érezteti azt is, mennyire tisztában van vele, hogy: nem véletlenül. Mikor aztán már nagyon feszült a hangulat és az asszony egészen az ura pártjára áll, feláll a színész és kijelenti, hogy sértetlen, csak ki akarta komédiázni: milyen lett volna a temetése, ha a golyó jobban talál. Alig győz a közben betoppanó orvostól bocsánatot kérni, hogv kibolondította. Csak négy szem közt kéri meg aztán, mégis később: vigye autóján magával s vallja be neki, hogy súlyosan megsebesült. Nehezen sikerült, de „adta” a sértetlent, hogy ráadásul meg ne vethessék és ki ne nevehessék a gyilkosai.

A harmadikban színésznőjelölteket fogad és kerget sorban el a színingagató. Undorodik tőlük, mert mindegyik a szabadabb életet sejtí a deszkákon és mind felkínálja neki magát. A zene szefző szelídebb modort ajánl, hátha félelmükben teszik ezt, végső próbálkozásul. Az utolsót már az áldirektor-zeneszerző fogadja, az igazi — írnoknak öltözve — csak néző. Ez is felkínálkozik, de mikor a zeneszerző próbára megy, undorral és zokogva menekül szegény feje — a koldus írnok karjai közé. Az írnok-direktor eleinte dühöng, aztán megszelídül és végül elveszi a kis kóristalányt, hiszen időközben ő is beleszeretett...

Nagyon ügyes darabok ezek. Nem „nagy” dolgok, de nem is akarnak azok lenni. És ha olybá veszi az ember őket, amilyenek, nagyon jól mulatja keresztül az estét.

Más baj van itten. Molnár Ferencnek ez már a tizedik ajándéka számunkra színpadon keresztül. És ha valaki becsületes, gyönyörködni vágyó szándékkal zarándokolt el mind a tíz darab parádés alkalmából, hol a Nemzeti, — hol a Víg-, hol a Magyar Színházba és mind a tíz alkalomból vitt haza magával valamelyes hangulatot: akkor ma zúg a feje, tétova a tekintete és zavart a kedélye.

Az emberi élet egy nagy bolondok háza, súgja a fülébe valami vigyorgó arcú szellem. Te eddig azt hitted, ismered, eligazodhatsz benne és uralkodhatsz fölötte. Nem igaz! Nincs benne bűn, nincs benne jóság — ezt tanítják az „ördög” és „Liliom”. Semmit sem tudhatsz meg biztosan, kárörvend a „Testőr”. Hát még a gondolat világa, ott áll csak a feje tetején minden szilárd és föld-begyökeredzett elv, ítélet, szándék, üvölti a „Farkas”. Jóság? szép dolog, állapítja meg elfogódott hangon az „Úri Divat”, de csak annak sikerül, akit félbolond grófok támogatnak pénzügyileg és akinek kis hisztérikus nők a közönsége.

És honnan tudod, hogy a mindennapi élet nem komédia-e? Lengő szakái, ünnepélyes külső megbénítja a karodat, elnémít,

megzavar abban is. Vajjon szenvednek-e a szenvedők és igazán víg-e aki nevet? Civil-e, vagy színész? Semmit sem tudhatunk igazán. A különöst, a véletlent, mely eddig is nyugtalanított a Molnár darabjaiban, a „Színház” bevitte a színész magánéletébe, de ezzel együtt a mindennapi életbe is.

Bontja, lazítja, porlasztja, gyöngíti Molnár ételelveinket, mindennapunk szilárdnak hitt pilléreit ezúttal is. Végső hangulatunk a vele való találkozás után bizonyos nyugtalanság, amely minden rombolás láttára el kell, hogy fogjon bennünket, hiszen az orvos gyógyító kése vágását is szorongva szokta figyelni az ember. Pedig afelől biztos, hogy gyógyít! Molnár Ferenc bicsikája pedig sebeket ejt, nem törődve vele, beheggednek-e ezek a sebek. Molnár Ferenc eddigi tíz darabjával tíz sebet ejtett a leikünkön és még idáig egyetlenegy sem gyógyult be közülük.

EGY, KETTŐ, HÁROM

Az emberiség hűségesen kiszolgálja, kommandóra és percnyi pontossággal Norrison bankárt a pénzéért. Egy kopott, műveletlen taxisoffőrből egy óra leforgása alatt gróft, konzult, bankárt, világit teremt a kedvéért. Akad lecsúszott gróf, aki 5000 pengőért adoptálja, állam és ügynök, aki húszezerért konzuli címet ad neki, motorgyár rt., mely elnökévé választja, mert így parancsolja az érdekközösség. Akad magyar író is, aki jó tantiémek fejében egyfelvonásos színdarabot ír mulattatására és igazolásául. Nem csoda, ha Norrison a végén utálkozásában kifakad és súlyos, sértő kijelentésre vetemedik. „Az amit maga az egész emberiségnek nevez, az ... szégyelje magát.”

Szégyelje bizony.

AZ ÜVEGCIPŐ

Molnár Ferenc, az elátkozott királyfi, halálosan szerelmes Hamupipókébe, az örökszépbe s húsztendeje keresi hiába. Üvegcipőt tart a kezében, türelmetlenül próbálgatja a tündérlányok piskóta-lábara — egyre kevesebb sikerrel, egyre reménytelenebbül. Úgy van véle, mint Buda király az Isten kardjával: „kezeben acéla *csak acél* tudnillik.”

Érezzük, hogy igazságtalanok volnánk iránta, ha ezt a legutolsó darabját magában akarnók megérteni. Az ő oeuvrejében maga az egész: az örökszép iránt érzett tragikus vágy és kielégítésének tragikusan tantalusi kínja a karakterisztikus és az esztétikailag értékes is. Egyes állomásai mindig csak a többihez viszonyítva adják igazán jelentőségüket.

A küzdelemnek az a lényege, hogy írónk józanul éles szemmel vizsgálja a reális életet és mégis irreálisnak látja. Transzcendens erők hatását érzi benne s ennek az erőnek az értelmét keresi láza-

san. Tragikuma meg abban van, hogy mennél messzebb jutott a bizonyosság, a teljes megismerés felé, annál kevesebb a megfőgott. titok logikája és annál kevesebb a köze magához a valósághoz is.

Írói pályája kezdetén kigúnyolta a látható világot. Ennek a korszaknak a termékei *A doktor úr és Józsi*. Masszív, komoly, állandó a mi mindennapi életünk — látszólag, de nem kell bele más, mint egy-egy nem egészen ebbe a világba illő, pajkos kobold, pesti csirkefogó, vagy kisgyerek, nyomban átértékelődik, fenekestül felfordul minden.

Aztán megbírálta ezt a világot szerzőnk és eresztékeiben találta hiányosnak. Az elvek, az örök állandók relatívek, hangzott szigorúan marasztaló ítélete. Nincs jó és nincs rossz sem. A szerelem a tisztességet is legyőzi, viszont a csirkefogó büntetendő cselekményeinek az alján ott. csillog a szeretet gyémántja. *Az ördög* és a *Liliom* tanításai ezek.

Harmadsorban lerombolja ezt a világot. Ignorabimus, süvöltik gúnyosan *A testőr*, *A farkas*, *Farsang*, *A hattyú* és a *Színház*. Nem lehet bizonyosan sohasem megtudni, megcsalt-e a feleséged vagy sem. Ha ébren meg nem tette, megtehetette álmában. Lehet, hogy te csak mellékes tárgy voltál az élményei közepette. És nincs szoros határ való élet és jelmezes főpróbák között.

Végül felépíti a nagy romboló a romokon a maga szebb világát. A szeretet a legnagyobb hatalom. Az egyetlen realitás. Már az eddigi darabokból is valahogy ennek a himnusza hangzik ki, de csak melléktételként. Most ez lesz a vezető motívum. *Az Úri divat*, *A fehér felhő*, *Égi és földi szerelem*, *A vörös malom*, és *Az üvegcipő* vezető motívuma. A rejtély megoldódott. A szimbólumaiknak és a vízióknak ez a kulcsa. És a nagy rombolásnak, a szigorú bírálatnak, a faunszerű fitoroknak itt a kibékítő piagázárlata. Ha ugyan a diszharmonia feloldódik benne.

Ami a *Liliom*-ban még probléma volt és földöntúli véget igényelt, ami az *Úri divat*-ban még utópia volt és mecénást, kellett mellé teremteni cselekvényenkívüli melléképítménynek, most egyesül és zavartalan művészi megoldást ígér. Ez *Az üvegcipő*, mint legújabb állomás, Molnár Ferenc írói pályáján.

Egy külső józsefvárosi panzió tulajdonosnője megunta már rendezetlen szerelmi ügyeit s fiatal szeretője elől közömbös, de meglett szobaurához menekül, hogy aztán köztiszteltben élje le nyugodt öregségét. Ez már-már sikerül is neki, lakodalmán ott az egész külső Józsefváros, plébánosa, Mftr. kapitánya, nyárspolgárai egyig. Akkor egyszerre vége mindennek, a félceléd-szegény-rokon-kislány, aki szerelmes az öregebbik szobaúrba, elfecsegi a titkot. Csak a külszínt lehet megmenteni. A kislány erővel rossz útra akar térni, a rendőrségen éri utóit az egynapos kiábrándult férj s viszi magával — feleségnek.

A kis történet boszorkányos technikával pereg le előttünk. A részletek élesek. Az alakok élnek. Érezzük példának okáért, hogy

Sipos tervező úrnak el kell venni a szobaasszonyát s ez nem a szavakon fordul meg, amiket most előttünk váltanak. Diabolikus ereje van a képeknek, ahogy az „édes mérges” albrlő megebédél, ahogy ház mesterek és a „költeményes” felköszöntő násznagy aszisztálásával lakzit ülnek a külső Józsefvárosban, ahogy a Nemzeti karzatán tanult szólamokkal szinte a szemünk előtt fürdik, „ad cicit”⁴ a kismacsának szegény, hóbortos, reménytelenül szerelmes cselédlány. Nem értjük sem a kárörvendő, sem a kíméletesen baráti kritikát, ha ezt a darabot hanyatlásnak látják Molnár írói pályáján.

Ellenkezőleg. Haladás. Úgy haladás, mint az Ember Tragédiájában minden új szín haladás az előzőhöz képest. A csúcspont pedig ott van az eszkimó kunyhója előtt. Szerzőnk már volt bábjátékosa vagy nyegléje a londoni vásárnak, faragta engedelmesen a falanszter széklábait, óvatosan bekalandozta az úrt, sohasem eresztve el a Föld szellemének a kezét, most több főkérdésről álmodozva teszi a szépet, mint eszkimó, a tulajdon feleségének.

Ajtó!, ordítja az eszkimó és egy engedelmes rabszolga azonnal beteszi az ajtót. Egyik cipő, másik cipő, mondja gorombán és a cipők a varázsigeekre lekerülnek a lábairól. Egyik papucs, másik papucs, morogja kéjjel — és már ülhet is asztalhoz, megeheti az ételt, amelynek adós az árával.

Az eszkimó felesége meg? Számontartja a spenótfoltokat, megcsókolja az asztalkendőt azon a helyen, ahová az imádott zsarnok a száját beletörölte.

Kisgyerek az abroszon, szódavíz, borjúvesés, kabát a testin, dohányszag, vékony és vastag lábak, kanapé, ágy, szoba, köztisztelő, kékitőszet, fürdő, rosszhírű nő, paplan, hároméves huszárból hirtelen lett tengerész ...

Ádám, az örökember, hirtelen nagyot undorodik és fölébred.

Megérkeztünk az utolsó állomáshoz. Az az örök szeretet, amelyről írónk álmodozik, azok a transcendens erők, amelyek az életnek értelmét adják: ennyire képesek. Ha a rendőrök idejében elcsípi a hisztérikus cselédlányokat s a hisztérikus cselédlányok megelőzőleg elég parázs botrányt tudnák csapni, akkor a kitarított szadista naplopó nem a más szeretőjét fogja feleségül venni, hanem a züllött leány-palántát.

*

Az orthopéd-suszter felpróbálta a külső józsefvárosi Hamupipőke nyomorék lábára legújabb remekét. Illik néki rettenetes.

SZOMORY DEZSŐ: II. LAJOS KIRÁLY

Ezt a darabot egymásután huszonöt estén tapsolta meg huszonöt teli nézőtér sok ezer magyarja. A sok önkéntelen tapsot és föltétlen hódolatot nagy magyar lapok komoly kritikái esztétikai ítéletté szentesítették. Ha a magyarság nem is, de Budapest jórészen leszavazott a maga Mohácsa mellett.

Milyennek látja Budapest a mohácsi vést és tragikus hőseit?

A tragédia végső oka: szerelmi vetélkedés. Szapolyai Jankó megáhitotta Mária királynő kezét s mert másképp nem nyerheti meg, odadobja áldozatul honfitársai színejavát, hogy Lajos király is odavessen velök. Megkönnyíti ezt számára az idegbeteg király és a széthúzó nemesség. Az egyik vezetni nem képes, a másik áldozni nem akar.

Sok-sok ember sűrög-forog, gesztikulál és beszél négy felvonáson át szemünk láttára s fülünk hallatára, míg ez a tragédia utolsó jelenetéhez elérkezik. Középpontban az idegbeteg II. Lajos, Mintha nem is 1526-ban élne, hanem most. Éjnek idején nem tud aludni, fél a felesége látomásaitól, kínozza a sötétség. A harmadik felvonást végigkínlódja, végsőkéig feszített beteg idegzettel. Bátorsága a hisztériások félős, öntudatlan aktivitása, vagy a holdkórosé, aki öntudatra birva lezuhan páni rémületében a magasból, hol öntudatlan merészségében mászkált, nemrég. Élére áll a seregnek, de nem önfeláldozásból, hanem, hogy „vele senki ne takarózzék”. Ez bizony önzés és felelősségáthárítás. Pedig fél s féltében henceg, mint a sötétben füttyülő gyermekek: hát félek én? Az önzés, mint alapjellemvonás, szüli a többit. Szegénységét hol kérkedve, hol naivul emlegeti, de lenyűgözi ez a szegénység, nem tud fölébe kerekedni (vajjon mit küld a primás vacsorára?) A primás vacsoráját azonkívül az ínye kíváncsiságával is várja s a III. felvonásban gyomrán keresztül boldog, hogy bort ihatik, nem úgy, mint otthon. Az önző ember cézáromániájával kényezteti magát, elaltatják, mint egy kis gyereket az I. felvonás végén. Valósággal koldulja a felesége csókját a II. felvonásban s az önzés és hisztéria tobzódása a III. felvonásvégi búcsúvétel. Magamagát sajnálja, mint a kényes betegek: 20 évvel ősz ... hát éltem én? utaztam én? Gyerekes önimádata fétisként szentté avatja a tárgyakat, melyekhez személyének valami köze van: „drága Jagelló; jó puha bársonyszék: óh áldjad meg a koronám; kis aranyos páncéлом . . .” Egyszerre kishitű és követelődző: Charles Quint nem vagyok ... de azért szeress!! Energiátlan, hiszen a felesége cselekszik vagy inkább beszél helyette és férfiatlan, mikor nekibátorodva úgy csahol a felesége mellől Jankóra, mint holmi pincsi kutya a gazdasszonya karmantyújából: „Tolnán!... Tolnán!! Tolnán!!!

Mária királynő méltó párja. Csak hisztériás asszony hazud-

hatta idegeinek a II. felvonás Lajosáról azt, hogy szeretni való férfi s csak félrevezetett idegek tűrhetnek el ilyen zsarnokot. Milyen királynői pedig egyébkor. Hogy sérti, — nem a lényeg, de a forma — Jankó közeledésében: a hálósobámon át! . . . Milyen teljes áldozatot kíván s mennyire nem ad érte semmit Jankónak! És főleg, milyen hallatlanná tud tenni kérést, parancsot, érveket: Tolnán! . . . kik vagytok, hé?! ... Ez utóbbi két passzus jó példa arra is, melyik módszerrel hirdethetjük igazunkat legbiztosabban világgá. Az ember nem törődik velem, mit mond a másik, csak a magáét hajtja, míg amaz belé nem un s míg a mienket elegenden elegend nem hallották.

A nemesi rendek versengése sem közjogi természetű. Kizárólag egyetlen magyarázata: áldozatra képtelenség és a felelősség áthárítása a másik félre. Lajost is csak azért választják vezérüknek, mert azt gondolják róla, nem mer majd vállalkozni. Nem tudják, hogy az önzés vak bátorságot önt a hisztériásokba.

Szapolyai Jankó az élet és egészség diadalmas zászlótartója az író szándékai szerint. Egy ígéret a királyné részéről — sa köz nemesség Jankó szavára hadbaszáll. Győzelmesen tör be a hátulsó lépcsőn, ijedt lányceselédnek sorfalán át a szeretett hölgy hálósobájába. Előre tudja, hogyha ő Szegeden marad, eső lesz a csata napján, Lajos beléfulad a Cselepatákba s szabad az út — talán a főlépcsőn is — Mária szívéhez, feláldozza hát az ország színe-virágát. S mikor Mária — inkább akarván egész Magyarország halott királyának az özvegye, mint Csonkaország eleven urának felesége lenni — felelősségre vonja a halottakért, készen rá az egyetlen érv, azok meghaltak — én élek!

Borzasztó képek! De nyugodj meg, az élet keresztül lépi őket s tovább halad. A bús tragédia roskatag árnyai jóformán el se tűntek, már ott mormolja rendes reggeli imáját piacramenés közben a hétköznap vénasszonya egy mellékoltárnál...

*

Ignotus mondja egy helyt „olvasás közben”: milyen derék ember ez, tetszem neki. Ez a szépnek legmodernebb meghatározása. Az a szép, ami igazol engemet.

II. Lajos király szép és tetszik mindazoknak, akiknek a világnézetét igazolja.

Hogy megelélik ezek az emberek és ezek a sorsok magyarázatukat ebben a filozófiában.

Nincs mennyország, se pokol. Igazad van Szapolyai Jankó, minden hősi halálnál fontosabb érv, hogy te: élsz. Igazad van II. Lajos király, hogy hisztériás rémülettel menekülsz feleséged jós álomszavai bizonytalanságából, ha félsz az éjszaka rémeitől, nem akarsz meghalni. És igazad van Mária, ha sírva bocsádot útjára uradat — hiszen hátha halni indul?

Élvezzük ki ezt a földi létet. Igazad van Jankó, ha koronám

törsz és szép asszony csókjára vágyol minden áron. Igazad van II. Lajos, ha a nyavalya tör a nehezen adott élvek után. Sőt érthető, ha kíváncsi vagy, mit ád a primás estebédül és örülsz az ingyen bornak is.

Élvezzünk hát s tegyük minél könnyebbé ezt az életet. Gyűlöljünk és kerüljünk minden akadályt és minden bizonytalanságot. Igazad van Jankó, ha türelmetlen vagy s a végzet útjait egyengeted, hálósobán át, csatamezőkön keresztül egyaránt. Igazatok van zászlós urak és köznemesek, ha a dolog nehezebbik végét egymásnak kínálgatjátok, nincs is terhesebb az áldoztnál s a felelősségnél. De neked is igazad van, ifjú király, ha fölöttébb panaszos életedet feláldozod, csakhogy veled ne takarózzanak valahogy, mert hisz akkor rajtad maradna a felelősség s jaj, csak azt ne! És igazad van, ha nem viseled méltósággal nagy nyomorúságot, hiszen az áldozat volna s hogy áldozhatsz, ha értelmét nem találod?

Éljünk a mának, nincs ideál és egy a törvény, a feneketlen önzés. Hogy mehetnénk hát, úgy-e, urak úgy-é, Felség a hazáért, vagy a jövőért Mohácsra csatázni? Hogy is tarthatnál ki mindvégig, Tomori, csüggeteg barát? És mi siettetne idejében jönni, Szapolyai Jankó? És hogy lehetne feleség más, mint síró-rívó ajtószarka, kölönc az ura nyakán, szépséges királyné?

Szeresd a hasadat, a jó puha bársonyszéket, aranyos páncélot, szüleid emlékében is sajátmagadat, babusgattasd szent személyedet másokkal, magad is sajnáld magadban a kárvallottat, követelj, de magad ne adj semmit, ha nem muszáj és tipord lábbal a közérdeket a magad egyéni érdekeért. Hiszen te vagy a világgözepe.

S mert, minden így van, nincsen múlt és nincsen jövő — nincsen következtetés sem. Nincs lényeg, csupán formák vannak. Buták az emberek, nincsen emlékezés, — hazudj és tiszteld a szó hatalmát. Hitesd el a feleségeddel, hogy az a semmi, amit te adhatsz, értékesebb tényéknél, amit a bátyja jelent és hidd el, hogy csak sokszor kell valamit egymásután mondani s tied az igazság.

Nagy tanulság ez a költő számára is. Sok szép nagy mondat, gyönyörű új jelzők mutatják, mekkora tanulság. Akárcsak a múlton vett diadal. Hát van-e még múlt, van-e tradíció, van-e emlék, mikor a mohácsi vész szerelmi históriává zsugorodik, a múlt árnyai önző állatok s minden gesztusukra, minden szavukra a feledés fátylát borítja a mindennap diadalmas egyformasága? ...

Krisztus a keresztfán lehajtotta fejét és meghalt.

Ugyanabban a percben a római birodalomban fényes színházokban sok-sok ezer néző gyönyörűségére igen ügyesen, igen szép darabokat játszottak nagyon jó színészek.

Ugyanabban a pillanatban a kereszthez vezényelt ör felnézett

a halottra, ezt mondván: pedig ennek az embernek igaza volt. . . Még mindig ugyanabban a pillanatban: bolondnak tartottak volna minden olyan beszédet, hogy a fényes színházak, romhalmaz, a nézők rothadó hullatömeg, színészeknek és színdaraboknak még a hírét is elmossa az idő s ezt a percet csak ketten élik túl majd: az a halott odafent és a sóhajtás a lábainál. . .

HERCZEG FERENC: AZ ARANYBORJÚ

A Grál-vagyonnak egy darabban kell maradnia. Az öreg Grálné a véletlenre bízta, melyik kisöccsére testálja s a véletlen a kis szenteskedőre mosolyog. A kis gorombának nem jut semmi sem. Érdekes volna meglesni a messzi jövőndőt: vajjon mi lesz ebből?

Hát bizony, a Nideczky utódok gazdag és befolyásos emberek száz esztendő múltán is, a Csákó ivadékok közül meg széltoló bohém a fiú, kis butuj cseléd a leánya. De kegyetlen és vérszomjas amaz a fajta, megvesztegetően kedves ez a másik. A szerelem összeütközést kelt közöttük, a látszat a gonosz pártjára áll s az hidegvérrel teperi maga alá a jót, mert ő az erősebb s amaz a gyöngye.

Szegény tévelygő árva lélek öreganyjuk a sírontúl is odahallja az áldozati bárány sikoltását s most már úgy szeretné, légyen hát a másik gyereké a teméntelen pénz.

Most kicserélődnek a szerepek. De csudálatos, csak a rang és a mód meg a cselédsor. Az emberi természet alap-jellemzővonásai változatlanok. Most mint főispán lódit a Csákó ivadék nagyokat s áraszt maga körül bájosan könnyelmű atmoszférát. A hajdani kis szolgáló dúsgazdag kisasszony létére is földönjáró angyal. A gögös Nideczky leány színésznő korában is tele van epével. Atyjafia most is részeg a vérre, legfeljebb nem kap rá szentesítést, ha ontja, mint. teljhatalmú kormánybiztos korában. Csak az élet változott körülöttük s tetteik és sorsuk eszerint módosultak. Ezúttal a jóké a győzelem.

Talán ez az oka, hogy Grálné lelkének vándorúija véget ért. Kinőtt a szárnya s felrepülhet véle az örök boldogság égi hónába.

Érdekes még az is, hogy főtisztelendő esperes úr, — bár pocakja, hosszúszerű pipája és komoly fekete öltözete nem változtak, kevesebbet beszél a hasáról, mikor a jó büvökörében él.

Körülöttünk-mellettünk a Pénz az Isten. Szegény fejünk mindennapi életére — már szinte végzetesen — rátehenkedett. Tisztaltabb perceink magasztos öntudatát gúnyos röhejjel szokta

szembeköpní s csüggeteg lépteink alá vigyorogva építi a visszavonulás aranyhídját.

A művészet megváltó hatalmának legyen örök hálaadás, ha kiderítheti, hogy mindez gonosz káprázat és mégis csak ideáljainknak van igazuk.

Igen bizony, ha tudja ...

Herczeg Ferenc úgy látja ezt belé a valóságba, sőt túl a valóságon, hogy a pénz csak közege az emberi jellemnek. Nem alakítja, mint ahogy nagyon sokan gondolják, nem is vak eszköze, mint, ahogy szintén szoktak vélekedni felöle, hanem alkalom, hogy a jó, vagy a rossz kilépjen passzív vagy negatív magatartásából és alkotó munkát végezhesen. A jó tehát jó marad, a rossz pedig nem javul meg, akár van pénz a hatalmában, akár nincs.

Nagyon szépen és helyesen gondolkozik az író, de nem tudja elképzelni, amit gondol. Ha ilyen könnyű dolga volna a jóságnak alkotó munkája közben itt, e földön, mint a színpadon a darab második részében, már régen paradicsomkert volna ez a keserű világ. Nem is volna értelme az emberi életet megszerző harcnak a bűn hatalma ellen. Hála Istennek, nem így áll a dolog s ezért szép az élet s ezért nem hisszük el az írónak, hogy amit nekünk mutogat, az igazan a mi küzdelmes, fájó, de éppen ezért diadalmas emberi életünk.

Az élet értelmét csakugyan a jóság adja. A pénz közege a jóságnak, különben csak vergődik s nehezen válhatik valósággá. Aki igazán hisz benne, annak a lelkében vízió él róla. Aki csupán tudja ezt, az megírja az Aranyborjút. Aki meg éppen csak hogy érzi, törülgeti a szemét, előadásközben zártszéken, karzaton.

A más malomban őrlők megtapsolják az első felvonást és megmosolyogják a másodikat.

A gondolkozó emberek azzal a benyomással jönnek haza a színházból, hogy a jóknak nagyon sok tennivalójuk lesz még addig, míg a távol jövő Herczeg Ferencé megmintázhatja életükből az egyetemes ember sorsát, úgy, hogy életeszménye a valóság illúziójával hódíthasson a színpadról.

A GYURKOVICS-LÁNYOK

Radványi ezredes a spájzba menekül a mama elől, leveri a „dunsztos” üveget és eljegyzí Gyurkovics Katinkát. Sándorffy képviselő, a nagy nőhódító, asszonyrak nézi Sárít s el kell vennie feleségül. Radványi Gidát „Oroszlánszívű Richárd” jelmezében török császárnak öltözött édesapja kényszeríti abba a házasságba, amelytől hétköznapi józanságában eltiltotta. Horkay Feri, a sátán ügyvédje, addig szövögeti az érdekházasságok szálait, míg maga is

belegabalyodik egy ilyen selyem-arany-szálba s megkéri a negyedik leány kezét.

Úgy érzem magamat, mint mikor a gyermekkori kópéságaimat komoly társaságban emlegetik. A magyar jövő nagy kérdései emésztik még az éjszakai nyugodalmad is. Mindig akad ilyenkor egy öreg bácsi, akinek most jött meg a visszaemlékezhetnékje. Jut-e még eszedbe, mikor Balog Sándorral elloptátok a flóbertemet, oszt' elindultatok macskavadászatra? Úgy érzed, hogy ég a lábad alatt a szilárdnak hitt magyar talaj és múltunk bűnei kísértének vízióidban fényes nappal is ...? Tudom, tudom, kis-gimnázista korotokban vízre eresztettetek egy Bikszádi-vizes ládát, úgy húzott ki a hetes a pocsolyából szárhegyig sárosan. . .

Hogy magyarázzak meg ennek a kétségbeejtően kedélyes öreg úrnak néhány számára érthetetlen jelenséget? Sohse fogjuk megérteni egymást, már érzem. Törökül lesz számára, ha megvallom, hogy egy kis fecske halálát bosszultuk meg akkortájt tündérr királyi jogon ránkruházott fegyvertárunkból hozott fegyverünkkel. Később Kolumbusz Kristófot akartuk lefőzni, de hajónk éppen akkor kapott léket, mikor kalózok támadták meg és fogságukba estünk. Érthetetlen vizes tekintetet, vet rám, ha tovább folytatom és azt mondom neki, hogy ami ebben a két jelenetben formailag méltatlan azokhoz a nagy gondolatokhoz, amelyek mozgatják, az ő bűne és a vele egykorúaké, mert magunkra hagytak bennünket, kis gyermekeket, kalózok és meszticek társaságában. Vállat von, ha azt mondom neki, hogy éppen ezért féltem a magyar jövőt, a magyar múlt kísértetjárásától és abban az egyben igaza van, ha a magamfajta legényeket, akik valaha macskára vadásztak és túlságosan belekeverték ifjúságuk legtermékenyebb éveibe Fellegkakukvára lidércclángjait, nem tartja sem méltóknak, sem képeseknek építő munkára.

És hogy magyarázom meg a Gyurkovics lányokon még most is könnyű szívvel nevető magyar intelligenciának mindezt Herczeg Ferencre vonatkoztatva? Törökül lesz, ha azt mondom, hogy ha kedvence csakugyan örök igazságokat érzett volna meg, három felvonáson át bántóbb szatírával kellett volna megmosolyognia azt az életformát, melynek Gyurkovicsné áll a középpontjában, Radványi ezredesek a levegője és Horkay Feri a mozgó ereje. Érthetetlen vizes tekintetet vet rám, ha állítani merem, hogy a kilencvenes évek hullaszagú atmoszférája és halottasházi békéje az oka, ha divatos háziírója nem talált külön problémákat. Nem talált, mert nem is sugalmazta, de nem is tűrte volna az a kor, amely felemelte. Vállat von, ha ki akarom tanítani, hogy keserű könnyel a szemünkben, büntetésképp, vezekelni mentünk a Nemzetibe Gyurkovicsék haláltáncát végig borzongani.

Megrémülni *azon*, hogy Herczeg Ferenc azért ejt vakvágásokat valamennyi „mesterművén” mai napig, mert a kezdet-kezdetén Gyurkovicsékon keresztül kereste a magyar élet-probléma művé-

szi megoldását. Isten pedig a Mózesek vétkét is megtorolja mindig, hát még a Kóréh fiait hogyanne torolná meg?

MURAKÖZY GYULA NÉGY SZÍNJÁTÉKA

(*Petőfi, Kutyakomédia, A csodálatos óra, A báró*)

Köszönet illeti elsősorban Muraközy Gyulát, a négy színjátékért. Tudvalevő a „műkedvelő” körök szinte már közmondásos darab-insége. Minden jólmenő ifjúsági, vagy leányegyesület elfogyaszt évente legalább egyet s alig van választék. Komoly színpadi szerzők nem mindig megfelelő alkotásaira szorulnak a mégis csak más szellemben felnövekedettek. A házi szerzők közben fejteni látszanak, hogy fiatalságunknak, ha már műkedvelő előadásra támadt kedve, néha egyéb igényei is vannak, mint bibliai élőképek és tizenöt perc alatt végbemenő megtérések szerfölött sovány és felettebb átlátszó tendenciával meggyártott párbeszédese jelene.tecskéi.

Üdvözljük Muraközy Gyulában az első fecskék egyikét, aki tavaszt ígér ebben a sivatag-övbén. Mind a négy darabjában ötletes, színszerű, életteljes, de különösen a *Petőfi* és még inkább a *Kutyakomédia* az a két darab, amelyeket tiszta szívvvel minden műkedvelő gárdának ajánlhatunk előadásra. Muraközy Gyuláról, komoly dolgozatok ihletett szerzőjéről eddig is tudtuk, hogy néhanapján finom lírájú költő szól belőle, ezúttal azonban még nekünk is új oldaláról mutatkozott be. Aranyos humora van, amely egy sokáig élő színpadi figurájában remélhetőleg országszerte és még évekig fennmarad: Gergő bácsi, az öreg lócsiszár remekbe készült portréja maga megéri, hogy a négy jelenetecske könyvalakban is napvilágot látott.

KODOLÁNYI JÁNOS: FÖLDINDULÁS

Az egyik faluban forradalom készül. Fellázadt az egyik „vő”. Második gyermeket akar. A felesége is veletart, hiába fenyegetőzik az apja, beszél a lelkére az anyja, jár a házhoz a Piókás szüle. Már-már győznek a fiatalok, de gikszert fog a férfi. Kijön a sodrából s nagy jelenet árán kiutasítva egyedül távozik a házból. Eladja örökségét, a sváb szomszédnak, italozik, mulat az árából. Közben megtörténik a beavatkozás, a fiatalasszony abortál; életben marad ugyan, de az orvos megállapítja, hogy gyereke többé nem lehet. Nemsokkal ezután halva hozzák haza az „egyket”; beszakadt alatta szánkodás közben a jég. Újabb nagy jelenet, az apa ténfередik be részegen — rettenetes hallgatni, úgy ocsúdik fel apródonkint, megtudva a szörnyű újságot — rettenetes nézni. A gyereket és reményétvesztett anya szektás lesz, ott lel rá az ura; a si-

vár fülledt légkörben újra egymásra döbbennek. De nagyon nehéz sor így élni, anyagi gondoktól ugyan egyre mentebben, de hasztalan sóvárogva utódért. Egyszer aztán, talán éppen a tizenkettedik órában, mikor legközelebb vannak ahhoz, hogy megint széjjelmenjenek, megszédül az asszony, kisvártatva orvosi vizsgálat deríti ki, hogy milyen örvendetes okból. Mégis csak áldott állapotba került. E szomorú magyar sorsot baljóslatú kísérettel összehangosítja tragikus kihangzásúvá a szapora és takarékos svábság öntudatos iparkodása és előrejutása.

Ezt a darabot vitte diadalmasan a 150-ik előadás ritka nagy sikere felé a budapesti magyar színházlátogató közönség páratlan érdeklődése lankadatlan éberséggel és áhítatos kitartással. Nem lehet ez véletlen, sem kicsinált dolog. Nem is az. Érzései szerint a magyar nép az'élet pártjára állott és kedvét leli azokban a szimbólumokban, amelyek szintén az életet jelképezik, sőt szuggerálják feléje. Ítéletet tart bünei fölött, elirtózik azok rettenetes gyümölcsein, jól mulat, mikor póruljár, aki az ő veszére spekulál. Mindez felemelő és szívvidámító jelenség.

Csakhogy. Csakhogy más a hit és ismét más a hiszékenység. Véleményünk szerint ez a lelkendező és kipirult arcú, csillogó szemű és veresre tapsolt tenyerű közönség délibábtól rúgott be, nem Szentlélektől mámoros. A Földindulás nagyon szép, költői és megható színdarab, látszik minden jelenetén és legkisebb szócskáján, vagy legjelentéktelembb gesztusán, hogy nagy író alkotása. De nem, az egyke problémáját nem zárta magába s így nem is jelképezi azt.

Az egyikét nem oldja meg ez a sok „ha és amennyiben”, amelynek összetalálkozására művészi valószínűség szerint még mindig rámondhatjuk, hogy „így is történhetik” s ha egyszer megtörténhetett, már megtörte a halál varázsát. Még kevésbé oldja meg az egyikét az, ha enyhe gyanú vizsgálja bennünk a főhóst, a „vőt”, mondván s egyben fejét csóválván, hogy jaj, persze, véget vetne az egyikének, ha Kodolányi János a mostani fejével és szívével egyben baranyai vő is lehetne. Legkevesbé megoldása az egyikének az a nem is gyanú már, de egyenesen tettenérés, hogy a sok friss és hű népi helyzetkép, jelenet, dikció közül, ami mind írói feladat becsületesen költői vállalása és megoldása, minduntalan kiágál a vezércikk vagy agitációs beszéd, tendenciózus tudományos elmélet váza, vagy férce.

Nem hisszük, hogy az egyikét ilyen olcsón és ingyen oldja meg számunkra a kegyelem. A nemzet él, a nemzet összeretlen, átfut szívéen a nemlét iszonya. Ugyanakkor valami nagy csömör is elfogja, csömör a szektáktói, csömör a sváboktól, csömör a buta részegségtől. „Nagyon unlak, Szepi” — mondja a magyar paraszt a sváb parasztnak s ezzel új élet kezdődik. Meghiszem, hogy ez nagyon tetszik mindenkinek, aki szeretné meggazdálkodni a bűntudatot, bűnbánatot és — bűnbocsánatot.

Csakhogy Szepi nem „vész meg”, hiába tapsolunk öt percig

a puszta elképzelésére. És az egykének nem születik kistestvére olyan egykettőre. Ó, az egyke mélyebb probléma s sokkal mélyebb a megoldása titka is. Az egyke a halálosan elfáradt, végkép elcsüggedt, kilátástalan jövőjébe a cinizmusig belefásult baranyai néplélek öngyilkos-szándéka. Hiába korholod, hiába bünteted, szándékától sem prédikációval, sem paragrafusokkal el nem térítheted. Vigasztald meg, ha bírod, akkor életben marad. Igazában, akkor is meghal — de az ó-embere, az örökkévalóságnak. Egyetemes magyar népi ébredés, penitencia, megtérés és újjászületés az egykékérdés egyetlen lehetséges megoldása. Hiába szűkülünk, de hasztalan is örvendezünk: ezt meg semmiképpen nem gazdálkodhatjuk.

Mindamellettt tisztesség adassék Kodolányinak, aki nagy költő, Pá gémeke, aki nagy színész és a Belvárosi Színháznak, amely az igazi Nemzeti Színházunkká nőhetne volna ki magát, ha végig megmarad a Földindulás irányvonalán.

AZ ARANYRÓZSA

Szele György színdarabjának debreceni bemutatója

Az ősbemutató Kassán volt az 1939. esztendő vége felé. Akkorra nem érett még meg a Tolnai-staggione összjátéka. Amit ott lehetett látni a darabból, mindössze ennyi tanulságul szolgált: visszavonhatatlanul véget ért a magyar színpad történetének az a korszaka, amelyen mi, mai magyar középkorúak felnövekedtünk. Az a mód, ahogy ebben a korban színdarabot szokás volt írni, ahogy a librettót megzenésíteni kellett, ahogy azt eljátszani illet, ahogy azt mi, mint közönség végignéztük és hazavittük magunkkal, az mind nem érvényes többé.

Ennyit mondott Kassán Az arany rózsá. Debrecenben mondta el mondanivalójának a lényegét. Azt, hogy nem régi korszak zárult vele, hanem új korszak kezdődött. *Magyar játékot magyarok mutatnak benne magyaroknak.* Úgy áll ezen a színpadi produkción az elmúlt korszak külső ruhája, mint a kimonóhoz szokott japánokon az európai frakk: korrektül, kifogástalanul. . . „*de ördög, itt belül minden nemes.*” Ó, az a drágamívű magyar nyelv, amelyen Az arany rózsá népe beszél, de jólesik, de ízes, de tartalmaz, de tápláló! Ó, azok a felejthetetlen figurák, beh a mi fantáziánk szülötte mind! A cigány úgy gyáválkodik és úgy „besül” ahogy az elmúlt kor színpadán cigánynak tenni szigorúan elő van írva, de „szervesen”, a darab lelkéből lelkezetten járja el a rókatáncot (hiszen ördögnek nézték) és miket mond a szegény cigány hegedüléséről és hogy mondja! Olaj bég úgy török, ahogy a debreceni poéta predesztinációnak képzeli el a kizmetet. Magyar és kontyos úgy élnek egymás mellett, ahogy jóegynéhány száz esztendő múltán mi emlékszünk rájuk. Még az apáca is úgy apáca,

ahogy a kollégium ablakából látjuk: megindítónak és rokonszenvesnek. Ó, mennyire *a mi életünket* jelképezi mindez: Kelet és Nyugat egymás felé fordult, egymással agyarkodó haragos nosztalgiaját. A *muzsika* is milyen új magyar: nyugati hangszerelés törtönéből kifelé kívánczó „kodályos” dallamok. És az *előadás* is több, más, mint egy közönséges zenés vígjátéké: szebb szebben, jobb jobban *Rajz* Jancsi, *Meggyessy* Juci, *Chapó* Ildikó, *Vadász* Kató, *Benkő* Béla, *Polgár* Gyula!

MÉG EGYSZER AZ ARANYRÓZSA

I.

Színházba járó ember vagyok, az állam budapesti prózai színházának székbérlője is. Évek, lassankint már évtizedek óta figyelem a magyar komédia játszás ügyét, egyik egyesületünk megbízásából időről-időre előadássorozat formájában referálni is szoktam róla azoknak, akik ilyesmire még kíváncsiak. Az nem újság mások számára sem, nem is erről akarok voltaképpen szólni, de kiindulásnak éppen megfelel, ha megemlítem, hogy kezd a dolog lecsúszni voltaképeni helyéről és komédiások problémájából lassankint játékmesterek rendezői fogaskérdésévé — legalább is egyoldalúdik, hogy ne mondjam súlyed. Elég baj, különösen, ha közben soha el nem felejtjük, hogy Shakespeare idejében még díszletek sem voltak, pedig a komédiának mai napig a Shakespeare-repertoár a Gaurizankárja. Valószínű ennél fogva, hogy valahányszor a színpad zavarba jön és a rendezést kezdi hangsúlyozni, mindannyiszor adósnak, egyben ludasnak érzi magát, és dadogva — másról beszél. A közönség azonban unja ezt a másrólbeszélést s elpártol a színháztól apródonkint. A színház pedig kénytelen a bérletrendszerhez folyamodni, ami az úgynevezett vattázásnak egy olcsóbb, finomabb, álcázottabb válfaja s azon a lélektani törvényen alapul, hogy színházba járni nemcsak mulatság, sőt kultusz, hanem társadalmi kötelezettség és jobb emberek bevett szokása is. A bérlő úgy megy el az előadásra a szabadon válogató színházi emberhez képest, mintha valaki vacsorára vagy pláne bankettre hivatalos s ezt téveszti össze a kocsmái cigányhallgatásos kiruccanásokkal. Lehet, hogy azt hiszi, jól mulat, de lehet, hogy már nem is gondolja. Még egy kicsi idő van hátra s nem mennek az emberek se ide, se oda, hanem szépecskén odahaza töltik az estét, legfeljebb korábban fekusznak le, mint annak előtte.

Nagyon egyszerű a válasz arra a kérdésre, hogy miért van ez így? Azért van ez így, mert unalmas a színház. Unalmasak a darabok, unalmas a színpad, unalmas a színészek játéka, mindennekfelett pedig unalmas ebbe bele se szólhatni. Hiszen jószerint tapsolni sem illik és füttyülni sem szabad. Hát még hajigálózni, vagy épinséggel belebeszélni a darabba . . . no, az volna az ecetágy!

Az ember ül a támlásszéken s van úgy, hogy felcsillan számára valami reménység-féle. Friss, új, merész hang, kezdet, akarárás. De aztán kiderül, hogy korai volt az örömünk. Leggyakrabban a téma ejt tévedésbe. Valami új, más téren is nyugtalankodó időszerűség jelent meg a deszkákon. .. néhány türelmetlen szem-pár összevillan: no most! . . . semmi, hiszen a komédia forma dolga mindig s itt megint csak a régi csapáson, bevált eszközzel, megunt módon folyik minden, még az új feladat sem segít semmit.

Csudálatos aztán mégis s ellenmondásnak tetszik így első halálásra, hogy az újat áhító lélek olyankor szokta kipihenni magát halálos szürke unalmának alhatnékjából, ha történetesen Shakespeare darabot adnak. Vagy Az Ember Tragédiáját ki tudja hányadszor. Vagy kiutálkozik az ember a színházból és mozira vete-medik, vadnyugatos filmbe. Nem teljes az öröme szegény meggyötört léleknek, csak olyanforma, mint mikor a börtönbenfelejtett rabról szabadulás helyett, legalább a farkasgúzt leszedték.

A teljesség és könnyebb tájékozódás kedvéért hadd valljam még őszintén, hogy a szörnyű unalmat európaszerte minden nyugateurópai városban érzem ugyan, de legnagyobb mértékben, majdnem elviselhetetlen kín gyanánt csak itthon s idehaza is akkor leginkább, ha eredeti magyar darabot játszanak. Érzem pedig annak ellenére, hogy sem a magyar írók irodalmi értékének, sem a magyar színészek magas színvonalú teljesítményeinek nem vagyok sem tagadója, sem ellenzéke. Megértő, hálás, talán nem vagyok szerénytelen, ha hozzáfűzöm: hozzáértő közönség volnék — csak tudnék lenni. De hát hiába minden: nyúlós, ködös, mellre ülő, elmére nehezedő, szemem ólmosító unalom terjeng nézőtérén, színpadon, színdarab imaginárius térén, mindenütt.

II.

Így sorvadt, senyvedt bennem régi gyerekkorom komédiára éhes vágya egészen 1939 télderekáig. Akkor aztán egyszer csak egy vidéki városban végignéztem Az aranyrózsát. Nehezen melegedtem fel, mert már el sem hittem, hogy valami meglepetés érhet. Ez lehet az oka annak is, hogy Gülbaba-reminiszcenciát orrontottam s azt mondtam magamban. Olaj bég az Gülbaba, Azre-éle a leánya, Gergő az Gábor diák, Murza herceg Ali basa, a három cigány meg Mujkó. Turgonyi Máté az olyanforma szerep, mint Zülfikaré, egy kicsit ez is herélt a nagy hasától. Bosszantott az is, hogy a színészek egy kicsit úgy is játszották az egészet, mint-ha a Gülbabát komédiáznák. A csigán veres nadrágba bújt, zsével és ával beszélt, ijedtében fára mászott, a törökök sokszor mondták, hogy Allah, az öregebbjének szakálla volt, az asszonyfélének bőnadrágja, a diák hetykén viselte sorsát. Valahogy a mese menetében is zavart és bántott egyetmás. Leszakított virágért bűnhő-

dött ez a diák is, halála előtt bevezették a törökök földi paradicsomába s ott tyúkkal-kaláccsal tartották, megmentésére itt is ott is rózsafát tarolt a legvénebb török s ezzel helyezte a gyaur ifjút Allah különös védelme alá.

De aztán egyszer csak fel kellett figyelnem s attól kezdve minden belső-külső ellenmondásom megnémult és elcsitult. Megéreztem a komédiában az *egészen mást, a vadonatújat*. Az egészen ritka élményt, a rég nem látottat és hallottat. Azt, ami Shakespeareben is csak azért van meg, mert az egész emberiségnek komédiázik, de így, ahogy nekem tetszik, csak én vehetem ki öbelőle is, tizenegynehánymilliomod magammal. Azt, azt bizony, azt, a magyart. Lehetséges, hogy Az aranyrózsa hajaz a Gülbabához, mondja mindenki, amit akar. De Az aranyrózsa magyarul van. Nemcsak így van magyarul, hogy magyar földön történhetett a meséje, magyar szavaikba van szedve a dikciója, magyar mulli emiberek tesznek-vesznek, beszélnek, élnek benne, hanem sokkal több ez mindennél — magyar módra komédiázzák el magyar létkükre nekünk magyar nézőknek az egészet elejétől-végig. Ez a magyar módra való komédia játszás olyan erős Az aranyrózsában, hogy a végén ellenállhatatlanul magával ragadja a komédiásokat és a közönséget is, ami már csak azért is nagy szó, mert mind a két fél másképen van szoktatva erősen. Az aranyrózsában az az új, az a gyönyörűség, hogy — talán nem is tehet róla, de — magyarul komédiázik. Még a komédiázása is magyar.

Vegyük hát fontolóra éppen ezt a tősgyökeres magyarságát.

III.

Nem Az aranyrózsa tanított meg rá, de Az aranyrózsa eszméltetett rá újólág, hogy mi a magyar általában és mi a magyar — komédiának. A komédia: játék, jelképes életdarab. Már most, ha Az aranyrózsa nem-magyar jelkép volna, lehetne róla olyat írni például: a költő azt akarja nekünk mutatni, hogy... vagy: nagyon szépen példázza az író azt, hogy . . . Olyat is lehetne mondani, hogy az egész darabban remekül indokolja a hős jelleme ezt is, azt is, mert ez is, az is a jelleméből folyik . . . Meg azt is lehetne a darabról írni, hogy ezt meg azt a jelenetét a megelőző jelenetek már kellőképen előkészítették, úgy, hogy az természetszerűleg következik a megfelelő lélektani pillanatban. Az aranyrózsában az a magyar, hogy nem is tudom én, hogyan lehet ez a jelképes életdarab a mi életünknek a szimbóluma, mégis az. Csodálatosképen, megmagyarázhatatlanul, titokszerűen: az. Példának okáért az a kis Anikó roppant egyszerű, alig egy-két szót szóló, alig egy-két gesztust tévő valaki, a Cifra asszony, különösen mint Azraéle sokkal különb perszóna. Úgyszintén sokkal különb ember az öreg Olaj bég Dobi András bírónál. Milyen igaza van például a kutyabőr-ügyben. A vándordíák is meglehetősen könnyű-

vérű ifjú, sok is van a rovásán, költői igazságszolgáltatás szempontjából sem „bűnhődik”, még nagylelkűnek is inkább csak könnyen gyűlt, ajándék kincsgarmadából az, ha az . . . mégis ők győznek! Igen, mert Anikó a mesebeli királykisasszony, Gergő a mesebeli királyfi, ők ketten az ifjúság és ők hárman vannak itthon, a török az csak betolakodott. Már pedig nekünk ez az egyetlen lehetséges életformánk: mink vagyunk birtokon belül, mink vagyunk itthon, mindenki belebukik, aki ezt vitássá próbálja tenni, akármilyen erényekkel teljes. Mert ebben az egyben nincs igaza, hát minden egyébben hiába van. Ha azért maradnánk meg, mert érdemljük, akkor nem volna csodálatos, titokzatos, Istentől való az életünk. Magyar komédia Az aranyrózsa, mert nem magyaráz és nem indokol, csodálatos jelenésű a szimboliztikája.

De magyar abban is, ahogy ezt a jelképes értelmet tételszerűen felállítja, játékká szétteríti. Ha nem magyar volna a felépítése, akkor finálék volnának a felvonás végeken, érezné az ember, hogy a második felvonás befejezésekor jutottunk a csúcspontig, a harmadik felvonásban megakasztó jelenet volna és végkifejlet. E helyett olyan a darab, mint egy időben széíteregetett magyar szöttes, vagy egy valamennyi strófájával végigéneikelt parasztnóta. Reggeltől-estig eltelik egy nap, ennyi a meséje. Nem mondjuk, nem egészen közönséges nap, elég sok minden megesett velünk virradattól-vakulásig, több mint más egyéb rendes napon, amikor nincs semmi újság, hála annak a nagyon jó Istennek. Ám semmi mesterkedés nincs a krónikás elbeszélésében. Az volt legelőször, ami legelőször megmutatódik és úgy volt. minden szép sorjában, ahogy végignézhethjük. És nem lehet azt mondani, hogy például az első felvonás csak expositio, mert igen csak az a *textus* inkább, a legerősebben megütődött s elejétől végig zengő hang. De a képek általában véve egymás mellett szépek, tarkák, gyönyörködtetők. Egyforma a rangja valamennyinek, mindegy kik vannak a színpadon. Nincsenek sztárok, váltakozó személyek dialógusai és cselekedetei váltják egymást. A játékszerűséget, a cselekmény hangszerelését a sorsok, az egyforma sorsok szeszélyes, arabeszk-szerű egybefonóclása adja és ez a nagyon szép, nagyon magyar benne. Érdekünk sohasem lankad, akár a csordás beszélget a nemzetes asszonnyal, akár a jegyző olvassa a tanács ítéletét, akár a cigányok bolondoskodnane Turgonyival, akár az öreg Olaj bégé a szó, akár a „főhősök” párfajenete folyik. Valami csodálatosan nagy ereje van ennek az egyenrangúságnak. Nem Anikó és Gergő vagy Gergő és a cifraasszony sorsa gördül a színen végkifejlete felé, hanem a mienk: a tied, költöm és az enyim, a közönségedé és nem is így a mienk, hanem a mienk, az örök magyar sors, sőt — gondoljunk csak a megindítóan szép török példányokra, ahogy a magyar láttatja keserű ellenségeit, egészen szokatlanul, magához hasonlatosképen érző és gondolkodó egész embereknek — nem is így a mienk, hanem a mienk, az örök emberi sors.

Ebben az örök emberi sorsban természetesen örök emberek

is mozognak. Azért szép és azért szívetvidámító ennek a komédiának a jelképi ereje, mert azt mutatja nekünk, a rög és a perc kétféleképpen megköthető börtönéletét élő halandóknak, hogy az élet igazi értelme nem azonos tapasztalatszerinti formáinak a részlet-tanulásaival. Az élet nem esetlegesség véletleneinek a buta egymásutánja, de nem is menetrendszerű és recept-előírási időbörtön. Az élet végtelen és örök, tehát szabad élet, tehát csodálatos élet. Az aranyrózsa népét nem is béklyózza sem a rög, sem a perc, sem a recept. Gergő a kerítés tetején jár ki s be, a bíró udvarán ad szerenádot a más gyűrűsének, menekülhetne, de áttal megfutmodni, mindegy neki, van-e bilincs a kezén, mégis szabad ember módjára viselkedik, az asszonyördög tanyáján éppenolyan otthonosan mozog, mint egyebütt. Azraéle is egyformán tud magyar *markotányos*, török amazon, szigorú parancsnok, szerelmes *szűz* és szelíd apáca lenni. Lóhátról ugrik fejest a folyóba és a szerzetes életbe s mire meghozzák vélt szörnyű veszte hírét. habos lovon, már meg is érkezik az esküvőre fekete apácaöltözetben aranyrózsát szórni. A szenátorok is egykettőre előkerülnek, tanácskoznak, ítéletet hoznak, megfogalmazzák, letisztázzák és . . . nem rontják az illúziókat, mert a végtelenségben nincs közel és messzi, az örökkévalóságban hamar és soká és a csodálatos életben az ilyesmi egészen természetes.

Nem azért laknak ezek a figurák a végtelenben és nem azért jönnek az örökkévalóságból, s életük egybefonódása sem azért csak a csodálatosban törvényszerű, mintha az író ilyesmit akarna elhíttetni felőlük, hanem . . . illetőségük és életrajzi adataik szerint. Ismerjük őket, odavalók, ők azok, ilyenek, mi magunk vagyunk az igazoló tanúik. A falusi cirkuszi előadás befejező „nagy néma képletének” alakjai ők, a mesebeli hősök és bohócok. Ha nem hinnéd el a hős viselkedését, nézd a bohócot: milyen furcsa, fél-szeg, nevetnivaló az, ha az ember ütődöttségéből vagy gyávaságból úgy él, mozog és beszél ebben a világban, mintha nem a végtelenség emberének örökkévaló létét élné szabadon, csudaképen, hanem a rög hülyéjének percnyi tengődését kínlódna dróton rángva, recept szerint.

IV.

Ha még mindig nem hinnéd el a darabnak, higgy a komédiának. Azért higgy neki, mert soha egy pillanatig sem akarja jobban elhíttetni veled, hogy nem játék, valóság, csak ameddig az illúziókeltéshez okvetlen szükségeltetik. Nem hiszi és nem is csinálja az igazi díszleteket sem, a hangulat-lepleket sem, a stilizált világot sem. A komédia matériája mese, emberek, cselekmény és dikció menete, a beszélt, arcjátékkal, gesztussal, testtartással, jövemenéssel kifejezett nyelv egyformán: a festett kurtinához hasonló, amelyekről hidd el, hogy azok amiket ábrázolnak, de egyben tudd mégis, hogy csak jelképesen és játékból azok. Úgy,

mint mikor a gyermek kéményseprőt játszik, kormos és vészt jóslóan dörmög, de közben kinevet rád a szerepéből, hogy *ő azért* mégis csak játékból fekete és mérges, valójában az, aki változatlanul.

(Így esik aztán, hogy bár a nyelv nem archaizált és a történelem nem hiteles, soha még illuziótkeltőbb történelmi levegő nem áradt felém színpadról, mint Az aranyrózsa sujet-jéből és törülmetszett sárréti nyelvéből.)

Hátha még a színészek és a rendezők el is magyar módra játszanák ezt a cseppentett magyar komédiát. Nem a darab szellemétől kényszerítve és egy kissé kényszeredetten, hanem szívvel-lélekkel, meggyőződéssel, másképen nem is tudva — magyarul. Magyar király, királyasszony, királyfi, királykisasszony komédiázna benne meg a burkus király egész házanépével. Ott ülne a gonosz veres vitéz kilenc párnán, illetéktelenül bitorolva, ami nem az övé, de ahogy az igazi közeleg, minden lépcsőfokra egy-egy párna csúszna ki a veres vitéz alól. Közben tengetné kérészéletét a rüherongy alja-nép mindnyájunk gúnyos kacagása közben. Nagy Meseország és kis Meseország együttes népének jelképes életközössége szolgáltatná a komédiát.

V.

No de hol vagyunk még ettől. Addig is, míg komoly színházaink ajtaját beszövi a pók, küszöbét meg felveri a sósparé, hadd menjen Az aranyrózsa hódító útjára országsszerin tova: műkedvelő falusiak és gyerekek közé. Játszani is ők hadd tanítsanak meg bennünket, úgy ahogy énekelni is ők tanítgatnak minket, öregeket és városiakat egy idő óta. A világ nagy népei is mostanában kérdezzetnek, egyre kíváncsiabban, kínlódóbb érdeklődéssel, de egyre eredményesebben is, hogy kik és mik is voltaképpen ők. Nem szégyen ezt tudakolnunk nekünk sem: ki a magyar általában és milyen a magyar, ha így igazán kedvére, komolyan, mintha az Isteni imádná, leglelkéből, mint egy kisgyerek, elkezd komédiázni. Az aranyrózsa már azt mutatja-formán, hogy milyen. Mikor elkezd, hajnalodik és mikor abbahagyja, éppen hogy feljött a vacsora-csillag: az *égőszerlem* és a *jóreménység* csillaga.

A »NYELVEKEN SZÓLÁS« PROBLÉMÁI

I.

SZÜTSIVÁN: HALOTT MÁR MINDEN

Nem új könyv. Véletlenül került a kezembe éppen most, amennyiben véletlenek lehetnek. Nem új könyv, de nem lehet róla nem beszélni, ha az ember elolvasta. A mottóverssel együtt 37 lírai vers gyűjteménye. Nem tudom, mi volt róluk annak idején az esztétikai kritikát gyakorlók véleménye. Nekünk más a szempontunk, nem csupán csak esztétikai. De ennek a könyvecskének a végigtanulmányozása éppen ebből a másik szempontból rendkívül tanulságos.

1. A szerző vallásos ember, költői egyéniségéből őszintén árad, hogy minden szép és nemes befolyásnak a fogékony lelkek szomjas alázatosságával mindenkor és mindenben engedett. Ami a vallás örök forrásaiból itálául adatott, azt is mohó örömmel fenéig ürítette bizonyosan. Azt akarom ezzel mondani, ha vallásos költészete nem túlradón bőséges, nem a készsége múlt. És mert így van: dolog, rendkívül jellemző, hogy ez a drága, készsége lélek nagy életritmusának ringása közben ereszkedő lejtésű, kissé peszsimista, meglehetősen kiábrándult és Krisztus-élményéből alig telik egyetlen karácsonyi hangulatra való. Ha valaha elkapna a világ bennünket, az anyaszentegyház látható, földi elemeit és hányni kezdenők magunkat, ébredésről, újjászületésről téve említéseket: mélyedjünk el egy-egy ilyen emberi dokumentumban és szórjunk hamut a fejünkre, mert nem lehet egészen és zavartalanul igazunk, ha ilyen nagyon rokonszenves és Istenhez a maguk kenyerén ennyire közel jutott lelkek egyenesen a mi hibánkból nem kaptak az „egy szükséges dologból” úgyszólván semmit.

2. Szüts Iván tudniillik nemcsak készsége, de jóképességű tanítvány is. Birtokában van minden képzet- és képkincsnek, költői nyelvnek és stílusnak, amellyel a mai modern magyar költői közgyakorlat működik. Sehol semmi hiányérzetünk nem támad, mind a 37 verse hibátlan. Sem a keresés bizonytalansága, sem a tehetetlenség hasztalan ejtett verejtéke, sem a banalitás nagyon is könnyű győzelme nem rontja illúzióinkat kis kötetének lapozása közben. Van egy nagy élménye: világháború és hadifogság s ebbe nemcsak a Kama folyó álma, hanem olyan különlegességek is zavaró mellékhatás nélkül beleférnek, mint a Nilus virágai. A szerelmes versek óhatatlan szokványossága is hatásosságban oldódik fel nála, mert érezni a hadifogoly vis major-át még hazatérte után is. Ha Szüts Iván mindezzel nem volna ígéret többre, hanem csak annyi volna, amennyit itt ad: beérkezettsége és elkészültsége

már akkor is megérdemelné, hogy megkérdezzek itt szűk, családi körben, magunk között valami fájót és kellemetlent. Hogy lehet az, hogy 1922 óta ez a „mi fiunk” nem tűnt föl, ha egyebütt nem, de itt, a fészünkben, ha máskor nem, vacsorázó asztal mellett, meghitt esti beszélgetés közben: szeretetvendégségeken? Hát olyan gazdagok vagyunk mi, hogy ez a fényűzés, az ő ismeretlennek maradása természetes magátólértődöttség-számba mehet? Hát miért nem ezt a fajta költészetet ajánrozzuk legalább olyankor, ha szavalókönyvet állítunk össze, vagy a „Tűzhely körül” gyülekezünk egy kis szívbeli gyönyörűségért, nem csupa klasszikus magyar alkotásokból? Hát miért keserves klapánciákka) rontjuk az ízlését egyszerűbb igényű közönségünknek, miért nem adunk a kezébe, ha már a klasszikus mértéken fölüli költeményektől féltjük őket, ilyen költeményeket, mint ezek, amelyekben az egyszerűség lényegéből fakadó elem, tehát erény, nem együgyűség vagy formabeli ügyefogyottság?

3. Pedig Szüts Iván máris több ennél. Zálog és Ígéret, küszöbön állás, nosztalgia a feljebb-jutás felé. Megint nem esztétikai szempontot képviselek, mikor új kérdést teszek föl, de nem hallgathatom el. Egy-egy ilyen verskötet elolvasása után, hogy nem támad kedve az egyháznak egy kis missziós feladatnak, ha nem is az elvégzésére, de legalább a megkísértéséhez? Miért nem gyűjű jobban maga köré azokat a fiait, akiknek Istentől adott karizmájuk a nyelveken szólás? Szüts Iván költészete iskolapélda erre. Kész, kiforrott, teljes adottság, amelynek azonban úgy szóiván egyetlen lehetősége, hogy e kötetén túl is mondhasson lényegeset még, ha megtermékenyül azokkal a transcendens „megmérhetlenségek”-kel, amelyeket ma az ő számára egyedül a Szentlélek munkája tárolhat, mert művészete csak arrafelé gátlásnélküli és határtalan. Saját terminológiája szerint: „hit, haza és szerelem” húrjain elmondta már az elmondhatóját. Ezek konvenciók volnának az ő számára ezután már. Az én „Wünschelrute”-m megérez az ő költészete közelében titkos és bőséges áradatot. Valahol lent a mélyben. Érdemes volna ásni is utána. Különbén félő, hogy továbbra is, sőt mindvégig a mélyben marad.

II.

FEKETE LAJOS: TENGERZÚGÁS

Fekete Lajos élete gazdag élet, költészete is gazdagon áradó poézis. Fiatal még, de sok minden érte s ő muszájkálváriája minden fordulóját beégette fogékony lelkébe s hű emlékezettel idézget vissza egészen kis részleteket is. Képzete termékeny s a sok benyomás még több képet teremt és képsorozatot indít benne. Ennek a sokrétű és sokszerű bőségnek egységes forrása: sajátmaga is nagyon finom és nagyon érzékeny, éppen azért telten és zengőn

búgó hangforrás, tehát rendező és értelmetadó szuggesztív hatást kelt.

Hatalmas képei vannak a természetről. Soha következetlenségbe nem esik, ha az emberről, különösen a szegény emberről énekel. Újszerű, színes, plasztikus, megrázó látások élnek benne feleségről, gyermekről, nemzetről, országról, faluról, városról, országútról, mezőről. Ellenben, ha Isten dolgairól szól, állandóan képzavarba esik, színei megfakulnak, formái szerteködlenek, szavai banális csengésűekké válnak, képei konvencionális ruhákba burkolóznak, szimbolumvilága idegen elemekkel keveredik.

Az Atyaúrsten nála nem mindentudó, mindenható, végtelen, gondviselő, kegyelmes atya, hanem „kis dolog”, ha szemünk láthatja őt, bizonyos teremtő munkára „nem is kell a két karja, csak a kisujja kell” (néha meg valószínűleg beleizzad a teremtésbe). A földműves „két karja úgy lendült, akár az Isten forgatta volna” (hát ki forgatta?) Rengeti az örök földet, de a kis porszemet nem veszi észre. A neve: százszor szent Valaki, aki nem mindig viselkedik önmagához híven vagy méltón. A sors éppenúgy fölötte áh, mint a görög isteneknek, kinyilatkoztatása önmagáról nem végleges, meg kell még, hogy orcáját mutassa. De azért ő a világ és emberek Ura, minden út hozzá ível, leteperhet bennünket, mert erősebb nálunk, különösen az anyaszeretetben erős. Néha boldog ez az Isten (néha nem?), úgy van neki istenkedve, mint a rózsafáknak rózsás kedvük, istenfénye, mint a kohóknak piros kohófényük, lehet rádión hívni London, Moszkva és Kolozsvár után; azok nem felelnek, vagy nem jól felelnek, ő felel.

A Fiúúrsten kétségkívül Krisztus, a neve legtöbbször tulajdonnév, a költő kisleánya őt szereti, őt idézi, neki misézik játékból. De viszont a költő úgy megy „tört szívvel, mint aki árulója lett Krisztusoknak”, a harminc ezüstpénz és Judáscsók az ő életében is elképzelhető ad analogiam, mint ahogy a cséplőgép is megismétli az őt kenyér és (két) hal csodáját. A feszületen szereti őt a költő is, gyakran látja, ha nem láthatja, kétségbeesetten igényli, de azért a bádog-Jézus elég elhagyatott alak szemében s a szögek nyomán rozsdából van rajta a vér. Magdolna parázna gondolatai az ő arcán nyugosznak meg (nem elhalnak, de kielégülnek) s a lelencház kapuja előtt erőtlennül kell eltűnnie.

Szentlélekúrsten? Ilyen nincs.

Úrvacsora? A rendes esti vacsora is lehet az, az idején lisztből süttött friss cipó és az eres kéz öntötte óbor, feleséggel, gyermekkel hármásban. Isten személy szerint jelen van az ilyen úrvacsoránál, lehet hörpintgetni bátran a kacaj poharából. Biblia? Igaz, hogy nem csak könyv, hanem a Könyv a számára, száz irgalmas szóért nem adná, hogy lapozgathat benne, kispri lelke zugát, ha tiszta igéit olvasgatja (költői gyakorlatában fel is használja nyelvét és képeit számtalanszor). De azért nem több neki ez a könyv, mint „az örök ember örök költeménye”, a bibliás békesség idő alá vetett valami a szemléletében s a határok, „esték, falak és bibliák

egyforma korlátozással komolyítják meg és szegik kedvét. Templom? A falusi torony „kívánatos karcsú lány”, a városi „égredermédi”, a kéménnyel egyazon „bősz” kőhalmaz, mely elriasztja az imát. Bazaltból szeretne szavakat törni hallelujájához s esti rögre borulva lövi jó fohászatát, tiszta agya fényes nyilát messzi tájak felé. Liturgia? Gyermeekjáték, igaz, hogy az élet egyéb formái is azok. Pap? A költő életútján egy társaságban jár zsandárral, zsvánnyal s csak utánuk következnek a küzdő emberek. Annak meg láthatólag örül, hogy a fia papnak készül. Gyülekezet? A költő felekezetét bajos megállapítani. Még legvalószínűbb, hogy görög-katolikus (Információim azt mondják ugyan, hogy nem az). Papsaládból származik, két szín alatt vesz úrvacsorát, bibliaolvasó, de misézik ő is, a fia is, sok a feszület képzelete világában, a kolompszó a kápolnából bűgő vecsernye dallamára emlékezteti, ravatalain is feszület mered és viaszgyertya ég. Igazi imáiból viszont hiányzik a keresztség, a templom, a pap, házasságának záloga nem az eskü, hanem a gyermek és a falatkenyér, ha megharagszik, öklét rázza a csillagokra.

Ne értessem félre: én elismerem egy következetesen pogány képvilág jogosultságát keresztyén költőnél is, egy végletesen nyugtalan hol bizonyoságtévő, hol kételkedő, hol tagadó képzelet egy mást kizáróan futkosó bizarr képváltásait nemkülönben. Fekete Lajos vallásos világa azonban se nem egyik, se nem másik, ebben a keresztyén hit, szentségek és terminológia úgy vegyülnek egyéb elemekkel, mint Berzsenyi lírájában a mithológikus görög elemek.

A probléma ez: tudjuk, hogy a bizonyoságtételek sohasem juthatnak el süket füleken, vaksi szemeken át taplószívekbe. De mi az oka annak, hogy túláradóan gazdag és nemes szívek kénytelenek hibrid-vallást kialakítani a maguk személyes használatára csak azért, mert kell nekik vallás s az igazit nem ismerik? Hisze-i Fekete Lajos számára nemcsak egyéni, de költői életkérdés, hogy vallásos lírája megszabaduljon kínos és gyötrő képsavarától s zsoldáréneke összhangba olvadhasson egyéb természetű nagyon nemes, nagyon egyéni, nagyon tiszta hatást kiváltó dalaival.

III.

TANKA JÁNOS

a legfiatalabbak közül való, első versesfüzete megjelenésekor nem igen lehetett több huszonkét-huszonhárom esztendősnél. Versei száma is éppen csak hogy a duplája esztendei számának. A versekbe foglalt tárgyak és történések sincsenek sokan, mi vehette volna körül az ilyen fiatalembert eddig: paraszti sor, diákélet, néhány barangolás emléke, kirándulások, cserkészátörözősok nyomán, egy pár hangulat évszakok szerint, emlékezés hősi halott apára, öngyilkos jóbarátra, gyárból hazafelé tartó lányserreg,

őnarcképféle és végül egy bokrétára való szerelmes vers, bennök a lány pasztellje, a tájé és aznapé, amely éppen körülvette, no meg a következő napra eszméltette őket. Mindezt egy prózában írt epilógus a magyar falu és a magyar paraszt, jövőt ígérő manifesztációjának hirdeti.

Az az érdekes (és ezúttal az a problematikus is), hogy lehet a merész kijelentésnek igaza is, kemény, zöld rügy ez a versfüzet, benne alszik a holnap záloga, de — talán érlelő napja nem süt vagy miért — nem bír, sehogy sem képes kipattanni valóságos levéllé vagy virággá.

Versként ez a tragikus magával jötehetetlenség úgy jelentkezik, hogy a különben föltétlenül tehetséges fiatal poéta mind az öt érzékével sejt, érez, sőt tud valamit, de ettől függetlenül, vele párhuzamosan él benne a nyelv, úgy ahogy örökölte, megtanulta és gyakorolta és ez a nyelv nem képes szavakkal kifejezni a kifejezést lázasan áhító képet. Mennél egyetemesebb vágy várja, mentől türelmetlenebb nekifeszüléssel találkozóra a költői dikciót, ritmust és rimeket, annál nagyobb vereséggel kénytelenek ezek visszavonulni a kielégítetlenség dühös ostroma elől.

Az egész verskötet egyetlen ilyen véres csatater; nagyon tanulmányos volna végigmutogatni az egészet, helyszüke miatt nézzük meg legalább a legelső versét. „A régi és zörgős szekéren bodorkás, melegillatú fű között, melyből még élet zsengett — hanyatt feküdtem és hallgattam, amint a felhők vitorlája a szűz azúrt halkán separta.” A kép, amely a költő lelkében él friss, üde és megéjtő. Azon a bodorka is bizonyára melegillatú, nemcsak a fű, frissen kaszáit, nem pedig az élet zsenge belőle és látni lehet, nem hallani, amint a felhők a szűz azúron elfelé, meg idefelé siklanak Hanyatfekve — vitorla — halk — seper — szűz azúr — hallgatom: nem, nem, ezt nem látja a költő, ezt csak mondja. Mintha egy lelkiismeretlen nyelvmester rosszul tanította volna meg neki fogalmak és ítéletek ekvivalenseit, a szavakat és fordulatokat, úgy beszél, önhibáján kívül ügyefogyottan botorkál s a szíve szakad meg az embernek, mert közben minduntalan érzi, hogy a mondánivaló ép, egészséges, egyéni és új, csak a nyelv dadog: mennél inkább erőlteti, annál tragikusabban. „A két tehén a meleg porban csak ballagott...” Honnan tudja a költő a szekéren hevertében, hogy a por meleg? „a járomszeg unottan csörrent. A kerekek ösrégi kedvvel mérték a dülöt...” Milyen robusztus erővel szakította át itt egy pillanatra a kép ellenállhatatlan ereje a nyelv börtönét! De hiába, nyomban utána ez jön: „a szellő verte ritmus selyme mint szűz, borzongó sejtelem bújt útszéli menták, füvek omló, elcsöppenő, meleg szagába.” Itt is minden olyan szép és kedves külön-külön, látni a képet az egymásnak szaladó szavak ellenére. „Minden szírom lobogásának csöpp ív je lelkemen lengett át.” „*Ibolyás* felhő altatópuhán csukott szemem fölött *fehérlett*.” „Mélyzöld fészükéből kilihogtak a pipacstüzek: szunnyadó lelkem becéző kármintakarója.” Ahány kép, annyi vesztett ütkö-

zèle ecsetnek, palettának, vászonnak.

Itt csak egyetlen probléma mered elénk. Iszonyú vád az iskola ellen. A poétái látás Isten ajándéka, beszélni ellenben az apák és anyák tanítják a fiaikat. Jaj, rettentő erőlködése a magát kifejezni hasztalan akarónak, magát vagy az eleven tetemre-hívás:

— Hogy lehet az, hogy a fiaink nem tudnak beszélni?

IV.

SZÖLLÖSSY ISTVÁN: HÁROM KIRÁLYOK ÚTJÁN

Ez a verskötet nem forog közkézen. Sokáig meg sem jelent, megjelenése óta ügyesen rejtegetik a nyilvánosság elől. Éppen azért kell írnom róla, mert sűrítve jelennek meg körülötte azok a problémák, amelyeket, folytatólagosan teszek szóvá ezekben a fejezetekben.

Ez a húsz esztendő kéziratos raboskodott versgyűjtemény igazán nem az íróasztal számára készült. Ciklusaiban alig van olyan darab, amely már korábban meg ne jelent volna legalább egy helyen, de akad olyan is nem egy, amely két-három alkalommal napvilágot látott. Anthológiák közöltek belőle, nyilvános ünnepélyeken ismételt hallottam elszavalni egyiket-másikat.

Még azt sem lehet mondani, hogy a szerző rossz ökonómiával dolgozott. Mértéktartó, nem kísérletezik össze-vissza. Ugyanannak a homogén és szellemével azonos világnézetű olvasóközönségnek áll rendelkezésére indulása óta, a versek ismételt megjelenése úgyszólván közkívánatra történt s nagyon egészségesen fokozódó és táguló fórumok felé: ifjúsági lapból — általános érdekű folyóiratokon keresztül — anthológiákba. Ezzel egyúttal azt is kijelentettük, hogy a közönség is megtette tehát a tőle telhetőt. Megismerte íróját és hűségesen kitarított mellette.

Még hogy a harmadik tényezőről is essék szó a probléma kibogozása előtt, maguk a versek nagyon szépek. Habozás nélkül merem a háború utáni magyar líra legjavához sorolni őket. Lehetne talán vitatkozni rajta, hogy az a hang, az a képvilág, az a muzsika, amelyet képvisel, elbírja-e azt a feltételezhető és megkívánható fejlődést, amelyre a ma mondanivalói minden magyar költőt köteleznek túl azon, amit eddig nyújthatott, vagy pedig át kell esnie neki is egy nagy stílforradalmon, amelyet a jelen napok szabad versei és mindenképpen kötetlen, mert minden irányban kereső költészete már megkezdett. Egy azonban bizonyos: amit a költő eddig mondani akart, azt el tudta mondani eddigi rekvizitumaival és amit eddig mondott, abban — Isten, vallás, mithosz és egyéni hit felé van egy határozott plusz úgy az eddigi magyar vallásos líra, mint napjaink legjobb magyar költőinek transzcendens hangja felé. Ma ő az egyetlen magyar verselő Magyarországon, akinél a „végső dolgok”-ról szóló énekhang cantus firmus.

Mi hát az oka, hogy 1924 óta nem juthat reprezentatív módon közönség elé? Mi az oka ennek a furcsa nyilvánosságnak, mely jóval nagyobb, mint a két-három-négykötetes poéták szokvány-nyilvánossága s mely mégis majdnem egyenértékű a tudomásul-nem-vétellel, sőt agyonhallgatással?

Ha az író, az olvasó és a mű felmentő ítélettel távozhatnak a felelősségrevonás bírói emelvénye elől, már csak egy tényezőt, terhelhet a gyanú, a kritikát, vagy szabatosabb néven nevezve: az ú. n. irodalmi tudat-ot. A hivatalos közvéleményt értem alatta, amely nevelni akarja a közízlést, de végeredményben alig tesz egyebet ugyanannak engedelmes, mondhatnám komornyikalázatosságú kiszolgálásánál. Beleértem nemcsak a kritikusokat, hanem a tanítókat, vezetőket, hivatalos fórumokat, anecénánsokat és kiadókat is.

A költő nem próféta. Csak metaforikus beszéd állíthatja annak. Nem megjövendőli, hanem csak bejelenti és kíséri a jelenségeket. Ha tehát Istenről énekel, nem „evangelizálhatja” az istenteleneket (ez nem az ő dolga és így nem is az ő lehetősége), hanem gyönyörködtetheti az istenes lelkeket.

Szóllóssy Istvánnak az a tragédiája, hogy a magyar istenes lelkek olvasótáborának az irodalmi tudata merőben fogyatékos. Hazug tradíciókat kénytelen ápolni, mert nincs bátorsága követni a bibliai parancsot, amely ótömlőről és újborról, ó és új posztóról szól előbb, hogy aztán nyíltan arról intézkedhessek: szükséges néktek újjászületetek.

Általános irodalmi tudatunk ítélkezése értelmében Arany megkövesedett, Petőfi megszelídült, Csokonai az irodalomtörténeté, Ady eltévelyedett lángész. Ezt az értékelést csak úgy lehet érvényben tartani, ha egész értékrendszerünket és mértékegységeinket is hozzáhamisítjuk megállapítandó végeredményeinkhez. Vallásos irodalmi tudatunk úgy vesz részt ebben a végzetes játékban, hogy megkövesül Szenei Molnár Albertet, irodalomtörténetté avítja az egész XVI. és XVII. század verses és prózában zengő kegyességét, megszelídíti klasszikussaink gyér vallásos megnyilatkozását, mintha az az igazi vallásosságnak volna őszinte feltörése, Adyt, a „vallástalant” pedig egyszerűen kiflejti a vallásos anthológiákból.

Csak természetes ezek után, hogy a hitében és ízlésében kétszeresen iga alá vettetett őszinte halk hangot ez a fórum elmarasztalja. Szegény szelíd szó: hova fellebbezzen?

A „BEÉRKEZETTEK”

(Áprily, Bodor, Mécs, Reményik)

Ez alatt a gyűjtő-cím alatt olyan költőket szeretnék összefoglalni, akiket a közfelfogás már elismert s legjobb nevű lírikusaink közé sorozott. E szűkre szabott helyen csak általánosságban szólhatok róluk, nevük taxatív felsorolása tehát fölösleges.

Az ő poézisükben az a problematikus — már legalább is a mi sajátos szempontunkból, — hogy mondanivalójuk világnézeti elemei két oldalról is korlátok közé szorúlnak. Az egyik korlát szubjektív eredetű. Minden igazi költő őszinte visszatükröződése korának s így ezek a költők ma nálunk már ezért is bajosan képviselhetnének tiszta vallásos típust. Nem azért nem, mintha egy ilyen eset logikailag is lehetetlenség volna. Még csak azért sem, mintha korunkból és nálunk hiányoznának az egyéni hit szép fehér színei. Egyszerűen csak azért nem, mert egyrészt a társaslelki vallásosság fehér, fényes és meleg fókuszai sem égnek olyan elegyítetlen, tiszta lánggal, mint égtek — mondjuk például — a XVI. században, másrészt az egyéni hitek valahogy sokkal zaklatottabb világban és súlyosabb küzdelmek között támadnak és bontakoznak manapság, semhogy intenzív érzelmi velejárájuk fejlődhetnék és zavartalan esztétikai hatást kelthetnének. Az igazán vallásos típusú lelkek nem fakadnak dalra, a társaslelki vallásosság spontán ereje nem elégséges dalra fakasztani az érzelmileg egyébként felhangoltakat.

A másik korlátot objektív tényezők emelik. A mai irodalmi ízlés részben örökül kapott, részben kifejlesztett egy bizonyos, költői formakészséget: dikciót, lejtést, rímeket, stereotip kitételeket, új szóalkotások mikéntjét, sőt egy bizonyos fajtájú konvencionális képkeszletet és képrajzoló-készséget is, amely — legalább induláskor — mindenkire kötelező s amely ma még azok miatt a keserű harcok miatt, melyek között kialakult, a közelmúlt formavilágával szemben ellenzéki magatartású és támadó szándékú. Az erős egyéniségek nagy harc árán és következtében persze ezzel a sablonnal is megmérkőznek, de azt egyetlen költő sem teheti meg, hogy függetlenül énekeljen a divattól. Énekelhet, divatosan, énekelhet túlszárnyalva a divatot, énekelhet a divat ellenére — de nem tagadhatja a divat meglétét. Mímelheti is a tájékoztatlant, de ez a „modora” is csak tudatos és csak viszonyított lehet.

A vallásos líra konvenciói körül viszont nagy a baj ez idő szerint. Adva van egy örökség — alapjában véve vallástalan kor hamis rekvizitumai, — amelyeket, jóízlésű ember eleve csak visszaútasíthat. Adva van — valamivel későbbi dátummal — egy félig-meddig ma is üzemben tartott garnitúra: az Ady-iskoláé, melynek azonban úgyszólván kivétel nélkül csak negatív elemei alakulhattak ki.

A kollektív-lélek ezeket a negatív elemeket nem szokta meg és nem szereti. Ez érthető, hiszen a kollektív lélek az egyéni hangnak csak a pozitív bizonyágtevéseivel azonosíthatja magát. Elképzelhetetlen p. o. templomi énekeskönyvben, himnuszok között a finom szkepszis kétkedő szava. A megelőző kor kifejezésformáiban érez, azokat konzerválta és azokat követeli.

Ha volna a beérkezettek lelkében friss, bátor, mártíriumra is kész, eleven hit, áttörné ezt a kettős korlátot. Így azonban, ilyen hit híjján, nem hajlandók vállalni ekkora kockázatot. A megszokott hang unos ismétlését egyéni ízlésük tiltja, új, pozitív formák kockázatát a közízlés megnehezíti, egyéni felkészültségük viszont nem követeli.

A beérkezettek vallásos hangja tehát vagy bátortalanul negatív még mindig, vagy a tisztesség határain belül megkopott már megint, vagy néma ez idő szerint.

VI.

A VALLÁSOS URA SZENTEK-SZENTJÉBEN

Három pillanatfelvétel következik, mindahárom ugyanazt a helyzetet próbálja lerögzíteni három különböző pontról. Mindahárom nyelveken-szólásunk megkövesedni akarását mutatja s úgy mutatja, hogy e szándék beteges, halállal fenyegető, tehát veszedelmes és megelőzendő természete is lehetőleg megmutatkozzék.

1. „Kövvesd a Jézust, kövvesd me mahh ..”

A címnek felhasznált sort évek óta hallom. Így kell énekelni, így is éneklük a vasárnapi iskolás gyermekek, hacsak erőszakot nem követünk el a még el-nem-korárosodott melódia zenei lejtésein. A legtöbb úgynevezett „Hozsánna”-ének ilyen. Nagyon egyszerű a magyarázata, hogy miért. Hirtelen készült, hevenyészett fordítások tolmácsolták annak idején a külföldi kegyesség legszebb darabjait a türelmetlenül várakozó és vágyakozó áhítatos magyar lelkek számára. Nagyon szolgálatos készségek vállalkoztak nagyon nem nekik való munkára. Kettő hiányzott a szükséges kellékek közül sietős dolguk közben: költői véna és elégséges idő az ihlet alázatos türelemmel varására. Ne feledjük el, hogy Marót Clemens, a jó költő, a maga vallásosságtól átfűtött századában is csak az első 15 zsoltárt bírta egyhuzamban lefordítani! Ez érthető és csöppet sem problematikus.

Annál inkább az, amit most meg kell kérdeznem. Miért tekintik a szerzők, a kiadók, a vezetők és a közönség ezeket a szakmában és sebtiben készült szövegeket az örökkévalóság számára alkotott, végleges, sőt klasszikus kánonoknak, amelyen változtatni szentségtörés s ezért szigorúan tilos is? Miért volt szabad Szenei Molnár Albert valóban költői és szép szövegein változtatni a zsoltárok új kiadása alkalmából és miért jelennek meg a „Ho-

zsánnák” ezzel szemben változatlanul? Miért hallgatják agyon, sőt hallgattatják el azokat a bátortalan kísérleteket, amelyek a jót sőt — amint látuk — a nem is mindig olyan jót jobbal szeretnék fölcserélni? Miért?

2. A 134. zsoltár, a Himnusz és a dicséretetek. Az előbb feladott kérdésre két ellenérv kínálkozik magától: a szerzők joga és a köztudat. Az előzőről azt írta összes művei 100. kötetében Jókai Mór: én változtathattam a műveimen sajtó alá rendezés közben, más nem tehetett volna ezt meg halálom után. Szegény Jókai Mór, ha tudná, hogy amit egyik költőtársa így írt meg (szépen): „Szívből néki hálát adván, őt áldjátok minduntalan”, így változtathatja meg „más”: szívből néki hálát adván, őtet minduntalan áldván. Mert vannak fülek, amelyek számára a -ván, -ván szebb rím, mint a felvidéki dialektusra hangolt fülű költőnek a XVI. században (!) az ádván-tálán volt. De tegyük fel, hogy szabad megváltoztatni klasszikus szövegeket. Akkor miért nem változtatták meg az énekeskönyv szerkesztői a Himnusz végét, amely nagyon szép, át is ment a köztudatba, de semmiképpen sem fedti a református dogmák tanítását a bűnt és bűnhődést illetőleg? Ha pedig mégis számolnunk kell a köztudattal, miért változtattak meg nagyon is a köztudatba átment szövegeket, mint p. o. a 42. zs. 2. versét, a Simeon énekét, az úrvaesorai énekek verseit, vagy akár a fönti például használt 134. zsoltárt? Hiszen ezek sűrűn énekelt, könyv nélkül tudott darabok? Végül miért tettek a dicséretetek közé olyan darabokat, melyek hiányt nem pótolnak, amelyeket nem énekeltek már előzőleg gyülekezetek, költői értékük vitatható s ha az énekeskönyv el nem terjeszti őket, mindvégig ismeretlenek maradtak és bizvást maradhattak is volna? Miért?

3. Aranyhárfa. Vallásos versek anthológiája.

Gondos és lelkiismeretes összegyűjtése mindazoknak a költeményeknek, melyeket vallásos összejöveteleken szavalgatni szokás s melyektől eltérni egyértelmű lenne a közfelfogás nyílt megtagadásával.

Nem bírálni akarjuk a gyűjteményt. Hiszen, miután minden benne van, a jó is bennefoglaltatik, ami ebben a műfajban magyar nyelven található. De meg kell már egyszer valahol valakinek mondani, hogy elszomorítóan költőietlen anyag került így együvé, lévén a teljességre törekvés és gazdag program nyújtása a főcél. És világnézetünk parancsolta nyílt őszinteséggel meg kell mondanunk azt is, hogy évtizedekre előre meghatározta ez a könyv vallásos összejöveteleink színvonalát, hiszen kevés kivétellel mindenütt ezt fogják használni, és hogy a kívánatosnál jóval alacsonyabb fokon állapította meg. Vajjon nem jobb volna-e kijelenteni, hogy nekünk magyaroknak kevés jó vallásos versünk van, mint a gyöngére is azt mondani, hogy megfelelő?

Mind a három pillanatfelvétel ugyanazt a tényt mutatja. A XVI. századhoz viszonyítva, már pedig hova viszonyítsuk, ha nem ahhoz a korhoz, mely vitán felül kifejezetten a mi korszakunk, a

jelen nagyon mély szinten mozog. A hanyatlás szemmel látható Napjainkat az ébredés idejének szokás nevezni. Ennek az ébredésnek mutatkoznak is a jelei, de a szellemi élet más pontjain. Ezen a ponton igazán éjszaka volna még?

VII.

VERSELGETŐ ÉS VERSELŐ LELKIPÁSZTOROK

A lelki ébredés jeleit keresve, érthetően fordul tekintetünk önkéntelenül lelkipásztoraink költészettel is foglalkozó kis csapata felé. Láttuk már, hogy a „civil” poéták húrjairól nem hangzik felénk az a biztos zengzetű zsoltár vagy himnusz, amelyet pedig olyan jó volna már egyszer újra hallani. Hátha rendelt és hivatalos szolgatársaink ezen a téren is prófétai küldetést töltenek be?

Mint minden másfajta költő, a magyar pap-költő is kétféle. A nagyobbik sereg nem hívatott művelője a versírásnak, inkább csak műkedvelő. A kisebbik csapat tagjai becsülettel megállják helyüket, itt is, színvonaluk megfelel az átlagos mai magyar verselő színvonalnak.

a) *Palástos amatőrök.*

Legfeltűnőbb rajtuk, hogy aránylag nagyon sokan vannak, pedig nincsenek ugyanannyian, mint más szellemi téren munkálkodók, kevesebben kellene, hogy legyenek, hiszen a papi palást önmagukkal szemben fokozott önkritikára, másokkal szemben a szokásosnál nagyobb felelősségre kötelez. Ezt nem lehet elégszer és eléggé hangsúlyoznunk, hiszen a kísértés is felettébbvaló. A lelkipásztor esetében a nyilvánosság könnyebben adódik és föltétlen. Hivatása megnehezíti a komoly kritikát. Esetleges gáncs kímélni tartozik az állással együtt a személyt is: az igehirdetést nem követheti vita, legalább is a gyülekezetben nem, legfeljebb hazafelmenet vagy otthon. De meg a lelkipásztor munkájának jókora hányada valóban megkritizálhatatlan, mert transcendens természetű.

Érdekes megfigyelni azt is, hogy a nem-hívatott lelkipásztor poéták művei nemcsak feltűnően nagyszámúak, hanem feltűnően gyatrák is. Ezt némiképen magyarázza ugyan az előbb leszögeztett tény, hogy egy lelkipásztor — gyülekezettel a háta mögött — vágyat is hamarabb érezhet, lehetőséget is könnyebben találhat versei közzétételére, mint más, tehát aránylag könnyebb az ő esetében egészen gyöngé alkotásoknak is nyomdafesték alá kerülniök. Ez azonban külső magyarázat. Belső okát abban találom a jelenségnek, amit a Biblia úgy magyaráz: „aki illetéktelenül hozzányúl a frigyládához, meghal.” Más ember lehet kontár, papi ember nehezebben. Az csak mester lehet vagy lehetetlen alak. íme — egyelőre negatív formában — de már mutatkozik a megújulás. Korunkban, íme, a papköltőknek lehetetlen a közepszerűség. A 90-es években ez még másképen volt.

Az is rendkívül tanulságos közös jellemző vonás e laikus alkotásokon, hogy modern és elavult formák egyaránt rikító túlzásokban jelentkeznek rajtuk. Középut nincs. Vagy az az érzése támad az embernek olvastukra, hogy a futuristák jutottak végleges uralomra s a szabad vers az egyetlen engedélyezett kifejezési mód, vagy az, hogy a magyar irodalom megkövült s még most is Garay és Bajza idejét éljük és modorát élvezzük. Szerény véleményem szerint ez az ébredés második, még mindig negatív jele. Minden rossz vers hazug világot mutat kifelé és rejteget magában, de nem mindenik egyforma ügyességgel. Vannak zseniális és rokonszenves hazugok a versek világában is. Korunkban és lelkipásztoraink körében azonban megszűnt ez a szélhámos játék. Ma egyszerűen nincs ez a típus közöttük. A hazug világ utolsó mohikánjai zavartak, kopottak és ügyefogyottak. Ne vegye ezt a „hazug” jelzőt senki sem erkölcsi értelemben.

Nem is lehet ez egyébképen. A mi egyházunk az egyéni felelősség és szabad kritika, az iskolaépítés, a haladás és a személyes bizonyosságtételek egyháza. Közeledik az idő, amikor a felelőtlen és kritikátlan, kultúrátlan, elmaradott vagy divatutánzó és kendőzött hang általában véve megkevesbedik a táborban, vezérkarában pedig hovatovább „lehetetlenül”.

b) *Lelkipásztor „mesterdalnokok”,*

Mint irodalompolitikai tényezőknek ugyanaz a szerep jut nekik, mint amelyet a társadalmi életben kaptak és betöltenek. Rendes, a többi költő témájától semmiben nem különböző tárgyaik mellett illő és kellő, ha ők (és nem mások) már csak papi hivatásukból kifolyólag is, gyakrabban megpendítik, kiadósabban zöngetik és mélyebb színezéssel használják költészetükben a hit húrjait. Nekik ez nemcsak joguk, de kötelességük is. Nekik — inkább mint másnak — szabad ezen a speciális téren az egyéni hang és a modernebb forma is. Nekik ilyenkor is, sőt ilyenkor leginkább, megvan a maguk közönsége is, nem nagyszámú, de művelt és igényes. Mindenesetre akkora, amekkorának érdemes szolgálni és olyan, hogy a vallásos esték alantas színvonalú irodalmával nem lehetne sem megcsalni, sem kielégíteni.

Költészetük formája nemesen konzervatív. Ha csak felületesen ismerném, akár nemesen haladónak is nevezhetném, hiszen akárhányszor megcsendül egy rímbe, megrebben egy merész lejtésben, megképzik egy-egy nagyon őszintén egyéni és éppen ezért újszerűen ható képben a mai idők versköntöse. De tudom, hogy egy ilyen megállapítás ötleten alapulna, igazságtalan volna és nem is fedné lényegében a valóságot. Hiszen a versformák maguk is mindig megtalálhatók a poétikában: az ódák nyolcsorosak és jámbikus lejtésűek, a balladák — tragédiák dalban elbeszélve, a genre-képek is összetéveszthetetlenül a jólismert „genre”-űek. A dalok és lírai versek külső arca alig változott Petőfi óta. De nemesen konzervatív a hang mégis, egy megszokott kitétel szerint érezni rajtuk „az evolúciót, a revolúció helyett”. Szakasztott olyan

a verseik ruhája, mint a versek költőié: egyszerű, régies szabású, sötétszínű, kissé uniformizált, de sohasem és sehosem méltatlan a katedrához, ahol mégis leginkább viselni szokás.

Finom fül kiérezte az eddig mondottakból — még mindig csak a csupa-negatívumot. Hol az ébredés pozitív jele e pozitív értéket jelentő költészetben — kérdezheti ezek után teljes joggal. A versek tartalmában, vagyok kénytelen felelni megint szerfölött aforizmaszerűen.

T. i. ismételten negatívum mutatkozik. A legigazibb, legköltőibb, legőszintébb papköltők ugyanis lényegesen különböznek egyébfoglalkozású költőtársaiktól. Azok legáldottabb, legtelítettebb, legpozitívabb perceikben teremtenek verseket. Az igazi papköltő ilyen perceiben nem költ, hanem prédikál. A papköltőnél a költészet — az álom perce, a kételyé, a formakeresésé, az ürességé, a kérdéseké, a bizonytalanságé — mind, mind a látások helyeit való, azokat pótolni mégis képtelen. A papköltő egyéni életében azoknak a pillanatoknak a szülöttei a versek, mikor Isten választott népének nemzeti életében elkövetkezett a királykérés korszaka. Király kell, aki vezessen. Az Úr nem örül ennek az óhajnak. Vers kell, hogy formát nyerjen a formátlan gondolat. Az Úr megbocsátja ezt s újabb bizonyágtételek termékeny alkalmi váltják majd fel a papi szempontból természetlen költői ihletet.

íme az egyetlen pozitív jel: papköltőink, az igaziak, már csak akkor hódolnak (olyankor pedig kénytelenek vele) a költészet *általános* kegyelmi ajándékának, mikor egy szempillantásra a Sátán elállotta előlük Isten *különös* kegyelmének kiapadhatatlan fényes hőhullámforrásait. Ha máskor is megszólal kezükben a lant — hamis hangot ad.

KACZIÁNY GÉZA: JÉZUS ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI

Az ősz író egészséges ösztönnel, mély intuícióval és finom esztétikai érzéssel megsejtett és alig egy vonallal, vagy hajszállal, vagy lépéssel elvétett valamit. Maga a sejtés sokkal értékesebb és kedvesebb nekünk azonban, semhogy szemrehányást tennénk a tévedésért.

Azt a nagy és örvendetes tényt *vette* észre és ragadta meg a szerző, hogy Jézus Krisztus tanításai a szépség iránt fokozottabb mértékben érzékeny és fogékony lelkek számára elsősorban és élményt adó erővel szépek. Ezt az ő műélvező szelleme maga is úgy appercipiálta, hogy „valóságos költemények”. Ahogy érlelte ezt a gondolatcsírát, gyöngéd lelke melegében azzá növekedett az apródonként, hogy „valósággal” is „költemények” Jézus parabolái és aforizmái.

Ez a megérzés ott érintkezik az igazsággal, hogy a művészet formái eleme az életnek s az aktuális, mindennapi élettől különbözhetik és különbözik is nagyon sok tekintetben és talán a leg-

több alkalommal, az igazi Élethez azonban hasonlítania kell, hiszen rekvizitumai: az Élet, a hamisítatlan, valóságos Élet lényeges és örök jegyei. Az örök Élet tehát formális szempontból szép Élet is. A kis tévedés ott rejtőzik, abban a felfogásban, hogy *csak* szép.

Jézus Krisztusról kisebbités azt mondani, hogy költő, tanításairól azt, hogy költemények. Az ilyen állítás azon nyomban meg is bosszulja magát, mihelyt. — logikusan — így folytatódik: Ami Homérosz az eposzban, Shakespeare a drámában, Petőfi a lírában, az Jézus a tanköltészetben. Jézus Krisztus semmiféle módon megfogalmazhatólag sem az, ami egy másik — halandó — ember lehetett. Az ő szimbólumai sehol sem vezethetők vissza esztétikai és csak esztétikai elemekre, vagyis sohasem fejthetők meg „olyan mint az élet” egyenlet segítségével. Valamennyien kivétel nélkül „ez az élet” formájúak. Mikor ő azt mondja magáról: Én vagyok az út, azt sohasem szabad úgy érteni, olyan mint egy út, mindig azt kell érteni alatta, hogy valósággal út. Nem országút, mely poros és lábbal lehet járni rajta, de: út. A mennyeknek országa nem úgy hasonlatos a magvetőhöz, aki kiméne vetni, mint a Tisza az örülthöz, aki letépte láncát, vagy az abszolutizmus idején néma magyar költők a száraz ágon hallgató ajakkal üldögélő csüggedt madarakhoz. A Tisza csak formájában örült, a költők is, bár lényeges, de mégis csak formális szemlélet számára madarak, Isten országa ellenben valósággal magvetés. Olyan is, mint a magvetés, de valóban is az.

Jézus Krisztus tanításaiban is azt jelképezi számunkra, amit életében és személyiségében: az osztatlan, az egész, a teljes életet, Isten különös kegyelmének ajándéka ő.

Csak természetes ezek után, hogy a parafrázisok verseknek sem sikerültek igazán. Egyetlen mentségük, hogy nem sikerültek. Esztétikai félresiklás volt tankölteményeknek nézni Jézus tanításait, amelyet a magyar átdolgozások fogyatékos formája dokumentál és mindjárt igazol is. Nem minden műélvező műalkotó is egyúttal, csak az akarati típusúak, az u. n. dilettánsok azok.

Kacziány Géza nem dilettáns. Több annál. Áhítatos megérzője, tisztelője és utánérzője minden szépnek. Csak lelke nemeségét bizonyítja, ha reszketeg és bizonytalan hangokban túlradtak őszinte érzései s a „numen adest” áhítatos pillanatában elfutotta szemét a könny s megfosztotta a tisztánlátás sokszor nagyon is sivár és józan privilégiumától.

Lényegében igaza van s tévedését ez tökéletesen expiálja.

Kacziány Aladár illusztrációi artistikusak. Hisszük, hogy ez a könyv már csak jóhiszeműségének bizonyágtevő erejével is elvezet egy pár lelket e „parabolák” és „aforizmák” eredeti lelőhelyéhez, a Bibliához s akadnak lelkek, akiket ráeszméltet, az öszöveg utolérhetetlen szépségeinek a jóízére s rákapat talán még a rendszeres olvasására is.

HÁROM ISTENES KÖNYV OLVASÁSA KÖZBEN

(Bereczky Albert: Az igazi imádság, Hegedűs Lóránt: Uram, Jézus!, Jakucs Imre és Kádár Gyula: Magvetőt vár a föld.) Az első: prédikáció-sorozat a Miatyánkról; a második: egy bibliás bankár egyéni bizonyágtétele a Megváltóról; a harmadik: Krisztushoz vágyódó poéta-ifjak versgyűjteménye. Szándékosan szólok a mondanivalómról épen ezeknek az írásműveknek az aktualitásából. Mindhárom értékes dokumentum a maga nemében, kihívják és kibírják az őszinte beszédet.

Ezeknek a köteteknek erénye a szerzők komolyságában van. Szeretik és tisztelik a maguk írástudó-voltát, a mondanivalójuk igényeit és közönségük szükségleteit. Épen ezért szolgálat, amit adnak, érték, ahogy adják és bizonyára eredmény, mikor elfogadják azok, akiknek szánva van. Köszönetet érdemelnek.

Vétkük viszont a koré, mely szülte őket. Mert mind a három könyvnek közös a vétké, azért is emlékszem egybefogva róluk. Ez a közös vétek pedig: egy kis megalkuvás. Olyan kicsi, hogy a szerzők talán reá sem eszméltek még. Íme, a pap. Melkisédek rendi szerint való. Izzó élmény, amit előad, maga is átforrósodik belé. Szép, tiszta, fehér igék törnek ki belőle. Szegénysorsú emberekhez hajlik le méghozzá, szóval nem is a legerősebb esetében a kísértés. És mégis megijed és „vizsgázni kezd”. Levizsgázik a világ előtt, hogy ő nem olyan elmaradott ember, ő a Miatyánkot a modern kor igényeinek megfelelő módon és formában imádkozza. A civil, mintha csak királyok parádéján volnának, ahol minden uralkodó a másoknak az egyenruhájába öltözött udvariaságból, nem marad adós a lelkeszi karnak. Valósággal szorongatja az Úr szerelme, de azért ráér letenni két vizsgát is, mindkettőt jeles eredménnyel. Az egyiket, mint a Jókai-nemzetség sarja, költészettanból, úgynevezett gazdag nyelv formájában. A másikat teológiából, angol források alapján, nehogy valaki azt higgye, illetéktelenül szól hozzá a tárgyhoz. Közben illik modern embernek is maradnia, „nehogy azt higgyék, megbomlott”, világnézetét is több ízben „rendbehozza” a könyve során. A két költő is mórlikázik. Mikor legjobban és leggazdagabban áradna belőlük saját egyéniségük és mutatkoznék lelküknek alap-princípiuma, ők aggodalmasan skandálják a mértékeiket és igyekeznek szép képekkel illusztrálni mély témákat. Beszelnének inkább prózában. Meg vagyok róla győződve, hogy akkor: hibátlan versekben győzőzne ki belőlük a tagadhatatlan élmény.

Mind a három (illetőleg négy) íróra nagyon haragszom, mert mind a három könyvet nagyon megszerettem. Várom kibékítő-folytatásaikat.

EGY ELJÖVENDŐ ÉNEKESKÖNYVI REFORM ELÉ

Énekeskönyvünk problematikájának teológiai és egyháztörténeti szempontjain kívül kétségtelenül vannak esztétikai és irodalomtörténeti szempontjai is. Hiszen az egyházi énekek tartalmuk és formájuk szerint egyaránt lírai költemények is, tehát szerkesztő alkotó elemei az irodalomnak és érvényesek reájuk a széptudományok törvényei. Amikor az esztétika elismeri, hogy van természeti szép, egyúttal arról is hitet tesz, hogy a szép Istennek egyik attribútuma, épen olyan, mint az igaz és a jó. Nyilvánvaló tehát, hogy Isten, aki lélekben és igazságban imádandó lélek, nem imádkozható semmi lélek szerint rúttal. Annak az éneknek, amelynek szárnyain lelkünk hozzá emelkedik, formájában épen olyan magától értődőően kell szépnek lennie, mint ahogy tartalma szerint nem lehet dogmailag, teológiai szempontból nem-igaz. Szent Dávid zsoltárai, amelyek számunkra mindenkor kánonai az Istenhez énekszóban fohászokdásnak, nemcsak igazi imádságok tartalmuk szerint, hanem egyúttal a héber költészet gyöngyei is formájuk áljai. Ajánlatos tehát alávetnünk mostani és eddigi énekkincsünket esztétikai és irodalomtörténeti elemzésnek is, azért, hogy egy esetleges új kiadás dallamai és szövegei ne csak igazat szóljanak hitelveink mértéke alatt, hanem mennél szebbek is legyenek Isten dicsőségére. Az eddigiekből talán az is természet-szerűleg következik, hogy az alább elmondandók nem követelnek a maguk számára kizárólagosságot, csak a többi szempont mellett kérik tekintetbevételüket. Ezért is merészelnek bátran, gátlás nélkül jelentkezni, eleve tudván, hogy igazukat elhalványíthatja az esetleges másik szempont igaza. Lehet például valamely vallásos költemény szerintünk nagj^on szép, gyűjteményünkben mindazáltal dogmai nehézségek miatt semmiképpen fel nem vehető. Ezt majd annakidején döntsék el a döntésre illetékesek. Mi soha nem szűnhetünk meg azért a szépet szépnek hirdetni, hirdesse a többi szempont mindenik a maga igazát. Mi csak azt kérjük, hogy a mi szempontunk szerint *is* mutatkozzanak meg a dolgok s a végső döntés ennek a fényénél *is* történhessék. A másik kérésünk sem különlegesebb emez elsónél, logikailag következik a többféle szempontúság gyakorlatából. Engedtessek meg nekünk most és valahányszor hasonló helyzetbe kerülünk mindig, hogy őszintén és kertelés nélkül csupán csak saját szempontunkból vizsgálhassuk énekkincsünket. Ne kellessék nekünk, mint ahogy egyébként akárhányszor megcselekszik esztétikusok és irodalomtudósok, szép-tani és irodalmi elemzés örve alatt minduntalan szempontot változtatnunk és hetet-havat összehordanunk, különösen tartalmi elemek felhánytorgatásával, holott kétségkívül csak a formális elemek szigorúan szakszerű elemzése lehet csupán egyedüli gondunk. Közállapotok, koreszmék, kultúrhistoriai kuriózumok, szellem-történeti problémák ne érdekeljenek. Az énekversek *mint ver-sek* szépsége a mi kutatásainknak a tárgya s a formáik, amiken.

ez megtetszik, vagy visszatetszik. Ihlet, nyelv, jelkép, ritmus, rim, szöveg és dallam összefüggéseinek belső törvényszerűségei egyfelől. Más oldalról mindezek kialakulásának időbeli rendje és mindenkori megmutatkozásuknak sajátyszerűsége, tehát ihlettörténet, nyelvtörténet, versförténet, vers- és zenetörténet egymásra vonatkozási.

I.

Ha ihlettörténetről szólunk, nem beszélünk másról, mint amiről szó eshetik — mondjuk — művelődéstörténet, vagy politikai történet tanulmányozása közben. Mindössze a hangsúly esik egyebüvé. Nem az foglalkoztat ilyenkor bennünket, mi érdekelte bizonyos korban a szellemi életet élőket, nem is az, mi mozgatta a tettek embereit. Egyesegyedül arra vagyunk kíváncsiak, mi ihlette őket, tehát micsoda közhangulat uralkodott kedély világukon? Ez a közhangulat felelhetett meg valamelyik időszak koreszméinek, sőt valószínűleg meg is felel a lélek közlekedő-edény-törvénye értelmében minden időben, mégsem azonos egymással a kettő és nem is szabad egyiket elfogadnunk a másik fejében. Csak egy példánk hadd illusztrálja ezt. Arany János fellépésének kora egyben a jobbágyfelszabadítás kora is politikailag és a demokráciáé szellemi történeti szempontból. Ihlettörténeti vizsgálódásaink során bennünket mégsem szabad, hogy más érdekeljen, mint az a tiszta nyál, mely a magyar irodalomban ugyanekkor csordul ki legelőször komor és pompás hexameterek után magyar tizenkettősökben a parasztfiúnak nevelt nemesúrfi Toldi szája végén, a nemzet legjobbainak szívbeli nagy gyönyörűségére. A közhangulat fordulása nélkül nem merne megjelenni sem a mezőről még emberölés hendikepje dieneré is a király fejéhez feltörekvő Toldi, sem a tiszta nyál, mely nemrég még lehetetlenül gusztustalannak tetszett volna az elkényesedett szobaköltészet élvezőinek, sem pedig a végkép ellaposodott és hovatovább csak ponyván tengődő magyar tizenkettős. Ez a közhangulat természetesen megfelel annak, ami egyidejűleg a politikát mozgatja, a közgondolkodást pedig eltűnteti és meggondolkoztatja. De ihlettörténeti szempontból mindez nincs, mint jobbágykérdés, sem mint demokratikus eszme. Az ihlet világában főhős van, mesemotívum, szimbolikus kép és versforma. Az ihlet, világában úgy szabadul fel a szegény jobbágy és úgy érvényesülnek a demokrácia eszméi, hogy a közhangulat kedélyláthatárán a ködképek parasztfiú formáját öltik fel inkább, nem középkori lovagokét, magyar tizenkettős ritmusában lejt a mese, nem antik eposz menete szerint, malomkövel dobálózástól lelkiismeretfurdalásos virrasztás után hajnali elszenderedésig, nem csatából lovagi torna és széptevés felé s a lélek abba gyönyörödik belé: milyen édesdeden alszik az ifjú legény, hogy a nyál is kicsordul a szája szélén, nem abba, milyen színpompás egy középkori újudvar képe és milyen mozgalmas körü-

lötte-mellette az élet.

Azért kellett erről ilyen részletesen beszélnünk, mert énekes-könyvünk problematikája könnyen feledtethetné velünk igazi feladatunkat. Minket sem a zsoltárok, sem a dicséretetek nem érdekelnek abból a szempontból, korszerinti rétegződésükben az egyes darabok híven tükrözik-e keletkezésük idejének teológiai gondolkodását, egyben megfelelnek-e a mi teológiai közgondolkodásunknak, vagy alkalmasak-e egyházpolitikai célkitűzésünk gyakorlatára. Bennünket a középkorból, reformáció, ellenreformáció, pietizmus, felvilágosodás és racionalizmus korából az erdei, amit a közhangulat a közkedély világon időnkint megihletett: színezett, melegített, édesített, széppé tett.

1. A *középkor* érzelmvilágát egyetemlegesen mozdították meg Isten nagyságos dolgai. Nem is igen érdekelte egyéb, mint ez az egy érzéskör. A többi, amit gyönyörűségének világa körülzárt, minden, ami köré szépimádatának koszorúját fonja: ennek az egynek függvénye csupán. Az antik költészetből jellemzően csak Vergiliusban gyönyörködhetett, hiszen azt beleilleszthette theocentrikus és teológiai egységes világképének ékességei közé. A középkori himnuszok minden időben alkalmasak lesznek gyülekezeti énekül, hiszen az Isten dicsőségében elmerült, elragadott emberi lelkek kórusának unisono zengedezései az ő országának és országlásának szépségéről és nagy voltáról. Ha szabad valaha is embernek Isten színe előtt egyebet imádkoznia az Úri imádságnál és mást énekelnie, mint Szent Dávid zsoltárait, akkor a középkori himnuszokat mindig lehet és mindenkinek szabad.

2. Ugyanez a helyzet a *reformáció és ellenreformáció* korában született vallásos lírát illetően is. A kollektív érzés egyénivé érett, a gyülekezet minden egyes tagja egyenként és személy szerint, járul Isten trónja elé. Ihlettörténeti szempontból a tárgyválasztásban mutatkozik eltérés. Az egyén kivált a mennyei karból, mondanivalója nem lehet már ugyanaz, mint ami a karban megünneplés nélkül volt. Isten dicsőítése helyébe új téma ígérkezik: az egyéni bűnvallás és bűnbánat hangjaié. A reformáció kora e tekintetben a jeremiádoké. Járulékos elem, amely azonban a témakört kibővíti és mássá teszi, mint Jeremiás Siralmi variációjaképpen lehetne: a bűnét, megbánt és így megváltott lélek szabadulás után érzett öröme. Az ellenreformáció ezen a hangulaton mindössze annyit változtatott, hogy a bűnbánatnak és szabadulásnak spontán hangját öntudatosan hitvallóvá bátorította és — valljuk meg — hangosította, sőt szónokiasította is. A dolog természetere szerint dogmatizált is ez a líra, de a dogma, a dogmatizálás, a hitvita ebben a korban magát a gyakorlati életet, ennek az életnek a teljességét jelentette volt.

3. Az a lélek, amely megvédeni kényszerül hitét még kedélyhullámszájaival szemben is, lassan-lassan emancipálódik minden vonatkozásában. Hite sem gyermeki hit többé, hanem egyéni viaskodás során megtartott, visszanyert, sebesült vagy végkép oda-

veszett hit. A kollektív hit kórusát felváltott egyéni hit szólóéneke még nem hallat és nem ébreszt, kritikát, avagy kételyt a hit központi élménye felől. Legfeljebb arról panaszkodik fájdalmas hangokon, hogy bizonyosságát bűnei megzavarták s azon ujjong fel hatalmas örömmel, milyen jó a felhők oszoltán újra napfényben, fürödni. Nem Istennel magával küzd még, csupán bűneivel. A protestáns korai *piétizmus*, katolikus *janzenizmus* és az egyetemesen emberi *aufklérizmus* emberei már magával a vallásos kedéllyel, istenes hangulataikkal szállnak perbe, viaskodnak meg s dicséreteink ömlő zuhatagai egy-egy ilyen vihar sötét fellegeiből szakadnak le, sokszor villámok és mennydörgés kíséretében. Vagy pedig — aszályt és sivatagi tájképet látunk hallatukra, kiszáradt kútfejeit, bűzhödt pocsétait, száralmasan, kínos keservességgel folydogáló erecskéit a régmúlt nagyvizek hömpölygő hullámai helyén. A piétizmus és janzenizmus vallásos költészete győzelmesen vívta meg harcát, az aufklérizmus belévesztett ugyanebbe a küzdelembe: innen a kétféle kép kétfesége. A másféleségük is innen származtatható az eddigi korok ihletei mellett. Egy valamiben; azonban még mindig egyeznek megelőzőikkel: Isten, hit, vallás még mindig élmények s hangulataikat még mindig valóságosan táplálják ezek az élmények, kedélyviláguk tehát még mindig változatlanul ezek által is színeződött. Azt a kérdést azonban immár ihlettörténeti szempontból is fel kell hogy vessük: mennyiben alkalmasok e korszak dicséretei istentiszteleteink mai rendjén gyülekezeti éneklésre? Mégha a korai piétizmus és janzenizmus énekeit megtartjuk is, vajjon osztózkodhatunk-e az aufklérizmus aggodalmaiban s megtisztogathatjuk-e vallásos kedélyünk világát 'mindentől, ami annak földöntúli eredetére mutat? Vajjon észszerű-e és csupáncsak észszerű az a világ is még mindig, amely minket minduntalan megindít és éneklésre készít? Vajjon hiányzik-e abból is minden „szent”, minden „csoda” és kitudható-e abból is a feltámadás és örökélet ténye, számkivetendők-e a Sátán és az angyalok? Vajjon a boldogulás-e a boldogság és Boldogháza-é Isten országa itt e földön? Mert ha nem, nem hagyhatjuk revidélatlan jelenleg érvényben levő énekeskönyvünk megelőző kiadását sem. Már ihlettörténeti szempontból sem hagyhatjuk, pedig egyéb szempontjaink is volnának még.

4. A *racionalizmusnak* nem fakadtak új énekei. Letté hagyta a régieket s egy évszázad lusztrumainak hosszú során érintetlenül maradt a debreceni énekeskönyv tizenkilencedik-századeleji kiadása. Az ész nem jó énekes, az ének ügyében legfeljebb elnémitani, vagy ösztönözni próbál, az se nagyon sikerül neki. A vallásos líra vagy hallgat, vagy kényszeredetten konvencionális hangoikat hallat. Nekünk, magyaroknak már csak azért is keserves megvallanunk azt, hogy ez bizony így van és nincs különben, mert ez a korszak ajándékozta számunkra a legtöbb nagy lírikust s úgy szeretnők, ha húrjaikról az erőszakolt belemagyarázgatásokon innen is hallhatnánk néhány Isiten felé sóvárgó akkordot. Dehát

ilyesmi nem kél sem Vörösmarty, sem Petőfi, sem Arany János lantja felől. Még a biblikus szavú és vívódó lelkű Tompa Mihálynak is a szándékolt és kikiáltottan vallásos költeményei a leghidegebbek és legsikerületlenebbek.

5. Énekeskönyvünk legutolsó kiadása a *materializmus* korából van keltezve. A materializmus korának nem a legdicsőségebb napjai képezik dátumát, de az előkészítő munkálatok jóval hamarábbról valók. Aligha tévedünk, bátorkodván a feltevessel, hogy a régi anyag módosítása s a belekerült, új anyag egy része öregebb nemcsak saját születésnapjánál, de a kihordozás hosszúra nyúlt időszakánál is. A materializmus vallásos lírája ugyan háromféle, de az új kiadás dicséretei viszont szigorúan véve *másképpen* háromfélék. A materializmus lírikusait elsősorban egyáltalán nem ihlette semminemű vallásos hangulat. Arany Jánosék még legalább zengtek bizonytalanul és gyáván ilyesfélét: ó, ha bennem is, mint egykor, épen élne a hit vigaszul nekem ..., ez a kor vak, siket, eltompult, érzéketlen minden iránt, ami hit, vallás, Isten, esoda, transcens, vagy nevezem akárhogy. A próba-énekeskönyv szerkesztője hiába is fordul új énekekért költő kortársaihoz, érdemleges válasz, sokszor mindenféle válasz nélkül maradnak felkérő levelei. Van másfajta költője is e kornak, az egyetlen (nagyon komoly vélemény szerint, Balassi óta az egyetlen magyar) vallásos lírikus: Ady Endre. Az ő kereső, kínlódó, megnyugvásig soha el nem jutó, egészen egyéni lírája azonban nem alkalmas gyülekezeti éneklés céljára még akkor sem, ha darabjaiból, vagy darabjainak darabjaiból pozitív hitvalló sorokat tudna valaki összeválogatni. A materializmus vallásos ihletése szempontjából azonban nem ártana az ő költészetét egészen alaposan keresztül-kasul vizsgálni. A vallásos költemény nem egészen pontosan definiált fogalma sok új, értékes fogalmi jeggyel gyarapodhatnék e vizsgálatás következtében. — A materializmus harmadik hangja vallásos költészetünkben: az új lelki ébredésé, a belmis'sziós mozgalmak fordítás-költészete. Ennek az a baja, hogy hazai gyökerei nincsenek, a sebtiben-való magyarítás inuszáj-vázájában fonnyadoznak az idegen kert lehetséges, hogy eredeti helyükön nagyon Isten kedve-szerint-való virágai.

Új énekeskönyvünkbe csupán ebből a harmadik csoportból került be mutatóba egynéhány darab. Egyik és csupán csak az egyik belmissziós énekeskönyvünk anyagából válogatott igen önkényes szemelvény ez, a többi dicsérettől szigorúan karanténbe szorítva. A voltaképeni új anyag ezektől majdnem függetlenül két csoportra esik széjjel. Az egyik csoportba azok az énekek tartoznak, amelyeknek az ihletője nem a nem-épen poézisformáló jelenvaló materializmus, se nem az alig múlt és még erősen hatékony racionalizmus, hanem az alkalom maga, hogy épen új énekeskönyv készül és bizonyos-fajta énekek szükségeltetnek beléje. Irgalmatlan fűzfapoézis gyártotta ezeket az énekeket, de gyárthatta volna más korban is, gyárthatja ma is, ilyen kísértéseknek

egy épen készülő énekeskönyv minden időben ki volt és ki is lehet téve. A másik csoportot olyan valódi költők szerezték, akiket még nem a materializmus ihletett, hanem a racionalizmus, de már a materializmus korában. Ismételjük, nehogy bárki is összezavarodhassák, a materializmus lírája vagy néma, mint a legtöbb költőé, vagy diszharmonióban sikoltozó, mint az Adyé, vagy katakombás-primitíven-költőietlen, mint a belmissziós énekköltészet, Szabolcska Mihály, Pósa Lajos és az új énekeskönyv több költőjének az ihletése más természetű. De hogy ezt megérthessük, beszéljünk előbb valami egyébről.

A racionalizmus korát a szellemi élet minden terén eklektizmus jellemzi. Nincs például önálló filozófiája, hanem a filozófiatörténet pozitív korszakaiból válogatja össze elméletét. Nem a végső dolgokról filozofál, hanem a filozófiáról. Építészete nincs, hanem megint csak a művészettörténet pozitív korszakaiból válogat magának stílusokat. Nincs XIX. századbeli stílusban épült templom vagy palota, hanem csak a XIX. században épült hazilikák, román stílú, gótikus, renaissance, bárók, stb. templomok, középületek, paloták vagy egyéb házak vannak. Ugyanígy próbálgatja végig a racionalizmus költészete az összes elképzelhető antik, modern és népies versformákat, a valaha létezett valamennyi műfajt. Vallásos élet terén feléleszti a keresztyénség eddigi volt, mindenféle gyakorlatát, de még a keleti vallásokkal is kísérletezik, nem szólva az általa termelt, temérdek szektáról. Nem mondhatjuk, hogy lelki ürességből cselekszi, ha pedig ezt nem mondhatjuk, nincs más magyarázatunk annál az egynél, hogy lepeli magát, álarcot ölt, fél az őszinteségtől. Egy nagy belső hazugság születik a racionalizmus ihletéséből, amelynek csak külső szimbóluma az eklektizmus és ennek látszólagos formagazdagsága.

Visszatérve most már eredeti tárgyunkhoz, a racionalizmus vallásos költészetét hasonlóképen ezzel az eklektizmussal jellemezhetjük. A középkori himnusz, a reformáció korabeli jeremiad, de még a felvilágosodás józan és száraz dicséretmondása is, egyformán a maga idejének költői gyakorlata szerint hangzik. Egyik sem akar archaizálni, régebbi századok nyelvén új éneket mondani, mindegyik a maga nyelvén szól. Pálóczi Horváth Ádám — mondjuk — ugyanazzal a képalkotó erővel, ugyanazzal a frazeológiával szerzi világi verseit, mint amelyikkel dicséreteit zengi. Kortársa, Szentgyörgyi József orvos is ugyanúgy énekel templomi éneket, mint akár egyházi, akár világi strófát Pálóczi Horváth, a kortársa. Egy öntése van ennek a három poémának: „Isten, a ropant egeknek Bölcs, erős alkotója, A léteinek és letteknek Hatalmas fenntartója; Te képzelhetetlen nagy, örök és végetlen vagy; Együtt mélység és magasság, Tiszta fénylő világosság!” Ez Pálóczi Horváth vallásos verse. „De mit töröm fejemet? Hiszen nemcsak engemet Érdekelnök A gond s a sok bajok is: Ily szomorún mások is Énekelnek. Alig vagon, Ki oly nagyon örülhessen, Hogy

néha ne Keseregne Keservesen.” Ez ugyancsak Pálóczi Horváth egyik világi éneke. „Isten kezét mutatja Az égnek boltozatja, Mely felettem kiterjed; Szívem öröme gerjed E remekmű látására; S alkotója lelkemet És minden érzésem Ragadja csudálására”. Ez a kortárs Szentgyörgyi doktor tollából eredő dicséretvers. Ugyanaz a stílus, hasonló írói manér látszik mind a hármon, magakora-beli modern magyar vers mind a három.

Ezzel szemben az új énekeskönyv modern énekszerzői nem a maguk korának költői nyelvén szólnak, hanem épen olyan eklektikusai elmúlt korok vallásos ihletéséből született istenes versek stílusának, mint ahogy egész korunk valamennyi szellemi fronton eklektikus. Avatag, divatból kiment frazeológiát görgetnek ismert, jórészt megunt ritmusok ütemére. Vörösmarty, Petőfi, Arany, sőt Vajda János és Reviczky Gyula *után* érthetetlen volna különben, hogy az új dicséretek még mindig Lengyel József, Nagy István, Szentgyörgyi, sőt Losonczy stílusában vannak tartva, sőt néha már-már Petrőczy Kata Szidóniát, Rádai Pált súrolják frazeológiájukkal. Ennek a lírának a felső határa ugyanis körülbelül ez: „Gondviselő jó Atyám vagy Ó, én édes Istenem! Látom én, hogy minden elhagy E világon csak te nem; Hozzád vágyom, benned élek, Üdvöt mástól nem remélek.” Hasonlítsuk össze ezt egy régebbi kor dicséretével. Van-e haladás, vagy csak eltérés is? „Ha hát tőle kívánatos Jókat áldásul veszek, Jó voltának háládatos Megismerője leszek, Ha rám nyavalyát ereszt, Rajtam lévén a kereszt, Bár hogy könnyítsem, nincs módom: Ellene nem zúgolódom.” Mikor már lassanként annyira kiművelődött a magyar költői nyelv, hogy félig-komoly rigmusban is ilyen sorokat olvashatni rajta, mint ez: „Gyermekkorom mindig téged kereslek, ha járom a poros-boros Szabackát, Mióta labdám elgurult itt, Nem ér az élet egy fabatkát” — akkor a kortárs nem énekelhet ilyen formátianul és siketen: „Szállj, szállj magasra, sziveink reménye, Vezess el minket Jézusunk elébe; Ragyogj előttünk fénynek oszlopával, Szent biztatással.” A XVII. századeleji költő így ír szöveget a 135. zsoltár dallamára: „Áldjátok az Úr nevét, Akik néki szolgáltok, Magasztaljátok őtet, Kik hív szolgálói vagytok, Kik állótok házáhan És jártok tornádban.” A XIX. századvégi és XX. századeleji költő viszont így versel ugyanez alá a dallam alá: „Isten aki szót adál, Prófétáid”ajkira, Téged áldva néz szemünk Betlehem határra; Várva várjuk őt, aki Jön minket megváltani.” Nincs erre más magyarázat, mint. amit már általában mondottunk a racionalizmus válogatására: hazudik a vallásos líra is, miközben régi stílusban válogat, válogatása csak külső szimbóluma belső nagy hazugságának, mely leplezésre, álarcviselésre kényszeríti. Egy esetleges énekeskönyvi revízió után ennek a kornak dicséretversei semmiképen nem szállhatnak örökségül fiainkra, egy-két darab a magyarázó jegyzetek csillagai alatt mutassa meg esetleg, elrettentő példaként, hogy miért nem.

II.

1. Az őszinteség hiánya a vers formai elemekben is megmutatkozik, de itt nem (mint az ihlet története folyamán) stílustörés, hanem képzavar, nyelv-, ritmus-, rímváratás képében jelentkezik. Pedig az igazi művészet elvi alapja, egyetlen lehetősége az őszinteség. A nyelvi jelnek abban van ereje, hogy a második személy megérti az első személy-adta jel jelentését. A művészi jelképnek csak az biztosítható erőt, ha az első személy, a művész őszintén adta önmagát, mert közönsége csak akkor ismerhet a jelképben sajátmagára, akkor lehet a műalkotással szolidáris, tehát a műnek csak ebben az egy esetben lehet sikere. Ha a mű úgy akarja a közönség szolidaritását megnyerni, hogy a műalkotó helyett a műélvezőt adja, tendenciózussá válik s ebbe pusztul bele. Vallásos lírára vonatkozóan azt jelenti ez, hogy ne a gyülekezet ajkára adjak valami áhítatos szöveget, amit az majd remélhetőleg énekelni fog saját érzelmei kifejezéseiként, hanem a magam Isten-élményeit énekeljem csak ki bátran, mennél több van ilyen s mennél őszintébben árad belőlem, annál nagyobb örömmel ismeri el magáénak a gyülekezet is. Ha nem érzem, nem látom, nem hiszem a vallásos hangulat képeit, sohasem lesz belőle hitem szimbóluma, hazugságon érnek, mert valamelyik részében, vagy arányában elvétem, kívülről rakván össze a képet, amely csak belülről fejlődhetik szerves és hibátlan egységessé. „Zengjen a hála, Mert földreszállt az ég királya.” Ilyet nem énekelhetek, hiszen *én magam* zengek, sőt mimagunk zengünk. A hálát csak az hallhatja zengeni, aki kívülről és távolról hallja a hívek énekét. Ez a harmadik személy meg ezt nem appercipiálhatja így, különben ő is velünk zengene. „Szeretet és igazság jön veled.” Nem *veled* jön, mert *maga* „az Isten szeretet” és „maga a Krisztus az út, igazság és élet”. „Kezében a szabadság fegyvere.” Ez a kép önmagában is hazugság, mert a szabadságnak nincs fegyvere, legfeljebb a szabadítás történhetnék fegyverrel. De még nagyobb a mindenáron való elvonás hazugsága, ha a szentírás képvilágába akarjuk belehelyezni, ahol nyoma sincs és legnagyobb, ha arra gondolunk, milyen szentírásellenes a tendenciája az ilyen absztrahálásnak: a végre-valahára hús-vér konkrét valóságból, a Szabadítóból, az élő személyes Krisztusból erőnek erejével elvont fogalmakat tördelni: szeretetet, igazságot, szabadságot. „Nyissatok hát elötte szívet, ti megváltott hívek!” Miféle *szívet* nyithatok én elötte, ha nem a *szívem* tárul ki neki? És micsoda álhódolat ez: kitárom én elötte a szívem (először is elvész az eredeti, Krisztusfestette kép: ő kopogtat) s közben azt éneklek: *hát?* Ez a *hát* csak egy következtetéssorozat végén állhat, semmiképpen egy spontán hódolat elején. „Ti megváltott hívek!” Kinek éneklük ezt a hívek? Kinek mondják, hogy „ti”? Kiket unszolnak, noszogatnak előre, kiket kínálgatnak vele, hogy tegyék meg, hajtsák végre ezt a szívnyitást? Nyilvánvaló, hogy nem énekes sem nem énekkari-

tag éneklí ezt a dicséretet, hanem énektanár énekelte s ez a hazug helyzet a mindent magábanfoglaló szörnyű, kietlen képzavar, mely a többi képzavarnak egyetlen, őszülődesanyja. De vannak gorombább képzavarok is. „örök Isten, merre, merre yagy, vajjon hol van a te országod?” — énekeljük a mindenütt jelenvaló Istenről és az ő országáról, mely a hegyi beszéd szerint nem itt van, vagy ott van, hanem mibennünk vagyon. „Jön már a Jézus, a mi sziklavárunk, nem tart soká már bűnben bujdosásunk ...” Ennek a képnek külön-külön minden részlete szép, az is, hogy Jézus jön, az is, hogy sziklavárunk nekünk, az is, hogy a bűnben bujdosunk. De így együttvéve, a *sziklavár*, a szilárdság és erős egy helybenmegállás jelképe, mint *közeledő* idegenvezető szerfőlött bizarr. Még akkor is képzavar, ha bujdosásomban én közeledvén feléje, messziről int felém a fokról, s ezt képzelem úgy, mintha ő jönne. Pedig ez a szépítgetés már maga hazugság, «az igazság az, hogy az éneklő nem lát maga előtt semmit, se várat, se Jézust, se bűnben bujdosást, hanem összefércelte a konvencionális frázis-készlet külön-külön előszedegetett darabjait s azok nem illenek egybe, nagyon természetesen.

2. Nem spontán zuhog a racionalizmus vallásos éneke, állandó képzavaron kapjuk, már eleve valószínű tehát, hogy időbeli szimbolizmusa, vers-volta, ritmusa és rímélése sem természetes. Valahogy olyasféle taktusra lejt, mint a nem-vérbeli táncos; még ha ügyeskedő is a lejtése, árulkodón erőltetett, csinált. Egyik kedvelt dicséretünk rímeit vegyük például: csupa konvenció, az ember előre tudja, mire mi fog rímelni. Istenem, dicséretem; világ, virág; gyenge szél, beszél; veled, neved; Istenem, velem; napkeleten, legyen; napnyugaton, oltalom; kezéd, neved. De nemcsak szokványosak ezek a rímek, gyengék, kezdetlegesek is, mindjárt a Tinódi Sebestyén rím-művészetét nyomon követő fokot ha megütök. Ugyanennek a dicséretnek a hanglejtése, mint magyar ősi nyolcas formáé, természetszerűleg ereszkedő. Lehetetlenség az, hogy a lélekből fakadón született volna a dadlam felütéses emelkedő rithmusára, amelyet még a kigyenlített éneklésmód sem némiíthatott agyon. Ha rímelés és rithmus szempontjából vetjük egybe legújabb énekeinket a régebbiekkel, különösen a zsoltárokkal, mélyen elszomorító dekadenciát kell látnunk. (Hangsúlyozzuk: a szép és költői új anyagról van szó, nem a fűzfapoémákról.)

Ez a dekadencia nem elszigetelt jelenség. Éneklésünk csak úgy mozoghatott ellenkezés nélkül ezen az alacsony színvonalon, hogy az éneklő gyülekezet igénye is mélyen alászállott a racionalizmus és materializmus — szempontunkból mindenesetre — meddő évtizedei hosszú során. Immár nem jelentette többé, ha református közösségbe léptünk azt, amit a XVI. és XVII. században jelentett, hogy az egykorú kultúra legtetején vagyunk. Ellenkezőleg, a másutt kiművelt emberfőknek kínos kötelességükké vált esetről-esetre megalkudniuk s lehetőleg leereszkedniök a nagyon alacsony színvonalig, valahányszor református vallásos közösségek

alkalmain részt akartak venni, vagy részt kellett venniük. A református embernek temploma kedvéért el kellett felednie mindazt, amit iskolákban tanult tudományról, irodalomról, művészetéről, mert csak ebben az esetben járhatott Istentiszteletre lelki kár nélkül. Minthogy pedig a lélek számára majdnem lehetetlen az effajta kettős élet élése, kétféle megoldás kínálkozott a helyzetre s a művelt elem ízlése szerint választotta egyiket vagy a másikat. Vagy megőrizte kultúráját s elmaradozott a templomból, vagy le-süllyedt a templombajárók színvonaláig. Később már meg sem kellett ezt a folyamatot élnie, tömegestül támadtak műveltek, akiknek nem volt honnan lesüli yedniük, mert a dekadencia a kultúra egész vonalán kiegyenlítődve általánossá vált.

3. Mondanunk sem kell, hogy a XIX. századvégi és a XX. századeleji színvonaltalanság régebbi énekmcsünket sem hagyta érintetlenül eredeti állapotában. Ugyanolyan történelmietlen közömbösség hordta széjjel e kincses kamaránk értékeit mitsem-sejtőn, érzéketlenül, vastag tudatlansággal és vaksággal megverve, mint amelyik az antik romok köveit be szokta építeni saját cél-szerű épületeibe, nem nagyon törődve vele, oszlopfő-e, vagy templomkőszőb, egyformán befogadja mindkettőt a készülő magtár falazata s majd befedi a mindenütt egyformán simán takaró habarcs, vagy vályogtapaszték. Legújabb énekeskönyvünk a régi énekek dallamait nem is kiegyenlítette, hanem barbár kézzel úgy-nevezett „korál” Prokruszesz ágyába egyformásította, szövegeit megcsonkította, átalakította, meghamisította, vagy ha látszólag érintetlenül hagyta is, szépségeit ördögi ügyességgel el tudta rejteni. Eljárásának sehol elvi alapvetést nem adott, könnyű belátni, hogy miért. Nem állott rendelkezésére ilyesmi, hát hogy adott volna. Nem is adhatott volna, hiszen nincsen olyan elvi alapvetés, ami hasonló eljárásra feljogosíthatna.

A racionalizmus és materializmus nem tűrte a prófétai látomások természetfölötti képeit, ezért igazította ki a 80. zsoltárt: „Ki ülsz a „*mennyboltozaton*”, nem a *kérubimokon*. Nem szerette az ó-szövetségi folytonos „zsidózást”, tehát sérthette a fülét a 81. zsoltár: énekeljeteK dicséreteket, szép énekeket *Jákob Istenének*, vagy a 135-ik: és őt magasztaljátok az ő lakóhelyében a szent *Jeruzsálemben*, tehát kiigazította az elavult passzusokat: Az ő nagy nevének és Fenn a magas mennyekben.

Simeon éneke is egészen megváltozott, de szebbé nem lett a kozmetikától: Kít világos fényül Pogányoknak küldél, Kinek fényességével Nyilván kijeieének A szent Izraelnek Nagy dicsősége széjjel: Kí világos fényül Ismertető jegyül Szállott alá a földre, Rossznak botránkozás, Jónak feltámadás Izrael dicsősége.

A 42. zsoltár 2. verse sem szépült meg tőle, hogy Szenei-Molnár régies, de mint olyan, teljes rímét klapanciává „tökéletesítették”: Könnyhullatásim énnékem Kenyerem éjjel-nappal (dialektus-rím!). Midőn azt kérdik éntőlem Hol Istened, kit *vártál*: Éjjel-nappal hulló könnyem Énnekem a *kenyerem*. Amidőn azt

kérdik tőlem, Hol van az én *Istenem*? A történelmi tudat teljes megtompulására vall az ő-ző rímtől irtózó pedánság is, mely a CIV. zsoltár kezdetét süketítette meg „korrekt” helyesírással: Áldjad lelkem az Urat. és *úsztóid*, Dicsőségével rakva menny és *föld*. A te felséged, Uram, nagy és *erős*, A te ékességed nagy, szép és fényös.

4. A történelmi tudat azonban annyira megerőtlenedett már ezidőtt, hogy ezzel a történelmitlanító merényletekkel egyidejűleg viszont készpénznek vették, hogy a Lüttenberger-Tihanyi féle 1890-ben kelet dallam és az ugyanazon évben kelt Jeszenszky Károly-féle fordítás valóban a „gályarabok éneke”, mert nem tudták, nem is érdekelte őket, hogy ezeket a sorokat például „Ó, ne csüggedj, im az estnek Már szálltak árnyai” azért sem énekelhették a gályarabok, mert — csak ezt a négy szavát énekelhették volna *ó, ne, im* és *már*. Az ő idejükben a gyermek csüggedt az anyja nyakán, vagy a kövér búzakalász csüggedt föld felé. Este nem volt még, csak estve, vagy valakinek esti, tehát estvéje. Napleszállatról beszéltek ugyan, de olyan konkrét formában, hogy az este árnya nem szállhatott ugyancsak le. Az árnyról pedig maga Kazinczy vallotta be, hogy sajátmaga csinálománya, mondván: „megkurtítva alkalmasabb az összeforrasztásra s a közönséges szó így poétáivá vál. Árnylepte jobban forrad össze, mint árnyéklepte. Ez indított engem arra, hogy példa ellen árnyak nevezem az árnyéket”.

5. Lassanként nemcsak a történet-érzék veszett ki a racionalizmus és materializmus embereiből, hanem a legkisebb vágyakozás is arra való nézve, hogy amit énekelnek, annak valamelyes értelme is legyen. Különben ki tudná megmagyarázni az okhatározó *mert* kötőszót a kapcsoló és helyett a XXV. zsoltár elején: Szívemet hozzád emelem és benned bízom, Uram, *mert* meg nem szégyenítetttem. Még azzal sem védekezhetünk, hogy az *és-t* nem akartuk halmozni, hiszen így a „*mert*”-et halmoztuk (*mert* szégyent nem vallanak). Vagy hogy képzelet a modern kor zsoltárszerkesztője ezt az ikerített voltában amúgy sem valami ünnepélyes kitélt, hogy az Új Testamentomnak papja *csillog-villog* Bizony az ilyen elírás csak azok számára maradhat az idők végezetéig változatlanul érvényben, akiknek úgyis mindegy és így is jó. Mert hát egyébként hamarosan rájönne, hogy az új testamentomnak papja eljött, az meg, ami villog: csillag, melyet Bálám lata régen, tehát csillag villog.

Mindezeket a tanulságokat egybevetve, szomorúan kell megállapítanunk, hogy jelenleg érvényben lévő énekeskönyvünk legújabb szerzésű dicséretanyaga egyáltalán nem, régiebb korokból örökölt anyaga pedig csak a legnagyobb kritikával használható fel egy elkövetkezendő új énekeskönyv alapanyagául.

III.

Nem lehet s azt hiszem, míg református magyarok ügye marad, sohasem is lesz lehetséges új énekeskönyvet szerkeszteniük zsoldtárok és Szenci-Molnár Albert zsoldtárfordítása, nélkül. Mennél messzebb jutunk azonban a XVII. század elejétől, annál problematikusabbá válik a zsoldtárok ügye. Egész sor kérdés kér és vár tisztázást már ma is. Mind a 150 zsoldtárra szükségünk van-é, vagy csak egynéhányra? Mind a 150 zsoldtárt Szenei-Molnár fordításában énekeljük-é tovább, vagy csak a legjava Szeneit vigyük továbbra is magunkkal? Átdolgozzuk-e az elavult, vagy rosszul sikerült Szenci-Molnár-féle szövegeket vagy újra lefordítottassuk? Vajjon mindezeknek a kérdéseknek felvetésekor mekkora figyelmet szenteljünk a szövegek mellett Bourgeois-Goudimel ú. n. „genfi” dallamainak s általában a szövegek énekelhetőségének?

A theológiai és az egyháztörténelmi szempont könnyén érthető okból szükségesnek találhatja a zsoldtárok újralfordítását már csak azért is, mert Szenei-Molnár Albert nem ismerhette a szövegek-kritika azóta szerzett tanulságait és könnyen meglehet, hogy az ő fordítása sok tekintetben elavult, vagy egyenesen téves. A tudományos exaktság általában nem nagyon lelkesedik a hevenyészve, felületesen, nagyjából, rövid idő alatt összehesapott hamari munkáért. A vajtfülű muzsikusok Molnárunk zenei ismereteinek fogyatékoságával magyarázzák, bár éppenséggel nem menthetik verseit, mint dallamszövegeket. Bizony azok legfeljebb ritkán, akkor is csak véletlenül felelnek meg szövegrhythmusukkal a dallam ritmusának. Alig van egynéhány „hibátlan” sora. Legalábbis valószínű, hogy az irodalomtörténeti és esztétikai szempont is leadja negyediknek szavazatát az átdolgozás mellett, hiszen a XVII. sz. eleje óta a magyar költői nyelv is alaposan megváltozott, Szenei-Molnárral meg az irodalomtörténet is elég mostohán bánt el, megtagadván tőle, mint fordítótól minden eredetiséget. Jelentős alakja, de nem jelentős költője korának — Beöthy Zsolt óta változatlanul valahogy így tartja nyilván őt az irodalom köztudata.

Ismételjük, nem igényeljük felfogásunk számára sem a kizárólagosságot, sem a döntési jogot. Ha a theológiai szempont aggályosnak tartaná a régi fordítás kritika nélküli továbbcipelését, jól teszi, ha új felfogást sürget. Ha a hamari munkát ellen akarják akarják őriztetni a tudósok, ám bízzák az anyagot, többek, a legjobbak, gondos, óvatos és alapos munkaközösségére. Ha a muzsikusoknak kifogásaik vannak, emeljének vétót. Mi csak annyit szeretnénk pótlólag megjegyezni, hogy a magunk szempontjából nem tartjuk *szükségesnek sem, de meg lehetségesnek sem ezt a revíziót.*

1. A zsoldtárfordítás költői értékének nem okvetlenül ártott az, ami egyébként aggályokat ébreszthet: a fordító hamari-munkája. Egyöntésűvé tette a hosszadalmas szöveget, az ihletet magas hőfokon tartotta, az intuíció szabad spontaneitását nem bénította a folytonos reflexió, kritika és kétely. Valóban csak így magyaráz-

ható a nem elsősorban lírikus tehetségű Szenei-Molnár Albert tiszta és klasszikus költői alkotása, mely kortársai hasonló termékeit messze túlszárnyalja és a magyar lírai költészetnek elsőrangú értéke ma is. Talán nem tévedünk, ha úgy reméljük, hogy örökbecsű kincse is marad mindvégiglen. A magyar munkastílusnak és munkamódszernek különben is jól megfelel ez a „bravúros” teljesítmény és nem is egyedülálló a magyar irodalom történetében, hiszen Kisfaludy Károly Ilkája 4, Csokonai Lélek halhatatlansága 3 nap alatt készült el.

2. Sem a nem egészen keresztyén eredetű „evolúciós” elméletben nem merészelünk ilyen nagyon bizakodni, sem a Lélek sugalló erejét nem hagyhatjuk annyira figyelmen kívül, hogy eleve jobbnak és sikerültebbnek feltételezhetnők azt, ami újabb. Szenci-Molnár Albertnek a XVI. század kollektív hitéből is táplálkozó egyéni hite mindenesetre volt olyan erő és olyan előny is, amelyről nem szívesen mondunk le kényszerítő ok nélkül. A mi korunknak a zsolnárfordítás speciális szempontjából akkora fogyatkozásai vannak, hogy még állítólagos jobbanértésültégünket se merjük egészen bizonyosan jólértésültégnek, egyszerűen csak *más*-Jtépenértésültégnek tartani. Mi, középkorúak különben is a racionalizmushoz jártunk iskolába és a materializmus gyermekei voltunk ifjúságunk legfogékonyabb idején. A XVII. század elejéhez képest visszaesést és lehanyaglást is jelenthet a mi állítólagos előrehaladottságunk (szerényen hadd ismételjem: a bibliakritika és a zsolnárfordítások speciális szempontjaiból, esetleg). Nem a mi dolgunk eldönteni, mert nem vagyunk benne illetékesek. Az irodalom, az észte lika többé-kevésbé „formai” kérdésnek tekinti ezt is, mindössze ennyi róla az észzevétele: a régi fordítás spontán volt. Ez a születendő új fordítás akart és szándékolt. A régi fordítás egy hívő kor egyik hívő lelkének őszinte áhítatából fakadt, örvendetes plusz-képen theológiai tudományokban is iskolázott ember lelkéből. Egy esetleges új fordítás a hívő kort nem arrogálhatja magának, az iskolázottságot nem tekintheti csak pozitívumnak, az egyéni hit áhítata és költői ereje felől legfeljebb ha jóreménységgel lehet. A régi fordítás megvan, kész és kipróbált nagy ajándék. Az új fordítás ízelítőjéül tekinthető eddigi próbálkozások összesége bizony szerfölött gyarló: költőietlen, dilettáns akaródzások, szegényes és egresizű szürete. Miután pedig tartalom és forma még kiderítetlen, de le nem tagadható titkos összefüggésben egyszerre szoktak e világra születni, mi, a magunk részéről a tökéletlen forma láttán elég szkeptikusok vagyunk a tökéletes tartalomban reménykedésünket illetőleg.

3. Külön hangsúlyoznunk illik a XVI. századvégi és XVII. századeleji kollektív hitélet sugalló erejét, mint ami a Szenei-Molnár Albert zsolnárfordítása számára (mindegy, milyen képnek látjuk) háttér, léggör, anyaméh. Ezt a kort nem érdekelte más, mint aminek a zsolnárköltészet legtermészetesebb érzelmi csapadéka: a hit, a vallás, Isten, Krisztus és a Lélek ugye. Nehéz ugyan,

de mégis elképzelhetek akár ugyanazon ember személyében egyszerre mély hitet, komoly teológiai tanulmányt, klasszikus értékű termést ígérő igazi költői tehetséget. Fikció ez csak, természetesen, mert nem ismerek ilyen kortársamat, pedig Szenei-Molnár Albert a maga korában ilyen volt. De még ha ezt az embert el is tudom képzelni, nem tudom melléképzelni napjainkban a XVI. század végének és a XVII. század elejének a mélytűzű, őszinte, kollektív, vallásos hitét légkörül. Pedig a 150 zsolttárt ez a kollektív hit is segítette megszületni s egy reménybeli XX. századközepi zsolttárfordítás ilyesminek a híján nagyon érzékeny mínusszal fog világra jönni.

4. Csak most következik még a magunk területe: a nyelv, a költői nyelv, amely elavult. Ez igaz. De tegyük hozzá, hogy csak a mi XX. századi magyar dialektusunk olvasatában elavult. Amit *ezzel* mondani akarunk, azt akkor méltóztatnak teljes tragikus mivoltában megérteni, ha megkísértjük történeti távlatban mutatni meg. El kell tehát képzelnünk, hogy — mondjuk — Bajza és Schedel-Toldi virágkorában gondolnánk énekeskönyvünk revíziójára. Valaki azzal az indokolással követelné a zsolttárok átfordítását Szenei-Molnár stílusából Bajza ízlése szerint, hogy a Szenei-Molnár fordítása túlságosan parasztos, finomítanunk, desztillálnunk kell. Tegyük fel továbbá, hogy a szerkesztő szótfogadna s míg a külön e célra szerződött költők a cizellálással vagy a lepárlással foglalkoznak, eltelik egynéhány év. Végre megjelenik az énekeskönyv, a szobaköltészet szabályai szerint kinyalva — közben a nemzet már régesrőgen János vitéznek, Tompa Népregének és népmondáinak, Erdélyi János népköltészeti gyűjtésének, Arany Toldijának örül. Szenei-Molnár lehet elavult, de olyankor, mikor az ő magyar nyelve nem tetszik, a köznyelvnek kell rövidesen, gyökerében és ismételten megújulnia. A mi revíziós elveinknek nagyvonalúaknak és így időtállóknak kell lenniök. Az az elv pedig, mely Szenei-Molnár nyelvét elavultnak hirdeti a mai magyar köznyelvvvel szemben, mégcsak nem is valószínű, hogy idők folyamán ilyenek fog bizonyulni. Hiszen az egész magyar kultúra — nyílt titok immár — a magyar köznyelvvvel egyetemben kiszáradóban van. Ha valaha meg akar újulni, ugyan meddig kell visszametsződni? Bizony alkalmasint hogy a XVII. század második-harmadik negyedéig. Abban az időben pedig a Szenei-Molnár nyelve éppen a legmodernebb magyar nyelv volt. No, de ne legyünk utópisztikusak. Az *igazi* mai magyar költői diikciónak legörökkévalóbb elemei nagyjában így is megegyeznek Szenei-Molnár nyelvének örök elemeivel s ez a megegyezés nagyobb-mérvű, mint egyesek gondolják. Hogy ez a nyelv nem azonos a jelenkor konzum-költészetének a nyelvével, az tagadhatatlan, de hol van az megírva, hogy a reformátusok énekeskönyvének zsolttár és dicséretanyaga között az idők végtelenségéig ezért tátongjon áthidalhatatlan űr, mert a dicséretanyag modernebbik fele szenvedhetetlenül színvonalatlan? Ha ezen a bajon segítettünk, a zsol-

tárok és dicséretnek nyelve között csak annyi marad a különbség, amennyit egy történelmi szempontból- is eléggé iskolázott közgondolkodás nemcsak hogy elvisel, de erélyesen meg is követel. Különben is — köznyelvről szólva — inkább az iskolák, hivatalok és újságok nyelvére szoktunk gondolni. A népnyelv, amelyen éneklő gyülekezeteinkbe tömörült százezreink beszélni és zsoltárokat zengen szoktak, mai formájában sem nagyon tér el a XVII. század elejének nyelvétől. A panaszkodó „nadrágos” emberek tehát, meglehetősen önzően és feltűnően „hazabeszélnék”.

IV.

Külön lapot érdemel a dallam és szöveg összefüggésének problémája. Felfogásunk szerint még ez a parancsol ónak mutatkozó szükség sem akkora úr, hogy egy új zsoltárfordítást, vagy a Szenci-Molnár-féle szöveg gyökeres „átdolgozását” elkerülhetetlennek jelenthetné ki.

Való az, hogy a Szenci-Molnár Albert zsoltárszövegeinek a versmenetei nem felelnek meg a dallamok rithmusának. De itt is hozzá kell tennünk nem a magyar ember füle ellen vetnek e tekintetben sem. Azt a szabályt, melynek ellenemondanak, nem a magyar zene egyik törvény szerúségeképen vonta el, aki elvonta, hanem idegen *zene* területéről „importálta”.

Az indogermán nyelvek időmértékesek, a magyar nyelv hangsúlyos. Az indogermán zenében a szöveg alá van rendelve a dallam metronómmal, ütemmel, hangértékkel mérhető és mérendő szigorú menetének. A magyar nótában szöveg és dallam egymás *mellé* rendeltek s többstrófájú versek esetében akárhányszor meg is változik a dallam a szöveg kedvéért. A nóták „menete” rubato, legfeljebb hangszer mellett nem annyira éneikéit, mint fütüült, vagy táncolt, vagy csak menetelés közben dalolt nótákban szigorúbb „giusto” tempójú. Azt azonban, hogy a szöveg valamelyik szótagja azért volna hosszú vagy rövid, mert a dallam megfelelő hangja ilyen vagy olyan, sehol nem tapasztalhatni. Ezt a magyar műveltek zenei gyakorlata idegen muzsika gyakorlatából kölcsönözte s különös, torz zenei szöveg-nyelvet volt kénytelen „teremteni” irtóztató, természetellenes nyomása következtében. Ez a „magyar” nyelv nincs tekintettel a magyar dikció törvényeire, nem is veheti azt figyelembe, nem ér rá, hiszen a dallam kergeti, üzi, szorongatja. Még annyi szabadsága sincs, mint a nyugati jóval ösztövérebb testű egy vagy kéttagú kurta szavaknak, mert a hangsúlytalan felütéses első szótagot már okvetlenül egytagú magyar szónak kell helyettesíteni, mert hangsúlytalan első szótag és azt követő hangsúlyos „Stammsilbe” a magyarban nincs. Az is baj, hogy a magyar úgynevezett ragozó nyelv; szívem egy szónak számít, mein Herz kettőnek. Legnagyobb baj, hogy a mellérendelő magyar nyelv sokszor viszonyít olyankor, mikor az indo-

germán nyelvek általános jelöléssel élnek, azért szerepel aztán ebben a különös magyar nyelvben lelkünk, hálám, vágyaid helye ti a lélek, a hála, a vágy, a vágyak. Szigorúbban megkötött a szavak szótagszáma is, ha hinnünk lehetne e különleges magyar dialektusnak, nyelvünk leginkább egy, két, legfeljebb három szótagból állószavakból áll, vannak hangsúlytalan igeikötői (szükség esetén a meg-, be-, el-, le, stb.), a névelő hol hangsúlyos, hol hangsúlytalan, birtokos személyragozott főnevek előtt is ki kell tenni, ha a dallam úgy követeli. Időmértékes nyelv, mint már volt szó róla, hosszú hang alatt hosszú, rövid hang alatt rövid szótag áll. Hangsúlyos ütemrész alatt, ütemvonal után kivétel nélkül mindig szókezdet következik. Iyen magyar szó „birodalmaimban” egyáltalán nincs, mert hiszen nem fér bele a dallamba, nem énekelhető. Miután pedig e fajta élő, szép magyar nyelv a valóságban fel nem lelhető, tisztán „zenei” célok szolgálatára lombikban készült valami szörnyűséges, bábeli nyelvzavar, amelyen gombamód teremnek a leghumorosabb fogalmazványok: Volt úgy, hogy meghalt a jó atya... stb., stb. A 150 zsoltárnak esetleg ezen a nyelven kellene magyarul megszólalni, hogy „énekelhető”, legyen

Pedig a magyar nótának nem ez a regulája. Sem a „régí”, sem az „új” stílus parasztdalai nem követelnek ilyesmit a „szövegtől”. Ha a dallam és szöveg egymás alá volnának rendelve, akkor az alant következő népdalszövegdket, tekintet nélkül értelmükre, így kellene énekelni: Mikor gulalege voltam, Gúla meletela ludtam Féléb rete-efe tájbann, Egybar mosicsaza lásbann. Megapajahapanaszo lomé sorsom, Mikealázz állapotom, Inyefinyess apputlikom Hamanapasipo fontom. — Elmeazén babám Pestre Póstalegény lebéle, Csejha midekine küüjságot, nekecsaszo moru&sa got igaza. — Sirakigalabo sirok énmá garnis, Sirumidaketen ige kese vesén, Anya édes anyám metüdözesz ege, Méríne halad eza kileane venemm. A valóságban a dallam hangjaira való tekintet nélkül nyugodtan éneklí a magyar ember, gyorsan ejtve a „hosszú” szótagot, hosszan a „rövidet”, szókat középén tépve ketté a zenei hangsúly miatt, ha kell így: Miikor gulás legény valtam, Guulaa mellett ela ludtam, Feeléb redtem éjfél tájba, egybar momsincs azál lásba. Megáj j pajtáshagypanaszo lomel sorsom, Mikóntállaa az álla potom, ínyes fiinyess aa putlikom, Harmadnapbasincspro fontom. — Elment az én rózsám Pestree, Póstáslegény lett belőle, Gsej, haj, mindenkinek küd újságot, nekemcsakszo moruságot, igaaaz a. — Sir a kis galambom siirokén magamis, Sirunkmindaketen iigen keservesen, Aanyám édes aanyám mértüldözesz engem, Mért nem hagyta ezt a kisleányt el vennem. (Ahol a szöveg ott „rövid”, ahol a dallam szerint „hosszú”-nak kellene lennie, magánhangó-kettőzéssel jelöltem az eiterest. Fordított esetben nem áll rendelkezésemre szövegszerű jelzés, mással meg nyomdatechnikai okokból nem akarok élni. A főntebbi átírás és a szöveg „egybevetéséből” azonban ezeket az eseteket is számba veheti a figyelmes olvasó. A hamanapasipo = Har-

madnapbasincspró éppen azt szeretné példázni, hogy indogermánul vájrt fülek szerint ebben a szövegrészben csak a „ba” szótag „helyes”, dallamnak megfelelő, a többi „téves”, „hibás”, „nem énekelhető”.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a Szenci-Molnár-féle zsoltárversek magyar fülek számára épen olyan jól énekelhetők, mint a húszezer eddig összegyűjtött magyar parasztnóta szövegei. Az sem akadály, hogy a zsoltárok dallamai francia, ú. n. genfi rithmus szerint mennek. A magyar zene jelenleg épen forradalmi napjait éli, jó reménységben vagyunk a felől, hogy szabadságát diadalmas harcok árán hamarosan ki fogja vívni. Akkor a dallam és szöveg kérdése is eldől, problémája magától megoldódik. Ezekben a zavaros időkben fordíttatni újra a zsoltárokat — szerény véleményünk szerint — nemcsak szükségtelen és kártékony, de meglehetősen *életveszélyes* vállalkozás is volna.

Azt a másik felfogást sem tehetjük magunkévá, hogy a genfi rithmust alakítsuk át magyar rithmussá, vagy énekeljük a zsoltárszövegeket magyar zenére. A második megoldási lehetőségre az a feleletünk, ami általában minden megoldásra, mely Szenci-Molnár zsoltárai ellen irányul. Boldogok leszünk, ha egyik-másik zsoltárt ötféle fordításban énekelhetjük, ötféle dallamra, magyarra, nem magyarra vegyesen. Ennek semmi akadálya, úgy gondoljuk. Szabad a mi énekeskönyvünknek a tót Transciusnál is vastagabbnak lenni. De akármilyen megoldás mellett — fájna a szívünk, ha *a 150 zsoltárnak XVII. századból származó, egy ember szerzetté, klasszikusan szép teljes fordítása a maga csorbítatlanságában* hiányoznék az új Énekeskönyvből. Nem szeretek nagy szavakat használni, de egy bizonyos: ilyen ajándékot Istennek Szentlelke minden református gyülekezete közül egyedül az ő magyar népének adott. Vajjon szabad-e nekünk a felénk nyújtott ajándékozó atyai kezet durcásan eltaszítani magunktól? A másik ajánlott megoldásra vonatkozólag csak ennyi a megjegyzésünk: Parasztdalaink között is akad jó egynéhány, amely idegenből átvett kölcsönzés.. Ezeket népünk *nem alakította át*. Nem parancsolja tehát kényszerítő szükségszerűség az ilyen átalakítást. A kiegyenlítési folyamat pedig nem okvetlenül jelent haladást, hiszen azt nagyon könnyen, előidézhetette a népünk templomi éneklésében mutatkozó restség, színvonalcsökkenés is. Figyeljük csak, mennyivel vontatottabb az éneklés nagy ünnepeken, óesztendő utolsó estéjén, tehát mindazon alkalmakkor, valahányszor mezei hadak, ritkábban, tehát rosszabbul éneklők ülik tele az Isten házát. Nem „méltóságteljesebb” ilyenkor az éneklés, hanem silányabb, értéktelenebb, az éneklők egymás szájából veszik át a hangokat, tehát el is nyújtják együttal. Azt a kérdést, énekeltek-e egyáltalában valaha — mondjuk — zsoltárainkat eredeti rithmusuk szerint, érzem, hogy itt most csak szerény adalékokkal válaszolhatom meg. Ezeknek döntő súlyuk alig lehet. Mindazonáltal mondattan épen ne maradjanak még ezek sem. Történelmi szempontból meggondolandó, hogy a

cseh testvéregyház a genfi zsoltárokat még ma sem egészen kiegyenlítően éneklí. Ez a tény pedig a mi szempontunkból azért figyelemreméltó, mert hiszen ezáltal valószínűvé válik, hogy II. József türelmi rendeletének idején a mi pataki és debreceni teológusaink, akik a csezkibrátok közé mentek missziós papoknak, idehaza még igencsak a genfi rithmus szerint énekelgették a zsoltárokat, különben miért nem kiegyenlítően tanították azt meg cseh és morva híveiknek? Hiszen a genfi zsoltárokat ők fordították csehre, a csehek ezeket a zsoltárokat (ezeket a verseket, ezekre a dallamokra) tőlük tanulták, azelőtt nem énekeltek. Másik adalékot saját gyermekkori emlékeim közül való. Orgona mellett, kántorunk vezetésével mi már kiegyenlítően énekelgettünk. Az öregek azonban, akik a harang első kondulásakor már bent ültek a helyükön és maguk gyönyörűségére öt-hat éneket is eldúdoztak istentisztelet kezdetéig, „kanyargatva” szoktak énekelni. Ezt a kanyargatást egyik-másik iskolatársunk eitanulta a nagyanyjától s nekünk is megtanította. Akkor nem tudtam, -mit tanulok, de mai napig fülemben maradt. Nem egyéb ez a kanyargatás, mint a genfi rithmus halványuló emléke: az egész hangok kitarása a félhangok között. Ahaz Úrnak irgalmát öhörökké éheneheklem. Áhaldjáhátok az Ur nevéhét, ahakihiknéki szoholgháltok. Az egykorú rithmikus éneklés emlékének szerény pislogó mécse tehát egész a XIX. sz. legvégső éveig világított s lehet, hogy imitt-amott még mindig nem lobbant legeslegutolsót.

V.

Hátra van még, hogy az eljövendő énekeskönyv református-keresztényen voltáról esztétikai és irodalomtörténeti szempontból is szóljunk valamit. Azért szükséges ezt a látszólag pusztán és tisztán teológiai kérdést nekünk is érintenünk, mert a költészet jelképrendszerében sok tekintetben eltérő formában mutatkozik meg, mint a tudomány jelrendszerében. Akik ezt az érdekességet nem veszik tekintetbe, a költészetet is tudományos mértékkel mérven csalatkozhatnak is, de tévedhetnek is elég súlyosan.

Például hadd hozom fel a jugoszláviai református magyarok új énekeskönyvének 304. sz. halottas énekét, mely dogmatikai szempontból esett már s méltán is eshetett súlyos kifogás alá. Szerzője gróf Zrínyi Miklós, az ellenreformáció legnagyobb epikus, Pázmány Péter kiváló tanítványa, őt igazán nem kötötték dogmai gátlások, hiszen saját religiója szerint dogmailag sem tévedett, mikor ezt írta: „Mert az én érdemem nálad annyit teszen, Mennyi vizet kis föcske szájába vészen, A megmérhetetlen tenger-mélység ellen: Ennyi én érdemem te kegyelmed ellen.” Oly teljes mértékben igazat adok a teológusoknak, hogy érdemeink nincsenek, ennél fogva még annyit sem tesz ki érdemünk, amennyi víz egy fecske szájába befér, miszerint annak idején magam

aggályoskodtam legtovább ez ének felvétele körül egyesegyedül civilember létemre egy lelkészekből, álló bizottságban. Hogy mégis belenyugodtam a leszavaztatásomba s továbbra is tagja maradtam e bizottságnak, annak magyarázatául szolgáljon épen az esztétikai mérték másféle volta a theológiai mértékhez képest. Mert méltóztassanak csak egyelőre nem is a költészet képnyelvére goncolni, hanem a sokkal exaktabb matematikai képletekre. Azok igen szigorúak és pontosak, mégis azt mondják az egy per végtelenre, hogy a nullával egyenlő. A semminek épen mégsem teüintető egységre mondják, hogy az a végtelenhez viszonyítva semmivel egyenlő, semmi. Hát akkor bizony a költői képek világában is semmi az a víz, amit a föske kis szájába vészen, nem önmagában véve, hanem a megmérhetetlen tenger-mélységekhez képest. Én is úgy tudom, hogy „Életem ha megvizsgálom, Ugy találok, Nincs bennem *semmi* jóság”, de ezt a semmit, azt viszont állítom, költőibb szépséggel még senki sem fejezte ki, mint a Zrinyiász költője a fecske szájabeli vízzel — a megmérhetetlen tenger-mélység ellen. Nota bene a fenti dicséretidézetet nem is egyformán tudjuk, mert a finnyás dogmatikusok abban már kevesebb kivetnivalót találnak, ha így énekelhetik a fentidézett dicséret szövegét: „Életünk ha megvizsgáljuk Úgy találjuk, Nincs bennünk *teljes* jóság.” Először is ajánlatosabb többöknök megvizsgálni egyszerre életünket, úgy kevesebb kompromittáló adat jut egyre, másodszor pedig elég örvendetes a végeredmény, mert nem *semmi* jóság sincs, csak *teljes* jóság nincs bennünk, de hát azt eleve tudtuk, hogy emberek vagyunk, nem angyalok. Pedig a szerző eredetileg „semmit” írt, nem „teljest”, valami bizottság javította ki később, az 1805-ös kiadás készültkor.

Nagyon vigyázni kell a „keresztyén” jelzővel, ha a költészet világában járunk. Dogmatikailag is különbséget szokás tenni Isten általános és különös kegyelme, a *gratia universalis* és *specialis* között. A „szép” Isten általános kegyelmi ajándéka is lehet, bár egészen bizonyos, hogy magának Istennek is egyik attribútuma, hiszen a természet is szép, melyet ő teremtett. De nem minden szép egyúttal Isten kijelentése is, nem minden költészet Isten ígéje is egyben. Nem könnyű feladat a leendő énekeskönyv új dicséretanyagának összeválogatása — az esztétikai „szép”, a költői érték szempontjából.

Egyik kiváló költőnknek azt a versét, melyből most egy idézetet bemutatunk, minden keresztyén chresztomátia fel szokta venni darabjai közé, mint vallásos ünnepélyeken szavalásra kiválóan alkalmas, keresztyén szellemű költeményt. Sőt, prédikációban is idézte már egyik kiváló igehirdetőnk. „S akkor — magától — megnyílik az ég, mely nem tárult ki átokra, imára, Erő, akarat, kétségbeesés Bűnbánat — hasztalanul ostromolták. Akkor — magától — szűnik a vihar, Akkor — magától — minden elcsitul, Akkor — magától — éled a remény. Álomfáidnak minden aranyágán Csak úgy magától — friss gyümölcs terem. Ez a

magától: ez a kegyelem.” Nagyon szép költői képek — de azért megás nagyon súlyos Sbgalom (és egyéb) zavarban szenvednek azok, akik össze vétik 'ezt a kegyelmet, az 'üdv-történeti kegyelem tisztaféher sugárzású valóságával. A 32. zsolttár például nem azt mondja, hogy a bűnbánat is épen olyan hiába ostromolja az eget, akárcsak erő, akarát, kétségbeesés. „De hogy bűnömöt *eiōU* ted megvallani És nagy vétkeimet el nem hallgatám, De híven előbeszél ém néked: Ottan bocsánatot nyerek tőled.” A szabadulás percének is más a pszichológiája az üdv-történeti Kegyelem hatására; nem szűnik, hanem megszűnt a vihar, nem elcsitul minden, hanem „imé újjá lett minden,” igaz, hogy ebben az egészen más világban az álomfáinknak minden aranyágán termett friss gyümölcsökkel is baj van, hiszen az ó-embert még az ilyen drágaságaiból is ki kell vetköztetni, ha az új embert felöltözzük. A súlyos mélakor egymást váltó kétféle idegállapotának hamarabb festi gyönyörűen — képét ez a vers, mint az üdv-történet kegyelmi munkájának. Hiszen a költő maga is bevallja egy későbbi versében ezt. „— De te hirdeted Kegyelmet! — Most azt, mondanám: szent véletlen. Akkor is megduzzadt bennem a szó, jaj ha bárkit félrevezettem.” Utolsóelőtti szakasza ez e versének. Az utolsó szakasz különösen tanulságosan mutatja, hogy látja a költő az üdv-történet végső dolgait: „— Hiszel-e a feltámadásban? — Hagy játok ezt a bús-édes mesét. Dante vándorolt három túlvilágban. Nekem az ösvény síromig *elég.*’

Érdekesen vethetni egybe azt is, minek látja a „keresztyén” lírikus a bűnt s minek látja két másik keresztyén kresztomátiákban egyáltalán nem szereplő magyar „világi”-poéta. A főntebb idézett vers egyik szakasza így dalol erről: „— A bűnnel, bűnnel hogy állasz? — Bántam sokszor, most már nem bánom. Kényszerítőn szükségszerű, s *Magaménak* azt sem találom.” A másik költő ugyanerről ilyen képet fest: „Én nem tudtam, hogy annyi ször- „nyúség barlangja szívem. Azt hittem, mamája ringatja úgy elalvó gyermekét, ahogy dobogva álmait kínálja. Most már tudom. E rettentő igazság nagy fényében az eredendő gazság szívemben, mint ravatal féket ül.” A harmadik nem is bűnökről beszél, gyermekkori emlékét idézi, mikor télidött a kismalacokat, behozták a szobába, az ágy alá. „Röf, röf! hangzott gyengén az ágy aiól, mintha szívünk legalján valahol, a lelkünk ősi boldog fenekén, hol állat volt még az ember szegény. . .” s így folytatja: „Kismalacok: dévaj gondolatok maradjatok velem, maradjatok! Tél van, csikorgó, halálos hideg, — gyertek be hozzám, melegedjete! Apátok az a habosszájú kan s anyátok a nagy koca, meglehet az őlban is bírja a hideget; vén disznó!...” A hangulata dalol ennek a versnek a bűnről, szavai alig, legfeljebb ha az egyetlen kitételben: dévaj gondolatok. Mégis a bűnről szól, az eredendő bűnről, mert a dévaj gondolatok onnan röfögnek elé gyöngén szívünk legaljáról, lelkünk ősi boldog fenekéről. Milyen aranyosak ezek a dévaj gondolatok, míg kicsik! Hogy melengetjük, féltjük, szeret-

jük és hogy megnőnek hamar! Milyen nagy kocák, habosságú kanok lesznek belőlük ... A csonka sor: Vén disznó! ... különösen érezteti, milyen tisztán képzi ennek a költőnek szimbólumvilága a bűnt.

Nem esztétikai értékítélet ez, hiszen irodalmi szempontból a kétely is, a keresés is, a keserűség is egyformán lehet szép, ha őszintén adja önmagát. Csak arra szeretném figyelmeztetni az új énekeskönyv iránt ébregedő felelősséget, ingyen se vélje, hogy egykönnyen értékes, friss anyaghoz juthat. Szép verseket csak igazi költő írhat, igazi költőink száma nem nagy, gyaníthatólag ezidőszerű hangjuk sem a vallásos-keresztényen líra hangja.

Új énekeskönyvet úgy is szerkeszthetni, hogy kisebb-nagyobb költők megbízást kapnak dicséretnek szerzésére. Nagyon Meistergesang ízű lesz az így született verseknek. Ugy is lehet, hogy a közhangulat a missziós munka hatására is, spontán is megmozdul, megváltozik, jobban Istenhez fordul, mint jelenleg cselekszi s ennek a változásnak a líra terén is mutatkozó jelei támadnak. Nem tudom, megvárhatják-e az igényeink e lassú folyamat végbe menését? Lehetne úgy is, hogy a misszió, értem alatta azok felelősségét, akik Isten ügyét és az énekeskönyv ügyét egyszerre érzik és szolgálják, különös küldetést érez költőink és íróink lelkéért, barátokzik velük, imádkozik értük és ennek következtében is új szint, új fényt, új ragyogást, új forróságot nyer a magyar líra s elkövetkező — minden jel arra mutat, hogy hitében is mint egyéb formában: kollektív — korunk vallásos érzelmei méltó hangokon árad ki lelkekből lelkek felé s sokak felkeltett hasonló érzelmei megerősödött hangján árad fel, Istent dicsőítve, áldva és kérve egyenest őhozzá... Mindezek lehetőségek, egymást keresztezhetik, egymást segíthetik, csak egy a lehetetlenség: a készre várni. Ha azt használjuk fel, ami véletlenül adódik, készen áll}, vagy éppen megrendelésre készül: új énekeskönyvünk talán még a mostaninál is gyarlóbbá sikeredik. Pedig jóreménységünk szerint az elkövetkezendő idők vágya és igénye egy jobb, őszintébb, tökéletesebb énekeskönyv után talán még a miénknél is mohóbb, tikkadtabb, követelőzőbb és — áhítatosabb. Jaj lenne nekünk, ha betelnék rajtunk a törvény érvénye: mi, atyák, ennénk egrest és fiaink foga vásnék meg bele.

JAJ, DE SZÉP A SZÉP

Felfelé megy borban a gyöngy,
Jól teszi;
Tőle senki e jogát el
Nem veszi.
Törjön *is* mind ég felé az,
Ami gyöngy;
Hadd maradjon gyáva földön
A göröngy.

V ö r ö s m a r t y

Jaj, de szép a szép!

Ady

A MISZTIKUM FELÉ

Nem lehet okokat keresni mulatságból. Célt kitűzni sem lehet, csak úgy, hogy ki legyen tűzve. Egyszerű következtetés útján is elérhetünk a tényhez. A mai idők nem tűrik a nyomról-nyomra haladó világos okfejtést, mert az nem vezet semmire. Kilátástalan életünk folyása tagadhatatlan valóság, de éppen ezért kiitiidliatlatlái titokzatosság is. Ez a rejtelem, a végok megfejthetetlensége, a végcél ködbeolvadása kell a mának, különben nyomorultul roskad össze és vész el. Így volna ez akkor is, ha a jelenségek még nem mutatnák. De mutatják is. Bokrosan felburjánzó jelenségek mutatják, alig tehetünk velük egyebet ezeken a szűk hasábokon, pusztá felsorolásuknál.

Legfeltűnőbb, hogy az osztályharcot generációs-harc váltotta fel. Külön szervezkedik az ifjúság, kivonul az öregek életéből, egyelőre maga sem tudja, hova. Mindegy is, mert a hangsúly azon van, csak innen el. Sokan még mindig azt gondolják, ez kenyérkérdés és elhelyezkedési nehézségek következménye. Félreérti a helyzetet, aki így látja. De ez ma már szinte egyre megy. Legfeljebb annyit változtat a dolgom, hogy a modern Robinzonoknak a „rég jó időkben” még az a hajóroncs sem áll majd rendelkezésükre, amelyről az ősi-Robinson annyi minden hasznos holmi-egyetmást átmentett a pusztá szigetre.

A serdülő ifjúság úgy készül erre az új életre, hogy a romantika ismeretlen vidékeire menekül előle. Ki ahogy tudja. A cserkészek tényleges táborozással, indiánutánzással, ruhák, jelvények és jelszavak szimbolizmusával, egy az igazi programtól független, nem is tényleges, inkább sejtett és rajongott, mint elvégzett cserkész-”munka” misztériumával. A többi „meg nem szervezett” gyerek titkos társaságokban s állítólagos mindennapi életével párhuzamosan és amattól függetlenül tengetett álomszerű életet elve. Szomorú és igaz neve ennek a kettős, gólya-kalifa létnek az, hogy csak lógás.

Az egész kicsi gyerekek felmondták az engedelmességet és elrejtőzködtek a játékaikkal. Kínos nézni a játékereskedések fantáziátlan és ötlettelen ide-oda kapkodását a nagy bizonytalanságban.

Az ifjúsági irodalom nem tudja kiszolgálni olvasótáborát. Jobb híjján a gyerekekről mesélt történeteket kínálhatja a gyerekeknek, vagy húsz-harminc esztendő ötleteket konzervál. Mindez

azért van, mert senki sem tudja,” kit hogyan szolgáljon ki. Ma háromféle kolportőrje van az ifjúságnak. Mindhárom mechanikusan és diktátor módjára végzi a dolgát. Egyik az ifjúsági vezetők kényszere. Másik a szülők és ajándékozási alkalmak könyörtelen és tájékozatlan időszakos erőszaka. Harmadik magának a gyermeknek az olvasási dühe, amely mindegy mi úton, de ki akar elégülni.

Közben a „felnőtt”, az igazi szellemi életben is megtörtént észrevétlenül az eltolódás a misztikum felé. A mozi és detektívregény átlendült a gangsterek világába. Az legalább rejtelmes és sohse lehet tudni, milyen meglepetésekkel szolgál. Az újságok régi és új skandalumokkal kedveskednek. Jól ismert históriák háta mögül cipelik előtérbe a „titkokat” a riport formájában megírt és az egykori „Regény Csarnok”-ot pótló folytatásaikban. Megjegyzendő, a komoly történetírás is kezdi felvenni ezt a formát. Egészen más, nagyon nemes célkitűzéssel, de mégis a misztikumot szolgálva, jelentek meg a közelmúltban Bethlen Gábor életének „eddig ismeretlen kulisszatiitkai” s Széchenyi István Naplójának „még kiadatlan, intim részletei”. A szépirodalomban a szimbolizmus uralmának megerősödése mellett rejtelmes távol-ságokból érkeznek egymás mellé a szabad vers sorai. Megfordítva, rejtelmes távlatokba vetülnek a kollektív riportregény, vagy a sokkötetes nagy regények sorscsóvái. A dráma pedig lassanként elvérzik, haláltusája rendezői probléma. A művészetek egyéb területein a geometria és matematika vívja nagy csatáját a folklóre primitív kincseivel, de a győzelem itt sem érkezik meg a misztikumon innen.

Korunk misztikus életszemléletében a folklóre természetesen több pusztán művészeti kérdésnél. A falu ugyanaz számára *térben*, mint a generáció-váltás *időben*. A misztikus társadalom eszménye. Érdekes, hogy ezt a misztikus társadalmat megszervezve is misztikusan álmodják álommá. Ezért népszerűek a diktátorok, e semmiből érkezett hatyúlovagok s keletkeznek állandóan jobb vagy baloldali kollektív és szindikalista alakulatok. A szervezkedés titokzatos ereje valósággal is nagy tömegeit veri össze és tartja egyben kortársainknak. Egy-egy jelvénynek, jelszónak, egyenruhának, keretnek babonásan nagy és hosszú ideig tartó a hatása.

Napjaink hitvilága is misztikus. Nagyon érdekel bennünket az okkultizmus, a grafológia, a pszichoanalitikus iskolák módszere, a jóslások, a távol Kelet. A tételes vallások egyházi életében is nagyobb mértékben veszünk részt, mint régen és jóval dogmatikusabb formában, mint azelőtt. A hitviták és gyónások száma szaporodott. Nemcsak szószerint értem, természetesen, a gyónást. Egész imazuhatag indult meg boldog Margit érdekében. A modern szentek népszerűek. Kammersreuthi Teréz is egész tömegeket nyugtalanít. A gazdasági élet is misztikus alapra helyezkedett. Misztikus védő és támadó fegyvereket gyártunk: a gáz- és gép-

háború jegyében. Lassanként berendezkedünk egy irreális életforma keretei között. Kezdünk nem keresni megélhetést, nem kezdeni existenciát, nem tenni le vizsgákat, nem kérni protekciót, nem törekedni még állásban sem érvényesülésre, előhaladásra, tőkegyűjtésre.

Jézus Krisztus személyes hívei is szaporodnak. Apokaliptikusok az idők.

SZÉLJEGYZETEK

SZÉP AZ, AMI ÉRDEK NÉLKÜL TETSIK. Nemzetközileg is ismert irodalmi klubunk oszladozik, mert egyes tagjai igazságtalannak tartják nagyszívű külföldi Maecenásunk ajándékának, odaítélését. Az Akadémia kritikusat bűnvádi eljárás fenyegeti, mert felperesei szerint elfogult és illetéktelen ítéletet enunciólt. Valamelyik vidéki városkának úri társadalma mozgalmat indított egyik illusztris költőnk ellen, mert a vezetők az író legújabb regényének figurái között önmagukra ismertek. A legutóbbi szoborpályázat zsűrijének végzésével szembefordultak vagy fognak fordulni mindazok, akiknek műve vagy szavazata nem érvényesülhetett, kellő mértékben. A híressé vált Alap kuratóriumának intézkedései körül az idén csudák csudájára nem támadt a tavalyihoz hasonló csúnya lárma. Ha igaz és érvényben van még mindig Kant definíciója, akkor ma sem magyar irodalom, sem magyar művészet nincs a szó filozófiai értelmében. Legalább is a főnti keretek között nincs. Ha pedig, tovább menve, a zsolttáirónak van igaza, akkor még hozzá ez a szomorú tünet természetes folyamat is. „Hogyan énekelnök az Úrnak énekét idegen földön?” (V. ö. a nemtők menekülését a földről Mirigy közeledtére a Csongor és Tündéből.) Legtovább menve még ezt is hozzá kell tennünk: „Áldott legyen, aki megragadja és sziklához paskolja kisdedeidet!”

A FÖSVÉNY FRAKKBAN. Magunk sem tartjuk a közelmúlt legfontosabb eseményének, hogy Molière híres darabját kísérletképpen modern ruhában játszotta a Nemzeti és Kamara Színház kítűnő együttese. Mégis meg kell emlékeznünk róla, mert szimptomatikus jelenség. Valaha azt tanultuk Jósika Miklósról, hogy csak a kosztümjeit szerepelteti a történelmi időknek, a lelkét, még nem. Most pedig ezt a kosztümöt hámozza le valahogy a kísérlet egy történelmi dokumentum szélieméről s ha hibázott Jósika, lehetetlen cselekedett az állami színház. Mindez azonban megmaradhatna a maga sikertelenségével napi szenzációnak, ha nem lelkeznék ahisztorikus napjaink leglelkéből. Ez az ahisztorikum a legjellemzőbb s lehangsúlyozandóbb az esetben s amikor ezt emiütjük, még csak állást sem foglalunk ellene vagy mellette. Inkább a probléma-tartalma izgat bennünket. Vajjon mi lesz abból, hogy a Fösvény gyermekei ebben a mi szülei tekintélynek nem valami

nagyon hódoló világunkban úgy tartanak az apjuktól és úgy függnek tilalmától vagy beleegyezésétől, mintha mindez ma történnék szemünk láttára, fülünk hallatára, a szomszédban, esetleg saját családi körünk szenzációjaképen? A 77. zsoltár szerint közvetlen azután, mikor az ember elkezd elmélkedni a régi napokról, a hajdankor éveiről s nem tud aludni miatta, már kénytelen is megvallani maga előtt a valódi okot: „Ez az én betegségem, hogy a Fölségesnek jobbjá megváltozott.” Vajjon ennek a lelkiállapotnak volna a frakkos fősvény egyik kicsike kis jele?

A BÁLNA. Vannak érdekes, tehát közismert tudományos megállapítások. Ezek közé tartozik az is, hogy a bálna lassú gondolkodású lény. Kerek egy percig tart, míg valami inger a perifériáiból a centrumába ér. Ha tehát bántás éri a nagy behemót állatot, csak hatvan másodperc múlva veszi tudomásul s teszi meg előkészületeit a szerinte legmegfelelőbb intézkedésekre. Ez a viselkedés lehet a nézők szemében humoros, de nem lehet visszatetsző, hiszen így természetes és rendjénvaló, másképen nem következhettek a bálna egyéniségéből. Zavaró, kínos és visszatetsző az ilyen lomha, sőt késedelmes mozgás csak ott lehet, ahol az ember a dolgok természete szerint várhatja, sőt igényelheti az ellenkezőjét. Például a beszélőfilm esetében. Ott is megesik bizony sokszor, hogy hol a kép siet, hol a hang késik, s ilyenkor a néző méltán ideges vagy haragos vagy lehangolt, kiki a temperamentuma szerint. Egy azonban bizonyos. A bálna is, a talkie is primitív jelenségek a mi világunkban, ahol inger és hatás, sőt reakció és ellenhatás is villámgyorsan követik egymást, mondhatnám szinte egyidejűleg mennek végbe. Ez a világ csak azoknak áll, akik legyenek egyének vagy társadalmak, könnyű helyen, lehetőleg egy helyen, mindenekelőtt pedig otthon tartják összes szellemi képességeiket, perccptiv, apperceptiv, vagy akármilyen természetűek is. Most, hogy elült a krematórium-ügy vihara, elhangzottak a diákpárlament utónyilatko'zatai és lassanként elmondja a mondókáját az utolsónak beszólitott tanú is a Képzőművészeti Társulat érdekes pörében, háromszorosan érzem, milyen boldog és csöppet sem bonyolult, volta ellenére is milyen modern lény a szabad ember, aki a nagy élet forgatagában a jelenségekkel szemben nyomban érzékeny, sőt fogékony valaki, azonnal önálló ítéletalkotásra jogosult és tüstént cselekedni illetékes. Illusztrációja a valóságos életben annak, amit az írás epigrammatikus rövidséggel így fejez ki: szabadulni a törvény nyúge alól.

TEMESSÉK EL HALOTTAIKAT A HALOTTAK. Azt a nagy árkot, mely a magyar tegnap és a magyar holnap között húzódik, könnyel, gúnnyal, velővel, torzóval, káromkodással és a saját testével próbálta már betemetni egy tragikus magyar zseni. Az utána nyomulóknak egészen más feladataik vannak. Fel kell vinniök a sánkra a betemetett vagy betemetetlen maradt árkon keresztül a

saját pozitívumaik zászlaját. Tudom én, hogy akinek tényleg fáj Ocskay brigadéros megvárakoztatása „egy nagy úr előszobájában”, az nem várakozhatik tovább előszobában, mégha konyakot és cigarettát tesznek is elébe. Aki észreveszi, hogy Gyurkovics Milánnak talán mégis elég lenne lovagi szolgálatok rekompenzációjaképpen mandátum helyett cigarettatárca, az jobban tenné, ha maga sem vállal mandátumot, mert az semmiféle szolgálatnak, nagyinak sem, kicsinek sem lehet rekompenzációja. Aki kimondatja Húsz ti Huszttal, hogy nem becsületes dolog egyik tolvaj üldözésére a másik tolvajnak karhatalmat biztosítani, az vagy útlevelet vált magának a szegénység és nyomorúság világába, vagy ntm gondolja a dolgot olyan véresen komolyan, ahogy mondja. Aki pedig tragikus zordonsággal tükröt tartott nemzete elé és rá próbálta eszméltetni arra, milyen szívetiépő báméskodással szalajtja el ez a nemzet az élet kapuján való bejutás történelmi pillanatait, annak kötelessége addig magyarázni félreértett szavait, míg a nemzet ráeszmél, hogy nem ünnepelnie kell, hanem keresztfeszítenie azt, aki ilyeneket mondott néki. Mert az ilyenért márririum dukál.

VÁLASZ NÉGY KÉRDÉSRE. Egyik íróársunk kérdéseket intézett hozzánk. Tisztelettel és szeretettel válaszolunk ezekre a megtisztelő és szeretetteljes kérdésekre, megköszönve egyúttal azok mindvégig testvéri hangját. Arra a kérdésre, függ-e a művészet bizonyos kortól, avagy nem, azt kell válaszolnunk, hogy igenis függ, hiszen csak isten különös kegyelmi ajándéka időtlenül örökkévaló. Ezen a téren mindössze az vitatható, klasszikus-e a műalkotás, vagy sem. Eszerint függ az egy bizonyos, hosszú vagy rövidebb, folyamatos, vagy ismételtlen meg-megszakadó kortól. Azt a hiedelmet, hogy épen a mai fiatalság lépett-e rá elsőnek a honmentő útra, semmi sem bizonyítja, de senki sem is állította közülünk. Különösen pedig az osztatlan, egyetemes mai ifjúságról nem merne ilyen osztatlan, egyetemes megállapítást kockáztatni egyikünk sem. Van egy kicsi imádságos közösségünk, az lát így, ahogy írásainkban olvasható és egyelőre csak reménykedni mer, hogy annakidején nem fogja fiait ingerelni. Csak a fiatalság szenved-e manapság? Ó, világért sem és vannak fiatalok is elegen, akik nem szenvednek. De a hangsúly nem jó helyen van így. Az a kérdés, szabad-e nem szenvedve a szenvedők nevében szállni síkra, hiszen a Megváltó jászolban született és keresztfán halt meg. Az utolsó kérdésre is van válaszuk. Ha a kérdező az irodalmat kikapcsolja, azon nyomban csatlakozhatunk hozzá és egy véleményen lehetünk vele. Nyílt kérdés marad azonban azontúl, vajjon szabad-e, lehet-e szempontjaink közül kikapcsolni az irodalmat egy irodalmi jelenséggel szemben az érdemlegesség veszélyeztetése nélkül? Mindezek alapján mi is úgy érezzük, nincs más tennivaló, mint várni nagyon türelmesen lélekjárásosabb napokra általánosságban is, irodalomban is.

A DEBRECENI REFORMÁTUS NAGYTEMPLOM

— Szentpéteri Kun Ágota tanulmánya —

Csak most, amikor végiglapozhatjuk, döbbenünk meg rajta, hogy idáig nem is volt könyvünk a debreceni nagytemplomról. Annál örvedetesebb, hogy immár van és hogy ilyen. Szentpéteri Kun Ágota igyekezett forrásait a lehetőségig felkutatni és kimezíteni. Nemcsak a debreceni református egyház jegyzőkönyveiben, leltárában s a debreceni városi levéltárban búvárkodott, a nagy-szebeni szász nemzeti archívumnak és a Magyar Kir. Hadtörténelmi Levéltár bécsi exponensének is van megköszönni valója.

A templom építésének története pontos, a templom leírása hű. Dicséret illeti meg a szerzőt, és legfeljebb még két jótanács. A történeti rész plasztikusabb lett volna, ha a háttérét is megrajzolja. Az esztétikai pedig hatásosabb, ha kevésbé óvatos és önfeledtebben szubjektív. Lehet azonban, hogy mindakét szempontból külső körülmények korlátozták.

Van ellenben könyvének két olyan tanulsága, mely még eredeti célkitűzése megközelítésénél is érdekesebb s számunkra értékesebb is. Egyik a nagytemplom zseniális alkotójának, Péchy Mihálynak utólag szolgáltatott elégtétel. Másik a templomépítő kollektív lélek pozitív és negatív vonásainak bátor megrajzolása.

Péchy Mihály magyar és művészlelkét megihlette a bécsi Karlskirche, de új és sajátos teremtő álmra ihlette meg. Tanulságos és szomorú látni, hogy tépázzák szerzte és próbálják eredetiségéből kivetköztetni nagyszerű tervét a pénzszüke, a hozzánemértés, a pallérkontárság és az idegen szaktekintélyek csak epigont és sablont tűrő tudatalatti irigykedése. Tanulságos és szomorú végigkísérni Péchy Mihály alázatos, türelmes és szolgálatos kálváriajárását is. Hogy vonul egyre visszább, de hogy menti azért mindig magával műve leglényegét! Előbb a körtemplom ideáját, aztán az egyodalra tett kettős torony gondolatát, később a régi alapok gúzsbakötő akadályának lerontását, végül a kupolatető elvét adja föl, csak azért, hogy egyházának ajándékozhasson vele mégis valamit, ami még mindig szép és nagyszerű. Tanulságos, de már szívvidámító végül felépülve látni a templomot. Szép és monumentális minden akadály ellenére és a Péchy Mihályé minden beleikontárkodás dacára, még abban is, ami hiányzik róla, a hiányérzetben, mely a baluszteres összekötő fal láttára támad bennünk és igényli a két torony közé a kupolát ma is.

A templomépítő kollektív vágy és szándék — sajnos — méltatlan Péchy Mihály elgondolásához. Koldus, horizonttalan, invenció és vízió nélkül való. Mindezek következményeképen gyanakodik minden iránt, ami a maga lelkéből lelkedzett. Viszont kritika nélkül és mohón támaszkodik rá akármilyen idegen mankóra. Még nem egészen csupán történelmi emlék számunkra ez a kor, de már sokkal egészségesebb vággyal iparkodunk kijutni

belőle, semhogy ne látnók, milyen finom érzékkel elemezte ki a tényekből Sz. Kun Ágota az, áldemokrácia és a csak formáiban élő önkormányzat mindig romboló és következetesen mindig lélekgyilkos munkájának végzetes hatását.

TÓTH SÁNDOR KIÁLLÍTÁSA

A Tamás-galéria új, ifjú kiállítója tragikus sorsú művész. Festerenie kellene és ő rajzolni tud nagyszerűen. Rengeteg mondanivalója van az egyéniségének, ő pedig kitűnő diák, hűségesen reprodukálja a hatásokat, amelyek idáig átgázoltak rajta, meggyomrozták és brutalizálták. Nagyszerű belső látások nyugtalanítják s nem tud elszakadni egészen a mégis-csak-fotografálás babonájától, mely felnevelte és dajkálta. Szintetikus látásmódot kapott ajándékba, de ő a szemét valósággal rákényszeríti a lényétől idegen analitikus látásra. Vét az ecset, paletta, vászon, vét ön-maga, vét művészetének szimboliztikája és különösen nagyot vét az épen most aktuális kifejeznievalók szigorú napiparancsa ellen...

És mégis nagyon jól érzi az ember magát oeuvre-je társaságában. Igen, mert mégis festő Tóth Sándor, egyéniség, van mondanivalója és ennek a mondanivalójának a művészet nyelvén bízott reá a közlése a mi számunkra. A mélyen rejlő tragikum pedig egyenesen megkétszerezi „jó-újsága” feszítőerejét. Igazi ígéret, mert egyidejűleg vádol és fenyeget.

„Plakátragasztó”-ja, „Öreg paraszt”-ja, „Futballista”-ja, mind a két „Bábjátékosba, „Kertész”-e felejthetetlen benyomásait különösen hálás köszönetem menti át élményeim közé. Mióta Tóth Sándor generációjának a karizmái között nem látom a végleges megoldás boldog bizonyágtételének a kötelezettségét, nagy-nagy örömmel tudom nyugtázni a várakozás repeső, feszülő, minden újnak ujjongó, biztos-bizonytalanságban kínlódó, önfeledt, pazarló gesztusait.

SZOBOR-ESŐ

Sohasem éreztem még az igazság lenyűgöző megfellebbezhetetlen erejét jobban, mint most, mikor arról folyik a fórumok vitája, kinek állítsanak mekkora szobrot és kinek ne? Tiszaszoborról, Prohászka-szoborról, annak egyik mellékalakjáról és Ady-szoborról esett szó az alig elmúlt napokban. Úgy beszéltek mindegyikről, mintha elhatározásokon múltnék vagy azoktól függne egyik is, másik is. Hát lehet eltökélni, hogy szülessen egy Toldi, vagy egy örökéletű Széchenyi-óda, avagy egy császárüdvözlő ünnepi vereszet? Mi születhetik így? Legfeljebb egy márványba faragott vagy bronzba öntött közhely. Egy másik, amelynek kurtalélekzetű szimboliztikáját a reliefjei vagy mellékalakjai mindjárt egzegetálják is. Esetleg egy harmadik, amelyről ketten

kétfélét olvasnak le, ellenkező előjellel. De borzasztó volna egy Ady-szobor, amely nem az egész „nemzet öiilelkéből lelkedzett, nem egyfejtesű jelkép és frázisokat ágál világgá.

KÁLVIN ARCA

Világért sem valami titokzatos, éteri lelkiarcot látok magam előtt, hanem az arcképét. Úgy, ahogy gyermekkorom óta megszoktam a Protestáns Árvaházi Képes Naptár tetejéről, meg a falusi iskola faláról, hiszen legfogékonyabb éveimben nézett velem naponta farkasszemet. Belevésődött, sőt beleivódott az emlékezetembe, nem tudnám már többé nem látni, sem pedig másképp látni. Nem is nagyon fontos felőle pontosan megtudnom, hitelesek-e még ezek az arcvonások, vagy újabbkori történelmi kutatások kétségbevonják a hitelüket. Még az is legfeljebb járulékos adat, értesülöm róla, a rotterdami képe-e ez, vagy valamelyik genfi, avagy egy negyedik fajta változat, a Béza Tódor könyvéből való. A nagyorrú, hegyes szakállú, sovány férfiú fiziognómiájáról van szó, arról az arcról, amely nekünk, magyar kálvinistáknak kevés kivétellel, egyértelműen képzik meg, ha földi porhüvelyére gondolunk.

Milyen kemény harcok pergőtüzében állott csak ez az arc maga is. Hát még az ember, akit jelent és a tan, amelynek az ember csupán szimbóluma. Szinte közömbösek már a tárgyi vonások, a jó vagy rossz előítélet miatt, amelyben kénytelen megünnödni, mielőtt akárki, barát vagy ellenfél, szemügyre vehetné. Aki ellene van, csupa gyarlóságot, degenerálódást, bűnöket olvas ki az arcból, csakhogy a tanra is ráolvashassa a tökéletlenséget. Aki mellette van, a lélek fényét látja kiragyni a szemekből, békéjét rajta ülni a vonásokon, bölcsességét lerakódni a drága ajkakra, mert lehetetlen, hogy Istennek Szentleke ne tenné a testet, magaválasztotta templomát méltóvá saját nagyságos voltaához.

Melyik hát a kettő közül az igazi arc? Számunkra kétségtelesen az utóbbi kínálkozik s magam is sokáig éltem bűvölete alatt ennek a szigorú vagylagosságnak, hogy a kettő közül, okvetlenül csak a kettő közül szabad valamelyiket választanom. Igazán magától Kálvintól kellett megkérdeznem és megtudnom, hogy van még egy harmadik arca is és alkalmasint az az emberileg szólva leg-hitelesebbik.

Nem hiszem azt, hogy volna konvencionális keresztyén arc. Konvencionális kálvinista arc is bajosan van. Hiszen kálvinista módon keresztyénnek lenni körülbelül azt jelenti sok minder; egyéb mellett, hogy az ember megszabadult a konvenciók nyúgealól. De hiszen akkor meg a Kálvin arcán nincs mit keresni és találni sem igen lehet vonásokat, amelyet keresztyén konvenció kíván és szokott odalátni. A szeretet hosszútűró, mondja az első

korinthusi levél, az ember az olajnyomatos Krisztus-képekre gondol és gondterhesen keresi Kálvin arcán a szelíd és békességes mosolyt. Ha nincs rajta, vitába kezd és tanukat idéz, hogy a szóba nforduló keresztyén atyánkfia, ha arcképén incidentaliter komor is, szeretett, tudott, szokott békességesen mosolyogni. Hiszen úgy illik megváltott telkekhez.

Azt hiszem, nem ilyen a Kálvin arca. Valóságban sem volt ilyen, a képeken sem ilyen. Nem is lehetett ilyen, mert Kálvinnak valami egészen más volt a keresztyén élettapasztalata és az arca ebben az élettapasztalatban formálódott, mégcsak nem is megteretése óta, hanem örök időktől fogva olyanná, amilyen.

Ez a tapasztalat sohasem az emberről szólt, hanem Istentől. A kegyelemről szólt, a szuverén kegyelemről a mindenestül bűnbe merült, halálra méltó nyomorult emberrel szemben. A tehetetlen csödbekerült embert vére árán megváltó Krisztusról szólt és az egyedül potens erőről, a Szentlélekről. Ennek az Istennek eszköze az ember.

A Kálvin arcán tehát teljesen közömbös, hogy ebben a pillanatban békességes mosoly lebeg-e, vagy a vesekőlika kínja, esetleg az agyongyötört idegrendszer rángatózó türelmetlensége. Ezen az arcon egyformán helyet foglalt egyszer-másszor az aszkéta böjtök komorsága és a vacsora mellől imént felkelt ember ráncokat elsimító kielégültsége. Hol magához volt szigorú, hol másokhoz igazságtalan, vonásainak eszerint volt más-más a kinyomata. Ha szemére hányod újra meg újra jelentkező túlérzékenységét, lehet, hogy túlérzékenyen sértődik meg a szemrehányásért. Lehet, hogy az éjszakáját rontod el, mert tusakodni fog e bűne miatt. De az is lehet, hogy túlvilági fény ömlik el imént még keserű szájaszélén és úgy tesz bizonyosságot a kegyelemről, mely őtet a túlérzékenység poklának a mélységeiből is kivonja, hogy eszközeül használhassa. Tekintet nélkül olyan-amilyen voltára, sőt talán éppen azért.

Ránézek a nagyorrú, szakállas, sovány arcra és látom, hogy statikus merevségéből épen Istenben vált dinamikus arccá. Nem is tudom, hogy milyen. Mindegy, hogy milyen. Nem kapott hitbizományba állandó vonásokat. Naponkint, sőt minduntalan nvegúiuuló vonás rajta a Szentlélek fénye, melege és vigasztalása. Nagyon szeretem úgy, ahogy van. Nem retusálok rajta.

Nem is nézem. Nem szuggerál, sőt önkénytelenül arra parancsolja tekintetemet a saját arcáról, amerre az ő tekintete van függesztve. Már nem is tudom, ő maga milyen. Felragyog előttem Jézus Krisztus arca.

A MAGYAR ESZTÉTIKAI IRODALOM TÖRTÉNETE

— *Mitrovics Gyula könyve* —

Több szempontból is többé-kevésbé sereghajtónak érzem magam azoknak a szakavatott hozzászólásoknak díszes sorában, amelyek ezt a hatalmas kötetet megjelenése óta figyelmükre méltatták, ismertették és bírálták. Hármasként készítem rá, hogy ne szaporítsam az effajta megjegyzések számát. Nem-szakember voltam nehezen találna új vagy más mondanivalót ott, ahol a szakemberek már elmondották a magukét, ez az ok magában is döntő. Ennek a könyvnek az alaphangja elsősorban mégis csak világnézeti természetű, még pedig olyan, amelyet az eddigi recenziók nem hangsúlyoztak az egészzel szemben s ez is imperatív természetű motívum. De talán mégis legdöntőbb fontosságú a harmadik ok, minden előttem is tudott illetéktelen voltom ellenére azért vállalkoztam tehát e néhány megjegyzés közrebocsátására. Nézetem szerint Mitrovics nagy összefoglalásának valódi jelentősége nem is saját területére esik tulajdonképpen, hanem az egyetemes magyar szellemi élet egészére s nem a jelenben mutatkozik meg igazán, hanem ezután eljövendő. Nem akarok én ezzel dicséretet mondani a könyvre, mindössze hangsúlyozni szeretném tudománypolitikai helyét és szerepét.

Szellemi életünket már a világháború előttről bizonyos kapkodás, forradalmi láz és zúr-zavar jellemezte. Három bokorba foghatók össze a különféle és nagyszámú jelenségek. Először is és elsősorban minden kezdeményezés lesiklott a tradícióról s vagy gyökerét vesztett, bizonytalanságban libegett, hervadozott ide-oda, vagy kénytelen erénycsinálásból hivalkodott nyugateurópai illegitim származásával, vagy kétségbeesett erőköddel kereste az ősökben atavisztikus vonásait, miután közvetlen elődei nem vállalták az apaságot vele szemben. Általános magyar szellemi mozgolódás formájában mutatkozott meg ez a nyugtalanság, de többek között nyelvi, irodalmi és művészeti válságként is jelentkezett. Másodsorban, mire a védelem a veszedelem tudatára ébredt, már az egyetemes kultúrélet egészére átterjedt szépszissé súlyosodott. Ennek egyenes következményeképpen minduntalan határsértési pörök keletkeztek. Irodalmi tényekkel szemben közjogi, politikai tettek ellenében irodalompolitikai szempontok is emelkedtek. Lehetetlen volt a kórt egyetlen pontra izolálni s mondjuk először zenei vagy általában művészi téren teremtve rendet, a lassú rekonvaleszcencia útjára terelni a gyógyulását. Harmadsorban hiányzott egy ilyen beoltáshoz a megfelelő szérum is, hiszen a magyar kultúra egész addigi életében sohasem volt tradíció a nagyon magas, mondhatnám filozófiai vagy világnézeti szempontok felállítása. A krízis éppen a beteg ellenállóképességének hirtelen meggyöngülése tette aggályossá.

Esztétikai vonatkozásban is meg volt ez a válság teljes egé-

szében. Először is alig volt valamelyes nyoma rendszeres esztétikai gondolkodásnak. Ehelyett esztétizálás folyt minden téren s szofokráoiank ezt az esztétizálást tragikus fogalomzavarban fogadta el és nevezte el esztétikának. Az már csak szekundár jelenségképpen következett aztán ebből a végzetes helyzetből, hogy valóságos kóborló hadjárat indult meg külföldre s nagy csomó szabadsapat egy keleti zsbivásár tarkaságával hordta haza nyugatról a testhezálló elméletek és rendszerek észvesztő összevisszaságát. Végül kialakult egy teljesen megzavarodott s részben a demagógia nagyobbatkiáltására, részben saját ösztönös, de annál bizonytalanabb ízlésére, részben egy-egy erősebb ízlésű ós önállóbb esztéta-pápa pórázára fanyalodott, sőt kárhóztatott olvasóközönség, széthúzó tömegeivel szentesítette a legborzasztóbb anarchiát.

Mitrovics könyve az én szememben ezen a területen az első szerény kísérlet valamelyes kibontakozás felé. Sürgeti egy tiszta, emelkedett esztétikai gondolkozás és teljes rendszeralkotás szükségességét. Kimutatja a múlt hol gyéreb, hol gazdagabb nyomain történelmi jogunkat, készségünket és képességünket ilyen gondolkozásra és rendszeralkotásra. Megmutatja mindenkori nagy betegségünket is: másodrendű forrásokból merítés, az intuáció friss és capax volta mellett a végiggondolásban gátló inertia és szegénységünkől magyarázható „alkalmazott esztétikázgatásunk” kritikából eredett volta vagy kritikába fulladása gátolt bennünket idáig ebben meg.

Kellő mérsékletet tanúsít még a történetírás tárgyilagos mértéke alatt is az egyes iskoláikkal szemben. Alig értékelt, inkább csak regisztrál. Lelkiismeretes, bő kivonatokkal pótolja e tekintetben, amit így az általa rajzolt képeknek plaszticitásukból természet-szerűleg veszíteniök kellett. Semmiesetre sem hadvezér szemével nézi a terepet, hanem, ha csatater ez a terep, a Kanizsay Dorottya rendet teremtő, holtakat temető, gödröket nivelláló gondjával, ha meg szántóföld, a téli szántásra készülő gazda aprólékos gondjával, aki a tavalyi év helyzetrajzából kiindulva, az idej vetésforgókat latolgatja éppen.

Szerdahelyi, Henszlmann, Greguss, Beöthy, Böhm, Ravasz, Pauler, aere perennius monumentum-szerű portréját nem kaptuk meg ezúttal sem (és ez kár), de megkaptuk helyette a magyar esztétikai gondolkozás idáig megtett útjának leírását, kaptunk valami áttekintést a ma egymásnak usuló össze-visszaságban és némi ígéretet a teljes kibontakozásra (és ez is valami).

Ez az ígéret programmként is tekinthető egyúttal. Várjuk a Böhm-hagyaték végleges feltárását. (Bartók Györgytől, Ravasz Lászlótól, Tankó Bélától) Igényt tartunk néhány történelmi jelentőségű, néhány klasszikus és néhány egészen modern esztétikai rendszer magyarra ültetésére Notabene a magunk részéről már magában a műben is hálásabb elbánásban szeretttük volna részéssítve látni *Meumann-t*, hiszen nincs szebb és mélyítőbb érzés a ta-

nítványi hálánál. Mindenekelőtt pedig fokozott érdeklődéssel várjuk a szerző megígért rendszeres esztétikáját.

HARC A MŰVÉSZETÉRT

Képzőművészetek, zene, bizonyos vonatkozásaiban az irodalom is Magyarországon, Európaszerte egy-egy nagy csatatér, ádáz harcok színtere. Ezt a tényt bajos dolog volna tagadni. Jólértesültek és hozzáértők előtt legfeljebb az lehet kérdéses, hogy vajjon a küzdőfelek kicsodák?

A művészeti köztudat: alkotók, kritikusok, napi sajtó, közönség minduntalan megemlékezik valami nagy háborúról, eredményeit föltárja, észreveszi, regisztrálja, támadásait visszaveri vagy megszenved; pártállását megvédelmezi, vagy fölcseréli; jeleit magyarázni igyekezik, de tudatának előteréből hiányzik ez az esetlegességeknek eszmei egységet pedig oly könnyen adható két fogalom: pogányság és keresztyénség. A hadviselő felek egymás között támadt csetepatéikat elég tudatosan egyenlítik ugyan ki, de olyanformán, mint ahogy Rákóczi György tisztjei vettek részt a harmincéves háborúban: egyéni érdekeik védelmében vajmi ködös sejtelenben affelől, hogy őket most európai világkonfliktus mozgatja és értelmezi is majd az utókor ítéletében.

Bennünket, két tényező indított sejtésünk hipotézis formájában való felállítására. Az egyik történelmi. Kiindul onnan, hogy az európai művészetek kezdeti stádiumai kimutatható módon a keresztyénség és pogányság küzdelméből állottak elő. Felveti a kérdést: eljutott-e az akkor megindult élet-halálharc a kiegyenlítő-désig, megoldásig, vagy győzelemig? Az egész művészettörténet nemmel felel. A másik tényező víziószerű és a jövő iránti felelősség vetette fel. Kiindul az empiriából és kénytelen megállapítani, hogy sok minden más ok mellett a jelen azért is kilátástalan, mert horizontnélküli szempontjai nem nyújtanak minden vitás kérdés megoldására elfogadható alapot. Felveti a kérdést: megkísérelheti-e más szempont a siker reményével a sokféle jelenség közös nevezőre hozását s ha a keresztyénség és pogányság egyetemesnek tökinthető szempont, nem kötelességünk-e nekünk — akik annak tartjuk — itt is az alkalmazása?

Nem egy erőszakosan, kívülről megszerkesztett rendszer brutális Prokrusztes ágyát akarjuk tehát minden áron érvényre juttatni, hanem a komplexumok mélyén megsejtett termő elv és a problémák megoldását egyedül ígérő termés meglétét hangsúlyozzuk és nyomait keressük. Ennek a műveletnek igen egyszerű próbajaképen felvethetjük a végén a kérdést: telíti-e formát a tartalom s leköti-e minden egyes atomját? (A Prokrusztes ágyak hol kevesellik, hol sokallják a beléjük szánt matériát.)

I.

A pogányság harca

Ha csupa aktív művészből álló társaság előtt fölvetnők ezt a kérdést, szánakozó mosolygás nyugtázná. Jóindulatú, laikus hallgatósággal szemben atyáskodó lelkek résztvevően világosítanának fel róla, hogy a művészetek vitás kérdései mindig esztétikai természetűek, a keresztyénség és pogányság feltehető küzdelme pedig — amennyiben van ilyen, vagy egyáltalában aktuális — etikai természetű és párhuzamosan haladva amazokkal, nem találkozik velők. Olyan esetekben pedig, mint Krisztus, Mária, szentek, bibliai epika kiábrázolása, vagy a vallásos érzések zenei föloldása, megint csak a művészi igazság ereje és őszintesége az egyedüli értékmérő. Hogy a művész felfogása mennyiben térhet el ilyenkor a közfelfogástól, azon lehet ugyan veszekedni, de ilyenkor is csak addig, míg előbbinek az átütőereje nem diadalmaskodik legalább a tömegek egy jókora hányadának gyönyör éhségén, azonkívül végeredményben az is csak művészeti probléma, még ha végleges megoldását etikai velejáród késleltetik, vagy siettetik is.

Ezek elméleti nehézségek. Tapasztalati meggondolás már az, hogy a művészettörténet folyamán igen nagy számmal találhatunk abszolút mérték alatt is szép alkotásokat vallás tekintetében közömbös, sőt ellenséges korokból. Az antik és keleti művészet, klasszikus alkotásai mellett keresztyén kultúrkörből is vehetünk példákat, még pedig akkora mennyiségben és olyan következetes hullámmozgás rezgés-csomópontjaiképen, hogy egy kis túlzással azt is következtethetnénk belőlük, a vallásos érzület mélysége és intenzitása s a műalkotások klasszicitása fordított arányúak. Már pedig az általunk felállított elmélet akadémiai jelentőségüvé szürkül, ha az ellenkező tanulságra nem jut.

Itt lehetetlen bizonyos fölényt nem koncedálunk a mi kárunkra. Ha harc formájában tekintjük át a művészettörténetet, feltétlenül látnunk kell először is egy nagy vereséget, melyet a gondolat szenved olyankor, mikor önmagát hangsúlyozza az anyaggal és a testtel szemben. Észre kell vennünk azt a nagy felőrvendezést és megnyugvást is, amelyet különösen a képzőművészetek mutatnak, mihelyt a tárgyválasztást és technikáját nem nyűgözik többé vallásos, vagy társadalmi morál előfeltevései. Ebből a szempontból beszélhetnénk ugyan keresztyénség és pogányság küzdelméről, de azt a keresztyénség nem köszönné meg. Felfedezhetnénk egy renegát pogányságot, mely az uralmon lévő keresztyénségnek a Kis Pipin hűségével major domusa a katakombák festészetétől s a középkor himnológiájától máig s szomorúan állapíthatnók meg a XX. században a modern pogányság győzelmét e küzdelem végső hullámgyűrűiben. Hiszen a mai művészetben bizonyos lelki lágyságból nagy ügyel-bajjal még csak ki volna következtethető az Örökkévaló atyai gondviselésének hal-

vány sejtelve és félelme, de a Jézus Krisztus váltságshalála már semmi esetre sem, ha a tényeken nem akarunk erőszakot elkövetni.

Akkor sem járunk jobban, ha a jelenlegi állapotot új korszak kezdetének tekintjük. Ebben az esetben a legmodernebb törekvések primitívség kritériumait keresik, a gyökér után sóvárognak és ideáljuk az ősi, szent pogányság s a tiszta faj. Ez a lázas nyugtalanság kiterjed a faj kikövetkeztethető ősi mythológiájára, a századokkal elmaradt kultúrájú rokon népek gyermekes művészi játékára, érdeklődéssel nézi a barlanglakók ügyetlen kezenyomatát, felfigyel a néger zenére, kíváncsi a melanéziai vadak lelki életének különös görbéire és állandóan be van csípve a távol kelet miszticizmusának a miénknél évezredekkel aszubb borától. A nagy szintéziseket azért szereti, mert azoknak a grafikonja egysíkú, monumentális és kevés vonalú s a nyugtalanító gömbfelületek helyett planimetriai stilizálásban szeretne látni. Az európai kultúrközösségben Észak felé fordult; az titokzatos, fehér, hideg, kemény, szögletes, elszigetelt, ősi, szűz és messze van. Magyar vonatkozásban ne Koppány somogyi vezér virágjában pompázó népszerűségére gondoljunk István királyunk halványuló dicsőségének a rovására, hanem arra a sok fonográflemezre, melyek az utolsó történelmi pillanatban váltak az elkövetkezendő klasszikus magyar zene igazibb bölcsőjévé Erkel Ferenc operáinál.

A műalkotó lelkén ezek a kérdések észrevétlenül is átsuhanak alkotás közben. A műélvező közönség felé érdekesen offenzív formát ölt az eddig önmagát igenlő pogányság és negatívumokra szorítkozik. Nemcsak hogy a keresztyénség és pogányság küzdelméről nem lehet szó a művészet terén, de egyenesen halála minden művészetnek, ha ezt a kérdést saját területén fel meri vetni. És hogy ideje ne legyen felhorkanni a sértett félnek, azonnal hozzá is teszi: miért? Azért, mert nem kérdés többé. Olyan, mint a levegő, vagy az aether, látatlan, mondatfán, hangsúlyozatlan benne van az életünkben. Ahol probléma gyanánt fölvethető, ahol külön hangsúlyozni kell, ahol külön program, ahol elegy és nem vegyület, ott súlyos bajok vannak, hibák és bűnök, melyeknek legkisebb büntetésük, ha farizeizmusuk a Tartüff sorsára jut a művészet bírói ítéletének fellebbezhetetlen végzése nyomán.

Nem lehet szó keresztyénségről, még ha a művész egyéniségét problémán kívül hagyjuk is, mert a műélvezet egyik kritériuma kívül esik a művész egyéniségén s a közönség lelkiségében adott. A legkeresztyénibb lelkű művész műalkotását beszennyezheti az a szem, obszcénitások lármájával gyanúsíthatja meg az a fül, amely maga nem keresztyén. Itt a lehetőségek mik akkora sebezhető felületet nyújt minden művészet, hogy többé nem tekintheti problémájának az elvérzés kérdését. Komikussá válnék, mint a háborúban az, aki bizonyos konvencionális védekező gesztusokon túl, aminő mondjuk a gránátfedezék, még külön is védekezik. Az ellen, amit én, a közönség, belelátok, vagy belehallok

a műalkotásokba, nem védelem a művész számára, amit ő odafestett, vagy felémezt, mert én is szuverén vagyok, nemcsak ő. Az immoralitás ellen a keresztyénség csak templomaiban védekezhetik, esetleg missziós tevőkenykedésében. A művészet leglényegére nincs hatással. Beavatkozása mindenkor hatalmaskodás s mint. ilyen, jogtalan és kártékony is.

Kínos zavarba jönnek művészet és keresztyénség egyaránt, mihelyt fölvetjük a csábító műtárgy problémáját. Művésztől és műértőtől elvonatkoztatva maga az a világdarab, melyet vászon és partitura foglyul ejtett, lehet abszolút szép és bűnrészes a maga amoralitásában. Ki merné a meztelen emberi testek művészi értelemben megoldottnak vett eseteitől megfosztani tárlatainkat a keresztyénség elvei alapján? Vagy a szenvedélyek ama viharzása elől bedugni fülünket, mellyel a klasszikus és modern zene évszázadok óta elárasztja, fürdeti (s tisztítja, mocskolja) érzésvilágunkat? És ki merné tagadni, akár a nuditás, akár csak a Kreutzer szonáta szépségének és bűnrecsábító erejének a szimultán hatásait? Ameddig az emberi lélekben bűnök tanyáznak, addig a cenzúra kérdése aktuális marad, de a művészet, sem hadieszköznek, sem hadszíntérnek nem alkalmas. Műalkotás és műélvezet belső kényszerek, sem megindítani, sem megállítani nem lehet őket. Szabályozni? Akkor sem lehetne, ha a Tisza gát őrzői, az Alföld obrenometriai állomásai és a magyar földművelésügyi minisztérium termés jelentései egybehangzó és megnyugtató feleletébe egyidejűleg a gólyák és gémelek örvendező kelepelése is belevegyülhetne.

Ne vessük bele a vitákba a keresztyénség kérdését, könyörög tovább a művészet. Génusza, mert amely pillanatban ez a kérdés megjelenik — nem először és nem utoljára — hollók, varjak, keselyűk és sakálok módjára nyomon követik apró, problémadögökön rágódó kísérő tünetek: az akarati típusú műélvezők dilettantizmusa, a passzív természetű művészek interpretáló nehézségei és az ál-műtárgyak a morál jegyében és az ál-technika, mint manier. Az igazi Művészet holttestén lakmározó éhes farka.

A keresztyénség még a mártírhalál kínjai között sem érzi a küzdelem kétségeit. Számára a problémák eleve és örökre megoldottak. Szemében az élet nem regény, hanem eposz. A művészet véres, magáttépő, életétátkozó, nyugtalan küzdelmeit nem résztvevően, hanem a magátólértődöttség látszólagos közönyével nézi. Sem a szférák zenéjében, sem az üdvözültek énekében nincs diszszonancia. Elégedjék meg hát. a keresztyénség művészet szempontjából azzal, hogy ő a megérkezés. A festők, muzsikuskok, pallérok és poéták törekvésével szemben, de azok irányában. És vegye észre, hogy a dilettáns ugyanannak örül, aminek a farizeus. A megfagyott életnek, a patronoknak, az intézményszerűségnek, amely — ha már hasonlítom — alábbvaló a főemlősök csontvázszerendszerénél és az ízeltlábúak külső páncéljára emlékeztet. Vegye észre a keresztyénség, hogy akik nevében félnek az interpretálás

kínjától és kockázatától, vagy akik megint csak az ő nevében féltik a színész nő jobb erkölceit, a deszkák világának forró lázas levegőjétől, a zongorista életörömét Chopin halálfélelmétől, mind veszedelmesen hasonlítanak a keresztyén társulatok körül hemzsegő, azokat kiélő és kompromittáló típusokhoz: az önmaguk lelkét babusgató jámbor küldöknézőkhöz és az őket konvencionálisan kezelő lelki orvosokhoz.

Ezeknek a műalkotása matematikai szükségszerűséggel: manier, műélvezete illusztrációkeresés, kispolgári moralizálásuk igazolására, műve pedig giccs.

A keresztyénség viszont ezzel ellenkezőképen azt hirdeti, hogy az Urat nem a koporsók dicsőítik, hanem az élők és háromszor egymásután mindig csak az élők ...

II.

A keresztyénség harca

A keresztyénség központi gondolata: a Szentháromság egy örök Isten ténye. Az keresztyén ember, aki sorsának kezdetet, fordulatait és végét sem a maga hatalmában neon érzi, sem a véletlen esetlegességeinek a vakságában nem féli, hanem az Atya kegyelmében, a Fiú váltságában és a Szent Lélek munkálkodó erejében hiszi.

A művészet osztályrésze: bebizonyítani, hogy az anyag és a test lehet a bűnnel folytatott harcok színtere, de se nem maga a Sátán, se nem a Sátán tulajdona, hiszen a teremtő Ayaúristen attribútumainak az egyike. Az öröm sem a bűn gesztusa vagy épen formája, mint a keresztyén aszkézistól irtózó tömegek gondolják és hirdetik, hanem ajándék, kegyelmi tény, hiszen a gondviselő Atyaúristen másik attribútuma.

De akkor a problémák nem azok, amelyeket a pogányság álláspontja vitatni szokott. A harc nem etikai törvények és esztétikai velleitások egymás közötti harca, hanem a keresztyénség terminológiájával élve: harc Isten szuverenitásáért a szépségideál kérdésében.

Ha akár szukcesszive a művészettörténet területén, akár szimultán a jelenben divatos — izmusok között folyó küzdelem meritumát kimentjük a jelszavak jármájából és tarka-barka s ága közül, megtetszik az egyetlen keresett elv: mi a művészet feladata?

Volt kor és van irány, mely a végcélt az ábrázolás tárgyában találta meg. Ilyenkor a lefestett vagy megmintázott formák, testek, csoportok, tájak, jelenetek a megszólalásig hívek, a zene szinte festi a hangulatkiváltó okokat, s az érzés hullámváza fotografikus hűséggel tölti ki az idő egymásutánját. Ne vitatkozzunk ennek a felfogásnak örökérvényű voltán, de állapítsuk meg, hogy többkevesebb zavartalan örömezetet kiváltó műalkotást köszönhetünk

neki, amelyek — emberileg szólva — dacolnak az idővel és divatáramlatoknak fölibe emelkedtek.

Nem mondhatjuk azonban róluk, hogy az őket kiváltó, megfónn] ó elv egyedül érvényes. Mert a tárgyszerűséget tagadásba vette és felváltotta a művész szuverén egyéniségének eluralkodása a tárgyon. Akár a tárgy keltette impresszióját festette vagy énekelte meg a művész, akár a tárgyra vetített belső szemlélet sugártörésén csak alig, hogy átszillannak a hajdan oly fontos kontúrok és foltok, már nem az érdekel bennünket: mit ad a művész áldott jókedvében, hanem, hogy ki adja? És van ezek között az egyéniségek között is jó egynehány, akinek a társaságában látni vagy hallgatni meg ezt a sokféleképen virító és zengő világot: egész életre szóló élmény.

De nem egész életet betöltő. Mert íme megtetszik előtted egy pirosímes zöld rét, amelyet már többször láttál a maga valóságában is, hatalmas egyéniségek életet harsogó jó vagy rossz kedvén átszűrve is és mégse láttál ilyennek soha, mint most. S ha keresed az okát, lassan rájössz, hogy ezt az újfajta örömet nem az magyarázza, aki ezt. neked épen megmutatta, nem is az, amit megmutatott, hanem az, ahogy megmutatta. Talán azért, mert másképen fogta az ecsetét, talán azért, mert másképen rakta egymás mellé vagy egymás tetejébe a színeket, de lehet, hogy azért, mert közéd és mondjuk a jókedve közé az álmainkat is odaengedte: a magáét, a hegyoldalét, a tiédet, és az enyimet; esetleg csak a levegőt festette a tárgyak elé, megtörténhetik, hogy egy soha nem ismétlődő pillanatát is odarögzítette a vászonra az álló világ szenzációjának — vagy pedig egy szimfóniában szeszélyes arabeszknek túlzottan nagy jelentőséget biztosított a vezérmotívumok mellé vagy azok riválisául — mindegy. A hatást a mesterség őszinte beismerésének, műhely intimitásoknak köszönheted, elemeknek tehát, melyekről máskép erőszakkal is el szokták a figyelmet téríteni. És mégis zavartalan, teljes a hatás.

Vannak műalkotások, melyeknek szerzői el tudtak felejtkezni alkotás közben is az egyéniségükről és bele tudtak helyezkedni a közönségük lelkivilágába. Nagyon sok ezek között az édeskés, mesterkedő, népszerűségvadász kalmárlélek. De a társasérvés legérzékenyebb és leghűségesebb kifejezői is ezek között vannak.

Kár volna e felsorolással teljességre törekednünk. Ha a maguk teljességében felsorjáztatjuk e felfogásokat, tisztán hallani tőlük, hogy az ember nem tekinti magát a szépségideál végokának. Nem a műalkotó, nem a műélvező, nem az alkotás és nem a mű mélyén rejtőzik a szépségideál, hanem mindezekén túl. Az esztétikum: Isten attribútuma, amelyből a művészet osztályrésze csupán a feléje való törekvés. Ezzel válik ajándékká, kegyelmi ténnyé.

Nagyon tanulságos a művészet viszonya anyagához is. Egyes korok vagy felfogások itt sem nyújtanak kielégítő magyarázatot. Az egészből azonban biztos következtetés vonható. Egyik jelszó szerint a művész születik, másik a technikai tudás akkora sza-

bályrengetegével és tréning-kötelezettségével képzi ki a művészt, hogy az már szinte a Meistersängerek eljárására emlékeztet. Van azonban a hozzáértésnek, tehát a műkritikának és a közönségnézőkészségnek is tudós korszakai. Ilyen esetekben az esztétikai gyönyörűségnek olyan jelszó- és terminus technikus-tömkeleg az ára, hogy frissesség és spontaneitás mellette elképzelhetetlen. De az ellenkező is előfordulhat. Olyankor a műélvező nem köteles, de nem is jogosult egyébre, mint kitárni egyéniségét a hatásnak és elmerülni vagy felolvadni benne.

Fogékonyság és tudatosság egymást kizáró elvei nem a mű tartalmi részére vonatkoznak, sőt azt egyenesen háttérbe szorítják. De abban a pillanatban, midőn a művészi probléma: a művész odaadásának és a műélvező befogadásának a technikai vonatkozásai formaivá váltak, megdőlt a művészet materiális felfogása. A művészi fogantatásnak, a műalkotó és műélvező alapviszonyának azon a fázisán esett túl, amelyen a debreceni civis innen rekedt, mikor intrikus színész kvartélyosát az utcára tette, mert a színdarabban meggyőződött róla, hogy nem becsületes ember.

A megcsinálás kérdésének Krisztus szerint való megoldása ez, úgy, mint ahogy az esztétikum emberfölöttivé vetítés. A művészet anyagszerűsége testetlen, húsontúli és anyagfölötti test, hús, matéria. Nem árnyék, nem is szellem-szubsztancia, hanem a haláltói megszabadított egyéniség. Lelkes test voltának lelki test lehetőségére eszméltetése. örök forma.

Mióta Krisztus meghalt váltságul az emberek bűneiért, állandó törekvése az emberiségnek az anyag átszellemítése. A római egyház szobrai éppen abban különböznek a bálványoktól, hogy a szív, a képzelet és a hit egyik formájának a számára az anyagból ki és az anyagon átsugárzó szellemet szimbolizálják misztikus módon. A szobrász a darab márványt végleges formájához segíti, mikor szobrot farag belőle. Esetlegességéből kiszabadítja az örököt, epizód jellegű előfordulásából a lényegest. A novellában ad acta tétetnek a riportok: sub specie aeternitatis.

A műalkotás misztériuma is megoldódik ezáltal. A non fit sed nascitur elve fölleben az átöröklés és a milieu elmélet materialisztikus világmagyarázata alól és nem tevődik össze hasonló jelenségekkel korszellemmé vagy éppenséggel tömeglőlektani ténynyé. Mert mindezek regisztrálhatják ugyan, de sohasem motíválhatják. Egyéniségtől, hagyománytól, korszellemtől független erő: a Lélek munkája.

Emberi tervezetésektől, velleitásoktól szuverén módon testesült mű a műalkotás. Kegyelmi tény, mely betelik a művészen, végleges formát ad a matériának és örömmézzel ajándékozza meg a műértőt.

Az Istentől ajándékul adott mű szerkezete egyszerű, arányai monumentálisak, technikai kivitele primitív. Amikor a Psalmus Hungaricus születésének egyik körülményeképpen a szerző népdalkutatásai a primitívség kritériumainak összegyűjtését is eredmé-

nyezték, erre kell gondolnunk és nemrtaz őspogányság diadalmas trónralépésére.

Őspogányság nincs. Modern pogányság sincs. A keresztyénség prozelita pogánysága is kezdi feladogatni sorban egymásután az állásait. Jézus Krisztus napja addig csokolgatja a leveleket, míg egyszer csak apró gyökérszalakat ereszt az anyaföldre a dugvány.

Neoprimitivizmus nincs. Ez a gyökérprobléma van helyette. Ami ennek fölötté és tőle független kegyelem, váltság és lélek, az sohasem is volt problematikus.

A MAGYAR PARASZTDAL TANULSÁGAI ZENEI KULTÚRÁNK SZEMPONTJÁBÓL

Bartók Béla szerint a legrégebb magyar parasztdaloknak pentaton a hangsoruk, harmadik fokon a főcezurájuk, ugyan zárt, de nem architektónikus a dallamszerkezetük, izometrikus négysoros a dallamuk, parlando rubato a ritmusuk. Csak a viszonylag legújabb anyag egyrészénél mutatkozik, de ott is csekély eltérés. A főcezura eltolódhatik harmadik fokról le az elsőre, vagy fel az ötödikre. A parlando rubato 12, 8, 6 szótagos sorok mellett, tempo giusto 8, 6, 7 és alkalmaskodó tempo giusto 8, 7, 11 szótagosak a leggyakoribbak, ritkábban 10 és 9 szótagos, de változatlanul izometrikus négysoros dallamok is előfordulnak. A parlando rubato ritmusúak egyrésze ABBG, a másfajta A^5B^5AB architektónikus formákat is felvesznek már. Az ötfokú hangsort néhol felváltja a hétfokú, de felhangok inkább csak átfutó, cifrázó hangokban és legfeljebb hangsúlytalan ütemrészben fordulnak elő, záróhangon soha. A dallam vezetésben egyes dallamrészek keringése, a dallamhangok bizonyos fajta egymásutánja, a gyakori kvartlépések ezekben a dór, aeol, phryg, ritkábban myxolyüszerű hangsorokban is jellegzetesen pentatonikus marad.

Kodály Zoltán szerint népdalkincsünk legősibb rétegének ez ötfokú hangsorral élő dallamai közül 3 típus válik ki. 1. A kvintszerkezet (A^5A^5AA vagy A^5B^5AB); nagy az ambitusa, sokféle a rhytmusa (5—15 szótagig, magyarban leginkább 11, vagy 7, 7, 6). Cseremiszdallamokkal vethető össze. 2. A kisebb kvintszerkezet. Egy oktáv terjedelmű, 8 ütemes dallamok. (A^5BAB .) A második sor mindjárt lekerül a negyedik sorral egymagasságba. 8, 7, 8, 7 vagy 7, 7, 7, 7 szótagú sorok. 3. Parallelizmus (a részleteik pontos tartalmi megfelelése) nélküli dallamok. Hangterjedelmük a felső oktávát ritkán éri el, de leginkább a harmadik és ötödik fok között mozognak a hangok. A cseremiszeknél és egyéb rokonainknál nincs periódusszerkezet, szabadon változik a szótagszám, prózai a szöveg is, a magyar dalokban kötött a szótagszám, 6, 8 vagy 12.

Az átmeneti újabb stílusban *Bartók* szerint főbb eltérések a zárt architektónikus szerkezet; az ötödik hangra áttolódott fő-

œzura; az alkalmazkodó tempo giusto ritmus; a pentatóniát felváltó dór, aeol, modern dúr, elég gyakori myxolyd, ritkább phryg és modern moll hangsorok és olyan heterometrikus versszakok, amelyek izometrikusokra vezethetők vissza. Kodály a visszatérő formájú szerkezetet hangsúlyozza különösen jellemző eltérés gyanánt, hiszen AA⁵A⁵A és a jellegzetesen magyar ABBA szerkezet ennek az anyagnak mintegy 60%-át képezi, AA⁵BA és A AB A a többit s ebből csak AABA nyugateurópai forma is, de ez is csupán néhány századja.

Ha az ősi elemeket a legújabb stílusú parasztdalokig elkísérjük, Bartók szerint három jellegzetesség marad meg belőlük sértetlen épségben mindmáig: az izometrikus dallamversszakasz-szerkezetek, bizonyos pentaton fordulatok és az alkalmazkodó tempo giusto ritmus kedveltsége. Kodály nem állapít meg ilyen máig élő jellegzetességet, de egész tanulmányából kikövetkeztethető mégis, hogy ő is a régi stílusból számlázottnak tartja az újat. Nyugateurópai hatás következtében a kvintelő szerkezet szimmetriája alakult át A⁵A⁵AA vagy A⁵B⁵AB, ABBA-vá annál is könnyebben, mert legtöbb nótánál több versszakot énekelnek egymásután, a 3 és 4. sort pedig ismételni szokták. (Hogy az ötfokú hansor hogy alakul át szinte észrevétlenül a cifrázó és később hangsúlytalan hangokon át hétfokú hangsorrá, azt már láttuk az előbb.) A mi szempontunkból Kodály elméletében az architektonikus szerkezetek szimmetriájának az elve (A) BB A A BB A A BB A figyelemre- és említésreméltó negyedik sajátosság a Bartók hangsúlyozta három másik mellett.

Ez a négy sajátosság voltaképpen nem is négy-, csak háromféle. Az alkalmazkodó ritmus és a dallamszerkezetek szimmetriája ugyanazon elvnek, a mellérendelés elvének kétféle érvényesülési formája. A mellérendelés elve a magyar észjárás alaptétele, amely nemcsak a magyar parasztnótában mutatkozik, hanem a magyar társaslélek minden megnyilvánulásában, tehát a magyar nyelv jelrendszerében, a magyar művészet (irodalom, zene, képzőművészet) jelképrendszerében és a magyar társadalom tetterendszerében egyaránt. A magyar társaslélek társaslogikai tétele a melléjerendelés, a viszonyítás, az „egyik a másikhoz képest”-elve.

A magyar jelrendszer tételeinek, a magyar grammatikai törvényeknek alapelve a mellérendelés. A magyar mondatszerkesztés legősibb és mai napig legkedveltebb formája a kötőszó nélküli mondatpár, benne egyik mondat a másikhoz képest természetes, ellentétes, szerves folytatás vagy kiegészítés, tehát kapcsolt, ellentétes, következményes, vagy magyarázatos viszony. Ugyanígy a kifejezésben is lehetőleg az értelmezős vagy birtokviszonyos formák az elsősorban kedveltek. A jelentéstanban is a viszonylagos jelölés elve érvényesül, nem a szubtilis jellegű, egyéni jelölésmód. Még a mellékmondatok is függetlenebbek a magyar nyelvben,

mint az indogermán nyelvekben, hiszen állítmányuk nem áll függő módban.

A magyar tetterendszerben, a társas-együttélés törvényei rendén szintén megtaláljuk a mellérendelés elvét. A magyar ember úgy parancsol, mint atya, úgy engedelmeskedik, mint fiú, úgy el a társadalomban, mint családban. Felfogásában, dalaiban, álmaiban a királyt is maga mellé rendeli, természetesen „mint királyt” maga „mint alattvaló” mellé. Épúgy nem megy ez a tekintély rovására, mint az, hogy mellérendelt mondatpárral élek beszéd közben, nem megy a megértés rovására. De az viszont igaz, hogy a magyar cselekvő személy nehezen szánja rá magát a cselekvésre, mert nem tartja magától értődőnek, hogy a szenvedő személy köteles eltérni a cselekedet következményeit s az is igaz, hogy a szenvedő személy csak „ahhoz képest,” viselheti el a cselekvő személy tettét, hogy az neki apja, fia, testvére, atyjafia.

E szerint az észjárás szerint tehát a „tett” sem megettéve, sem elszenvedve nem valami rendes, megmagyarázható dolog, hanem titokteljes, csudálatos, érthetetlen tény. Épúgy nem értem, hogy tehettem meg, vagy hogy viselhettem el, mint ahogy a jelképet sohasem magyarázhatom meg, hogyan és miképpen fér belé az, amit jelképez, hogy sikerült nekem, a művésznak, önmagamot kiönthetnem beléje s hogy ismerhet magára az bennem, aki elgyönyörködik rajta. Valamint az is megmagyarázhatatlan, hogy a jel hogyan és miért jelenti azt, amit jelent.

Természetesen mindez csak egy sajátos észjárás társaslogikája szerint van így. Másfajta észjárás tarthatja a tettet természetesnek, a jelképet kielemezhetőnek, a jelentést megállapíthatónak. Mihely így viszonyul tethez, jelképhez, jelhez, már alárendeli azokat saját intellektusának s nem magát a tényt látja immár, hanem a tényt saját reflexióinak, logikai kategóriáinak, elvonó képességének a társaságában, keretei között, eredményeképpen. A csudálatos tett, megmagyarázhatatlan jelkép és titokzatos jel hozzám képest: olyan, amilyen. Így véve tudomásul őket, megmaradtak összemiéletem szerint való eredeti mivoltukban s magam is tárgyiasan vagyok mellettük, ők hozzám képest és én hozzájuk képest. A pentatonikus hangsor hangjai ilyen jelképek a dur és moll, akár a régi hangsorok hangjaihoz képest: az összemiélet hangjai. A viszonyítás lehetősége, a félhang, hiányzik közülük. Alanyi nyugodtságot nem érezhetek az épen idején érkező keményhangsorbeli félhangok, sem nyugtalanságot a túlkorán és túlkésőn következő mollhangsorbeli félhangok hallatára. A pentatonikus hangok: hangok, olyanok, amilyenek. A „létra” ilyen vagy amolyan fokozata szerint nem kelhetnek hangulatot bennem, csupán-sajátmaguk olyan-amilyen volta szerint. Az ilyen önmagukban való társlogikai logizmánknak valóban „logikus” tétel-szerűsége a mellérendelés: „úgy egymás után, hogy egymás mellett” annyi, mint a legegyszerűbb „egyik a másikhoz képest”. Az anhemiton pentaton hangsor hangjaiból egybeálló dallam archi-

tektóniája a semmilyense architektónia: akvintszerkezet. A dallamot egy kvinttel alább megismétlem: a két dallam egymásutánja, maga az egymásután viszonyítja őket, ez a legegyszerűbb és legtermészetesebb „architektónia”. Akárcsak a nyelvben a mondatpáré: elmondom egyiket, el a másikat s ahogy következnek, egyik a másik után, vagy egyik a másiktól annak rendje-módja szerint, vagy szokatlanul, ahogy nem kellene: az a viszonyulás, minden egyéb viszonyítás helyett.

Az a másfajta észjárás, gyönyörködven a hétfokú hangsorból hangzó hangok tételeinek architektóniájában, voltaképpen az oki viszony törvényeiből nyeri a zene, e „megolvadt épület” következtetéssorozatát. Az oki viszony hangköztani, összhangzattani, ellententani, hangszereléstani törvényekben lerögzíthető, mint az architektónia (az épület) térkategóriájának s a dúrban vagy mollban hangzás (a megolvadás) időkategóriájának, mindkét részről kimért térnek és megmért időnek egymáshoz való viszonyulása. Mikor a magyar észjárás muzsikában az izometriának örül, elvet a zenében is minden spekulációt s magát a hangzást, a hang tényét veszi tudomásul, abban is gyönyörködik. A természeti hangok ismétlődése ugyanis monoton. Ha ritmust természetesen hallok bele, az csak ereszkedő lehet, mert egyforma intenzitással nem hallgathatom. Spondaeust nem hallhatok, azt csak következtethetem a természetesen hallgatott és hallott trochaeusból. Jambust sem hallhatok, csak saját alanyi énem belevegyítésével. Az izometrikus ereszkedő ritmusú sorok tényként veszik tudomásul a nagy természet orkesztrumának harsogó, vagy lágyan csörgedező muzsikáját, amely méretlen térben, időtlen időben csodálatosnak hangzik és az a szép is benne. Mindig hangzik, osztatlanul, telítetten hangzik. „A szél zúg és nem tudni, honnan jó és hova megy.” Ebben a muzsikában az izometrikus sorok ereszkedők ugyan és legtöbbször páros üteműek, de csak hangsúlyosak, nem időmértékesek is. Rövid hangra a dikciómat szaporábban ejtem, bosszú hangra elnyújtom, ha úgy szükséges. (Ami a szöveget illeti.) A dallam „időmértéke” sem örök időkre szóló. Ha a második vagy harmadik versszak úgy kívánja, alkalmazkodhatik a dallam is. (Ami viszont a dallamot illeti.) A határtalan tér és időtlen idő „csodálatos” viszonyulásának egyébként megint csak észjárásbeli a társaslogikája, megfelel a jelrendszer artikulációs bázisának, továbbá a magyar „nyelv”, mint időbeli és testi jelenség vaskos realitásának is. A magyar hanglejtés, dikció, kiejtés és verselés is „izometrikus”, azonfelül mimikája, gesztikulációja, testi, beszélt volta hangsúlyozottan jelentős. Beszélt nyelv, nem írott nyelv. A magyar tettrendszer tér- és időkategóriái is „méretlenek”. Mellérendelni csak végtelen térben lehet, magyar módra a pillanatban cselekedni és az időtlenségben szenvedni szintén csak méretlen időben lehetséges. A magyar tett „csodálatos” volta nem más, mint a határtalan tér és időtlen idő relációja. A magyar a méretlen térben gavallér, az időtlen idő activumában, a pil-

lanatban huszárosan bravúroskodó s passzívumában a végevárhatatlanságban passzív rezisztens. A „csodálatos”-ban mesél (Háry) és várja a sültgalambot (lesz még szőlő, lágý kenyér).

Az a kérdés most már, a magyar parasztnóta birtokában és ismeretében s a magyar észjárás társaslogikájának értelmében van-e valami levonni való tanulságunk a magyar jövő zenei kultúrája érdekében, vagy egyszerűen csak azt illetően?

II.

Néhány adott és ismert tényből induljunk ki. Az legyen eljárásunkban az újszerű, hogy bizonyos jelenségeket ne tartsunk se primitíveknek, se a kulturálhatatlanság következményének. Tényeknek tartsuk őket, melyek legfeljebb egy következtetéssorozat kiindulásául kínálkoznak, nem pedig egy másik következtetés-sorozatot zárnak le.

Zenei kultúránk terén ilyen egyik közismert tény az példának okáért, hogy népünk legszívesebben unisono énekel. Hányszor vezetik be ezt a megfigyelést nálunk ezzel a szóval: „bezzeg”. Bezzeg'a németek. Vagy az olaszok. Vagy a csehek. De a délszlávok is. Nem is szólva a doni kozákokról. Hallottunk már lelkes formában előadott élményeket is két berúgott ilyen vagy amolyan nemzetbéli atyafiról, akik összefogózva, vagy az árokban fetrengve, azt sem tudták, fiúk-e vagy leányok, de tercelt egyik a másiknak és nem tévesztette el. Bezzeg a mieink. .. Falusi kórusokról esik említés, ahol csak akkor nincs hiba, ha egyik „fak” bedugja a fülét a másik elöl, mert a szólamot önálló dallamként tudja fűjni, harmóniában nem. Akadémiai végzettségűek legfeljebb suszterbasszusisial tudják kísérni a „diskántot” ... Ez a sok *bezzeg* mind azt bizonyítja, hogy népünk zenei képességét is kétségbe szoktuk vonni emiatt a minduntalan való és kizárólagos unisono-éneklés miatt.

Ne értékeljük. Tekintsük pusztá ténynek a pusztá tényt. Népünk unisono szeret, és szokott énekelni. Ha ez nem kulturátlan-ság, nem is primitívség jele, vajjon micsoda és vajjon miért van így? Két eshetőség lehetséges. Vagy nincs harmóniája a magyar parasztnóta dallamának, vagy ha van, valamilyen okból nem hallik. Belső hallásunkkal nem hallhatjuk.

Ha unisono a magyar zene, akkor igaza van a magyar ember fülének, ha nem harmonizál s ebben az esetben a dallamgazdagságában rejlik a főereje. Nem az összhangok, hanem a melizmák s a dallamszerkesztés szabad formái vezetnek az egyszerű daltól a nagy muzsikáig. A rubato tempo, az ütemváltások, az egész szokatlan, szinte irracionális ütemek, a fermáták, szinkópák, általában a ritmus, frázis, periódus sokkal gazdagabb és szabadabb felépítése. Hasonlóan az exotikus zenében egymás ellen ható ütemelemek mégis csak rendet teremtő összjátékához, melyet Georg Capellen olyan találóan nevez ritmikus ellenpontnak.

Ha pedig van harmóniája is a magyar ember zenei gyönyörűségének, az semmiesetre sem a hétfokú kemény és lágy hangsor összhangzattana, hanem a pentatóniáé. Ez az anyanyelve, ezen ért, helyesebben szólva ezen hall. A dúrban és mollban halott muzsika mindvégig idegen marad számára, ha hallja, érti is, legfeljebb tudomásul veszi; inspirálólág nem igen hat reája. Ha tehát azt szeretnék, hogy polifon magyar zenei kultúra is virágozzék ki az igen gazdag unisono parasztdalból, vagy a mellé, még tovább menve azt óhajtának, hogy az európai zenekultúra ne legyen itt nálunk a gyarmat-város európai fertályának a kiváltsága, hanem mindnyájunk közös kincse, akkor a jövőben zenei anyanyelvünk összhangzattanából haladjunk az európai zene összhangzattana felé, még pedig olyanformán, hogy mindvégig a pentatónia maradjon az alap, a régi hangnemek, (a magyar parasztdal tanulságai alapján elsősorban a dór, aeol, phrig és myxolyd) képezzék az átmenetet s úgy jussunk el a dur és moll-skálához. Mert ez a természetes átmenet is. Előbb a legősibb, tisztán pentatón dallam: Kemény kősziklának könnyebb meghasadni, aztán a Mikor gulás legény voltam-féle, ahol a félhang még csak cifrázatban átfutó hangként jelenik meg, aztán a Fehér Lászlólovat lopott, ahol a dallam hangsúlytalan részein is van már félhang aztán az Ó, én édes pintös üvegöm-fajta melódiák, ahol már megérkeztünk a hétfokú hangsorba, sőt jészerrel a durskálához is».

III.

Másik ilyen tudott, de nem eléggé respektált tény zenei életünkben az, hogy a gyerekeink, akik nem nagyon kapnak az énekkari többszólamú éneklésen, szenvedélyesen szeretnek kánont énekelni. Van tehát az ő fülük számára is többszólamúság, de ezekben az így előállott összhangokban az egyes hangok nem egymás alá, hanem egymás mellé vannak rendelve. Az énekkar azért nem tetszik nekik, mert a szólamoknak egyenkint, mint időbeli egymásutánban énekelte dallamoknak nincs értelmük, a kánonban meg van. Az ő észjárásuk szerint az összhangot az egyszerre hangzó önálló dallamok hangjai adják, az összehangosítást ezeknek az egymásutánja. „Egyik a másikhoz képest.”

Ez az észjárás nem tagadja az összhangot, de nem az „összhangzattan” eredményeképen s nem az ellenponttan kiinduláspontján kapja a „cantus firmus”-t. Ha szabad magunkat ilyen triviálisan fejezni ki, fordítva kapja. Hamarabb appercipiálja az ellenpontot s legvégül vonja le az összhangzattan törvényeit tanulságul. Nem extravagánskodásból, hanem azért, mert így diktálja ezt észjárásának társas-logikai tétel-alkotó elve, a -mellérendelés, a viszonyítás, az „egyik a másikhoz képest”-elve.

Mindebből az észjárásbeli jellegzetességekből az következnek logikusan, hogy ne csak a pentatóniából induljunk ki, ha a ma-

gyar ember fülének tudatosítani akarjuk saját muzsikáján keresztül az egyetemes zenét s azt szeretnők, hogy hallja is később, ne csak a fülébe muzsikálják, sőt vele muzsikáltassák ezt a zenét, hanem a kánonból is induljunk ki. Ne egyszerű és összetett dalformát ismertessünk előbb meg vele, ne szonatinákat játszassunk vele elsősorban, mert nem tud velük mit kezdeni. Azokból nem képes harmóniát kihallani és harmonizálást figyelemmel kísérni végig. Imitációkat, kánonokat, fugákat tanítsunk nekik eleinte & később, mikor már tudatosul bennük az ellenpont, majd a harmónia is, motettákat, misét és oratóriumot ismerjenek meg hamarabb s csak legvégén térjünk át a nagy dalalakú zeneművekre s ezzel párhuzamosan az összhangzattani részletkérdésekre. Hitünk szerint a zeneművészeti főiskola egész tantervét és tanmenetét át kellene dolgozni gyökeresen s akkor szünnék meg valójában a nagy zenei centrum, Bécs alázatos kis fillája lenni. Akkor kezdődnék meg valójában az önmagáért való magyar zenei élet. De egyúttal akkor kezdenénk a nyugateurópai zenét is megemészteni és álkultúrából igazi kultúránk szerves, élő állaga egy részéül át is hasonítani.

IV.

A harmadik még mindig elég tudott tény legközelebbi rokonainknak, a finneknek és észteknek nagy, magasfokú s egyben a nép tízezreiben élő, a legmélyebb rétegeket is átható énekkultúrája. Ha ezt egybevetjük minmagunk gazdag parasztdalkincsével, hozzátesszük azt, amit Bartók megállapított, hogy új parasztnótastílust népünkön kívül más európai parasztság nem fejlesztett, talán megkockáztathatjuk ezt az állításunkat: megújul zenei kultúránk, ha a vokális zenét veszi alapul. E tekintetben hálaistennek, igen csak nyitott, kaput döngetünk, de felfér e döngetés még a nem sarkig nyitott kapura is. Zenei nevelésünkben előzze meg a vokális zenei nevelés az instrumentálist. De ne csak előzze meg, hanem szolgáljon annak alapjául. Ne nyúlhasson addig hegedűhöz, zongorához, egyéb hagszerhez senki, míg zenei nevelése énekben, énekkarban befejezést nem nyert.

Legyen olyan ez az éneklő iskola, mint a kötelező és egyetemes elemi népoktatás. Két főpillérén hadd nyugodjék a magyar muzsika felépítménye s legyen ez a két főpillér: az ifjúság és a falu (meg a tanya). Az éneklő ifjúság és az éneklő falu fogja élővé, valóságossá és gyökeressé átalakítani a csináltvirág, legjobb esetben vázákban hervadozó más kertben nyitott virág mai magyar zenei életet. Azt talán ideírnom is felesleges, hogy ennek az énekkultúrának az ötfokú, kvintszerkezetű, parlando rubato ritmusú izometrikus parasztdalból kell kivirágoznia. Csak ilyen egyetemes és hatalmasan zengő muzsika gyógyíthatja meg a mai magyar közép- és felsőosztálybeliek dúrba és mollba fajzott „labilis” hallását. Csak ez a teljesen újjászületett zenei kultúra oldhatja

meg három nagy problémánkat is: a cigányzenét, a „rezesbandát” és a városi magyar muzsika vérszegénységét, gyökértelen voitát, dekadenciáját is. Mert ez az egyetemes és hatalmasan zengő muzsika elementárisán hat majd, viharként zúdul és seper rajtunk végig, mint „szél, amely zúg s nem tudni, honnan jó és hova megy”. Az izometrikus sorok, a magyar artikulációs bázis hangsúlyos, ereszkedő di/kciójának zenéje lesz: a határtalan és időtlen idő csudálatos hangjainak pentatonikus, kvintszerkezetű, transzcendens és az „egyik a másikhoz képest” elvi alapján zengő muzsika. Mert vokális zene lesz, valószínűleg a „szövegét” is megtisztítja odanemillő elemeitől és felszabadítja a nem reá mért szabályok bilincseiből. A szöveg nem lesz többet „időmértékes”, lombikban készült, természetellenes zenei szöveg-nyelv. Megújul, megfiatalodik, természetes életszíne visszatér, bécsi pirosító vagy hektikás tüzespirossága elmúlik arcáról. A magyar parasztdal szövege lesz: a dallam *mellé* rendelt, idő és alkalom parancsa szerint hol egymással megférő, hol egyik a másikhoz, hol másik az egyikhez alkalmazkodó.

Alkalmas arra, hogy elébb általában instrumentális zene épülhessen rá, majd pedig nagy magyar muzsikává, világviszonylatban is klasszikus remekké terebélyesedhessen rajta nemzetünk, népünk, hazánk zenei kultúrája.

A KÖNYVEK LELKE

Tudományos irodalmunkban az írók vég nélkül analizálnak, sokszor már a szörszálhasogatás hiábavalóságáig menő módon. Csak fokozza az ebből eredő túltermelést, az abszurdumig vitt differenciálódást, a specialisták túltengése. Aki ma tudományos kérdésekkel tudományosan szeretne foglalkozni, nagyon könnyen áldozatául eshetik annak a hatalmas apparátusnak, amely pedig a megindulásnak még csak nem is az első gesztusa, hanem csupán előfeltétele. Könyvtár, bibliográfia, katalógus, jegyzetcedulák ezrei, sokszor még a készséget és a képességet is alig biztosítják önálló munkálkodásra. Eredményt pedig még a legszorgalmasabb tudósok is ritkán mutathatnak fel. Jó, ha néhány mellékes adatkat helyesbíthettek, módosíthattak vagy éppenséggel kikövetkeztethettek. Az egymás mellé rendelt halmazatok szétesnek, az egység vigasztalanul és menthetetlenül áldozatául esik a részletek szerteburjánzásának. A vélemények minduntalan módosítása olyan relativitást szül a lélekben, amely az ítéletet habozóvá és bizonytalanná lényegteleníti. Egészen következetes ezek után, mint természetes visszahatás, az a kritikai szellem, mely aktíve óvatosan fogalmaz, passzíve pedig a vádaskodás és személyeskedés védekező állásában várja az ellenfél bizonyosra vett akadémikuskodását. Ha aztán ez ellen megint csak természetesen eleve megszervezkedik az önmagában árva lélek, tudományos élet he-

lyett megszületik a tudománypolitika, pártpolémiaikat, barátkozó recenziókat és az egyéni kezdeményezés elvét megölő „munka-megosztást” hozva magával.

Az olvasóközönség mindezt csak ösztönösen érzi, de a gyümölcsökön keresztül annál konkrétabban kénytelen megsínyleni. Nem történik ugyan vele sem más, sem több, mint amit maga akart, mert végeredményben az írók sohasem írhatnak mást, mint amit a közönség akar. Azért ez és azért nem más a tudományos irodalom, mert a tudomány és közvélemény ezt tartja tudománynak. Ha olyan propaganda szempontból nagyon könnyű és hálás helyzetből, mint az egyetemi katedra, egy-egy kivételes elme tartalomban vagy módszerben újat próbál nyújtani, az ifjúság a legjobb esetben türelmesen és tisztelettel ugyan, de föltétlenül úgy fogadja el, alakítja át és kezeli, mint a megszokott régis s bosszankodik, ha manipulációja nem sikerül az új forma vagy tartalom makrancoskodása miatt.

A nagyközönség második gesztusa támadó. Már nemcsak védekezik meghökkenésében, hanem módosít, végeredményben szintén védekező ösztönből. Valahogy úgy, ahogy a honvédség védelmi zónának mégis szívesebben használ föl ellenséges területeket, mint a sajátját. Érzi az olvasó, hogy az áttekinthetetlen adathalmaz fölött elvesztette az uralmat s vissza akarja szerezni minden áron. Ezért követeli a lexikonokat, dióhéjakat és breviáriumokat. Ugyanezért kötelező az ú. n. általános műveltség is. Nem polihisztorkodás ez, csak annak a látszata. A lexikon bármikor birtokába juttat akármelyik engedetlen adatnak. A dióhéj nyújtja a vázat, a rendszert. A breviáriumok az idézeteket. Ez teljesen pótolja a valódi tájékozottságot, amelyre különben sem juthat el senki, ha mindenhez egyformán illik értenie.

Szépirodalmi téren is egészen érdekesen módosult a könyvek lelke, az irodalmi alapviszony. A költőknek két csoportja alakult ki. Az egyik csoport s ez az előkelőbb, l'art pour l'art adja önmagát. Abban különbözik egy ilyen költő régebbi korok költőitől, hogy a hallgatóságát egyszerűen megtagadja az alkotás pillanatában. Tudja, hogy művészet soha nem állhat a hasznosság elvének a szolgálatában. Tudja azt is, hogy tanítással foglalkoznia is egyenlő volna esztétikai alaptörvények egyenes megtagadásával. Akkor érzi magát maradék nélkül saját területén, ha egyedül maradhat. Beszél, beszél, tekintet nélkül arra, hallgat-e rá valaki.

A második csoport éppen az ellenkező végletbe esik s tendenciózan a közönséget adja. Talán nem is saját lelkivilága, amit műveiben nyújt, de hiszen az szerinte nem is érdekel senkit. Nem abban áll az ő tendenciája, hogy saját világnézetét öltözteti mesék, alakok, képek, érzelmek tarka ruhájába azért, hogy ezt a világnézetet, az eleven élet szuggesztív erejével ható emez imaginárius

világot az olvasókkal is megkedveltesse. Ellenkezőleg, azért tendenciózus, mert a maga lelke helyett az olvasó lelkét képzele magá elé, s azt írja, amit ebből a fiktív lelki állapotból szépnek, vagy jónak, vagy még helyesebb kifejezéssel élve, opportunusnak tart.

Nagyon szeretném, ha bizonyos kísérő körülményeknek az irodalmi alapviszony vizsgálata közben nem tulajdonítanánk a szükségesnél nagyobb fontosságot. Hiszen az természetes, hogy a szubjektivebb természetű első csoport formái és szókészlete újszerű, a második csoport pedig a természettől konzervatív olvasóközönség szolgálata közben a konvenciókhoz is ragaszkodik. De ezek és a még más alakban is lehetséges hasonló megállapítások másodlagosan következnek az alapviszony megváltozásából.

A szépirodalom-olvasó közönség viselkedése az adott körülmények között sajátos ugyan, de nem kevésbé természetes, mint a tudományos közvéleményé. Először is egész olvasásniódjával és modorával kifejezést ad annak, hogy az történik, amit ő szeret. Nem is lehet ez másként. Az adatoik tömkelegében bizonytalanná és kételkedővé tett lélek görcsösen ragaszkodik az egyetlen bizonyossághoz, önmagához, egyéniségéhez és életformáihoz egyaránt. Másrészt, érezve, hogy nyugalmi helyzete időleges és véletlen, kimondhatatlanul sóvárog valami megoldásféle után. S a két költői csoport éppen e két legösztönösebb érzelemkomplexumát ajánlkozik kiszolgálni. A tendenciózus irodalom azon van, hogy az olvasóközönség mentül kényelmesebben igazolva láthassa ego>-centrikus világszemléletét. A túlzottan egyéni l'art pour l'art irodalom viszont a maga elvonságával, külső formáinak újszerűségével, belső formáinak bizonytalan, széteső kontúrjaival belevetíti a képzelet világába az értelmetlenség szimboliztikáját. Ahogy a bizonytalanságában kínlódó lélek egységet érez olyan elemek között, melyeket tudatában mindeztideig diszparátoknak sejtett, a reális életet is egységben véli látni s ezen keresztül meg is nyugszik.

A műélvező olvasó további gesztusai hasonlatosképpen offenzív-deffenzívek, akárcsak a tudományos olvasóké. Igen jó védelem számára a l'art pour l'art írók testi megjelenése. Ezért nagyon divatosak korunkban a felolvasó ülések és könyvnap autogramosztogatások. E szokás lélektani rejtélyét bajos volna megoldottnak tudni elmúlt idők irodalmi szalonjaiból s a még régibb hegedősök, rapszodosz-nép egykori divatából. Ellenben nagyon megnyugtató annak a valakinek hús és vérvalóság érzöklete, aki a soha nem sejtett összefüggésekről olyan ködös, elmosódó formában szokott jós szavakat mormolni. S még inkább megnyugtató ezeket az ígéket tőle magától, személyesen meghallgatni. Valódi, hamisítatlan sámánkodó esőcsinálás a modern keretek között.

Másik ilyen védelmi intézkedés az irodalmi rovat, vagy még őszintébb formájában az irodalmi riport-újság. Ez a tendenciózus irodalmat van hivatva hivatalosan felülfémjelezni. Erre viszont nagy szükség van. Mert bármennyire tetszik az olvasónak saját

világfelfogása, lelke mélyén mindig ott tamaskodik és békétlenkedik valami ős-nyugtalanság, hogy mindez csak az ő szubjektív meggyőződése, amely magasabb szempontból nem állja meg a helyét. Az irodalmi riport-újság aztán megnyugtatja. Hasábjairól hozzáértők szakavatott véleményét ismerheti meg s boldogan veheti tudomásul, hogy kedvenc írója szigorú mérték alatt is klaszszikus nagyság, a szóbanforgó mű nemkülönben műalkotás, monumentum aere perennius.

*

A könyvek lelke ennyit árul el magáról figyelmesen elemző szemek számára. Nem nehéz azonban észrevenni, hogy még azokban az esetekben sem ez a való igazság, mikor író és közönség törekvése ez és ennyi, ahogy láttuk. Nem. A könyvek lelke mélyebben rejtőzik. Sokszor az író sem azt írja, amit írni szándékozott, az olvasó pedig majdnem mindig többet olvasott ki a könyvekből, mint amennyiről biztos tudomása van.

A megoldás? Ez a többlet. De erről itt ne beszéljünk bővebben, hiszen az egész könyv erről beszél.

HIBÁK JEGYZÉKE

A szavak *előtt az első* szám az oldal, a második a sor száma; a sort jelző arabs számokat felülről, a római számokat alulról kell számítani.

Értelemzavaró hibák: 34 XXI szegeletjén 37:11 atyai anyai h. 37:10 velünk 38:15 Könnyhullatásim 42:15 a szegletes és nem-szegletes zárjelek h. függőleges vonalak 44:25 ellhitetőbb 48:26 tagolatlan formában 52:21 rendelésben 56:35 fejezet h. címe: *Megérzékítés és meg-elevenítés. Hős és sorsa (vagy végzete)* 62:XII műfajától 62:XIII kezében h. karjában 64:VI versszakban 73:4 atyámat 73:5 ezt 73:6 anyámat 76:V rám h. nem 79:2 és 3 praeteritum, multidő; futurum, jövőidő 80:XIII kérdő- és felkiáltójelek 80:XIII analitikus 80:XI pszichopathológia 81:5 hipoté- 81:XIV jelrendszerben 81:IX jelképrendszerben 83:VIII azért, mintha helytelenül ítélné meg a dolgokat, kizárólag csak azért, mert 86:22 s amit 106.XII huszonkét 108:22 grossem 138:15 A *gyermekek költője ő.* tkp. a 11. sor folytatása, mint 12. sor 140:XVIII Jóké 141:8 fődí 143:16-18 zárjelek h. függőleges vonalak 154:XXI egyformán 205.-XII gazdagságában 242:6 tudomással 251:1 Kultúrák 255:VII bizonyágtéves 263:3 mely h. mert 264:3 kiáltó 267:VII nem 277:22 A mi 297.-XVI különös líra ez. 343:XV kiegyenlített 374:6 köldöknézőkhöz 376.XIV milieu 382:12 összhangzattanából.

Kisebb szedéshibák: 5:6 Nyelvtan 9jVI proméne 40:11 visszadöbrent 42:15 udvomik 47:24 szörnyűséges 50:12 szimbólumrendszerében 50:XXII diagnózisom 65.XIII érdekesen 66.IX hypotaxis 69:17 elmondta 72:XX barbára 73:3 lefokozás 76:15 „Az ember” 77:10 Te 80:2 ténétírás 81:6 stílpárodia 85:15 Bennem 96:9 akárcsak 96:XII szanszkrit 97:12, 14, 26 és VII Ludas 103:XVII szanszkrit 145.-XII paraszt 155:20 Ercsey 171 A *cím* alól hiányzik: I. 177 szintén hiányzik a cím alól: I. 207:XIII cipelte 218:19 Ludas 223:7 Szóval 111:24 legeslegjobban 132:V selypítünk 242:16 alkotó 246:4 céltalannak 255:19 akad 262:VI és VII éjtszaka 263:14 kikerülte 263:17 színeké 263.XIII Ára 264:9 *szemlélettel* 265:3 agresszívek 265:19 bennfentes 268:XV mecénás-pénze 269:2 felmagasztaltathassanak 269:9 fátyolozza 269:12 kritikátlanná 269:XIX és 270:3 Benne él 271:XVIII magyarázata 271:XIV közösen 277:XIX összeszorítottatta 279:X állítja 281:14 katolicizmus 288:15 ugyanez 293:XXI huzamosabb 297:13 újszerűek 297:20 fényképfelvételeszerűvé 297.-XI szívét 305:20 bizva 305:XIX lenyűgözi 306:22 belefulladás 306:23 szívéhez, 307.XIX érdekéért 311:3 helyesen: színjáté-kért 312.-XV legkevésbé 313:17 ösbemutató 313:XVII és X aranyrózsa 320:6 esztétika 325:8 helyesen: a-zért 326:13: mecénásokat 326:VII klasszikusaink 327.IX Mi-

melheti 32S.-X Clément 329:3 láttuk 330:4 éjtszaka 336:1 rím 336:8 amiről 337:10 időnkint 337:22 Űri 338:111 lírikust 339:13 lírikusait 340:5 lírája 340:17 bazilikák 341:3 Szívem 341:5 Szentgyörgyi 341:VH líra 342:2 stílusterés 342:14 áhítatos 343.XXII—XXIII napkeleten 344:4 istentiszteletre 344:19—20 templomküzőb 346:13 énekelhetőségének 346.X—XI ellen akarják őrizni 346:XXII többé-kevésbé 351:IV érzem 352:1—2 kiegyenlítőten 353.IX. kresztomátia 354:11 újjá 354:14 vetkőztetni 354:XX bünnél 355:12 Új 361:IX kosztümöt 362:9 Fösvény 364:12 kevésbé 364:13 mind a két 364:18—19 kollektív 364:XIII—XIV Tanulóságos 367:6 megváltott 367 .XVII:éjtszakáját 368:1 kevésbé 369:2 esztétikázgatásunk 370.VII és II Prokruzesz 371:X nyűgőzik 372:13 aszűb 378:16 stílusból 383:23 mimagunk 383:XIV hangszerhez 384:13 természetellenes 384:VIII minduntalan 84:24 százféléképen.

Központozás: elmaradt írásjelek: 8:11 Ady-versekkel előzték meg, 36:16 eufónia, 38:IV lovai, 41:XVIII szerszámát, 49:10 rendszerről. 49:XXIV talán — 49.XV elvszerű tiens égre. 68:XVIII hírére, 69:XIII igazolunk — 73.XIV tropus-forma. 73:XVIII hasonlat, 76:21 nyugtalanít: 77.19 mondjuk — 81:9 állítás, 82:3 dolgozó — 92:2 fordul, 119:VIII lény, 226:11 ki, 244:13 mondtam: 245:XVI csemegéjét, 246:12 számolyánál, 252:8 már, 260.XIX ismerősei, 260:VIII szimfóniákból 276.XVII nő — 296:11 milyen, 305:1 hazud- 306:XVIII köz- 315:X magamban 323:20 nyugtalan, 369:V Tankó Bélától). 369:111 ültetésére 376.XX ki-

Felesleges írásjelek: 32:11 is, 38:XX Istenem 50:14 képzavar 68:XXI fűt 73:18 elemzés 77:5 előénekesek 114:7 hagymáza 168:2 1928,226:11 így 242:11 ember 243:11 okozza) 259:IX A vándor 265:15 világot 269:3 Benne él 273.XIV mondjuk 282:21 világfelfogás 288:5 hajtva 290:2 dolgok 310:XXIII jövőt 347:XI akaródzások 355:XII érzelmei 369:VI feltárását 374:9 illusztrációkeresés

Felcserélt írásjelek: 14:XIX jelkép, 24:5 irodalom, 19:20 való, 31:21 összeszedettek. 34:12 pillanatra, 49:XIII uralmát, 53:11 veled, 61:18 alany, von- 66:VII súlyos. 66:VII nyelv. 77:XXI katharsis? — 78:4 elemzés, 79:21 részéhez; 80:14 erejű. 80:XX esszé; 80:XIIH „pszichológiai”; 82:5 között. 97:XX volt, 103:20 szabadsága, 113:V szája; 114:3 dajkának, 114:13 kóstolna; 114:XXIII öleiben, 115:12 tollamat, 129:15 Ember, 182:6 sírját, 235-.XII játéknak; 244:12 paradox, 247:5 öregkor, 247:10 házások, 279:17 és XVIII. Új „Kis Tükör” 350:19 „énekelhető” legyen.

Mindig h. mindig: 18:14; 23:XV és XVI; 41:13; 45:XXIV; 70:14; 77:XVI; 98:24; 104:2; 112:11 és 17; 119; 119:14; 121:XI, 123:23 kétszer is és XI; 124:9, 18 és III; 125:10, 16, 19 k&szér is és II; 126:4; 127:XXI; 130:IX; 133:XVII; 135:1; 137:XXII; 140:8; 141:18; 142:3 és IX; 165:14; 176:19; 178:IV; 188:13 és VII; 189:6; 190:6; 198:16; 201:VIII; 203:11; 205:VI; 218:VIII; 231:7; 240:10; 244:XV; 258.XVIII; 263:10; 270:18; 337:24; 341:XX; 364:XI; 364.XIII; 40:IX; 43:5; 44:I; 52:IV;

Kiemelések: 9:111 csak a *sein* és *front* kurzív. 37:XVI vár 63:13 *dedukció* 70:7 be (nem kurzív) 79:VIII *objektív* 79:V *meríti* 80:17 *genre* 80:XIII *analitikus*, „*pszichológiai*”

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	5
IRODALOM ÉS IRODALMI NEVELÉS	
1. Irodalom.....	7
2. Hatás és egyezés	8
3. Költő és közönség.....	10
4. Jelkép	10
5. Egyetemes jelentés	12
6. Irodalmi nevelés	14
7. A költő törekvése kifejezésre.....	15
8. A költő izgalma, a konvencionális jel és a közönség dilemmája	17
9. Siker.....	19
10. Stílus	20
11. Irodalom, a társaslélek érzelmi funkciója	23
12. Irodalmi nevelés, szintén a társaslélek érzelmi funkciója .	23
13. Irodalomra csak irodalommal nevelhetni	24
14. Stílustalanság	25
15. A stílustalanság: hazugság.....	26
16. Tudós és költő, nyegle és fűzfapoéta, amatőr és dilettáns	28
17. Hang és hangok egymásutánja.....	30
18. Orgánum és beszédmodor	30
19. Leírt irodalom és élőbeszéd	30
20. Eufónia, ritmus, rím	33
21. Mámor és kötöttség	33
22. Az író testi mivolta és valóságos környezete	34
23. Társaslélektani és társaslogikai megfontolások	34
24. Példák a magyar ritmus történetéből	35
25. Példák a magyar rím történetéből.....	35
26. Példák a magyar költők testi mivolta felől	36
27. Példák a magyar költők környezetét illetően	38
28. A magyar irodalom motorikus és auditív is, nemcsak vizuális	39
29. Szótest és jelentős. Intuíció és felfogás	40
30. Nyelvmsztika (ősjelentés) és jelentésváltozás (új jelentés)	40
31. Ihlet és képzelet	43
32. Oeuvre. Tudományos terminológia és költői írásmód. Tudományos világnép és a költő belső világa	43
33. Mondat, fogalom és viszony. Mellé- és alárendelés. Alany és állítmány.....	51
34. Cím és tartalom. Tétel és kifejtés	54'
35. Megérzékítés és megelevenítés. Hős és sorsa (vagy végzete)	56
36. Tudós tételei, feltevései, fikciói kifejtése, bizonyítása.	Ob-

jektumai leírása, helyzetei vázolósa, folyamatai előadása, imperativusai végrehajtási utasítása	57
37. Költő alakjai, tájai, enteriőrjei, érzelmei. Meséi (cselek- ményei) festése, hangulata, elmondása	57
38. Gondolatlánc, következtetéssorozat. Meghatározások, fel- osztások, felsorolások, leírások	57
39- Érdekes szintagmozóvés: érzelmi velejáró: mesélőkedv. Erős jelző: jelentésárnyalat: díszítőkedv	58
40. Szakszerűség és exaktság. Műfaj és műforma	60
41. Parataxis és hypotaxis, indukció és dedukció, konstrukció és deskripció. Gazdagodás és ökonómia, bonyodalom és epizód, kompozíció és jellemzés	63
42. Magyar észjárás a kompozícióban és jellemzésben	66
43. Társaslogikai viszony és társaslogikai fogalom a mondat, mélyén	67
44. Probléma és tényvázlat. Figura és trópus	72)
45. Motívum és téma. Ember és szerep. Filozófia és speku- láció. Típus és stereotyp fordulat. Élet és halál. Az ember és az élet. Én és te	74
46. Vázlatszerűen következik, ami még hátra van	78
47. Viszonyítások a beszéd ténye és tárgya között	78
48. Personae. Napló, levél, folyó beszéd. Szubjektív, patetikus, szabatos stílus. L'art pour l'art, tendencia, tárgyilagosság, egyéniesség, kor szelleme, mű tárgyának kimerítése. (Átér- tékelés, propaganda, konzum irodalom)	79
49. Tempora. Elbeszélés, rábeszélés, megbeszélés. Történetírás, szónoklat, értekezés. Archaizálás, jellegzetesség, prófécia. Történeti, társadalmi regény, utópia. Lírai szerep, genre, jósolat. Konzervatív, modern, radikális; reakciós, divatos, destruktív	80
50. Modi. Elbeszélő nyugalom, indulatos kiáltozás, kérdveki- fejtő káté. Gyónásszerű, bizonyágtevő, analitikus (hamis vallomás, kongó szavalat, pszichopatológia) krónika vagy fotográfia, oráció, esszé; epika, dráma líra	80
51. Modi II. Coniunctivus. Érvelés, cáfolat, hipotetikus for- mák. Változatosság, Karrikatura (stílpárodia, szatíra, íronia, gúny, humor. Életigenlés, élettagadás, relativizmus (cinizmus, bohémség)	81
52. Aequivalens jel. Invenció, izgalom, élmény. Kíváncsiság és révület	81
53. Szó- és mondatrend (diszpozíció). Inverzió, ellipszis tauto- lógia. Belső rend: alkat (idom). Utánézés, lelkesültség, szolidaritás. Népszerűsítés, utánköltés, költői iskola. Iro- dalmi tudat és irodalmi ízlés	82
54. Egyetemesség, telítettség, kontinuitás, szabályosság és vál- tozatosság. A lét örök-aktuális emberi formája: a szim- bólium; izgat és gyönyörködtet: szép	85
55. A jel: az ember az univerzumban sub specie aeternitatis létező. Csak az egyetemes jelentés; a szép: az igaz. Az igaz jelrendszere és a szép jelképrendszere: irodalom	86
56. Jel és jelkép társaspszichológiai és társaslogikai értelem- ben egyformán: transeendensek	86
57. Van-e a magyar irodalomnak társaspszichológiai (formai)	

lehetősége mellett társaslogikai (tartalmi) lehetősége?	87
«38. A magyar irodalom az egzisztenciát egyszerre érzi problematikusnak és mégis szükségszerűnek, talányosnak és természetesenek	88
59. A magyar irodalomból fakadó irodalomszemléletnek is ilyennek kell Jenni: organikus egység, reláció elve és való- ságban gyökerezett szemlélet jellemezzék	88
60. Befejezés '	89

AZOKKAL IDŐZÖM, AKIK MÁSSZOR VOLTAK

Szenei Molnár Albert (1934) RÉ.....	93
Szabad-e hozzányúlunk Molnár Albert zsoldárfordításaihoz? (1940) Magvető Naptára.....	95
Fazekas Mihály és Ludas Matyi-ja (1939) EF.....	97
Csokonai (1940) EF.....	101
A 150 éves Csokonai (1923) E.....	116
Kölcsey (1938) RÉ.....	117
Kölcsey vallásossága (1938) RÉ.....	118
Katona (1940) EF	121
Kisfaludy Károly (1940) EF	133
Az átértékelt Széchenyi István (1933) D	136
Angyal Dávid: Gróf Széchenyi István (1928) PSz.....	137
Petőfi-Centenárium (1922) E.....	138
Az aktuális Arany János (1932) EF.....	139
Arany János az idő múlása szerint (1932) RÉ.....	146
Arany János és eklézsiája (1932) SRL.....	150
Arany János és az evangélium (1934) PSz.....	152
Voinovich Géza: Arany János életrajza 1849—1860. (1932) PSz.....	153
Dóczy Jenő: Arany János (1930) PSz.....	157
Tompai Mihály szobra a Margitszigeten (1940) RÉ.....	160
Szász Károly (1929) RF	162
Még egyszer Szász Károly (1930) E	166
Az Akadémia Szász Károly-ünnep (1930) PSz.	167
Tolsztoj (1928) RF.....	168

Ó, MELY SOKAN ELALUVÁNAK

Szabolcska (1930) E.....	171
Gárdonyi (1922) RÉ.....	173
Csak a teste ... (1936) RÉ.....	175
Lampérth Géza (1934) RÉ.....	176
Gombócz Zoltán (1928) PSz.	177
Ady (1927) D.....	182
Móra (1928) PSz.....	187
Georgicon (1926) PSz.....	193
Még egyszer a Georgicon (1926) E.....	196
A vadember és családja (1936) PSz.	197
Kosztolányi (1936) RÉ.....	198
József Attila (1937) RÉ.....	200
Komáromi János (1931) PSz.....	201
Pataki diákok (1925) M. dec. 8.....	207
Még egyszer a Pataki diákok (1926) E.....	211

Az idegen leány (1927) PSz.	212
Reménytelen szerelem (1928) PSz.....	216
Császári és királyi szépnapiok I. (1928) PSz.	218
Császári és királyi szépnapiok II. (1928) E.....	213
Régi ház az országútnál (1928) M. dec. 23.....	219
Az ősdiák (1930) PSz.....	223
Az ősdiák II. (1930) E.	227
Az ősdiák III. (1930) MI.....	227
Ordasok (1932) PSz.....	228
Vihorláti szél fúj (1936) PSz.....	230
Harangoz a múlt (1933) PSz.....	234
Komáromi regényei H. és III. kiadásban (1928) PSz.....	237
Komáromi gyűjteményes kiadás. XVII-XX. kötet (1934) PSz.	238
Komáromi János, a kálmínista (1937) RÉ.....	239
Komáromi János 1890—1937 (1937) PSz.....	240

AZ A NEVED, HOGY ÉLSZ

<i>Szabó Dezső</i> (1928) PSz.	252
Németh László (1937) RÉ.....	256
Nadányi Zoltán (1928) PSz.....	257
Zilahy Lajos (1928) PSz.	261
Süt a nap (1924) PSz.	267
Bodor Aladár (1928) PSz.....	268
Szabó Mária (1928) PSz.....	273
Incze Gábor: Új „Kistükör” I. (1935) PSz.....	278
— — Új „Kis tükör” II. (1936) PSz.....	279
— — Túl az országhatáron (1938) PSz.....	280
— — A Kispénzverő-vitcában (1939) PSz.....	281
Szondy György (1939) PSz.	283
— — testvére naplója (1934) PSz.	288
Fehér Gábor: Semmibe ívelő hidak (1930) MI.....	290
<i>Milyen könyveket szánunk a szóróvámgyarságnak? PSz.</i>	
Kortsák Jenő: A vasláda (1926)	291
Rácz Pál: A könyvnyitó asszony (1926)	291
Falu Tamás: Kicsinyesek (1926)	291
Kosáryné Réz Lola: Egy hordó bor (1938) ESz.	294
Böszörményi Jenő: Magyar ég alatt Napkelet.....	295
— — Verőfényes úton (1928) E.....	297
Réz Gyula (1930) MMM.....	297
Áprily Lajos: Az aranymosó balladája (1934) D.....	298
Marconnay Tibor: Az idő kertje (1938) MI.	298
Sík Sándor: Sarlósboldogasszony (1928) E.....	299
Gárdonyi, Ady, Prohászka (1929) E.....	300

Szindarabok

Molnár Ferenc: Színház (1922) MI.....	300
— — Egy, kettő, három (1930) E.....	302
— — Az üvegcsipő (1925) PSz.....	302
Szomory Dezső: II. Lajos király (1922) MI.....	305
Herczeg Ferenc: Az aranyborjú (1922) MI.....	308
— — A Gyurkovics-lányok (1922) MI.....	309
Muraközy Gyula négy színjátéka (1939) MI.....	311

Kodolányi János: Földindulás (1939) MI	311
Az aranyrózsa (1939) RÉ.....	313
Mégegyszer Az ananyrózsa (1940) EF.....	314

A „NYELVEKEN SZÓLÁS” PROBLÉMAI (1932) RF.

Szűts Iván: Halott már minden	320
Fekete Lajos: Tengerzúgás	321
Tanka János	323
Szöllősy István: Három királyok útján	325
A „beérkezettek”	327
A vallásos líra szentek-szentjében	328
Verselgető és verselő lelkipásztorok	330
Kaczián Géza: Jézus összes költeményei (1933) RF	332
Három istenes könyv (1934) D.....	334
Egy eljövendő énekeskönyvi reform elé (1940) IÉ	335

JAJ, DE SZÉP A SZÉP

A misztikum felé (1933) MI	359
Széljegyzetek D.....	361
Szép az, ami érdek nélkül tetszik (1932)	361
A fősvény frakkban (1932)	361
A bálna (1932)	362
Temessék el halottaikat a halottak (1933).....	362
Válasz négy kérdésre (1933)	363
A debreceni református Nagytemplom (1931) RF	364
Tóth Sándor kiállítása (1933) D.....	365
Szobor-eső (1933) D.....	365
Kálvin arca (1936) RÉ.....	366
A magyar esztétikai irodalom története (1929) PSz	368
Harc a művészetért (1928) D.....	370
A magyar parasztdal tanulságai zenei kultúránk szempontjából (1940) MZSz.....	377
A könyvek lelke (1927) D.	384

RÖVIDÍTÉSEK: D: *Diákvilág*, főiskolás diáklap; E: *Az Erő*, középiskolás diáklap; EF: *Exodus füzetek*; ESz: *Evangéliumi Szövetség*; IE: *Igazság és Élet*, folyóirat a lelkipásztori és nevelői munka számára; M: *Magyarság*, pol. napilap, (szerk. Milotay István és Pethő Sándor); MI: *Magyar Ifjúság*; MMM: *Mai Magyar Múza*, szerk. Vajthó László, Egyet. Ny.; MZSz: *Magyar Zenei Szemle*; PSz: *Protestáns Szemle*; RF: *Református Figyelő*; később RÉ: *Református Élet*; SRL: *Sárospataki Református Lapok*.

Felelős kiadó: Szabó Imre